

1844
1845
1846
1847
1848
1849
1850
1851
1852
1853
1854
1855
1856
1857
1858
1859
1860
1861
1862
1863
1864
1865
1866
1867
1868
1869
1870
1871
1872
1873
1874
1875
1876
1877
1878
1879
1880
1881
1882
1883
1884
1885
1886
1887
1888
1889
1890
1891
1892
1893
1894
1895
1896
1897
1898
1899
1900

K 3800/8

lo.-

Engedélyezve 3309/1902. szám alatt.

KÖZGAZDASÁGTAN.

ALAPVETŐ KÉZIKÖNYV.

FŐV. P. B. ... KÖNYVTAR
 A BUDAPESTI ... KÖNYVTÁR
 Irngedelt mű.

Dr. KOVÁCS GYULA,

KIR. TANÁCSOS, MAGÁNTANÁR A BUDAPESTI KIR. TUDOMÁNY-EGYETEMEN,
 A KÖZGAZDASÁGTAN TANÁRA A BUDAPESTI KERESKEDELMi AKADÉMIAŒN
 ÉS A KERESKEDELMi ISKOLAI TANÁRKEPZŐINTÉZETBEN.

Alapvető

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IRODALMI INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1902.

Ára 6 K 50 L

Ára 7 korona 20 fillér

A Franklén-Társulat kiadásában Budapestben megjelent:

CORPUS JURIS HUNGARICI

1000—1895.

A TELJES MAGYAR TÖRVÉNYTÁR

MILLENNIUMI EMLÉKKIADÁSA.

Dr. Csiky Kálmán, Dr. Kolosvári Sándor, Nagy Gyula, Dr. Óvári Kelemen, Tóth Lőrincz

közreműködésével szerkeszté

Dr. MÁRKUS DEZSŐ.

20 kötet. — Ára füzve 120 kor. — Félbörkötésben 150 kor.

A husz kötet tartalma:

- I. kötet: Bevezetés *dr. Márkus Dezsőtől*. — A Corpus Juris Hungarici jellemzése *dr. Kolosvári Sándortól*. — Az Árpádházi királyon alatt alkotott törvények (1000—1301). Fordította és jegyzetekkel ellátta *Nagy Gyula*. — A egyes házakból választott királyok uralkodása alatt alkotott törvények (1301—1526). Fordították és jegyzetekkel ellátták *dr. Óvári Kelemen* és *dr. Kolosvári Sándor*.
- II. kötet: Az I. Ferdinánd alatt alkotott t. czikkek (1526—1534). — A Miksa alatt alkotott t. czikkek (1564—1576). — A Rudolf alatt alkotott t. czikkek (1576—1608). Fordították és jegyzetekkel ellátták *dr. Óvári Kelemen* és *dr. Kolosvári Sándor*.
- III. kötet: II. Mátyás alatt alkotott törvényczikkek (1608—1619). — II. Ferdinánd alatt alkotott törvények (1619—1637). — III. Ferdinánd alatt alkotott t. czikkek (1637—1657). Fordították, bevezetésekkel és jegyzetekkel ellátták *dr. Óvári Kelemen* és *dr. Kolosvári Sándor*.
- IV. kötet: Az I. Lipót alatt alkotott törvényczikkek (1657—1705). — A III. Károly alatt alkotott törvényczikkek (1711—1740). Fordította, bevezetésekkel és jegyzetekkel ellátta *Tóth Lőrincz*.
- V. kötet: A II. Mária (Terézia) alatt alkotott t. czikkek (1740—1780). — A II. Lipót alatt alkotott t. czikkek (1790—1792). — A Ferencz alatt alkotott t. czikkek (1792—1835).
- VI. kötet: Werbőczy István hármaskönyve. Az eredetnek 1517-iki első kiadása után fordították, bevezetéssel és utalásokkal ellátták *dr. Kolosvári Sándor* és *dr. Óvári Kelemen*.
- VII. kötet: 1540—1848. évi erdélyi törvények. Fordították és utalásokkal ellátták *dr. Kolosvári Sándor* és *dr. Óvári Kelemen*. Tartalma: Erdély országának három könyvre osztott törvényes könyve. I. könyv: Approbata constitutiók. — II. könyv: Compilata constitutiók. — III. könyv: Novellaris articulusok. — 1847—1848. évi erdélyi törvényczikkek.
- VIII. kötet: 1806—1868. évi t. czikkek.
- IX. kötet: 1869—1871. évi t. czikkek.
- X. kötet: 1872—1874. évi t. czikkek.
- XI. kötet: 1875—1876. évi t. czikkek.
- XII. kötet: 1877—1878. évi t. czikkek.
- XIII. kötet: 1879—1880. évi t. czikkek.
- XIV. kötet: 1881. évi t. czikkek.
- XV. kötet: 1882—1883. évi t. czikkek.
- XVI. kötet: 1884—1886. évi t. czikkek.
- XVII. kötet: 1887—1888. évi t. czikkek.
- XVIII. kötet: 1889—1891. évi t. czikkek.
- XIX. kötet: 1892—1893. évi t. czikkek.
- XX. kötet: 1894—1895. évi t. czikkek.

Ugyanily kiadásban megjelentek:

1896. törvények füzve 6 kor., félbörkötésben 8 kor.
1897. törvények füzve 4 kor., félbörkötésben 6 kor.
1898. törvények füzve 4 kor., félbörkötésben 6 kor.
1899. törvények füzve 7 kor., félbörkötésben 9 kor.
1900. törvények füzve 4 kor., félbörkötésben 6 kor.
1901. törvények füzve 4 kor., félbörkötésben 6 kor.
1902. törvények (sajtó alatt).

Caisse, Caisse,
KÖZGAZDASÁGTAN.

ALAPVETŐ KÉZIKÖNYV.

~~IRTA~~
IRTA

DR. KOVÁCS GYULA,

KIR. TANÁCSOS, MAGÁNTANÁR A BUDAPESTI KIR. TUDOMÁNY-EGYETEMEN,
A KÖZGAZDASÁGTAN TANÁRA
A BUDAPESTI KERESKEDELMI AKADÉMIÁN, A KELETI AKADÉMIÁN ÉS
A KERESKEDELMI ISKOLAI TANÁRKÉPZŐINTÉZETBEN.

I. KÖTET.

A KÖZGAZDASÁG ÁLTALÁNOS JELENSÉGEI ÉS TÖRVÉNYEI.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IRODALMI INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1899.

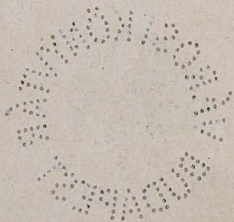
1964

1985

2009 MÄRC 1.

C 7559/1-2

ELŐSZÓ.

Tizennyolcz éve működöm a közgazdasági téren. Bő alkal-
mam volt megismerni az igényeket, melyeket a gyakorlati élet
támaszt a közgazdaságtani ismeretek tekintetében. Közel tizen-
két éve, hogy a közgazdaságtant előadom és tapasztalatokat
gyűjtök arra nézve, mennyit lehet megkivánni e tantárgyból a
kezdőtől.

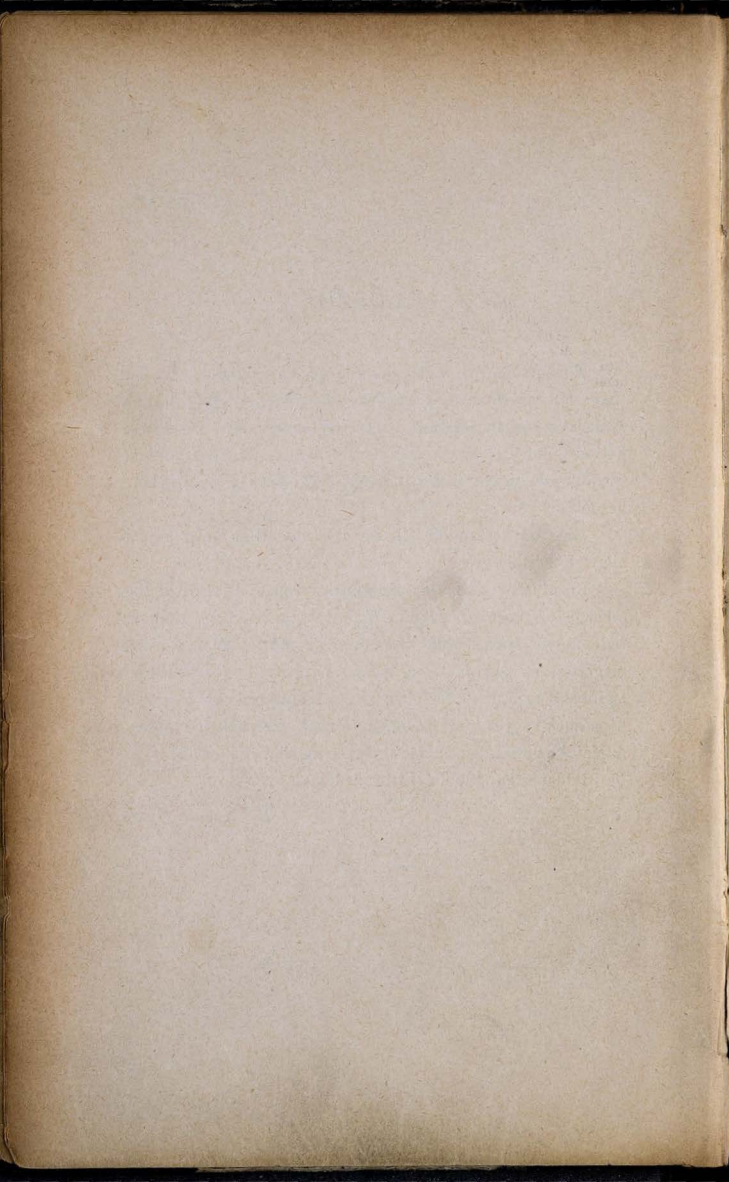
Ezen tapasztalatok felhasználásával írtam meg a jelen
alapvető kézikönyvet.

Közel háromszáz alapfogalmat igyekezem az első kötetben
a kezdőnek megmagyarázni. Törekedtem azon, hogy munkám
tudományos színvonalon maradjon, de még inkább, — hogy
megértessem magam, — a világos és rendszeres előadásra, s
leginkább arra, hogy felköltsem a tanulóifjúságban a tovább-
képzésnek vágyát azon tudomány iránt, melynek jelentőségét
napjainkban minden mívelt ember kénytelen elismerni.

Budapesten, 1899. évi február hóban.

~~Dr. Kovács Gyula.~~

~~Dr. Kovács Gyula~~

TARTALOM.

A közgazdaság általános jelenségei és törvényei.

Előszó és tartalom Lap I—VIII

Bevezetés.

1. *A szükségletekről és jóságokról.* Hiányérzet. Szükséglet. Jóság. Szükségletkielégítés. Élvezet. Szükségletek támadása és növekedése. A növekedés oka. Csökkenés. Szükségletek természete és rangja. A rang felismerése. Szükségletek változása. Jóságok sorozata. A jóságok számbeli növekedése és esőkkenése. Jóságok nemei 1—7
2. *A vagyonról és fokozatairól.* A vagyon, mint szükséglet. A vagyonyűjtés motivumai. A vagyon fogalma. A vagyon célja. A vagyon alkatelemei. Vagyon és gazdaság. Vagyonnövekedés. A vagyon nemei. A vagyon nagysága és becslése. Vagyonfokozatok 7—12
3. *A gazdálkodásról és gazdaságról.* Gazdálkodás és gazdaság fogalma. A gazdálkodás alánya. A gazdálkodás kellékei, mozzanatai, képe. A gazdálkodás feltételei. Szabadság általában: a) egyéni szabadság; b) tulajdonjog. Az egyéni szabadság korlátozása. A tulajdon alapja és forrása. Vagyon és tulajdonjog. A gazdaság alakjai. Közös gazdaság. Együttes gazdaság. Közgazdaság 12—17
4. *A hozadékról és jövedelemről.* Hozadék fogalma. Összhozadék és alkatelemei. Jövedelem fogalma. Összjövedelem. Közvetett jövedelem. Jövedelem és vagyon 17—21

I. A közgazdaságról általában.

1. *A közgazdaság keletkezéséről, fogalmáról, szervezetéről és közegeiről.* A közgazdaság keletkezése, a keletkezés feltételei, szervezete és közegei 21—25
2. *A közgazdaság jelenségeiről, fejlődéséről és törvényeiről.* A közgazdaság jelenségei. Általános és különös jelenségei. A közgazdaság fejlődése, állapota, törvényei. A törvények jellemzése 25—28
3. *A szereposztásról a közgazdaságban.* A szereposztás célja és alapja. Eredete. Hatása. A foglalkozások tagozata. A szereposztás hatása a magángazdálkodásra 28—31
4. *A versenyről a közgazdaságban.* Fogalma és célja. Oka, feltétele és mértéke. Közelebbi leírása. Határa. A verseny nemei. A verseny szerepe 31—36
5. *A közgazdaság szükségletei, jóságai, vagyonáról és jövedelméről.* A közgazdaság ideális személyisége. Szükségei. Vagonya. A közgazdasági vagyon alkatelemei. A közgazdasági vagyon állapota. Jövedelme 36—39
6. *A közgazdaság viszonya a területhez és népességhez* 39—41
7. *A közgazdaság viszonya az államhoz.* Kölcsönös függés. A közérdek valóstítása. Közgazdasági politika. Mozzanatok az állam tevékenységében. Az állam közegei. Államgazdaság. Nép. Társadalom. Nemzet 41—44
8. *A forgalomról.* Fogalma. Tartama, oka, alapja. Csere. Szállítás. Forgalm szabadság 44—47

9. A közgazdaság érdekéről és a közérzületről. Önérdek. A közgazdaság érdeke. Közérzület. A közérzület növekedése és érvényesülése	47—50
10. A világgazdaságról. Fogalma. Nemzetközi szerepelosztás. Nemzetközi egyezmények	50—51
11. A közgazdaságtanról. Fogalma és tárgya. Fővonalai. Irodalom. Mercantilismus. Physiocratismus. Industrialismus. Különböző iskolák. Socialismus és communismus	51—55
12. A közgazdaságtan módszeréről, jelentőségéről és beosztásokról. Deductiv és inductiv módszer. Jelentősége. Beosztás	55—57

II. A termelésről és a termékről.

1. A termelésről általában. Fogalma. A termelés iránya. Foglalkozás. Előállítás. Szerzés. A termelés tényezői. Idegen tényezők. Termék. Termelési költségek. Termelőképesység. Termelőképesség. Termelés határa és vége	58—62
2. A természetről, mint termelési tényezőről. Az ember függése a természettől. A függés mértéke. A természet hozzájárulásának módjai. Helyzet: a) földrajzi fekvés, b) konfiguráció, c) a föld minősége. Erők és anyagok. A természet, mint oktató. A hozzájárulás mértéke. Romboló természet	62—68
3. A munkáról, mint termelési tényezőről. Fogalma és lényege. A munka feltételei és szerepe. A munka nemői. Terjedelme és határai: A) a magángazdaságban. Munkaerő, tehetség és képesség. A munkaidő. B) a közgazdaságban. A munka nagysága: A) a magángazdaságban. Munkakedv. B) a közgazdaságban. A munka sikere. A siker növekedése. Sikertelenség. Munkaszabadság. A munkaszabadság alakjai. Munkaszabadság és szabad verseny	68—78
4. A tőkérről, mint termelési tényezőről. Fogalma. Keletkezésének feltételei, természete. A tőkekészlet. A tőke mint vagyon. A tőke termék. Szerepében van a lényeg. Takarékoságból keletkezik. A tőke eltűnik. A tőke közgazdasági szempontból. A tőke szerepe. A tőke jelentősége. Kapitalismus. A tőke szaporodása. A tőkék szaporodásának jele. A tőkék megsemmisülése. A tőke sikere. A tőke formái. Álló és forgótőke. Pihenő és működő tőke. Saját és idegen tőke. Lekötött és szabad tőke. Tőkebefektetés. Tőke és munka	78—87
5. A termelési költségéről. Fogalma és nemei. Fontossága és csökkenése. Termelési költség a közgazdaság szempontjából	87—89
6. A termelőképeségről. Fogalma. Közvetlen és közvetett. A termelőképeség lényege és általánossága. Köz- és magángazdaság. A termelőképeség foka és mértéke. Maximum és minimum	89—93
7. A termelés formáiról. Üzem és üzlet. A megkülönböztetés alapja. Vállalkozás. A vállalkozás feltétele és fogalma. Vállalat és gazdaság. Vállalatok nemei. Egyéni és társas vállalat. Associatio. A társas vállalatok formája. Kicsinyben és nagyban termelés. Extensiv és intenziv termelés	94—99
8. A versenyről a termékek között. Fogalma, oka, jelentősége. Előnyei és hátrányai. Tisztességtelen verseny. Reklám. Szabad és korlátozott verseny. Versenyszabadság. Monopol. A monopolok nemei. Természeti monopol. Társadalmi monopol. Jogi monopol. Természetesen és emberi akarattal keletkezett monopolok. Kartell. A kartell nemei	99—106
9. A munkamegosztásról. Fogalma, feltételei, hatása. Előnyei	

és hátrányai. A munkamegosztás határa és hatása a művelődésre ... 107—111

10. *A termék tulajdonságairól.* Használhatóság. Érték. Mértékük. A használhatóság viszonya az értékhez. E tulajdonságok jelentősége. Egyéni becsün és a mások becsűjén alapuló érték. Az érték határa ... 111—115

III. A forgalomról és az árurol.

1. *A forgalomról általában.* Fogalma, alapoka és forrása. Közégek és eszközei. Forgalmi intézetek. A forgalom szerepe ... 116—119

2. *A csereéről és szállításról.* A csere czölje. Alku és meg egyezés. Feltételei. A csereesetek szaporodásának törvénye. Közvetett csere. Közvetlen csere. A közvetlen csere nehézségei. Szállítás. A szállítás kellékei és költségei ... 119—123

3. *A forgalomképességről és forgalomszabadságról.* Fogalma. A forgalomképesség foka és határa. Forgalomszabadság és szabadforgalom ... 123—126

4. *A forgalom határáról, nagyságáról és elevenségéről.* 126—128

5. *Az árról és az árak alakulásáról.* Az ár fogalma. Áralakulás. Követelt és kínált ár. Megalkudott ár. Az áralakulás tényezői: a) egyes esetekben; b) a közgazdasági forgalomban. Kereslet-kínalat. Piaczi ár. A piaczi ár alakulásának törvénye. Egyéb tényezők. Monopol és szorultsági ár ... 128—134

6. *Az ár ingadozásáról.* Az áringadozás I. törvénye. Az ingadozás közelebbi okai. A kereslet ingadozásának törvénye. A kínálat ingadozásának törvénye. Az ingadozás II. törvénye. Az áringadozás határai. Az áringadozás és a művelődés ... 134—141

7. *Az árirányzatról.* Fogalma. Érdekesebb árirányzatok. Az árirányzat megfigyeltése általában és egyenként. A szemes termények, hús és állati termények, ásványi anyagok, iparcikkok, falusi és városi telkek árirányzata ... 141—143

8. *A pénzről.* Keletkezése. A pénz mint csereközvetítő, mint az érték kifejezője, mint törvényes fizetési közeg és vagyongyűjtési eszköz. A pénz fogalma és meghonosodásának hatása. A pénz természet. A pénz értéke. Forgalmi-, névleges-, egyéni becsün alapuló érték. A pénz áralakulása, áringadozása. Az áringadozás törvényei. Az áringadozás határa. A pénz árirányzata. A pénz nevei ... 144—156

9. *A drágaságról és olcsóságról.* Fogalma és magyarázata. Valóságos és képzelt drágaság. A jelenség lényege ... 156—157

10. *A hitelről.* Hitel a magángazdaságban. Fogalma és közelebbi jellemzése. Alapja és nagysága. Tárgya. Hitelügylet. A hitel elnevezése. Hitel a közgazdaságban. Hitelkereslet és kínálat. A hitel ára. A kért hitel törvénye. A nyújtott hitel törvénye. Hitelforgalom. A hitel jelentősége. Hitelközvetítés. Hitel és értékpapírok 157—169

IV. A jövedelem megoszlásáról és a jövedelemről.

1. *A jövedelemről általában és annak alakulásáról.* Fogalma és nevei. Alakulása és alakulásának tényezői. Alakulás szabadverseny mellett. Kereslet-kínálat. A jövedelem változása ... 170—174

2. *A jövedelem megoszlásáról.* A közgazdaság jövedelme. A jövedelem megoszlása. Kik a részesek? Minő alapon? Mily arányban? A megoszlás arányának jelentősége ... 174—179

3. A föld után élvezett jövedelemről. Fogalma. Közvetett és közvetlen. Tiszta és összjövedelem. A jövedelem forrása. A természet hozzájárulásának értéke, ára. Az áralakulás tényezői: A) a közvetlen jövedelemnél. Jövedelem-kinálat. Jövedelem-monopol. Jövedelemingadozás. A kinálat törvénye. A monopol-tényező törvénye. Az ingadozás törvényei. A jövedelem irányzata. B) a közvetett jövedelemnél. Kereslet-kinálat. A jövedelem irányzata 179—191

4. A munka után élvezett jövedelemről. Fogalma. Közvetett és közvetlen. Pénz és természetbeni. Névleges és tényleges. A munka természete. A munka értéke, ára. A munkajövedelem alakulása: A) a közvetett jövedelem alakulásának tényezői. Munkaerő-kinálat. Munkaerő-kereslet. A jövedelem ingadozása. Az ingadozás törvényei. Munkaerő-szükséglet. A munka fenntartási szükségletei. Rendelkezésre álló munkaerő. A jövedelemingadozás határa. A jövedelem irányzata. B) A közvetlenül élvezett munkajövedelem alakulása 191—200

5. A tőke után élvezett jövedelemről. Fogalma. Közvetlen-közvetett. Tőkekamat és bérjövedelem. Természetben és pénzben élvezett jövedelem. Tőkekamat és tőkebér. Kamatláb. Tiszta és bruttó jövedelem. A tőke közreműködése, a közreműködés értéke és ára. A jövedelem alakulásának tényezői: A) A közvetve élvezett jövedelemnél: a) szabadverseny mellett. A jövedelem ingadozása. A jövedelemkereslet törvénye. A jövedelemkinálat törvénye. Az ingadozás törvényei. Tőkeszükséglet. Tőkekészlet. Áldozatok. Az ingadozás határa. A jövedelem irányzata. Alakulása: b) a szabadverseny korlátozása mellett. B) A közvetlenül élvezett tőkejövedelem alakulása 200—207

6. A vállalkozás után élvezett jövedelemről. Vállalkozás után élvezett jövedelem. A nyereség indokolása. A nyereség fogalma. A nyereség természete. A nyereség forrásai. A nyereség alkotóelemei. A nyereség nagysága: a) a tehetség járadéka szempontjából; b) a kockázat díja szempontjából; c) a váratlan áralakulás eredménye szempontjából. Irányzat 207—212

V. A fogyasztásról és a háztartásról.

1. A fogyasztásról általában. Fogalma. Tulajdonképeni fogyasztás. Reproductio, gazd. kár értékcsökkenés. Jelentősége. Productio és improductiv fogyasztás. Háztartás. Takarékoság. Fukarság. Pazarlás. Fényűzés 213—216

2. A fogyasztás alakulásáról. Tényezői: gazdasági kár, pazarlás, reprodukció, tulajd. fogyasztás. Életmód. Fogyasztási képesség 217—219

3. A fogyasztás mérvéről és különösen a pazar és fényűző fogyasztásról. A fogyasztás mérvének törvénye. A pazarlásról és fényűzésről különösen. Pazar fényűzés 219—222

Betűsoros fogalomjegyzék 222

* A közgazdaságtan irodalmát és a forrásmunkákat függelék-képen a második kötet végén sorolom fel.

BEVEZETÉS.

1. A szükségletekről és jószágokról.

Az ember kétféle életet él: testit és szellemit. A test szervezetének és a szellemnek fejlődése illetve fenntartása egyaránt ellátást, gondozást, táplálást igényel. Mindaz, a mit a fejlődés illetve fenntartás igényel, feltétele az életnek. A feltételek hiánya egyfelől érzetet kelt, a *szükségnek érzetét*, másfelől *akaratot* ébreszt e feltételek megszerzésére, biztosítására. Hiányérzet.

Az éhes tápláléknak, a szomjas italnak, a didergő meleg ruháznak, a fáradt pihenésnek, szórakozásnak, a beteg orvosi szolgáltatásnak érzi hiányát. A szomjuság, éhség, fáradtság, betegség, hiányérzetek.

A hiányérzet olyas valamire vonatkozik, a minek elfogyasztásával a *szükséget kielégíteni*, a hiányérzetet elcsitítani lehet, az az által támasztott akarat pedig oly cselekvésre indít, melylyel a szükség kielégítésére alkalmas dolgokat *megszerezni*, biztosítani lehet.

A táplálék, ital, pihenés, szórakozás, meleg ruházat hiányérzetnek tárgyai. A forrásvíz felkutatása, a földnek megművelése, szórakoztató séta stb. a hiányérzet megszüntetése érdekében végzett mozgás.

Az emberi élet fejlődése és fenntartása fogyasztást kíván, a fogyasztást megelőzi a hiányérzet, a hiányérzet tevékenységre indít.

Mindazt, a mit az emberi élet fejlődése és fenntartása feltételez, a minek hiánya szükségérzetet támaszt és a minek kielégítése tevékenységre indít, szóval a hiányérzetnek tárgyat szükségletnek nevezünk. Szükséglet.

A táplálék, az ital, a pihenés, lakás, ruházat, szórakozás, tanulás, közlekedési intézet, gyógykezelés, jogvédelem, szükségletek.

Az ember szükségleteinek kielégítése tekintetében az öt

környező külső természet tárgyaira, embertársainak szolgálátára, ezen tárgyak megszerzése és a szolgáltatoknak kiérdemlése tekintetében *tevékenységre* van utalva.

A jószág.

A külső természetnek az emberi szükségletek kielégítésére alkalmas vagy alkalmassá tett tárgyát, embertársaink felhasználható szolgálatát, szóval mindazt, a mi addig érzetet támaszt és szükségletet képez, míg ki nem elégítették, a minék megszerzése, biztosítása tevékenységre indít, jószágnak nevezük; a külső természet tárgyainak megszerzése, embertársaink szolgálatainak kiérdemlése, egyszóval szükségleteink állandó kielégítése érdekében kifejtett tervszerű, czéltudatos előrelátó és gazdaságos tevékenységet, azt a törekvést, mely szükséglet és annak fedezete — a jószág egyensúlyát elérni és minél biztosabbá tenni tüzi célul — *gazdálkodásnak* hívjuk.

Ugyanaz, a mi a hiány szempontjából szükséglet, a fedezet tekintetéből jószág. A kenyér, hús, gyümölcs, a táplálék szükségletének megfelelő jószágok. Az üdítő forrásvíz a szomjuságnak, mint szükségletnek szolgál kielégítésére, az orvos szolgálata a gyógykezelés szükségletének felel meg stb. Az állattenyésztés, gépgyártás, terményekkel való kereskedés, ügyvédi gyakorlat, hírlapkiadás a gazdálkodásnak alakjai.

Szükségletkielégítés.

A jószágok elfogyasztása, a szolgáltatok igénybevétele *szükségletkielégítést* eredményez.

Különbség van az egyszerű szükségletkielégítés és élvezet között. Mindkettő fogyasztással jár. Az élvezet oly szükségletkielégítést jelent, mely a hiány megszüntetésén felül még jóleső érzést is kelt. A szükségletkielégítés és fejlődés és öfenntartás követelményének, természetes kényszernek felel meg; oly hiányérzet megszüntetése ez, mely minden emberi lénynél egyaránt fennforog, a legszükségesebb életfeltételre vonatkozik. Az élvezet a rendes szükségletkielégítést meghaladó vágyban vagy szenvedélyben birja indító okát. A szükségletkielégítés öfenntartási ösztönből, az élvezet egyéni felfogás és izlés szerint változó vágyból történik.

Élvezet.

A szükségletkielégítés annak okoz viszonylag nagyobb élvezetet, a ki gyakrabban és inkább érez hiányt.

Az öfenntartás követelményének s a legjelentékenyebb életfeltételnek megfelel végre a száraz kenyér, a faház, az egyszerű lóca, darócruha és a napóra is. Ugyanazon szükségletet elégíti ki, de oly-

kép, hogy az illető élvezetet is talál rajta, a czukorsütemény, a palotaszervi lakház, ébenfa-szék, bársonyruha és chronometer is. Embere válogatja, egyiknek amaz is elég, a másiknak jobb az izlése, nagyobb a vágya, s azért emez után törekszik.

A szükségletek egy része az emberrel *vele születik*, egyidejűleg támad az étellel, más része az *élet fejlődésével* keletkezik; ismét más része a *fenntartásból* áll elő s végül egyrésze *más okoknak fellépése* következtében támad.

A szükségletek növekedése azt jelenti, hogy ugyanazon jószágokban *több* hiányt érzünk és ezt *menyiségi*, vagy azt hogy *újabb* és *újabb* jószágoknak érezzük hiányát és ezt *minőségi* növekedésnek nevezzük.

A csészemőnek tejre, melengetésre, tehetetlenségével szemben teljes kiszolgáltatásra, az ifjúnak ismeretterjesztő olvasmányokra, testedző mozgásra, a férfúnak munkaeszközökre, tehetségek és képességekre van szüksége. A család szaporodása mennyiségileg, a felserdült gyermekek ellátása, illetve önállósítása minőségileg növeli a szükségleteket.

Vannak szükségletek, melyek *növekedése elől* az ember *nem térhet ki*, és van olyan növekedés is, melyben része van az *egyéni akaratnak* vagy sokszor *gyengeségnek* is.

Az élet fejlődése és fenntartása oly nagyobb és újabb szükségletekkel áll elő, melyeknek parancsoló kényszere elől nincs menekvés. A korszellem mindig újabb és újabb szükségletek iránt kelt érzetet; ezek növekedése ellen is bajos védekezni. Vannak jószágok, melyek fogyasztása illetve használata észrevétlenül sompolyog be; egy ember, majd egy kis töredéke az embereknek, azután a társadalom egy osztálya, talán a tehetősebbek használják, később mások is majmolják, végre befészkei magát a használat teljesen, bevett szokássá lesz, melyről lemondani olykor igen fájdalmas volna. Ebben az utánzásban mégis sok a szerepe az egyén kapaszkodásának és hiúságának.

A szükségletek egyénileg és általánosságban azért *csökkennek*, mert némely szükséglet rövidéletű, mint a szeszély, melyből támadt; mert nem is volt tulajdonkép szükséglet, de vágy, melynek leküzdését szükségessé teszi a viszonyok változása; mert helyét egy minőségileg más foglalta el; mert a hiány megszünt stb.

A szükségletek általánosságban növekedő irányzatot mutat-

nak számban és terjedelemben, mert a megszűntek száma kisebb, mint a szaporulat, s mert a művelődés terjedésével a szükségletek folyton szaporodnak.

Természete.

Göchen
felo.
Wiering

A szükségletek természete megegyezik abban a közös vonásban, hogy kielégítést kívánnak. Különbség van mégis természetüket illetőleg a testi szervezet fejlődése és fenntartásából előálló *anyagi* és a *szellemi élet* szükségletei között. Amazok kielégítése jobbadán egyszerű kielégítés és ritkábban élvezet, emezeké többször élvezet, mint egyszerű kielégítésszámba menő. Amazoknak van határuk és kielégíthetők, emezek, mint a tudományszomj, teljes kielégítést soha sem nyernek. Különbség van továbbá *sürgős*, *kevésbé sürgős* és *elég sürgős* természetű szükségletek között. Különbség van végül azon szükségletek természete között, melyek az ember *gazdasági* céljaival, s azok között, melyek *társadalmi* és *culturalis* hivatásával vannak összenöve.

A jó lábbeli, lakház, gyógykezelés, életbiztonság anyagi; a készült-ség, szórakozás, zene, szépirodalmi olvasmányok szellemi; az iskola culturalis, a társas-kör társadalmi, az évnegyedes házbér sürgős, a tartalék-ruha kevésbé sürgős szükségletek.

Rangja.

Már a szükségletkielégítésről elmondottakból is következik, hogy a szükségletek rangja és foka nem egyenlő. Az anyagi, sürgős és gazdasági szükségletek rangra nézve *elsőrendűek*, mert égetőbb, fontosabb hiányra vonatkoznak, mert alapjuk az önfenntartás kényszere és nem egyszerű vágy.

Ugyanazon, mondjuk elsőrendű szükségletek más és más módon nyerhetnek kielégítést, és pedig vagy úgy, a hogy éppen szükséges, vagy több-kevesebb kényelmet és élvezetet is okozva. Ez a szempont is nyújt alapot a szükségletek rangjának megkülönböztetésére. A kielégítés módját tekintve ugyanis szó lehet a következő fokozatokról: *ki nem kerülhető*, *kényelmi* és *életeti* szükségletekről.

A deszkapad, mint nyugvóhely, éppen szükséges; a ruganyos ágy kényelmi, a mennyezeti ágy meg éppen életeti szükséglet. A mindennapi kenyér ki nem kerülhető; a jó polgári ebéd, a hétfogásos diné életeti szükséglet.

A rang felismerése.

A szükségletek fokának a *megállapítása*, más szóval annak konstatálása, vajjon a szükségletkielégítés bizonyos esetben

egyszerű kielégítés avagy élvezet-e, *csakis a sajátlagos egyéni és társadalmi viszonyok ismerete mellett lehetséges*. Ugyanazon kielégítés ugyanis az időpont, hely, korszak, a fogyasztó évei, neme, foglalkozása és egyéb körülményei szerint más-más fokon áll. *Az élvezetből megszokás útján egyszerű szükséglet-kielégítés lesz, s fordítva a szükségletkielégítésből, ha a kielégítés módja megváltozik, élvezet lehet.*

A fekete felsőruha a közönséggel érintkező tisztviselőre nézve mindennapi, a mesterlegényre nézve ünnepi szükséglet. Régen az olajos méces is jó volt s minden egyéb fényűzés számba ment; később a fagygyugyertya volt az elkerülhetetlen és a kőolaj-lámpa az élvezeti szükséglet. Ma már a legszegényebb háznál is kőolaj-lámpát égetnek. A mit a japáni nélkülözhetetlennek tart lakásában, a mi felfogásunk szerint nélkülözhető szobadíszítés. A jégszekrény a mérsékelt égöv alatt és déli Olaszországban más-más fokon álló szükségletnek felel meg stb.

A szükségletek nemcsak különfélék, de *változók* is, még Változása. pedig *helyben, időben és egyének szerint.*

Helyileg változnak a szükségletek az *égalj és természeti viszonyok* eltéréséből folyólag, időben mások és mások a szükségletek az *év váltakozó szakaiban, a különböző korszakokban*, s végül egyénileg, a *foglalkozás, nem, értelmiség, vagyoni helyzet, nevelés, nemzeti sajátosságok és életmódhoz képest.*

A meleg égöv alatt könnyű ruhák, frissítők; hideg égalj alatt a prémes ruházat és melegítő^{Tökény péc} thea képeznek szükségletet. Rideg vidéken a zabkenyérrel is ^{em} kell *elégedni*. Egyes népek egyáltalán nem ismerték szükségleteik sorában az állati húst. Művelt ember másképp táplálkozik, másképp lakik és ruházkodik, mint a műveletlen stb. Bőséges vagyoni fedezet mellett kitágíthatjuk, nehéz megélhetési viszonyok között meg kell szorítanunk a szükségletek számát.

A jószágok sorába tartozik mindaz, a mi szükségletek ki- Jóságok sorozata. elégítésére alkalmas, a minék ezen alkalmas voltát az ember felismeri, a mi tényleg, hozzáférhetőségénél fogva, fel is használható s végül a minék a megszerzése tevékenységet tétel fel.

Mindama tárgyai a külső természetnek, mindazok a szolgálatok, melyeket az emberiség még nem, vagy már nem használ szükségletek kielégítésére, mert használhatóságukat nem ismerte fel vagy mert azt nem találta kielégítőnek, mindazok a

tárgyak és szolgálatok továbbá, melyeknek használhatóságáról meg van ugyan győződve, de melyek meg nem szerezhetők, s végül mindazok, a melyek mindenkinek tetszés szerinti mennyiségben, minden fáradság nélkül rendelkezésére állanak, nem sorozhatók a jószágok közé.

Vannak ma a használatban ásványtartalmú források, melyek gyógyerejét az emberiség évszázadokon keresztül nem ismerte, tehát nem is használta fel. Lehetnek oly fűvek és anyagok bőviben, a melyeket teljesen figyelmen kívül hagyunk még ma is, mert használhatóságukat nem ismerjük. Az emberi erőt nem használjuk már vontatási célokra, mert a gőz, a villamosság, világítógáz és sűrített levegő használhatósága felismertetett és ezzel szemben már nem bizonyult kielégítőnek. A kőszerszámokat kiszorították a használatból a vas, ezeket az acélból készütek. Egyes technikai eljárásokat már nem alkalmaz az ipar, mert a feltaláló emberi ész jobbakat, célszerűbbeket tesz helyükbe. A tenger vize, a vad gyümölcsök, a levegő, bár használhatóságot képviselnek, nem tartoznak a jószágok közé, mert tetszés szerinti mennyiségben mindenkinek rendelkezésére állanak.

Számbeli növekedés és csökkenés.

Az emberi szükségletek kielégítésére tényleg használatban lévő *jószágok sorozata nő és csökken*. Szaporodik, valahányszor az ember egy-egy tárgynak, szolgálatnak alkalmas voltát felismeri, s csökken, valahányszor egyes jószágok alkalmazásával felhagy, mert a jószágnak megfelelő szükséglet megszűnt, vagy mert ugyanazon szükséglet kielégítésére alkalmasabb jószágot talált.

Minden jószág az alkalmazásban *szükségletnek felel meg*. Jószágok nevei. *A jószágok tehát megfelelnek a szükséglet természetének és rangjának, s ehhez képest megkülönböztetünk anyagi és személynélküli, külső és belső, elsőrendű, kényelmi és fényűzési, közvetlen felhasználásra szánt és csak közvetve felhasználható jószágokat, nyersanyagokat és készítményeket stb.*

A buza, épületfa, eke anyagi; az orvos, tanár, hivatalnok szolgálata személyes jószág. A gyümölcs, vasérc, ásványvíz külső; a jó hírnév, egészség, erély, ügyesség belső jószágok. A szép kilátás, mely a nyaralóból nyílik, az üzérkedő szellem, mely fölött a kereskedő rendelkezik, közvetve felhasználható jószág. A vasérc, kőszén fa és nyersanyagok; az irógép, antipyrin, a hegedű készítmények.

2. A vagyonról és fokozatairól.

Ha a külső természet mindenkinek, minden időben, mindenütt és minden kívánt formában, egyaránt szolgáltatná a maga tárgyait, az öfenntartás jelentéktelen feladat volna. Mindenki napról-napra fedezné szükségletét, nem szorulna egyáltalán embertársai szolgálataira, megsuhintaná a varázsvesszőt, ha valamiben hiányt érez, s mint varázsütésre, már ki is volna elégítve vágya. Ámde nem ilyen paradicsomi az ember élete. A külső természet bizonyos szüneteket tart a szolgáltatásban, bizonyos helyeken egyáltalán nem, másokon igen mostohán s csak korlátolt mennyiségben szolgáltat, aztán az ember tevékenysége is pihenésre szorúl és megerőltetett tevékenységét sem koronázza mindig és egyforma siker. De nem is kapja olyan formában a jószágokat, hogy azokat nyomban kielégítésére használhatná; az átalakítás vagy minősítés hosszabb időt és fáradságot vesz igénybe, és végül a betegség ideiglenesen, az aggkor véglegesen felfüggeszti a tevékenységet. Mindezekkel szemben a szükségletek egy perczre sem szünetelnek!

A vagyon, mint szükséglet.

Az ember kénytelen tehát a jószágokat készletre gyűjteni, ha szükségleteinek állandó és biztos kielégítéséről gondoskodni akar és pedig nemcsak olyanokat, melyek közvetlenül szolgálnak életszükségletek kielégítésére, de eszközöket is, erőt, tehetséget, tudást, a melyekkel más jószágok megszerzése, minősítése eredményesen eszközölhető. Mi több, kénytelen ezen gyűjtésben eleven ügyekezetet mutatni, nehogy embertársai, a kiket ugyanaz a törekvés vezet, megelőzzék. Ez az ügyekezet már azért is nagy lesz, mert az ember veleszületett gyengeségénél fogva feltünnivágyó, különb kíván lenni a többinél s e végből két kézzel nyúl a kínálkozó előnyök után.

A vagyongyűjtésnek az előadottak szerint három *motivuma* van tehát: az *öfenntartási ösztön*, ehhez társul az *önérdek*, s e mellé az a *gyarlás*, melynél fogva mindenki embertársai közül kiemelkedni akar s azért gyűjt anyagi eszközöket, hogy egyéniségét mind hatalmasabban érvényesíthesse.

A vagyongyűjtés motivumai.

*Öfenntartás
Önérdek
Gyarlás*

A jószágok azon készlete, melyekkel valaki bizonyos időpontban szabadon rendelkezik; — átvitt értelemben — az a

Fogalma

hatalom és erő, a melylyel továbbtermelés^e és a szükségletkielégítésre alkalmas dolgok fölött — társadalmi, culturalis és politikai érvényesülésünk érdekében — rendelkezünk; a szükségletkielégítés és élvezet alapja; az a cél, mely millió kéznek és fejnek kölcsönöz erőt és lankadatlan szorgalmat: — a vagyon.

Ezen fogalomhatározatból kitűnik az, hogy a *vagyon alkatelemei közé csak az sorozható, a mivel az illető egyén szabadon rendelkezhetik, a mi az övé.* Következik e fogalomhatározatból, hogy vagyonyűjtésről csak *ott lehet szó, a hol a szabad rendelkezési jogot, vagyis a tulajdonjogot, az állami jogrend védelmezi.* Magyarázza e fogalomhatározat, miért tekintjük közönségesen csak azt vagyonnak, *a mi marad, ha a passivákat az activákból levonjuk.* Kitűnik ebből a fogalomhatározatból, hogy korlátlan mennyiségben mindenkinek rendelkezésére álló úgynevezett *szabad, nem gazdasági jószágok vagyoni jelentőséggel egyáltalán nem bírnak.* Azon kitétel: «bizonyos időpontban» arra kíván utalni, hogy a *vagyon állása más és más időpontban azonegy egyénnre nézve más és más lehet.* Az a körülmény végül, hogy a fogalomhatározatban csak jószágookról van szó, világosan utal arra, hogy vagyonjog személyek fölött ma már nem szerezhető s hogy a személyek (pld. a cselédség) szolgálata, melyet valaki magának biztosít, nem a vagyonának, de a gazdaságának alkateleme.

A rabszolga vagyona volt urának, vagyis ura rendelkezett személye és szolgálatai fölött.

A vagyon célja.

Csak a célról nincs szó a fogalomhatározatban és pedig azért, mert a vagyon nem tisztán gazdasági, hanem egyúttal szociális jelentőségű alap vagyis mert a készletek rendeltetése ép úgy, mint gyűjtésének indoka (önfenntartási ösztön, önérdek, alap szerzése a megkülönböztetésre), többféle lehet; mert *nem a készlet és a jószág célja az, a mi a jószágot a vagyon alkatelemévé teszi; szolgálhat ez a jószág a jövedelem állandó forrásául, lehet az a jelen vagy jövő szükségleteknek közvetlen kielégítésére szolgáló készlet, de lehet olyan jószág is, mely gazdasági célra egyáltalán nincsen szánva, mely nem egyéb pusztán alapnál a társadalmi megkülönböztetésre; s végül mert a vagyon fogalomhatározatában az a lényeges, hogy a jószágok bizonyos készlete fölött az egyén szabadon rendelkezik.*

A vagyon alkatelemei: azok a *tényezők*, a melyek igénybe-
vételével a jószágok termeltetnek, tehát a termőképes föld, ^{Alkateleme}
illetve az ebben rejlő anyagok és erők, az azt környező viszo- ^{föld}
nyok, továbbá a munkaképesség illetve szellemi tehetség és a ^{mindennapi kenyérre}
tőke; továbbá a *mindennapi kenyérre*, élelemre, ruházatra és ^{medeni tevé}
lakásra vonatkozó *elhasználásra szánt jószágkészlet* és végül a ^{előke}
kincs. ^{jószágkészlet}

A főnemesi család őseitől öröklött ékszerai, asztalkészletei és
pazar butorzata, az amateur fegyvergyűjteménye, a parlagon heverő
telek, a szép kilátást nyújtó sziklacsoportozat egy nagy park közepén,
ép úgy lehetnek vagyonnak alkatelemei, mint a jól felszerelt földbir-
tok, a tanultság és tehetség, a duzzadó életerő, a munkaképesség, a
takarékpénztári betét, értékpapír-készlet, az üzlet napi bevétele és az
éléskamrában felhalmozott élelmi szer.

A vagyon és gazdaság nem jelentenek egyet. A gazdaság ^{Vagyon és gaz-}
alkatelemeit *kizárólag oly berendezések (jószágok) teszik, me- ^{daság.}
lyek gazdasági célra szolgálnak, illetve a melyek a gazdasági
tevékenység sikeres kifejtésének támaszát, alapját és eszközeit
képezik. A gazdaság alkatelemei *lehetnek továbbá oly termelési*
tényezők is, melyek fölött; a gazdasági alany nem rendelkezik
mint sajátja fölött, aztán oly hozadékrészek is, melyek az
idegen termelési tényezőknek a termeléshez hozzájárulásáért,
a bérbevett birtokért, az igénybevett szolgálatokért, kölön-
vett tőkékért járnak, de *melyek még folyósítva nem lettek.**

A vagyon és gazdaság fogalma között is van különbség;
ezt még ezen szakasz folyamán fogjuk tárgyalni.

A vagyon *törzse* alatt azon jószágállagot értjük, a mely
hosszú időn át áll az egyén rendelkezése alatt, a mit a *vagyon-*
növekedés szaporít, a *csökkenés* apaszt. ^{Vagyonnöveke-}
^{dés.}

A vagyon növekedik *vagyonszerzés* illetve *gyűjtés, ajándék*
vagy *örökség* és előre nem látható *értékszaporodás* vagy *emel-*
kedés útján és *csökkenik fogyasztás, osztály, előre nem látott*
értékcsökkenés és károk következtében.

A *vagyonszerzés* eredeti formája az anyagi jószágot illetőleg
a *foglalás* és az *erőszakos elidegenítés*, a mostani: *a gazdasági*
tevékenység. A *vagyonszerzés* gazdasági tevékenység útján ismét
vagy úgy történik, hogy az egyén a szaporulatot képviselő jó-
szágokat *magá termeli*, tenyészt stb., avagy úgy, hogy a tény- ^{Papir, tenyésztés}

leges szaporulatot képező jószágokat más cserébe adott jószágokért vagy szolgálatokért szerzi.

A sorsjegynyermények előre nem látott értékszorodások jellegével bírnak. A köszönnék alkalmazása különféle vegy- és gyógyszerkészítésére, emelte valamennyi bányatulajdonosnak vagyonát; a helyiérdekű vasut kiépítése emeli értékét mindazon telkeknek, melyeket könnyebben megközelíthetők tesz. A tűzvész annyival emésztí a vagyont, a mennyit a megsemmisült vagyontárgy értéke képviselt. Az a tény, hogy az üzembenlévő bányában ki van aknázva a szén, csökkenti a bányarészvények értékét és ezzel azok vagyonát, kik azt bányarészvényekbe fektették.

A vagyon nemei.

A vagyont különféle szempontok szerint lehet megkülönböztetni és elnevezni. *Alkotó elemeinek természetére nézve* lehet: *anyagi* vagy *szellemi*, ingó és ingatlan; *alanya* szempontjából: *magán-, községi-, állam-vagyon* vagy a *közgazdaság vagyona*; s végül *céljára* nézve: *közvetlen szükségletkielégítésre illetve élvezetre*, avagy *továbbtermelésre és szerzésre szánt*, vagy *gazdasági célra egyáltalán nem szánt vagyon*.

A téli élelemre szánt gabona a magtárban: közvetlen szükségletkielégítésre szánt anyagi, ingó magánvagyon. A ménesbirtokok az államnak továbbtermelésre szánt, anyagi, ingatlan vagyonát képezik. A nemzeti muzeum gyűjteményei gazdasági célra nem szánt ingó, az állami utak gazdasági célra szánt ingatlan vagyontárgyak. A folyók, tavak vize a közgazdasági vagyonnak képezi alkatelemét.

Nagysága és felbecslése.

A vagyon a szükségletkielégítés és élvezetnek forrása egyfelől, másfelől alapja az egyén társadalmi, culturalis és politikai érvényesülésének. Ehhez képest a *vagyon felbecslése két módon történhetik*, illetve a vagyon két szempontból lehet bőségesen *megfelelő, megfelelő* vagy *meg nem felelő*: *viszonylatban a kielégítendő egyéni szükségletekkel és vágyakkal, és viszonylatban a mások hasonló alapjával*. Amabból a viszonylatból folyólag megkülönböztethetünk *nagy, közép* és *szerény* (fedezetet) vagyont és *vagyontalanságot*, emeből a szempontból különféle vagyoni állapotot, viszonylag nagyobb, kisebb vagyont, nagyobb és kisebb vagyontalanságot.

Vagyonfokozatok.

A két szempontot egybevetve, a következő *vagyonfokozatok* állapíthatók meg. *Megélhetése* annak van és azon egyénnel szemben van, a ki azt, a mit vagyonával sze-

rez; megéli, s azt, a mire szükségei kielégítése szempontjából szüksége van, megszerzi; a kinek szüksége és jövedelme — a vagyontörzs érintése nélkül is — fedezik egymást, a kinek feleslege nem marad, újabb megtakarításra nem nyílik alkalma.

A *jólét* a vagyoni helyzetnek az a foka, midőn az elhasználásra szánt jószágkészletből és a vagyon segélyével biztosított jövedelemből nemcsak a szükségletek teljes kielégítésére, de a vágyak teljesítésére, élvezetekre is jut fedezet vagy újabb megtakarításra is nyílik mód.

Másokkal szemben *gazdag* az, a ki bőven fedezi szükségleteit jövedelmeiből, vágyait is teljesen kielégítheti és még mindig marad bő feleslege.

Az, a kinek nincsen elhasználásra szánt vagyongészlete, netáni vagyonának továbbtermelésre és szerzésre szolgáló elemei pedig valamely okból (betegség, munkahiány, gyenge üzletmenet stb.) nem hasznosíthatók, *szegény*. A szegény nem rendelkezvén készletekkel, napról-napra él, csak az életfenntartási szükségleteket elégítheti ki, a társadalmi szükségletekről kénytelen lemondani, élvezetekre meg éppen nem gondolhat.

Inség a szegénységnek további fokozata, az a helyzet, midőn valaki még az életfenntartási szükségleteket napról-napra sem képes kielégíteni és reá szorúl a mások segítségére.

Nyomorban az a szegény van, a ki fedezetlen életfenntartási szükségleteivel szemben segélyforrások nélkül áll.

Tömeges a nyomor olyan helyen vagy vidéken, a hol a nyomorral küzdők jelentékeny számmal vannak.

Megélhetése van annak a kézművesnek, a ki tudásával, műhelyberendezésével megkeresi a saját és családja szükségleteire valót, eleget tud tenni állampolgári kötelmeinek, résztvesz a társadalmi mozgalmakban. Jólétnek örvend az a földbirtokos, a ki jövedelmeiből nemcsak fenntartja magát, de szerepet is játszik a társadalomban, kéjutazásokat és földbirtokán beruházásokat is tehet. Gazdag a tőkepenzes, a ki értékpapirjai hozadékából társadalmilag és politikailag teljes mértékben érvényesíteni tudja egyéniségét, még ha külön jövedelmező foglalkozása nincsen is. Szegény a napszámos. Inségben van az a kis hivatalnok, a ki nagyszámú családját csak rokonai támogatása mellett képes fenntartani. Nyomorral küzd a munka nélkül álló vagy keresétképtelen munkás, ha koldulni szégyenel. Tömeges nyomor jelentkezik

oly községben, melynek határát elverte a jég, lakosságát tönkre tette a tűzvész, olyannyira, hogy még kenyérrelvaló sem maradt.

3. A gazdálkodásról és gazdaságról.

A gazdaság és gazdálkodás fogalma nem egészen új előtünk. Amarról a vagyon, emerről a szükségletek tárgyalásánál volt rövid említés. Mondottuk ugyanis, hogy a *szükségletkielégítés és élvezet nem magától jó*, reá kell arra szolgálni, meg kell érte fáradni, hogy továbbá az *ember nem várja és nem várhatja meg mindig a szükséglet jelentkezését*, előre megszerzi a fedezetet és megőrzi a szükséglet jelentkezéséig, s végül, hogy az ezen érdemben kifejtendő tevékenység bizonyos *erőkre, berendezésekre, alapokra, eszközökre szorúl*, melyek igénybevételével, segélyével a czél eléretik.

Azon természetű, előrelátó és gazdaságos tevékenységet, mely a szükségletkiegészítés és élvezet folytonosságának biztosítását célozza és e végből jószágok termelésére, szerzésére, készlet gyűjtésére, a készlet megőrzésére vonatkozik és a jószágoknak szükségletkielégítésre és élvezetre való fordítását eszközli, gazdálkodásnak; azon erőket, berendezéseket és eszközöket, melyek segélyével ezen tevékenységet végezzük, gazdaságnak nevezük.

A gazdaság a működési tér összes berendezéseivel és erőivel, a gazdálkodás a bizonyos gazdaság körében kifejtett tevékenység; két egymástkiegészítő fogalom ez, melyeket felcserélve használunk egymás helyett.

Gazdálkodás alatt közönségesen a mezőgazdasággal való foglalkozást, gazdaság alatt a mezőgazdaságot szokás érteni, pedig az iparűzés, kereskedés, szállítás, tudományos vagy kulturális hivatás is a gazdálkodás mindmégannyi alakjai; a szeszüzlet, a vontatási vállalat, a csontlisztgyár, hidegvízgyógyintézet a gazdaság mindmégannyi formái.

A földbirtokos gazdasága áll a földekből, igavonó- és tenyészmarhaállományból, gazdasági gépekből, takarmány- és vetőmag-készletből, a vetésből, cselédségből és a gazda személyes reátermetségéből stb. A mesterember gazdasága áll a műhelyből, a szerszámokból, nyersanyagkészletből, kész- és félkész munkákból, a segédmunkásokból és személyes szakismereteiből. A tudós gazdasága áll könyvtárából, szerzett munkáiból, ismereteiből, melyeket terjeszt stb.

A gazdálkodás most adott fogalomhatározatából következik, hogy annak folytatása személyt feltételez, *a gazdasági alanyt*. Ez az alany lehet *egy ember, több ember társasága, testület*, Alany-köztség avagy az *állam*.

Következik továbbá, hogy *a gazdálkodásnak tervszerűnek, előrelátónak és gazdaságosnak* kell lennie. *A terv és kivitele a gazdálkodás technikai oldala*, az a mitől függ, hogy a szükségletkielégítésre kívánt jóságok megfelelő mennyiségben és minőségben, a kellő időben és helyen készletben legyenek. Az előrelátás Kellékei. *előrelátás* biztosítéka annak, hogy nemcsak a jelen, de a jövő szükségletei is fedezetet fognak találni; a számvetés ez azon akadályokkal, melyek a gazdasági tevékenység folytonosságát megghiusíthatják. *A gazdaságosság* a gazdálkodásnak a tulajdonképeni gazdasági oldala, folytonos szembeállítás a szükségletkielégítéssel elérhető eredménynek az eredmény érdekében hozandó áldozatokkal, szorgos óvakodás a felesleges tevékenységtől, az erőpazarlástól, *törekvés arra, hogy minél csekélyebb tevékenységgel mind nagyobb, több szükséglet és minél jobban elégíttessék ki*. Különösen ez utolsó oly fontos kelléke a gazdálkodásnak, hogy nem is tekintjük gazdálkodásnak közönséges felfogás szerint az olyat, a mely nem felel meg a gazdaságosság elvének. *Ez a gazdálkodás fő elve*. Ennek az elvnek kell érvényesülni a gazdálkodás technikájánál, a terv megállapításánál és a terv kivitelénél. Ez javasolja, hogy a termelést megsztva, tömegesen, több műveletet egyszerre és egymásután vagy egyidejűleg végezzünk. A gazdaságosság parancsolja, hogy a jóságokat a szükségletkielégítés szempontjából párhuzamba állítsuk, azt válaszszuk, melylyel a célt jobban, előbb elérjük, tapasztalatokat gyűjtsünk, visszatekintsünk a multa és a jövőre is tekintettel legyünk s vivmányainkat nemzedékről-nemzedékre átörökítsük stb.

A gazdálkodásnak egymástkövető, *négy* mozzanata van. Mozzanatai. 4. Kezdetét veszi a *termeléssel*. A termelést kiegészíti, követi, azzal szorosan összefügg a termelt feleslegnek értékesítése, a terméknek *forgalombahozása*; a jóságért jóságnak, szolgáltatásért szolgáltatásnak *szerzése*. Az értékesítést követi a *jövedelmen, hozadékon* való *megosztzkodás* azokkal, a kik az eredmény biztosításában közreműködtek és abból részt igényelhetnek;

*Termelés
forgalombahozás
szolgáltatás
jövvelmen
megosztkodás*

befejezi a jószágoknak megsemmisítése a szükségletkielégítés vagy élvezet érdekében : a *fogyasztás*.

Képe.

A gazdálkodás folyamatának a *képe* a mozzanatok most ismertetett egymásutánja mellett *változat*os. Egy és ugyanazon időben a jószágok egy része a termelés stadiumában, más része az értékesítés mozzanatában van, ismét más része ép szükségletkielégítésre fordítatik. Termelünk, értékesítünk, *oszt*ozkodunk és *fogyasztunk* egyidejűleg.

Gazdálkodás feltételei.

A most ismertetett gazdasági tevékenység kifejtésének feltételei vannak. *Szükséges, hogy a gazdasági alany személye, illetve saját tevékenységével szabadon rendelkezhesék, továbbá az erőket, berendezéseket, eszközöket szabadon, tetszése szerint felhasználhassa, s végül hogy tevékenységének eredményével szabadon, függetlenül úgy bányáskodhassék el, mint a sajátjával, egyszóval a gazdasági alanynak minden irányban szabadságra van szüksége, hogy gazdálkodása tervszerű, előrelátó és gazdaságos lehessen.*

Szabadság általában.

Ha ugyanis a gazdasági alany szabadon, minden külső kényszer nélkül rendelkezik személye, illetve tevékenysége fölött, tetszése szerint fogja megválasztani hivatását, oly irányban fogja érvényesíteni magát, melyben számot vetve erőivel, berendezéseivel, a legjobban vél boldogulni; erőit, berendezéseit, eszközeit legjobb belátása szerint fogja felhasználni és ha azokat, melyeket magáénak mondhat, nem tartja kielégítőknak, másokét is igénybe fogja venni; kedvvel fog működni; azt a helyet fogja választani működése teréül, melyet a legalkalmasabbnak tart; változtatni fogja azt, ha meggyőződik, miszerint más helyen tervszerűbben, gazdaságosabban tevékenykedhetik; megtartja önállóságát vagy másoknak bocsátja rendelkezésére szolgálatát, a mint jobbnak látja; előrelátásának teljes érvényesítésével úgy rendezi be fogyasztását, hogy a fedezet szükségletkielégítés és élvezettel és fordítva arányos legyen, szóval teljesen felelőssé lesz és lehet jó, jobb vagy gyenge boldogulásáért. A *gazdasági alany*nak most körülírt *függetlensége* : az *egyéni, személyes szabadság*. Ennek folyamánya : a *hivatásválasztás*-, a *munka*-, *verseny*-, a *telepedés*-, *költözködés*-, *szerződési*-szabadság.

a) egyéni szabadság.

Ha továbbá a gazdasági alany tevékenységének eredmé-

emelkedni, kétféle tulajdonjog, (tulajdon, gazdasági)
alánmódú, melynek mindkét - ez az alap

nyével úgy bánhatik mint a sajátjával: a jószágok az emberi önértéknek megfelelő, igazi szolgálatára lesznek az ember céljának, a mennyiben *birtokolhatja, elhasználhatja, szerzésre használhatja* vagyis *eladhatja, bérebe, kölcsönbe adhatja, elajándékozhatja, örökbe hagyhatja* azokat. A gazdasági alany-^{b) tulajdonjog.}nak ezen bizonyos jószághoz való viszonyára vonatkozó, teljes, minden más alany kizárásával feltétlenül érvényesíthető, rendelkezési joga: a tulajdonjog. A tulajdonjog — mint fentebb megjegyeztük, lényegében szintén szabadság, az egyéni szabadság testvére, azzal a különbséggel, hogy amaz az *alany saját személyére és tevékenységére*, emez *jószágokra* vonatkozik.

Az egyéni szabadságról, annak előnyeiről és szükséges korlátozásáról az egyes alakzatok: munka-, verseny-, birtok-, ipar-, kereskedés-szabadság stb. tárgyalásánál, nemkülönben a közgazdaság és állam közötti viszony fejtegetésénél lesz még szó, s itt csak arra szorítkozunk, hogy az *egyéni szabadság maga valóságában, teljes függetlenségével és korlátlanágával nem állhat fenn, míhelyt több gazdaság sorakozik egymás mellé s ezek között benső összefüggés jön létre*, mert bizonyos természeti viszonyok, társadalmi és köztekintetek az egyéni szabadságnak bizonyos irányban korlátozását okozzák vagy követelik; hogy továbbá az egyéni szabadságnak nem minden *korlátozása*, melylyel a gazdasági fejlődés során találkozunk, péld. a rab-szolgaság, a jobbágyság intézményében, egyes osztályoknak vagy bizonyos vallásfelekezethez tartozóknak meghatározott foglalkozásoktól való eltiltására vonatkozó intézkedésekben, *esik ezen szükséges korlátozások tekintete alá*, a mit bizonyít az a körülmény, hogy az egyéni szabadságnak minél teljesebb formában érvényesítésére irányított törekvés ezen korlátozásokat a fejlődés során megszüntette.

Az egyéni szabadság korlátozása.

Az embernek jószágokra, illetve jószágok készletére, vagyona van szüksége, mert ezek, illetve ez képezik az életfenn-tartás, fejlődés szükségleteinek fedezetét; minthogy pedig szükségleteink fedezésére csak az fordítható, a mit hatalmunkba kerítettünk, a mi főtött feltétlenül rendelkezünk: a *tulajdonjog-*^{A tulajdon alapja és forrása.}*nak* végelemzésben az *emberi természetben*, az *ember céljaiban* és *önfenntartási ösztönében van az alapja*.

A jószágok tulajdonbavételének jogcíme kezdettől fogva

az az erőfeszítés, a mibe a jószágok hatalomba —, az ember rendelkezése alá kerülése járt.

Minden fennálló tulajdonjogot tulajdonkép tehát két okra kell és lehet visszavezetni: *egy mélyenfekvőre*, mely az emberi természetben van s ez a tulajdon *alapja*, egy *közelébbfekvőre*, az emberi erőfeszítésre, s ez a tulajdon *forrása*. Az *alap arra nézve ad feleletet, miért van szükség a tulajdonjogra, a forrás arra nézve nyújt felvilágosítást, miből keletkezett a tulajdonjog.*

Az állam törvénye se nem alapja, se nem forrása a tulajdonjognak, csak szentesítője és szabályozója.

Az adásvételi ügylet, melylyel az állam törvényei szerint a tulajdont szerezzük, csak formája a tulajdonjog megállapításának, mert a tulajdon igazi forrása az a munka, melylyel a vételért összekuporgattuk, az alapja pedig az, hogy az adásvétel tárgya a szükségletkielégítésre vagy élvezetre szükséges.

Vagyon és tulajdonjog.

A vagyon a jószágok készlete, melylyel a gazdasági alany rendelkezik, a tulajdonjog pedig azon szabadság, amelylyel a jószágkészlet felett rendelkezik.

A gazdaság alakjai.

A gazdálkodásnak alánya, a gazdaság feje és ura nem okvetlenül egyes személy. A gazdaságok ehhez képest *egyéniek és nem egyéniek, társasok.*

Közös gazdaság.

A társasgazdaság egyik formája: a *közös gazdaság*. Ilyen gazdaság keletkezik, ha az érdekek találkozása a cél közössége, a közös cél könnyű elérése arra indít — alkalomadtán ötlet-szerűen — több alanyt, hogy gazdaságát közösen vigye, lemondjon kölcsönösen az önrendelkezésről, közeget állítson, a mely a közösség nevében helyettük vezesse a gazdaságot. A közös gazdaságban a bevétel, kiadás, számadás közös, közös a nyereség és veszteség. Tart e közösség addig, míg a cél elérve nincsen, míg az érdekek azonosak, míg az érdekelteknek tetszik közösen gazdálkodni. *Jellemző vonásai* a társasgazdaság eme formájának: *több alany, bizonytalan tartam, változó keret, közösség a kitűzött gazdasági cél elérésével mutatkozó haszonban, el nem érésével jelentkező veszteségben, s végül a közösen folytatott gazdaságra szorítóköző függőség egymástól.*

Közös gazdaságot folytatnak a részvénytársaság részvényesei, a közkereseti, betéti társaságok, szövetkezetek tagjai. Közösen gazdálkodnak a volt határőrvidéken a még most is házközösségben élő szerbek,

De az állam a jog.

És munkát egyenlően és nem hogy szorító

a handlovai németek. Közösen gazdálkodnak a gazdasági egyesület tagjai, ha lótenyésztésük érdekében közös esikólegelőt bérelnek, ezen a legelőn kútakat ásatnak, pásztort tartanak, épületet emelnek és állataikat legeltetik. Közösen gazdálkodnak végül csizmadiáink, midőn a honvédség részére bakkancsok szállítására vállalkozván, közös műhelyeket rendeznek be, talpvarrógépeket szereznek be, nyersanyagot szereznek be közös számlára stb.

A társasgazdaságnak egy másik alakja: az *együttes gazdaság*. Együttesen gazdálkodnak a község lakosai, kiket földjeik szomszédossága, a terület együvé tartozása köt egybe. Közös legelőjük, dülőútjaik fenntartása, a kártékony állatok ellen való védekezés közös ügyeket teremtenek, melyeket egyetértéssel, erre hivatott közegeik útján, intéznek el. Az *alany* itt is *több*, a *függőség* azonban sokkal *lazább*, mint a közös gazdaságnál, gazdálkodásukban *nincs* meg a *közös haszon és veszteségre való munkálkodás* vonása, de van más kettő: az *állandó keret* és az *összertartozóság*. Az előbbit a község határa, az utóbbit a község kötelékébe való tartozás adja meg.

A társasgazdaságnak egy harmadik alakja: a *közgazdaság*.

A gazdaság *jellegét* illetőleg vagy *magán-* vagy *nyilvános jellegű*; amannak folyamatáért egyes emberek a felelősek, emezéért az egész társadalom; amannak jó folyamáért egyesek küzdenek, emennek jóléte iránt mindannyian, kik azon egy társadalomhoz tartoznak, érdeklődnek. Ez a nyilvánosjellegű gazdaság: a *közgazdaság*.

A közgazdaság nyilvánosjellegű társasgazdaság.

4. A hozadékról és jövedelemről.

A szükséglet kiegészítő fogalmai a *jószág* és *vagyon*, a gazdaság és gazdálkodáséi: a *hozadék* és *jövedelem*.

Azon egy értékek, melyek a szükségletekkel és vágyakkal szemben a szükségletkielégítés és élvezetre alkalmas jószágok, a termelésnél a termékek, a forgalomban az áruk vagy szolgálatok neve alatt szerepelnek, azon gazdaság, illetve ennek egyes alakzatai: a mezőgazdaság, mesterség, gyáripar, szolgálat szempontjából, mely valamit hoz, hajt, eredményez, *hozadékot* képeznek.

A hozadék, a termelés illetve szerzés bizonyos szaka alatt Hozadék fogalma.

elért eredmény azon gazdaság szempontjából, a melyben a termelés, szerzés történt.

Az a kétszáz darab nyersbőr, mely a bőrgyár esávagódréből bizonyos idő alatt készen kikerül, a gyártás ezen szakára nézve a bőrgyárnak, az a tízezer darab sütemény, melyet a pékműhelyben egy hét alatt megsütnek, a péküzletnek egy heti, a házbér, melyet a laképilet egy év alatt hoz, a házba fektetett tőkének egy évi hozadékát képezi.

A termelés összes eredménye, az összes szerzemény, a gazdaság szempontjából, melyben a termelés történik: annak *összhozadéka*.

Az összhozadékban első tekintetre két, alapos elemzés mellett több, annyi alkatelemet találunk, a hány tényező működött közre a termelésnél.

Összhozadék és alkatelemei.

Az összhozadék *tiszta hozadék* és *termelési költségekből* áll. A tiszta hozadékot megtaláljuk, ha a termelés költségeit levonjuk az összhozadékból. A *tiszta hozadék* egészben a gazdaságot illeti meg, melyben termeltetett s elnevezésére nézve *munkahozadék*, ha a gazdaság berendezései sorában a munkaerő volt az alany sajátja, *földhozadék* ha a földet, *tőkehozadék* ha a tőkét mondhatta a gazdaság alanya a magáénak, s vállalatoknál *vállalati nyereség*, ha a gazdaságban kizárólag idegen tényezők voltak alkalmazásban, s ezek igényeinek, vagy általán az egyes tényezők járulékának kielégítése után, marad felesleg.

A *termelési költségek* azon tényezők jussát teszik, a melyek közreműködése a hozadék érdekében igénybevetett s melyek juttatást a termelő kénytelen kiszolgáltatni azoknak, a kik őt a termelésben támogatták, illetve a kik a termelésnél szereplő tényezőket képviselik.

Ha a termelés saját birtokon, saját tőkével, saját munkaerővel folytatatik, az összhozadékból nincsen kiadnivaló, melyre más gazdaság tarthatna igényt.

Nagy földbérleteknél az összhozadék négy czímen könyveltetik el, mesterségeknél két czímen, a személyes szolgálatok természetével bíró üzleteknél, például az ügynökségnél, 1—2 czímen, a szerint, a mint segédmunkaerők közreműködésével, avagy a nélkül folytattanak.

A hozadék a gazdálkodóra nézve jövedelmet képez.

A jövedelem azon jószágok összesége, melyet a gazdasági alanynak gazdasága hoz, vagyonalap, mely fölött a szükség-

Jövedelem fogalma.

7/ Tiszta hozadék
 2/ Termelési költségek
 A hozadék
 Termelési költség
 a munkaadó
 a munkavégző
 a költségek
 a tőke

*A jövedelemmelvétel tiszta jövi beosztása,
vagyis a jog a hozadékkal egyenlőkéntül ¹⁹ *Netanya*.*

telek kielégítése szempontjából bizonyos idő tartamára (egy napra, egy óra, egy évre) rendelkezik, s a melynek a szükségletekhez képest visszatérő bevételezéséről a gazdasági tevékenység gondoskodik.

A jövedelem és hozadék tehát adott esetekben tárgyilag egy és ugyanaz, s az eltérést az elnevezésben a szempont adja, a melyből a termelés eredményét meghatározzuk. A termelés a gazdaság szempontjából: hozadék, a gazdaság alanya szempontjából: jövedelem.

A pékmesterségnek hozadéka, a pékmesternek jövedelme van. A földbirtokosnak x. birtoka után élvezett jövedelme semmivel sem több x. földbirtoka hozadékánál. Ha ez a hozadék 10,000 koronát tesz, ez azt jelenti más szóval, hogy a földbirtokosnak jövedelme x. birtoka után, 10,000 koronára rúg.

A község és jótékonyegyesület jövedelmének más, nem a gazdasági tevékenységben keresendő forrása van.

A jövedelem csak egyike a gazdaság bevételeinek. Egyéb bevételek: az örökség, az ajándék, sorsjátéknyeremény stb.

Az összjövedelemben benne van mindazon kiadás is, mely ^{Összjövedelem.} a jövedelem biztosítása érdekében tételett, azaz a tiszta jövedelmet megtalálom, ha a költségeket, melyekkel a jövedelem biztosítása járt, levonom.

A tiszta jövedelem vagy azért illeti meg az alanyt, mert erőiben és anyagokban bővelkedő földnek ura, vagy mert munkakifejtéséhez képessége, tehetsége van, vagy mert tőkével rendelkezik és ezen tényezők egyikét vagy közülök kettőt, esetleg mind a hármát a termelés érdekében működésbe hozta. Az összjövedelem azon része ez, a melyből már másnak nincsen mit kiadni, mert mindenki, a kinek netán jussa volt a jövedelem egy részére, ki van elégitve. A tiszta jövedelem közelebről tekintve föld-, munka-, vagy tőkejövedelem, esetleg vállalkozói nyereség.

A termelési költségek, csak úgy, mint a hozadéknál, vagy annak a földbirtokosnak jövedelmét jelentik, a kinek a földjét haszonbérli az alany, vagy azon munkások bérjövedelmét, a kiket alkalmaz, vagy azon tőketulajdonosok jövedelmét, a kiktől tőkét kért kölcsön. Sok esetben kettőt is a felsoroltak közül, egyes esetekben mind a hármát is, például akkor, ha

más birtokán, idegen tőkével, fogadott munkásokkal gazdálkodik.

Közvetett jövedelem.

Nem mindenki használja, illetve műveli maga a földjét, bányáját, nem mindenki érvényesíti munkaerejét és tehetségét a saját termelésében, nem mindenki gyümölesözteti tőkéjét a saját vállalatában. Mindazok, kik a tényezőt, melylyel mint sajátjukkal rendelkeznek, a mások gazdaságában érvényesítik és e tényezővel a más termeléséhez járulnak hozzá, az átengedett tényező után *csak közvetetten* élveznek jövedelmet, és pedig úgy, hogy osztoznak azon más alanyyal, az ennek termelésében mutatkozó összhozadékon. *A földhaszonbér-jövedelem, a munkabérjövedelem, a tőke- bér és kamatjövedelem, a közvetett jövedelemnek formái.*

Jövedelem és vagyon.

A jövedelem és vagyon nem azonos jelentőségű fogalmak. A vagyon többet jelent. *A vagyon bizonyos alkatelemei, azok a jószágok, melyek újabb termelésre használatnak, forrásai a jövedelemnek. A jövedelem a vagyon gyümölese. Másfelől ismét a jövedelem egyik forrása a vagyon szaporodásának.*

I. A KÖZGAZDASÁGRÓL ÁLTALÁBAN.

1. A közgazdaság keletkezéséről, fogalmáról, szervezetéről és közegeiről.

Létfenntartásának és fejlődésének feltételeit az ember maga kénytelen megszerezni, s e végből gazdálkodik. Szükségletei sokfélék. Ha minden szükségletének fedezésére maga akarná termelni az alkalmas jószágot, a sokféle irányban erőit szétforgácsolva, kapkodva, számtalan berendezéssel kellene dolgoznia. Az eredmény — a gazdálkodás sokoldalúsága miatt — egy irányban sem volna teljesen kielégítő.

A tény, mely előttünk áll, ha körütekintünk, az, hogy az ember nemcsak nem forgácsolja el erőit, de mind különlegesebb hivatáskörben igyekszik érvényesíteni magát, nem magának, hanem tulajdonkép másoknak termel és — boldogul.

Kétségtelen, hogy az ember kezdetben maga termelt mindent, a mire szüksége volt és csak később tért reá az utóbbi megfelelőbb módozatra. Vessünk számot a nap tizenkét órájával és az ember véges erejével s aztán fontoljuk meg miként, mily mértékben tudta vagy tudná a magára hagyott ember végezni a szükségletkielégítést. Akár a mesebeli Robinson, vagy az elvonultan élő remete. Galyakból építené viskóját, mohából vetné ágyát, ijjal ejtené el az állatokat, szigonynyal fogná a halat, állati bőrökkel ruházkodnék stb., szóval erőinek és az időnek kihasználása mellett is, csak nagyon szerény mértékben érné minden irányban célját.

A gazdálkodás eredeti módjának mellőzésére az a *belátás* vezette az embert, *hogy jobban boldogul*, ha erőit és berendezését csak *egy irányban érvényesíti*, *egy foglalkozásnak él és azt a felesleget, melyet szükségletén felül termel, átengedi más*

*A primitív ember iszonyos a munkával,
melyet látványos a lemmi berendezés.*

gazdasági alanyoknak cserébe oly jószágokért, melyeket tevékenységének egyoldalusága mellett nem volt ideje és módja termelni. Ezen belátás viszi közelébb embertársaihoz s ez magyarázza, hogy szívesen veszi embertársai közeledését, kik hajlandók az együttműködésre, belemennek az összes szükségletek kielégítése érdekében a szerepelosztásba, természetesen azon az alapon, hogy *mindenki eleve is a feleslegek kölcsönös kicserélésére gondol* s bizonyos abban, hogy *mások ép oly mértékben fognak hozzájárulni az ő szükségletkielégítésének megvalósításához, a mily mértékben ő hozzájárul a másokéhoz.*

Keletkezése.

Ez a belátás, a mely mögött tulajdonkép az egyéni önérdék rejtőzik, a társasgazdaság egy formáját teremti meg. Azt a formát, a mely nem alapszik szóbeli megállapodáson, a melyet nem határoz írásbeli kötés, a mely keletkezik önként, magától, folyományakép a gazdálkodók cselekményeinek, vagyis annak, hogy az egyik gazdaság alanya a többiekhez közeledik, érintkezésbe lép, cserét kezd; társasgazdaságot, a melyet az alanyok szakadatlan érintkezése tart fenn, az, hogy a jószág az egyik gazdaságból a másikba vándorol, a szolgáltatásért ellenszolgáltat jár: a forgalom. Azt a gazdasági formát, mely állandó, szoros érékközösséget létesít a tagok között, holott nem dolgoznak közös haszonra és veszteségre, közös számadás mellett, mert az egyik boldogulásának feltétele az, hogy a másik megfelelően vállalt szerepének; azt a formát, a melynek nem áll az élén vezető alany, hogy az egységes akaratot képviselje és kormányozzon, s a mely mégis fennáll a kölcsönös függés és állandó forgalom alapján. Azt a formát, a mely nem képez külön jogi személyt és mégis önálló, eleven szervezetként áll előttünk, egymásra utalt tagokból; azt a formát, a melynek végcélját, az összesség gazdasági boldogulását, az egyes tagok önkéntelenül, önérdékükben folytatott tevékenységükkel, a nélkül tehát, hogy külön kitzűnék, érik el.

A társasgazdaság eme formájának kerete az államhatáraiban van és a neve: közgazdaság.

Fogalma.

A közgazdaság valamely állam területén működő magángazdaságok állandó szervezete.

A közgazdaság a magángazdaságok állandó egésze, mert a keret, mely a magángazdaságokat összefoglalja, azonos az

ez nem áll. A közgazdaság az egyéni gazdaságok izdeke önműködésének s társas, melynek célja a közös mint a magán, - e, mely nem egyenlő árműködésben.

államával, s az államnak állandóan van kerete. Az állam határai változnak, bővülnek vagy szűkülnek ugyan, a területe nagyobodhatik vagy csökkenhetik, de határ mindig van, a melyen belül az állam céljainak él.

A közgazdaság a magángazdaságok *szerves egésze* vagyis organizmus, akár az emberi vagy állati test. Az egyes magángazdaságok, melyek az organizmust teszik, szorosan összetartoznak, kölcsönösen függnnek egymástól, egyik feltételezi a másikat, egyik boldogulása a másikéval jár, a mi árt az egyiknek, sérelme az a másiknak is, az összesség jóléte az egyesek jóléte által valósul meg. A közgazdaság él, életének és fejlődésének törvényei vannak, jelenségei azonosak más szervezetek mozgása és fejlődésével.

A közgazdaság *egésze a magángazdaságoknak*, tehát nem pusztá összeadás által nyert sommája a magángazdaságok száz-ezreinek, de nem is mesterkéltén összerakott egész, gépezet. A sommának számtételei, a gépnek részei, a közgazdaság organizmusának tagjai vannak.

A termelő függ a fogyasztótól, a fogyasztó a termelőtől, a munka a munkaadótól és viszont, az adós a hitelezőtől és fordítva. A bányász a nyersbőrkereskedőtől, ez ismét a termelőtől. A bőrgyártás üzletpangását érzi a nyersanyagszállító, ennek tétlenségét a termelő. A válság, mely a mezőgazdaságot rossz termés következtében éri, érzi a kereskedelem, mely közvetítés után él, a kézműipar, mely a mezőgazdákban vevőit bírja, a nagyipar, mely a mezőgazdaság terményeit dolgozza fel stb. úgy, hogy az egész közgazdaság egyértelműséggel panaszolja a kedvezőtlen gazdasági helyzetet.

Egybevetve a közgazdaság vonásait a társasgazdaság más formáinak jellegével, a következő eredményekre jutunk. A közös gazdaság vonásai: több alany, bizonytalan tartam és változó keret, közösség haszonban és veszteségben, részleges függés. Az együttes gazdaságé: több alany, állandó keret és összetartozóság, egészen laza függőség; a közgazdaságé: *több alany, állandó keret és tartam, teljes függés és szerves összetartozóság.*

A közgazdaságról adott fogalomhatározat értelmében a Keletkezés feltételei. közgazdaság keletkezésének és életfolyamatának feltételei:

a) a terület, azaz azon hegyek, folyók, a tenger vize stb.

által határolt hely, a melyen az egyes magángazdaságok letelepednek, elhelyezkednek, lakásokat, gyárakat építenek, melyet művelés alá vesznek, a melyen egymással forgalomban vannak ;

b) a *magángazdaságok*, vagyis azok alanyai, a *népesség*, mely a területet elfoglalja, lakja, használja ;

c) az *állam*, mely a jogrendet az önérték által vezetett magángazdaságok között fenntartja, összeütközéseiket elbírálja és az összesség érdekét megvalósítja ;

d) a *kapcsolat, állandó érintkezés*, mely a magángazdaságokat illetve azok alanyait, úgyis mint gazdasági céljuk elérésére, úgyis mint más magasabb célok valóstítására hivatott egyeseket, összefoglalja ;

e) Az önérték terhére a gazdasági alanyokba belopódzó *közérzület*, vagyis tisztelet a közös, az összesség érdeke iránt, érély a közérdek védelmére, érdeklődés a kapcsolat fenntartása és szorosabbá tétele iránt.

Miután a közgazdaság állami életet feltételez, közgazdaság annyi van, a hány állam.

Szervezete. A közgazdaság szervezete olyan, mint akármely más organizmus, *tagjai vannak, ezek csak együtt képeznek egy egészet, összetartoznak, függnék egymástól, kölcsönösen hatnak egymásra stb., a szervezet él, mozog és fejlődik.*

A virág porzószájai nélkül nem volna egész, az emberi test egyik végtag híjján béna ; a közgazdaságot sem teszik egymagukban a mezőgazdaságok vagy az iparigazdaságok, hanem a többi foglalkozásokat képviselő gazdaságokkal egyetemben. Az egyes főfoglalkozásnemek úgy viszonylanak az egész közgazdasághoz, mint a fej, kar, szív az emberi testhez. A rontott gyomor főfájást is okoz. A túltermelés nem csak a termelésben okoz krízist, de a forgalomban, fogyasztásban is érezteti hatását.

Ha a közgazdaság egyszerű mechanizmus volna, — kölcsönhatás híjján — jelenségeiben az okot meg lehetne különböztetni az okozattól, a tagok összefüggése látható, külső, mert tervszerűen létesített volna, akár a gépnél.

Közgei. A közgazdaság *nem képez külön jogi személyt, nincsen akarata, nincsen szerve az akarat nyilvánítására, nincsenek megbizásos közgei sem, hisz nem is tud megbizást adni.* Van azonban megbizás nélkül is közgei, melyek útján meg-

nyilatkozik a szervezet óhajaira és panaszaira vonatkozólag, melyek útján követeli azt, a mi fejlődésére nélkülözhetetlen, a melyek formulázzák azokat a feladatokat, melyek megvalósítása meghaladja az egyesek erejét, megjelölik a megoldás eszközeit, reámutatnak a fejlődést gátló akadályokra, sürgetik azok elhárítását stb. Ezen szervek *önként, a fennforgó szükségből folyólag és szerint keletkeznek azért, mert a közérdek képviseletet kíván.* E közegeknek természetesen nincs végrehajtó hatalmuk s feladatukat megoldják, ha nyilvánosságra hozzák, hol van a baj, s javaslatot tesznek arra nézve, miként volna az orvoslandó. *Felszólalásuk* — mint alább látni fogjuk — *felsőbb hatalomhoz szól*, ahhoz, melynek a kezében megvan a hatalom és erő a kifejtett óhajok valóztatására. A közgazdaság ezen közegeit, illetve azok hivatását *érdekképviseletnek* nevezzük, s az *vagy az egész országra, közgazdaságra vagy csak bizonyos vidékekre, vagy csak bizonyos foglalkozási ágakra kiterjedő.*

Az országos iparegyesület, az országos gazdaszövetség, kereskedelmi csarnok, az ipari, őstermelési és kereskedelmi foglalkozás országos képviselerei. A kereskedelmi és iparkamarák, iparos egyletek, társulatok és körök, a gazdasági egyesületek, terménycsarnokok stb. egyes vidékek érdekeit képviselik. A napi sajtó országos érdekképviselő, a szakajtó az egyes gazdasági osztályok szócsöve stb.

2. A közgazdaság jelenségeiről, fejlődéséről és törvényeiről.

Az organizmus élete bizonyos jelenségekben nyilatkozik meg. A mag csirát ereszt és törzset hajt. A törzsön ágak nőnek, levelek, bimbók, virágok fejlődnek. A virág helyén magház, a magházban mag terem, a talajból és a levegőből táplálék kerül, a különböző szervek megosztzkodnak a táplálékon, a táplálék egy része életfenntartásra, más része további fejlődésre fordítatik stb. Mindezek a növényi élet jelenségei, bizonyítékok egyben a mellett, hogy az organizmus él.

A közgazdaságnak is, minthogy organizmus, jelenségei Jelenségei. *vannak. Ezek egy része mindjárt a keletkezéssel függ össze.* A magángazdaságok közeledése egymáshoz, a hallgatólagos

megegyezés az együttműködésre nézve, a szerepeken való megsztokodás, a jogbiztonságról való gondoskodás stb., a *fejlődés kiszöbén megnyilatkozó jelenségek*. A termelés, a gazdaságok érintkezése a feleslegek kicserélése ezéjából, a jószágok átmene-tele az egyik kézből a másikba, ezt megelőzőleg a jószágnak jószággal, szolgáltatásnak szolgáltatással összemérése, az értékbecslés, az árnak képződése, a verseny, a szállítás, csereközvetítőnek választása és használata, a hitel, a jövedelem eloszlása, a tőkegyűjtés és fogyasztás stb. a *fejlődés további folyamán észlelhető jelenségek*. A munkamegosztás terjedése, a szükségletek növekedése, a forgalom élénkülése, a termelés és fogyasztás egyensúlyának megzavarásából előálló bajok, a míveltség befolyása a termelésre és fogyasztásra: az *ujabb fejlődés jelenségei*.

Általános és különös jelenségek.

Az egyes foglalkozások beléletének megfigyelése az *általános*, minden foglalkozási nemnél észlelhető, közös jelenségek mellett oly jelenségekkel ismertet meg, melyek csak az illető foglalkozási ág sajátosságai, ennek fejlődésével jelentkeznek, szóval *különlegesek*.

A munka szerepe és árának képződése általános, az őstermelés, ipar és kereskedelemnél egyaránt észlelhető jelenség; a munkaadó és munkás közt való viszony alakulása az egyes foglalkozásnemek szerint más és másként megnyilatkozó, specialis jelenség.

Fejlődése.

A közgazdaságnak *fejlődése* a magángazdaságoknak organikus egészsze alakulásával, az *állami élettel veszi kezdetét*.

A további fejlődésnek *bizonyítéka*, hogy a tagok *egysége mind nagyobb és nagyobb, hogy a függés bensőbb, az összetartozóság szorosabb, a kölcsönhatás érezhetőbbé lesz, a boldogulás forrásai erősbödnek, a közgazdaság vagyona szaporodik*.

A fejlődés nem minden közgazdaságban egyfórma. *A magángazdaságok alanyainak munkássága, a talaj- és éghajlati viszonyok kedvezővolta, a társulásban rejlő előnyök kellő kihasználása, a politikai és társadalmi viszonyok egészséges alakulása, az államhatalom óvó, vedő és támogató közreműködése siettetik a fejlődést. A fejlettség különféle fokához képest a közgazdaságok a fejlődésnek alsó, közép- vagy felső fokán állanak.*

A közgazdaságok állapota korántsem mutat minden idő-

szakban fejlődést, nem ritkán megállapodást, mi több, hanyatlást, visszafejlődést jelez. A közgazdaság állapota a fejlődés irányá- Állapota.
hoz képest virágzó, változatlanul egyforma vagy ép hanyatló lehet. Virágzó a közgazdaság állapota akkor, ha a magángazdaságok gazdálkodása állandóan sikeres, a termelés erőteljes, a forgalom akadálytalan, a fogyasztás a létfenntartási és társadalmi szükségleteket kielégítő, a mellett a tőkegyűjtés folytonos, mert könnyű, a vállalkozási szellem élénk, stb.

A közgazdaság életében és fejlődésében mutatkozó jelenségek feltűnése, egymásutánja, megszűnése, továbbá a jelensé- Törvényei.
 gekre befolyást gyakorló tényezők egymást erősítő vagy gyengítő hatása, több jelenség együttes fellépése, s végül a közgazdaság kedvező vagy kedvezőtlen fejlődése, a közgazdasági bajok keletkezése és megszűnése bizonyos szabályosságot, következetességet és okozati összefüggést mutat, a mi arra enged következtetni, hogy a közgazdaság életének és fejlődésének is megvannak — mint minden más organizmusnak — a maga törvényei.

A közgazdaság törvényei alatt azt a szabályosságot értjük mely a közgazdaság jelenségeinek feltűnésében, egymásutánjában és megszűnésében, — oki összefüggésüknél fogva — mutatkozik, mely a közgazdaság fejlődésében, illetve visszafejlődésében igazolható következetességet magyarázza, illetve a melyre azt, hogy a közgazdaság bizonyos időpontban ilyen vagy amolyan élelfolyamatot mutat, visszavezetni lehet.

Közgazdasági törvények: Az ár azon viszonytól függ, melyben a kereslet és kínálat egymáshoz van; termelés a fogyasztás arányában növekedik; a rossz pénz kiűzi a belforgalomból a jót; a mezőgazdaságban bizonyos határon túl minden újabb beruházás viszonylag kevesebb hozadékot ad. *Erőteljes termeléshez*

A közgazdaság törvényei a természetes önfejlődés törvé- A törvények jellemzése.
 nyei, feltételes és nem abszolút jelentőségű, azaz nem minden körülmények között, mindenütt és mindenkor, egyaránt és egyformán érvényesülő természeti törvények. Az ok és okozat összefüggését azzal a fenntartással formulázzák ugyanis, hogy az okozat csak úgy követi az okot, ha ez utóbbinak hatását nem zavarja meg más, talán egy ép oly jelentős ok, mely a hatást ellensúlyozza, talán egy kevésbé hatalmas ok, mely a hatást csak csökkenti. Nem azt fejezik ki, a mi feltétlenül be fog

következni, hanem csak azt, a mi bekövetkeznék, ha csak egyetlen, a szóbanforgó befolyás érvényesülne. Ennek a természeti törvényektől eltérő vonásnak az a magyarázata, hogy a természet jelenségei egyszerűebbek és tényleg rendszerint egy előttünk világos oknak, míg a közgazdaság jelenségei bonyolultabbak s rendszerint több oknak hatására vezethetők vissza.

Az esés törvénye abszolútjelentőségű természeti törvény, vagyis olyan, mely mindenütt egyaránt érvényesül. Formulázásánál mellőzhető minden fenntartás. A jószágért követelt ár törvénye már nem az. A jószágért követelt ár a termelési költségekkel növekedik, de csak úgy, ha más ok, mely a követelt árt befolyásolhatná, nem forog fenn, vagyis azon fenntartással áll meg, hogy a kereslet ugyanazon jószágra egyidejűleg nem csökken és hogy nincsenek értékesítést váró régi készletek. A kereslet egyidejű csökkenése, vagy a régi készletek értékesítésére irányuló törekvés, a termelési költségek emelkedésével járó áremelkedést ugyanis kiegyenlíthetik.

3. A szereposztásról a közgazdaságban.

A közgazdasági élet folyamának alapos megértése két fontos jelenségnek: a szereposztásnak és versenynek ismertetését kívánja.

A szereposztás — általánosságban — egy teljes egészet képező feladatnak több kisebb-nagyobb munkakörre aprózását jelenti, oly arányokban mégis, hogy a feladat az elosztás daczára a maga teljességében megoldassék.

Cz. lja és alapjai.

A közgazdaságban a tagok intéző nélkül, csendben, a tagok összeségének jobb boldogulása érdekében és azon belátás alapján, illetve azon naponta megújuló tapasztalás hatása alatt osztozkodnak meg a szerepeken, hogy az, a ki minden szükségletére maga akarná a fedezetet termelni, a szükségletek különféleségénél és erői, berendezése gyarlóságánál fogva igényeinek egyikét sem tudná megfelelőleg kielégíteni s így többre halad az, a ki erőit, berendezéseit egy irányba összpontosítja, s működése egyoldalúságának hátrányait azzal ellensúlyozza, hogy másokkal csereviszonyba lép.

A szereposztás ez alapon a hallgatólagos munkaegyezmény jellegével látszik bírní, melynek tárgyát a szükségletek jobb, könnyebb és gazdaságosabb kielégítése érdekében a társas-

gazdaság biztosítása képezi; a melynek ügyletfelei a magán-gazdaságok milliói, s melynél bánatpénz kikötve nincsen, mert a visszalépés amúgy is igen jelentékeny hátrányokkal jár.

A belátás mögött, melyet itt a szereposztás egyik alapja gyanánt mutatunk be, tulajdonkép az *önérdek* rejtőzik. A szereposztás ugyanis nemcsak több szükségletnek kielégítését helyezi kilátásba, de az erőfeszítésnek megtakarítását is; tehát kettős előnyt, kisebb fáradtsággal bővebb kielégítést; és ez kedvez az *önérdek*nek.

A szereposztásnak egyik további alapja abban keresendő, hogy *nem azonos testi és lelki képességekkel és tehetségekkel születünk és már reátermeltségünk, araválóságunk is nagyobb egyik munkakörre, mint a másikra*. Egyik ember testileg vézna, de ritka lelki tulajdonoknak van birtokában, a másik izmos és erős, de korlátolt eszű. Más és más a vérmérsékletünk, más a természetünk és mások a hajlamaink is. Mindeme velünk született különbségeket jelentékenyen fokozhatja még a nevelés eltérő módja, iránya és eszközei.

A szereposztás harmadik alapját *külső körülményekben* kell keresnünk. Azok a körülmények ugyanis, a melyek között a gazdálkodás terén elhelyezkedünk és anyagi boldogulásunkért küzdünk, a melyek között érvényesülnünk kell, nem egyformák. Az éghajlat más, mások a természeti viszonyok, más a tevékenységünk tere, telepünk földrajzi fekvése. Erdővidék és tengerpart más és más foglalkozást jelöl ki előnyösnek, más és más irányba tereli működési tért kereső figyelmünket.

A szereposztás, *ez utóbbi két alapon, a természetes szükség folyamánaként jelentkezik*, mely elől az emberiség, illetve az államot alapító nép ki sem térhetett.

Meg kell egyébként jegyezni, hogy a szereposztásnak Eredete. még a közgazdaságok szervezkedése előtt is *volt már nyoma: a törzsszerkezetben*. Már a törzsek is a bátort vadászni küldték, az erőt a föld mivélésével, a gyengét az állatok őrzésével bízták meg. Ezen az embryonális szereposztáson épül fel a törzsszerkezet megszüntével: a foglalkozások egész tagozata.

A szereposztásnak *folyománya a foglalkozások tagozata*, Hatása.
Foglalkozások
tagozata. vagyis a közgazdaság azon további jelensége, mely szerint a közgazdaság tagjainak egy része, foglalkozására nézve, *ős*

termelő, a másik iparos, a harmadik kereskedő, a negyedik személyes szolgálatai után él.

Az östermelők egy része megint állattenyésztő, földműves, erdész, méhész vagy szállótermelő, az iparosok egyik része élelmiszerek, más része ruházati cikkek, harmadik része vas- és fémárúk készítésével stb. foglalkozik, a kereskedők termény-, bor-, gyümölcs-, barom-kereskedőkre oszthatók; a személyes szolgálataik után élők: papok, katonák, hivatalnokok, küldönczök stb.

A szerepelosztás egyik további, önönmagára gyakorolt hatása, hogy előnyeinek hódítása következtében folyvást terjed és nő jelentőségben.

A czéhek korában 25—30-féle mesterséget ismertünk, ma legalább 3000-féle külön elnevezésű iparágat lehetne felsorolni. Ma már minden gyakorlatban fellépő betegségnemnek külön specialistája van.

A szerepelosztásnak mégis az a legfontosabb hatása, melylyel az *organizmus egye tagjának gazdálkodására* van. A szerepelosztás következtében ugyanis a magángazdaságok már *nem maguk termelik szükségleteik egész fedezetét*, de nem termelik azt még felében sem, sőt bizonyos esetekben egyáltalán nem, a mennyiben nem is képezi a magángazdaságnak szükségletét az a jószág, a melyet termel. A *termelés* tehát másnak, *mások céljainak szolgál* s az egyén azon jószágokkal fedezi sajátlag a szükségleteit, melyeket termékeiért cserébe kap, szerez. A *közgazdaság tagja tehát közvetlenül szerzéséből, s csak közvetve él termelése után. Erőfeszítéseinél nem arra gondol hogy minő szükségletet fog a termékkel kielégíteni vagy minő élvezettel fogja azt elhasználni, hanem arra, miként fogják azok, a kiknek termelt, a termék jelentőségét felbecsülni s mit lesz képes annak árán szerezni? Gazdálkodásának irányát nem a saját szükségletei, de a fogyasztó közönség igényei, sokszor diktálja, szeszélye, bőkezű fényűzése fogják meghatározni, az eredményt, a melyet felmutathat termelése révén, nem a hozott áldozatok figyelembevételével, de azon haszon szerint fogja megbírálni, a melylyel a kínálkozó alkalomhoz képest, termékein túladhát.*

A katona védelmi szolgálata egészen másoknak szól, saját gazdaságában nem érvényesíti. A tanító, ha gyermeke nincsen, egész tudását mások gyermekeinek szenteli. A gazdaságigép-gyáros egyetlen ekét sem

Különösen a magángazdálkodásra.

tart fenn saját gazdaságának, ha nincs egy talpalatnyi művelésalattálló földje sem. A katona, tanító és gyáros a felhozott esetekben közvetlenül szerzéssel s nem termeléssel elégítik ki a szükségleteiket.

De hiszen, ha a magángazdaságok jórészt másoknak termelnek és szerzésre vannak utalva, ha boldogulásuk közvetlenül a mások termelésétől függ, ha nem a hozott áldozatok, hanem a kereslet és kínálat viszonya döntenek termékeiknek jelentősége fölött, *ha egész gazdálkodásuk a közgazdaság magasabb szempontjából bírálendő el*: akkor a magángazdaságok függetlensége elenyésző a közgazdaságban, és jelentőségük beléolvad a társasgazdaság hatalmába, *akkor nincsen értelme annak, hogy a magángazdaságok termeléséről szölgünk, hanem csak az összeség fogyasztásáról, mint amannak tényezőjéről; nincs értelme, hogy a magángazdaságok fogyasztásáról beszéljünk, hanem csak az összeség termeléséről, mint amannak fedezetéről; nincs értelme, hogy az egyesnek érintkezését méltassuk, csak annak, hogy a közgazdaság forgalmát tárgyaljuk; nincs értelme, hogy azt keressük, miként osztozódik az egyes másokkal a hozadékon, hanem hogy megállapítsuk, miként oszlik meg az egész közgazdaság összes jövedelme az egyes magángazdaságok között.*

A szerepelosztásból folyólag *nő magasra a magángazdaságok fontosságával szemben a közgazdaság jelentősége* s a szerepelosztás eme fontos hatásának ismerete *ad magyarázatot arról is, miért bír a magángazdálkodás mozzanataival szemben kiválóbb fontossággal a közgazdaság termelése, fogyasztása, forgalma, a jövedelemeloszlása jelenségeinek ismertetése és ezek törvényeinek tudományos alapon való megállapítása.*

4. A versenyről a közgazdaságban.

Verseny alatt általában, két vagy több egyénnek törekvését értjük egy azonos, kitűzött célpontnak mielőbbi elérésére. A versenyt az nyeri meg, a ki előbb éri el a célt. A győző a jutalom, az, a mi versenyre késztetett és kitűzve volt, s a mely meg is illeti azon időbeli előnyért, a melylyel a célhoz jutott.

A közgazdaságban is van, még pedig nem ötletszerűen rendezett, de folytonos, nem néhány alanyra szorító, de

Fogalma és
célja.

általános, nem muló élvezetből, de való, *anyagi érdekből folyó verseny*. *Versenyzők* mindazok, a kik szükségleteik kielégítésére és élvezetekre alapot szerezni kívánnak és arra utalva vannak. A *cél* a szükségletkielégítés és élvezetnek minél gazdaságosabb módon elérése. *Előnyben az van*, a ki ugyanazt a célt kevesebb áldozattal, vagy a célt ugyanazon áldozattal, de tökéletesebben éri el. A *jutalom* végre a szükségletkielégítésben, élvezetben, illetve az erre alkalmas jószágok készletében van.

A verseny a közgazdaság egyik igen fontos jelensége, az, t. i. mely a gazdasági alanyok, illetőleg ezek önértékének küzdelmét jelenti minél nagyobb szükségletkielégítésnek és élvezetnek minél kisebb áldozattal biztosítása érdekében.

Oka.

A gazdasági alanyok eme versenyegése ezek *önérdekből*, illetve az *embernek veleszületett önfenntartási ösztönéből* folyik, melyet első sorban az a körülmény *éleszt*, hogy a *külső természet tárgyai csak korlátolt mennyiségben, nem a megfelelő minőségben, nem minden időben és helyen állanak rendelkezésre, holott mindenki minél többet kívánna belőlük bírni*; másod sorban pedig az a körülmény *fejt meg*, hogy a *külső természet tárgyainak meghódítása, átalakítása, feldolgozása, tevékenységet kíván és ez a tevékenység többféle módon hosszabb-rövidebb idő alatt, több-kevesebb áldozattal végezhető el az alany ügyekezete szerint.*

S minthogy a verseny érdeknek folyománya, *annál hevesebb lesz adott esetben, minél nagyobb a fennforgó szükségletek és a rendelkezésre álló fedezet között a különbség*. A korlátlan mennyiségben rendelkezésre álló jószágok nem kívánnak tevékenységet, nincsen is érdek, mely azt felköltse és éleszsze, nincsen verseny sem, mely azok birásáért folyna le.

Feltétele és mértéke.

A verseny mozgást jelent s ez szabadságot feltételez, az egyén szabadságát, a függetlenséget másoktól abban, miként fejt ki a működését, hol, mely időben és irányban, mily mértékben; csoportosítja-e és miként a termelés tényezőit, kihasználja-e az üzleti alkalmakat és helyzetet, értékesíti-e termékeit, vagy sem. *A versenyszabadság folyománya az egyéni szabadságnak*. A szabad egyénnek a küzdelme is szabad. *Az egyéni szabadságnak mértéke, mértéke a versenyszabadságnak is.*

Közelebbi leírása.

A közgazdaságban — az előző pont szerint — a szerep-

elosztásnál fogva mindenki tulajdonkép nem magának, de közvetlenül másoknak termel és a saját gazdaságában szükséglett jószágokhoz másokkal való érintkezés, forgalom, csere útján jut. Mások tehát bizonyos jószágra nézve a termelők és mások a fogyasztók. Azok, kik valamely jószágot termelnek és azok, a kik azt a jószágot fogyasztják, mint két ellenséges tábor állanak egymással szemközt, minthogy a termelők termékeiket minél jobban értékesíteni, a fogyasztók pedig a fedezetet minél olcsóbban beszerezni igyekeznek. A termelők minél nagyobb kelet, a fogyasztók minél nagyobb készlet után vágnak. Ezek a törekvések versenyt jelentenek, *a termelők és fogyasztók küzdelmét egymással.*

A termelők egymástól elkülönítve működő alanyok. Gazdaságuk berendezésében, a termelés formájának, irányának megállapításában, a saját, a másokétól rendszerint eltérő tényezőikkel kénytelenek számolni. Az egyik termelő ehhez képest szerényebb, a másik szélesebb alapon indul. A termelés folyamán aztán egyaránt igyekeznek a külső természetet erőivel és anyagaival együtt segítségül venni, a termelés befejeztével pedig minél többet a vevők közül maguknak, illetve termékeiknek biztosítani. Mindegyik attól fél ugyanis, hogy termékeit egyáltalán nem vagy csak igen alacsony áron tudja értékesíteni.

Belátására jutnak annak, hogy boldogulásuk azon igyekezettől függ, a melylyel a termelés költségeinek, az áldozatoknak csökkentésén fáradsz, mert a költségek tekintetében elérhető minden megtakarítás a termék árának leszállítását s ezzel újabb vevők szerzését, avagy a haszonnak *fokozását* teszi lehetővé. A kinek nagyobb az igyekezete, jobban boldogul. *A termelők tehát versenyeznek egymás között.*

A fogyasztók gazdasága és háztartása is különálló. Mindenki egyaránt a rendelkezésére álló fedezet árán minél több jószágot igyekszik szerezni, keresi ebből folyólag a legolcsóbb forrást, megelőzni igyekszik másokat az alkalom és helyzet kihasználásában, kielégítést kíván nyerni, mielőtt mások a rendelkezésre álló készletet megvették és a forrást kimerítették volna, az alkunál felhasznál minden momentumot, melylyel az eladót engedékenységre bírhatja s e momentumokra vonatkozó tudomásából titkot csinál stb. Egyszóval *a fogyasztók között is van küzdelem.*

Minthogy pedig a termelő egyidejűleg más jószágainak fogyasztója, a fogyasztó pedig a mások szükségleteit képező jószágoknak termelője, a küzdelem általános és pihenést nem ismerő.

A földbirtokos érdeke minél magasabb búzáarakat kíván, a gőzmalom és közvetve a gyári munkás minél olcsóbban venni szeretné a buzát. A timár iparostársával és a börgyárral versenyez. A kereskedő lefoglalja a gyáros új vagy érdekes különlegességének egész termelését, hogy az eladásban uralhassa a piacot. Az utas a legolcsóbb kocsit tudakolja s a piacot korareggel és a vásáridő végén tartják a legolcsóbbnak a vevők, mert ekkor a legnagyobb a kínálat és a legkisebb a kereslet.

Határa. *A verseny határát a versenyre indító ok hatálya, közvetve azon körülmények szabják meg, melyek az indító ok hatályát csökkentik vagy elveszik.*

Minthogy a verseny a gazdasági önérdék folyománya: a versenynek határt szab, a mi az önérdeket korlátozza.

Az önérdeket mérsékli az erkölcs, melyet ismét a vallás ápol, a közgazdaság érdekének érvényesülése iránt mutakozó közérzet, aztán az értelmiség, mely belátásra tanít, korlátozza továbbá az önérdeket az államhatalom, illetve ennek törvénye, mely a jogos önérdeknek védelmet nyújt, az önzést pedig üldözi, az érdekek összeütközését megelőzi, a tényleges összeütközéseket elbírálja.

Mérsékli továbbá az önérdeket az egyéni szükséglet csökkenése. Minél jobbak a megélhetési viszonyok, vagyis minél kisebb a szükséglet és fedezet között a különbség, annál kisebb az önérdék, annál kevésbé élesedik ki a verseny, annál közelebb fekszik annak határa.

Korlátozhatják az önérdeket és határt szabhatnak a versenynek végül azon külső körülmények is, melyek között az önérdeknek érvényesülnie, a versenynek lefolynia kell, nevezetesen a természeti viszonyok, a politikai intézmények, az állam törvényei és a társadalmi felfogás. Ezen külső körülmények, mint azt a termelésről tárgyalva, alább látni fogjuk, a versenyt teljesen ki is zárhatják és szülőivé lehetnek az úgynevezett monopoloknak.

A vallás a felebaráti szeretet és istenfélelem ápolása által sok emberben elejét veszi az önérdék túlkapásainak. Az állam bünteti azt,

ki hogy a versenyt megnyerje, másnak czégét bitorolja, s ezzel elejét igyekszik venni a bitorlás ismétlődésének, a túlkapás újabb esetének. Hazánkban — a divó felfogás szerint — nem tartozott nemes emberhez illő foglalkozásnak a kereskedés.

Az oly égájl vagy égöv alatt, a hol a természet olcsón, kevés munkáért, illetve csekély áldozat mellett is bőven osztja áldását, az önérdék hatálya is kisebb, a verseny is alább száll.

Anglia természeti monopoliumának, annak, hogy minden oldalról hozzáférhető sziget, köszöni viláгурalmát a kereskedelemben. A védvám, állami intézkedés, nehezíti az árúbevítelt, s ezzel korlátozza a fogyasztók versenyét. A czéhrendszer számhoz köti a mesterséggel foglalkozókat, s ezzel korlátozza a termelők versenyét. A jobbágyrendszer nem ismeri el a jobbágy birtokszerzési jogát vagyis korlátozza a parasztok versenyszabadságát.

Különbséget kell tenni *szabad és korlátozott verseny* között, a szerint, a mint a verseny kifejlődése akadálytalan vagy nem az. Neme.

Az önérdék különféle eszközöket ad a gazdasági alany *kezébe*, megengedetteket és meg nem engedetteket vagyis olyanokat, melyeket az erkölcs tilt, a melyek használata más alanyok érdekeit sérti. A használt eszközök szempontja tehát szintén ad alapot a megkülönböztetésre: egészséges és kárhuzatos verseny között.

A szerepeltetés a közgazdaság tagjai jóléte elérésére irányított feladatnak több apróbb-nagyobb munkakörre darabolását jelenti, oly arányok szerint, hogy a feladat, a felaprózás daczára is, teljesen megoldassék. Szerepe.

Magyarázatot kíván mindenestre, a szerepeltetés mint jelenségnek alapos megértése mellett is az, mint történik, hogy intéző nélkül, a közgazdaság tagjainak látható vagy beigazolható összebeszélése nélkül is, oly pontos arányok szerint történik a szerepek elosztása és oly pompásan beválik a foglalkozások tagozata, hogy az öszszükséglet fedezetet talál a termelés öszszeségében, hogy több a pék, mint a czukrász, több a czipész, mint a sarkantus, egészen a szükséglet arányában, mert egyik jószágban nagyobb a szükséglet, mint a másikban; hogy a kezdők figyelme elfordul a hivatásoktól, melyek túltömöttek, s azok felé irányul, melyeken biztosabb jövő nyílik; hogy nem lehet valamely jószágban tartósán túltermelés, tartósan kielégítetlen szükséglet.

A magyarázat a következő. Minthogy a szereposztás következtében mindenki másnak termel és azok a mások csak szükségletük tényleges kielégítéséig vetnek figyelmet a jószágra: mindenki azon van, hogy oly jószágokat termeljen, a melyekre a fogyasztó közönség figyelmet vet, s a melyeknek ellenében nemcsak a termelés érdekében hozott áldozatait térítik vissza, de megszerezheti minél bőségesebben a saját szükségletének fedezetét is. Ez az érdek szükségszerűleg a termelés azon irányára felé, azon foglalkozásra fordítja figyelmét, a melyben még van szükség jószágokra, a melyet jó haszonnal lehet folytatni, a melyben lehet még szerezni, a melyben van még jövő, s elhagyására inti azon foglalkozásnak, a melyben már is elegenden működnek, a melyben már ninesen tér, a melyben nem lehet hasznot keresni, a melyben szerény szükségletkielégítést is csak nagy áldozattal lehet biztosítani. Ámde ez az igyekezet, a melylyel mindenki minél nagyobb szükségletkielégítést és élvezetet minél csekélyebb áldozattal kíván elérni: a verseny.

A verseny tehát az az intéző, mely a szereposztás rendjét fenntartja, a közgazdaság életfolyamát biztosítja, a termelést a fogyasztással egyensúlyban tartja, fontosságra és jelentőségre méltó társa a közgazdaság jelenségei sorában a szereposztásnak. A verseny a szereposztásnak ép oly szükséges regulatora, mint a milyen feleslegessé válnék minden verseny a szereposztás nélkül.

5. A közgazdaság szükségletei, jószágai, vagyonáról és jövedelméről.

A közgazdaság mivoltáról eddig mondottak után, a közgazdaság a társasgazdaság egyik, azon formája gyanánt áll előttünk, melynek — a megalakulás ténye és megállapodásai nélkül is — tökéletes, eleven szervezete van, tagokkal, bizonyos törvények szerint fellépő és megszűnő élet és fejlődési tünetekkel; de nincsen feje, alanya, a személyisége csak ideális, személyesítői sincsenek, nincsen sem akarata, sem hatalmát akarátának valószínűsítésére; nincsenek eszközei a cél elérésére, de van célja, melyet szervezeténél fogva el is ér. Minden tagja ugyanis, ha betölti szerepét, illetve megteszi a kötelességét,

A közgazdaság ideális személyisége.

számolhat arra, hogy a többi tagok is megteszik vele szemben kötelességüket; s minden tag megteszi a kötelességét, mert ön-érdeke, a verseny szorítja reá, s mert a gazdaság társas mivolta közérzületet, érdeklődést a mások boldogulása iránt támaszt benne s így — a közgazdaság célja, az összjóllét is, biztosítva van, ha az egyesek céljukat érik.

Ámde, ha a közgazdaságnak nincsen külön személyisége, miként lehet külön szó a közgazdaság szükségleteiről, miként a közgazdaság jószágairól s miként vagyonról, melynek a közgazdaság képezné jogalanyát? A közgazdaság ideális személyisége: a tagok összesége, s ez összeségnek szükségletei az egyes tagok szükségletének összeségével, a jószágai az egyes tagok jószágainak összeségével és vagyona az egyes tagok vagyonának összeségével lehet csak egyenlő.

Való igaz, hogy a közgazdaság, mint ideális személyiség, nem érez hiányt, nem emészt jószágokat, s nem szerezhethet vagyonjogokat, *de az egyes tagok, mint az összeségnek tagjai, érezhetnek oly hiányt, szükségelhetnek oly jó-* Szükségei.
szágokat és szerezhethetnek oly vagyont, melyek valamennyiüknek közös szükségletét, közös jószágát és közös vagyonát képezik.

A jogrend, mely biztosítja az enyém és tied között a határvonalat, mely bünteti azt, a ki a biztonságot megbontja, a határvédelem, mely a csendes, zavartalan gazdálkodást lehetővé teszi, a műveltség, mely a magángazdaságok berendezésének kihasználását vezeti, a folyók szabályozása, a csatornák létesítése, kikötők építése, a forgalmat fenntartó vasút, a posta és telefon üzeme minden egyesnek közös, a gazdaság társas természetéből folyó szükségletét, illetve e szükséglet fedezésére szolgáló alkotások és intézetek, közös jószágokat, s ezek ismét annak a vagyonnak képezik alkatelemeit, mely nem az egyeseké, nem egy ideális személyiségé, de az egyeseké mint a társas gazdaság tagjaié.

A közgazdaság szükségletei, az előadott értelemben, nem egyenlők tehát az egyes magángazdaságok szükségleteinél: pusztán összeségével, ehhez hozzáadandók még azon hiányérzetek, melyek a társasgazdaság mivoltából folynak, melyek fedezéséért hiába erőlködnének az egyesek egyenként; így a jogrend,

a határ vagy honvédelem, a miveltség, a közegészség, a kielégítő közlekedés, rendezett valuta stb.

Jószágai.

A közgazdaság jószágai és vagyona nem egyenlők az egyes magángazdaságok józágaival és rendelkezése alatt álló vagyonnak összességével, *ezekhez hozzáadandó azon élet- és vagyonbiztonsági, határvédelmi, művelődési, közegészségügyi, közlekedési stb. intézmények értéke*, melyek közös használatra, illetve közös gazdasági szükségletek kielégítésére szolgálnak.

Vagyona.

Ne zavarjon bennünket az, hogy mindezen, a közgazdaság vagyonának alkatelemeit képező intézményeket tényleg az állam tulajdonaképen látjuk szerepelni és tényleg állami bíróságok, mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi tanintézeteket, kórházakat, utakat, vasutakat és telefont ismerünk, mert az állam emez intézmények létesítésével a magángazdaságok összességének szükségletét fedezi, ez alkotásokat a közgazdaság ideális személyiségének képviselőjében kezeli és tartja fenn, s azon hozzájárulásokból, a melyeket a gazdaságok alanyai más név alatt, mint állampolgárok, bocsátanak rendelkezésére.

Kisértsük meg ezek után a közgazdaság vagyonalkatelemeinek a felsorolását.

Valamely adott közgazdaság vagyona bizonyos ugyancsak adott időpontban áll, a magángazdaságok vagyonának alkatelemeit véve szemügyre:

Közgazdasági
vagyon alkatelemei.

a) *azon tényezőkből*, a melyek az egyes magángazdaságok vagyonában továbbtermelési célra található: a föld anyagaival, erőivel és a föld miveltetésére, kiaknázására kedvező befolyással bíró természeti viszonyokkal, a rendelkezésre álló anyagi és szellemi munkaerő, s az alkalmazásban levő tőkék;

b) *azon jószágkészletekből*, a melyek fölött az egyes magángazdaságok szükségleteik közvetlen kielégítésére bizonyos időben szabadon rendelkeznek;

c) *azon, a magángazdaságok szabad rendelkezése alatt álló jószágokból, a melyek sem termelési célra, sem közvetlen szükségletkielégítésre nem szolgálnak.*

Ezen felsorolásból és annak világos hangsúlyozása folytán, hogy számításba csak oly jószágok jöhetnek, melyek fölött a magángazdaság mint sajátja fölött rendelkezik, folyik, hogy

a gazdaságokban alkalmazott idegen tényezők csak egyszer, annak a magángazdaságnak vagyona számbavételénél veendő figyelembe, a melynek a tényezők vagyonát képezik; folyik továbbá az, hogy a *szabad jószágok*, melyek vagyon tárgyát nem képezik, a közgazdaság vagyonának sem képezik alkatelemét, s végül az, hogy a közgazdaság vagyonának alkatelemét csak azon jószágok képezik, a melyek a szükségletkielégítés vagy élvezet szempontjából értéket képviselnek.

A közgazdaság vagyonát képezik továbbá:

az élet- és vagyónbiztonsági, a gazdasági műveltséget terjesztő intézetek, a közegészségügyi berendezések, a honvédelmi, közlekedési intézetek, a hajózható folyók, csatornák, kikötők, műutak stb.

A közgazdaság vagyona ép úgy, mint a magánvagyon, viszonyítás tárgyát képezheti vagyis *valamely adott közgazdaság vagyona egy más közgazdaság vagyonával szemben a gazdaság, a jólét vagy a szegénység állapotát mutathatja*. Viszonylag gazdagabb, vagy szegényebb az, mely a felsorolt alkatelemek nagyobb, illetve kisebb bőségét s közvetve a magángazdaságok boldogulásának bőségesebb vagy szerényebb feltételeit mutatja fel.

A közgazdaság jövedelme *nem egyenlő a magángazdaságok jövedelmének sommájával*. A közgazdaság összjövedelmét megkapjuk, ha az egyes magángazdaságokban termelt és szerzett javak összegéhez hozzá adjuk a külfölddel, illetve más közgazdaságokkal folytatott kereskedelem útján szerzett jószágokat és a külföldön elhelyezett tőkék kamatait, s az ekként nyert sommából levonjuk a termelés érdekében hozott áldozatok egész összegét, a külföldnek cserébe adott jószágok összegét, a külföldi tőkék után fizetett kamatokat.

6. A közgazdaság viszonya a területhez és népességhez.

A földtekének nem minden területén van közgazdaság. A végtelen tenger és a szárazföld nagy sivatagai egyetlen közgazdaságnak sem képezik területét.

Minden közgazdaság kiterjedésének határa van. Területnek határait az állam határaiban birja, ezek kiterjedése pedig kapcsolatban áll a népnek, mely állammá szervezkedett, történeti multjával, küzdelmeivel. Folyamok mentén és a tenger partján szervezkedtek az első közgazdaságok.

Terület.

A területnek, a melyen valamely közgazdaság áll és él, *nemcsak kiterjedése, de földrajzi fekvése, éghajlata, talajának minősége és földtani alakulata igen nagy befolyással vannak az illető közgazdaságra.* A területnek eme körülményei határoznak a termelés irányára, a magángazdaságok alanyainak érintkezésére, az áruk forgalmára, de a fogyasztásra nézve is. Elősegítik, avagy nehezítik az alanyok gazdasági tevékenységét, befolyásolják karakterét és munkakedvét. A terület viszonyai-
ban nyilatkozik meg a külső természet a maga teljes hatalmában és befolyásával, áldásaiban és fukarságában.

De nemcsak az, hogy minő területen, hanem az a körülmény is, hány és minő magángazdaságnak, népességnek kell bizonyos területen boldogulnia, lehet határozó a közgazdaság állapotára és fejlődésére.

Népesség.

Mindenekelőtt a *népességnek nemzeti sajátosságai*: fizikai termettsége, észtehetségének foka, bátorsága és vállalkozási szelleme, munkakedve illetve kitartása, tisztessége és szorgalma, takarékosága és önmérséklete stb. nagy befolyással lesznek arra, miként boldogul a közgazdaságban minden egyes, s minő a jóllét összképe.

Aztán a népesség *számbeli nagysága és sűrűsége* is határozó. Több kéz többet végez. Minél nagyobb és sűrűbb a népesség, annál nagyobb hatalmat vehet a külső természet, annál jobban aknázhatja ki anyagait és fokozhatja erőit. Kellőszámu munkáskéz mellett a termelés könnyen fejlődhetik vállalatá, a munkamegosztás szélesebb alapokat nyer, az egész termelés, mert viszonylag több embernek kell megélnie ugyanazon területen, szükségszerűleg intenzívebb lesz.

Ne felejtjük el másfelől azt, hogy a népesség szolgáltatja a *haderőt* és a nép adja az *államnak a megélhetésre és a közgazdaság szükségleteinek fedezésére kívánt jóságok beszerzésére az eszközöket.* Több alany nagyobb védelmet szolgáltat hazájának és nagyobb összeggel járul az állam bevételeihez ;

minél nagyobb és sűrűbb a népesség, viszonylag annál több és több fordítható a közgazdaság szükségleteire és vagyonának szaporítására.

7. A közgazdaság viszonya az államhoz.

A közgazdaság az állam határaiban birja keretét. A közgazdaság viszonya az államhoz azonban több az egyszerű területazonosságnál.

A közgazdaság és állam függése egymástól kölcsönös, viszonya benső. A közgazdaság függ az államtól és viszont az állam is a közgazdaságtól. *Az állam fedezi a közgazdaság szükségleteit,* intézményeket, berendezéseket, alkotásokat létesít, amelyek nélkül a közgazdaság el nem lehet és nem fejlődhetik, s ily jószágokkal szaporítja a közgazdaság vagyonát. *A közgazdaság ismét egyes tagjainak hozzájárulásából támogatja az állam életét és lehetővé teszi az állam fensőbb céljainak megvalósítását.* Az állam a közgazdasághoz való viszonyában *feladatokkal,* a közgazdaság egyes tagjai az államhoz való viszonyukban *kötelezettségekkel* állanak szemben. Az állam polgárai visszafizetik az államnak hozzájárulások (adók, illetékek stb.) formájában azt, a mit az állam a gazdasági alanyok érdekében áldozott. A körültekintés, erély és bőkezűség, mellyel az állam a közgazdaság szükségleteinek fedezése körül felmerülő feladatait ellátja, a bőven kamatozó beruházás jellegével bír, mert a közgazdaság szükségleteinek fedezése a közgazdaság tagjainak boldogulását mozditja elő és a tagok boldogulásuk javulása mértékében nem csak képesek, de hajlandók is hozzájárulásaik emelésére.

A közgazdaság szükségletekkel áll szemben, e szükségletek kielégítése az államra nézve feladatot, a közgazdaságra nézve közérdeket képez. *Az állam tehát közérdeket valósít meg, midőn a közgazdaság szükségleteit fedezi.* A közérdek valószínűsítése érdekében kifejtett eme tevékenységében a közgazdaság tagjai nemcsak anyagilag támogatják. E támogatás a közérdek iránt érzéket, közérzületet feltételez a társasgazdaságban élő tagoktól. Erről a közérzületről, mint a közgazdasági élet és fejlődés egyik feltételéről, egy alábbi pontban lesz szó. Az

Kölcsönös
függés.

Közérdek való-
sítása.

Az állam a közérdek valósítását célzó feladatainak megoldása tevékenységgel jár, mely előzetes és utólagos, óvó, támogató és segélyző, felügyeleti intézkedésekben nyilatkozik meg.

— Az állam eme tevékenységét bizonyos *elvek* szerint végezi, melyek egyfelől az állam *feladatkörének megállapítására*, a közgazdasági szükséglet felismerésére, illetve a magánérdektől elkülönítésére, másfelől a *közbelépés mértékére, időpontjára és módozataira* vonatkoznak.

Közgazdasági politika.

Az államnak az a tevékenysége, mely a közgazdaság szükségletei valósítását célozza, s melyet bizonyos célszerű elvek követése mellett old meg, az állam közgazdasági politikája; a feladat megoldása érdekében tett intézkedései közgazdaság-politikai intézkedések.

Mozzanatok a tevékenységben.

Az állam közgazdaság-politikai tevékenysége *több mozzanatot* mutat. Bevezeti a tevékenységet a *közgazdaság követelményeinek megvizsgálása*, ezt követi a *feladat felismerése, megállapítása és a módozatok keresése illetve meghatározása*, s befejezi a *teendők végrehajtása*.

Közegek.

Az állam tevékenysége minden mozzanatában *közegekre* szorul, melyek *nevében, felhatalmazása* vagy *felszólítása* következtében *dolgoznak*. *E közegek részben spontán, részben állami, törvényes intézkedés alapján álló közegek*. A spontán közegek közé tartoznak a közgazdaság érdekképviseletai, melyekről már emlékeztünk.

Az ország valamely vidékén szükségesnek látszik a mezőgazdaság fejlesztése. Egyik érdekkör, mondjuk gazdasági egyesület, a komló termelés meghonosítását hozza javaslatba. A sajtó támogatja. A terv a hatóságok útján konkrét formában a kormány elé kerül. A javaslat támogatást vár a kormánytól. A kormány véleményt kér közegeitől, megvizsgálja az igényeket, keresi, valóban közérdekről van-e szó? A vélemények meghallgatása után határoz és elhatározásához képest cselekszik, végrehajt. Jóminőségű komlógyökereket oszt ki a kezdők között, vándortanítót küld a beoktatásra, felvilágosításokat nyújt a szárítás és útbaigazításokat az értékesítés körül. Ez egy példája az állam közgazdasági tevékenységének.

A gazdasági körök, iparegyesületek spontán, a kereskedelmi és iparkamarák, országos ipartanács, közgazdasági előadók törvényes intézkedés alapján álló, az iparfelügyelők, kulturmérnökök, vándor tanítók stb. állami közegek.

A közgazdaság szükségleteinek tárgyalásánál egyébként már reá

mutattunk az állam azon intézkedései minőségére, melyekkel közgazdasági szükségletet elégít ki. Az állam a mezőgazdaság érdekében rendezi a birtokviszonyokat, telepítés által szaporítja a munkásokat, szakintézeteket állít az ismeretek terjesztésére, kiállításokat rendez a beszerzési források nyilvántartására, tenyészállatokat oszt ki stb. Az állam védi az ipart, midőn vámokkal nehezíti a külföld versenyét, iskoláiban szakképzett munkavezetőket és munkásokat nevel, szervezi az iparfelügyeletet és elrendeli a munkásbiztosítást. Fejleszti az ipart, midőn kedvezményezi a gyáralapításokat, szabadalmazza a találmányokat, előnyt ad a szállításoknál a hazai termelésnek stb. Előmozdítja a kereskedelmet, midőn megadja a kereskedelmiszabadságot, megvalósítja a szabadkereskedelmet, rendezi a valutát; s végül fejleszti a forgalmat, vasutak építése, a hajózás akadályainak elhárítása útján. Mérsékli a magánérdeket, midőn a birtokos többség óhajának engedve, a kisebbséget is kötelezőleg tagosít, a midőn kimondja az árvíz ellen való kötelező védekezést, a kisajátítást, az állatvész terjedésének meggátlása czéljából zárlatot rendel el és lebunkóztatja a gyanús állatokat stb.

A közgazdaság és államgazdaság nem jelentenek egyet. Az államgazdaság nyilvánjellegű, de nem közgazdaság. Az államgazdaság államgazdaság tagja a közgazdaságnak.

Az államnak a maga rendeltetéséből folyólag gazdaságra van szüksége, anyagi erőre, mint a magánosoknak. Az államjóságot, a regálék, a monopoliumok, az ipartelepek, a bányák, a melyeket mivel, mindmegannyi üzletágai az állam gazdaságának. Az állam gazdasága közjellegű, mert bevételei nyilvánosan számoltatnak el és szavaztatnak meg alkotmányos államokban, de másfelől a magángazdaságokkal egyenlő tagja a közgazdaságnak.

A közgazdaság és a nép sem jelentenek egyet. A nép alatt is valami egészet, állandóat, az államban szervezettel bírót kell érteni, *de olyat, melynek akarata és akarata valószínűsítésére hatalma és ereje van. Az állam és nép tulajdonkép egy. Amaz Nép a keret, emez a tartalom. A nép politikai, a közgazdaság gazdasági fogalom.* A nép jogi személy, mely jogokat szerez és állapít meg, akaratot nyilvánít, a közgazdaság nem az. A népnek akarata van és hatalma akaratának valószínűsítésére, a közgazdaságnak csak óhajai. A nép az állammá szervezkedett állampolgárok, a közgazdaság pedig a gazdasági szervezetté vált magángazdaságok egésze.

A közgazdaság és társadalom között is van fogalmi kü-Társadalom.

lönbség. *Társadalom alatt általában egyének társas együttélését értjük, a kiket valamely általuk jól ismert érdekből folyó közérzület tart össze, a kik egymástól való kisebb-nagyobb függésüket érzik, tudják és tűrik, mi több erősítik, mert tudatára ébredtek annak, hogy csak összetartással, társas viszonyban maradvá védhetik és valósíthatják meg igazán érdeküket.* Az érdek, mely a társaságokat összehozhatja, sokféle lehet. A nemzetiség érdeke összehozza azokat, a kik nemzeti intézményeiket, nyelveket, szokásaikat, irodalmukat kívánják fentartani és ápolni. A vallás érdeke azokat köti egybe, a kik azonos vallási elveket vallanak és ezeknek megfelelőleg Istent tisztelni, imaházakat tartani és berendezni, papokat alkalmazni kívánnak. Az értelmiség érdeke azokat, a kik szellemi életük fentartásáról gondoskodni és művelődni akarnak; a gazdasági érdek azokat, kik együttműködéstől s szerepeltetéstől várnak jobb boldogulást. Az állam a legtökéletesebb alakzata a társadalomnak. A nagy társadalomban egyházak, nemzetiségek, értelmiségi-, vagyoni osztályok, kisebbkörű társadalmak vannak. Ugyanazon egyén különböző kötelékkel van a társadalomhoz fűzve.

A nagy társadalom fogalma tágabb és jelentősebb a közgazdaságénál, mert nemcsak gazdasági függőségük, hanem együttvé tartozásuk egyébb kötelékei szerint is jelenti az együttélőket. A közgazdaság a gazdálkodó társadalom, a társadalom gazdasági nézpontról tekintve.

Különbség van végül a közgazdaság és nemzet fogalma között is. *A nemzet azon egyének összessége, a kiket nyelvük, leszármazásuk, szokásaik közössége, azonos viseletük és életmódjuk tesznek összetartozókká.* A nemzet kulturális fogalom. A nemzet nem él szükségkép ugyanazon államban, tagjai más és más állampolgárai lehetnek. A nemzet meg is semmisülhet. A közgazdaság ezzel szemben gazdasági fogalom, tagjai ugyanazon állam kötelékébe tartoznak; a közgazdaság csak az állammal szűnik meg.

8. A forgalomról.

Annak, a ki szerepet vállalt a közgazdaságban, megosztzkodott embertársaival a foglalkozásokon, egyetlen irányba

összpontosította tehetségeit és erőit, egy bizonyos munkakörben tevékenykedik, s mint a közgazdasági szervezet tagja, a kölesönös függés viszonyában áll gazdatársaihoz: *érintkezésre, kapcsolatra* van szüksége. *Ezt a kapcsolatot, érintkezést a forgalom adja meg.*

Midőn a gazdaság alanya elkészült a termeléssel, illetve már akkor, mikor a termelés küszöbén áll, azt látja ugyanis, hogy bizonyos jószágokban feleslege van vagy lesz, másokban pedig hiánya. Ez a tény egy cseppet sem lepi meg. A mikor belement a szerepelosztásba, tudta, hogy tevékenysége egyoldalú lesz, s a mikor csak egynemű jószágok termelésére vállalkozott, ezt azon szándékkal tette, hogy a feleslegén majd túlrad s azon meggyőződésben, hogy a feleslegén tényleg túl is fog tudni adni.

Az orvos tudásának készletével várja a betegeket, kiket gyógyítania kell, a bíró törvényismeretével a feleket, kiknek ügyében döntőn, a gyáros a varróituk tucatzainak millióit halmozza fel és keresi megrendelőit.

A forgalombahozás, értékesítés, a magángazdálkodás azon mozzanata előtt áll, mely a feleslegek árán a hiányok fedezéséhez vezet, mely a terméket eljuttatja a termelőtől, a kinek feleslege van, a fogyasztóhoz, a kinek a termékre szüksége van.

A gazdasági alanyok érintkezése e végből, a termék moz- Fogalma.
gása a termelőtől a fogyasztóig, a forgalom; amaz a személyek, emez a jószág forgalma.

A földmives feles buzáját, az iparos feles cipőit, a tudomány embere ismereteit hozza forgalomba, illetve azok forgalombahozása céljából áll érintkezésben másokkal. Beszélünk vevők és eladók, termelők és fogyasztók, szolgáltatrakészek és szolgáltatóigénylők forgalmáról, áru- és pénz-forgalomról, eszmék forgalmáról; szólnunk liszt-, bőr- és ezüst-árúk, értékpapírok, betegek és ügyfelek forgalmáról.

Az út, melyet a termék a termelőtől a fogyasztóig tesz, Tartama-
nem egyenlően rövid és nem egyenlőképen hosszú, az érintkezés sem egyforma tartamu az adott esetekben, de *a mozgás, az érintkezés szünetlenül tart, mert a szerepelosztás is állandó, s az abból folyó szükség is folytonos.*

A tej, melyet a havasok alján fejnek, egyszer rövid, máskor

hosszú úton kerül rendeltetési helyére. A turista, a ki végignézi a fejést, elfogyasztja nyomban, közvetlen közelébe jutván a termelőnek, közvetlenül veszi át a terméket. Sajt formájában több utat tesz, több egyénnek többszörös érintkezését teszi szükségessé. A dél-amerikai ültetvényes megszártván a kávébabot, gondosan megtisztítja a héjától, zsákokba rakja és eladja a kávénagykereskedőnek. Ez ismét nagyobb tömegekben kínálja a kávébörzén vagy kínálatja ügynökök útján, kötéseket ír alá; a kávé hordókba, zsákokba, ládába kerül; a vevő a hajóügynök irodájában hajót keres és talál, a szállítmány behajóztatik s a tengeren át elkerül, mondjuk Hamburgba. Itt raktározzák, kezelik. Innét kisebb nagyobb tömegekben ismét hajóra, vasutra kerül és eljut Bécsbe, hozzánk s tovább. Itt ismét a raktárnok, utazó a helyi ügynök foglalkozik vele, végre eljut a detaillistához s ennek a kezéből a fogyasztó éléskamrájába. Ez a kávé forgalmának útja és tartama s azon érintkezések száma, melyet a kávé elhelyezése kívánt.

Oka. A forgalombahozás és forgalom szüksége azon a napon állott elő, a melyen a szerepeltetés életbelépett. A szerepeltetés tette és teszi szükségessé a forgalmat.

Alapja. A forgalomnak közvetlen alapja, a mi a jószágforgalmat megindítja, a személyforgalmat foglalkoztatja: a csere.

Csere. A csere legalább két gazdasági alany cselekménye, meg-egyezés, melyből folyólag jószág jószágért engedtetik át, szolgálat teljesítetik ellenszolgálat ellenében.

A székérrel házaló fazekas átengedi a falu népének cserépedényeit, a kisebb fazekat annak, a ki egyszer adja tele buzával, a nagyobbat annak, a ki kétszer megtölti árpával vagy babbal. A gazdaember elmegy igájával szomszédjának egy napra szántani, mert emez megigéri, hogy a behordásnál ő is át fogja engedni igáját ugyanannyi időre.

Szállítás. A csere ténye azonban csak megindítja, de nem fejezi be a forgalmat. A jószág útrakelése befejezetté, a forgalom ténylegessé, a jószágok valóságos átengedésével, a szolgálat teljesítésével, a szállítással lesz. A forgalom keletkezésének két alapja van: a csere és a szállítás. A csere szállítás nélkül, a szállítás egymagában még nem teszi ki a forgalmat.

A budapesti takarmánykereskedő elad Sziléziába 50 kocsi-romány préselt szénát, de tekintettel arra, hogy a takarmánykiviteli-tilalom kizárva ninesen, kiköti, miszerint az ügylet semmis, ha a szállítási határnapon belül a kormány eltiltaná a takarmánykivitelét. A csere létrejött és a széna még sem jön forgalomba, ha

a cserét nem követi szállítás, mert a kormány tényleg megtiltja a takarmány kivitelét.

Az érintkezés, a termelők és fogyasztók, illetve azok ^{Uelye és al-}közvetítőinek rendszeresített vagy szokásos találkozó helye: ^{kalma.} a piac. Az alkalom, mely a találkozást valósítja: a vásár.

A forgalom szabad, ha akadálytalan, ha a termelőt nem ^{Szabadsága.} akadályozza semmi abban, hogy jószágát ott és annál a fogyasztónál értékesíthesse, a hol azt a legelőnyösebben véli eszközölhetni; ha a jószág (árú vagy szolgálat) minden nehézség nélkül juthat el oda, a hová azt irányítják vagy ajánlják. Minden nehézség, mely a cserealkunak létrejöttét akadályozza vagy kizárja, minden akadály, mely bizonyos fogyasztási területet elzár vagy kizár, — akadály a forgalom szabad kifejlődésének.

A városok joga az áru megállítására a középkorban, melynél fogva a határukon keresztül szállított árúknak bizonyos időre és eladásra való kitételét kivánhatták, az árukiviteli-tilalmak, a vámok, az utak-, vagyonbiztonság-, és külkereskedelmi szerződések hiánya, mindannyi nehézségei a forgalomnak.

9. A közgazdaság érdekéről és a közérzületről.

Sorra vettük azon feltételek tárgyalását, melyeket a közgazdaság keletkezése és fejlődése megkíván. Utolsónak maradt ezek sorában a közérzület, s a mi ezt támasztja és ápolja, a közgazdaság érdeke.

Az ember gazdasági tevékenységének rugója az önérdék, megnyilatkozása annak a tudatnak, hogy az ember életfenn-tartása és fejlődése tekintetében önmagára van utalva, az ember ^{Önérdék.} *tényeinek az a bélyege, mely azt tanúsítja, hogy mindent csak magáért és semmitsem cselekszik másokért, az a felfogás, a melyből folyólag mindent és mindenkit annyiban tart jelentősnek, a mennyiben egyéni céljainak szolgálatára van.*

A közgazdasági tagját azonban nem vezeti és nem vezetheti gazdasági cselekvésében kizárólag az önérdék. Gazdasági cselekvésének vannak más motívumai is, melyek az önérdeket mérséklék, elrejtik, durvaságát kiszépitik, túlkapásait megelőzik.

A mindennapi élet tapasztalásai is felvilágosítanak afelől,

hogy nem kizárólag az önérdek vezeti az embert. Hány javításnak, haladásnak beigazolható motivuma a *kényelemszeretet, a restség*, hány gazdasági tényben nyilatkozik meg a *szánalom*, a *jótekonyság*, hány eredményt fejt meg a *hiúság, nagyzás, az ősi hirnév megmentésére irányzott igyekezet*, s végül hányszor vezeti a cselekvést a *jó erkölcs, a felebaráti szeretet, a társadalom megítélésétől* vagy a *törvény szigorától való félelem*.

A gőzgépek egy kiváló javítását azon gyermek kényelemszeretetének köszönjük, a ki a helyett, hogy a csapot, melyen a hideg víz a gőzbe nyomult, kinyitotta és elzárta volna, a csaphoz zsinórt kötött, azt egy emeltyűhöz erősítette, mire a csap magától nyílt ki és záródott be. Egy hazai könyvnyomda számtalan egyletnek nyomtatványait ingyen szállítja: jótékonyságból. Sok ember egész vagyonát felemésztette az örökmozgony vagy egyéb találmány érdekében nyilvánított szenvedélyének. Az ősi czég még világos veszteségre is elvállalja azt a közszállítást, melynek elnyeréséhez hiúság köti, s elmarad az olyan versenytől, melyen apró embereket kellene háttérbe szorítania, mert ez esetben kapzsóságát elitélné a közfelfogás stb.

Közgazdasági
érdek.

Mindmegganyai motivum között, melyek az önérdekkel egyetemben szerepet játszanak az ember gazdasági tényeinek irányzásában, a *legjelentékenyebb* azonban a *közgazdaság érdeke*, a társasgazdaság ezen formájának feuntartásához, megszilárdításához fűződő érdek. *Ennek a folyamánya az a becslés, melylyel a társasgazdaságban élő alanyok az érdekközösség és ennek követelményei iránt viselhetnek, az a meleg érdeklődés, mely a társas, anyagi előnyökkel járó együttélés fenntartása iránt mutatkozik, az a tudat, hogy a közös érdekért minden egyesnek áldozatot kell hozni, s ha kell, annak a saját önérdekét alá is reulelni.*

Közérület.

Ez a közérület tulajdonkép az önérdeknek folyamánya. Abban a társasgazdaságban ugyanis, a melyben önérdekünknek akkor felelünk meg leginkább, ha úgy cselekszünk másokkal szemben, a hogy óhajtjuk, hogy azok is cselekedjenek velünk szemben, a melyben várható előnyünk nő vagy csökken a másoknak teljesített szolgálatokkal: önkénytelenül cselekszünk a közgazdaság jólétéért, midőn saját önérdekünket keressük. A magángazdaságoknak, midőn önérdeküket keresni indulnak, úgy tetszik, mintha széjjel válnának útjai, azonban, a mint cselekvésre kerül a dolog, találkoznak ismét, egyaránt közre-

működven a közös jóllét megvalósításában. Minden magángazdaságnak egyenként áll érdekében az, hogy a többi gazdaság minél jobban boldoguljon, illetve, hogy minél inkább bírja a boldogulás feltételeit, mert hisz minél több a mások szükséglete s minél több fedezet áll rendelkezésükre ennek kielégítésére, annál inkább reá lesznek utalva az egyes magángazdaság közreműködésére és szolgálatai igénybevételére.

Ez a közérzület a közgazdaságban a tagok egymásra utaltságával önként nő és erősödik ; de fejleszthető is. Csak egyet Növekedése. említünk fel a fejlesztés hatalmas eszköze gyanánt: *a nemzeti összetartozandóság érzetének felébresztését és ápolását.*

Arra, mit képes a nemzeti egység érzete teremteni a közgazdaság terén, ekklatáns példát nyújt a német közgazdaság jelen mérhetetlen fejlődése. A bajor, szász és porosz ma egyaránt németnek vallja magát, nemzeti önértését viszi be terjeszkedésébe és hódításába a gazdasági téren.

Annak daczára, hogy a fentiek szerint a közérzület a jól felfogott önérdék folyományának látszik, *a közgazdasági érdek nem ritkán szemben találja magát a magánérdekkel* úgy, hogy az önérdékben a közgazdaság érdekének ellenlábását kell látnunk. A közérzület általánossága végre is az egyes magángazdaságok ama egyéni felfogásán fordul meg, melyet a közgazdaság érdeke felől táplálnak, s így nincs kizárva, hogy egyes esetekben a *közgazdaság érdekének fel nem ismeréséből* vagy *makacs félreértéséből* az önérdék ellene szegül a közgazdasági érdekeinek. Az önérdék ilyenén ellenszegülésével és állásfoglalásával szemben az *államhatalom szerzi meg a közgazdaság érdekének az érvényt.* Érvényesülése.

A találmányok szabadalmazása közgazdasági érdeket képez az ipari haladás és fejlesztés ezéjéből; ezzel ellentétes azok magánérdeke, a kik a mások szellemi tulajdonát bitorolni akarnák. A közgazdasági érdek a véderdők fenntartását, a magánérdek pedig letarolását kívánja. A közgazdasági érdek bizonyos körülmények között a lovak, vagy a takarmány kivitelének eltiltását követeli; ennek ellenkezőjét kívánja a ló- és takarmánytulajdonosok magánérdeke stb.

A közgazdasági érdek érvényesüléséhez azonban nem kell mindig az állam felsőbb hatalma. Elhallgattatják a felfeltámadó magánérdeket a *közgazdaság érdekképviselői*, a köz-

érzület eme szószólói is, melyek egyik legfontosabb hivatása a magán- és közgazdasági érdekek kiegyenlítésére közrehatni s a melyek élén rendszerint a közérzület által áthatott férfiak állanak.

Anglia példás közérzületét igazolja egyleteinek száma, az egyletek eleven működése és ez utóbbinak eredménye. Nincs közgazdasági napi kérdés, melyet ezen egyletekben szakértelemmel meg ne vitatnának. Ezen viták lényegesen hozzájárulnak annak megállapításához, vajjon valamely szóbanlévő érdek tényleg a közgazdaságé-e vagy magánosoké?

10. A világgazdaságról.

A közgazdaság tagjai között a forgalom tartja fenn a kapcsolatot. Az állam határai elkülönítik ugyan a közgazdaságot a szomszédos közgazdaságoktól, de nem képeznek olyan válaszfalakat, melyek a szomszédos közgazdaságok alanyaival való érintkezést kizárnák. Az érintkezés, a forgalom nemcsak lehetséges, de valószínű is, mert az önérdék nem ismer hazafiui kötelmeket és a gazdaságosság elve alapján álló gazdálkodás bizony átlépi az állam határait. A ki ezt az érintkezést szigorúan eltiltaná, nem számolna egyfelől azzal, hogy az egyik közgazdaságból elköltözni a másikba könnyebb, mint a nemzetiséget megtagadni vagy más vallásra térni; s másfelől azzal, hogy a tilalom a pusztán érintkezést kizárná ugyan, de provokálná a teljes áttelepedést, feltéve, hogy gazdasági érdekek javallanák.

A kölcsönös vonatkozások alapján, melyek az érintkezés folytán az egyes közgazdaságok között létrejönnek, a közgazdaságéhoz hasonló szervezet alakul: *a világgazdaság*. Az egész emberiség egyesül közös gazdasági érdekeinek valószínűsítésére. A világgazdaság szervei az egyes közgazdaságok, kapcsolata a nemzetközi forgalom, alapja a nemzetközi szerepelosztás. Külön megállapodás itt sincs; önként keletkezik, mert a gazdasági érdekek javasolják. A kapcsolat azonban már nem oly bensős és szoros, mert a világgazdaság tagjait rendszerint csak gazdasági kötelékek s ritkábban politikai és kulturális kapcsolatok tartják össze, a közgazdaság tagjai pedig, kik a mellett, hogy gazdaságilag függenek egymástól, ugyanazon nemzetnek fiai,

gyakran ugyanazon egyháznak hívei is, közös a multjuk s az anyaföldhöz való jussuk eredete.

A nemzetközi és a közgazdasági szerepelosztás nem az emberek kiesztelt műve csupán, de jórészt a szükség parancsából ered. A természeti viszonyok a közgazdaságokban eltérő égaljat, földrajzi fekvést, termékenységet adnak, s ezen különbözetekhez képest, szeszélyesen osztják az áldást. A mit a viszonyok itt mostohán megtagadnak, vagy kizárnak, amott bőségesen megadják. A szerepek elosztásának mintegy szüksége forog fenn, mert a termelés bizonyos ágai emitt inkább, gazdaságosabban folytathatók, mint amott.

A világgazdaság közös érdekeinek valóstítására nincs meg az a fensőbb hatalom sem, mely az államban a közgazdaságra nézve meg van. A közgazdaságok szoroson nemzetközi természetű, közösérdekű ügyeik intézésére nemzetközi végrehajtó organumokról gondoskodnak, melyek kötelező egyezmények alapján állanak és működnek. Ily egyezmények és organumok léteznek, a vasút-, a pósta, távirtda és szabadalomügyre vonatkozólag.

11. A közgazdaságtanról.

A közgazdaságról eleget tudunk arra, hogy megértsük a közgazdaságtan fogalmát a következő egészen rövid meghatározásból: azon tudomány ez, mely a közgazdasággal ismeret meg.

Fogalma.

Ezen fogalomhatározat az eddigi ismeretek alapján elemezve a következő eredményekre vezet.

A közgazdaságtan társadalmi tudomány, mert a közgazdaság is a nagy társadalom egyik köre; a közgazdaságtan nem egy konkrét, mondjuk a magyar, angol, olasz közgazdaságot ismerteti, mint az ország közgazdasági monographiája vagy statisztikája teszi, nem konkrét vonatkozású, előadása általánosságban mozog; a közgazdaságtan nem szorítkozik továbbá a közgazdaság életének egyszerű leírására, mint a leíró élettan, megismertetvén az egyes szerveket; a közgazdaságtan nem lehet hivatva arra, hogy a magángazdaságok technikai berendezésére, vagy gazdaságos vezetésére, szóval a gazdálkodás

elveire nézve adjon útbaigazításokat, akár a gazdasági kis-tükör, méhészeti káté, a mesterségek könyve vagy a kereskedés zsebkönyve. A tudomány ezen ága a közgazdaságot *a maga egészében* ismerteti meg s ezen hivatásához képest:

Tárgya.

a) *leírja a magángazdaságok beléletét, a berendezést és a gazdálkodás egyes mozzanatait;*

b) *bemutatja a magángazdaságokat egymáshoz való viszonyukban, függésük és egymásra utaltságukban, leírja a társas-gazdaság életének és fejlődésének jelenségeit és főmozzanatait, hogyan termelnek, jönnek forgalomba, fogyasztatnak el a jószágok és a jövedelem miként oszlik el;*

c) *keresi ezen jelenségek okát, illetve egybefüggését, megállapítja jelentkezésük és megszűnésük szabályosságát, törvényeit;*

d) *megkülönbözteti az eredményeket, melyek az élet fenntartás és fejlődés tekintetében az önfejlődéstől, egyesek tevékenységétől, a társulástól, illetve az állam közbelépésétől várhatók, vagyis kitűzi az önsegély, összesegítés és az államkormányzat feladatait.*

A tárgyalás anyagának feldolgozása mellett a közgazdaságtan nem téveszti szem elől azt, hogy az ember *társadalmi* lény, s mint ilyennek az anyagi boldogulás eszközeinek megszerzése nem a tulajdonképi életcélja, hanem csak eszköz arra, hogy egyéniségét társadalmi és politikai tekintetben érvényre juttathassa. Ez a szempont kívánja meg, hogy a közgazdasági élet minden mozzanata, fejlődése, az egyes jelenségek keletkezése, jelentősége, megszűnése, azon befolyás szerint is méltatást nyerjen, melyet az emberiség művelődésére, szellemi életére, igényeinek nemesítésére és jobb kielégítésére gyakorol, s fordítva kideríttessék az, hogy a művelődés folytonos haladása minő hatással van a gazdasági életre, annak fejlődésére és egyes jelenségeire.

Fővonásai.

A közgazdasági tudománynak három fővonása: az *oknyomozás, a társasgazdasági formának, mint nyilvánjelgű szervezetnek tárgyalása és az a magasabb szempont, a melyből az anyagi boldogulásról való gondoskodást feltünteti.*

Irodalma.

A közgazdasági tudománynak irodalmát, az előszóban elmondottak szerint, a haladók érdekeire való figyelemmel

a könyvnek befejező részében külön fogjuk méltatni, s e helyütt csak a kezdőnek szükséges ismertetésre szorítkozunk.

A közgazdaságtan irodalma egy évszázados. A francziák foglalkoznak vele legelőbb tudományosan a XVIII. század derekán, illetve vége felé. Rendszerük neve: *physiocracismus*. Alapot vet Quesnay munkája (1758), *Quesnayt* követik *Turgot*, *Gournay* és mások. A *mercantilismust*, Franciaország Mercantilismus. Colbert nevéhez fűződő gazdaság-politikai irányát, — mely a nemesércpénz bőségében látja az ország gazdagságát s minden politikai intézkedést azon célra alapít, hogy minél több pénz jöjjön be az országba, s minél kevesebb vitessék ki, — támadják és kifogásolják ennek az ipar kivételes védelmezése és a külkereskedelem mesterséges fejlesztése érdekében vallott és a gyakorlatban megvalósított felfogását. Alapelveik: A gazdasági életet természet törvények szabályozzák s a gazdasági élet főtényezője az egyén. Az egyént teljes szabadság illeti meg, hogy boldogulásának intézője lehessen; az állam ne avatkozzék be semmibe («laisser faire, laisser passer.»)¹ A termelés főtényezője a föld; csak a föld nyújt új anyagokat, a földművesek alkotják az egyedül termelékeny osztályt.

A közgazdaságtant a tudomány igazi magaslatára az angol *Smith Ádám* emeli, ő e tudománynak valódi megalapítója. Korszakot alkotó munkája: *Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations* 1776-ban jelent meg. Szerinte a gazdagság nem a föld termékenységében és erőiben, hanem a gazdasági jószágokban van. A termelés főtényezője a munka. Csak az a munka productiv, mely anyagi javakat állít elő. A gazdasági jószág criteriuma, hogy csere értéke legyen. A gazdasági tevékenységet az önérték vezeti, a szabadság a gazdálkodás legfőbb feltétele, az állam ne korlátozza ezt. Miután a munkának az iparban jut kiváló szerep, *Smith rendszere industrialismus* Industrialismus. név alatt ismeretes.

Smith nyomdokain haladnak: *Malthus*, kinek nevéhez a népesedési törvény fűződik, *Riccardó Dávid*, a kinek a föld-járadék törvényének formulázását köszönjük, *Mac Culloch* és mások, továbbá a francia *J. B. Say*, ki a tudományt népszerű- Különböző isko-
lák. sitette, *Bastiat*, *Garnier*, *Chevalier*, a németek sorából, *Sartorius*, *Lotz*, *Storch*, *Thünen*, *Herrmann*, *Rau* és mások.

A Smith-féle orthodox klasszikai iskola irányával párhuzamosan a Cobden-féle *manchesteri* és *új angol iskola* iránya érvényesülnek. Amannak jeles képviselője az irodalomban: *Macleod*, emennek *John Stuart Mill*.

A Smith-féle iránynyal ellentétes s az államtól bizonyos mértékig beavatkozást kíván a *fél-szocialisták* iskolája, melynek jelesebb képviselői: az angol *Gray* és a francia *Sismondi*, az utóbbi az iskola alapítója, továbbá a *történelmi iskoláé*, melynek jeles képviselői *Liszt Frigyes*, *Roscher*, *Hildebrand* és *Knies*, kik főkép a közgazdaság törvényeinek karakterét illetőleg foglalnak el a klasszikai iskolával szemben ellentétes álláspontot és végül az *ethikai* iskoláé, melyet a francia *Gide*, a német *Schäffle*, *Wagner* és *Schmoller* képviselnek.

A közgazdasági tudomány irodalmának jelesebb képviselői közül még említendők: *Stein Lőrincz*, *Menger Károly*, az angol *Jevons*, *Cairnes*, *Marschall*, az amerikai *Carey*, a francia *Molinari*, *Block* és *León Say*.

Nálunk nagybecsű, a közgazdaságtan egész anyagát feldolgozó, elméleti munkák *Kautz Gyulától*, *Földes Bélától* és *Láng Lajostól*, tankönyvek *Karvasy Ágost*, *Matlekovits Sándor*, *Pistory Mór* és *Des Combes Henrik* tollából jelentek meg.

Különálló irányt képviselnek a közgazdasági tudomány irodalmában a *socialismus* és *communismus*. Mindkét irány a jelenlegi *társadalmi rend tarthatatlanságából* indul ki, s az individualistikus alappal szemben *társadalmi alapon* javasol újabb, megfelelőbb rendezést. A *communisták* az *egyéni tulajdonjog megszüntetését követelik s helyette vagyonközösséget javasolnak* a társadalmi ellentétek megszüntetésére, minthogy minden jószág a népé és mindenkinek mindenre joga van. A *socialisták* a tulajdonjogot nem kifogásolják ugyan, de *ostorozzák az egyéni tőke uralmát a munka fölött* s a társadalom újjászervezését oly alapon kívánják, hogy mindenki megélhessen munkája után, illetve megfelelő munkához jusson és csak munkája arányában részesüljön az élvezetben. A vagyoneelosztás — szerintük — igazságtalan, az örökösödést meg kell szüntetni stb.

A communismus előkelő képviselői voltak: *Babeuf*, *Owen*, *Cabet*, *Engels*, *Proudhon* és *Marx*.

Socialismus.
Communismus.

Ribaud
Módo
nédvány

A socialismus képviselői közül felemlítendők: Saint Simon; ennek tanítványai: Bazard, Enfantin, továbbá Fourrier, Louis Blanc, Rodbertus, Lassale, Huet, Ketteler stb.

12. A közgazdaságtan módszeréről, jelentőségéről és beosztásunkról.

A logika két módot ismer a következtetésben és két módszert az igazságok megállapítására: a logikait és a tapasztalati. Az előbbi a *deductív*, az utóbbi az *inductív* módszer, az előbbi az általánosból indul ki és abból fejt le a különöst, az utóbbi a különösből kiindulva keresi az általánost; az egyik felülről halad lefelé, a másik alulról felfelé, amaz az okból az okozatra, emez az okozatból az okra következtet és így állapítja meg az összefüggést.

Deductiv és inductiv módszer.

A *deductív* módszer valamely már *ismert* vagy *elfogadott igazságból*, nem ritkán *az ember természetére, a természetes fejlődésre alapított fellevésből* indul ki s jut arra a következtetésre, hogy valamely jelenségnek így és nem lehetett másként bekövetkeznie. Az *inductív* módszer ellenben *csoportosítja a tapasztalati tényeket*, egyfelől az okot és másfelől a bekövetkezett eredményeket s azt látván, *hogy azonos ok több ízben azonos hatást szül, általános érvényű szabályt állít fel.*

A közgazdaságtanban *mindkét* módszer nyer alkalmazást, még pedig egyszerre, kapcsolatban, akként, hogy a deductive levezetett törvények inductive bizonyíthatnak be és fordítva. Előrebocsáttatik logikai következtetéssel a szabály, s a szabályra idézzük a példát vagy megfordítva az inductio által szerzett igazságot próbáljuk ki deductio által. Az inductio ilykép próbaköve a deductive nyert törvénynek és viszont a deductio az inductionak.

A matematikai és természettani módszerek, a már említett két módszernek csak alkalmazási módjai.

Riccardó, Mill, Menger a deductiv, Smith és Malthus inkább az inductiv módszernek hívei. Jevons, Macleod a matematikai, Schäffle a természettudományi módszert alkalmazták munkájukban.

Deductiv módszer szerint így okoskodunk: minthogy az embert szükségleteinek kielégítésében az önérdék vezérli; vagy így: minthogy ismert tény, hogy semmit sem adunk egymásnak ingyen; vagy így: minthogy az ember természeténél fogva érzéki lény: tehát más okozatot nem várhatunk.

Inductiv módszer szerint pedig így: A történelem előadása szerint egyik, másik, harmadik esetben ugyanazon egymásutánban következett be két jelenség. A statisztika a következő adatokkal támogatja a két jelenség összefüggését: tehát világos, hogy a két jelenség között van oki összefüggés, vagyis az ismétlődő esetekben az okozat mindig ugyanegy okra lesz visszavezethető.

Jelentősége.

A közgazdasági tudománynak *jelentőséget* azon ismeretek adnak, melyeket nyújt.

A közgazdaságtanból ismerjük meg a gazdasági élet egész szervezetét, azt, miként látja el magát a közgazdaság s abban a magános javakkal, miként fordítja ezeket jólléte megvalósítására. Ezzel kapcsolatban tájékoztat affelől, *hogy az anyagi boldogulásukért küzdő érdekek tulajdonkép nem ellentétesek*, s hogy az összjólet emelkedése érdeke minden egyesnek, a ki tagja a szervezetnek.

A közgazdaságtan figyelmeztet, hogy az *anyagokban való bőség csak eszköz* tulajdonkép arra, hogy magunkért, művelődésünkért, szellemi és erkölcsi életünk érdekében, a nemzetért, melyhez tartozunk, az államért, melynek polgárai, a községért, melynek tagjai vagyunk és embertársainkért teheszünk valamit.

A közgazdaságtan *feltárja a gazdasági élet eddigi fejlődésének menetét s következtet a jövőre*, a mennyiben igazolja, hogy a fejlődés nem pusztá véletlen dolga s annak, hogy a fejlődés ezen és nem más irányban történt, megvannak az okai, hogy a fejlődésnek általán törvényei vannak. A fejlődés törvényeinek kapesán *becses útbaigazításokat ad a gazdasági jólét emelését célzó intézkedések tekintetében* és indokolja azon észszerűségi elveket, a melyek figyelembevételével kell az államhatalomnak a közgazdaság támogatását, segélyezését s fejlődésének felügyeletét eszközölni.

Megismerttet végül a közgazdaságtan a fejlődés során beállott állapotokkal s az ezekből folyólag a *napirenden lévő gazdasági kérdésekkel*, melyek a magángazdaságok egy-egy körét

vagy az egész közgazdaságot érdeklik. Utal a megoldási módokra, megismerttet az orvoslás és rendezés tekintetében tett kísérletekkel s ezek eredményeivel stb.

Ezen könyv beosztása és tárgyalási rendje igen egyszerű Beosztásunk. alapon épül. Azon különbség alapján, mely szerint a közgazdaságban *általános és különös jelenségek* és ezeket felderítő *törvények* vannak, az egész munka két kötetét: *I. A közgazdaság általános jelenségei és törvényei* és *II. A közgazdaság különös jelenségeiről és törvényeiről* czimmal láttuk el. Az első kötet beosztására nézve alapul vettük a magángazdálkodásnak négy főmozzanatát, melyek a közgazdaságban is főjelenségekként észlelhetők. E mozzanatok, illetőleg jelenségek a következők: a jóságokat a magángazdaságban termelik vagyis a jóságok a közgazdaságban termeltetnek; a jóságok forgalomba hozatnak vagyis a közgazdaság szempontjából forgalomba kerülnek; a hozadék elosztatik vagyis a jövedelem eloszlik; s a jóságokat elfogyasztják vagyis az értékek megsemmisülnek. A második kötet beosztására nézve ugyanazon négy mozzanat, illetve főjelenség szolgált irányadóul, azzal a különbséggel, hogy itt az előzőekben nyert alapon csakis a különös jelenségekkel és azok törvényeivel foglalkozunk.

II. A TERMELÉSRŐL ÉS A TERMÉKRŐL.

1. A termelésről általában.

A szükségleteknek több okra visszavezethető támadásával és szaporodásával szemben az ember nem áll tehetetlenül. Egyfelől a nagy és gazdag természet körében találja magát, mely állat-, növény- és ásványvilágából anyagokat nyújt és erőivel való támogatást ajánl; másfelől szellemi tehetség és anyagi erő, illetve képességgel rendelkezik, melyeknek segítségével a természet anyagait megszerezheti, ha kell, átalakíthatja és szükségletei kielégítésére alkalmassá teheti, a természet erőit kiaknázhathatja és oly szolgálatokat teljesíthet, melyeket embertársai szükségleteinek fedezésénél számottevő ellenszolgálatokkal ismernek el.

Fogalma.

Az életfenntartási ösztönre visszavezethető azon magán-gazdasági tevékenységnek, melyet a gazdasági alany a külső természet tárgyainak megszerzésére, átalakítására, a természet erőinek kiaknázására fordít, hogy közvetlen szükségletkielégítésre alkalmas, illetve másokkal elcserélhető jószágokkal rendelkezék, vagy azért fejt ki, hogy embertársait ellenszolgálatokra bírja: termelés a neve. A közgazdaság szempontjából a termelés a társasgazdaságnak jelensége, azon tapasztalás, hogy a magán-gazdaságok körében, a szükségletek kölcsönös kielégítése céljából, anyagi jószágok állítanak elő és szolgálatok teljesítenek.

A termelés általános fogalom. A termesztés, a tenyésztés, a feldolgozás, kereskedés, szolgálat, ezen általános fogalom alá eső, a termelés más és más irányát jelentő fogalmak.

Termelés iránya.

A termesztés a termelésnek azon iránya, mely a természet vegyi erőinek igénybevétele mellett nyerstermények biztosítását

jelenti. A tenyésztés alatt valamely gazdasági célra alkalmazható állatok szaporítását és nevelését értjük; a feldolgozás a külső természet anyagainak és a nyerstermények átalakítása; a kereskedés a termékek értékesítésének közvetítése; a szállítás a termékek továbbítása; s végül a szolgálat az anyagi képesség és a szellemi tehetség érvényesítése ellenszolgálatok kiérdemlése céljából.

A közgazdaság szempontjából a termelés azon irányát, melyben a gazdasági alany tehetségét, képességét érvényesíti, azt a szerepet, mely az elosztás folytán neki jutott: a gazdasági alany foglalkozásának nevezzük. A gazdasági alanyok főfoglal- Foglalkozás.
kozásai: az östermelés, ipar, kereskedés és szolgálat. Az östermelés ágai: a földművelés, állattenyésztés, bányászat, erdészet, vadászat és halászat. Az ipari termelés ágai: a vas-fém, gép-, agyag- és üveg-, fa-, bőr-, szövő-, ruházati-, papír-, élelmiszer-, építő- és sokszorosító-ipar. A kereskedés ágai: a termény-, bor-, gyümölcs-, barom-, állati és erdei termékekkel való kereskedés. A szolgálat végül szellemi vagy anyagi foglalkozás.

Az előállítás a termelésnek csak technikai oldala. A termelés másik, gazdasági oldala: a termelés gazdaságosságának érdekében eszközölt számvetés. Előállítás.

A közgazdaságban sajátképen nem magunknak, hanem másoknak termelünk. A földműves saját szükségletére is termel. Az iparos csak melleleg termel a saját szükségleteire is, jobbadán másoknak. A kereskedő és a személyes szolgálataik után élők mindig másoknak szükségleteit látják el. Azoknak a Szerzés.
termelése, a kik a mások szükségleteinek kielégítését tartják szem előtt s azok termelése között, a kik közvetlenül a saját szükségletük kielégítése végett fáradsnak, különbség van. Amazok termelése ugyanis csak akkor ér célta, ha reá akadnak arra a más gazdasági alanyra, a ki jószágukat elfogadja cserébe, a ki szolgálataikat igénybe veszi. Ezeknek a termelőknek más szóval meg kell toldaniok a termelés tevékenységét. A termelésnek ez a toldaléka, a szerzés.

A szerzés ezek szerint a mások gazdasági céljaira szánt jószágoknak (szolgáltatoknak) értékesítése. A termelés és szerzés viszonya egymáshoz ugyanaz, a mi az egész és annak része

között. *Minden szerzésnek tulajdonkép termelés az előfeltétele.* A ki termelés helyett szerzést említ, a részt említi az egész helyett.

Termelés tényezői.

Termelés
Munka
Tőke

A gazdasági alany a termelést a természet támogatásával, segítségül hívásával és egyéni tehetsége és képességeire támaszkodva folytatja. A *természet*, továbbá a tehetség, illetve képesség érvényesítésében megnyilatkozó *munka*: a termelés tényezői. A termelésnek harmadik, a munkából leszármazott, önálló jelentőségű, de egymagában soha sem szereplő tényezője: a *tőke*.

Nem minden termelésnél szerepel mind a három tényező; legalább két tényezőre azonban mindig van szükség. A tényezők szerepe sem egyforma minden termelési irányban.

A közgazdaságban mind a három tényező kiváló fontosságú.

Az östermelésnél természet, munka és tőke, az iparnál munka és tőke, a szolgálatnál tőke és munka szerepelnek. Az östermelésnél általában természetnek, az iparnál a munkának jut kiválóbb szerep. Az östermelés bizonyos ágában a tőke és munka túlszárnyalja a természetet, a gyáripar bizonyos ágaiban a tőke a munkát, a kézműveségnél a munka a tőkét stb.

Idegen tényezők.

A termelés tényezőit az alany hívja munkára és buzdítja működésre. Az alany rendszerint rendelkezik a termelési tényezők vagy legalább azok egyike fölött. Ha nem rendelkeznek, igénybe veszi a más alanyokét.

A magángazdaságban a hozadékon való megosztzkodás, a közgazdaságban a jövedelemeloszlás szempontjából fontos az, mennyiben folyik a termelés saját vagy idegen tényezőkkel.

A haszonbérli idegen földön, a gyáros idegen munkaerővel, a bizományi lisztraktár idegen tőkével dolgozik.

Termék.

Termék eredmény

A termelés eredménye: a termék. Bizonyos idő alatt termelt termékek összesége az illető gazdaság hozadékát képezi.

A termék lehet *nyers*, *fél* vagy *kész* termék. A nyerstermék még feldolgozást, a féltermék az átalakítási munka folytatását igénylő termék.

A sörárpa nyerstermék, a maláta félgyártmány, a sör késztermék. A vasérc nyerstermék, a nyersvas félgyártmány, a vashuzal késztermék.

Az áldozatok, melyekkel a termelés jár, a melyekbe a termék kerül, a termelés költségei. A termelés költségei azért mérülnek fel, mert a termelés érdekében felhasznált tényezők elismerést igényelnek: a természet az anyagokért és erőkért, a munka a feláldozott szellemi vagy anyagi erőért, a tőke a felhasználásért vagy értékesöknésért.

Az a termelés, mely többet mutat fel eredményekben, mint áldozatokban, termelékeny; ellenben az, a mely több áldozatot kívánt, mint a mennyit fel tud mutatni eredményben, improductív.

Azon határ, a meddig valamely magángazdaságban a termelést ki lehet terjeszteni, vagyis a termelés tényezőinek együttműködésétől bizonyos idő alatt várható eredmény maximuma: a termelőképeség.

Közgazdasági értelemben a termelési képesség valamely foglalkozási ágban vagy az összes foglalkozási ágakban bizonyos idő alatt várható termelés maximumát jelenti.

Ha X. üvegyárnak termelőképesége 20 millió darab üveget tesz, ez azt jelenti, hogy a szóban lévő gyár, ha az egész éven át teljes erővel dolgozik, 20 millió darab üveget képes előállítani. Ha X. közgazdaság üvegipari termelése évi 20 millió forintra tehető, ez azt jelenti, hogy az illető közgazdaság területén létező összes üvegyárak termelőképesége együttvéve 20 millióra rüg.

A magángazdaságban a termelés határát a termelőképeség fejezi ki.

A közgazdaság összes termelése a termelés határáig terjedhet. A termelés határa annál messzebb, illetve közelebb fekszik, minél nagyobb, illetve kisebb a fogyasztás; minél lazább vagy szorosabb a kapcsolat, az érintkezést fenntartó forgalom; minél nagyobb vagy lankadtabb a termelési kedv és minél hatalmasabbak illetve gyengébbek a termelés rendelkezésére álló tényezők.

A termelés végéről fentebb a szerzés fogalmával kapcsolatban emlékeztünk. A termelést, még ha szerzés nem követi is, gyakran pedig a termelés és szerzés közé ékelve, kiegészíti a termékek készletének raktározása és raktáron való megőrzése. A készlet megőrzése gyakran külön, a termeléstől elvált foglalkozást is képez.

A földbirtokos magtárai, a vasöntödék készárú-raktárai, a fagyaltgyárak jég szekrényei, a conserválás céljait szolgáló berendezések. A közraktárok a készletek fenntartását önálló üzletágként folytatják.

2. A természetről, mint termelési tényezőről.

Az ember függése a külső természettől megítélhető a következő tapasztalati tényekből:

Az ember függése
a természettől.

A természeti viszonyok befolyásolják az ember jellemét, határozzák annak szellemi fejlődésére, tulajdonságaira, erkölcsi életére és szokásaira.

A tengerpart lakóit a tenger bátorrá, a rideg éghajlat szívóssá neveli. A dél lakóinak élénk képzeletük van, heves vérüek és kevésbé munkaszeretők. A kelet igénytelensége és gyümölcs-gazdagsága igénytelenné teszi a legtöbb odaszármazott európaiat is stb.

A természet adja a helyet, földet, a melyen lábát megveti, adja a teret, melyre működését kiterjesztheti, a melyen telepét, helyiségét, irodáját felépítheti, a hol fáradoalmát kipihenheti. A természet adja a kezébe a tárgyakat, melyekből anyagi jószágokat termelhet, adja a ruhát a ruházkodáshoz, élelmet a táplálkozáshoz, anyagot a laképítéshez. A természet támogatja munkálkodását erőivel, a természet oktatja ki gazdasága eszközeire nézve, éleszti munkakedvét stb., egy szóval nyújtja anyagi boldogulása eszközeit s ezzel függésbe hozza magától.

A vadász népnek vadászterületre, a földművelőnek művelésre alkalmas földre, a gyárosnak telekre, a kereskedőnek helyre, a hol üzlethelyiségét berendezze, a lábballitisztítónak állóhelyre, hol szolgálatait ajánlja, van szüksége.

A természet szolgáltatja a prémet, a tejet és építőfát. A szél forgatja a malom kerekeit, a folyóvíz ereje usztatja a tutajt, a vízesés hajtja a turbinát stb. A völgykatlanok oktattak a rézüstökre, az állati fogak a villára, a fa lombjai a háztetőkre stb. A jó termés, a műtétek sikere, melyben a természetnek is van része, a védőbeszéd hatása, a mihez a természet adott jó organumot, élesztőleg hatnak a munkakedvre.

Valóságos hatalom az egyfelől, a mit a természet kincsei és erői az ember kezében képviselnek, a bőséges vagyionforrás, mely a természet áldásaiból fakad. Valóságos mostohaság, másfelől, a mivel szeszélye hozzájárulását megtagadja, csapás, melyel az ember sorsára nehezedik, vagyont emészt.

Állítsuk csak szembe az áldásos májusi esőt a szárazsággal, az aratásközi napfényt a jégesővel, a szélesendet a tengeri viharral, a békés ipari munkát a kazánrobbanással, a duzzadó egészséget a pusztító járvánnyal.

Az idő elpusztítja a vasat, elporlasztja a mészkövet, melylyel házaink építvék; az időjárás lelohasztja a munkakedvet, letöri a legerősebb fákat, a meleg megrontja az érlelmi szereket, a villám felgyújtja a búzakazlat stb.

Ez a *függés* azonban nem a rabiga viszonya, *nem teljes*, A függés mértéke. csak bizonyos fokig terjed, és pedig a *gazdasági fejlődés alsó fokán kisebb volt, mint később és ma inkább csökken, mint nő.*

A gazdasági fejlődés alsó fokán nem lehetett nagy a függés, mert az embernek előbb észre kellett vennie, miben lehet a természet gazdálkodásának segítségére, kiismernie a külső természet tárgyainak sajátságait, felismerni használhatóságukat és a módot, a mint eme használhatóságukat saját czéljaira fordíthatja és értékesítheti, mielőtt tényleg szolgálataiba szegődöttette. Később a függés nagyobb, mert az ember a természet mind több és több tárgyában fedezi fel a használhatóságot. Ma a függés ismét inkább csökken, mint nő, mint-hogy az *értelmiség*, a melylyel az ember a külső természet áldásait mind jobban kihasználja, kisebb emberi hozzájárulásnak is viszonylag nagyobb eredményt biztosít, munkával és tőkével kiegyenlíti a különbséget, melyet a természet fukarsága okoz, kipótolja a helyi hiányokat a másutt mutatkozó bőséggel, egy szóval, mert az *értelmiség növeli az ember hatalmát a természet fölött és megtanítja, miként védekezzenek a természet mostohasága és rombolásával szemben.*

Világítási célra előbb fagygyút használtunk, aztán gyantát és olajat, ma már világítógázt és villamosságot használunk. Előbb csak az elefántsontnak, majd a kautsuknak és csak azután ismerte fel az emberiség az aczel rugékonyságát.

Minő technikai haladást mutat a papirgyártás! Papiranyaggal ma már nemesak fát, de fémet is pótolunk.

A természet *nem önálló* tényező. A természet alig ad Természet mint termelési tényező. ugyanis valamit ingyen s a mit ad, az nem gazdasági jószág, mert szükséges felül, mindenkinek és fáradság nélkül rendelkezésére áll. A természet erői alszanak, fel kell őket költeni, hogy működjenek, az anyagaiban lévő sajátságoknak előbb sze-

repet kell adni, hogy érvényesüljenek, a viszonyait fel kell használni, hogy értékesekké legyenek. És ezt mind az emberi munka, s ha kell, tőkével végezi. A természet hozzájárulása e szerint emberi munkát és tőkét feltételez.

A hozzájárulás módjai.

A természet hozzájárulása a termeléshez a következő formákban nyilatkozik meg:

Helyzet.

1. *a helyzet*, illetve ama külső körülmények megszabásában, a melyben és melyek között a termelés végre megy.

A helyzetet a termelés helyének földrajzi fekvése, a föld felületének alakja és a föld minősége adják.

A termelés *helyének földrajzi fekvését* az egyenlítőtől való távolság és a tenger színe fölött való magasság adják meg.

a) Földrajzi fekvés.

A földrajzi fekvéstől függ az égalj, a hőmérséklet, az évszakok tartama és lefolyása, a csapadékok mennyisége. Ez utóbbiaktól függ ismét a fauna és a flóra, a termények mennyisége, minősége, az ember életmódja, tápláléka, ruházata és lakása, az emberek tulajdonai, s különösen munkaereje.

Minél kedvezőbb a termelés helyének földrajzi fekvése, illetve minél nagyobbak a földterülettel összefüggő geográfiai előnyök, annál nagyobb, s minél kedvezőtlenebb, annál kisebb a természet befolyása és hozzájárulása a termeléshez.

A természet hozzájárulásának egyéb módjait illetőleg is, de főleg a helyzet előnyei és hátrányai tekintetében áll az, hogy *a természet bőkezősége lohasztja a munkakedvet, mert kevés munka is bő termést biztosít, míg a természet túlfukarsága csüggeszti a munkakedvet, mert a küzdelem ritkán vezet sikerhez.*

A hőmérséklet, az évszakok tartama, lefolyása és csapadékmenyisége az égővek szerint más és más. A hőmérséklet ugyanazon égőv alatt a magasság szerint változó. Vannak növények, melyek csak bizonyos égőv alatt s bizonyos átlagos hőmérséklet mellett tenyésznek. A burgonya még 4000 láb magasságban is megterem, a szőlő csak 1700 láb magasságban. Vannak növények, melyek más és más hőmérsék mellett más és más termést adnak. A búza Franciaországban 6 magot, Peruban 18—20 magot ad. Általán, minél melegebb az éghajlat, annál több faj és az egyes fajokból annál nagyobb mennyiségű terem. Bizonyos égőv alatt a hasznos háziállatoknak csak bizonyos fajai tenyészthetők. Minél nagyobb erőt képviselnek az állatok, annál jobb helyzetben van az ember. A mérsékelt égőv alatt lakó helyzet jobb, mint a lappé.

Ahol a termelésrevaló évszakok tartama rövidebb, a gazdának a helyzete többszörösen kedvezőtlen. Egyrészt ő maga van a hosszú tél alatt téltlenségre szorítva, aztán az állatok tartása is többé kerül.

Minél melegebb az éghajlat, annál több csapadékot kíván a föld. Rendes esőzés, meleg égalj mellett, egészen kivételes termelési helyzetet teremt, például lehetővé teszi azt, hogy egyszeri vetés után többször is aratnak.

A föld felülete változó konfigurációt mutat. Hegy váltakozik *b) Konfiguratio.* a sikkal. Magas, hozzáférhetetlen hegyeket beláthatatlan rónák váltanak fel. Folyók szelik át a tájakat itt, tenger mossa a szárazföldet ott, emitt erdőségek fedik a hegyhátakat, amott kopár sziklatömbök merednek ég felé.

A helyzet a konfigurációhoz képest más és más. A nagy rónákon erős szelek fúnak, a tenger megkönnyíti a közlekedést; a magas hegyeken csak bizonyos irányban lehetséges a termelés. Az erdőségek befolyásolják a csapadékokat. A folyóvizek elősegítik az öntözést. Emitt az egyik, amott a másik foglalkozási ágak nyílnak meg feltételei; egyszóval a természet hozzájárulása kedvező konfiguráció mellett nagyobb.

Angliát, Amerikát a tenger utalta kereskedelemre. Oroszország azon vidékeinek gazdasági fejlődése van leginkább elmaradva, melyeknek nincsenek vízi útjai. Macedóniának eszerjés hegységeiben csak a juh-tenyésztésre van alkalmas legelő. Svájc havasi legelőinek gazdagsága tejgazdaságot és sajttermelést tesz lehetővé. A kopár hegyvidékek néptelenek. Legelőbb azon népek érintkeztek, melyeket közös tenger vagy hajózható folyó tett szomszédokká. Az első vásárokat völgynyílásban vagy folyamok torkolatánál fekvő helyeken tartották meg.

A föld minősége alatt egyfelől a felső talajnak fizikai természetét, másfelől a föld gyomrának ásvány- és anyagtartalmát értjük. A felső talajnak, hogy mivelésre, vagyis növények termelésére alkalmas legyen, ásványi és szerves anyagokat kell tartalmaznia. A talaj eme alkotórészeitől, illetve az ásványi és szerves anyagok arányától függ a talaj minősége. Beszélünk homokos, meszes, agyagos stb. talajról. Mindezen talajnemeknek mások és mások a tulajdonai, más a kötöttsége, nedvességtartása, s a mi különösen fontos, termőképessége. Minél termőképesebb a talaj, minél inkább tartalmazza azon anyagokat, melyekből a növény megél, annál nagyobb, fordítva pedig annál kisebb a természet hozzájárulása. *c) A föld minősége.*

A föld geológiai gazdagsága is kiváló különbözeteket állapíthat meg itt és ott a természet hozzájárulásában. A különböző agyagok, földdek, pátok, nemes és nemtelen fémérczek, a kőszén mind kincsei a föld gyomrának. E kincsek gazdaggá teszik a bánya tulajdonosát és közvetve a közgazdaságot, melyhez a bányauzem tartozik.

Agyagipar agyagok, kvarczok és homok, festékipar földdek nélkül, vasipar vasérczek, rézgyártás rézérczek, s általában nagyipar kőszén nélkül sohasem fejlődhettek volna ki.

Hozzájárul a természet a termeléshez :

2. *erők és anyagok szolgáltatásával.*

Erő alatt a mozgásnak okát, illetve a mozgás folytán beállott változások és alakulatok okát értjük.

Az ember kényszeríteni igyekszik a természetet, hogy támogassa erőivel véges munkaerejét, illetve termelését. A természetnek a termelésnél hasznosítható erői kétfélék: *mechanikaiak*, melyek a testek mozgását okozzák: a nap heve és fénye, a szél, a tenger vize, a tapadás, nehézség, lyukacsosság, a *dele-*
 Erők. *jesség, villamosság; továbbá vegyiek*, a melyeknek a testek felbomlását, vegyületek alakulását köszönjük.

Az emberi értelmiségnek két irányban van szerepe a hasznosítás körül: működésbe kell hoznia az erőket és aztán intézni, szabályozni, felhasználni azok hatását.

A nap fénye és heve növeli a növényzetet, vegyi bomlásokat idéz elő a talajban és a mondott erők hatásának kitett anyagokban, a tenger vize hordja a hajókat, a folyó vize a malmokat, a vizesés ereje a munkagépeket, a szél a motorokat és a vitorlásokat hajtja stb. A nehézkedési erőt, mint a testekben rejlő tulajdönt, felhasználjuk az alapozásnál, a tapadást meredek pályák kiépítésénél, a lyukacsosságot a salak eltávolításánál stb.

A természet vegyi ereje a vízből melegítés következtében gőzt, a kőszénből elégetés által gázt, és carbidból acetylént fejleszt, ammóniakkal az érezekekből az ezüstöt kiválasztani, sósavval az üveggyártásnál a vastartalmú kvarczhomokot tisztítani segít.

Egyes erők igen csekély emberi munkával, mások csak hosszas kísérletezés és jelentékeny áldozat árán birhatók hozzájárulásra. A természet azon erőit és anyagait, melyek nagy mennyiségben állanak rendelkezésre, mindenki által, minden

időben, csekély munkával is megszerezhető, a természet *ingyenes adományainak* is nevezhetők.

A természetnek mindhárom világából, az *állat- növény- Anyagok.* és *űsványvilágból* egész sorát ismerjük azon anyagoknak, melyeket az ember részint közvetlenül, vagyis megszerzés után nyomban, részben csak átalakítással és minősítéssel használhat szükségletek kielégítésére.

A békát és teknőst, az osztrigát és csigát, a rákot, halat, a vad és szelid emlősök és szárnyasok nagy részének husát általán eszszük. A tropikus égöv alatt megesszik a gyík és kígyó husát, az eszkimók a sólymot, Chinában a patkányt is. Az állati termékek: tej, vaj, fagygyú, bőrök, prémek, szarvak és agancsok, sörték és csontok, tollak és karmoknak mind találunk alkalmazást a termelésnél. Mennyi szolgálatot tesznek az embernek a hasznos háziállatok erőszolgáltatásukkal, a méh a mézgyűjtéssel, a galamb a postaszolgálattal, stb.

A melegházi és dísnövényekben gyönyörködünk, a kerti növények leveleit, gyökerét, gyümölcsét szárítva vagy zölden a konyhán használjuk el. A növényvilág szolgáltatja a kenyérterményeket, a takarmányt, a gyümölcsöket, kereskedelmi magvakat. A cukorrépa, a cukornád, a cukor-, a burgonya, a rizs, a buzakeményítő-, a kukoricza, a szesz-, végül a cichoria, füge, makk a kávépótlék-gyártásának képezi nyersanyagát. A növények adják a legjelentősebb orvosszereket, a coffeint, chinint, atropint, strychnint. A viasz, gyanta, atherikus olajok alkalmazhatósága is ismeretes. A faanyagot is a növényvilág szolgáltatja. A galagonyát élősovénynek, az akácot fűthomok megkötésére használjuk fel.

Az űsványvilág köréből a kőzetek, az érczek, a fémek, a földek valamennyi fajtáját elő kellene sorolnunk, ha a természet által szolgáltatott anyagokról számot akarnánk adni.

3. A természet hozzájárul a termeléshez még *oktatás, az ember útbaigazítása által is.* A természet mint oktató.

Az ember a természetnek köszöni a mértani alakok és elemek ismeretét, a formákat, melyeket utánoz. A természettől vettük a pontot és vonalat, a háromszöget és négyzetet, a kört, kúpot. A völgyek formájára képeztük a csatornákat, az ormány vagy szarvak utánzásával a furókat, a fa ágai alapján a lépesőket stb.

A természet hozzájárulásának mértéke függ az emberi kezdeményezéstől, illetve azon emberi munka mértékétől és a tőke erejétől, a melylyel a hozzájárulást kieszközölni ügyekszik s függ másfelől a természeti erők, anyagok gazdagságától. A hozzájárulás mértéke.

Bizonyos határon túl minden újabb beruházás viszonylag kevesebb hozadékot ad, vagyis csökkenik a föld termékenysége, a mi arra enged következtetni, hogy a természet gazdagsága véges.

A természet nemesak ad, de el is vesz. Fukarságában és csapásaiban kiméretlen. Váratlanul lép fel és megsemmisíti a másik két termelési tényező alkotását is.

Romboló természet.

Az emberi ész folytonosan kutat módok és eszközök után, a melyekkel a romboló természetet értékmegsemmisítő munkájában megakadályozhatná. Sajnos, egyelőre csak egy és más irányban eszelhetett ki előzőleg óvó, s utólagosan a kár elviselhetővé tételére alkalmas módokat.

A gazdasági kár jószágok és emberélet megsemmisülése folytán áll be. A tűz, víz, szárazság és túlságos esőzés, a nagy hideg, jégcsapás és viharok, a bányalég- és kazánrobbanások, továbbá az epidemiák és marhavész, kártékony állatok stb. a közvetlen okozói az értékmegsemmisülésnek s nem ritkán az ember maga is alanya a kártevésnek.

3. A munkáról, mint termelési tényezőről.

A munka általánosságban erő kifejtést jelent. Termelő munka alatt oly erő kifejtést értünk, melynek gazdasági eredménye van. *A munka, mint termelési tényező alatt, oly emberi, öntudatos erő kifejtést értünk, melynek termelés, közvetve szükségletkielégítés, a célja.*

Fogalma.

A kerékpározás, lawn tennis, a műkedvelésből folytatott asztalosság erő kifejtés gazdasági cél nélkül. Az igavonó állat, a gőzgép munkájának van gazdasági eredménye, de nem emberi munka. A mag, midőn csirát ereszt és áttöri a föld kérgét, hogy napfényhez és levegőhöz jusson, a vadon állata midőn a forrásvízhez rohan, hogy szomját eloltsa, szükségleteinek kielégítésére munkát végez, de az előbbi öntudatlan, az utóbbi ösztönszerű munka. Ellenben az agyagiparos, midőn az agyagot bányászsa, aztán apróra megtöri, péppé gyurja, formázza, mázzal látja el és kiégeti, hogy edényt állítson elő, s az a kereskedő, a ki azért jár kerékpáron, hogy vevőit meglátogassa, gazdasági célra fejt ki erőt.

Lényege.

Az emberi munka céltudatos erő kifejtés, azaz *lényegileg olyan mozgás, mely fáradtságot okoz s melyet megfontolás és*

tervezés előz meg. Még a gépiesen végzett emberi munka is fáraszt, s bizonyos terv szerint megy végbe, melyet vagy az, ki a munkát végzi, vagy az, a ki a munkát végezteti vagy az eljárás úttörője, állapított meg.

Az emberi munka feltételei: az erő, a terv, mely megjelöli Feltételei. az irányt, melyben és a módot, időt, helyet, a hol az erő érvényesítendő; szabadság az irány és mód megválasztásában és megállapításában; idő, mely alatt elvégezhető; szándék, kedv az erő kifejtésére, és végül akarat a szándék keresztülvitelében.

A munkaerő anyag vagy szellemi. A szellemit tehetségnek az anyagit képességnek nevezzük.

A terv egyéni, eredeti vagy előírt, utánzott lehet. A kedv végül önkéntes vagy kikényszerített lehet.

A mi valaminek feltétele, — mint alább látni fogjuk — határozó tényezője is az annak, terjedelme, nagysága és siker tekintetében. A munkaerő a terjedelemre, a munkakedv a nagyságra, a munkaerő és munkakedv a sikerre hat s a munka hatálya a munka terjedelmére, nagyságára és sikerére egyaránt.

A földmunkás anyagi, a tanár szellemi erejét érvényesíti; a műépítész saját tervei szerint halad, a bányász az üzenterv által előírt irányt követi munkájában. A rabszolga munkakedve kikényszerített, az aratóé önkéntes.

Nyelvünk munka alatt — átvitt értelemben — kész jószágot is ért. A selejtes árucikket vagy készítményt például rossz, vásári munkának nevezi. A szó ilyenén alkalmazása úglátszik utalni kíván azon jelentős szerepre, melyet a munka a termelésnél betölt.

A munkának előkelő, valóságos tényezői szerep jut a termelésnél. Munka nélkül nincs termelés. A természet ingyenesek- Szerepe. nek nevezett adományai is csekély munkával kerülnek az ember rendelkezése alá.

A szellemi munka megelőzi az anyagit.

Szellemi munka érvényesül a tapasztalásban, a meggyőződéskészen, a feltalálásban, megfontolásban és eltökélésben. Szellemi munkát igényel a szükségletek kielégítésére alkalmas jószágok megválasztása, használhatóságuk felderítése, megszerzésük, biztosításuk módozatainak megállapítása, a feldolgozás, átala-

kítás és összetételnél alkalmazandó eljárás és eszközök feltalálása, a termelés tényezőinek egyesítése, a munka felosztása és egyesítése stb. Az anyagi munkára marad a tulajdonképeni végrehajtás, a kieszelt terv valószínűsítése.

Az iparcikkék nagy technikai tökélye, a lápok és mocsarak lecsapolásának műveletei, a vasútépítkezési munkák, a vadontermő szőlőnek és útszéli növénynek izletes csemegévé, illetve kerti dísnövénynyé nemesítése, stb. az emberi munka szerepét igazolják.

A mesterségek egyszerű fogásait épúgy, mint a nagyipari üzemek bonyolult eljárásait az anyagi munkát megelőző szellemi munka eszelte ki.

A munka elnevezését vagy azon *erőtől* nyerheti, melylyel a Nemei. munka végeztetik és e szempontból *anyagi* és *szellemi* munka között tehetünk különböztetést, a szerint, a mint a munkánál túlnyomóan anyagi avagy szellemi erő érvényesült. Az anyagnál az izmok, a szelleminél az idegek vannak működésben; az anyaginál a testi erőben, a szelleminél a szellemi tulajdonokban van a munka forrása. Úgy az anyagi, mint a szellemi munka lehet a szerint, a mint az erő kiméletesen használtatik avagy kimerül, *szabályos* vagy *túlfeszített*. Nyeri továbbá a *termelés irányítól*, a melyben a tényező szerepét játsza, s ebből a szempontból *mezőgazdasági, ipari, üzleti munka* és *szorosabb értelemben vett szolgálat* között lehet különbséget tenni; az egyes foglalkozások keretén belül a munkásnak nyíló *munkakör* szempontjából *irányító, felügyeleti* és *egyéb tuczmunka*. Nyerheti továbbá azon *céltől*, melyet elér, s ezen tekintetből szólunk *feltaláló, gyűjtő, közvetítő, átalakító*, stb. munkáról; azon *siker* után, melylyel a cél eléretett, illetve melyet a termelés elér, *productív* vagy *improductív*; vagy a szerint a mint a gazdasági alany a saját termelésében érvényesíti erejét vagy azt másnak bocsátja rendelkezésre, a munkásnak *közvetlenül jövedelmező* vagy *közvetve jövedelmező munka*. Az utóbbi ismét a munka honorálásánál iránytadó alap szempontjából *darabszám, napszám-, szakmány, stb.* munka. Az *alany* szempontjából, a ki végzi, *férfi-, nő-, gyermekmunka*, az *idő* szempontjából *nappali, éjjeli, éjjel-nappal folytatott* munka, a folytatásához megkivántatott előzetes készség szempontjából: *tanult* és *nem tanult* munka.

A munka — erő kifejtés — elsősorban *a munkaerőben* és másodsorban *a munkával eltölthető időben birja határát. Minél nagyobb a munkaerő* és minél több idő fordítható a munkára, *annál nagyobb terjedelmet vehet a munka, annál meszszebb van a munka határa.* Nagyobb munkaerő, hosszabb idő alatt, nagyobb munkát végez; ugyanazon munkaeredményt a nagyobb munkaerő rövidebb idő alatt is eléri. A kimerült munkaerő már nem képes munkára. *A munka határa alatt, munkában kifejezve, a munkának azon minimumát kell értenünk, melyet az elcsigázott munkaerő még végezni képes volt, időben pedig a munkanapok vagy évek maximumát, melyet munkásságnak szentelhetett. A munkaerő túlfeszítésével, illetve a munkásságra fordítható idő leteltének közeledtével tehát közel jut a munka határához.*

Terjedelme és határa.

a) a magángazdaságban.

A munkaerő az egyén szellemi tehetségét és munkaképességét együttvéve jelenti. Nagy, közepes és gyenge munkaerőt szokás megkülönböztetni, a mi azt sejteti, hogy a munkaerő nagysága ismét több tényezőtől függő.

Munkaerő, munkatehetség és képesség.

A szellemi tehetség a szellemi tulajdonok mértékétől és a műveltség fokától függ. A tudás, készség, ítélőképesség, gyors felfogás, mozgékony és ügyesség, élelmesség és találmányosság mértéke, foka egyúttal a tehetségnek is.

A munkaképesség ellenben függ a munkás egyéni red-termettségétől és viszonyaitól, vagyis attól, minő a forrás, a test, melyből az erőt meríti, mikép birja el a fáradtságot, melylyel a munka jár, s miként képes pótolni vagy pótolja tényleg a munkában elvesztegetett erőt; de függ közvetve azon társadalmi viszonyoktól is, melyek között a munkás él; a nevelés irányától, mely a test edzésére sülyt fektet, a műveltségtől, mely a munkást a munkaforrás kiapadására figyelmezteti, az erő kimélésére és pótlására készíti, az erkölcsiség állapotától, mely határozó lehet arra, nem-e fogyasztja a munkás erejét más, az egészségét veszélyeztető módon.

Az ember testi ereje ismét függ az egyén nemétől, korától, testi épségétől és egészségétől; az, hogy miként birja a munkával járó fáradtságot, függ az egyén physikumán kívül az éghajlattól, mely alatt él és azon nemzet jellemvonásától, melyhez tartozik, az erők pótlásától, végül az életmódtól, melyet folytat.

A férfi munkaképessége nagyobb, mint a nőé, a nőé nagyobb, mint a gyermeké. A gyermek és az öregkor közé eső évek a munkabírás évei. A béna, vak vagy más fogyatkozásban szenvedő munkaképessége eme fogyatkozásainál fogva nem lehet teljes. A beteg ember többé-kevésbé képtelen a munkára. A forróság eltiikkasztja, a nagy hideg megdermeszti a munkaerőt. Az angol munkást a kitartás, a németet a lelkiismeretes pontosság, a francziát az izlés jellemzi.

A munkatehetség és képesség egyébként egymást határozzák. A tehetség támogatja a képességet, mert találékonysággal könnyebb módokat lel a munkás a testi munka végzésére, ügyességgel rövidebb idő alatt több munka végzésére lesz képes; műveltség mellett belátására jut annak, hogy a munkaerőt, mint boldogulásának forrását kimélnie, jobb táplálkozással fentartani és biztosítani áll érdekében. A testi erő és épség viszont feltétele a szellem állandóan ruganyos működésének.

Munkaidő.

Az idő, mely a munkára rendelkezésre áll, szintén véges, mint a munkaerő, a munka terjedelmének másik tényezője. A nap 24 órájából le kell vonni a fáradság kipihenésére, az elvesztett erő pótlására megkívánt órákat, az év 365 napjából le kell számítani a munkaszünetre rendelt vasárnapokat és ünnepeket, az ideiglenes munkaképtelenség, betegség napjait és az életkorból az ifjúság és öregkor éveit. Minden nagyobb fejtörés nélkül is megállapítható, hogy az egyéni munkaerő kihasználására, illetve a munka kifejtésére átlag naponként hány óra, évenként hány nap s az életkorból hány év marad, s hogy ekként bizonyos számú éven át hány nap és óra marad a munkaerő érvényesítésére.

b) a közgazdaságban.

A közgazdaságban a termelés rendelkezésre álló munka terjedelme a munkaerő számától, a munkaerőt jellemző általános sajátságoktól, a szokásos életmódtól, s végül a munkásság kifejtésére rendelkezésre álló időtől függ.

A munkaerővel rendelkező egyesek száma ismét függ a népességtől, továbbá azon aránytól, a melyben a népességben a tehetséges és képes egyének száma a munkára képtelenekhez viszonylik. A munkaerőt általánosságban jellemző nemzeti sajátságokat az éghajlati viszonyok, földrajzi fekvés, a föld termőképessége, a szükségletek mértéke stb. fejlesztik és tartják

fenn. Az életmódot, melyet a népesség nagyobb zöme folytat, a természeti viszonyok, jólét foka, míveltség stb. határozzák.

A munkaképes egyének aránya a legnagyobb Franciaországban 52%, Németországban 40%. Az albánok, krajnaiak erőteljes, vállas, anyagi munkára termettek, a svájciezriak apróalkatúak. A moesárlázás vidékeken a munkaerőt gyakran túmadja ezen, a konfiguratióból folyólag beálló betegség. A természet fukarsága megedzi az erőt. Oly vidékeken, a hol a tél fél évig is eltart, a munkaidő tényező kiválókép érvényesül a közgazdaság munkaterjedelmének meghatározásában.

Sohasem áll a közgazdaságban annyi munkaerő rendelkezésre, a mennyi a szükségletek teljes kielégítésére megkívánatnák.

A munkaerő minél teljesebb kihasználása, a munkanélküliek foglalkoztatása, a munkaközvetítés szervezése, közérdeket képez.

A most megállapított határon belül a munka nagysága Nagysága. általánosságban, azaz a magán- és a közgazdaságban egyaránt, attól függ, mennyiben használtatik ki a rendelkezésre álló munkaerő és idő.

Imperative szól ebbe, önként érthetőleg, a munka természete, tartalma. Nehezebb munka több energiát követel, tehát több erőt és több időt igényel.

Az egyes annál nagyobb erőt fejt ki s annál inkább ki-^{a) a magángazdaságban.} használja a rendelkezésére álló időt, minél nagyobb a munkakedve, közvetve a munkaszabadsága.

A munkakedv a munkának egészen subjectiv feltétele, az Munkakedv. a mi a munkára kész, a mi a munkaerőt tevékenységre ingerli, a mi a sikert fölébe helyezi a fáradságnak; a munkakészségnek mértéke s alapja a szorgalomnak.

A munkakedvet egyéni, társadalmi viszonyok és nemzeti sajátságok határozzák. Nevezetesen

a) élesíti a munkakedvet azon érdek, mely a munkást a termelés eredményéhez fűzi. Minél nagyobb ez az érdek, annál nagyobb a munkakedv is.

A munkás abban a termelésben, melyet a saját számlájára folytat, nagyobb igyekezetet fejt ki, mint a másnak tett szolgálatban, s ebben nagyobb az esetre, ha a nyereségben részesedik.

b) Kettőztetett szorgalomra, az idő teljes kihasználására

ösztönöz a siker, melylyel a munka biztat. *Minél termelékenyebbnek ígérkezik a termelés, melynek a munka tényezője, annál nagyobb lesz a munkakedv.*

A legnagyobb szorgalmat a szakmányosok, ugyanolyan tanusitanak a darabszámúak, kisebbet a napszámúak, még kisebbet a robotosok. A jobb jutalmazás rendszerint jobb munkát biztosít.

c) Nagyobb a kedv ahhoz a munkához, melyhez a munkás hajlamot érez, melyre magát hivatva, képesítve és erővel ellátva hiszi, melyet természetes munkaösztönét követve végez.

Az embernek a termelésben valóságos hivatást kell látnia, ámde az csak úgy képzelhető, ha a munkakört szabadon választhatja. Az angol faj fensőbbsege — mondja egy angol író — abban rejlik, hogy mindenki a gazdaságilag fontos ismereteket nem csak azért szerzi meg, mert azokkal nyereszkedhetni, de azért, mert azok örömére és boldogságára vannak.

d) A munkakedv a munka tartamával és egyhangúságával a munkával leküzdött nehézségekkel és veszélyekkel fordított viszonyban áll, mert az erő mind jobban lankad, a figyelem csökken és a fáradtság nő.

A kaszás a hajnal óráiban 15 kaszavágást is megtesz egy perez alatt, délfelé már kelletlen a munka és jó, ha 10 vágást tesz.

e) A szükségletek emelkedésével nő a munkakedv is. A művelődéssel emelkednek a szükségletek, ritkább lesz a munkakerülés s mind gyérebb a panasz a munka terhesvolta miatt.

f) Csökken a munkakedv a szükségletek és vágyak fokozatos kielégítésével, illetve azon vagyontétel szaporodásával, mely szükségletkielégítésre és élvezetre fedezetet nyújt.

g) Nagyobb a kedv a munkához és főképp ahhoz a munkához, melyhez a közfelfogás tiszteletet fűz és a melyet közbecsülés kísér.

A műveletlen népek megvetik a munkát.

h) A munkakedv már a nemzeti sajátágánál, a természetes munkaösztönénél fogva is az egyik munkához nagyobb, mint a másikhoz.

A görögnek nagyobb az érzéke, kedve és üzleti szelleme a kereskedéshez, mint a töröknek, az örménynek ismét nagyobb, mint a görögnek.

A közgazdaságban annál inkább kihasználják a rendelkezésre álló munkaerő és idő, vagyis annál több a tényleg végzett munka, minél nagyobb a termelés, s közvetve minél nagyobbak a művelés alá vehető földterületek, a gyümölcsözést váró tőkék, minél szélesebbkörű a szerepelosztás, minél magasabb tökélyen áll az általános műveltség és a szakképzés.

Kétségtelennek látszik, hogy a munka sikerében lehet Sikere. bizni, ha megfelelő munkaerő és munkakedv áll rendelkezésre, s hogy a munka sikerét ez a két tényező befolyásolja. Nagy hiba volna azonban a siker kérdésén ily felületes meghatározással átesni és meg nem fontolni, hogy *a munka sikere tulajdonképp oly eredményt jelent, mely meghaladja az erő kifejtését*; hogy a munka sikere egyet jelent a termelékenységével, s a munka termelékenysége rendszerint azon termelés productivitásával, melynek tényezőjét teszi; hogy továbbá *a munkatermelékenysége ehhez képest annál nagyobb, minél kisebb az erőfeszítés, melylyel a munka végeztetett viszonylatban annak eredményéhez.*

A termelékenység magán- és közgazdasági értelmének s ezen utóbbi szempontból való jelentőségének tárgyalását egy későbbi pontnak tartván fenn, itt csak a munka sikere növekedésének tárgyalására szorítkozunk, megemlítvén, hogy mindaz, a mi egyfelől az erőfeszítést csökkenti, a nélkül, hogy az eredményt változtatná, mindaz, a mi másfelől az eredményt növeli, a nélkül, hogy nagyobb erőfeszítést követelne, tényezője a munka sikerének. Kétségtelen például az, hogy *a ki a termelésben élethivatást lát, a ki a munkában élvezetet talál, a kész termékben gyönyörködik, szóval kedvvel dolgozik: kevésbé érzi, latolgatja az erőfeszítést és produktivebb munkát végez.*

Bizonyos továbbá az, hogy *gyakorlottság és ügyesség valamely munkanemben kisebb erőfeszítés mellett is biztosítja ugyanazon eredményt.*

Kétségtelen, hogy *minden technikai haladás, mely több részletnek egy műveletbe egyesítését s ezzel a munka egyszerűsítését vagy a munka folytonosságát s ezzel időkiméltést tesz lehetővé, mely az eljárás nehézségeit elhárítja, mely ugyanazon erőfeszítéssel sokszorozza az eredményt: fokozza a munka sikerét is.*

A drótszeggyártásnál jelenleg oly gépet használnak, mely egyben

b) a közgazdaságban.

A siker növekedése.

vág, fejel és hegyez két szeget, tehát 3 munkarészletet egyesít, s egyszerre két szeget állít elő. A gép mellett egyetlen munkás áll s ez az egy munkás naponta 100—150,000 szeget készít el. A szegkovács 2 segéddel, legfeljebb 5000 szeget képes műhelyében elkészíteni.

A ruhagyárakban és a hadsereg ruhaszállítóinak műhelyében bizonyos nagyságok szerint nagy tömegben szabják a ruhát, úgy hogy a szövetet sokszorosan összehajtva vágógép alá viszik, mely az egyetlenszer felrajzolt minta szerint egyszerre számtalanszor kiszabja a ruhadarab részletet. A szabász munkájával szemben egy egyszerű munkás áll, ki folytonosan dolgozik és egyszerre több száz darab szabást végez. Százszor rövidebb idő!

A mely munka tőkére támaszkodhatik, vagyis a mely munkát jobb berendezésekkel, gépekkel és tökéletes eszközökkel folytatnak, ugyanazon erőfeszítés mellett nagyobb eredményt mutat fel.

A schwarczwaldi órák lánczeit jól ismerjük. Ennek a láncznak méterét a munkás kézfogóval egy pár óra alatt, az erre konstruált és készelt berendezéssel 5 perc alatt készíti el.

Minél jobban ki tudja használni a munka a természet erőit a siker érdekében, ugyanazon erőfeszítéssel annál nagyobb lesz az eredmény.

Gondoljunk csak arra, minő sikereket biztosíthat a munka a testek nehézkedésének, likacsosságának, tapadásának kihasználásával, mit képvisel a lepárolásnál, az olvasztásnál a melegség, minő hatása van a vegetációra a fénynek, minő alkalmazása van ugyanennek a fényképészetben és vászonfehérítőkben, a villamosságának a galvanoplastikában, a gőz, víz, szél, világító és egyéb gázoknak az emberi erő pótlásában, minő a vegyi erők működésének, melyeknek száz és száz különféleképp kihasználható vegyületet köszönünk.

Végül a munkának részletekben végzése is csökkenti az erőfeszítést, emeli az eredményt, tehát emeli a munka termelékenységét is.

Sikertelenség.

A munka sikere legalább is valószínű. A ki feláldozza kényelmét és dologba áll, a ki henyelés helyett erőit fárasztja, érthetőleg arra törekszik, hogy minél csekélyebb erőfeszítéssel minél nagyobb eredményt érjen el. A ki munkájával közbecsülést és elismerést akar aratni, abban megvan az ambíció arra is, hogy a munka, melyet végez, produktív legyen.

Úgy a magán-, mint a közgazdaságban mindazonáltal sok munka marad siker nélkül. *Minden, a mi a munkaerő vagy kedv további érvényesülését megakasztja, az erőt és kedvet akként csökkenti vagy lankasztja, hogy a munka félbemarad, mindaz, a mi erőt és kedvet emészt, a nélkül, hogy az eredmény elértenék, vagy csak megközelíttetnék, mindaz végül, a mi a már kész eredmény értékét devalválja, vagy ép megsemmisíti: oka lehet a sikertelenségnek.*

Minden sikertelenség vagy munkaveszteségre vagy értékveszteségre vezethető vissza. A közbejött betegség, a beállott munkahiány, sikertelen kísérletek, értelmetlenül folytatott munka, munkaveszteséget; az árcsökkenések, gazdasági károk és krízisek érték-veszteséget, illetve megsemmisülést okoznak.

A munka tervének, vagyis a munkakörnek, a munkásság Munkaszabadság. terének, idejének és módjának megválasztásában megnyilatkozó szabad, mások befolyásától független elhatározás, a *munkaszabadság*.

A munkaszabadság folyománya az egyéni szabadságnak. *A birtokszabadság, az iparszabadság, a kereskedelmi szabadság* A munkaszabadság alakjai. a munkaszabadságnak egyes *alakzatai*. A birtokszabadság a mezőgazdaság terén érvényesülő munkaszabadságot jelenti, szabad elhatározást a birtokszerzésben, elidegenítésében, kezelésében és művelésében. Az iparszabadság az ipar terén jelent munkaszabadságot, illetve azt, hogy mindenki, bárhol, bármely ipart űzhet, egyet vagy kettőt, ha úgy tetszik, egyikről áttérhet a másikra; a kereskedelmi szabadság a kereskedés folytatásának szabadságát hirdeti minden irányban, mindenkivel és mindenkire nézve.

A munka termelési tényező, a verseny jelenség. A munka- Munkaszabadság és szabad verseny. szabadság a munkakör megválasztásának, a versenyszabadság a küzdelemnek szabadsága, melyet a bizonyos munkakörben foglalatószkodó alany azokkal, a kik ugyanazon a téren működnek s azokkal, kiknek szükségletét kielégíti, folytat. A termelők versenye a munkaszabadságnak folyománya. A verseny szabadsága kívánalma a munkaszabadságnak.

4. A tőkéről, mint termelési tényezőről.

A termelt jószágokat a gazdasági alany nem fogyasztja el okvetlenül, de gyakran felhalmozza, hogy a később támadó szükségletek fedezésére *készlettel* rendelkezék.

A készletek gyűjtése oly *produktív foglalkozást* feltételez egyfelől, melynek eredményéből megtakarítani is lehet, másfelől *önmegtartóztatást*, mert hisz a jószágokat el kell vonni a fogyasztás elől.

A készletek gyűjtésében különböző *szándék* vezetheti a gazdasági alanyt, egyebek között, hogy azon berendezéseket és eszközöket megszerezze, melyek igénybevételével és felhasználásával gazdálkodását folytathatja. A berendezés és eszköz a termelés további folyamán a munkának egyenrangú társaként, vagyis hasonlóképp *tényező gyanánt* szerepel.

Fogalma.

Az a jószág, illetve a jószágok azon készlete, mely gazdasági munkának köszöni eredetét, melyet a megtakarítás azon szándékkal vont el a közvetlen fogyasztás elől, hogy újabb termelésnél már tényezőként használtassék fel: a tőke.

Keletkezésének feltételei.

A tőke keletkezése tehát oly *productív termelést* feltételez első sorban, melynek eredményéből egy részt meg lehet takarítani; *önmegtartóztatást*, vagyis ellenállást a fogyasztás ingerének; *oly természetű jószágot*, mely addig is, míg az újabb termelésnél a *tényező* szerepébe lép, eltartható, s végül a *tőkésítési*, vagyis azon *szándékot* a gazdasági alany részéről, hogy a megtakarított jószág vagy annak készlete újabb termelésnél tényezőként szerepeljen.

Természete.

Az előadottakból több fontos következtetésre jutunk a tőke természetét illetőleg; így mindenekelőtt arra, hogy *nem minden készlet tőke és nem minden tőke készlet*. A jószágok azon készlete ugyanis, melyet a gazdasági alany fogyasztás céljából halmoz fel, része a vagyonnak, de nem tőke, mert nem szolgál újabb termelésre, de tőkévé lehet, ha az alany megváltoztatván szándékát újabb termelésnél tőke gyanánt szerepelteti. Tőke lehet továbbá nemcsak a jószágok készlete, de a készletnek egy része, az egyes jószág is.

A gazda éléskamarájába rakja egész feles termését, a búzát, árpát és tengerit. E termények a gazda készletét képezik, melyet nyomban

az aratás után el is adhatott volna és elköltetett volna. Nem tette, elvonta a fogyasztás elől, megtakarította. A tél folyamán megőrölteti a buzát, a gabona egyrészt felhasználja kenyérnek, elfogyasztja; az árpát ellenben különválasztja a többi készlettől, gondosan megtisztítja, hogy vetőmagul használja. Az árpa abban a pillanatban, midőn a földbe kerül, megszűnik egyszerű készlet lenni, újabb termelésre szánt jószág, tőke lesz a neve.

A magyar «tőke» kifejezés is oly törzset jelent, mely sarjakat ereszt.

A gépgyárban évenként százával készül a motor. A kész motorok a gyár készletét képezik. Az a motor, melyet a gyáros elad, vagy az, melyet kiválaszt azzal, hogy a lakatosműhely munkagépeit hajtsa, ki lép a készleten levők sorából, tőke.

A tőke, mialatt szerepét végzi, tényleges alkalmazásban áll, része a vagyonnak, de a vagyonnak nem minden alkotórésze tőke.

A tőke mint vagyón.

A főúri család fegyvergyűjteménye, iképtára része a vagyonnak, de nincs alkalmazásban; ugyanazon család birtokán álló dohánypajták, melyekben a dohányfüzerek száradnak, tényleges alkalmazásban álló vagyon-alkatelemek, tőkék.

A tőke gyanánt alkalmazott jószág maga is termelésnek eredménye, termék, a munka és természet szülötte, testet öltött munka. Minden tőke, mielőtt azzá lett, jószág volt. A tőke keletkezését termelés előzte meg. Nem gazdasági jószág nem lehet tőkéné. A természet és munka eredeti, a tőke már nem eredeti termelési tényező.

A tőke termék.

A vadászat- és halászatból élő vad népek az íjat, melylyel a vadat elejtik, a tört, melylyel a madarakat elfogják, a szigonyt és hálót, melylyel halra tesznek szert, munkával és a természet által nyújtott anyagból készítették, azaz termeltek, hogy eszközhöz, berendezéshez jussanak. A modern kisiparos, hogy varrógépre tegyen szert, dolgozik a két kezével, s csak midőn a mindennapi szükségleteken felül annyit takarított meg, hogy a varrógép ára kitelik, szerezheti meg azt.

A jószág a «tőke» elnevezést szerepétől kapja, melyet a termelésben a gazdasági alany ad neki. Minden jószág — a mennyiben csak eltartható addig, míg szerepébe lép — lehet tőke, ha termelésre alkalmaztatik és nem tartozik a másik két termelési tényező elnevezése alá.

Szerepében van a lényeg.

Ugyanazon jószág egyik gazdaságban tőke, a másikban

nem az ; ugyanazon jószág ugyanazon gazdaságban lehet már tőke s holnap nem az.

Az eb a jómódú hölgy birtokában vagyon-alkatrész, a zöldeges asszony kocsiját vontató kutya ellenben tőke; a gyémánt az ujjon hordott gyűrűben jószág, az üveges szerszámja gyanánt tőke. A pálmák a főúri parkban jószágok, hozzátartoznak a vagyonhoz, a műkertész telepén tőkét képeznek.

A keresett orvos fogata, míg betegeit látogatja, tőke, midőn nyári lakásába hajtát, vagyonalkatrész.

A földbirtok vételárában két elem van: az egyik a föld termőképessége és kincsei fölött való hatalom megszerzéseért, a természet, mint termelési tényező fölött való rendelkezés jogáért fizetett ár, a másik a földbirtokon teljesített tőkebefektetések megváltása. Más a munkaerő (munka, mint termelési tényező), más a munkaerő fokozása érdekében eszközölt tőkebefektetés (tőke, mint termelési tényező).

Takarékosságból keletkezik,

A tőkésítés egyik feltétele: takarékosság a fogyasztásban, önmegtartóztatás, mely ellen tud állani a fogyasztás ingerének és megtudja menteni a jószágot a jövő termelésnek.

Az, a ki termelése feleslegét vagyonához csatolja s a megtakarított jószágokat újabb termelésre nem alkalmazza, a ki nincs figyelemmel a jövő termelés szükségleteire, a takarékoságban nem lát gazdasági célt: az csak *vagyont gyűjt*, kincset halmoz fel, de *nem tőkésít*.

A tőkésítés tehát oly takarékoságot feltételez, mely a jószágot tőke gyanánt való alkalmazás céljából teszi félre.

A régi egyiptomiak igénytelen emberek voltak. Egyszerű volt az élelmük, a ruházatuk, kunyhó volt a lakásuk. Ezen igénytelenségük daczára rendkívüli munkásságot fejtettek ki. A szükségleteik kielégítése után maradt munkaidőt nem hanyélték el, pyramisokat és óriási templomokat építettek. *Takarékosságuknak nem a tőkésítés, de nagyszabású műemlékek alkotása volt a célja.*

Midőn az állami jogrend még nem biztosította volt a tulajdont, azok, kiknek módjuk nyílt a takarékosagra, az összegyűjtött esengő ércpénzeket jól elrejtették, elásták. Ez *kincsgyűjtés* volt és nem tőkésítés.

A termelő nem egyszer már a termelés stádiumában is tudja, hogy a jószág, melyet termel, a jövő termelés céljainak szolgálatában, tőke gyanánt fog alkalmaztatni. *Nem ritkán a tőkésítés ingere az, a mi a gazdasági alany munkakedvét éleszti vagy fokozza, takarékoságát erősíti.*

A gépgyáros, midőn hengerszékeket, electromotorokat, gyalugépeket, — a kézműves, midőn reszelőket vagy pálinkaüstöket készít, jól tudja, hogy a jószág, melyet termel, tőke gyanánt a jövő termelés czéljait fogja szolgálni.

A parasztgazda előre kinézi magának azt a pár ökröt, melyet a termés feleslegéből meg fog venni. A tőkésítés ingere lelket önt munkájába.

S hogy a tőke természetét és hivatását teljesen megismerjük, ki kell emelnünk azt, *hogy az a jószág, mely tőke gyanánt nyer alkalmazást, egyszerre vagy lassacskán, egészben vagy részben elfogyasztatik a termelés érdekében, egészben vagy értékének bizonyos százalékával beléolvad a termék értékébe, része lesz a termelés költségének; újabb értékeket termel és helyében több születik, mint a mennyi megsemmisült.*

A tőke természetének ezen utóbbi vonása, vagyis azon körülmény, hogy a tőke termelés érdekében fogyasztatik el és újabb értékeket nevel, annyira fontos, hogy *a közgazdaság szempontjából nem is sorolható a tőkebefektetések sorába azon tőke, a mely tényleg nem termelés érdekében fogyasztatik el, mely elfogyasztatik a nélkül, hogy újabb értékek nevelése csak vélelmezhető is volna.* A közgazdaság szempontjából ugyanis szigorúbban kell megbírálni a jószágnak tőke gyanánt való alkalmazását és nem lehet tőkének minősíteni azért, mert a magángazdaság szempontjából tőke. Lehet ugyanis valamely jószág alkalmazásánál, szerepénél fogva, a magángazdaság szempontjából tőke és a közgazdaság szempontjából még sem az. A jószágnak ama rendeltetését, hogy a termelésnél tőke gyanánt szerepeljen, a gazdasági alany kizárólag saját maga határozza meg. *Azon jószágokat illetőleg, melyeket a gazdasági alany nem a saját termelésében, használ fel, de másoknak enged át gyümölcsöztetés végett ebbe a meghatározásba belésvöl az is, a ki a jószágot átvette.* Tetszése szerint tényleg termelésre használja vagy más természetű fogyasztásra. Az eredmény, — a mely a kölcsönadót nem érdekli, nincs is belésvölása a rendelkezésbe, — persze más és más lesz. Ha termelésre használja, a vélelem, — ha nem is a bizonyosság — meg van, hogy új értékeket termel; ha más természetű fogyasztásra, a jószág a közgazdaság szempontjából nem lesz tőkének tekinthető, daczára annak, hogy az, a ki a tőkét felhasználásra

átengedte, teljes joggal tekintheti azt a maga gazdasága szempontjából tőkének. *Helytelen volna tehát a közgazdaság tőkét a magángazdaságok tőkének összeségével egyenlőnek venni* nem csak azért, mert így egy és ugyanazon tőke kétszer, sőt három ízben is számításba jönne; egyszer annál, a ki továbbadta, másodszor annál, a ki azt tényleg használja; hanem jelesül azért, mert a közgazdaságra nézve *nem tőke az, mely bár rendelkezésénél fogva az, de tényleg még sem szolgál a termelés céljára.*

A szerencsétlen kimenetelű háború költségeinek viselésére felvett nemzeti kölcsön egyes czimleteit a magángazdaság teljes joggal tekinti tőkének, holott a közgazdaság szempontjából nem az.

A ki 30 korona betét ellenében 30,000 koronát nyer a sorsjátékon, csekély tőkebefektetéssel nagy eredményt ér el — magángazdasága szempontjából. A közgazdaság azonban nem lát újabb értékeket a termelés nyomában, sőt ily értékek keletkezésének vélelme is ki volt ez esetben elejétől zárva, mert a nyerő csak annyit nyerhet, a mennyit a sorsjáték-társaság nyereménykép kifizet. Az értékek állagát ezen termelés nem változtatta meg.

A tőke szerepe.

Az állat tőke nélkül is tud élelméről és léte fenntartásáról gondoskodni. Mozgást fejt ki s ezzel megközelíti, meghódítja, elhasználja a külső természet tárgyait. *Az ember termelése* azonban *nem lehet* és nem lehetett el még kezdetben sem sokáig *tőke nélkül*, legfellebb addig, míg termelés útján elkészítette az első szerszámokat, illetőleg a míg a természet és munka együttesen megszülte az első tőkét. Azóta a munka adja az erőt és tehetséget, a melylyel, a természet az anyagot, a melyből, s a tőke képviseli az eszközöket és berendezéseket, melyek segítségével a termelés folytatatik.

Tőke nélkül legfellebb a természet szabad jószágainak, gyümölcszeinek gyűjtése végezhető, s ez is bizonyos esetekben óriási erőfeszítés árán. Tőke nélkül az ember rendkívül ki van szolgáltatva a természet szeszélyeinek, meg kell elégednie azzal a mit a föld terem, s azzal is be kell elégednie, ha nem terem, mert mostohaságával szemben tehetetlen. Még az utolsó drótos-tótnak és házalónak is van valamelyes tőkéje, a melylyel termelését folytatja.

A tőkének szerepe a termelés körül, a gazdasági fejlődés során folyton *növekedik*. Egyrészt, mert a míveltség hálajásával

mind jobb és tökéletesebb módokra és eszközökre talál az emberiség, melyek alkalmazásával a termelés mennyiségileg szaporítható, időben gyorsítható, áldozatokban csökkenthető, minőségileg javítható; mert másfelől a termelés a *szükségletek szaporodásával* emelkedik és végül, mert a tőke gazdasági jelentőségének felismerése folytán a készletek gyűjtésében nagyobb *takarékosság és szorgalom*, tőkésítésében pedig fokozottabb kedv nyilatkozik meg.

A tőke mai *jelentősége* szerint a *leghatalmasabb termelési tényező*. A tőke ezen jelentőségét két tapasztalás állapította meg. ^{A tőke jelentősége.} Az egyik az, hogy *tőkével munka takarítható meg*, a másik az, hogy *tőkével a másik két termelési tényező hozzájárulását jelentékenyen lehet fokozni*.

A megtrágyázott föld kétszer annyit terem, vagyis annyit, mint kétakkora trágyázatlanon teremne. A vasút kiépítése megtakarítja azon igavonóállatok munkáját, melyek a szállítást ugyanazon útvonalon végezték. A szegvágó és fejelő gép azon munkások fáradságát takarítja meg, kik a szeg kovácsolását végezték. A szilárd építkezés feleslegessé teszi a rozoga faépítmény örökös foltozását. A kisiparos, ha nyersanyagkészlettel rendelkezik, megtakarítja azt az időt és munkát, melylyel a nyersanyagoknak apró részletekben való bevásárlása jár.

A tőkebefektetésnek azon formái, melyekkel a föld termőképessége vagyis a természet hozzájárulása fokoztatik: a talajjavítás, alagcsövezés, esatornázás, árvizek ellen való védekezés, a mocsár lecsapolása. A tőkebefektetésnek azon nemei, melyekkel a munkaerő sikere emeltetik: az iparosra nézve a gép vagy más technikai berendezés, a tudósra nézve könyvtárának folytonos kiegészítése stb.

A jelenkor azon *irányzata, mely minden felesleget tőkésíteni akar*, mely a munkatényező rovására a tőkének nyit tért a termelésben, *mely a tőkét hatalmasabbnak nézi a munkánál*, a tőkéseknek megkülönböztetett tekintélyt és nagyságot tulajdonít a társadalomban: *a kapitalismus*.

Kapitalismus.

A tőke keletkezésének feltételeiben megtaláljuk a kulcsot annak a megállapítására, miként keletkeznek új tőkék és a meg-lévők miként szaporodnak.

A tőke keletkezése jóságot, illetve jóságokból készletet, ^{A tőke szaporodása.} productiv foglalkozást, melynek feles eredményéből félre lehet tenni, takarékoságot és termelési szándékot feltételez. *Minél termelékenyebb a termelés*, vagyis minél könnyebb a jóságok

készletre gyűjtése, *minél nagyobb a takarékoság és minél nagyobb a hajlandóság a tőkésítésre*, vagyis minél több az alkalom a tőkebefektetésekre: *annál több új tőke fog keletkezni, annál inkább fognak a meglévők szaporodni.*

A termelés annál termelékenyebb, minél inkább sikerül egyenlő áldozatok mellett a hozadékot szaporítani, illetve ugyanazt a hozadékot csekélyebb termelési költséggel is biztosítani.

A takarékoság annál nagyobb, minél nagyobb az előrelátás, a jólét biztosítására és fokozására irányzott törekvés és minél inkább meg van könnyítve a gyűjtésre nyíló alkalom felhasználása.

A józan élet, a takarékpénztárak, a legapróbb megtakarításokat is egybegyűjtő intézmények élesztik a takarékoságot.

A tőkésítési szándékot fokozza a tőke gyümölcsöző elhelyezésére nyíló alkalmak száma és minősége.

Tőkék szaporodásának jele.

A tőkék szaporodására a közgazdaságban, illetve a világgazdaságban a *kőszéntermelés és a vasbányászat emelkedéséből, a gőzgépek szaporodásából, a vasúti vonalak hosszából* szokás következtetni.

A tőkék szaporodásának folytonosságára és mérvére enged következtetni a következő néhány adat. A világ *kőszéntermelése* 1871—80-ban 2855 millió, 1881—89-ben 3785 millió tonnát tett. A világ *gőzgépeinek* lőereje 1880-ban 34,150, 1888-ban 50,150 ezer lóerőt tett.

Tőkék megsemmisülése.

A tőke a termelés során eltűnik, de nem semmisül meg, mert a termékben megtérül az érték, melyet a tőke gyanánt szerepelt és az egészben vagy részben felhasznált jószág képviselt. *A tőke megsemmisülése alatt a tőkének elenyészését értjük az érték megtérülése nélkül, rendszerint előre nem látott esemény folytán, kár jellegével. Tőkétet semmisít meg a tűzvész, a háború, árvíz, földrengés stb.*

A tőke sikere.

A tőkének, mint a termelés egyik tényezőjének productivitása, vagyis a termelésnél való közreműködésének mértéke, a tőke azonos nagysága mellett, függ egyfelől azon jószágtól, melyet tőke gyanánt alkalmazunk, másfelől a foglalkozástól, melyben alkalmazzuk és a módtól, a melylyel, a körülményektől, melyek között alkalmazzuk.

Azon szerep, melyet a tőke a termelésnél játszik, vagy abban áll, hogy a jószág vagy a jószágok készlete, mely tőkél szolgál, *biztosítja a termelés lehetőségét*, képviseli azt az anyagot, a melyből, az eszközt, a melylyel, berendezést, melynek segítségével a termelés folytatatik, azt az alapot, a melynek terhére a munkások élmeztetnek, vagy fizettetnek, addig is, míg a termék elkészül és értékesíthető. Ezen szerepében a *tőke formái*: a nyersanyag-, nyerstermény-, félégyártmány- avagy készárú-készlet, a gép, a szerszámok, tenyész- és munka-állatok, épületek, *készpénzállomány*, mint átmeneti formája bizonyos a termelésnél szükséges jószágoknak stb., vagy abban, hogy *fokozza a termelés termelékenységét*, megjavítja a termelés technikáját vagyis nagyobb tőkélyt biztosít a termékeknek, a hozadék emelkedését, a termelési költségek leszállítását teszi lehetőséggé; ezen szerepében a *tőke talajjavítások, utak, csatornák és közlekedési eszközök, a technikán javító találmányok stb.* formájában jelentkeznek; vagy végül abban áll, hogy a *termelés* már biztosított *hozadéknak* az azt érhető *értékcsökkenés vagy károk elől védelmét segíti elő*; ily szereppel birnak a raktárak, nevezetesen a közraktárak, biztonsági szekrények.

Ez a tőke formáinak megkülönböztetése a *tőke* közelebbi *rendelgetése* szempontjából.

Az *idő* szempontjából, mely alatt a tőke a termelés érdekében *eltűnik*, a tőkének két formája van: *álló és forgó tőke*.

Álló az a tőke, mely a termelésnél hosszabb időn át használható, rongálódik, kopik, értékében csökken ugyan, de csak lassan tűnik el és azért a termelési költségek között nem egész értékével, hanem csak értékcsökkenésének százalékával szerepel. *Forgó* ellenben az a tőke, mely csak egyszer használható a termelésnél, mert már egyszeri használat folytán is teljesen eltűnik, beleolvad a termék értékébe, a termelési költségek sorában egész értékével szerepel. Az *álló tőke felhasználatik, a forgó elhasználtatik a termelés érdekében*. Ugyanaz a jószág, a jószágoknak ugyanazon készlete, az egyik gazdaságban forgó, a másokban álló tőke lehet, azon szerephez képest, melyet játszik.

Az álló tőkének aránya a forgóhoz a termelés irányára, a közgazdaság jóléte és tőkebősége-, a munkamegosztás terjedelméhez képest más és más.

Álló és forgó tőke.

A munkagép, az épület, üzletberendezés álló, a tüzelő anyag, trágyaszerek, vetőmag forgótőke. A varrógép a varrónőre nézve álló tőke, a gépkereskedőre nézve üzleti forgótőke. A mezőgazdaságban több álló tőkére, mint forgóra, a kereskedelemben több forgóra, mint állóra van szükség.

Pihenő és működő tőke.

Azt a jóságot, melynek állandóan az a rendeltetése, hogy tőke gyanánt szolgálja a termelést, ha bizonyos időközönként és rövidebb-hosszabb időre pihenőt tart: pihenő. az alkalmazásban lévőt működő tőkének nevezzük.

A vegyész laboratóriuma annak betegsége alatt, a téglagyár gőzgépe, a gyártási üzem szünetei alatt, a fürdőhely lakószobái télen át nyugvó tőkék, pihennek. Holt tőke nincsen.

Saját és idegen tőke.

A tulajdon szempontjából különbséget kell tennünk saját és idegen tőke között. A ki nem rendelkezik oly jósággal, melyet tőke gyanánt használhatna, kénytelen azt mástól beszerezni. Beszerzi pedig vagy kölesön útján, vagyis úgy, hogy feltétlen rendelkezési jogot szerez magának a más tőkéje fölött; vagy úgy, hogy a maga munkaerejét társul szegődötteti a más tőkéjéhez; vagy a legrosszabb esetben úgy, hogy alárendeli a munkáját a más tőkéjének.

Lekötött és szabad tőke.

Lekötött és szabad tőke között is szokás különbséget tenni. A pénz- és értékpapír-tőke szabad tőke azért, mert formája bármely pillanatban megváltoztatható; kötött, ha oly jóságok formájában van, a melyek nem egy könnyen tehetők pénzzé s nem alakíthatók más formájú tőkévé. Kétségtelen az, hogy a pénz nem állandó, csak átmeneti formája a tőkének. A pénz, midőn ideiglenesen átveszi a tőke rendeltetését, tulajdonkép nem változtatja természetét, mindig egy és ugyanaz marad, vagyis azon jóság, melyért minden egyéb jóságot megszerezhetünk s melyben vagyonunk a legmobilisabb is.

Az ércpénz bizonyos esetekben állandó formája a tőkének. Az például a bankarra nézve, a ki úzérkedik vele, az továbbá az aranymívesre nézve, ki beolvastja az aranyból vert érméket.

Tőkebefektetés.

A tőkésítési célból gyűjtött jóságnak, főképe a pénztőkének tényleges alkalmazását termelési célra, tőkebefektetésnek nevezzük.

Tőke és munka.

A tőke és munka egymásmellett álló, hasonrangú termelési tényezők. A munka a nélkülözhetlenebb, az övé a vezér-

szerep; a tőke a hatalmasabb, az övé a nyomaték. A tőke támogatja, erősíti, sokszorozza a munkát, a tőke ismét a munka segítségével lesz sikeressé, termelékenynyé.

5. A termelési költségről.

Minden termelés értékmegsemmisítéssel jár. Minden termelés áldozatokat kíván: munkaerőben, munkakedvben és időben, továbbá eszközökben, berendezésekben és anyagban.

Azon értékek összege, melyek a termelés folyamán egész- Fogalma. ben vagy részben megsemmisülnek; azon áldozatok, melyek a termék érdekében hozatnak, — képezik a termelés költségeit.

A termelési költségek alkatelemeivé válnak az új értéknek, beleolvadnak az új termékbe s a megsemmisült értékek új formát nyernek a termékben.

A termék az áldozatok jutalma.

A termelést a tényezők végzik, az áldozat tehát részük-ről való.

A munkatényező erőt, kedvet és időt áldoz, a természet Nemei. anyagokat és erőket, a tőke berendezéseket és eszközöket.

A termelés költségei — mennyiségük és minőségük szerint — *nagyon különbözők. Ugyanazon termelés más időben, más helyen, eltérő költségekbe kerül.*

Pontosan felsorolni a termelés költségeit nem lehet.

A termelés költségei közé sorozandók:

a) a termelés tervezésével, az eljárás, szolgálat részleteinek előzetes megállapításával járó munka értéke;

b) az ugyanezen célból megsemmisült egyéb, pl. a kísérletekkel egybekötött értékek;

c) a termelés által a termelés vezetésére, felügyeletére, a munkarészletek teljesítésére, stb. kívánt anyagi vagy szellemi munkaerő-, kedv- és idő értéke.

d) a felhasznált, átalakított anyagok és a természet erőinek működésbe hozatala érdekében kívánt áldozatok értéke;

e) a termelés során teljesen elhasznált segédszerek, eszközök, szerszámok, a gépeken vagy egyéb berendezéseken használat következtében beállott és konstatalható kopás, törés által képviselt értékcsökkenés;

- f) a termelésnél felhasznált forgó tőke értéke ;
 g) a bekövetkező károk megelőzésére kívánt berendezések értéke ;
 h) a bekövetkező károk esetére szóló biztosítások költsége ;
 i) a termelés javítása, a haladás biztosítása érdekében kívánt értékek ;
 j) azon berendezések, melyek a kész termékek konserválására szolgálnak ;
 k) a termékek értékesítése körül felmerült költségek stb.

Röviden azt lehetne mondani, hogy a termelésnél *három okból* támadnak a költségek: *fáradságból*, *lemondásból* és *kockázatból*. Fáradságot okoz az anyagi és szellemi munka, lemondást kíván a tőkének átengedése, kockázatot kíván a termelés egészségben (munkaerőben és kedvben), végzett munkában és befektetett tőkében, általában a siker tekintetében.

A termelési költségeket bizonyos szempontok szerint csoportosítani lehet. *Vannak előleges, a termelés folyamán felmerült, utólagos költségek az idő szempontjából; általános és különös költségek a szerint, a mint azok az összes termelési ágakat egyaránt vagy csak bizonyos ágakat terhelnek; alapítási- és üzem-költségek, a mint a termelés alapjainak megvetéséből avagy már az üzem folytatásából merültek fel; fő- és mellék-költségek, stb.*

A fogorvos műtermének berendezésével és a részvénytársaság alakuló ülésének egybehívásával járó költségek alapítási-, a háztartási költség és a társaságok tagsági díjai általános, az iroda villamos vezetékeinek karbantartásáért fizetett átalány, az irodafenntartását terhelő különös költség. Anyagbeszerzés, munkaelőleg előleges, számadások egybeállítás, a megrongált egészség helyreállítása, a termék ismertetése reklám útján, utólagos költséggel jár. Az üzlethelyiség bére fő-, a villamivilágítás, boltőrség, reklám, mellékköltségek.

A termelés célja értéknevelés. Az értékmegsemmisítésnek is az a célja, hogy áldozatok árán értéknövekedés biztosítsák.

Fontossága.

Minden termelőnek érdeke tehát, hogy a termék értéke, illetőleg azon felesleg, mely a termelés költségeinek levonása után az összhozadékból mutatkozik, minél nagyobb legyen, vagyis minél nagyobb értékek, minél kisebb költséggel termel-

tessenek. Ámde akkor a termelési költségek csökkentése ép oly törekvése a gazdasági alanyoknak, mint azonegy költség mellett a termék értékének fokozása.

A termelési költségei csökkenthetők: a termelés fokozása, Csökkentése. az eljárás javítása, anyagrosszabbítás, munkaerő-, munkaidő-, anyag megtakarítása, a melléktermékek megfelelő értékesítése, a várható károkat megelőző intézkedések, a költségek viselésére társak keresése, az előnyök biztosítása útján.

A fémöntés modellje, a szövőszék chablonja annál olcsóbb, minél több darab készül a modell vagy chablon után. Az az eljárás, mely a dobozgyártást annyira javította, hogy most egyetlen művelettel az egész doboz egyszerre kapja az egész formát, csökkentette a dobozok gyártásának költségeit. A pótlékok és utánzatok kevesebbe kerülnek. Szőnyegszövetekből tigrisbőrt, gypsből márványt, kukoricából sört, szövethől hajtószíjat készítünk, hogy a termelés költségeit leszállítsuk. Megelőgszünk ezüstözött, aranyozott árúkkal, az arany- és ezüst-munhelyett; papírkárpitokkal, hogy a famunkát utánozzuk, stb. A találmányok a gépipar terén munkaerőnek, a gépszáritási rendszerek a munkatartannak, kazánszerkezetek kőszénnek megtakarítását tették lehetővé. A malomipar a liszt jó hirneve érdekében jobbnál-jobb malomköveket használ, s ezzel kárt előz meg. A földművelés nem vet búza után búzát, mert helyes vetésforgóval külön eredményt biztosít. Az asztalosok anyagbeszerzési és raktározási szövetkezetek alakításával apasztják termelési költségeiket.

A termelési költségek a közgazdaság szempontjából kisebbek, azaz a közgazdaság termelésével járó költségek nem állnak a magángazdaságok termelési költségeinek számszerű összegéből. Termelési költség a közgazdaság szempontjából csak azon érték, mely megsemmisült a nélkül, hogy valakinek is használt volna. A közgazdaság szempontjából.

A fűtőanyagért kifizetett számla a bányatulajdonosnak jut, a munkabér vagy díj a munkásnak, tőkebér vagy kamat a tőkésnek használ, tehát a közgazdaság szempontjából nem képez termelési költséget, a megterhelést kiegyenlíti a jóváírás.

6. A termelékenységről.

Termelékenység alatt a termelésnek egy *sajátságát* értjük, mely az egyik termelést jobban, a másikat kevésbé, a harmadikat egyáltalán nem jellemzi. Van eszerint *produktív, ke-*

Fogalma.

vésbé productív és improduktív termelés. A termelékenység *nem határozó*, csak kívánatos sajátsága a termelésnek. A termelékenység nélkül való termelés olyan, mint a törekvés, mely nem éri el célját. A termelésnek célja ugyanis új értékek nevelése, a vagyon tárgyát képező jóságok állagának szaporítása. Az improduktív termelés céltévesztett vagy sikertelen, mert új értékeket nem nevelt, célt nem ért, áldozatokban többet vagy ugyanannyit követelt, mint a mennyit áldozatokban felmutatni képes.

A termelékenység annak a termelésnek a tulajdonsága, mely célját közvetlenül vagy közvetve eléri, értékeket szaporít, vagyis a mely oly és annyi hozadékot mutat fel, hogy a hozadékot szembe állítva a költségekkel, valóságos értékiszaporítás mutatkozik.

A ki százkorona értékű vasgáliczot száztíz vagy ép száz korona költséggel állítana elő, nem szaporítaná az értékeket, nem végezne produktív termelést. A játékos, a ki annyit nyer, a mennyit a másik fél veszít, nem termelt új értékeket az összeségnek, legfellegb magának. A színműíró, ki oly drámákat ír, melyet egyetlen színház sem fogad el előadásra, termelt ugyan, de termelése nem termelékeny. A kereskedő, a ki hitelt vesz igénybe, s kereskedését oly költségekkel folytatja, hogy mindene reá megy és hitelezőjét kielégíteni nem képes, nem termelt új értékeket.

Közvetlen és közvetve.

Az értékeket szaporítja: *közvetlenül* az a termelés, mely értékeket nevel, még pedig tekintet nélkül arra, valljon az értékek szemmeláthatólag testet öltenek-e vagy sem; *közvetve* az is, mely nem nevel ugyan értékeket, de az értéknevelésre irányzott törekvést támogatja, elősegíti vagy éppen lehetővé teszi.

Ehhez képest *termelékenynek kell tekintenünk a termelést tekintet nélkül arra, valljon közvetlenül ér-e célt, avagy a cél elérését csak elősegíti, lehetővé teszi.*

Termelékeny nem csak a szőlősgazda termelése, a ki a szőlővesszőt ülteti, metszi, kapálja, de annak a kereskedőnek a munkája is, a ki a szőlőnek távoli piacon vevőt keres, és ekként testet nem öltő értékeket nevel, a szőlőt értékesebbé tevén; — mi több annak a mezőrendőrnek szolgálata is, a ki a szőlőt érése idején őrzi, annak a csősznek az ébersége, a ki a tolvajt törvényes bírāja elé állítja, a bírónak szolgálata, a ki a tolvaj büntényét megtorolja, mert meg-

valósítja a jogrendet, mely a termelést lehetővé teszi. Szolgáltatuk értéke meghaladja a szolgálat berendezésével járó költségeket. Termelékeny nemcsak a kőmivesnek munkája, melylyel értékes homlokzatok készülnek, de azé a tanítóé is, a ki a kőmivest rajzra tanította, azé az orvosé, a ki betegségéből kigyógyítja és munkaképességét visszaadja, a ¹biztosítóé, a ki a tüzvész okozta károkat megszünti vagy viseli. Termelékeny nemcsak a hangszergyáros termelése, a ki a hegedűt vagy gordonkát készíti, de a művészé is, ki azon játszik és szórakoztató, kedélyfelfrissítő élvezetet nyújt a fáradt szellemnek.

A termelékenység nem bizonyos foglalkozásoknak, de általában a termelésnek sajátja. A termelékenység alapján nem lehet a foglalkozásokat osztályozni, mert *nem a foglalkozás minősége vagy természete az, a mi a termelékenységet megállapítja, hanem a termelésnek azon körülménye, hogy czélt ér vagy a cél elérését előmozdítja.*

Egy és ugyanazon foglalkozás lehet itt és egyik magángazdaságra nézve produktív, ott és a másikra nézve improduktív, ha eltérő költségekkel vagy hozadékeredménnyel folytatatik. A termelékenység, illetve a termelési költségek viszonylagos különbsége képezi alapját, — miként alább látni fogjuk, a nemzetközi munkamegosztásnak.

Az a felfogás, melyet a physiokraták képviseltek s mely kizárólag a mezőgazdaságot tekintette produktívnak ép oly téves volt, mint a merkantilistáké, a kik csak a kereskedést mondták kizárólag produktívnak.

A rizstermelés időnként víz alá bocsátható földeken, a narancstermesztés déli Olaszországban termelékeny.

A termelékenység közgazdasági fogalom és össze nem tevéstendő a jövedelmezőséggel, melynek magángazdasági jelentősége van, és *mely nem minden esetben fedí amaszt.* *A termelékenység azt jelenti, hogy a termelés, melyet jellemez, nemcsak a magángazdaság, hanem az egész közgazdaság szempontjából is számbajövő, valóságos értékeket nevelt.* A jövedelmezőség csak azt jelenti, hogy a termelés a magángazdaságra nézve előnnyel vagy haszonnal járt, a nélkül, hogy igazolná. miszerint a termelés az összesség szükségleteinek kielégítésére alkalmas jószágokat szaporította.

A termelés, mely a magángazdaság szempontjából jöve-

delmező, a közgazdaság szempontjából nem mindig termelékeny. Csak az a termelés, melynek jövedelmezősége az összesre nézve is értékszaporodást jelent, termelékeny egyúttal. *A jövedelmezőség rendszerint alapja a termelékenységnek.* A jövedelmezőség a forgalomban nyilatkozik meg, midőn a szolgáltatásnak szolgáltatás ellenében értékesítése megtörténik és megválnik, vajjon a hozadék értéke meghaladja-e tényleg a hozott áldozatokat. A termelékeny termelés, a magángazdaságra nézve is jövedelmező a legtöbb esetben, mert a termelékenységi értékszaporitást jelent.

A gyári orvos, ki éberrel figyel az üzem higiénikus viszonyaira, előző óvintézkedésekkel elejét veszi az egészségrontó hatásnak, gyors segélynyel és szorgalmas utánnézéssel siet visszaadni a munkásoknak a megrottott munkaképességet, használ közvetlenül a gyári vállalat prosperálásának, közvetve az egész közgazdaságnak, a melynek a gyár folytonos üzemképessége érdekében áll. Szolgálatát termelékeny, bőven felérvén a díjazásban birt ellenszolgálatot, de jövedelmező is az orvosra, mert keresetet nyújt. Ime jövedelmezőség és termelékenységi fedik egymást.

A cukorgyár kedvezőtlen conjuncturák folytán veszteséggel zárja le a campagnet, a vállalkozás nem jövedelmező, de az egész vidék áldja a gyár üzemben tartását: a gazdák cukorrépa-termelés mellett szép földjövdelemre tesznek szert, a répa mivelése és feldolgozása sok munkás kezét foglalkoztat, a kereső nép sokat fogyaszt, a forgalom nő, a közgazdasági előnyök meghaladják a magángazdaság veszteségeit, stb. A gyári vállalkozás magángazdaság szempontjából nem jövedelmező, de közgazdasági szempontból termelékeny. A jövedelmezőség nem fedi a termelékenységet.

A játékos, ki naponta nyereséggel hagyja el az asztalt, jövedelmezőnek tartja a kártyajátékot, a esempész, ki a vámkinestár megkárosítával hozza be a vámárút, a koldus, ki munkakerülésből költi fel embertársai szánalmát, jövedelmezőnek találja a keresetét, a tolvaj vagy útonálló is jövedelmező foglalkozást űz, de a közgazdaság szempontjából ez a termelés nem termelékeny, értékeket nem szaporít, mi több a közérzület megrója az ily foglalkozást. A termelékenységi nem fedi a jövedelmezőséget. A játékos, útonálló szerzésének különben nem szolgál termelés alapul, a mi a most konstatált körülményt segít megmagyarázni.

Foka és mértéke.

A termelékenységi foka nem egyenlő helyben, időben és az egyes esetekben. A produktivitás maximuma és minimuma között számos a fokozat. A termelékenységi értékszaporitatot

jelent s a termelékenység fokát azon többlet fejezi ki, mely az áldozatok és eredmény összemérése után az eredmény javára mutatkozik. Minél nagyobb az értékszorulat, annál nagyobb a termelékenység. S minthogy a szaporulatként mutató végösszeg két mennyiség kivonásának az eredménye, azt is mondhatjuk, hogy a termelési költségek csökkenésével, ugyanazon hozadék mellett, az értékszorulat nagyobb és ugyanazon termelési költségek mellett a hozadék csökkenése leszállítja a végeredményt. Mindazon körülmények, melyek a termelési költségek emelkedésére, csökkenésére, a termelés hozadékának fokozására vagy leszállítására befolyással bírnak, közvetve határozók a termelékenység fokára nézve is. Csak néhányat fogunk felhozni az idevonatkozólag formulázható törvények közül. A műveltség a termelési technika egyszerűsítésére, az erők jobb kihasználására s ezzel a költségek csökkentésére tanít, s így közvetve közrehat a produktivitás emelkedésére is. Ezzel már ki van mondva az is, hogy a gépek és a munkamegosztás terjedésével a termelékenység is nő. A nagyban való termeléssel a költségek is viszonylag csökkennek.

A termelékenység maximumát vagyis a termeléssel elérhető értékszorítás netovábbját csak jelezni lehet, pontosan meghatározni nem. *A termelési tényezők képzelhető legnagyobb kihasználása egyfelől, a termeléssel párhuzamosan növekedő fogyasztás másfelől, s végül a termelési költségek takarításában* Maximum. *mutatkozó haladás és az ezt támogató kulturális és technikai fejlődés biztosíthatják azt, hogy valamely közgazdaságban a termelékenység a legnagyobb fokra emelkedik.*

A termelékenység minimumát a magángazdaságok minimális jövedelmezőségével lehet kifejezni, vagyis azzal, a mely mellett még a termelés folytatatik és mely mellett az összeségre nézve is még mutatkozik értékszorodás. Minimum.

A termelékenység mértékét, a melylyel annak fokát meghatározni lehet, a szaporulatként mutató érték képezi, azaz azon bec és jelentőség, melyet a szükségletkielégítés és élvezet szempontjából a közgazdaság a termelt jószágoknak tulajdonít.

7. A termelés formáiról.

Üzem és üzlet.

Termelés és előállítás között már tettünk különbséget. A termelésnek technikai ága az előállítás, az üzem. A termelés másik oldala: a gazdasági, az üzleti. A termelés ezen két oldala úgy különbözik egymástól és úgy függ össze egymással, mint a cél és a mód. A cél a törekvés iránya és motivuma, a mód maga a haladás a cél felé, a megoldás. A mód megoldja a célt, a cél iránytadó a mód megválasztásában. Oly mód találása és követése a kívánatos, a mely a célnak a legmegfelelőbb.

A termelés *gazdasági szempontból* megfelelő, ha a tevékenységet siker kíséri vagyis ha eredményben több mutatkozik, mint áldozatokban. A termelés *technikai szempontból* helyes, ha az eljárás, melyet az adott tényezők, *eszközök* felhasználása mellett és feltételek között, követtünk, megfelelő volt. A ki gazdaságilag megfelelő termelést akar folytatni, kénytelen jó technikát követni, s viszont csak az a technika az igazán helyes, mely az adott viszonyokra tekintettel gazdaságilag is megfelelő jószágokat állít elő. Lehet a technika kitünő, de a számadás rossz, fordítva a számadás igen jó, de a technika kifogás alá eső.

Az elhagyatott vidéken épült bérpalota technikája lehet kifogástalan és az építkezést üzleti szempontból mégis rossznak fogjuk mondani. A pásztorember által primitív bicskájával kifaragott kulaecs technikai szempontból sok kifogás alá eshetik, ámde gazdasági tekintetben, a pásztorember viszonyait, termelése célját tekintve, egészen megfelelő.

A gazdasági alany részint az üzlet — a cél — részint az üzem — a mód — szempontjából ad termelésének más és más formát.

Megkülönböztetés alapja.

Az üzlet szempontjából különbséget lehet tennünk termelés és vállalkozás, gazdaság és vállalat között; az üzem szempontjából kicsinyben, nagyban folytatott, intenzív és extenzív üzem között. Gazdaság és vállalat között a szervezetben, a kicsinyben és nagyban termelés között a technikai eszközök és berendezések tekintetében, az intenzív és extenzív termelést illetőleg a termelés költségeiben van a különbözet.

A ki gazdálkodásba fog, szervezi a termelését. Célát tűz, számat vet termelési tényezőiben birt erejével, megállapítja az egyes tényezők szerepét, működésének helyét és idejét. Ha nines

minden termelési tényezőnek a birtokában, megszerzi azt más-tól, tőkéjéhez birtokot, birtokához munkát vállal. *A vállalkozás-^{Vállalkozás.}nak tehát a saját szükségletre való termelésnél is van nyoma.* A gazdasági fejlődéssel mind nagyobb lesz az alkalom a vállalkozásra s a gazdaságoknak vállalatokká alakulására mind *na-gyobb a szükség.* Sokan lesznek azok a birtokosok, a kik nem tudják, nem akarják maguk művelni földjeiket, sokan azok, a kik kizárólag mások kiszolgálására szánják magukat, szaporod-nak azok a tőkepénzesek, a kik tőkéiket nem saját termelésük-ben alkalmazni, de másoknak kívánják gyümölcsöztetés céljá-ból átengedni. Másfelől *a fogyasztás szaporodó igényei, a tech-nikának csak nagyban termelés mellett megvalósítható előnyei, a műveltségnek jobb és jobb munkaszervezetet követelő parancs-za, szükségessé tették a vállalkozást.*

Vállalkozásról igazában csak a gazdasági fejlődés maga-sabb fokán lehet szó. A vállalkozás *feltételei: rendelkezésre álló^{Feltétele.} termelési tényezők* (kiaknázható föld, foglalkozást kereső mun-kássereg, tőkebőség), aztán kielégítést kívánó *fogyasztás*, mely a szaporítandó termelést táplálja, *műveltség*, mely a termelési tényezők egyesítésére, vezetésre és tervszerű haladásra képesít; szélesalapú, eleven *forgalom*, mely az egyesülés lehetőségét^{Fogalma.} fokozza. *A vállalkozás ezek szerint nem más, mint szélesebb alapokon folytatott termelés. A termelésnek tökéletesebb formája ez, melyet célhudatos és tervszerű vezetés, a cél, hely és idő megválasztásában megnyilatkozó értelmiség, a jobbadán idegen termelési tényezők nagy méretei, munkamegosztás, az eredmény kivételes arányai, a termelékenység kockázata jellemeznek. A vállalat nem egyéb, mint jól szervezett, nagy szabású gazda-ság. Minden vállalkozás termelés, minden vállalat gazdaság.^{Vállalat és gaz-daság.} A vállalkozás eredményei: viszonylagosan nagyobb termelési eredmény, egyenletesebb termelés, a jószágok jobb minősége, egyöntetűsége, olcsósága.*

Sajátképen a kézműves is, a ki 3—4 segéddel dolgozik, vállalkozó, mert munkásokat vállal, de termelése még sem tekinthető vállalkozás-nak. Az orvos, ki naponként tart rendelő órát, nem vállalkozó, ellenben az, a ki vizsgyógyintézetet állít és rendez be, már az. A taligás nem vállal-kozó, a nagyfúvaros az. A ki rétvén esatornákat húz, nem vállalkozó, a ki nagy esatornázási munkának keresztülvitelét végzi, vállalkozó stb.

Nemei.

A termelés vállalatszerű folytatásának a célja közérdek valószínűsítése is lehet. Az ily vállalatok *nyilvánosak* szemben a *magánosakkal*. A vállalkozás alanyának szempontjából *egyéni* vagy *társas* vállalatokat, a termelvényeket tekintve, a melyek előállítására céloztatik, *mezőgazdasági, ipari, forgalmi* vállalatokat különböztethetünk meg.

A szövetkezet társas, a jótékony nőegyesület népkonyhája nyilvános, a földhitelintézet mezőgazdasági, a távbeszélő forgalmi vállalat.

Egyéni és társas vállalat.

Az *egyéni* vállalatnak egyes személy az alanya, ezen az egy személyen fordul meg minden. Ő tûzi ki a *célt*, ő állapítja meg a *módot*, az övé a *kockázat*, neki jut a győzelem vagy ő bukik. A *társas* vállalatnál többen vannak a részesek; azok, a kik összetették termelési tényezőiket, a kik több apró erőből egy hatalmasat képeztek. *Alakításuk* a társulás, szövetkezés dolga, *megnyilatkozásukat*, szervezetüket vagyis azon feltételeket, melyek nélkül az állam jogképességüket el nem ismeri, az illető állam törvényei szabályozzák, *szükségük* fennforog mindenütt, a hol az egyes erőt túlhaladó feladat megoldása terveztetik.

Associatió.

A mióta van feladat, a melyet az egyes a maga gyenge erejével megoldani nem képes és gyökeret vert az a belátás, hogy a mások támogatásának segítségülhívásától vagyis az egyesült erővel és egyetértéssel folytatott tevékenységtől eredményt lehet várni: ismeretes az *associatió*. Az *associatió* *magyarul többek összeállását, szövetkezését* jelenti *valamely feladatnak sikeresebb, gyorsabb megoldása céljából*. A közgazdaságtan tárgyalása körébe a *gazdasági* szövetkezés tartozik. A gazdasági szövetkezést a *közös gazdasági cél* és az *az iránt mutatkozó érdeklődés*, az *önsegély*, mint módja a cél elérésének, az önállóságnak bizonyos mértékig feladása mellett, az *erők tényleges egyesítése, a közös kockázat és haszon* jellemzik.

A hangyák és méhek társulása és egyetértő működése szolgált az embernek utánpótlásul, példa gyanánt. A mesterembernek társulása kellő számú legényekkel a megrendelők kiszolgálására, a robotosok alkalmazása és minden munkaviszony tulajdonkép az emberek társulásának régibb formája. Az azonos mesterséget űzők tömörülése céhekbe a hatalmasabb osztályokkal szemben és osztályérdekeik védelmére, a nemesi bír-

tokok tulajdonosainak egyesülése földhitelegyesületek alakítása czéljából, a középkorból vett példái a társulásnak. A gépek behozatala a társulást nemesak nem tette feleslegessé, de a technikában beállott változással járó befektetések nagysága éppen szükségessé.

A társulás vagy *egyenlő kategóriájú*, vagy oly egyéneket hoz össze, a kik *nem tartoznak ugyanazon termelési tényező képviselőihez*, tehát munkásokat munkásokkal, tőkéseket tőkéssekkel, földbirtokosokat földbirtokosokkal avagy munkásokat tőkéssekkel és földbirtokosokkal. Az egyenlő kategóriához tartozók társulása más és más elbírálást érdemel. *Legnehezebb* földbirtokost földbirtokossal szövetkezésre bírni, a *legideálisabb* czélzatú a munkást munkással, igen könnyű és *legsikeresebb* a szövetkezés tőkésék között.

A közkereseti társaság tagjai munkát és tőkét egyaránt, a részvénytársaságéi csak tőkét, a munkások termelési szövetkezéseik alakításánál csak munkát adnak össze.

A *társas vállalatok formái*: az *alkalmi társaság* vagy *Társas vállalatok formája.*
syndicatus, a *közkereseti-, betéti- és részvénytársaság.*

A *syndicatus* *alkalomszerűen*, hogy az adott gazdasági feladatot megoldja, az *állandóság jellege nélkül* alakul.

A *közkereseti társaság egyenlően és egyetemlegesen felelős* társaságnak vállalata, kik *munkássággal és tőkével* járulnak a gazdasági, illetve társasági cél megoldásához.

A *betéti társaság nem egyenlően felelős bel- és kültagok* vállalata. A beltagok a közkereseti társaság tagjaival azonosan felelősek és munkások, a kültagok ellenben csak tőkebetéteik erejéig felelnek és nem dolgoznak.

A *részvénytársaság* előre meghatározott értékű és számú, egyenlő névértékű részvényekből álló tőkével alakul. A részvényesek *csak tőkéjüket* hozzák a vállalatba s *csak részvényeik névértékeig* felelősek.

Végül a szövetkezet *határozatlan* számú tagokból alakul; a cél a tagok hitelének, termelésének vagy más irányú gazdálkodásának előmozdítása.

Az egyéni vállalatnál, a vállalat vezetését illetőleg, nagy a rendelkezési szabadság, jelentékeny a felelősség és az érdekelttség. A vállalkozó személyes függése, saját vállalatáról lévén szó, semmi. *A társas vállalatoknál a rendelkezési szabadság*

többé-kevésbé korlátolt, a felelősség csekélyebb, szétoszló, az érdekltség is a közkereseti társaságot kivéve lanyhább, a vállalat vezetésének függése személyektől nagyobb.

Kicsinyben és nagyban termelés.

A termelés az üzem szempontjából lehet *kicsinyben vagy nagyban* folytatott, *intensív és extensív*. Mindkét megkülönböztetésnek a termelés amaz ágainál van helye, melyeknek technikai üzeme van.

Határvonalat a kicsinyben és nagyban folytatott termelés között tulajdonkép nem lehet megvonni; sem az alkalmazott munkások száma, sem a befektetett tőke nagysága nem lehet irányadó a megkülönböztetésnél, mert *nem mennyiségi adatok*, hanem *a termelés módja képezik a megkülönböztetés alapját*. A *kicsinyben* termelő szerény berendezéssel, inkább szerszámokkal és nem gépekkel, helybeli, biztos vevőknek és jobbadán megrendelésre termel, együtt dolgozik segédmunkásaival, közte és segédmunkásai között bizonyos családi viszony van.

A ki *nagyban* termel, *a saját személyét illetőleg el van foglalva a munka szervezésével, a vezetéssel, a kelendőség és technikai haladás szemmel tartásával*, minden egyéb dolog másokra marad. Üzeme a munkamegosztáson alapszik, sok tőkét és szakképzett munkásokat, a nyersanyagok beszerzésénél körültekintést igényel; nem helybelieknek, nem egyéni ízlés kielégítésére, hanem a nagy fogyasztó közönségnek, gépekkel dolgozik.

Intensív és extensív termelés.

A költségek szempontjából termelékeny és nem termelékeny, *költséges és kevésbé költséges* termelés között lehet különbséget tenni. A termelés termékeny, ha a gazdasági cél elérte és az eredmény meghaladja a költséget.

A termelés költséges, mert tényleg többet költöttünk — tekintet nélkül arra, minő viszonyban áll az áldozat és jutalom — *mint költenek mások vagy költöttünk más alkalommal mi*. Ugyanazt a birtokot költségesen vagy kisebb költséggel művelhetni. A birtok 2-szeri szántás, kézzel-vetés, trágyázás nélkül is terem; terem akkor is, ha jól megjavítottam, háromszor megszántottam és vetőgéppel vetettem be. Az előbbi esetben a természet, munka és tőke arányát 1:2:2-höz véve föl, az utóbbiban az arány 1:3:3-nak lesz vehető. A munka és tőke nagyobb aránya a költségeket természetesen emeli. Az előbbi

esetben többet bíztam a természet hozzájárulására s takarékoskodtam a költségekkel, az utóbbiban nem takarékoskodtam munkával és tőkével s fokozni igyekeztem a természet hozzájárulását. Az utóbbiban *intensiv*, az előbbiben *extensiv* volt az üzemem, az utóbbiban nagyobb költség árán nagyobb eredményt elérni igyekeztem, az előbbiben a kisebb eredménnyel is megelégedtem, mert a költségeket kiméltem.

Ugyanazt az ipart szerszámokkal és gépekkel, otthon dolgozó munkásokkal, házi iparosokkal vagy gyármunkásokkal is folytathatom. Jól tudom, hogy a gépmunka többet biztosítana s rendes, állandó munkásszemélyzet mellett jobban boldogulnék, ámde nekem a költségek kimélése a fő, s azért adok előnyt a kisebb bér mellett dolgozó háziiparosnak, mert ezen úton inkább remélhetek termékenységet biztosítani. Ebben az esetben az extenzitást helyeztem az intenzitás elé, más esetben pedig, mert a termelékenység biztosítása más módot követel, az intenzitásnak fogok elsőséget adni.

8. A versenyről a termelők között.

A verseny alatt ügyekezetet értünk, melylyel másokat fogalma. megelőzni törekszünk.

A *termelők versenyé* az az *ügyekezet*, melylyel erőteljesebb termelési tényezők csoportosítása által *termelésüket biztosabb alapra fektetni*, jobb nyers anyagot, munkaerőt, olcsóbb tőkét használni, *a termelés technikáját találmányok alkalmazásával*, a termék kiállítását izléssel *javítani*, *a termelés költségeit lehetőleg csökkenteni*, *egyenlő ár mellett másokénál jobb munkát, kielégítőbb szolgálatot nyújtani*, *egyenlő munka vagy szolgálat mellett pedig alacsonyabb árakat kérni*, *vevők és ügyfeleik számát szaporítani*, *piacokat hódítani*, *a fogyasztásból minél többet a magunk termelésének biztosítani*, és *mind ezen tekintetekben másokat*, *a kik azonos célra törekszenek*, *anyagi érdekből*, *megelőzni kívánnak*.

A termelők között észlelhető versenynek, mint minden Ok. versenynek a gazdasági téren, *az önérdemben van a rugója*. Az érdek, a gazdasági jólét fokozása, játsza a gazdaságban a főszerepet. Ebből az érdekből törekszünk többet, jobbat ter-

melni, mint mások. A szélesebb alapon folytatott, jobb minőségre törekvő termelésnek több a hozadéka, s ez adja, szaporítja azon fedezetet, a melyből a jólét valósítása történik.

Jelentősége. A verseny jelentőségét a termelés terén megítélhetjük, ha előnyeit összeadjuk és az eredményből levonjuk hátrányait.

Előnyei. A közgazdaságban mindenki tulajdonkép másoknak termel s így érdeke össze van nőve azzal a felesleggel, mely a termelés hozadékából marad, ha a költségeket levonta. Ez az érdek a termelés azon iránya felé fordítja a figyelmet, mely nagyobb felesleget ígér, azon foglalkozások felé, melyek viszonylag termelékenyebbek, s ellankasztja az érdeklődést azon foglalkozások iránt, melyek vagy egyáltalán nem, avagy nem kielégítő mértékben nyújtják a felesleget. A túltömött életpályák elhanyagolása mellett a jobb jövőt ígérők felé tódulnak a kezdők. Az arány a szükséglet és fedezet között egyensúlyra törekszik, s a verseny az, mely a termelésbe beléviszi az arányokat.

† A verseny haladást biztosít a termelés terén. A küzdelem edzi, a diadal vágya bátorítja és ösztönzi a termelőt. Jobb, célravezetőbb eljárásra tanítja, a tényezők helyesebb kiaknázására, az alkalmak és konjunkturák jobb felhasználására, szóval haladásra szorítja. A közgazdaságban mindenki a küzdelem, a versenynek kényszere előtt s az önfenntartás parancsával áll szemben, s felelős, egyedül és egészben maga felelős boldogulásáért. Feltéve, hogy egyéni szabadságával rendelkezik, és annak érvényesítése végett a verseny terére lép, tapasztalni fogja, hogy jórészt tettvágya és önérzete, megfigyelőképessége és ügyessége, míveltsége, előzékenysége és tapintata önmegtartóztatása és józan ítélőképessége, lesznek határozók abban, minő győzelmet arat. A verseny módot ad neki arra, hogy mindeme tulajdonait fényesen és sikeresen érvényesíthesse, s az, a kit, mert e tulajdonok hiányában van, megelőznek, belátására jut annak, hogy csak a haladás biztosíthatja neki a diadalt.

A verseny sietette a gépek roppant elterjedését, illetve azon előnyök, melyeket élvezett másokkal szemben az, ki gépeket alkalmazott állati vagy emberi erő helyett, azon hátrány, a melyben volt az, ki lépést nem tartott a haladóval. A verseny népszerűsítette a

villanyos vasutat, illetve a megtakarított időnek gazdaságos felhasználásából álló előny. A kereskedő azzal hódít vevőket, hogy azok kényelemszeretetével számol. A bank a letétulajdonosoknak adott kedvezményekkel szaporítja forgalmát. Valamely újabb bevált eljárás a fogtömtetés körül keresetté teszi azt a fogorvost, ki azt sikerrel alkalmazza.

II A verseny *kiszélesíti a termelést*. Az az igyekezet, mely a mások megelőzésétől várja a boldogulás nagyobb mértékét, folyton kutat formában, összetételben, alkalmazásban stb. új jószágok után, azok helyett, melyekre már reáúnt az emberiség. Már a gazdasági fejlődés egymagában figyelmezteti a versenyt újabb és újabb irányokra, melyekben még sikerrel lehetne alkotni. A termelés mind több és többféle jószág előállítására, mind különlegesebb szolgálatok nyújtására terjed ki.

A kartongyár rajzolókat tart, hogy folyton új mintákkal kedveskedjék a közönségnek, a terrakotta-telepen az újabb formák kedvéért szobrászokat alkalmaz az élelmes verseny. A nikkélérczből már ezerféle újabbnál újabb használati cikket készít az emberiség. Az előkelő divatszalonok vezetőit izlésükért és különösen találmányukért fizeti meg a verseny. A villamos közútvasutak 300-nál is több sín-, vezeték-, kocsis stb. alkatrésznek folytonos termelését teszik szükségessé, olyanoké, melyek a használat következtében elkopnak vagy megsemmisülnek, s melyeket azelőtt nem termelt az emberiség. A papír nagyobb értékesítését kereső verseny a papírgyártás mellett nagyszabású papirkonfektiót létesített.

A verseny lehet hátrányos, mert a küzdelem *balsikerrel* Hátrányai. jár, s azon *kinövések* miatt, melyek a versenyből keletkeznek. A balsikereket a *fogyasztás túlbecslése* és az *embertől független konjunkturák*, a kinövéseket az *érdek túllengő önössége* okozzák.

A közgazdaságban mindenki másnak termel, termelését illetőleg tehát függ a mások fogyasztásától. A fogyasztás mértékét előírányozni, megközelítőleg kilátásba venni lehet, de nem pontosan meghatározni. A fogyasztás mértékének túlbecslése szűkségen felül való termelést, *túltermelést*, a kereslet meghaladó készlet felhalmozása pedig értékesökkenést okoz. A termelésből várt értékszaporodás elmarad.

Meg kell jegyeznünk, hogy a termelés balsikeréért ebben

A fogyasztás
túlbecsléséből.

az esetben a verseny csak annyiban tehető tulajdonkép felelőssé, mert a fogyasztás túlbecslése gyakran a vak megfontolatlan ügykezetnek folyománya.

A conjunctura változásából.

A termelés sikerét kockára teheti a *konjunktura változása*. A termelés termelékenysége, illetve az egyén szempontjából, rentabilitása, bizonyos, a költségek előirányzatára vonatkozó számításban alapszik. Mindazon körülmények, melyek e számításba utólag hibát csúsztatnak be, balsikert okoznak. Igaz, hogy ezek az embertől független körülmények, de az azok esetleges bekövetkezésével való számvetés mégis komolyabb, ha azon aggály, hogy mások megelőznek, nem forog fenn, vagyis ha a verseny nem oly izgalmas, mert korlátozva van.

Túltengő önösségből.

Tisztességtelen verseny.

A verseny hátrányának kell betudni másfelől azt, hogy az érdek túltengő önösségből nem a legválogatósabb azon eszközökben, a melyekkel célzt érni igyekezik. *Tisztességes a verseny addig, míg eszközei is ilyenek.* A ki előnyeit tisztességtelen úton-módon, tisztességtelen eszközökkel biztosítja, diszqualifikáltatik.

A ki a czérna orsóján 100 métert jelez, ámde csak 85 métert ad tényleg, a ki valódi hóbőr helyett utánzatot szállít, a ki börtalp helyett papirost árul, s a fogyasztó tévesztése árán nyeri meg a versenyt: hátrányossá teszi a versenyt arra, a ki ily eszközöket nem használ, vagyis tisztességtelen úton biztosítja magának az előnyöket.

Reklám.

A verseny egyik mindnagyobb terjedelemben használt eszköze: *a reklám.*

A czégtábla és czégér, az ujsághirdetés és hirdető-oszlop, az utczai transparent és a kirakatkopogó, a reklámkoesi és a lármás árusító, mind eszközei a reklámnak. Egy chicagói kifőző közhírré tette, hogy minden századik gombócban, melyet korcsmájában elfogyasztanak, egy dollárt talál a fogyasztó. A közönség tömegesen tódult a kifőzőhöz, annyira, hogy már hat szakács sem győzte a keresett gombócokat készíteni. A megtévesztett közönség, a folyamatba tett vizsgálat következtében, csak később értesült, hogy előbb minden 200-dik és utóbb csak minden 300-dikban rejlett tényleg 1—1 dollár. A verseny ezen eszközét a tisztesség szempontjából alig lehet menteni. Egy borkereskedő oly színű és alakú czimkéket használt üvegein, minőket az országos mintapinceze. A bíróság, habár a büntetendő cselekményt nem állapította meg, a közönség hiszékeny-

ségének kizsákmányolására irányzott eljárást az üzleti szoliditás szempontjából megbélyegezte.

Összevéve a verseny előnyeit és szembe állítva hátrányainyaival, mellőzhetetlenül szükséges, áldásos intézőnek kell azt tartanunk.

Fejtegetéseink a versenyt az önérdékből, illetve ezen önérdéket igazoló és mélyenfekvő okokból folyó, egészen természetes, szükségszerű küzdelemnek tüntetik fel. A küzdelem eme természetességéből és szükségszerűségéből folyik, *hogy a versenyt csakis szabadnak képzelhetjük el.* A gazdasági fejlődésre visszatekintve, a verseny szabadsága mégis úgy jelentkezik, mint részben bizonyos, már csak történelmi jelentőségű intézmények ellentéte; oly vívmányképen, melyet küzdelem árán kellett biztosítani; nem eredeti állapotként, de ideálként, melyet előbb valósítani, elérni kellett, korlátokat leküzdeni, melyek élvezetét gátolták.

A czéhek, jobbágyság, hűbériség, kiváltságok rendszere tényleg régebbi keletű, mint a versenyszabadság. A most említett intézmények ellen folytatott küzdelmek tényleg a versenyszabadság érdekében állottak.

A versenyszabadság az egyéni szabadság folyománya, Versenyszabadság. vagy más szóval az egyéni szabadság a versenynek feltétele. *Amaz magát a függetlenséget* jelenti, melyben valaki másoktól van a tekintetben, miként fejt ki a működését; *emez eme függetlenségből folyó mozgásban, a jog gyakorlásában megnyilatkozó szabadságot.* Versenyszabadság tehát abban a közgazdaságban van, a hol az egyéni szabadság gyakorlása a gazdasági téren korlátokba nem ütközik.

A verseny, illetve a mozgás szabadságát a gazdasági téren egyszer *természeti*, másszor *társadalmi*, illetve gazdasági, vagy *jogi* viszonyok korlátozzák. A *viszonyok*, melyek ekként az érdeket szabad érvényesülésében gátolják, *különbségeket állapítanak meg, melyek fennállanak azok előnyei között, kik a versenyben korlátozva nincsenek azokéval szemben, a kik korlátozva vannak.*

Azok, a kik természeti, társadalmi vagy jogi viszonyoknál fogva a verseny tekintetében előnyöket élveznek másokkal szemben, *monopolnak* vannak birtokában vagyis kizárólagos- Monopol.

ságnak, mely rájuk nézve a verseny terét megnagyobbítja, a küzdelmet csökkenti, a sikert bizonyosabbá teszi. Minden monopól korlátozás, de nem minden korlátozás monopól.

Monopólok
nemei.

A monopólok *alapjukat* illetőleg *természeti, társadalmi, illetve gazdasági* és *jogi* monopólok lehetnek; *keletkezésüket* illetőleg olyanok, melyek *önként*, a nélkül, hogy emberi akarat tulajdonkép monopólokot alkotni kívánna, keletkeztek vagy keletkeznek, s olyanok, melyeket *az emberi akarat* teremt.

Természeti mo-
nopól.

Természeti viszonyokon alapuló monopól élvez az a termelő, a ki a természet áldásaiban bővelkedő téren, kedvezőbb földrajzi fekvésű, több anyaggal rendelkező és jobb erőben lévő talajon hozzáférhető, természetes közlekedési úttal biró helyen folytatja termelését.

Természeti monopólt élveznek Svájc kiesfekvésű tájékain lakók, a hová szórakozási szempontból minden irányból tódulnak az utasok. Természeti monopólnak ánnak birtokában a Tokajhegyalja szőlőbirtokosai is, a városban lévő üres telkek tulajdonosai, mert a város telkei egyre kevesbednek, ellenben a lakók szaporodnak. A tengerpart és folyótorkolatnál lakók a hegyilakókkal szemben, a televény síkföldön gazdálkodók a vízmosásos erdőközi telkek tulajdonosaival szemben stb.

Társadalmi-gaz-
dasági monopól.

Társadalmi, illetve gazdasági viszonyokon alapuló monopólt élveznek azok a termelők, a kik valamely társadalmi közfelfogásból kizárólagosan folytatnak bizonyos foglalkozást; továbbá azok, a kik vagy mert valamely találmány birtokában vannak, vagy mert kiváló személyes képességgel, illetve ügyességgel, nagytőkével rendelkeznek, vagy mert vállalatuk alapításában mindenkit megelőztek, vannak mások fölött el nem érhető előnyben. A termelésnek fogyasztókkal környezett helyen szerencsés telepítése, kiterjedt vevőközönség, a közönségnek szokása, a melylyel állandóan bizonyos helyiségben keres bizonyos jószágokat, a kitünő közlekedési eszközök stb. is lehetnek ily monopól alapjául szolgáló körülmények.

A kereskedést az újkor elején hazánkban a közvélemény megvetette. Betelepedett idegenek, örmények, rácok és a zsidók monopólszerű foglalkozása volt. A gyárnak, mely a Mannlicher-féle szabadalmat megszerezte, e rendszerű fegyverek készítésére monopólja volt. A vagyonnal birók a vagyontalanokkal szemben, a szövőgyáros a kis takácsesal szemben, a régi czég tulajdonosa a kezdővel szemben, a két

pontot egybekötő vasútnak mindaddig, míg a forgalom a parallel vonal kiépítését is nem biztosítja, gazdasági viszonyokon alapuló a monopolja.

Joginak azt a monopolit nevezzük, melyet jogszabály terem. A szabad versenyt jogi alapon csak az állam korlátozza. A verseny kizárásának valamely közérdek megvalósítása avagy az állami bevételek szaporítása a közelebbi indító oka. A közérdek megvalósítása szempontjából ismét az államhatalom vagy olykép korlátozhatja a versenyt, hogy bizonyos foglalkozást a magánosok kizárásával magának tart fenn, vagy úgy, hogy egyeseknek, magánosoknak biztosít kizárolagosságot.

Az a törvényes intézkedés, melynek alapján az államhatalom a feltalálónak találmánya értékesítése szempontjából bizonyos időre kizárolagos szabadságot nyújt, jogi monopolit terem, melynek az ipari haladás a közérdekű célja. Az a törvény, mely a belföldi ipart vámmal védi a külföldi verseny elől, az iparfejlesztés érdekében zárja ki a versenyt. Vasúti vagy hajózási vállalatnak adott azon biztosítás, hogy bizonyos időn belül hasonló versenyvállalatnak alapítására nem adatik engedély, a közlekedés könnyítése és a nagy tőkebefektetésre való ösztönzésben találja az indokát.

Az állam magának tartja fenn a posta, távirat és távbeszélő be rendezését illetve kezelését, mert a közérdek kívánja, hogy ezen foglalkozásból a magános kizárassék.

A dohánymonopol pénzügyi, a posta kezelés közgazdasági természetű és célzatú monopol. Amannál a dohány és dohánygyártmányok termelését és forgalombahozását azért monopolizálja, mert az árak önkényes megállapításával a bevételek szaporítását éri el.

A monopolok az *emberi akarat minden közrejátszása nélkül* önként, avagy *ép az akarat kifolyásából keletkeznek.*

Természetesen, emberi akarral keletkezett monopol.

Egy vidéki város villamvilágítási vállalata, a nélkül, hogy a verseny kizárása kimondatnék, monopolit élvez, a kisforgalmú állomás helyi fuvarvállalata verseny nélkül áll, mert egy második egyelőre már nem élne meg e foglalkozás után. A természeti viszonyokon alapuló monopolok is az emberi akarat minden szerepe nélkül jöttek létre. A gyufamonopoliumot ellenben az állampolgárok alkotmányserű képviselőiténak akaratából hozták be.

Az emberi akarat kiváló szerepéből keletkező versenykorlátozások sorában az azonos foglalkozást űzők egyetértő és kötelező megállapodásain nyugvó *kartellek* birnak kiválóbb jelentőséggel.

Kartell.

A kartell az azonos termelési irányban működő vállalatok egyezménye, melyet a kiélesedett üzleti versenyyés folytán beállott hozadékcsökkenés hatása alatt egyetértő és kötelező megállapodással kötnek, hogy valamely foglalkozási ágnek létét biztosítsák vagy hogy a tiszta hozadékot szaporítsák és bizonyos fogyasztási piac egészben a kartellezett vállalatok termeléséé legyen. Az előbbi esetben tulajdonkép csak védekezés, az utóbbi esetben a verseny kizárása a célja az egyezménynek.

A kartell határozmányai rendszerint arra kötelezik a belépett vállalatokat, hogy *versenyszabadságukról bizonyos irányban a közös vezetőség elhatározása javára lemondjanak*, például lemondanak arról, hogy a termelés mennyiségét megállapítsák, a termelvények, szolgálatok árát meghatározzák, az eladási piacokat szabadon választhassák meg; kötelezik magukat arra, hogy gazdaságukat, illetve üzemüket a versenytársak ellenőrzése alá helyezik, egész termelésüket csak bizonyos egyén vagy cég közvetítésével viszik piacra.

A kartell nemei.

A kartellek a határozmányok természetéhez képest *termelési-, eladási-, ár- vagy részesedési kartellek* lehetnek. E helyütt csak az első helyen említettek érdekelnek. Ezen egyezmények célja a kartellezett vállalatok évi össztermelésének megállapítása és arányos felosztása az egyes vállalatok között. Az egyezmény természetesen tiltja a megszabottnál nagyobb arányú termelést és megbizsa a közös vezetőséget azzal, hogy a termékek iránt mutakozó kereslet csökkenéséhez képest a vállalatok termelését még tovább leszállithassa.

A kartellezett vállalatok *nemcsak egymás között* szüntetik meg a versenyt, de rendszerint lehetetlenné teszik *azok részéről is, a kik a kartellbe be nem léptek.*

A zománczozott vasedénykartell egyike a hazánkban legközelebb létrejött kartellnek. A belföldi vasedénygyárak az osztrák verseny folytán anyagi romlásukat megelőzendők, kartellre léptek az osztrákokkal. A konyhaedényeknek elárusítását most egy központra bizzák, a termelés összmenyiségét contingentálják, minden gyárnak évi termelését és a szokásos árengedményeket megszabják.

9. A munkamegosztásról.

Valamely munkának, mint feladatnak megoldására több egyén együtt is vállalkozhatik. Ha a munka több különálló mozzanatból áll, a feladat részletekben oldható meg, olyképen, hogy minden egyén a munka más és más részletét végezi egyidejűleg; ha a munka oly egyszerű, hogy részletekre nem bontható, többen egymás mellett végezik ugyanazt a mozgást.

Több napszámos felvállalja egy rétnak lekaszását. A kaszálás egyszerű munka, mindegyik kaszával kezében ugyanazon mozgást végezi. Egy munkáscsoport cséplőgép mellé áll és a kicsépelendő életnemű bizonyos százaléka, mint fizetés ellenében vállalkozik a teljesítendő kézi-munkára. Egyik a kévét hánnya, a másik felvágja, a harmadik a gépet eteti, egy negyedik és ötödik a szalmát távolítja el, a hatodik a tiszta szemet zsákokba ereszti, végül egy hetedik a polyva körül foglalatoskodik. Egyidejűleg mindegyik mást és mást csinál s együttesen végezik a feladatot.

Valamely munkának, mely több különálló mozzanatból áll, elaprózását a végből, hogy a részletek egyidejűleg, de külön végeztessenek el, munkamegosztásnak Fogalma. *nevezzük.*

A munkamegosztás sajátképen szerepelosztás kicsinyben. A szerepelosztás a gazdasági alanyoknak bizonyos munkakörök szerint elkülönülését eredményezi, a munkamegosztás pedig ugyanazon munkakörön belül a teendőkön való elosztozkodást jelent. A szerepelosztásnak nagy közgazdasági jelentősége van, a munkamegosztásnak közgazdasági jelentősége mellett, technikai fontossága van.

A munkamegosztás a munka sikere érdekében történik.

A munkamegosztás nem minden munkánál érvényesíthető. De még egy és ugyanazon munkánál sem alkalmazható minden körülmények között. A munka megosztásának *feltételei* Feltételei. vannak.

Csak az oly munkát lehet a dolog természete szerint részletekben végezni, melynek *több és egyidejűleg végezhető mozzanata van.*

A kapálás, borotválás oly egyszerű munkák, hogy részletekre nem bonthatók. A dohánytermesztéssel járó munkának több a mozzanata és mégsem osztható fel, mert az egyes mozzanatok időrendben követik egymást. Előbb elvetik a magot, aztán nevelik a palántát, majd kiültetik, kapálják, érés idején törik a dohányleveleket és felfűzik, szárítják, simít-

ják és csomózzák. A dohánykertész egész évi munkáját teszik ki e különböző műveletek. Szárítás és ültetés egyidőben nem végezhetők.

A munkamegosztás *több egyént feltételez*, a kik egy és ugyanazon munka más és más részlete körül foglalatoskodnak.

A gombostűgyártás legalább tíz munkásnak együttes működését feltételezi munkamegosztás mellett. Az egyik kihúzza a drótot, a másik kiegyenesíti, a harmadik elvágja, a negyedik kihegyezi, az ötödik megköszörüli azt a végét, a melyre fej jön, a hatodik a fejet teszi fel, a hetedik fehéríti, a többi a csomagolás körül foglalatoskodik.

Minden munka, de legfőképen a megosztva teljesített munka, *bizonyos tervet feltételez*, mely szerint a részletek végeztetnek. Az egyes részletek nem azonos időtartamot igényelnek, az egyikhez több embert, a másikhoz kevesebbet kell állítani. Gondoskodni kell arról is, hogy a munka, ha mindjárt részletekben végeztetik is, tökéletes egésznek képezzen, vagyis az egyes részletek egyesíttessenek. A terv végül arra való, hogy az egyes részletek arányosíttassanak.

A tervet vagy azok állapítják meg, a kik együtt állanak munkába, vagy az, a ki a munkásokat munkába állítja, foglalkoztatja.

A köedénygyárban, ha hetenként két kemence edényt, egyenként 2000—2000 korona értékkel akarunk kiégetni, annyi agyagot és mázat kell őrölni, a mennyi a kívánt mennyiség termeléséhez nyersanyagul szükségeltetik; annyi korongot működésbe hozni, a mennyivel az edényt formázni, annyi festőt alkalmazni, a mennyi a megszáradt formákat színezeni és mázzal ellátni képes, annyi napszámost foglalkoztatni, a mennyi az edénynek a kemencébe rakásához és a kirakáshoz igényeltetik. Mindez beosztást, tervszerűséget feltételez.

A munkamegosztás végül megfelelő *berendezéseket, tőkét* is igényel. Több munkásköz többet végez, több szerszámmal dolgozik, több nyersanyagot használ fel, több gépet foglalkoztat.

A szabómester előbb kiszabja, aztán férczeli, s végül varrja a ruhát, tehát egymásutánban dolgozik. A ruhagyárban több ruhadarabot egyszerre szabnak, többen férczelnek egyszerre, s többen varrnak egyidejűleg. A szabáshoz gép, a varráshoz varrógépek, s mindenekelőtt több posztó kívántatik.

Hatása.

A munkamegosztás fokozza a munka sikerét. Munkamegosztás mellett *gyorsabban, jobban és olcsóbban*, egyszóval *többet* lehet termelni. Miért?

Gyorsabban, mert egy és ugyanazon munkára tartozó több részlet egyidejűleg végeztetik. *Jobban*, mert az a munkás, a ki folytonosan ugyanazt a munkarészletet végzi, ügyességet, tökélyt sajátít el, s annak daczára, hogy többet végez, jobban is végzi a munkát. Végül *olcsóbban*, mert ugyanazon tőke az üzem viszonylagos rövidegénéél fogva, gyorsabban forgatható meg, mert a munkabér a munkatartamhoz és ugyanazon munkatartam mellett végzett munka után kisebb, s mert az üzem általános költségei több termékre oszthatók szét.

A munkamegosztásnak közvetlenül a munka sikerére, közvetve a *termelés produktivására gyakorolt eme hatásában van a munkamegosztásnak egyik és fő előnye.*

A munkamegosztás egy további előnye, hogy *lehetővé teszi* Előnye. *a rendelkezésre álló munkaerő teljes kihasználását.* A munkarészletek sorában vannak gyengébb és nehezebb feladatok. A nő, gyermek, műveletlenebb, testileg erőtlenebb a gyengébb; a férfi, a műveltebb, erősebb, a nehezebb feladatok megoldására alkalmazható.

A munkamegosztás *teszi lehetővé a munkás tökéletes kiképzését.* A ki folytonosan azonos munkakörben mozog, nemcsak ügyességre tesz szert, de a mozdulatokban, a szerszámok vagy eszközök kezelésében, az észjárásban fogásokat, fortélyokat is sajátít el. A munka alapos ismerete, az ügyesség, a fortélyok specialistává teszik a munkaszakban.

A munkamegosztás *szülőanyja a találmányoknak.* A gyakorlott munkás önérekből, hogy kényelmesebbé tegye, rövidítse, könnyítse a munkát, avagy mert tettvágya valami javítást, újítást felfedezni készíti, kutat és találmányra akad.

A munkaerők kihasználásának szép példáját látjuk a háziiparszerűleg folytatott szalmakalapkészítésnél. A gyermekek a szalmát tisztítják és hasítják, a férfiak egyengetik a fonatot, a nők fonnak és gépen varrnak.

Egy Stoibruck nevű kertész különös előszeretettel a gladiolus kertinövény tenyésztésére vetette magát. E növénynek eredetileg csak egy faját, a Délafrikából áthonosított vörösvirágút ismertük. A nevezett kertész különleges kísérleteinek köszönjük, hogy ma ezernél jóval több más és más színvegyületű és alakú gladiolus ismeretes.

A gyufaskatulyákat azelőtt kézierővel készítették. Egy ily skatulyák készítésével megbizott amerikai munkás gépet talált fel, melynek segítségével egy munkás naponta 1000 drb fadobozt készít.

Hátrányai.

A munkamegosztás sok tekintetben hátrányos a munkásra, ki ez alapon dolgozik. Egyoldalú képzése *kiszolgáltatja a munkaadó önkényének, nélkülözéseknek teszi ki*, ha szakmabeli munkájában csökken a kereslet; foglalkozásának egyhangúsága *eltompítja*, mert pihenteti, az *észtelenségét*; a művelet terhes volta vagy egészségrontó hatása, változatosság hiányában, *alássa egészségét* stb.

Határa.

A munkamegosztásnak határa van, mert alkalmazásának feltételei vannak.

A munkamegosztás terjedésének határt szab a *munka természete*, a melynél fogva csak bizonyos fokig bontható egyidejűleg végezhető részletekre. Határt szabnak továbbá a *munkaerők és a tőke hiánya, a termelés többletének elhelyezésében mutatkozó nehézségek*, s végül a munkamegosztás alkalmazására kívánt *szakképzettség hiánya*. A munkamegosztás terjedésének törvényét ehhez képest így lehetne formulálni: *A munkamegosztás a népesség, az elhelyezést kereső tőkék szaporodásával a termelt jószág fogyasztásának emelkedésével és a műveltség fejlődésével terjed.*

Tőkeszegény országokban gyakran hallható a szakképzett kézművesek panasza az iránt, hogy nagyobb üzemre nem térhetnek át, mert a szükséges kölesöntőkét nem tudják megkapni. A kalapgyárban, mely csak pörge kalapokat gyárt és a nyomdában, mely csak magyar nyelven ad ki népies olvasmányokat, a termelés fokozásának s a munkamegosztás alkalmazásának csak addig van helye, a míg kilátás van arra, hogy a termékek piacra is találjanak. A mezőgazdaságban a műveletek természeténél fogva kisebb tere van a munkamegosztásnak. Sok iparvállalat nem boldogult már egyenesen abból az okból, mert hiányában volt a munkamegosztás szervezéséhez értő technikusnak stb.

Hatása a művelődésre.

A munkamegosztás elterjedésének egyik eszköze a műveltség fejlődése; ámde *a munkamegosztás is hatással van a művelődésre*. A munkamegosztás alkalmazásának a termelésben tudható be, hogy bizonyos jószágok s főképp *ipari készítmények csökkenő árirányzatot mutatnak*. A munkamegosztással elért előnyök tették lehetővé a jószágok árainak fokozatos leszállítását. E jószágok eme áresökkenés folytán *megközelíthetőkké váltak oly társadalmi, jobban mondva vagyoni osztályok részére, melyek e jószágokat mindaddig, míg áruk magas volt, nem sorozhatták szükségleteik közé*. Közvetlenül az áresökkenésnek,

közvetve a munkamegosztásnak köszönhető, hogy jobban ruházkodunk, jobban táplálkozunk, szellemi szükségleteinkre nagyobb gondot fordíthatunk, szóval újabb és újabb szükségletek iránt több érzéket tanusítunk ma, mint régebben.

A zsebóra használatának elterjedésében haladást kell látnunk. Az idővel takarékosabb elbánást, lelkiismeretes pontosságot, értelmes munkabeosztást stb. köszönünk ennek. S a zsebóra használatának nagy elterjedését kizárólag annak tulajdoníthatjuk, hogy ma már pár forintért a szerényebb jövedelmű munkás is megszerezheti azt.

10. A termék tulajdonságairól.

Minden terméknek két, a gazdaság szempontjából jelentős tulajdonsága van: használhatósága és értéke. Ezen tulajdonok állapítják meg a termék becsét és jelentőségét; ezen tulajdonaiért hozzuk a termék érdekében az áldozatokat s ezen tulajdonok mértéke szerint becsüljük a mások termékeit.

Az egyiket a magunk vagy a mások tapasztalásából közelebről ismerjük, még mielőtt a jószág termelésébe fogtunk, mielőtt megszereztük. Ez az, a mi a jószág termelésére készült és a mi megszerzésére indít a mások termékének. Ez a tulajdonság a használhatóság, vagyis valamely terméknek alkalmas volt Használhatóság. szükségletnek kielégítésére, hiányérzetnek csillapítására.

A másikat kevésbé ismerjük előzetesen és csak akkor tudjuk kellőképpen méltányolni, ha a termelést befejeztük és visszatekinthetünk a végzett munkára, mert tudatával vagyunk azon költségeknél, melyekkel a termelés járt; illetve akkor, midőn a megszerzéseért hozott áldozatokat számbavettük. Ez a tulajdonság az érték, vagyis azon becs és jelentőség, melyet a magunk Érték. termékének azért tulajdonítunk, mert szükségletkielégítésre vagy élvezetre csak áldozatok árán vált alkalmassá, a mások termékének pedig azért, mert ismerjük vagy legalább sejtjük és odavetőleg fel tudjuk becsülni azon költségeket, a melyekkel annak termelése másoknak járt vagy járna nekünk, ha magunk termelnők.

A használhatóság mértékét a termékkel kielégíthető szükséglet Mértékük. nagysága sűrűsége és általánossága szabja meg. Minél nagyobb, minél sűrűsebb, minél általánosabb a szükség-

let, melyet valamely termékkel fedezhetünk, annál nagyobb a használhatósága.

Az érték mértékét a termelés költségei adják; s minthogy az áldozatokra, melyek a termelés költségeiben nyerne kifejezést, illetve melyek a szerzéssel járnak, a jószág használhatóságának tudata késztet, közvetve a termék használhatósága. A termék értéke annál nagyobb, minél nagyobb a termelési költsége s közvetve minél nagyobb a használhatósága. Egyenlő használhatóság mellett azt a terméket termeljük, illetve szerezük meg, a melynek termelése vagy megszerzése kisebb áldozatokkal jár. Egyenlő termelési vagy szerzési költség mellett annak a terméknek tulajdonítunk nagyobb értéket, melynek a használhatósága nagyobb.

Minden termelés áldozatokkal jár, tehát minden terméknek értékkel is kell birnia; s minthogy a termelésre a használhatóság tudata kész, használhatósággal is. *A használhatóság feltétele az értéknek, de az érték nem feltétele a használhatóságnak, mert nem bir mindaz értékkel, a mi használhatósággal bir.* A gazdasági jelentőséggel nem bírő szabad jószágok, melyek mindenkinek munka és költség nélkül állanak rendelkezésére, birnak használhatósággal, de mert költség nélkül szerezhetőek meg, értéket nem képviselnek.

Az öröklött jószágot könnyebben eltékozolja a könnyelmű ³³ ~~sz~~ mint a saját szerzeményét, mert nem ismeri a fáradságot, melybe került, nem tudja megbecsülni. A nyersvasnál értékesebb a távirda sodrony és a vasércznél a nyersvas, mert termelési költsége nagyobb. A bérszolgálat szolgálata csekélyebbértékű, mint a futaré, az inasé kevesebb mint a segédé, mert használhatósága kisebb. A víz használható, de nem értékes; az útmenti szeder értéktelen, de használható stb.

Jelentőségük.

A termék szóbanlévő két tulajdonsága nem absolut jelentőségű. A termék e két tulajdonságát ugyanis mindenki a saját szemeivel vagyis egyéni körülményeihez képest, subjektive becsüli fel. Az érték és használhatóság mértékére vonatkozó kijelentésnek az egyéni becsü képezvén alapját, *ugyanazon jószágnak egyik és a másik magángazdaság szempontjából más és más lehet az értéke és használhatósága egyfelől és másfelől egy és ugyanazon jószágnak más és más lehet az értéke és*

Használhatóság
viszonya az ér-
tékhez.

használhatósága a magángazdaság szempontjából, és más a közgazdaság szempontjából, a forgalomban.

Más és más lehet ugyanazon terméknek az értéke és használhatósága az egyik és másik magángazdaság szempontjából, két oknál fogva. Egyfelől azért, mert az értéket közvetve a használhatóság határozza és a használhatóság más és más gazdaságban eltérő. A használhatóságra ugyanis a szükséglet, illetve a hiányérzet nagysága és hatályossága a határozó. Már pedig a szükséglet ugyanazon termékre, de más és más gazdaságban más és más lehet a fennforgó körülmények szerint. Vannak termékek, melyek a gazdasági alanyok egy egész csoportjára nézve nem bírnak használhatósággal s így közvetve értékkel, holott ugyanazokat a gazdasági alanyok egy másik csoportja értékeseknek tartja.

Másfelől előáll a tulajdonságok becsüjében az eltérés azért, mert egy és ugyanazon termék értékének — még ha a használhatóság mértékére nézve egyértelmű is a felfogás — egyik és másik gazdasági alany más és más költséget fogad el alapjául, mert egyik kisebb, a másik nagyobb költség árán képes a terméket előállítani vagy megszerezni.

Más az esztergapadnak az értéke a termelő gyáros, más a lakatosmester, más a magánemberre. A fényképetet azonos méret és kivitel mellett másképp értékeli a házi iparos, a ki keze munkájával faragta, másképp a gyáros, a ki a fa páczolása és préselése útján tömegesen állítja elő és másképp a fogyasztó, a ki a kézi és gyári munkát másképp becsüli fel. Más és más az erős muraközi lovaknak értéke arra, a ki fényüzésből kíván tartani lovakat és más arra, a ki terhek szállítására akarja alkalmazni. Más az értéke a téli ruhának az évad elején, mint a végén, a friss gyümölcsnek évadon kívül, mint a mikor érési ideje van.

Más és más lehet továbbá az értéke és használhatósága valamely terméknek a magángazdaság szempontjából és a közgazdaság szempontjából a forgalomban.

Egyéni becsün és mások becsüjén alapuló érték.

Mindenki becsülheti a maga termékét tetszése szerint. A kézműves mondhatja azt, hogy az általa csinált cipőt nem adja 3—4 gyárilag készültért, mert ismeri a készítés módját, tartósságát. A költő nagybecsülheti ódáját, a tudós a készültőségét. *De ez a becsü végre is csak azt fejezi ki, a mit a termék neki ér meg s nem azt az értékét, a mit a terméknek mások*

tulajdonítanak. Ezt a másik értéket úgy ismeri meg, ha cserébe kínálja másnak, ha módot keres más termékekkel való összemérésre. Ez az összemérés lesz igazi próbája az értéknek és felülbíralata az egyéni becsünek, ez mutatja meg, nem tulajdonít-e a subjective bíráló a kellelénél nagyobb használhatóságot a terméknek az általános felfogással szemben, s vajjon nem fordított-e a termelés érdekében több áldozatot, mint a mennyivel azt más termeli. Kívánatos, hogy a másoknak a forgalomban megnyilatkozó becsüje teljesen fedje az egyéni becsüt, mert tulajdonkép amazon alapszik a közgazdaság szempontjából érdekes és jelentőséggel bíró érték. *A forgalomban jelentkező érték általánosságban annál inkább meg fog felelni az egyéni becsün alapuló értéknek, minél általánosabb, nagyobb és sürgösebb szükségletet fedez a termék és termelése viszonylag minél olcsóbb volt;* adott esetben annál inkább, minél jobban képes a termelő egyéni becsüjének helyessége felől a piacot, illetve a vevőket, megrendelőket, a szolgálatra igényttartókat meggyőzni.

Az érték határa.

Valamely termékből bizonyos időben felhalmozott készlet csak annyit ér, a mennyit a szükséglet jelentősége, melynek fedezetére szolgál s másfelől valamely termék értéke alapjául azon legmagasabb termelési költség szolgál, a mely mellett a készlet azon része termellett, melyre a fennforgó szükséglet kielégítése szempontjából még szükség van.

Az értéknek, illetve a használhatóságnak más szóval van a forgalomban határa, a melyen túl a forgalom valamely terméknek nem tulajdonít nagyobb becsüt vagy jelentőséget. Egyébiránt a magángazdaság is csak bizonyos mértékig tulajdonít valamely terméknek értéket s csak bizonyos fokig tekinti használhatónak. A használhatóság a szükséglet terjedelmének, sürgösségének és nagyságának emelkedésével emelkedik, a terjedelem és nagyság csökkenésével és a sürgösség gyengülésével csökkenik. *A használhatóság azon foka, mely a legkisebb, leggyengébb szükségletnek felel meg, jelzi a használhatóság határát.* A szükséglet emelkedése és a termelési költségek növekedése emeli a termék értékét, a szükséglet és költségek csökkenésével gyengül az érték is. *Az értéknek azon foka, mely a szükséglet, leggyengébb árnyalatának, illetve a legcsekélyebb termelési költségnek felel meg, képezi az értéknek határát.*

A napszámos tél idején haza hozza heti bérét. Megfizeti házbérét, beszerzi a fűtőanyagot, kiadja a jövő hétre az élelemrevalót, a fennmaradóból vesz kicsinyeinek valamelyes téli ruhát. Minden egyéb szükséglet, mert annak kielégítésére már nem telik, túl van reá nézve a használhatóság és közvetve az érték határán. A gyermekeinek téli ruhája felelően meg sorrend szerint és tényleg a leggyengébb árnyalatnak, ez képezi reá nézve az érték határát.

Marad
 élelemrevaló
 ruhák
 házbérek

füst

2) Füstöt elvezet a
 kocsma alá inni -

III. A FORGALOMRÓL ÉS AZ ÁRÚRÓL.

1. A forgalomról általán.

A szerepelosztás egyoldalualakká teszi a közgazdasággá alakult magángazdaságokat, a szükségletek kielégítése szempontjából függökké egymástól, illetőleg azon készlettől, melyet a közgazdaság valamennyi tagjának termelése biztosít, s melyből részt vár és kap minden egyes, olyant, a minőt az össztermelés sikere érdekében kifejtett gazdasági tevékenységével kiérdemel. S minthogy a közgazdaság közös jószágkészletéből csak az számolhat értékekre, a ki maga is hozzájárul az értékek neveléséhez, s minthogy kiki utalva van arra, hogy hiányait feleslege árán fedezze, hozzon, hogy vigyen, tegyen, hogy neki is tegyenek: mozgásba jönnek a jószágok, érintkeznek az alanyok, a végből, hogy kiki hozzá jusson a jószágokhoz, illetve a szolgálatokhoz, a melyekre szüksége van. A mozgás és érintkezés tartós, folytonos, mert az egyoldalúság, melyet a szerepelosztás okoz, hasonlóképen az. S ez a folytontartó mozgás és érintkezés: *a forgalom.*

A forgalom a közgazdaság főjelensége, az a tapasztalás, miszerint a közgazdaság tagjai folyton érintkeznek egymással, hogy kölcsönös szolgálataikkal kielégítsék és egészítsék egymást; miszerint a jószágok szakadatlanul mozgásban vannak, hogy a termelő gazdaságokból eljussanak a fogyasztó gazdaságokba.

A gazdasági alanyok érintkezése: *a személyek forgalma*; a termékek szakadatlan vándorlása az egyik gazdaságból a másikba: *a jószágok forgalma.*

Meghallgatjuk az egyházi férfiú hitszónoklatát, hogy vallásos érzületünket fokozzuk, a tudós felolvasását, hogy ismereteinket kiegészítsük; a beteg felkeresi orvosát, a peres fél ügyvédjét, hogy baján segítsen; végig járjuk az utca boltjait, hogy bevásároljunk a szükségesekeket; szóval forgalmat tartunk fenn, érintkezünk a tudóssal, orvossal és kereskedővel, hogy kielégítést, kiegészítést nyerjünk; szolgáltatunk, hogy ellenszolgálatot kapjunk.

A forgalom fogalomhatározata is utal arra, hogy a gazdaság e jelenségében két mozzanat van: a *személyi*, az egyének érintkezése és a *tárgyi*, a mely amannak folyománya, a termékek mozgása. A jelenség magyarázata is két irányban keresendő. A jelenség alapoka *abban a körülményben, mely az egyéneket érintkezésre indítja, a közelebbi oka az egyének ama cselekményeiben, melyekből folyólag a jószágforgalom támad.*

A forgalom alapoka, vagyis az, a miért forgalom van és szükséges: *egyoldalúságunkban, másokra utaltságunkban,* illetve a *szerepelosztásban és együttlétünk társas mivoltában*; a forgalom közelebbi oka, jobban mondva *forrása*, a miből a mozgás támad és ered: a *cserében és szállításban* van. A szerepelosztás terjedése az alapokat hatványozza; a cseresetek szaporodásával s a szállítás növekedésével pedig a forrás erősödik.

Alapoka es
forrása.

A forgalom most kimutatott alapokát tekintve: *nélkülözhetlen eszköze* egyrészt a *szükségletek kölcsönös kielégítésének*, másfelől pedig *szükséglet, mely maga is kielégítést vár, önczél, mely a társas együttléttel jár és jelentkezik.*

A forgalom most említett forrását tekintve: *emberi kezdeményezéstől függő, emberi elhatározással növeszthető és csökkenthető mozgásképen áll előttünk.*

Valljon kizárólag és mindig gazdasági érdek visz-e bennünket az emberek társaságába s nem vonz-e bennünket gyakran valami benső szükségérzet embertársaink közé, mely a velünk hasonérlművekkel és gondolkodásuakkal való eszmecserében leli meg kielégítését?

A berlini «Centralverein für Förderung deutscher Interessen im Auslande» segélyösszegei, melyekkel a Kamerunbau letelepedett német családokat támogatta és melyek azzal kamatoznak, hogy ma a kameruni német gyarmat és az anyaország között élénk forgalom van, újabb forrást nyitottak a német forgalomnak.

A gazdasági alanyok érintkezése nemcsak közvetlenül, de közvetítés útján is történik. A jószágok áthelyezése az egyik gazdaságból sem történik kizárólag emberi erővel. A közgazdaság tagjainak *közégek és eszközök* vannak a forgalomban támogatásukra.

Közgei és
eszközei.

A termelő nem végzi szükségképen maga a forgalomba-hozásnak sokszor fárasztó és nagy ügyességet igénylő munkáját, de másra bizza ezt. Úgy lehet azért, mert ez a más az értékesítés módozataival ismerősebb; úgy lehet, mert a forgalom, melyet a termék elhelyezése kíván, elvonná figyelmét a termelés további folytatásától és vezetésétől; úgy lehet azért, mert az előny, melyet a félbe nem szakított termelés hoz, jóval meghaladja a közvetítésért követelt díjat. *Azok, a kik a termelők szerepét átveszik* abban a pillanatban, midőn a termék az értékesítés stádiumába kerül és a termelés szerzéssé alakul; *azok, a kik a termelő és fogyasztónak közvetítésére vállalkoznak* annak az értéknövekedésnek fejében, melyet a terméknek szereznek, mert térben áthelyezik és a fogyasztó igényeihez alkalmazkodva bocsátják áruba — *azok, a kik a bőséggel, mely itt jelentkezik, kiegyenlítik a szükségletet, mely amott mutatkozik: a forgalom közgei, munkásai; s azok az eszközök, melyek igénybevételével a termelők közvetlenül avagy közvetítők útján, a fogyasztókkal, a gazdaság a gazdasággal, az ember az emberrel érintkeznek, s a melyek felhasználásával megkönnyebbül a jószágok forgása, a csere egyszerűbb és sűrűbb, a szállítás rendszeresebb, olcsóbb és gyorsabb lesz: a forgalom eszközei.*

A bizományos, ügynök és nagybani kereskedő, a zsbárus, házaló és kofa, a fuvaros, szállító és küldőncz: a forgalom munkásai. A taliga, a telefon-állomás és villámvonat, a postakocsi, kerékpár és távirtdaberendezés, a check, közraktárjegy és papírpénz, a méter, tonna és liter, a forgalom, — a közlekedés, a csere és szállítás — eszközei.

Forgalmi
intézetek.

A vevőknek az eladókkal, a szolgálatra készeknek a szolgálatra szorultakkal, s általában az érintkezést keresőknek egymással való találkozására, továbbá a sikerült cserének folyományaként szükséges térbeli áthelyezések eszközlésére szervezett, állandóbb jellegű intézetek, melyek azért állítatnak és tartatnak fenn, hogy a forgalmat megkönnyítsék, kényel-

mesebbé, olcsóbbá és gyorsabbá tegyék, általánosítsák: a forgalom intézetei.

Az egymástól távollakó személyek érintkezésének közvetítése céljából berendezett forgalmi intézetek: *a közlekedési*, az anyagi jószágok továbbítása, vagyis a fennforgó távolságok leküzdése céljából történő beruházások: *a szállítási*, s végül a találkozási alkalmak szaporítása céljából fentartottak: *a tulajdonképmi forgalmi intézetek.*

Az iparvasut, sodronykötélpálya, kizárólag teherárak továbbítására berendezett szállítási intézet; a posta, helyi érdekű vasut közlekedési és szállítási intézet; a távirda és távbeszélő, közlekedési, az árverési csarnok, tőzsde, szorosabb értelemben vett forgalmi intézetek.

A forgalom a termelőt feleslege értékesítéséhez, a fogyasztót szükségleteinek kielégítéséhez segíti. *A forgalom kiegyenlíti a hiányt a fedezettel, a szükséglet a bőséggel.* A forgalomnak köszönhető, hogy a jószág eljut onnét és akkor, oda és oly időben, a hol az értékesebb. Megelégedésre szolgálja a termelőt és fogyasztót, és *mindenkit attól szabadít meg, a mi reá nézve feles s hozzájuttatja ahhoz, a mi reá nézve értékesebb.* *A forgalom közkincesé tesz minden haladást, a mivelődés terjesztésének nélkülözhetlen alkalma.*

Szerepe.

A forgalom juttatja hozzánk a dél gyümölcseit, az észak prémjeit, a chinai théát és a délamerikai kávét, a nyugat haladását és találmányait, Páris divatját, az olasz zene műélvezetét, a franczia szellemességet, a tudomány teoriáit stb.

2. A cseréről és szállításról.

A csere és szállítás a közgazdaság egy-egy jelenségét, a forgalomban álló gazdasági alanyok egy-egy cselekményét jelenti, azon cselekményeket, a melyekből *a jószág-forgalom* támad, azon jelenségeket, melyek a jószág-forgalmat kiteszik.

A csere legalább két gazdasági alany cselekménye, meg-egyezés, melyből folyólag jószág jószágért engedtetik át.

Csere.

A csere tárgyát jószágok képezik, s minthogy e jószágok anyagiak és személyesek, cserének három *változata* lehetséges: anyagi jószág cseréltetik anyagi jószágért, anyagi jószág enged-

tetik át szolgálatért, vagy szolgálat teljesítettik ellenszolgálat fejében.

Czélja.

A csere *czélja*: jószágok megszerzése, közvetve a szükségletek kielégítésének előmozdítása.

Alku és megegyezés.

A cserének, mint cselekménynek két mozzanata van. A cserét *alkú* előzi meg s a felek *megegyezése*, az *ügylet megkötése*, fejezi be. Az alkú a cserélő felek nyilatkozatából áll és a cserélendő jószágok összeméréséből. A megmondja mit kér a maga jószágáért, azaz mennyit a más jószágából érte cserébe; B. felel, mennyit ad az A. jószágáért a magáéból. A értékeli a maga jószágát a B. jószágában kifejezve, B. értékeli a magáét az A-ében kifejezve. Végre megegyeznek.

A. csikót árul a vásáron, B. egy mént. A. felajánlja cserébe a ménért a csikóját, de mert B. a mént magasabban értékeli, s mert ezt A. is belátja, megtoldja ajánlatát egy lószerszámmal. A felek megegyeznek, be van fejezve az alku, kész a csere.

A gazdatiszt felajánlja szolgálatait a birtokosnak. Szabad lakást, 15 métermázsza terményt, tehéntartást stb. kér. A birtokos kevesebbet ígér, alkusznak és végre megalkusznak.

A karthágóiak hajói felkeresték a nyugat-afrikai partokon lakó libiai törzset. Partra szállva, kirakták cserébe hozott jószágaikat, erős tüzet raktak és visszatértek hajójukra. A tűz füstje jeladás volt. Az ekként értesített libiai törzs kisietett a partra, megtekintette a jószágokat, annyi aranyat rakott a jószág mellé, a mennyit az szerinte megért, s azzal visszavonult. Majd a karthágóiak szálltak partra, megtekintették a felajánlott aranyat, s ha elég volt, berakták a hajóra s elhajóztak; ha nem találták megfelelőnek, újból tüzet raktak. A néptörzs ismét előjött, megjavította ajánlatát. S így folyt az alkudozás a megegyezésig, jelekkel, személyes érintkezés, minden szó és hang nélkül.

A csere feltételez:

a) *több*, legalább két, a szükségletek kölcsönös kielégítése szempontjából *egymásra utalt alanyt* (szerepelosztás);

b) másokra *átruházható és forgalomba hozható gazdasági jószágokat*, melyek fölött a cserélő felek *szabadon* rendelkeznek (átruházhatóság, forgalomképesség és tulajdonjog);

c) *érintkezést*, hogy a megegyezés létrejöhhessen (közlekedés);

d) *módot és eszközt* arra, hogy a felek megértsék egymást (értékkifejező, súly- és ürmérték).

Érték nélkül való tárgyak nem képezik csere tárgyát. Kiváló lelki tulajdonokat sem lehet átruházni. A földbirtokos átbocsátja földjeinek hasznélvezetét s az orvos munkájának díjazása ellenében műtetét végez, mert a hasznélvezet és a szolgálat képezheti csere tárgyát. Nyelvismeret hiányában, eltérő mértékrendszer mellett és idegen pénz-nemekben igen nehéz a csere.

A csere feltételeiből következtethetünk a csereesetek szaporodásának szabályosságára.

A csereesetek szaporodása valamely közgazdaságban annál nagyobb, minél inkább terjed a szerepelosztás, minél inkább fokoztatik a jószágok forgalomképessége és fejlesztetnek a közlekedési intézetek, minél csekélyebb korlátozás mellett érvényesül a tulajdonjog és minél több és jobb eszköz áll rendelkezésre a forgalom közvetítésére.

Csereesetek
szaporodásának
törvénye.

Ma ugyanazon szükségleteket több helyütt, több cserével, több egyénnel való érintkezés útján elégítjük ki, mint pár évtized előtt, a csere-esetek szaporodtak. Azelőtt ugyanis egy és ugyanazon boltban megvehettük a sót, világítóbavaló olajat, kötényrevalót és a vasat is, ma mindezen czikkekre nézve külön üzletek vannak. Ismeretes, hogy az ingatlanok forgalma a jobbágy-intézmény megszüntetése óta nagyobb. A mióta a vasuti kocsik átalakítása útján forgalomképességet adtunk a magyar dinnyének és szőlőnek: a német piacokon is kötünk e jószágokban csereügyleteket stb.

A csere lényegén nem változtat, csak a formáján és elnevezésén, az, hogy az a jószág, melyért cserébe keresünk egy mást, vagy a melyet cserébe kínálunk más jószágért: *pénz*. Az sem változtat a csereüzlet lényegén, ha az ellenszolgáltatás nem követi nyomban a szolgáltatást, vagyis, hogy az adósnak a későbbi szolgáltatásra vonatkozó ígérétébe vetett bizalom, *hitel* alapján köttetik meg.

A *pénzzel vagy hitellel közvetített cserét: közvelettnek*, az ügyletet *adásvételnek*, illetve *hitelügyletnek* s azt a jószágot, mely pénzért vagy hitel alapján adatik cserébe, *árúnak* nevezük.

Közveletten csere.

Közvetlen csere most már *elvéve* fordul elő. A csere *hosszú fejlődés során* hagyta el közvetlen formáját. Egyik közgazdaságban előbb, a másikban utóbb, a mint előbb vagy később ismertetett fel a közvetítés szüksége s találtak a közgazdaság tagjai alkalmas csere-, sajátképen forgalmi eszközt.

Közvetlen csere.

Az áttérést az ugynevezett cseregazdaságról a pénzgazdaságra leginkább azon nehézségek siettetik, melyekkel a közvetlen csere jár.

Nehéz a közvetlen csere, mert a cserélési szándék nehezen találkozik a cserébeadás szándékával, a kereslet a kínálattal. A csere csak úgy jöhet létre, ha A. oly jószágot ajánl cserébe, melyet a másik fél B. keres, mi több, csak úgy, ha A. oly jószágért keresi a cserét, melyen B. ép túl kíván adni.

Például, ha A. juhot akarna cserébe adni ruhadarabért, hiába találkoznék B-vel, a ki fegyvert ajánl buzáért, vagy C-vel, a ki ruhát kínál ugyan, de nem juhot, hanem fegyvert akarna cserébe. A-nak olyannal kell találkoznia, a ki ruhadarabot kínál és juhot keres érte cserébe.

Ezen nehézségtől eltekintve is, nagy akadályokba ütközik a közvetlen csere az *értékelés* szempontjából.

Az alku során a felek kölcsönösen felbecsülik, értékelik az elcsereendő jószágokat, más szóval nyilatkoznak az iránt, mennyit kíván az egyik a másik jószágából cserébe az övéért. Szükséges e szerint, hogy a cserélő fél ismerje mindazon jószágok értékét, melyeket ajánl, kifejezve azon jószágokban, melyekért cserélni kíván, tehát a buza értékét juhban, fegyverben és ruhadarabban stb. *Az értékarányok száma*, melyeket a forgalom szélesbedésével egy-egy embernek fejében kell tartani — könnyen érthetőleg — *jól felszaporodik s nehezíti a cserét.*

Már ezen két nehézségnél fogva is számos csereügylet maradt abban a cseregazdaság korában, a legtöbb mégis egy harmadik okból, azért, *mert a cserébe kért vagy kínált jószágot értékcsökkenés nélkül nem lehet annyi és oly részekre osztani, a mint azt a szükségletek sokfélesége és a cserébe kért jószágok érték nagysága kíváná.*

A. fegyvert kívánna cserélni, mert buzára és ruhadarabra volna szüksége. A fegyver fel is ér a buza és ruhadarab értékével, de nyomban elveszti ezt az értékét, mihelyt részekre szedik; már pedig a buza is másé és a ruhadcsere is különálló s így az ellenérték részarányos megosztása válnék szükségessé.

Szállítás.

Szállítás alatt a jószág térbeli áthelyezését kell értenünk a termelő gazdaságból a fogyasztóba; leküzdése a szállítás

azon nehézségnek, mely valamely jószág fogyasztását illetőleg bizonyos helyen és időben fenforog, azon távolság miatt, melyben a hely a termelés szinterétől van. A szállítás rendszerinti folyamánya a cserének, a tulajdon-átruházás jogeselekményének.

A távolság vagy azért képez gátat valamely jószág fogyasztására nézve, mert a szállítás huzamos időt vesz igénybe, vagy azért, mert a szállítással tetemes költség jár. A távolságot az emberi ész nem kurtíthatja meg, de a távolság okozta hátrányokat csökkenteni képes: gyorsabb és olcsóbb szállítással. A teherárú elszállítása Budapestről Debreczenbe szekéren 4—5 napot vesz igénybe, vasuton ugyanannyi órát kíván. A vasuti szállítás berendezésével Debreczen közelébb hozatott Budapesthez, a szállítás gyorsításával le lett küzdve a távolságban rejló nehézség.

A szállítás nem mindig követi idősorrendben a cserét, sokszor meg is előzi, máskor meg egészen el is marad. A cataniai narancsot például bizománykép küldik a budapesti auctióba. A vásáresarnok hatósági közvetítői részére küldött élelmiszerek is előbb szállítatnak, mintsem eladattak volna. A szolgálatok is rendszerint előbb teljesíttetnek, mielőtt díjaztatnának. Az ingatlanok eladását nem követi szállítás. A közraktárban elhelyezett árúk, az árújegy eladása mellett, szállítás nélkül is többször cserélnek tulajdonost.

A fogyasztó gazdaságok érdeke bizonyos *kivánalmakkal* áll elő a szállítás tekintetében. Ezen kívánalmak részben a szállítás eszközeinek javítására, részben azon módozatokra vonatkoznak, melyekkel a jószágok forgalomképesége fokoztatik. A fogyasztók *rendszerinti kívánalmai*: legyen a szállítás *gyors, biztos, rendszeres és olcsó*.

Kellékei és költségei.

A szállítás körül fölmerülő *költségek* — egyenlő távolság mellett — függenek a *szállítandó jószágtól*, nevezetesen annak *alakjától, értékétől, súlyától, tartósságától, a szállítással járó kockázattól, a szállított jószág tömegétől és a szállítás rendszerességétől*.

3. A forgalomképeségről és forgalomszabadságról.

A forgalombahozott, cserélt és szállított jószágnak *árú* a neve, attól a pillanattól, hogy elhagyja a termelés színhelyét, mindaddig, míg a fogyasztó gazdaságba nem kerül.

Árúvá csak az a jószág lehet, mely alkalmas a forga-

Fogalma.

lomra. Nem minden jószág alkalmas, s az alkalmasok sem egyformán — egyik esetben inkább, a másikban kevésbé — valók forgalomra. Vannak jószágok, melyek sem csereére, sem szállításra nem alkalmasok, mások csereére igen, de szállításra nem. A tulajdonság, mely a jószágot forgalomra alkalmatossá teszi: a forgalomképesség. Nagyobb az alkalmatossága a forgalomra annak az árúnak, melyre nézve könnyebben jön létre a csere, a mely kevesebb körülményességgel és költséggel messzebb szállítható, szóval a mely akadálytalanabbul mozog az egyik gazdaságból a másikba.

A belső jószágok, például a hírnév, ügyesség, kiváló színérzék, költői inventio, sem csere, sem szállítás tárgyát nem képezik, nem bírnak forgalomképességgel. Az ingatlanok bírnak forgalomképességgel habár csak csere tárgyát, szállítását nem képezik. A szolgálatok is bírnak forgalomképességgel, csakhogy forgalmuk igen rövidtartamu, mert rendszerint csak akkor teljesítetnek, ha a fogyasztó már jelentkezett, s mert ritkábban szorul a szolgálattelvő és szolgálatra-szorult közvetítőre.

Foka.

A forgalomképesség foka döntő azon zonára nézve, a melyen belül a jószág forgalomba jöhet.

A forgalomképesség fokát illetőleg különbséget kell tenni *abszolút* és *relatív* forgalomképesség között. *Abszolút* forgalomképesek azon jószágok, melyek *belső és külső tulajdonságaiknál fogva egyáltalán forgalomképesek.*

Relatív forgalomképességgel bírnak azok az árúk, melyek bizonyos adott körülmények között alkalmasabbak a forgalomra, mint más körülmények között, mert *abszolút* forgalomképességük a körülmények kedvező vagy kedvezőtlen volta szerint emelkedik vagy csökkenik.

Azon belső és külső tulajdonságok, melyek határozók arra nézve, hogy valamely adott jószág abszolút forgalomképessége kisebb-e vagy nagyobb, a következők: az érték, közvetve a használhatóság, a tartósság, a térfogat, közvetve a részekre való oszthatóság és a súly. Minél nagyobb a jószág értéke, minél általánosabb a használhatósága, minél kisebb a törekenysége, romlékonysága és nagyobb az ellenállása a hideg és meleg behatásával szemben, minél nagyobb az értéke térfogatához és súlyához képest, annál nagyobb a jószág abszolút forgalomképessége.

A fedélcserép forgalomra alkalmasabb, mint az építési kő, a márvány forgalomképessége nagyobb, mint a falitéglé, a kaoliné nagyobb, mint a közönséges agyagé. A húskivonatnak nagyobb, mint a nyers húsnak, a fagyapotnak nagyobb, mint a fenyőfarönknek, az órarugónak nagyobb, mint a vassodronynak, a váltónak, bankjegynek nagyobb, mint a fémpénznek, a szétrakható fabutornak nagyobb a forgalomképessége, mint a szét nem rakhatónak.

A relativ forgalomképesség a fennforgó körülményektől függ. Befolyással lehetnek a forgalomképesség mértékére: a személyek közlekedésének könnyűsége vagy nehézsége, az árúk forgalmának közvetítésére szolgáló csere és szállítási eszközök száma és tökélye, a természeti viszonyok és különösen az évszak, a fogyasztó közönség igényei és főképp műveltsége, a politikai intézmények és rendszabályok, a conserválási technikának előhaladása, a csomagolás élelmessége s végül a gazdasági alanyoknak a forgalmat illetőleg élvezett szabadsága is.

A zónadijszabás életbeléptetése és a helyi vonatok rendszeresítése emelte a hetivásárforgalom cikkeinek forgalomképességét. Télen a romlás veszélye nélkül nagyobb távolságokra, jégtartányokban még nyáron is szállítunk élelmiszereket. A legtöbb bor megtörik és zavarosodik a tengeren való szállítás tartama alatt. A szesz, bor és kőolaj forgalomképessége vasuti tartánykoesik alkalmazása mellett nagyobb, mint hordókban. A magyar nyelven kiadott naptárnak nagyobb a forgalomképessége az Alföldön, mint a németé. Préselt állapotban a széna, a termények à la rinfusa, nagyobb távolságra szállíthatók. A hitbizomány kötötté teszi a földbirtokot.

A fennforgó viszonyok oly jószágokat, melyek általában csekélyfokú forgalmi képességgel bírnak, relative igen forgalomképesekké tehetnek és fordítva le is szállíthatják egy csekély fokra az abszolút forgalomképességet.

A tilalmak bizonyos jószágokat bizonyos időre és irányokban teljesen kizárnak.

A mi a forgalomképesség az árúra nézve, ugyanaz a személyekre nézve a közlekedés, ügyletkötés és szállításnak szabadsága: a forgalomszabadság.

Forgalom-
szabadság.

A forgalomszabadság folyománya az egyéni személyes szabadságnak; *a forgalmat önczél gyanánt fogva fel: szabad, független érintkezés; a forgalmat mint célok eszközét tekintve: az érintkezés céljának, idejének, módjának, helyének és tartamának megállapításában élvezett függetlenség; szabad elhatározás a csereügyletek megkötésében vagy mellőzésében, a szállítás tárgyának, irányának, módzatának, távolságának stb. megválasztásában.*

A középkorban a fűszerkereskedő nem árulhatott lisztet, vaját. A mercantilismus korában ipari nyersanyagoknak külföldre szállításával nem lehetett foglalkozni. A céhek korában az asztalos nem szállíthatott vasalást a ládára, melyet készített. A városok árúmegállítási, szállítási joga a forgalomszabadságnak korlátozásait képezték.

Szabad
forgalom

A forgalomszabadság össze nem tévesztendő a szabad forgalom értelmével. *Szabad a forgalom, ha nincsen akadály, mely annak kifejlődését gátolná.* A forgalomszabadság hiánya is közvetve oka lehet annak, hogy nem szabad a forgalom. A forgalomszabadság korlátozása a kezdeményezést nehezíti, a szabad forgalom gátja a kezdemény célhozjutását nehezíti, illetve zárja ki. Szabad forgalom forgalomszabadság nélkül és forgalomszabadság szabad forgalom nélkül egyaránt értéktelenek.

4. A forgalom határáról, nagyságáról és eleven- ségéről.

A közgazdaság forgalma három körülményére nézve határozható meg közgazdasági törvényekkel: *határát, nagyságát és elevenességét* illetőleg.

A *határ* azon maximumot jelzi, a meddig a forgalom fejlődésében terjedhet; a *nagyság* azon kiterjedést, melylyel a forgalom a határon belül tényleg bír, tehát a forgalombanállók számát és forgalombahozott jószágok összmenyiségét vagy értékösszmáját; az *elevenesség* végül az érintkezés sűrűségét és a jelenségek egymásutánjában mutatkozó gyorsaságot fejezi ki.

A forgalom határát tekintve: *messzeterjedő* vagy *szűk határok között mozgó*; nagyságát illetőleg: *viszonylag nagy*,

közepes vagy szerény; elevensége tekintetében végül: *eleven, vontatott vagy lanyha* lehet. A forgalom lehet nagy annélkül, hogy eleven lenne és lehet eleven annélkül, hogy nagy lenne. Az eleven forgalom azonban rendszerint nagy, s a nagy forgalom szintén nem nélkülozi legtöbbször az elevenséget.

Egy népbankban például naponként 150 ügyfél is megfordul kis betétjével és apró 10—25 koronás váltójával, s a forgalom mégis szerény; a földhitelbankban csak 1—2 fél részére folyósítanak kölcsönöket és a forgalom mégis nagy összegekre rúg. A szatócsboltban folytonosan vannak krajezáros vevők, a forgalom eleven, de nem nagy; a nagykereskedőnél 10—15 fél fordul meg naponta, de bevásárlásuk ezekre menő. A közgazdaság belforgalma lehet eleven és nagy, de külforgalma viszonylag szerény. A magyar közgazdaság külforgalma terményekben nagy, a kivitele ipari készítményekben szerény; a behozatala gabnáművekben szerény, ipari készítményekben nagy és bizonyos viszonylatokban eleven.

A forgalom fejlődésképesége — az áru forgalmat illetőleg — annál nagyobb, vagyis határa annál messzebb van, minél nagyobb a közgazdaság termelő és fogyasztási képessége, minél több érintkezésre van szükség a szerepelosztás terjedelméből folyólag, minél értelmesebbek a közvetítők, minél több és tökéletesebb forgalmi eszköz áll rendelkezésre, minél nagyobb a forgalmi intézetek száma és szolgáltatási képessége, minél szabadabb a forgalom és minél nagyobb a forgalom-szabadság; a személyforgalmat illetőleg — a forgalmat öncélgyanánt fogva fel — annál nagyobb, minél nagyobb a társulási és közszellem és minél nagyobb a népesség műveltsége és a közlekedési intézetek fejlettsége.

A forgalom nagyságát az össztermelés és a fogyasztás közvetítésének szükséglete, a szerepelosztás terjedelméből, valamint a társulási és közszellemből folyólag kívánt érintkezések száma és elevensége teszi ki.

A forgalom elevensége végül annál nagyobb, minél szabadabb a forgalom, minél nagyobb a forgalom-szabadság, minél nagyobb az árúk forgalomképessége, minél számosabbak és tökéletesebbek a forgalom eszközei, értelmesebbek a forgalom közvetítők és fejlettebbek a forgalom intézetei.

Határa.

Nagysága.

Elevensége.

A német birodalmi kormány expedíciót meneszt Keletázsia forgasztási viszonyainak tanulmányozására, hogy lehetővé tegye a forgalom határainak kiterjesztését. Az orosz kormány jégtörőket alkalmaz a keleti tenger kikötőiben, hogy hozzáférhetővé tegye a partokat. A finn hajózási társaság két nagy hajót rendezett be legközelebb hűtőkamarákkal, hogy a vaj az év bármely szakában, a romlás veszélye nélkül, legyen szállítható Angliába. Ezek az intézkedések is a forgalom fejlesztését czélozzák.

A közgazdaság külforgalmát valamely más közgazdasággal, a beés kivitel súly- és értékmennyiségére vonatkozó adatokban; a személyforgalmat a belföldön a vasuti és hajózási vállalatok által kiadott menetjegyek számával, valamely iparág áruforgalmát az össztermelés megközelítő értékommájával lehet kifejezni stb.

5. Az árról, az árnak alakulásáról.

A cserét *alku* előzi meg és a felek *megegyezése* fejezi be. Az alkút ismét az elcserélendő jószágok összemérése, *kölcsönös értékelése* vezeti be és ezt a *felek nyilatkozata* követi arra nézve, mennyit kérnek és adnak a cserébe bocsátandó jószágért. Ez a nyilatkozat: *az árnak megszabása*.

Közvetlen csere mellett azt a mennyiséget, melyet bizonyos jószágért cserébe kérünk vagy bizonyos jószágért adni készek vagyunk, abban a jószágban fejezzük ki, a melyre a jószágot elcserélni szándékunk; közvetett csere mellett pedig pénzben.

Ez a jószág-, illetve pénzmennyiség kifejezője a másik értékének, vagyis azon ár, melyen a csere létrejöhet. *Az ár tehát valamely jószágnak egy más jószágban vagy pénzben kifejezett értéke.* Ára van a jószágnak, ha értékét megmérték. *Az ár tehát az értékbecslésnek eredménye, a jószág egyik tulajdonságának, — értékének, közelebbi megjelölése, azon áldozat, melyet a jószág megszerzéseért hozni kell.*

Fogalma.

Az alföldi juhász, a ki raczka juhot akarna cserébe adni egy merino bárányért, megmondja, hogy hány juhot, kettőt vagy egyet, fiasat vagy meddőt, szőrben vagy nyírottan hajlandó-e adni a kiválasztott bárányért, s viszont az, a ki vele alkuba lép, nyilatkozik, kész-e a választott bárányt oda adni, vagy csak egy másikat, talán gyengébbet.

A juhász kifejezi az ő juha értékét bárányban, a másik alkuvó fél a bárányt a juhban. A bárány a juhnak, a juh a báránynak az ára.

A gyárvezető felajánlja szolgálatait, elmondja mire képes, mit fog teljesíteni és hogyan; a gyártulajdonos pedig nyilatkozik, hogy mivel hajlandó honorálni a szolgálatot, mennyi készpénzfizetéssel, jutalék részesedéssel stb. A gyártulajdonos ellenszolgálati képezik a gyárvezető közreműködésének árát, s a gyárvezető szolgálatait az ellenszolgálatoknak.

A munkadíj és bér a munka teljesítésének, a tőkebér és kamat a tőke használatának, a földhaszonbér a földbe fektetett tőke és a föld anyagai és erői használatának az ára.

Az árral kapcsolatosan a közgazdaság három figyelemre-méltó jelenségéről kell emlékeznünk. Az egyik a *jószágok árának alakulása*, a másik az egy és ugyanazon jószág árában észlelhető *ingadozás*, a harmadik az az *irányzat*, melyet bizonyos jószágok ára, ha hosszabb időn megfigyeljük, követ. Ez a három jelenség képezi az árra vonatkozó fejtegetéseink beosztásának alapját.

Az áralakulás a forgalom egyik jelensége, mely a forgalomra szánt jószágot kíséri. Rövidtartamú és meg-megújuló, mert annyiszor ismétlődik, a hányszor két különböző jószágot egymáshoz viszonyítunk.

Az egyes eserealku során tulajdonkép három ár alakul. Kettőt a felek körülményeik befolyása alatt külön-külön szabnak meg, a harmadikat a másik kettőnek alapulvételével és a körülmények mérlegelése után a felek megegyezése állapítja meg.

A ki az alkút kezdi, a kinek értékesíteni való feleslege van, kifejezi az értéket, melyet jószágának tulajdonit, árt szab jószágának, s ez a *követelt ár*; a ki az alkuba bele bocsátkozik, azaz felel a tett ajánlatra, miután felbecsülte a jószágot a maga szükségletei vagy a további értékesítés, viszonteladás szempontjából, szintén szab árt, vagyis kifejezi azt, hogy az ő becslése szerint mit ér az ajánlott jószág s ez a *kinált ár*. Közvetlenül a követelt és kinált árból, közvetve a felek azon körülményei szerint, melyek a követelésre, illetve ajánlatra befolyással voltak, alakul azon ár, melyben a felek megegyeznek, s ez a tulajdonképeni, a *megalkudott ár*.

A követelt és kinált ár az egyéni becsün alapuló érték-

Áralakulás

Követelt és kinált ár.

Megalkudott ár.

nek, a megalkudott ár a más becslése által felülbírált értéknek a kifejezője.

Az ár annál könnyebben alakul, minél inkább fedezi a követelt árat a kínált ár, vagyis minél kisebb a különbség a követelés és az ajánlat között.

A magyar szólásmód szerint remény van a vásárra, a felek meg egyezésére, mert már kevés van köztük. A cseléd bízik a szegődtetéséhez, mert csak egy köből kukoricza vagy egy pár csizma van közte és a munkaadó között.

Az ajánlat és követelés között rendszerint van különbség. Annak az érdeke ugyanis, a ki értékesíteni akar, azéval, a ki szerezni kíván, ellentétes. Az eladó jó árat elérni, a vevő olesón venni törekszik. Mindkét fél küzd a maga álláspontjáért és törekszik a másik felet álláspontja helyességéről meggyőzni, illetve azon indokok és körülmények felől felvilágosítani, a melyeket az ár megszabásánál, egyéni becsüjénél figyelembe vett, még pedig a végből, hogy a másik felet a követelt ár tekintetében engedékenységre, illetve a kínált ár megjavítására bírja. *A versenynek mégis csak megegyezés rendszerint a vége*, vagyis megalakul a tulajdonképeni ár; még pedig látszólag annak a félnek előnyére vagy hátrányára alakul, a ki álláspontját a másik féllel el tudta fogadtatni, illetve, a ki a másik féllel szemben engedményekre volt kénytelen. A látszat azonban csal, mert *a csere rendszerint és valójában mindkét fél előnyére van*; úgy az egyik, mint a másik fél ugyanis csak azon esetben hajlandó a cserére, ha előnyösnek látja azt, vagyis ha értékesebbnek találja a cserébe kapható jószágot a magáénál. Tényleg tehát nem is egyenértékek azok, melyek cseréltetnek.

Azon körülmények, melyekre a követelt ár igazolására az alkut kezdő fél hivatkozhatik, a következők: a nyersanyaga fogyatékán van, a tőkéje drága, hiányában van a munkáskéznek, nagy a kockázata, kevés a készlete stb.; viszont azok, melyeket a kínált ár képviselője hozhat fel, a következők: rosszabbodtak a megélhetési viszonyai, nélkülöznie lehet az alkudott jószágot, pótlékokkal is fedezheti a szükségletét, stb.

Az alkunál s az ár alakulásánál a körülmények felsorolása és egybevetése játszván szerepet, fontos és könnyenérthető befolyással van az ár alakulására az, birnak-e a felek kölcsönösen tájékozottsággal egymás körülményeiről, akarnak-e alapos meggyőződést szerezni az ada-

tok megbízhatóságára nézve, avagy éppen tájékozatlanok és elég kényelmeselek utánna járnai az értesüléseknek; nem vezetik-e félre, nem tévesztik-e vagy éppen csalják-e meg egymást?

Az elmondottak után az áralakulás tényezőit közvetlenül a követelt és kínált árban, közvetve a két cserélő fél azon körülményeiben kell látnunk, a melyek a követelt és kínált ár meghatározásánál is, de a felek megegyezésénél is érvényesülnek.

Ez az állítás azonban csak az elszigetelten álló, egyes csereesetre, a megalkudott árra vonatkozhatik.

A közgazdasági forgalomban ugyanis nemcsak egy vevő és egy eladó áll egymással szemben, hanem a vevők egész serege alkuszik az eladók nagyszámú érdekelttségével; nem egy, de ezer és ezer csere jön létre ugyanazon jószágokban; azután a közgazdasági forgalomban a hiányt, mely esetleg itt és ma mutatkozik, ki lehet egyenlíteni már holnap azzal a bőséggel, mely amott tapasztalható, úgy, hogy az összefogyasztás fedezetül tulajdonkép az összes termelést kell tekintenünk; s így a követelt árat mindazok határozzák, a kik a jószágot eladni kívánják, s a kínált árat azok, a kik azt megszerezni akarják; s ennek következtében a követelt árra azoknak a körülményei vannak befolyással, a kik a jószágot termelik s annak készlete fölött rendelkeznek, a kínált árra pedig azoké, a kik azt szükségleteik fedezésére keresik; s ennél fogva az áralakulás tényezőit a forgalomban: a jószágban mutatkozó összes szükséglet és az erre befolyással bíró körülmények, másfelől a szükséglet kielégítésére, rendelkezésre álló fedezet és ennek körülményei teszik.

A körülmények, melyek a közgazdasági forgalomban a követelés formulázásakor felhozhatnak, a következők: a nyersanyag általában fogyatékán van, a tőke általán drága, munkáskézben általán hiány érezhető, az összefogyasztás növekedőben van, a jószág kelete általán nagy, újabb piacok is nyíltak, stb; az ajánlatnál ellenben a következők: a megélhetési viszonyok általán rosszabbodtak, túltermelés van, új beszerzési források nyíltak, a fogyasztás csökkenőben van, stb.

Az áralakulás tényezőit kevesebb szóval is meghatározhatjuk.

Nyelvünk a vevőknek, kik valamely jószágot megszerezni

Az áralakulás tényezői.

a) egyes esetekben.

b) a közgazdasági forgalomban.

*Követelt
Kínált
Nyersanyag
Tőke*

Kereslet-kínálat.

kivánnak, a megszerzésére irányzott törekvését *keresletnek*, az eladóknak, kik valamely jószágot értékesíteni akarnak, erre vonatkozó igyekezetét pedig *kínálatnak* nevezi. Ezen két elnevezéssel — *átvitt értelemben* — ki lehet fejezni a *vevőket* és *eladókat*, illetve a vevők részéről vásárolni szándékolt és az eladók által értékesíteni kívánt *jószágmennyiségeket* is, vagyis az *összes szükségletet* és a *fedezet összeségét*.

Azon kérdésre tehát, melyek valamely jószág áralakulásának tényezői a forgalomban, röviden ezt felelhetjük: *a jószág kereslete és kínálata*.

Ezen két tényezőnek egymáshoz való viszonya szerint alakul az ár.

Valamely jószágban bizonyos időben és helyen észlelhető kereslet áll: a multból fedezetlenül maradt hiányból, hozzáadva a jelen szükségleteit; azokból a vevőkből, a kik nem tudták a multban szükségletüket fedezni, hozzáadva azon számot, melylyel a vevők a jelenben szaporodtak; azon törekvésből, mely czélt nem ért, fokozva azzal, mely a jelenben támad. Valamely jószágban bizonyos helyen és időben észlelhető kínálat áll: a multból fenmaradt készletekből, hozzáadva a folyamathban lévő termelés kész termékeit; azokból az eladókból, a kik értékesíteni nem tudtak, hozzáadva azok számát, a kiknek értékesíteni valójuk van; abból a törekvésből, mely a multban czélhoz nem jutott, fokozva azzal, mely a jelenben támad.

Megértjük most már, mit jelent, ha azt olvassuk, hogy nagy a kereslet valamely időben és helyen olesőbbminőségű ágytollakban, nagy a kínálat hizott sertésekben, sok iparossegéd keres munkát, szükség van orvosokban.

Piaczi ár.

A jószágnak az az ára, mely a kereslet és kínálat befolyása alatt és viszonya szerint — a jószág piacán, illetve a forgalom zajában — alakul, a forgalmi, *piaczi* ára.

A piaczi és a megalkudott, az egyes cserealku során alakult ár alakulásuk közvetett tényezői tekintetében különböznek egymástól; azaz abban, hogy emennek alakulására a két fél körülményei, amazéra pedig a vevők és eladók összeségének, a számbajövő egész kereslet és kínálatnak körülményei a határozók.

A vágómarhának, a reggeli süteménynek, a gépies munkának, a vendégszobának rendes piaczi ára van; a tenyészállatnak, különleges süteménynek, a kiválóbb tehetséget igénylő munkának és az állandó lakásnak árát esetről-esetre alkudjuk meg.

A piaci ár — imént megállapított tényezőinek befolyása alatt — a következő törvény szerint alakul: Ha a szükséglet a fedezetben, a kereslet a kínálatban és fordítva kielégítést talál, közepes ár alakul; ha nagyobb a kereslet, mint a kínálat, — a nagyobb szükséglet siet kielégítést keresni a kisebb fedezetben, befolyásosabbak lesznek azok a körülmények, melyek a követelt árat támogatják: — a közepesnél magasabb ár alakul; ha végül a kínálat a nagyobb, mint a kereslet, — a bőségesebb fedezet a csekélyebb szükséglet lefoglalásán igyekszik hatalomra azok a körülmények jutnak, melyek a kínált ár képviselőit támogatják: — a közepesnél alacsonyabb ár alakul.

A piaci ár alakulásának törvénye.

Ha a narancsauction, melyre 5000 láda került, 20 oly vevő jelenik meg, a kiknek maximalis szükséglete nem több az 5000 lánál, közepes árra; ha 30 oly vevő, a ki 10,000 lánál óhajtana venni, magas árra, ha csak 10 olyan, a ki legfeljebb 2000 lánál vesz: alacsony árra lehet kilátás.

Az áralakulás most ismertetett tényezőin kívül, kivételes esetekben, tényezője lehet az áralakulásnak a *szánalom* és *jótekonyság*, mely nem a szükséglethez képest és nem a fedezet nagyságának mérlegelésével vásárol, a *tájékozatlanság* és *kényszer*, mely kizárja a kereslet és kínálat körülményeinek gondos egybevetését, az *előszeretet*, mely bizonyos tetszésünkre talált jószág iránt leküzdhetetlen, a *szokás*, mely a kereslet és kínálat viszonyának nagyobb kutatása nélkül, azonegy forráshoz vezet a vevőt vagy eladót, stb.

Egyéb tényezők.

Tíz fillért dobunk az utcai gyerekeknek egy doboz gyufáért: szánalomból; egy koronával fizetjük a jótekonny nőgyelet estélyén a szivar-kát: jótekonyságból; túlfizetjük a drágakövet: tájékozatlanságból; érteken alúl adjuk oda festményünket: kényszerből; kétszeres árat adunk egy elhasznált levélbélyegért: előszeretettől; magasabb árat fizetünk abban az üzletben, melyben évek hosszú sora óta vásárolunk: megszokásból.

A piaci ár alakulásának imént formulázott törvénye, mint a közgazdaság minden törvénye, nem absolut jelentőségű, mászóval a piaci ár csak úgy alakul a kereslet és kínálat viszonya szerint, ha a kereslet és kínálat szabad szervezkedését nem gátolja valamely körülmény, ha a vevők és eladók versenye egyaránt szabad.

Monopol és szorultsági ár.

A monopolok kizárják az eladók versenyét, vagyis megszorítják a kínálatot, verseny nélkül marad a követelt ár, s a kereslet kénytelen megadni a követelt egyedárúsági árat. A kényszerhelyzet fennforgó körülményei nem engedik érvényre jutni a keresletet, verseny nélkül marad a kínált ár, s a kínálat kénytelen elfogadni a kínált szorultsági árat.

Az egyedárúsági ár magasabb a szabad áralakulás mellett képződött piaci árnál, a szorultsági pedig alacsonyabb annál, mely alakult volna, ha a kereslet kifejlődésére van idő, mód és alkalom.

A páratlan szabadsalom tulajdonosának monopol árat fizetünk, s a romlás veszélyének kitett élelmiszerek nem ritkán szorultsági áron kelnek el, mert nem lehet bevárni a nagyobb kereslet kifejlődését.

6. Az ár ingadozásáról.

Az áringadozás a közgazdaság azon jelensége, mely szerint azon egy jószágnak ára ugyanazon piacon is, hosszabb vagy rövidebb időközben, bizonyos közepes árhoz viszonyítva, felfelé vagy lefelé, eltéréseket mutat, változik, másképp és másképp alakul.

Az ár ingadozásának oka csak az lehet, hogy a jószág keresletében vagy kínálatában, illetve ezek egymáshoz való viszonyában *változás* állott be.

A kereslet növekedésével — azonos kínálat mellett — emelkedik, a kínálat növekedésével — azonos kereslet mellett — csökkenik az ár. A kereslet növekedésével — a kínálat egyidejű csökkenése mellett — két okból emelkedik, a kínálat növekedésével — a kereslet egyidejű megcsappanása mellett — két okból esik az ár.

A kereslet növekedése azt jelenti, hogy a jószág megszerzésére irányzott törekvés fokozódik, a vevők száma vagy a vevők által megszerezni kívánt mennyiség emelkedik; a kínálat csökkenése ellenben azt, hogy az eladók igyekezete lohad, hogy az eladók száma és értékesítésre szánt készlete apad.

Az ingadozás törvénye.

Közelebbi okai.

Az áringadozás bonyolult jelensége a közgazdaságnak, mert úgy a kereslet, mint a kínálat maguk is okozatok, s így

azok egymáshoz való viszonyára közvetve, befolyással bírnak mindazon okok, melyek a kereslet és kínálat alakulását előidézik. Az árnak változása és ingadozása eszerint tulajdonképp azt jelenti, hogy a kínált árat képviselő fogyasztók vagy a követelt árat képviselő termelők körülményeiben, számában, törekvésében, a keresett vagy kínált jószág mennyiségében, *változás* állott be.

A kínált árban, illetve a keresletet illetőleg változás állhat be, mert a *jószág forgalmi értéke* — a fogyasztók szempontjából — megváltozott, mert a fedezet, melyre a fogyasztók a keresletnél támaszkodnak, megnagyobbodott vagy kisebbedett. A követelt árat illetőleg, a kínálatban, változás állhat be, mert a jószág termelésének költségei emelkedtek vagy csökkentek, az értékesítést váró készletek szaporodtak vagy megapadtak.

Arra, hogy valaki valamely jószág vevőjeként lépjen fel, s a keresletet növelje, határozó egyfelől az: *akar-e* keresletet támasztani, van-e szüksége a jószágra, szolgálhat-e ez valamely hiányának vagy vágyának kielégítésére, tulajdonít-e a jószágnak és milyen becsét és jelentőséget, érez-e magában vágyat annak megszerzésére; másfelől pedig az: *képes-e* keresletet támasztani, rendelkezik-e olyan jószággal vagy jószágokkal, melyeket amazért ellenérték gyanánt felajánlhatna?

Valamely jószág kínált árának, vagyis keresletének tényezője — ezek szerint — egyfelől azon érték, melyet ezen jószágnak a vevők, első sorban a szükségletkielégítés vagy élvezetre alkalmas voltánál fogva, másfelől költséggel járó termelésére való tekintettel, — bizonyos körülmények között — tulajdonítanak; másfelől pedig azon jószágmennyiség, melyet a fogyasztók ezen jószágért ellenérték gyanánt képesek felajánlani; a melyre támaszkodva a jószágnak értéket tulajdonítani és komoly keresletet támasztani képesek. Valamely jószág kínált ára, vagyis kereslete ingadozik, mert a jószág értéke a fogyasztás szempontjától megváltozott, s mert a vevők vásárló ereje csökkent vagy erősödött.

A népesség szaporodásával, mivelődésével, a vevők számának szaporodásával nagyobbodik a szükséglet, a gazdasági jólét emelkedésével javul a vevők vásárlási képessége: emelkedik a kereslet is.

A kereslet ingadozásának törvénye.

Apró házak és kisebb birtokok viszonylag jobb árakon kelnek, mert ezekre több vevő találkozik. A vidéki paraszt megbámulja a dízmű-kereskedés kirakatát s tovább áll, reá nem bírnak becsesl, mert nem az ő pénzéhez valók e tárgyak.

Minél drágább valamely jószág, annál kevesebben sorakozhatnak vevői közé. Rossz aratás után érzik a kereslet megcsappanását a csizmadiák, gubások, kalaposok stb., szóval mindazok, a kik a néptől élnek, mert a termés eredménye befolyással volt a nép vásárlási képességére. Ha megdrágul a kenyér és emelkedik a lakások ára, megcsökkenik a kereslet a nélkülözhető jószágok iránt.

A vevő tudva fizet a kiskereskedő viszonylag selejtesebb árujáért magasabb árat, mert fedezete nem engedi, hogy nagyban vásároljon. Szakértők által értékesnek talált régiség, verseskötet, festmény, hátí ló nem talál vevőre (keresletre) abban a körben, mely ily jószágoknak becsét vagy jelentőséget nem tulajdonít.

A kínálat ingadozásának törvénye.

Arra, hogy valaki jószágát eladóvá tegye s a kínálatot szaporítsa, határozó egyfelől az, van-e kilátása arra, hogy a vevők meg fogják téríteni a jószág termelésére — viszonteladónál a megszerzésére — fordított költségeit és azon felül bizonyos méltányos nyereséget, mely mellett a termelést még folytatnia lehet, szóval *olyan-e az alkalom, mely elhatározásra bírja*; másfelől az, *képes-e egy esetleg jobb alkalmat* — a nyereség nagyobb kilátásával való értékesítésre — *bevárni*, avagy olyanok a körülmények, hogy ajánlatosnak avagy mellőzhetlennel kell tartania a forgalombahozást.

Valamely jószág követelt árának, vagyis kínálatának tényezője — ezek szerint — egyfelől azon érték, melyet az eladók ezen jószágnak, tekintettel első sorban a termelésével járó költségre és az elérendő méltányos nyereségre, másodszorban annak ismert használhatóságára, tulajdonítanak; másfelől a fennforgó szükséglettel szemben rendelkezésre álló készletnek nagysága, melyre való tekintettel a forgalombahozást sürgősen eszközölni avagy későbbi időre elhalasztani látszik ajánlatosabbnak. Valamely jószág követelt ára, vagyis kínálata ingadozik, mert a jószág értéke a termelés szempontjából megváltozott s a készlet, melyből a szükséglet fedezhető, nagyobbodott vagy csökkent.

A termelési költségek emelkedésével emelkedik, az árukészletek felszaporodásával csökkenik a követelt ár. Emelkedik, mert a termelő csakis költségeinek és méltányos nyereségének

megtérítése ellenében hajlandó az eladásra; csökkenik, mert a készletek tartása költséggel jár, kezelést és gondozást igényel, s mert a készletekben heverő tőkék gyümölcsözése képtessé válik.

A haladás a termelés költségeinek leszállításán fáradoz, a conserválási technika javításai a készletek megőrzését teszik lehetségessé, a közlekedési és szállítási intézetek fejlődésével pedig az apadó készletek kiegészítése lesz könnyebbé és közvetve a kínálat szaporodása következik be.

A nyerstermény árának emelkedése befolyással van mindazon jószágok árára, melyek ezen anyagból készülnek, mert ez áremelkedéssel szaporodnak a termelés költségei. A szesz ára a kukoriceza, a malátáé az árpa, a pörkölt kávéé a nyers kávé árának emelkedésével emelkedik. A jó termésre való kilátás reménye befolyással van a régi készletek árára, mert a készletek megszaporodására biztos kilátás van és fordítva.

A csekély forgatókével rendelkező kereskedő kénytelen csekély haszonnal, s nem ritkán haszon nélkül is tudni készletén. A kiskereskedő jobban fizeteti meg magának a jószágok árát, mert megtéríteti magának az apró adagolással és többszörös kiméréssel járó munkát, s számol arra, hogy a kicsinyben vevő nem keresi szorgosan a készletek nagyságát és az árú minőségét.

Egybefoglalva a kínált és követelt ár ingadozásának törvényét, az ingadozás törvényét — tekintettel az ingadozás közvetett tényezőire, — így formulázhatjuk: *Valamely jószág ára emelkedik vagy esik, mert a kereslet és kínálat viszonya megváltozott. Emelkedik, mert a jószág értéke, tekintettel nagyobb használhatóságára, a termelésével járó költségek emelkedésére, nagyobb, mert a fogyasztók vásárlási képessége jobb és a rendelkezésre álló készlet apadt. Csökkenik, mert a jószág értéke és a fogyasztók vásárlási képessége csökkent és a készlet emelkedett.* A jószág értékének emelkedésével, a vásárlási képesség javulásával az ár egyenes arányban, a készletek szaporodásával fordított arányban áll.

Az áringadozás II. törvénye.

Ez a törvény több irányban kíván még közelebbi körülírást.

Az elmondottak szerint valamely jószág azokban talál vevőkre, a kik annak értéket tulajdonítanak és megszerzésére fedezettel rendelkeznek. A jószág vevőinek körét tehát a jószágnak értéke és a vevők vásárlási képessége vonja meg. Ámde vannak jószágok, melyek az egész világgazdaságban találnak vevőre és

ismét mások, melyek értékük s a vevők vásárlási képessége daczára, tényleg csak egy közgazdaságban, városban, faluban találnak piacra, mert a kereslet kifejlődése elé, — nagyobb körben — akadály gördül. *Határozottabb formulázást kíván tehát az, hogy az érték és vevők vásárlási képessége által vont körön belül, a vevők mely contingensének értékbecslése és vásárlási képessége képezi tényleg alapját a jószág kinált árának és okát ezen ár ingadozásának?* Kétségtelenül csak azon vevőké, a kikre nézve a jószág hozzáférhető vagyis azon még kisebb körön belül állóké, melyben a jószág forgalomképességgel bír.

Egy közös-legelőrsz csak azon falubeliek közt talál vevőre, melyben a közöslegelő fekszik, azért, mert a távolabb fekvő községbeliek, bár akarnának is és képesek is volnának szerezni legelőrszt, azt a távolság miatt nem használhatván, vevőkül nem jelentkezhetnek. A fali téglá csak azon körön belül számíthat vevőkre, a melyben — a szállításával járó költségekre való tekintettel — még használható. A körön kívül állók bár használhatnák és képesek is volnának megszerezni, nem veszik.

A mondottak szerint csak az adja el a jószágát, a kinek megadják a vevők a követelt árat s az, a kit a készletek nagysága nem int tartózkodásra, avagy épen szorit az értékesítésre. Ámde ugyanegy piacon kinált azonos jószágokat az egyik termelő nagyobb, a másik kisebb költséggel állította elő; aztán lehet valamely jószágkészlet a fennforgó szükséglettel szemben nagy vagy kicsiny, s a követelt ár leszállítására, illetve emelésére még sem forog fenn ok, ha nincsen akadálya annak, hogy ezen árúkészlet feleslege más fogyasztási piacok hiányának kiegyenlítésére fordíttassék, illetve ezen árúkészlet más piacok feleslegéből kiegészíttessék. *Határozottabb formulázást kíván tehát az, hogy melyik termelő költsége fogja képezni a követelt ár alapját és mely jószágkészlet szerint fog emelkedni, illetve esökkenni a követelt ár?* Kétségtelen, hogy a követelt ár azon legmagasabb termelési költségek szerint fog igazodni, melyekkel azon jószágmenyiség állítatott elő, melyre még szükség volt, hogy valamely fogyasztási terület szükségletei teljes kielégítést nyerjenek s a követelt ár ingadozására csak azon jószágkészlet lesz befolyással, mely a fennforgó szükséglettel szemben akadálytalanul rendelkezésre áll.

A termelőknek a termeléssel járó költségek leszállítására, a közvetítőknek a minél olcsóbb beszerzésre fordított ügyeket, azt a zárkozottságot, melyet a termelők technikai berendezéseikre vonatkozó felvilágosítások tekintetében, a közvetítők beszerzési forrásaik megnevezésében tanúsítanak, az a körülmény magyarázza, hogy nyereségük mindaddig nagyobb másokénál, a kik a termelési költségek leszállításának nyitját nem találták meg, míg a fennforgó szükségletre való tekintettel, a drágábban termelők termékeire is szüksége van a fogyasztásnak.

A buzavevőknek hivatkozása a jó termés kilátásaira mindaddig nem bírja engedményekre az eladást, míg a termés eredménye s a várható készletzaporodás bizonyossá nem lesz.

A piaci árak hullámzása bizonyos határok között mozog; egyfelől, mert az érték, mely a követelt és kínált árak alapul szolgál, csak bizonyos fokig terjed, s mert a szabad verseny a kereset és kínálat egyensúlyának helyreállításáról mindelőbb gondoskodik. E határok között az áringadozás annál nagyobb, minél jelentékenyebb a különbség, azon érték, melylyel a jószágának a vevőre nézve még bírnia kell, hogy megszerezze és azon érték között, melyet legalább el kell érnie a termelőnek, hogy jószágának eladásába belémenjen és termelését tovább folytathassa; s annál tovább tart, minél nehezebben lehet a fedezetlen keresletet kiegyenlíteni vagy a túlságosan felszaporodott kínálatnak megfelelő értékesítése minél nagyobb akadályokba ütközik.

Az érték azon foka, mely a jószág tekintetében érzett szükséglet leggyengébb árnyalatának felel meg, s azon foka, mely a jószág termelése érdekében hozott áldozatok minimumának felel meg: képezik az egyik és másik irányban a határjelzőt. Minél távolabb áll a két határjelző egymástól, annál nagyobb a tere a hullámzásnak.

Minél többet engedhet a jószág követelt árából — a nyereség terhére — az eladó, s minél többet javíthat — vásárlási képességénél fogva — a kínált áron a vevőközönség, annál távolabb áll egymástól a két határjelző. Feltéve, hogy egy háromszobás lakásnak közepes ára 600 korona, s azok, a kik 3 szobás lakást keresnek, legfeljebb 800 koronát fizethetnek egy ily lakásért, s a háztulajdonosoknak legalább 400 koronát kell kapniok egy ily lakásért: a lakás árának határát a 800 és 400 koronás ár fogja jelezni. Egyrészt azért, mert a kereslet, ha nem kap még 800 koronáért sem 3 szobás lakást, a két

Az áringadozás határai.

Handwritten notes:
 a foka
 vevőre nézve
 jelszó
 jele

szobással is meg fog elégedni, másrészt azért, mert a kínálat, ha még 400 koronát sem tud megkapni a lakásért, készebb lesz a lakást üresen hagyni.

Az árhullámzás bizonyos határok között mozog másodszor azért, mert a kereslet és kínálat egyensúlyának helyreállításáról a verseny gondoskodik.

Ha a követelt ár meghaladja a kereslet nagyobb része által a jószágnak tulajdonított értéket és a vevők nagyobb részének vásárlási képességét, mert az eladók sokat akarnak nyerni, vagy mert a termelés költségei tényleg emelkedtek, a kereslet egy része megszorítja a fogyasztását, más része egészen el fog fordulni e jószágtól és másban keresni a pótlékot. Szóval a kereslet csökkenni fog. A keresletnek megcsappanása visszahatással lesz a termelésre, s a termelők kénytelenek lesznek engedményeket tenni, módokat keresni a termelés költségeinek csökkentésére, hogy a kereslet ismét egyensúlyba kerüljön a kínálattal.

Ha a kínált ár, akár, mert a szükséglet nagyobbodott s a rendelkezésre álló készletekben nem talál elegendő fedezetet, akár, mert a vevők vásárlási képessége javult s az eladók magasabb követeléseit is könnyen teljesítik, meghaladja a kínálat által a jószágnak tulajdonított értéket, a figyelem e jószágra irányul, a régi termelők, a busás nyereségre való tekintettel, termelésüket nagyobbítani és újabb termelők a régiekkel versenyre fognak kelni, szóval a kínálat megszorodik, a követelt ár csökkenni fog s a kínálat egyensúlyba kerül a kereslettel.

A kiegyenlítés annál gyorsabban vagy lassabban megy végbe, illetve a közepes ártól való eltérés, az áringadozás annál rövidebb vagy hosszabb tartamú, minél könnyebb vagy nehezebb a kereslethez képest megcsökkent kínálatot szaporítani, illetve, minél könnyebb vagy nehezebb a kínálatot a megcsappant kereslettel szemben kevesbíteni.

A magas árak csökkenésével és a leszállott árak emelkedésével helyre áll egyensúly mindig a közepes árhoz vezet; s minthogy a közepes árhoz legközelebb az a követelt ár áll, mely a szükséglet által még indokolt legmagasabb termelési költségen felül méltányos nyereséget biztosít a kínálatnak, mondható az, hogy a piaci ár ingadozása végeredményében a termelési

költségek (hozzáértve a méltányos nyereséget is) színvonalához vezet.

Azt a tapasztalást, miszerint a művelődés haladásával a jószágok piaci ára mind kisebb ingadozásokat mutat s hogy a hullámzás, habár sűrűbb is, de nem oly tartós, mint a művelődés alsóbb fokán, megmagyarázza a közlekedési és szállítási eszközök folytonos tökéletesbítése, aztán a gazdasági alanyok szabadabb forgalma, továbbá az árúk forgalmának nagyobb szabadsága, az a sok intézkedés és találmány, mely a jószágok forgalomképességének fokozását czélozza, aztán az árúközvetítés czéltudatos törekvése a kereslet és kínálat arányában bizonyos helyen és időben mutatkozó különbözetek kiegyenlítésére.

Az áringadozás és művelődés.

7. Az árirányzatról.

Az árirányzat a közgazdaságnak azon jelensége, mely szerint valamely jószág piaci ára, hosszabb fejlődésre visszatekintve — a kisebb-nagyobb áringadozás mellett — következetes emelkedést vagy csökkenést mutat.

Fogalma.

Az árirányzat ennél fogva csak a múltra vonatkozó árjegyzések nyomán constatálható jelenség. Az árirányzatoknak tanulmányozása alapján készül az árak története. Minél pontosabb és megbízhatóbb adatok állanak a kutatónak rendelkezésére, annál tisztábban áll előtte az árirányzat, mint jelenségnek, képe. A tudomány rendelkezésére álló adatok alapján igazolható árirányzatok közül érdekesek azok, melyet a *nyerstermények*, *iparczikkek* és *ingatlanok* árfejlődése mutat.

Érdekesebb árirányzatok.

A nyersterményeknek emelkedő, az iparczikkeknek csökkenő árirányzata van.

A nyerstermények közül határozottabban jelentkezik az emelkedő árirányzat a fánál, mint a bányatermékeknél, nagyobb a húsnál, mint a szemesterményeknél. Jobban feltűnik a csökkenő árirányzat azon iparczikkekénél, melyek termelési költségei között nagyobb százalék esik a nyersanyagra, mint a munkára s a berendezésekbe fektetett tőkére, mint azoknál, melyek sok munkával és fáradsággal minél kevesebb nyersanyagból készülnek.

Megfejtése
általában:

Az *árirányzatban tapasztalható emelkedés* illetve *csökkenést általánosságban az áringadozás törvényeire kell visszavezetnünk*. Az emelkedést az fejtí meg, hogy a gazdasági fejlődés során *állandóan* hatalmasabb a kereslet és gyengébb a kínálat, hogy a kínálat tartós csökkenésével vagy stagnálásával szemben *állandóan* hatályos és fokozódó a kereslet; vagy hogy a kínálat nem képes lépést tartani a kereslet haladásával. A csökkenést az fejtí meg, hogy a követelt ár a termelési költségek leszállítása folytán, s a keresletet teljesen vagy felesen kielégítő készletekre való tekintettel, *mindinkább* alászáll.

Egyenként.

Az egyes jószágokat illetőleg a következő magyarázatokra vezethető vissza a tapasztalás.

Szemes
termények.

A *szemesterményeknél emelkedő árirányzat* tapasztalható azért, mert a népesség szaporodtával, mind több, művelődésével jobb és jobb minőségű szemestermény fogyasztatik. Ámde a föld anyagai és erői nem kimeríthetlennék és a csökkenő termékenység törvényénél fogva bizonyos határon túl minden újabb beruházás viszonylag kevesebb hozadékot ad.

A szemestermények árának fejlődésénél nyer legvilágosabban igazolást az, hogy az *árirányzat emelkedő* vagy *csökkenő* jellege nem zárja ki közben az áringadozásokat. Az amerikai buza és tengeri behozatala például a termények árában nálunk és Európában árhanyatlást idézett elő, mert oly területek terményei váltak forgalomképesekké az európai piacokon, melyeknek anyag- és erőbősége nagyobb azon hazai, illetve európai telkekénél, melyek művelésével járó költségeket — tekintettel a szükséglet mérvére — a fogyasztás kénytelen volt különben elfogadni a követelt és piaci ár alapjául.

Hús és állati
termények.

A *hús* s nevezetesen a borjúhús *emelkedő árirányzatát* megfejtí az, hogy az állattenyésztés mind költségesebb. A legelőterületeket felszántjuk s az állatállományt vagy csökkentjük vagy istállóban mesterséges takarmányon tartjuk. A hús termelése és kivált a borjak nevelése mind többbe kerül s ezzel szemben a szükséglet nő.

Ásványi
anyagok.

A *kőszén, vasérczek és egyéb ásványi anyagok árirányzata*, mert e kincsek csak korlátolt mennyiségben állnak rendelkezésünkre — s az ipar mind több és több anyagot tüzel és használ fel — önként érhetőleg, csak *emelkedő* lehet. Újabb és újabb bányák feltárása, a meglevők kiaknázásában kifejtett

igyekezet módosíthatja, vagy visszatartja ugyan bizonyos időszakokra ezen irányzatot, de az irányzat — emelkedő jellegének természetes okaira való tekintettel — nem lehet más, mint a melyről szólottunk.

A vadállatok húsa és az állati termények ára általán szintén emelkedő irányzatot mutat, mert az állatok pusztúlnak, s az állati termények használata mind többoldaluvá lesz.

Könnyen érthető az árirányzat *csökkenő* jellege az *ipar-* Iparcikkek.
*cikkek*nél. A nagy ipar hatalmas és a tömegtermelést elősegítő berendezései, a munka megosztás mérve, a technika vívmányai a költségek megtakarítása terén, egyfelől, — a népesség művelődése és szaporodása másfelől, lényegileg pedig az, hogy a követelt ár csökkenik és hogy a kereslet növekedése tápot nyújt a termelők versenyének: adnak magyarázatot e jelenségre.

A művelésre szánt *falusi telkek* és *városi belsőségek* ár- Falusi telkek.
ban is *emelkedő* irányzatot észlelünk. Amazt a jelenséget megérteti velünk az a körülmény, hogy mind több és több tőke fektetetik be birtokba és hogy a szaporított beruházások nagyobb hozadékot helyeznek kilátásba. A telkek árvízmentesítése, a vadvizek levezetése, a mocsarak lecsapolása, öntözési tervek keresztülvitele, vasuti vonaloknak, országutaknak kiépítése s leginkább a tanyák létesítése, a gazdasági épületek és udvarok, a talaj trágyázása önként érhetőleg növelik a telkek értékét és ezzel árát is. Agronom országokban mindeme magyarázatokhoz hozzájárul még a népesség előszeretete a földbirtok iránt, ez a valóságos «földéhség», melyből folyólag a földbirtok a legbeesesebb vagyonalkatelem, mindenki csak földet szerezni és földnek kíván ura lenni.

A városi belsőségek árfejlődésében tapasztalható ugyan csak emelkedő irányzat megokolására szolgáljon az, hogy e tel- Városi telkek.
kek tulajdonosai, figyelemmel a népesség folytonos sűrűségére, nemcsak a terület négyzetmétereit fizettetik meg maguknak, de a terület fölött lévő légürt is, melybe egész épületóriások, számos család befogadására, egész emeletsorozatok építhetők.

8. A pénzről.

Arra, hogy a közgazdaságban valaki csak úgy jut jószág-hoz, ha jószágot ad cserébe, szolgálatra csak úgy tarthat szá-mot, ha maga is szolgáltat, hogy továbbá a forgalomra, illetve a személyek érintkezésére és az árúcserére feltétlenül szükség van, megtaláltuk egyfelől az önérdekben, másfelől a közgazda-ság szervezetében a magyarázatot. Arra a *jelenségre nézve* azonban, *hogy a gazdálkodó társadalom a cserének közvetí-tésére és a gazdasági jelentőség kifejezésére, teljes egyértelmű-séggel ugyanegy jószágot, melyet pénznek nevez; arra a kér-désre, miért és mióta teszi ezt, minő a szerepe-e jószágnak a forgalomban és e szerepénél fogva minő a jelentősége és ter-mészete, a következőkben keressük a felvilágosítást.*

Keletkezése.

A közvetlen csere sok nehézséggel jár, mert kereslet nem könnyen találkozik a megfelelő kínálattal; mert az érték kifeje-zése, az értékarányok számánál fogva, melyek ismerete a csere eszközléséhez nélkülözhetlen, nehéz s mert a cserébe kért vagy kínált jószágot értékcsökkenés nélkül nem lehet annyi és oly részekre osztani, a mint azt a szükségletek sokfélesége és a cse-rébe kért jószágok érték nagysága kívánná.

Csereközvetítő.

Minél nagyobb lett a szerepelosztás terjedésével a magán-gazdaságok egymásra utaltsága, annál türethetlenebbé lettek e nehézségek. A forgalom igyekszik is segíteni magán és egy-másutánban elhárítani a fennforgó akadályokat. Tapasztalván azt, hogy vannak jószágok, melyeket nagyobb és általánosabb használhatóságuknál fogva, viszonylag többen keresnek, az *első nehézségen* azzal segít, hogy közvetlenül ily általánosan kere-sett jószágra cserél és később megismételni a cserét, közvetett uton keresni a czélt, mert egy-két kísérlet után megbizonyosodik arról, hogy a keresett jószág birtokába jutván, könnyen szerzi meg azt, a mit sajátképen cserélni kívánt. *Felhasználja az általánosan keresett jószágot a csere közvetítésére.*

Nomád népeknél a barom, «a jószág», a vaj, sajt; földművelő né-peknél a buza, termények: dohány, tea, bors, olaj stb., vadásznépeknél állati bőrök, prémek, agyarak, elefántesont, tengerparton lakóknál koral-lok, kagylók, borostyánkő képezik a csereközvetítőt.

A *csereközvetítőül* mind általánosabban használt *jószág*, közvetítői szolgálata folytán — *kiválik a többi sorából*, szerepe, melyet betölt, külön elnevezést követel számára, a szokás bizonyos megkülönböztetést kölesönöz neki, *a jószágból pénz lesz.*

Ez időtől kezdve mindenki, ha cserélni valója akad, ehhez a jószághoz viszonyítja, jószágainak értékét ebben fejezi ki, mert úgy tapasztalja, hogy kínálatát jobban értik meg így és keresletét előbb méltányolják. *Mindjobban eltűnik a második nehézség is*, mert a forgalom ugyanegy nyelvet beszél, a jószág számtalan értékaránya helyébe egyetlenegy, a csere közvetítőhöz való viszonya lép. *A csereközvetítés tekintetében már is jelentőséggel bíró jószág egy második szerephez jut, általánosan az érték — ár — kifejezésére használtatik.*

A szerepelosztás szülte a cserét, a csere teremtette meg a pénzt, emez is, amaz is, mert a szükség kívánta úgy. S valamint nem tanította az emberiséget senki a cserére és nem kötötte azt kényszerrel bizonyos formákhoz, ép úgy egészen szabadon cselekedett a forgalom, midőn a pénzül használandó jószágot megvásárolta.

A mindjobban élénkülő forgalom *a harmadik nehézség* elhárítására is talált módot. Abbeli igyekezete, hogy a közvetett cserét egészen kiküszöbölje vagy legalább is egészen kivételossé tegye, számtalan esetben azért, mert a csereközvetítő nem bizonyult elég forgalomképesnek, máskor azért, mert nem volt értékesökkenés nélkül részekre osztható, többször azért, mert a közvetítőül használt jószág értéke ingadozott, nehézsége ütközött.

A barmot tartani kellett, a vaj megromlott, a só nehezen szállíthatónak bizonyult, az állati prémet kár volt szétarabolni stb.

Előbb a nem nemes fémekkel, vas, réz, horganyal tett kísérleteket a gazdálkodó emberiség, majd végül *a nemes érczekben találta meg az igényeket minden irányban kielégítő, a csere közvetítése és az érték általános kifejezésére legalkalmasabb jószágot.* Az arany és ezüst csillogó fénye, értékesökkenés nélkül oszthatósága, kis térfogatához mérten magas értéke, az értékében mutatkozó állandóság, kiváló forgalomképessége, szóval megannyi fizikai tulajdonsága *kiszorít végkép minden*

egyéb jószágot a forgalom szolgálatában játszott szerepéből. Eleinte a nemes fémeket is minden egyes cserealkú során — akár csak a más jószágot, — megméri és próbálják. A mérleg és próbakő errevaló volt az üzletekben. Később a pénzváltók és kereskedők arany és ezüst rudakat és e rudak felaprózásával fémlapocskákat használnak a forgalom közvetítésére, s hogy az értékelést egyszerűsítsék, a csere által igényelt időt rövidítsék, reá írják vagy vések minden darabra, mennyi a súlya és minő a minősége. Ez a magánveret eleinte csak kis körben talál bizalomra, abban, melyben ismerik a kereskedőt vagy pénzváltót, kitől a veret ered. De ebben a körben elegendő e bizalom arra, hogy a mérést és próbát minden közvetítésnél megismételni feleslegesnek tartásák, mert egyszerűen hitelt adnak a veret adatainak. A további fejlődés során a jóhiszeműség folyton tágitja a kört, melyben a magánveretű pénz nehézség nélkül forog s a forgalom teljesen megvan elégedve az önválasztotta pénzzel.

Ámde ugyanazon jóhiszeműség, mely a magánveretű pénz meghonosodását előmozdította, másfelől biztatás volt a visszaélésekre, a veretek meghamisítására. A forgalomba került, súly és minőségre a veret adataival meg nem egyező, rosszabbított pénzdarabok mihamarább bizonytalanná teszik a forgalmat és megrendítik a pénz iránt a bizalmat. A közérdek orvoslást kíván. A közgazdaság hiteles, bizalmatérdemlő verettel ellátott pénzt követel az államhatalomtól. És ezentúl tényleg az állam vereti a pénzt.

A pénz használatának általánosodásával az ár rendszerint pénzben fejeztetik és fizettetik és az ellenszolgálatok jobbadán pénzben köttetnek ki, a kölcsönök pénz formájában folyósítanak s a fizetések általában pénzre szólnak stb. Ámde az aranyfém értékesebb az ezüsthöz, s a két fém értékarányának ingadozása mellett a fizetés azon fémből vert pénzdarabokkal eszközölhető előnyösebben, mely az értékarány mindenkori állása szerint, az olcsóbb. A hitelező tehát az adós szabad választásával szemben, ki van szolgáltatva mindaddig, *míg az államhatalom az egész forgalmat kötelezőleg meg nem határozza, mely fémből vert darabokban kell teljesíteni a fizetést s mely értékarány szerint teljesíthető a fizetés, az adós választása szerint, az egyik és a másik fémből vert pénzdarabokkal*

Törvényes fizetési közeg.

egyaránt. Az államhatalom azon intézkedésével, hogy a közgazdaság cseréközvetítőjét és az érték kifejezésére általánosan használt pénzt *törvényes fizetési eszközzé* avatja fel, tulajdonképp *újabb szereppel ruházza fel* azt, *befejezettnek nyilvánítja a pénzgazdaságra való áttérést, a maga részéről is elismeri jelentőségét a forgalomban annak a jószágoknak, melyet a cserék közvetítésére és az érték kifejezésére a közgazdaság önként választott.*

A pénz negyedik szerepe, hogy *vagyonggyűjtési eszközül szolgál.* A vagyon ebben a jószágban bármely pillanatban folyósítható, más jószágokra becserélhető, könnyen eltartható, értékingadozásnak aránylag legkevésbé van kitéve és gyümölcsöztetésre legkönnyebben használható.

A pénz az a jószág, melyet a közgazdaság, — egyértelműséggel — a cserék közvetítésére az érték kifejezésére és Fogalma. vagyonggyűjtési eszközül használ s melyet az államhatalom törvényes fizetési közegnek jelent ki.

A négy szerep közül, melyet a pénz betölt, kettőt a közgazdaság, egyet az államhatalom bízott reá.

A pénz meghonosodásának nagy *hatása* van a közgazdaság Meghonosodásának hatása. további fejlődésére.

1. A *közvetlen csere kora letűnik* s a forgalom azontúl pénzzel közvetítettik. A cseréből adásvétel, a jószágból pénzért adott és vett árú lesz. Minden csereügylet két különálló cselekményre szakad: előbb eladjuk a jószágot pénzért s aztán a pénzen megvesszük a jószágot, melyre szükségünk van.

2. Minden magángazdaság pénzt igyekszik szerezni, mert a pénz olyan, mint az az utalvány, melyet bárhol szívesen elfogadnak s a melynek ellenében mindenki készséggel szolgáltat ki jószágokat. Minden háztartás nem jószágokat, de pénzt gyűjt készletre.

3. *A pénz lesz az értéknek képviselője minden irányban.* Az ajándékot pénzben adják, az örökséget pénzben becsülik fel, az adókat pénzben kell fizetni, a kárt és bírságot pénzben kell leróni, a tőkék pénz formájában keresnek elhelyezést stb.

4. *A tőke rendkívül mobilis formát talál a pénzben.* A pénztőke könnyen társul s a hatalmas vállalatok alakításának lehetősége nagyobb.

Remekíróink felfogása szerint a pénz hasonlít egy nagy kerékhez, mely mindenkihez eljuttatja azt, a mire szüksége van. A pénz a közgazdaság organismusában az, a mi a vér az emberi testben, elviszi minden egyes tagnak a fentartására és fejlődéséhez megkívánt tápanyagokat. Az egyes magángazdaságok tulajdonában szétszórta fekvő közgazdasági vagyon — a pénz meghonosodása után — az a raktár, melybe mindenki beszolgáltatja a saját termékeit pénzért, s a melyből ismét pénz ellenében, mintegy utalványra, kiveszi magának, a mire szüksége van. A pénz a társadalomra nézve az, a mi a tüzelőanyag a gőzmozdonyra.

Természete.

A pénz természetének megítélése tekintetében jól cselekszünk, ha különbséget teszünk a fejlődés szaka szerint, azon pénz között, mely egyelőre csak két szerepet tölt be, s azon pénz között, mely már törvényes fizetési közegül is szolgál.

Mikor a közgazdaság az árucserre közvetítésére még nem használt volt pénzt, a jószágot jószággal fizette a forgalom; minden jószág egyúttal pénz is volt.

Az árucserre lényegén tulajdonkép nem is történik változás azzal, hogy a csere közvetítésére egyetlen, oly jószágot szemel ki a gazdálkodó társadalom, mely nagyobb és elterjedtebb használhatóságánál fogva, nagyobb jelentőségnek örvend, mert hisz a fizetés, — a pénz maga is jószág lévén, — továbbra is jószággal történik. Akkor sem áll még be lényeges változás, midőn az értékükben állandóbb, forgalomképesebb, nemes fémeket fogadja el a csereközvetítő szerepének betöltésére, mert hisz e fémek, mielőtt pénzül használtattak volna, már jószágok voltak, s a velük, illetve általuk teljesített fizetés valóságos s nem fictiv ellenszolgálat a tett szolgálatért, tényleges ellenérték a kapott értékért.

Változás csak azon jószágok szerepében áll be, a melyek azelőtt különbség nélkül pénz gyanánt is használtattak, illetve még inkább azon jószágnál észlelhető, mely fontosabb lett a forgalomnak tett szolgálatai szempontjából, mint egyéb szükségletek kielégítésére alkalmatossága tekintetéből. Amde ezzel a szerepváltozással korántsem változik meg a pénz természete, mert nem szűnik meg a pénz jószág lenni. A pénz ép úgy valóságos fizetést teljesít továbbra is, mint mikor egyszerűen jószág volt, mert anyagánál fogva, melyből készül, maga is bir forgalmi értékkel. Miért rendül meg a bizalom a

forgalomban levő magánveretű pénz darabok iránt, midőn észreveszi a közgazdaság, hogy a pénzdarabok súlya és minősége nem felel meg a veret adatainak? Mert mindenki csak megfelelő egyenértékért hajlandó a cserére. Hiszen a pénz valószínűsége kifejezője kell, hogy legyen a cserélendő jószág forgalmi értékének s az volna-e, ha maga is érték nem volna? Miért kell ugyanazon jószág értékének kifejezésére viszonylag több azon pénzdarabokból, a melyek verete többet mond, mint a mennyit a pénzdarab tartalmaz? mert a közgazdaság — az értékkülönbözetnek megfelelőleg — csak több darabot tart az érték kifejezésére elegendőnek.

A pénzül használt jószág természetében tehát nem áll be még változás azzal, hogy csereeszközzé és az érték általános kifejezőjévé lett. Jószág volt és az is marad.

Másként áll már a dolog azon pillanattól fogva, hogy az államhatalom a pénznek a fizetések eszközlésére törvényes jelleget kölcsönöz és kijelenti, hogy azt köztartozások lerovásánál a veretben kifejezett érték erejéig elfogadja és megkívánja, hogy azt a magánosok is elfogadják ilyen értékben. Ezen időtől fogva a pénz természetére nézve mindjobban hasonlít azon utalványéhoz, melyet a forgalom készséggel fogad, mert az, a ki kibocsátotta, névértékét biztosítja. Az állam iránt való bizalmunk és becslésünk elfeledteti velünk annak szorgos kutatását, valljon egészben megfelel-e a súly és minőség a veret adatainak és megelégszünk azzal a tudattal, miszerint az állam is, a magánosok is elfogadják tőlünk a pénzdarabot abban az értékben, melyet a veret mutat.

Az a pénz, mely valamely közgazdaságban a törvényes fizetési közeget is képezi, természetére nézve jószág ugyan, de az a sajátos természetű jószág, melynek a forgalomban elismert értéke csak másodsorban függ azon anyag értékétől, melyből készült, mert értéket első sorban annak a felsőbb hatalomnak verete biztosítja, mely azt fizetési közeget használni s a veret szerint mutatózó értékben elfogadtatni kívánja.

A pénz értékének meghatározásánál és megkülönböztetésénél abból a tényből kell kiindulnunk, hogy a pénz a csere közvetítője, az érték kifejezője, fizetési közeg és vagyonyüjtési eszköz gyanánt szerepel a forgalomban. A pénz értéke.

A pénznek, mint csereközvetítőnek és az érték kifejezőjének értéke alatt — tekintettel annak egyéb jószágokkal egyező természetére — azon becs és jelentőség értendő, melyet a pénzül használt jószágnak egyfelől a közgazdaság egészének tett szolgálatára való tekintettel — a közgazdaság egy szükségletének kielégítésére való használhatóságánál fogva — s másfelől mint terméknek, a termelésével járó költségekre való tekintettel, tulajdonítunk. Ez a pénznek a forgalmi értéke.

A pénznek, mint fizetési közegnek értéke alatt, azon becsset és jelentőséget értjük, melyet az állam verete tulajdonít a pénzdarábnak s melynek alapülvételével azt fizetések teljesítésére elfogadtatni rendeli. Ez a pénznek a névleges értéke.

A pénznek, mint vagyongyűjtési eszköznek értéke alatt azon becsset és jelentőséget értjük, melyet a pénznek, a forgalomban elismert jelentőségére való tekintettel és készletként való felhalmozásra kiváló tulajdonságainál fogva az egyes magángazdaság tulajdonít és ez a pénznek egyéni becsün alapuló értéke.

A következőkben a forgalmi érték törvényének formulázására fogunk szorítkozni. Az egyéni becsün alapuló érték tárgyalásának ugyanis nem tulajdonítunk nagyobb fontosságot, mert egészen a magángazdaság viszonyain fordul meg, valljon a pénzt avagy más ennél alkalmasabb jószágot tart-e vagyongyűjtésre czélszerűbb közegnek. A pénzdarábok névleges értékének pedig azon oknál fogva nem, mert ezen értéknek megállapítása az államhatalomra tartozik és mert ez az érték határozott, nem változó.

A pénz forgalmi értéke annál nagyobb, minél jelentékenyebb azon szolgálat, melyet a pénz a közgazdaságnak tesz és minél becsesebb a jószág, mint termék, mely a pénz szerepét betölti. A szolgálat megint annál nagyobb, minél több a csere, melynek közvetítésére felhasználtatik, melyben az érték kifejezésére szolgál, s minél megbízhatóbban működik e szerepében; a pénz termelése pedig annál költségesebb, minél ritkább az anyag, melyből készül, s minél több kiadás jár azzal, hogy az anyag pénzdarábbá legyen.

A pénz ára.

A pénz értéke — mint minden más jószágé — az áraban jut kifejezésre.

A pénz ára alatt azon jószágot vagy jószágokat értjük, melyeket bizonyos pénzsommáért venni lehet.

A pénz forgalmi értékében beállott változás — feltéve, hogy a jószág kereslete és kínálatának viszonya, melyben értékét kifejezzük, azonos maradt, — abban nyilatkozik, hogy ugyanazon pénzsommáért, az értékelkedés esetén, többet, az érték csökkenése esetén, kevesebbet lehet kapni ugyanazon jószágból.

A pénz forgalmi értékében beállott változás hatása annál érezhetőbb, minél váratlanabban áll be az, és minél nagyobb a változás.

Ha a pénz ára hirtelen emelkedik, ezen emelkedés mértékében nyerne azok, a kik akár régebbi követelésük révén, akár jelenben teljesített szolgálataik révén, pénzbeli fizetést kapnak, s ezzel szemben veszítenek azok, a kik viszonylag többet kénytelenek visszafizetni, mint a mennyit kaptak, többet fizetnek ma, mint fizettek azelőtt, ugyanazon szolgáltatokért.

Ha a pénz ára alászáll, minden más jószágnak pénzben kifejezett ára emelkedni fog, hátrányosabb lesz a helyzetük azoknak, a kik szolgálataikért továbbra is csak a megállapított fizetést kapják, kedvezőtlen azokra, a kiknek adósaik most fizetik vissza tartozásaikat, mert kevesebbet kapnak viszonylag, mint a mennyit adtak.

A pénz árának ingadozásából folyólag a termelés és fogyasztás terjedelmében, a tőke szaporodásában, a munkabérekben stb. is állanak be változások. A pénz áringadozásának ezen hatásairól e munka második részében részletesen emlékezni fogunk.

A pénz ára — a mint minden más jószágé — a követelt és kínált árban bírja alakulása tényezőit. A követelt árat azok határozzák, a kiknek pénzért jószágokat kínálnak; a kínált árat azok, a kik pénzért más jószágokat szerezni kívánnak. *Áralakulás.*
A pénz kereslete alatt a kínált ár képviselőit, az eladókat együttevén, azt a jószágmennyiséget kell értenünk, mely a piacon pénz ellenében elhelyezést keres. A pénz kínálata alatt a követelt ár képviselőit, a vevőket együttevén s azt a jószágmennyiséget kell értenünk, melyet a vevők pénzért megszerezni kívánnak. Ha a pénzkereslet fedezetét találja a pénz kínálatában, a pénz ára közepes, ha nagyobb a kereslet, mint a kínálat, a közepesnél magasabb ár alakul, ha kínálata nagyobb, mint a kereslet: a közepesnél alacsonyabb lesz a pénz ára.

Áringadozás. *A pénzkereslet és kínálat viszonyának változásából emelkedik vagy csökkenik a pénz ára. A pénzkereslet növekedésével — azonos kínálat mellett — emelkedik, a kínálat növekedésével — azonos kereslet mellett — csökkenik a pénz ára.*

A pénz kínált árában, vagyis a keresletében változás állhat be, mert a forgalomban megszorodtak a csereesetek, viszonylag többen vannak azok, a kik pénzzé akarják tenni értékeiket, szóval mert többen több szolgálatot követel a pénztől a közgazdaság; vagy fordítva, mert a csereesetek száma csökkenik, a pénzgyűjtés alábbhagy és kevesebb pénzre van szükség.

A pénz követelt árában vagyis a pénz kínálatában változás állhat be, mert a pénzben mutatkozó szükséglet bőven, szűken vagy egyáltalán nem talál fedezetet a rendelkezésre álló pénzmennyiségben s mert a pénzül használt jószág termelési viszonyaiban, illetve költségeiben változás állott be.

Két közgazdaság közül viszonylag abban van nagyobb kereslet pénz után, melynek nagyobb a termelése, mert több a cseréje és cserére szüksége. Háborús időben, mert mindenki pénzzé kívánja tenni értékeit, a pénzt kivonja a forgalomból, félreteszi és elrejtí: a pénz után való kereslet nagyobb.

A mercantil rendszer mesterséges eszközökkel is előmozdította a pénzbőséget, s pénzbőség mellett nagy volt a drágaság. A californiai aranybányák felfedezése 1848-ban megszorította e nemes fém kínálatát.

Egybefoglalva a pénz kínált és követelt árának törvényét, a pénz áringadozásának törvényét — tekintettel az ingadozás közvetett tényezőire — így formulázhatjuk: *A pénz ára emelkedik, mert a pénz értéke, tekintettel a forgalom nagyobb szükségletére és a termelésével járó költségek emelkedésére, nagyobb; csökkenik, mert a szükséglet csökkent és a pénzkészlet azonos maradt vagy mert a szükséglet mérsékelt szaporodásával a pénznek jelentékeny szaporítása áll szemben.*

Áringadozás
II. törvénye.

A pénzszükséglet valamely közgazdaságban ismét annál nagyobb, minél nagyobb a pénzzel közvetített csereesetek száma, minél kevesebb módot használ a közgazdaság a pénzhelyettesítésére, egy és ugyanazon pénzdarab — a közlekedési viszonyoknál fogva — minél nehezebben jut el egyik kézből a másikba, tehát minél nehezebben forog.

Szent István törvényei a gyujtogatót nem pénzbeli birságra, hanem 16 ökor fizetésére rendelik ítélni. A jobbágy robotot teljesített pénzbeli haszonbér helyett. Az uradalmakban az urasági kerékgyártó, kovács még ma is termény, só, szalonna stb. conventióban kapja fizetését. A felesbérlet mellett is terményekből áll a haszonbér.

A check, utalvány, bankjegy ugyanannyi pénzt tesz feleslegessé, a mennyit képvisel. A terménygazdaság korában kevesebb, a pénzgazdaságában több, a hitel gazdaságában ismét kisebb viszonylag a pénzsükséglet.

Az a korona, mely húsz kézen megy át évenként, ugyanazt a szolgálatot teszi, mint az a 20 korona, mely egy éven át csak egyszer jó forgalomba.

A termelési költségek nagysága abban a közgazdaságban, melynek területén van annyi és oly arany- és ezüstbánya, hogy a nemesfém-szükséglet a belföldi termelésből is fedezhető, *függ a bányák gazdagságától, a műveléssel és a nemes fémnek a tisztátalan érczekből kiválasztásával járó költségektől; még pedig azon bányavállalat viszonylag legmagasabb költségeitől, melynek termelésére a szükséglet teljes fedezése céljából még szükség van.* Abban a közgazdaságban, mely nem a belföldi termelésből, hanem más, fémgazdag közgazdaságokkal folytatott kereskedelem útján fedezi nemesércz-szükségletét, a termelési költségeit *azon jószágok értéke képviseli, melyekkel a nemes fém vásároltatik.*

A mexikói, perui, ausztráliai és a transvaali aranybányák felfedezésével leszáll az arany értéke és a csökkenés arányában beszüntetik mindenütt azon bányák üzemét, melyek művelése ezen olcsóbb ár mellett már nem gazdaságos.

A földművelő ország magasabb áron szerzi be nemesfém-szükségletét, mint az ipari. A rossz termésű években viszonylag drágább a pénzanyag, mint a kedvező termésűekben. Azon nagyszabású találalmánnyok, melyek ipari államokban a termelési költségek csökkenését idézik elő, ezekre nézve olcsóbbá teszik a pénzanyagot, akár csak a jó termés.

Pénzkészlet alatt végül a pénz kiváló forgalomképessége mellett azon egész fémpénzsomma értendő, mely bizonyos pénzsükséglet kielégítésére akadálytalanul rendelkezésre áll.

Mérvadó statisztikai felvételek szerint a jelen évtized elején 13,000 millió koronára rúgott a jelentékenyebb európai államok arany- pénz készlete és 7000 millió koronára az ezüstpénz készlete.

Az áringadozás határa.

A fém árának ingadozása bizonyos határok között mozog, még pedig *szűkebb határok között*, mint a más jószágok piaci ára. Egyrészt azért, mert az érték között, melylyel a pénz az eladókra nézve és azon érték között, a melylyel a vevőkre nézve bír, — a pénz egyrészt általánosan ismert, kedvelt, tartós, másrészt azonban szaporítható és helyettesíthető jószág lévén, nem lehet *jelentékeny a különbözet*; s másfelől azért nem, mert egyik esetben *a fedezetlen keresletnek a másutt mutatkozó kínálatlaltal* és a másik esetben *e felszaporodott kínálatnak a másutt tapasztalható kereslettel kiegyenlítése* — a pénz könnyen és olcsón szállítható jószág lévén, — nagyobb *akadályokba nem ütközik*.

A fémpénz értékanyaga végre is nem olyan, mint az elsőrendű szükséglet, nem is kopik nagyon, tehát nem fogy, az anyagát képező jószágot el is lehet nélkülözni és a pénzt magát lehet mással is pótolni; legfellebb kevesebb fordítottak nagyobb pénzkereslet beállta esetén, átmenetileg fényűzési és ipari célra, vagy pedig pénz helyettesítőkkel segít magán a forgalom. De ettől eltekintve is, mihelyt a pénz ára magasabb lesz, bizonyos helyen és ugyanazon pénzért több jószágot lehet kapni, észreveszi ezt a kereskedő, — mert törekvése olcsón venni — s a pénz onnét, a hol bőven van, oda kerül, hol szükségét érez a forgalom, s az ingadozás véget ér.

Másrészt a pénz anyagánál fogva nemcsak pénzdarabok, érmek veretésére alkalmas; nagyobb kínálat esetén legfellebb többet fordít a fogyasztás fényűzési, műipari, vegyészeti és kincsgyűjtési célokra, s aztán, mihelyt a pénz ára leszáll, vagyis ugyanazon jószágért több pénzt kell adni, a forgalom nyomban tartózkodó lesz a vételtől és arra gondol, hogy a fémpénz piacza az egész világ, hogy minden értékfőzsdén jegyzett ára van, a pénzt tehát ott ügyeszik értékesíteni, a hol aránylag több jószágot adnak érte.

A pénz árirányzata.

A fémpénz árirányzata a nemes fémek árának irányzatával kapcsolatos, s ez utóbbiak ártörténete arról tanuskodik, hogy *a tartósan emelkedő vagy esőlkendő árirányzat azon események nyomába lép, melyek tartós és ki nem elégíthető keresletet, illetve ellensúlyozhatlan kínálatot idéznek elő a nemes fémekben, illetve után*.

A római császárok összehordják hadi zsákmánykép a meghódolt népek aranyát és ezüstjét s a nemes fémek ára folytonos hanyatlást mutat. A népvándorlás korában sok nemes fém pusztul el és keres rejteket, a nemes fémbányászat is hanyatlik, s a nemes fémek árában

emelkedő irányzat áll be. A tizenhatodik század elején felfedezik a gazdag mexikói, perui és potosi bányákat és a tartós kiaknázás megszaporítja a kínálatot olybá, hogy a pénz ára tartósan hanyatlik. A 18-ik század elején a kiaknázás mértékének csökkenése s a pénzgazdaság szükségleteinek emelkedése folytán a pénz ára is emelkedik. Határozottabb csökkenő árirányzat áll be a jelen század közepén az ausztráliai és californiai aranytelepek felfedezése és kiaknázása következtében. Ujabban a lomstock ezüstbányák (a 70-es években) és legújában a transvaali aranytelepek bő kiaknázására vezethető vissza a tartós csökkenő árirányzat.

A nemes fémek — a pénz szerepében — *rudak* alakjában, A pénz nevei *érmékké vevve* és fémpénzre bármikor beváltható *papírpénz* formájában jönnek forgalomba.

A *rudak* a nagy fizetési tételek közvetítésére szolgálnak, törvényes fizetési eszközt nem képeznek; finomság és teljes súly jelezve van a rúdon. Fizetések alkalmával a rúd súlyát mindazonáltal újból lemérik és a teljes súlyt a rúd finomságával szorozván, megállapítják a tiszta színsúlyt.

Az *érméket*, azaz egyes pénzdarabokat bizonyos meghatározott súlylyal, finomsággal, értékkel és elnevezéssel az állam vereti ki, azaz látja el közbizalmatkelző verettel. Az érme háromféle: *országos*, folyó pénz, ez a törvényes fizetési közeg, a névértéknek megfelelő fémtartalommal; a *váltópénz* vagy érme, kisebb fizetések eszközzésére szánt, nem szükségkép nemes fémből vert, fémtartalmánál nagyobb névértékkel bíró pénzdarab, melyet csak bizonyos összegig vagyunk kötelesek fizetésül elfogadni és végül *kereskedelmi* pénz vagy érme, melyet a külkereskedelem számára vernek, megfelelő fémtartalommal bír, de fizetési közeget nem képez.

A *papírpénz* vagy az állam által, vagy az állam meghatalmazásából valamely bank által kibocsátott, fémpénzt képviselő, fémpénzzel fedezett és erre beváltható törvényes fizetési közeg. A fémpénzzel nem fedezett, kényszerfolyamú papírpénz egészen más természetű, a papírpénznek csak egyik korcs formáját képező forgalmi eszköz. A törvényes fizetési közeget képező papírpénztől megkülönböztetendő a banknak önmagára szóló, ércpénzre beváltható utalványa, a törvényes fizetési közeget nem képező bankjegy. A bankjegy nem pénz, csak pénzhelyettesítő.

A 20 frankos arany Franciaországban, a 10 és 20 koronás aranyok nálunk, folyópénzek; az 5 és 10 centimes, 10, 20 filléres darabok váltópénzek. Az angol bank jegyei és a holland állami papírpénz kívánatra ércpénzre beválthatók lévén és törvényes fizetési eszközt képezvén, a fémpénzt tényleg képviselik. A francia bank jegyei ércpénzre beválthatók, de kényszerfolyammal nem bírnak, rendes bankjegyek tehát, a fémpénzt helyettesítik a forgalomban. A mi 5 és 50 forintos államjegyeink és az osztrák-magyar bank 10, 100 és 1000 frtos bankjegyei ércpénzre be nem válthatók, fizetésül elfogadandók, a fémpénzt csak névleg képviselik, korcs-papírpénzek.

A korcs-papírpénz és a pénzhelyettesítőkről a munka második részében tárgyalunk.

9. A drágaságról és olcsóságról.

A drágaság és olcsóság *viszonylagos* fogalmak.

Drágának tartjuk a jószágot, ha azért valamely helyen magasabb árat kell fizetnünk, mint ugyanazon jószágért más piacon; ha a jószág ára ma magasabb, mint volt tegnap, egy héttel előbb, a múlt évben stb. *Olcsóságról* beszélünk, ha a jószágért bizonyos helyen és időben kevesebb pénzt kell adnunk, mint viszonylag más helyen, más időben, vagy más esetben.

Fogalma.

A drágaság és olcsóság két különböző piac, eset vagy időpont konkrét áralakulásából előálló jelenségek.

Az eltérés a két áralakulás között eredhet abból, hogy ugyanazon jószág árának más-más helyen, időben és körülmények között mások és mások a tényezői; eredhet abból, hogy a kereslet és kínálat viszonyának teljes azonossága mellett, az érték kifejezésére itt és amott használt cseréközvetítő árában állott be a változás; eredhet abból, hogy a jószág értékéről is másképp gondolkozik helyben és időben a forgalom, de a pénz ára is megváltozott.

Magyarázat.

Ebből az következik, hogy a drágaságot és olcsóságot nem lehet minden esetben a jószág árváltozásával egyenlőnek mondani, s hogy konkrét esetben szigorúan megvizsgálandó, hogy a felhozott három lehetőség közül, melyiknek az esete forog fenn tényleg? s a vizsgálat eredményéhez képest állapítandó meg: valljon valóságos drágaságról vagy csak képzelt drágaságról, jobban mondva a pénz értékemelkedéséről illetve csökkenéséről van-e szó?

Következtetés.

Valóságos és képzelt drágaság.

A vizsgálatnak az lesz a módja, egy kikutatjuk, valljon ugyanazon jószágért más jószágból is többet kellene-e adnunk azon a más helyen, abban a más időpontban és a más körülmények között? — s ha igen, valószínű, hogy nem a pénz értékében, de a jószág árában van a változás; s ha nem, az a valószínű, hogy a pénz ára csökkent vagy emelkedett.

A vizsgálat eredményéhez képest, a való drágaság esetében, *e jelenség lényege az, hogy más és más időben, helyen és esetben a jószág ára is más, tehát egyszer több, másszor kevesebb pénzzel ér fel, a képzelt drágaság esetében a jelenség lényege az, miszerint a jószág értéke változatlanul egy itt és amott, tegnap és ma, ánde a pénzértéke lévén kevesebb, ugyanazzal a pénzsomnával ma kevesebb áru ér fel, mint tegnap, itt ugyanazon pénzüsszeggel kevesebbet lehet venni, mint amott.*

A való drágaság oka a jószág-keresletében vagy kínálatát illetőleg beállott változásban, a képzelt drágaságé a pénzben beállott kereslet vagy kínálat változásában van. Ugyanezek állanak az olesóságról is.

10. A hitelről.

A csere és az adásvétel még nincs befejezve a felek megegyezésével, hátra van az átadás és átvétel, a kölcsönös szolgáltatás. A szolgáltatás nem okvetlen követi a cserét nyomban. A felek egyike, esetleg mindkét fél is, — megegyezés szerint, — el is halaszthatja a szolgáltatást, illetve belényugodhatik a szolgáltatás elhalasztásába, megelégedvén egyelőre azon ígérettel, hogy az egy későbbi időpontban fog megtörténni. A megegyezés ezen irányban, — feltéve, hogy a kielégítés nem sürgős, — egészen azon fordul meg, hogy egyfelől azon fél, a ki nem ad nyomban jószágot jószágért, a ki nem teljesít azonnal szolgáltatást az ellenszolgálat ellenében, *tud-e maga iránt a másik félben olyan bizalmat kelteni*, melyből folyólag amaz bizvást elhiszi neki, — az ígéretre is, — hogy az ellenszolgáltatás csak elhalasztatik, de elmaradni nem fog, másfelől azon, valljon a másik fél *talál-e* az ígéretben elegendő biztosítékot és *alapot a bizalomra?*

Hitel a magán-gazdaságban.

Az, a ki bizalmat kelteni képes, a kinek hisznek, az, a ki ígéret ellenében is tud szert tenni szolgáltatásra, akkor és úgy is cserélhet, illetve köthet adásvételt, ha nem tud, vagy nem akar nyomban ellenszolgáltatást teljesíteni, *mert van hitele, hitelképes*; s az, a ki az ígérettel is beelégszik, a ki bizik és rendelkezési jogot előlegez a maga jószága vagy szolgálata fölött másnak, cserélhet, illetve adásvételt köthet, úgy is, hogy nem teljesítenek neki nyomban ellenszolgáltatást, *mert hitelt ad, nyújt, hitelező*.

A. vadászattal foglalkozik, B. halászat után él. Egy napon a halászlás üres hálóval tér haza, a vadász pedig több vadat ejtett el, mint a mennyire szüksége van. B. felkéri A-t, engedne át feles zsákmányából egy részt másnapig cserébe, holnap tán kedvez neki a szerencse és megszolgálhatja hallal azt, a mit ma vadban kapott. A bizalom fordul meg, a melylyel A. B. iránt viseltetik, kész-e a cserére a viszontszolgáltat elhalasztása mellett? Ha megegyeznek, a csere a hitel közvetítésével, úgy jön létre, hogy B-nek A-nál hitele volt és A. hitelt nyújtott B-nek.

A. ezer mázsa búzát eladni, B. ugyanannyit venni kíván. Sem A. sem B. nem kívánják nyomban a szolgáltatást, de beakarják várni a legközelebbi aratást. Kötésük létrejön azon bizalom alapján, melylyel A. viseltetik B. iránt, hogy az tőle a búzát a megállapított áron átvenni és B. viseltetik A. iránt a tekintetben, hogy az neki a búzát szállítani fogja. A csereügylet és a tényleges szállítás közé hosszabb határidő ékelődik be.

Fogalma.

A hitel, arra nézve, a ki élvezi, azon bizalom, a melyet maga iránt kelteni képes és melyet felhasználhat arra, hogy az ellenszolgáltatás ígérete ellenében is rendelkezési jogot nyerjen a más jószága fölött. A hitel, azon fél szempontjából, a ki nyújtja, azon bizalom, melylyel a más ígérete iránt viseltetik, melyet elég komoly és számbavehetőnek tart arra, hogy az ellenszolgáltatás elhalasztásába belényugodjék, illetve arra, hogy felhatalmazást adjon a jószága, illetve szolgálata fölött való szabad rendelkezésre.

Közelebbi jellemzése.

A hitel tehát a csereközvetítő oly esetekben, midőn egyik vagy másik fél, vagy mindkét fél nem akar vagy nem tud nyomban szolgáltatni. A hitel tölti ki azon időközt, mely a szolgáltatás és ellenszolgáltatás egymásutánja között eltelik. A hitel azon vonzó és mozgató erő, mely az egyik magángazdaságot

mások jószága vagy szolgálata fölött való hatalomhoz juttatja, illetve mely e felhatalmazás megadására indít.

A hitel alapja közvetlenül a *bizalomban*, közvetve azon *Alapja. személyi és tárgyi momentumokban*, illetve azon *körülményekben keresendő, a melyek a bizalmat kellik, megerősítik és táplálják*, keresendő.

A ki hitelt nyújt: a tényleges és haladéktalan szolgáltatás helyett a valószínű fizetéssel elégszik meg. Gazdasági érdeke kívánja, hogy mielőtt a hitelt nyujtaná, ítéljen annak hitelképessége fölött, a kit bizalomban részesíteni akar és keresse az elhalasztandó ellenszolgáltatás valószínűségének biztosítékait. E biztosítékokat a dolog természeténél fogva egyfelől a *hiteltkérőnek fizetési szándékában és képességében*, másfelől *azon kényszereszközökben*, melyekkel a fizetni nem akarót a szolgáltatásra szoríthatja, kell megtalálnia. A *hitelnyújtás alapjául szolgáló bizalom*, más szóval, *azon fellevésen nyugszik, akar-e, tud-e szolgáltatni és esetleg kell-e a hiteltigénylőnek szolgáltatnia*, ha a szolgáltatás esedékessé válik.

A ki hitelt akar élvezni, azaz ígérettel a valóságos szolgáltatást pótolni: annak saját érdekében valószínűvé kell tennie azt, hogy a szolgáltatást az elhalasztott időpontban *akarja is, tudja is teljesíteni és ismeri a következményeket*, melyekkel ígéretének be nem váltása jár, a *kényszereszközöket is*, melyekkel őt szolgáltatásra kötelezni lehet. A *hitelélvezet alapjául szolgáló bizalom* más szóval *azon fellevésen nyugszik, hogy a hiteltkérő nyújtani képes azon biztosítékokat, melyek a bizalomra nélkülözhetlenek*.

A készség valószínűsége elbírálására iránytadó lesz azon benyomás, melyet a hitelező ugyanazon hiteltkérővel szemben a köteleesség-tudás tekintetében más, előző esetekből merített; azon vélemény, melylyel a hitelt igénylő jelleme, gondolkozásmódja, ügyessége, pontossága, szótartása iránt mások vannak stb.

A képesség valószínűségének elbírálására iránytadó a hiteltkérő vagyona, az, mennyiben alkalmas e vagyon, alkatelemeinek természeténél fogva arra, hogy a tartozás folyosítására, fizetésre fordíthatassék, minő forrást nyújt e vagyon a jövedelemnek, mennyire bizonyos vagy bizonytalan az, hogy e vagyon a szolgáltatásra és esetleg nem egy más, ugyancsak a hiteltigénylőt terhelő kötelezettség teljesítésére fog fordíthatni stb.

A kikényszerítés lehetősége annál valószínűbb, minél érzékenyebb a kellemetlenség, melyet a kényszer alkalmazása az adósnak okozhat, minél lesújtóbb az ítélet, melylyel a társadalom a szószegőt, a közigazdaság a hanyagot és könnyelműt bírálja, minél bizonyosabb a hatás, melylyel az adósról azon vallás intelmei és parancsai vannak, melynek hívői közé tartozik és végül minél szigorúbbak és alkalmazásukban célirányosak az állam törvényei, melyek óltalma a késedelmes féllel szemben igénybevehető.

A hitel
nagytsága.

A *hitel*, melyet a magángazdaság élvez és melyet ennek nyújtanak, *akkora mint a bizalom, melyet érdemel*. A bizalom pedig annál nagyobb, minél nagyobbak a biztosítékok, melyek a tett ígéret pontos beváltását kétségtelenné vagy legalább valószínűvé teszik.

Az évtizedeken át fennálló czég hitelle viszonylag nagyobb, mint az újonnan keletkezett üzleté. A gazda, ha kitűnő termésre van kilátása, könnyen kap hitelt termése learatásáig. Az oly vállalat finanszírozása, melynek kockázata ki van zárva, nem ütközik nehézségbe. A chicaneur, a könnyelműen költekező, a zilált vagyoni viszonyok között élő, mérsékelt hitelt élveznek.

Tárgya.

Hitelnek *tárgya* lehet minden jószág, vagy szolgálat szolgáltatása, mely cserének tárgya lehet. Az a cseré, melyet hitel közvetít, hitelügylet.

Hitelügylet.

A hitelügylet a hitelgazdaság korában több és jelentősebb az árucserénél, mert önmagában álló, független, adásvétellel nem járó kölcsönügyletté, tőkék elhelyezésének az idegen gazdaságokban formájává lesz. (Eladás hitelre és kölcsön.)

A hitelügylet *szereplői*: a *hitelező*, az, a ki bizik, a ki a felhatalmazást adja, a ki az ellenszolgáltatás elhalasztásába belenyugszik; az *adós*, a ki biztat, ígér, a ki a bizalmat kelti és biztosítékot nyújt, a szolgáltatást elhalasztja.

Hitelt nyújtani annyit tesz, mint a kikötött ellenszolgáltatás elhalasztásába belenyugodni, és egyben felhatalmazást adni valamely jószág vagy szolgálattal való szabad rendelkezésre. *Hitelt kérni* annyit tesz, mint a felhatalmazást kérni a szabad rendelkezésre és ellenszolgálat elhalasztására.

A *hitelkérésnek* illetve *nyitásnak oka* a legtöbbször abban van, hogy a felek egyike vagy másika az adásvétel pillanatában *nincs abban a helyzetben*, hogy az ellenszolgáltatást nyomban teljesíthesse, vagyis *réá van utalva a hitelre*; sokszor *gazda-*

sági érdek, melyet csak az ellenszolgáltatás elhalasztása való-
sít meg, gyakran a puszta kényelem.

Az előleg szüksége, melyet a beteg munkás munkaadójától kér, egészségihiányból áll elő, s időleges munkaképtelenségben bírja okát. A kereskedő gazdasági érdekből veszi igénybe az áruhitelt, mert azt tartja, hogy mire az ellenszolgálatot teljesítenie kell, túladdott a viszont-
eladásra vett portékán, s így nyereségre tesz szert oly jószágok eláru-
sítása után, melyek megszerzése tőkebefektetéssel nem járt. A vállal-
kozó is gazdasági érdekből keresi a pénztőkét, gyümölcsötvetni kívánja
ugyanis akként, hogy a kamat czímén biztosított összegben felül neki
is maradjon a haszonból. A lakatosárugyár tulajdonosa hitelre veszi
az electromotort, mert előbb kiakarja próbálni. A hitelnek, melyet a
butorasztalos a fakereskedőnél igényel, s melyet emez amannak nyit,
szükség és gazdasági érdek egyaránt lehet oka. A butorasztalos talán
máskép nem tudná elkészíteni a megrendelt butorokat és a fakereskedő
máskép nem tudná megtartani vevőjét; de lehetséges az is, hogy az
asztalos a hitellel meg akarja takarítani az időközi kamatokat s a fak-
ereskedő forgalmát akarja emelni, mert nagyobb fogyasztás esetén
nagyobb árengedményeket tud kieszközölni a termelőnél. Végül ház-
tartási szükségleteink fedezésénél legtöbbször csak kényelemből nyit-
tatunk magunknak hitelt.

A biztosíték szempontjából, mely a hitelnyújtásnál irány-
adó: személyi, dologi vagy üzleti a hitel. Az esedékesség szem-
pontjából: lejárathoz kötött, lejárat megállapítása nélkül
nyújtott hitel. A termelés czéljából igénybevett hitel termelési,
a fogyasztási célra felhasznált, fogyasztási hitelnek nevezetik.

A hitel elneve-
zése.

A gazdaság szempontjából, mely a hitelt élvezi, lehet a
hitel egyéni, társasági, illetve magán- és államhitel. A hitel-
nyújtás jogi formája, módzatai szempontjából lehet a hitel:
kölcsön, haszonkölcsön, haszonbérlet alakjában, czímén és
alapján nyújtott hitel. Van végül áru- és pénzhitel.

A személyi hitel a hitelnyújtást igazoló feljegyzés vagy
okirat szerint: folyószámla, könyv, váltó vagy adóslevél-hitel.
A dologi hitel ismét kézi- vagy jelzáloghitel lehet. A lejárat-
hoz kötött hitel: rövid vagy hosszú lejáratú, a termelési pedig
a közgazdasági ág szerint, melynek termelése érdekében fel-
használtatik, lehet mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi hitel.
A kölcsönhitel helyettesíthető jószágra vonatkozó, a haszon-
kölcsön-hitel a kölcsönbeadott ingó jószág visszaszolgáltatása

mellett, a *haszonbérhitel* az ingatlan jószág használatáért fizetett bér kikötésével adott hitel.

Hitel a közgazdaságban.

A hitel a közgazdaságban: a jövőben esedékes, kölcsönös szolgáltatások teljesítése iránt mutakozó, általános bizalomként jelentkezik. Kedvező és kívánatos jelenség, mely nemcsak a személy- és áruforgalomban visz jelentős szerepet, de visszahatólag a termelésre és fogyasztásra is befolyással bír.

Ha erőteljes, úgy hat mint a jótékony országos eső, mely után feléled és frissül az egész természet, ha megrendül és pusztulni kezd, olyan, mint a romboló vihar, mely semmisít.

Már a közgazdaság szervezete is úgy kíváná, hogy mindenkinél mindenkinél legyen hitele. A szerepelosztás maga egy hatalmas egyezmény, melyben mindenki hitelező és adós egyaránt. Hitelező az összes többi magángazdaságokkal szemben, mert ezek oly jószágokat termelnek, melyekkel ő nem foglalkozik, de melyekre neki szüksége van és annyiban, hogy bizik, miszerint eleget fognak tenni a foglalkozásban, mely osztályrészükül jutott, kötelezettségüknek, szolgáltatni fognak. Adós ugyanazon magángazdaságokkal szemben, mert szerepet vállalt, az összszükséglet egy részének termelésére vállalkozott és szolgáltatnia kell.

Ámde a gazdasági fejlődés folyton szorosabbra csatolja a társasgazdaságban élő magángazdaságok érdekkapcsát az által, hogy milliók válnak ki a milliók közül és lemondva az önrendelkezésről, bizalommal másoknak bocsátják át termelési tényezőiket: a termőképes földet, a munka-tehetséget és képességet, a megtakarított tőkét. Az érdekkapcsolat erősödésének, mely földbirtokos és bérlője, a munkás és munkaadója, a tőkepenzes és adósa között kifejlődik: a növekedő hitel az alapja.

A termelés, forgalom és fogyasztás méreteivel nőttön nő az érdekkapcsolat általánosságban és szorosságban, mert erősödik a bizalom és fejlődik a hitel is. Végre a hitel alapjává lesz a kölcsönös szolgáltatásoknak és feltétele a kölcsönös fizetéseknek.

A munkás adósa a szatócsnak, szabónak és háztulajdonosnak, de egyben hitelezője a munkaadónak. A munkaadó adósa a munkásnak a tőkepenzesnek, a gyárosnak, kőszénbányatulajdonosnak stb., de hite-

lezője száz kereskedőnek, kik kész termékeit hitelre vették át. A kereskedő ismét adósa tíz gyárosnak, de hitelezője 100 tisztviselőnek, kik nála vásároltak. A tisztviselők hitelének feltétele azon hitel, melyet a kereskedő a gyárosoknál élvez, a kereskedő hitele feltételét bírja azon hitelben, melyet az iparos élvez a bányatulajdonosnál, a szerszámgépkereskedőnél, munkásnál stb. Ha aztán a tisztviselők nem fizetnek a kereskedőnek, utóbbi megakad s nem tudja fizetni a gyárosokat, azok ismét azokat, kiknek hitelét élvezik.

A hitel mind hosszabbra fűzi azok lánczát, a kik a hitelnyújtás folytán egyik a másiknál érdekelve vannak, és általánossá lesz a jelenség, hogy kiki függ egyfelől hitelezőitől és másfelől adósaitól, hogy kiki hitelt keres, hogy hitelt nyujthasson. Találkoznak törekvésükben azok, a kik a hitelt bizonyos irányban és formában keresik, illetve azok, a kik ugyanazon irányban és alakban kínálják: *állandóvá és szabályossá lesz a hitel kereslete és a hitel kínálata.*

Hitelkereslet
és kínálat.

Hitelkereslet sajátképen azt a törekvést jelenti, melylyel szabad rendelkezési jogot kívánunk nyerni valamely jószág fölött, a nélkül, hogy a szolgáltatásért nyomban ellenszolgáltatást nyujtanánk; átvitt értelemben *hitelkereslet alatt* — a kért hitel képviselőit — *azokat együttvéve értjük, a kik bizonyos időben ugyanazt a jószágot csak úgy óhajtják megszerezni, ha az ellenszolgálatot későbbi időpontra halaszthatják el.* A *hitelkínálat* sajátképen azok törekvését jelenti, a kik készek a szolgáltatást nyomban teljesíteni és az ellenszolgálat elhalasztásába belényugodni; átvitt értelemben pedig — a nyujtott hitel képviselőit — *azoknak összeségét, a kik az ellenszolgáltatás elhalasztása mellett is készek jószágaik fölött másoknak szabad rendelkezési jogot adni.*

A kereslet a kínálattal találkozáván a forgalomban, a kereslet a kínálatban kíván fedezetet találni és a kínálat oly keresletet, mely egészben igénybe venné.

A kereslet és kínálatnak alakulása — az erre befolyással bíró körülmények számánál és különböző hatásánál fogva — egy ugyanazon helyen, de más-más időben, illetve egy ugyanazon időben, de más és más helyen, *különböző* lehet. Ehhez képest *különböző* lehet időben és helyben a *kereslet és kínálatnak egymáshoz való viszonya is.*

A kereslet és kínálatnak viszonya két irányban bír hatásal; egyfelől a hitel árára, másfelől a hitelforgalom nagyságára.

A hitel ára.

A hitel ára alatt azon áldozatokat — pénzben vagy más jószágban kifejezve — kell értenünk, a melyekbe az ellenszolgálat elhalasztásának kieszközlése került; illetve azon költséget, melyet a hitelező az adóstól követel azért, mert jószágai fölött bizonyos időre, addig, míg az ellenszolgáltatás követi a szolgáltatást, rendelkezési jogot adott.

Az áruforgalomban a hitel ára a magasabb árban, a kisebb ár- engedményben és a pénztári engedmény elvonásában nyer kifejezést. A pénztőke után kamatot fizetnek s ez a kamat: a hitel ára; a nem helyesíthető jószágok kölcsönénél a tőkebérben van a hitel ára. A vetőmagkölcsönénél az a terménytöbblet a hitel ára, melylyel aratás után többet ad vissza a gazda annál, a mit kapott.

A hitelnyújtásban tulajdonkép szolgálatot kell látnunk, melynek a piaci ár törvénye szerint bizonyos helyen és időben *annál nagyobb lesz az ára, minél nagyobb a hitelkereslete szemben a kínálattal és annál kisebb, minél nagyobb a kínálat szemben a kereslettel.*

A kért hitel törvénye.

A hitelkereslet vagyis a kért hitel — bizonyos helyen és időben — ismét annál nagyobb és annál kisebb, minél több vagy kevesebb az alkalom a hitelbe kért jószág gyümölcsöző felhasználására, minél gyümölcsözőbb vagy kevésbé gyümölcsöző felhasználást ígér az alkalom, és minél könnyebben vagy nehezebben, nagyobb költséggel lehet a hitelhez hozzájutni. Más szóval a kért hitel annál nagyobb, minél nagyobb és termelékenyebb a közgazdaság egyes vagy összes foglalkozási ágai- ban a termelés, minél olcsóbb a hitel és minél többen közvetítik a hitelnyújtást.

A vasutttársaság azon évadban kér legtöbb kocsit a kölesönző-társaságtól, melyben a legnagyobb a szállítás. Építési kölesönt ott és akkor keresnek a vállalkozók, a hol és a mikor nagyobb a lakáshiány. A bankokban a terményüzleti campagne alatt legnagyobb a váltóbe- nyújtás. A kamatláb felemelése visszafizetésekre, a leszállítása hitel- keresletre ösztönöz.

A nyújtott hitel törvénye.

A hitelkínálat vagyis a nyújtott hitel annál nagyobb, mi- nél nagyobbak és ismertebbek azon biztosítékok, melyek az elhalasztott ellenszolgáltatásnak eszközölését kétségtelenné,

vagy legalább valószínűvé teszik, melyek a hiteltkérők fizetési képességét és szolgáltatási szándékát igazolhatják; továbbá minél inkább támaszkodhatik várakozásában a hitelező oly erkölcsi vagy jogi kényszerre, melyet azokkal szemben, kik az ellenszolgáltatással késedelmeskednek, alkalmazhat; s végül minél inkább vannak azok, a kik a hitelt nyújtják oly helyzetben, hogy az ellenszolgáltatásra várakozhatnak, vagyis oly jószágok bővében, melyeket az ellenszolgáltatás elhalasztása mellett is szolgáltatathatnak.

Más szóval, a nyújtott hitel annál nagyobb, minél nagyobb a fennforgó körülmények között a hiteltkérők fizetési képessége és szolgáltatási készsége, minél kisebb a valószínűség szerint alkalmazandó és minél nagyobb a tényleg alkalmazható kényszer, minél nagyobb az elhelyezést kereső jószágok bősége, a termelés és a takarékoság.

Az üzletlajdonosok forgalmuk és állandó vevőkörük növekedésével, a birtokosok ingatlan biztosítékaik szaporításával, magánosok értékpapir-letétjük növelésével, nagyobb hitelt élveznek. A kezesek állítást, jóállók megnevezését, a hiteltkérők kötelezettségének egyetemlegességét stb. mind a biztosítékok növelése érdekében eszelte ki az emberiség. A tudakozó irodák napról-napra nyernek jelentőségben, mert a hitelképesség nyilvántartásával, jó közvetítőkként működnek a fizetés-képesség és szándék felderítésében. A holland, belga és svájci nép jelleme és erkölcsének szilárdsága nagy befolyással voltak e közgazdaságokban a hitelviszonyok fejlődésére. Kielégítő váltó- és csódtörvénynyel, telekkönyvi rendszerrel, gyors igazságszolgáltatással bíró államokban nagyobb a hitelnyújtás. A gazdasági fejlődés alsóbb fokán igen szigorúak a törvényes intézkedések az adóssal szemben. A germán törvény a késedelmes adóst hitelezőjével szemben szolgálatokra kötelezi; a norvég törvény megengedi, hogy a hitelező adósának bőrét nyúzhassa. Ausztriában 1868-ig az adós, hitelezője kívánságára, az adósok börtönébe került stb.

Valamely közgazdaság hitelforgalmát azon eladások értékösszege, melyek bizonyos időtartam alatt hitelre törtétek, továbbá azon kölcsönügyletek sommája képviseli, melyek ugyanazon időtartam alatt megkötöttek. Hitelforgalom.

A hitelforgalom növekedése kedvező fejlődésnek a jele, mert bizonyítéka a kölcsönös szolgáltatások teljesítése iránt mutatkozó bizalom általános növekedésének és azon magángazda-

ságok számszerű szaporodásának, melyek a nyújtott hitel alapján érdekkapcsolatban állanak egymással.

A hitelforgalom növekedésére, illetve csökkenésére, a hitel fejlődésére, illetve a bizalom általános csökkenésére, a hitelkereslet és kínálat viszonya van befolyással, illetve közvetve azon körülmények, melyek a kért és nyújtott hitel nagyságát határozzák. *Minél nagyobb a közgazdaságban a kért hitel és ez minél könnyebben nyer a nyújtott hitelben kielégítést, s minél nagyobb a nyújtott hitel és ezt minél inkább veszi igénybe a kereslet, annál nagyobb a hitelforgalom*, annál jelentősebb a hatás, melyet a hitelnek lehet és kell betudni.

A hitel jelentősege.

A hitel kiszélesíti a közgazdaság termelését, mert lehetővé teszi a termelési tényezők összeházasítását, a termelési tényezők átmenetelét azokból a magángazdaságokból, melyekben nem tudják vagy akarják érvényesíteni, azokba, melyekben jobban értenek a gyümölcsötetéshez.

Ha tulságosan izgatja a termelést, túltermelésre vezet és válságot idéz elő.

A hitel emeli a forgalom nagyságát és élénkségét, mert adásvételeket közvetít és kölcsönügyletek kötésénél jár közben, módokra vezet, melyekkel a pénzt egyik szerepében helyettesíteni lehet.

Amde a hitel olyan mint a tűz. A ki tud vele bánni, azt melengeti, a ki nem tud, azt megégeti. A ki a hitelezett szolgáltatásokat könnyelműen elkölti: adósságát szaporítja és értékeket semmisít. A ki értékek nevelésére fordítja, gazdaságosan bánik a hitellel: megőrzi az ellenszolgáltatás alapját és vagyonát is szaporítja.

A hitel éleszti a takarékoságot, mert a tőkék gyümölcsöző elhelyezésével kecsgetet.

A hitel előmozdítja a tőkék szaporítását, de nem szaporítja a meglévő tőkéket, mert önmagában nem tőke. A kinek hitele van, hozzáférhet a tőkékhez, de csak azon biztosítékok erejéig, melyekkel a bizalom támogatására rendelkezik. Minden hitelügyletből annyi tartozás támad, a mennyivel a követelések szaporodnak.

A hitel fejleszti a vállalkozást, mert lehetővé teszi az apró tőkéknek egy kézben, egy czélra összpontosítását.

Amde a bizalom végletekbe mehet, egyfelől határtalan hiszékenységgé, másfelől rideg bizalmatlansággá fajulhat. Amabban az esetben

egészségtelen alapításokat is támogat, emebben még a bizalmat érdemlőket is tönkre teszi.

A hitel közelébb hozza egymáshoz a világgazdaság tagjait, a tőkeszegény országok hiányát kiegészíti a tőkegazdag országok bősége és az érdekkapcsolat, mely a hitelnyújtás folytán létrejön, erősíti a hitelező és adós közgazdaság közötti vonatkozásokat.

A hitelkereslet és kínálatnak könnyebb találkozása érdekében szükségessé vált *a hitelközvetítés szervezése.* Szervezete a hitelközvetítésnek azon időponttól van, a melyben a hitelközvetítés önálló foglalkozássá lesz. Hitelközvetítés.

A hitelközvetítést *magánosok,* a pénzváltó és bankár, üzleti haszonért, majd *társaságok* jótékonyaságból, *vállalatok* nyereszkeskedésből, *egyletek* megtakarításaik gyümölcsozttetése végett, az *állam,* hogy pénztárfeleslegeivel a forgalom tőkeszükségletén segítsen, s végül az *érdekeltek* önszegélyből végezik.

A hitelintézetek feladata keresletet indítani a pénztőke után, hogy az így gyűjtött tőkealap terhére hitelkínálattal léphessenek fel. A bizalom folytán, mely az intézetek iránt nyilvánul, a tőkék onnét, a hol azok feleslegesek és gyümölcsozttetés nélkül hevernek, eljutnak az intézetekbe és ezek közvetítésével azok kezébe, a kik azokat gyümölcsozttetni akarják és tudják.

A hitelintézeteknek részint alapítói szándéka és célzatai, részint azon *módozatok,* a melyekkel a tőkealapot megszerzik és azon *üzleti eljárás,* a melylyel a szerzett tőkealapot a hitel-szükséglet kielégítésére fordítják: *adnak más és más jelleget és elnevezést.*

A 15-ik századbeli, részjegyekre alapított, montes pietatis nevet viselő, kölcsön- és zálogházak, sajátképen az uzsora túlkapásai ellen a szegényebb népet védő jótékonyasági intézetek voltak. Az első letétbankokat az olasz kereskedők társulati alapon alakítják, hogy a forgalomban levő hamis pénzekkel való összevegyítés ellen fémpénzeiket megóvják, illetve őrizzék és az egymásellenében fennálló tartozásokat és követeléseket, készpénzzel való fizetés nélkül, a bank könyveiben való megterhelés, illetve jóváírással egyenlíthessék ki. A kölcsönös földhitel-egyesületeket, egyetemleges jótállás alapján, sziléziai földbirtokosok alakítják, hogy a földjeik termőképességének érdekében szükséges befektetéseket megszerezzék. A kölcsönös segélyző- és népbankok a hitlere

szorult gazdák és kézművesek önszegély alapján szervezett intézetei. A jegybankok a jegykibocsátási üzletágról, a leszámítolási bankok a leszámítolási üzletágról, a földhitel- és jelzálogbankok a jelzáloghitel-üzletről és záloglevél kibocsátásról, a takarékpénztárak a takarékoskodóktól elfogadott betétek után neveztetnek el. A közraktárak hitelközvetítói szerepe abban van, hogy az árulelőlegezési ügyletet azon feltétlen biztosítékkal, melyet a közraktárban elhelyezett és kézi zálogul lekötött áru nyújt, lehetővé teszik.

Hitel- és érték-papírok.

A hitelező a várakozás idejére rendszerint nem elégszik meg az adós szóbeli ígéretével vagy azzal, hogy a hitelnyújtásról feljegyzést vezet könyveibe, de azt kívánja, hogy az ellenszolgáltatásra, annak módozatai és időpontjára vonatkozó megállapodás írásba foglaltassék.

Egyrészt azért, mert ez az írás helyettesíti a fizetést és képviseli az esedékesség napjáig a hitelezett ellenszolgáltatás értékét; másrészt, mert megfelelő, forgalomképes formába öntve ez az írás kézzől-kézre mehet, adásvétel tárgyát képezheti, fizetések eszközzésére szolgálhat s így pénzhelyettesítőül is használható, szóval, az elhalasztott ellenszolgáltatás értéke forgalomban marad még az esedékesség napján belül eső időre is. Ezen írásbeli nyilatkozatoknak általán *hitelpapír a neve. A rövidebb lejáratú, jobbadán áruhitelügyletekből folyólag, ki-egyenlítés-képen használt írásbeli nyilatkozatok a tulajdonképeni hitelpapírok. Ily hitelpapír a bankjegy, a váltó, a bon, az utalvány, a check, a letét- és közraktárjegy, és végül a hitellel és pénztári jegy is.*

A bankjegy az intézet által önmagára kibocsátott, a bemutatónak fémpénzben kifizetésre szóló utalvány. A váltó az a hitelpapír, melyben a kiállító bizonyos összegnek bizonyos időben megfizetésére vagy más által lefizetésére — váltójogi szigor mellett — kötelezi magát. A bon szövegében a kiállító bizonyos összeget látra ígér megfizetni. Az utalvánnyal megbízást ad a kiállító egy harmadiknak arra, hogy bizonyos összeget az utalványban megnevezettnek vagy a bemutatónak fizessen ki. A check formájára és szövegére azon intézet által megállapított utalvány, melyhez valaki kifizetési megbízásait intézi. A hitellel nyílt felszólítás ahhoz, a ki által egy harmadiknak bizonyos összeget vagy egyszerre vagy részletekben kifizetettnek kívánunk. A letétjegy bizonyos értékek átvételét igazoló oly nyugta, melynek visszaadása nélkül az értékek fölött rendelkezni nem lehet. A közraktári jegy a közraktári vállalat által kiállított, a beraktározást tanúsító és forgatható igazolvány. Végül a pénztári jegy valamely

hitelintézetnél, határozott felmondási idő mellett elhelyezett, — addig is, míg a pénztári jegy forgalomban van, kamatozó —, pénztőkérő és bemutatóra szóló kötvény.

Az értékpapírok pénztőkére vonatkozó kölcsönügyleten alapuló, bizonyos, a papír névértékében kifejezett hosszabb lejáratú követelésről szóló okmányok.

Az értékpapírok *részvények és kötvények*. A részvények többfélék. Vannak névre és bemutatóra szóló, ideiglenes és végleges, törzs-, újabb kibocsátású és elsőbbségi részvények. A kötvények magán vagy államkötvények. A magánkötvények: adóslevelek, elsőbbségi kötvények és záloglevelek. Az államkötvények ismét közönséges államkötvényekre, nyereségekötvényekre és járadékkötvényekre oszthatók.

A részvény a róla elnevezett társaságok alaptőkéjére történt befizetés igazolására és a társasági alapszabályok által megállapított számban kibocsátott és egyenlő névértékről szóló okmány. A kötvény nagyobb és csak hosszabb időközökben törlesztendő kölcsönök részét teszi és a kölcsönzött összeg elismerését tartalmazza. A záloglevél a földhitelintézetek és bankok adóslevele, melyet jelzálogilag biztosított kölcsönügyletek névértéke erejéig, kerek összegekről szóló darabokban bocsátanak ki és kisorsolás vagy felmondás útján váltanak vissza.

IV. A JÖVEDELEM MEGOSZLÁSÁRÓL ÉS A JÖVEDELEMRŐL.

1. A jövedelemről általában és annak alakulásáról.

A magángazdaság bevételeiből fedezi szükségleteit. Ezen bevételek legnagyobb része azon jövedelemből áll, melyet a gazdaság alanya termeléssel, illetve szerzéssel biztosít. A gazdaság vagyonában, illetve ennek alkatelemét képező termelési tényezőkben van a forrás, a melyből termelés, illetve szerzés útján a jövedelem kerül.

A rokkant segélydija, az elvált asszony tartásdija, az ajándék, sorsjátéknyeremény, bevételek; a saját használatra készített ködmön, a kenyérnek termesztett búza, továbbá a mások részére készített ködmönért és termés feleslegéért kapott pénz, a munkadíj, a tőkeamat, jövedelmek. Amazok termelésből, emezek szerzés útján jönnek a gazdaságba. Amazoknál a termelés és a jövedelem egybeesik, mint egykoron, mikor még nem volt forgalom, mikor mindenki magamagának termelt és nem volt esere. Az államjóságok hozadéka az államra, mint a gazdaság alanyára nézve jövedelmet, az adók bevételt képeznek.

Fogalma.

A jövedelem azon jóságok összessége, melyet a gazdasági alanynak a gazdasága hoz, az az alap, mely fölött — egyéb bevételei mellett — szükségleteinek kielégítése szempontjából bizonyos idő tartamára (egy napra, egy óra, egy évre) rendelkezik, s a melynek a szükséghez képest visszatérő bevételezéséről a gazdasági tevékenység gondoskodik.

Ezen fogalomhatározatból — bővebb felvilágosítás céljából — három következtetést vonunk le. Az egyik az, hogy ezek szerint jövedelemnek csak azon bevétel tekinthető, mely — akár közvetlenül, akár közvetve folytatott termelésből — gazdasági tevékenységből ered, a másik az, hogy a jövedelem első sorban

kielégítési alap a gazdaság szükségleteivel szemben és másodszorban *vagyonszaporításnak eleme*, azon gazdaságokban, melyekben a szükségletek nem emésztik fel az alapot; a harmadik az, *hogy minél inkább éri el a jövedelem a maga célját, annál kielégítőbb a jövedelem megoszlása a közgazdaságban.*

A társaskör tagsági díjai és a tagoktól szedett kártyapénz, a lelenzházaknak juttatott adományok, a koldusnak dobott fillérek nem nevezhetők jövedelmeknek. A pappér és földesúri tized igen, mindkettő a közérdekben teljesített szolgálatok jutalma. A ki jövedelmét elköltvén, vagyonához nyúl, nem jövedelméből, de vagyonából és nem vagyona után él, mintegy önkénytelenül kötelezi magát arra, hogy a többletet visszateszi és a megesonkított vagyont kipótolja.

Az alany szempontjából, a ki a jövedelmet élvezi, a jöve- Nemei.
delem: *magán és köz-jövedelem; a jószág után, melyből a jövedelem áll: pénzbeli és természetbeni; a termelési tényezőről, melyben forrását bírja: föld-, tőke-, és munka után élvezett jövedelem: a föld- és tőkejövedelem együtt birtok után élvezett jövedelem; alkotó elemeire bontása után tiszta és ezzel szemben nyers vagy összjövedelem; a szerint a mint valaki saját gazdaságában gyümölcsöztetett avagy másnak rendelkezésére boesátott termelési tényező után élvezi: közvetlen vagy közvetett jövedelem; végül a tiszta jövedelemnek azon része, mely az elsőrendű szükségletek kielégítése után marad, a létminimumon felül mutatkozó jövedelem: a szabad jövedelem.*

Az állam- és községnek magángazdasága után befolyó jövedelme: köz-, az erdőőr failletménye és szabadlakása: természetbeni-, a munkadíj: munka-jövedelem. A részvénytársaságnak, a költségek feltüntetése után, mérlegének egyenlege szerint mutatkozó jövedelme: a tiszta jövedelem. A földhaszonbér, tőkekamat: közvetett jövedelem. A hivatalnok — az elsőrendű szükségletek fedezése után, — az irodalom pártolására, ismereteinek kiszélesítésére, jótékonyági célokra szabad jövedelméből költ.

A jövedelemmel kapcsolatosan három jelenségről kell emlékeznünk, arról, miként *alakul, hogyan változik és oszlik meg a közgazdaságban a jövedelem?*

A jövedelem alakulása azon *jelenség, mely szerint a ma-* Alakulása.
gángazdaságok egy részében — a saját és más gazdaságoktól gyümölcsöztetés végett átvett termelési tényezők segítségével

folytatott tevékenységből — *alap képződik, mely bizonyos időre a szükségletkielégítés* készletét képezi, másik részében pedig a termelési tényezőknek a más gazdaságok rendelkezésére átbo-csátásából folyólag *jogok támadnak azon hozadék egy részé-nek átengedésére melyet az ezen tényezők igénybevételével folytatott termelés eredményez.*

A jövedelem *forrása*, úgy amazokban, mint emezekben, a termelés tényezői: a természet, illetve a természet csak annyiban lévén birtokba vehető, a mennyiben földdel van kapcsolatban — *a föld, a munka és a tőke* képezik.

Azonosak úgy amazokban, mint emezekben a *jövedelem alakulásának* — a most említett források akadálytalan és minél teljesebb kihasználásának — *a feltételei*. E feltételek: *az egyéni személyes szabadság és a tulajdonjog. Annál nagyobb jövedelem alakul és viszonylag annál könnyebben, minél szabadabban rendelkezik a gazdasági alany saját tevékenységével, erőivel, berendezéseivel, minél nagyobb a hivatásválasztás, telepedés, szerződéskötés stb. szabadsága, minél szabadabban és nyugodtabban bocsáthatja át termelési tényezőit az idegen gazdaságnak, minél akadálytalanabbul szerezheti meg viszont törekvéseinek támogatására a mások tényezőit, — minél fejlettebb a tulajdon intézménye s minél nagyobb jövedelem-ben részesül az egyéni tulajdon.*

Az alakulás *tényezői* is ugyanazok a jövedelmüket közvetlenül és közvetve élvező alanyok gazdaságában.

Alakulás
tényezői.

A jövedelem alakulásának *tényezői: a kereslet és kínálat*, illetve *a szabad verseny*, mely akeresletnek és kínálatnak kifejlődését lehetővé teszi, nem ritkán *a szokás*, mely a kereslettől és kínálattól független állandóságot hoz a jövedelembe és kivételesen *azon körülmények, melyek a szabad versenyt kizárják* és monopolokat teremtenek; régente az *erőszak és hatalom*, mely önkényesen megszabta a jövedelmet.

A szokás szabja meg a házak és telkek adásvételénél közbenjárók ügynöki díjait, a szokás az iránytadó az orvosok ésapidfjasok munkájának honorálásánál, a szokás határoz a fölött, mit követel az uradalom a felében való művelésre kiadott tengeri föld után kézi napszámban stb. A kiskereskedő jövedelmének alakulásában is nagy szerepet játszik a szokás.

A szabad verseny kizárása monopol árakat és abból folyólag monopol jövedelmet biztosít pl. a találmány tulajdonosának.

A zsellérek munkájából való jövedelmét a földesúr önkényesen állapíthatta meg.

Miután a jövedelemből tűnik ki az, hogy a forgalom miként értékeli azon hozzájárulást, melylyel egyik vagy másik tényező a termelésnél segédkezett: *a jövedelem nem más, mint a termelés érdekében felhasznált tényező, vagy tényezők közreműködésének az ára*, s a jövedelem alakulása tulajdonképen nem lehet más, mint a föld, munka és tőke árának alakulása s a jövedelem alakulásának törvényei: az árak a termelési tényezőkre alkalmazott általános törvényei.

Alakulás szabad verseny mellett.

A keresletet jövedelem után egyfelől azon gazdasági alanyok képviselik, a kik gazdasági tevékenységükért minél nagyobb és jobb kielégítési alapot törekszenek maguknak biztosítani; másfelől azok, a kik lemondván tényezőiknek saját gazdaságukban érvényesítéséről, ezeknek átengedéséért minél nagyobb részt kérnek abból a hozadékból, mely e tényezők segítségével biztosított.

Kereslet-kinálat.

A kínálatot egyfelől azok képviselik, a kik készek a jövedelmet kereső gazdasági alanyok által termelt jószágokért cserébe — rendszerint pénz formájában — felajánlani a szükségletkielégítési alapot, másfelől azok, a kik készek bizonyos részt gazdaságuk hozadékból átengedni azoknak, kik termelésüket támogatják.

Talán még sem felesleges figyelmeztetnünk egy különbségre, arra, hogy a jövedelem alakulásának vizsgálásánál a kereslet képviselőit — nem úgy mint az árúnál a vevőkben, — de azokban kell látnunk, a kiknek értékesíteni való termelési tényezőjük, avagy tényezőik érvényesítésével már termelt józágaik vannak, melyeken tovább adni kívánnak; a kínálat képviselőit pedig azokban, a kik a föld- és tőkebirtokosoknak és munkásoknak tényezőik gyümölcsötetéséből egy részt felajánlanak, továbbá azokban, a kik a termékek megvásárlásával a jövedelmet biztosítják. És ez onnét van, mert a közgazdaságban mindenki másnak termel s szükségletkielégítési alapját bár közvetlenül saját tevékenységének, de közvetve másoknak, annak köszöni, hogy mások termékeit megveszik és szolgálataira reflektálnak. A kereslet tehát azok részén van, a kik eladni, a kínálat azokén, a kik venni akarnak.

A keresletnek a kínálathoz való aránya határozó a jövedelem nagyságára; ha a kereslet nem talál fedezetet a kínálatban, a jövedelem viszonylag kisebb, ha a kínálat meghaladja a keresletet, a jövedelem nagyobb lesz.

A jövedelem változása.

A jövedelem változása a közgazdaság azon jelensége, mely szerint azon egy gazdaságnak a jövedelme ugyanazon tényezők mellett, de más-más évben, hónapban stb. felfelé vagy lefelé eltéréseket mutat, máskép és máskép alakul.

A kereslet növekedésével — azonos kínálat mellett — a jövedelem esik; a kínálat növekedésével — azonos kereslet mellett — emelkedik a termelési tényező közreműködésének ára, a jövedelem.

A jövedelem a kereslet és kínálat viszonyában váratlanul beállott változás folytán: hirtelen változik, lassan és állandóan működő tényezők hatásához lassan módosul, lassan és csak időnként működő tényezők hatása szerint, időnként ingadozik.

A túlertermelés, vagyis azon eset, midőn szükségesen felül sokan működnek ugyanazon foglalkozási irányban és kellenél többet hoznak ugyanabból a jószágból piacra, leszállítja a jövedelmet. Ha megszorodnak, a kik a munkáért bérjévedelmet kínálnak és a munkát keresők száma ugyanaz marad, a munkások bére emelkedik.

A kereslet szaporodása azt jelenti általán, hogy szaporodnak azok, a kik földjüket maguk munkálják, a kik tőkéjüket és munkájukat saját vállalatukban érvényesítik, továbbá azok, a kik földjükért haszonbért, munkájukért díjat vagy bért, tőkéjükért kamatot szeretnének kapni. A kínálat szaporodása azt, hogy szaporodnak azok, a kik képesek földműves gazdáknak, iparosoknak és tőkepenzes vállalatoknak termékeit megvásárolni és ezzel megadni a szükségleteik kielégítésére az alapot; illetve azok, a kik képesek a hozadék egy részét felajánlani a tényező átengedése esetén.

A kereslet is, a kínálat is okozat, mely okokra vezethető vissza. Ezen okok fejtegetésére csak az egyes jövedelemágaknál külön-külön fogunk reá térni.

2. A jövedelem megoszlásáról.

A közgazdaság szervezeténél fogva a magángazdaságoknak, mint é szervezet tagjainak jövedelmét tulajdonképp nem azok a jószágok képezik, melyek a gazdaságokban termeltetnek, — a személyes szolgálataik után élők gazdaságában nem is képez-

hetnék, — hanem azok, melyeket ezen jószágokért, illetve szolgáltatokért a forgalomban kapnak, mert a közgazdaságban minden magángazdaság javarészt másnak termel és nem termelése, hanem szerzése után él. Az egyes magángazdaságok igényét a jövedelemre és ezen igény formulázását, méltatását és kielégítését akkor fogjuk elképzelhetni, ha a közgazdaságot egy oly társasgazdasággal hasonlítjuk össze, melynek és más és más irányban foglalkozó tagjai egy közös beváltó raktárba viszik és hordják össze értékeiket, itt felbecsültetik és a raktárban található oly más jószágokra cserélik be, melyekre szükségük van. Oly társasgazdasággal, melynek minden tagja tart igényt bizonyos szükségletkielégítési alapra; a melyben az, hogy ki-kí minőre tarthat igényt, a beváltásnál dől el; a melyben a becslés bizonyos törvények szerint és a kielégítés a beszállított érték alapul vételével történik. Csakis ezen összehasonlítás útján fogjuk megérteni a jelentőségét annak a nagy, egy egész közgazdaságra kiterjedő szükségletkielégítési alapnak, melylyel szemben a közgazdaság minden tagjának kötelezettségei és kötelezettségeinek teljesítése arányában jogai vannak. *Az a nagy szükségletkielégítési alap, mely a közgazdaság valamennyi tagja által bizonyos időtartamon belül termelt értékekből képződik, s melyből minden tag, gazdálkodásának termelékenységéhez mértén kap kielégítést: a közgazdaság jövedelme.*

Közgazdaság
jövedelme.

A közgazdaság jövedelmének az egyes magángazdaságok igényei kielégítésére felhasználását: jövedelemelosztásnak, s azon közgazdasági jelenséget, mely szerint a magángazdaságok a közgazdaság jövedelméből jutnak jövedelmükhöz s a közgazdaság jövedelme az egyes magángazdaságok szükségleteinek kielégítésére szolgál: a jövedelem megosztásának nevezzük.

Jövedelem
megosztás.

A közgazdaság jövedelmében mindazok részesednek, a kik termelékeny munkát végeznek vagyis *e jövedelem azok között oszlik meg, a kik termelékeny munkát végezvén, igényt tarthatnak a részesedésre.*

Kik a részesek?

A közgazdaság jövedelméből részt kérhetnek ezek szerint nemcsak azok, a kik anyagi jószágokat termeltek, nemcsak azok, a kik termelési tényezőikkel az anyagi jószág termelését támogatták, de azok is, a kik a termelést szolgálataikkal lehetővé

tették, vagy előmozdították, a mennyiben tevékenységük termelékeny volt.

A kinek nincs igénye jövedelemre, s más jövedelmére van utalva, a más jövedelméből él. A koldus az adakozók jövedelméből, a könnyelmű és dologtalan rokon az atyafiság jövedelméből, a hivatásos kártyás játszótársainak jövedelméből származtatja a magáét.

Minő alapon?

A magángazdaság termelési tényezőjével vagy tényezőivel vesz részt az össztermelésben. Az egyik közvetlenül, a másik csak közvetve, más gazdaságnak bocsátván át tényezőit rendelkezésre. *A megosztás, illetve oszlás alapját tehát csak a termelési tényezők képezhetik.* A termelés tényezői ekként jövedelemeloszlási tényezők is egyúttal s a közgazdaság jövedelme háromfelé: a föld, munka és a tőke képviselői között oszlik meg.

Utalnunk kellett azon különbségre, mely az alap tekintetéből a jövedelem — és a vagyon megoszlása között azon okból van, mert a vagyon szaporodásának nemcsak a gazdasági tevékenység, illetve a termeléssel szerzett jövedelem képezi a forrását, de egyéb bevételek is. A vagyon nemcsak a termelés körül és még csak nem is tisztán egyéni érdemek jussán oszlik meg. A koldus bevétele a vagyonmegoszláson alapszik, azért kap részt a vagyonból, mert szüksége van rá. Az örökösök bevétele az örökösök vagyongyűjtésének köszöni eredetét.

Mily arányban?

A mily egyszerű volt az alapnak kimutatása, a melyen a jövedelem megoszlása történik, oly nehéz közelebbi meghatározása annak, minő kulcs szerint oszlik meg a termelési tényezők között. *A kérdés nagy horderejű és bonyolult.* Nagy horderejű és a közgazdaság minden tagját érdeklő, mert az egyes magángazdasági alanyok a földet, munkát és tőkét képviselő közgazdasági csoportok jövedelme viszonylagos nagyságának, a gazdasági jólét általánosságának, a jövedelmek arányosságának, a szegények és gazdagok számarányának a kérdése. Nagy horderejű azon befolyásnál fogva, melylyel a jövedelem az egyes gazdasági alany testi és szellemi fejlődésére, önállóságára, megelégedettségére, önérzetére, a családalapításra, az állam és társadalommal szemben fennálló kötelezettségek teljesítésére van. Bonyolult azért, mert *valamely termelési tényezőre eső jövedelem viszonylagos nagyságát csak úgy állapíthatjuk meg, ha azon tényezők mellett, melyek a szóban levő termelési tényező hasznosításából várható jövedelem alakulását határozzák, ismerjük azon befolyást is, a melylyel a termelési tényezők egy-*

másra bírnak, azon küzdelemből folyólag, mely köztük az összjövedelemből való minél nagyobb részesedés iránt megy végbe. Az a küzdelem ez, mely nem az azonos, de a különmemű termelési tényezők között folyik, a melyben nem munka áll munkával, tőke áll tőkével szemben, de a munka a földdel és tőkével, a tőke a munkával stb. Az a tényező, mely a küzdelemben erősebbnek bizonyul, nagyobb súlyánál és jelentőségénél fogva nagyobb osztályt ragad magához az összjövedelemből, előnyére használja ki a jövedelem megoszlását és módosíthatja azon tényezők hatását, melyek a jövedelem abszolút nagyságát határozzák és a melyekről már az előző pontban a jövedelem alakulásáról tárgyaltunk, szólottunk. Ez a küzdelem, mely a közgazdaságban állandó és abban a magángazdaságban, mely idegen termelési tényezőket alkalmaz, természetes, nem áll be abban a magángazdaságban, mely egészben saját tényezőire támaszkodva munkálkodik.

Ha például azt kívánnók meghatározni minő arányban részesednek x. közgazdaságnak jövedelméből a munkások, nem volna elég ismernünk a munkáskéz után nyilatkozó keresletnek a munkások foglalkoztatásában észlelhető kínálathoz való viszonyát, hanem tudnunk kellene azt is, hogy nem-e hatalmasabb e közgazdaságban betöltött szerepénél fogva a tőke, s nem szorítja-e háttérbe a fennforgó viszonyok között a munkát mint termelési tényezőt; hogy melyik a küzdő tényezők közül a jelentősebb és kevésbé pótolható, melyiknek fölénye a nagyobb?

Az összjövedelemben való részesedés arányára a mondtak szerint két küzdelemnek eredménye határozó. Első sorban azon versengés, mely az azonos tényezők között folyik le és a kereslet és kínálat viszonya szerint jövedelemalakuláshoz vezet, aztán azon versenyé, mely a különmemű tényezők között az összjövedelemből való mind nagyobb részesedés iránt folyik, s mely a keresettebb tényező előnyére magasabb arányszámnak alakulását eredményezi. Minthogy pedig a kereslet is, a kínálat is különböző okok eredményei, a megoszlás aránya annyi féle oknak lesz összeredménye, a hány okra a két külön természetű kereslet és kínálat visszavezethető. *Fix arányszámok megállapítása lehetetlen,* de néhány általános törvénnyel a megoszlás rendje jelezhető.

A megoszlás
törvényei.

Így mindenekelőtt konstatalható az, hogy a jövedelemeloszlás arányát sem a magán-, sem a közgazdaságban nem a véletlen dönti el, hanem közgazdasági törvények szabályozzák; igazságos akkor az eloszlás, ha minden gazdaság érdeme szerint, abban az arányban és mérték szerint részesedik, a melyben hozzájárul a gazdasági jószágok növeléséhez, illetve tényleg növelte az értékeket; hogy a magángazdaságok jövedelmének viszonylagos nagysága a termelési tényezőnek relative nagyobb jelentőségével nő, és az egyes termelési tényezőket képviselő gazdasági csoportok (tőkepénzesek, munkások, birtokosok) annál nagyobb arányban részesednek a közgazdaság jövedelmében, minél nagyobb szerepet visz valamely termelési tényező a közgazdaság termelésében, hogy a termelési tényező erejének növekedése csak bizonyos fokig van befolyással a jövedelem viszonylagos nagyságára, mert ha a tényezőnek kínálata a többi tényezőkhöz való arányában meghaladja a szükségletet, a jövedelem nem emelkedik. Kétségtelen továbbá az, hogy két tényező közül az osztozkodik nagyobb arány szerint, a mely nehezebben helyettesíthető; hogy két — az adott viszonyok között — teljesen azonos jelentőségű tényező közül annak az érvényesülése biztosít nagyobb részesedési arányt, a mely nagyobb élelmességgel, igyekezettel, előrelátással, tervszerűséggel és gazdaságossággal hasznosíttatik s melynek hasznosítására kedvezőbb a konjunktura; és hogy végül társadalmi felfogás, intézmények, tételes törvények és politikai tényezők, sőt váratlan események is lehetnek közvetve befolyással a megoszlás arányára. A tényezők egészen egyenlő részesedése úgyszólván ki van zárva.

A hatalmas, erős ma és régen tulajdonkép mindig viszonylag több jövedelmet élvez, mint a gyenge és mint a mennyit szigorú igazság szerint kapnia kellene. A nemesítés, egyes családok kiváltságolása, a legjobb erőknek támogatása volt a köz érdekében, azon felfogásból folyólag, miszerint a tudatlan, elmaradott néptömegnek vezéreket kell adni és a trónnak biztos támaszokat. Igen, de a nemesek kiváltságai közvetve befolyással vannak századokon át a közgazdaság jövedelme megoszlásának arányára. A tételes törvények megszorítják az örök-hagyó szabadságát és megengedik hitbizományok és örökbirtokok alapítását, s ezzel megteremtik a megoszlás aránytalanságának egyik okát. Ma nem a család, hanem az egyes kiváló erők és tehetségek

kiváltságolását menti és tartja igazoltnak a felfogás. Mennyit vesztek a hanza városok halkereskedői, midőn a héringek halászata a halak elpusztulása folytán hirtelen megszűnt és mennyit nyert Liszabon kereskedelme a Keletindiába vezető tengeri útnak véletlen felfedezésével!

Valamely közgazdaság jólétére *nemcsak az a döntő, mennyi az eloszlás alá kerülő jövedelem, mennyi ebből a jövedelemből a szabad jövedelem, de főképen minő arányban oszlik el e jövedelem, mennyi jut abból a szervezet egy-egy tagjára.* Ez utóbbtól függ különösen a jólét általánossága, míg a szabad jövedelem nagyságától a vagyonszaporodás és kulturális előhaladás. *Aránytalan* az eloszlás ott, a hol a magángazdaságok jövedelme nagy ellentéteket mutat, a hol csak két jövedelmi fokozat van: nagy és kis jövedelem. *Arányos* ott, a hol az ellentétet áthidalja egy középfokozat s a három fokozat között is vannak átmenetet képező közbeneső fokozatok.

A megoszlás arányának jelentősége.

A megoszlás aránya, illetve aránytalansága a gazdasági jólét általánosságának kérdése lévén, nem lehet közömbös az államhatalomra nézve sem, hogy megfelel-e a jólét kívánalmainak, egészséges-e a jövedelmi állapotok fejlődése. Az állam idevonatkozó feladatairól a jövedelempolitikában, az arány jelentőségéről bővebben a közgazdaság különös jelenségei tárgyalása során, ezen munka második részében lesz szó.

3. A föld után élvezett jövedelemről.

A föld után élvezett jövedelem alatt a magángazdaságok Fogalma. szerves egészének jövedelméből *a természetre*, mint termelési tényezőre, illetve *az azokra eső részt értjük, a kik a közgazdaság termelésében e tényezőt képviselik;* s minthogy a természetet, mint termelési tényezőt, a földbirtokosok, telek-, erdő-, és bányatulajdonosok képviselik a közgazdaság termelésében: a föld után élvezett jövedelem ezeknek *magánjövedelmét* is jelenti.

Az a földbirtokos, bánya- és telektulajdonos, a ki földjét maga műveli, bányászsa, használja: *közvetlenül*, a ki másnka engedi át gyümölcsöztetés végett: *közvetve élvezi* földje után

Közvetlen-közvetett.

jövedelmét. Az átengedés jogi formája a haszonbérlet, s innét a közvetve élvezett földjövedelem elnevezése: *haszonbérjövedelem*.

Különbség van továbbá a föld után élvezett jövedelem tekintetében a szerint, a mint a föld feltalaja áll művelés alatt, a föld alsó rétegei bányásztatnak, vagy a föld felülete használatik valamely gazdasági célra. A jövedelem ehhez képest *művelés alatt álló föld, bánya vagy telek után élvezett jövedelemnek* lesz nevezhető.

Tiszta össz-
jövedelem.

Az ember munkával és berendezésekkel bírja hozzájárulásra a természetet; a föld után közvetlenül élvezett jövedelem ép ezen okból nem jelentkezik tisztán, hanem munka és tőke után élvezett jövedelemmel kapcsolatosan. *Tiszta* jövedelemnek csak az tekinthető, a mi a termelési költségek, a munkára és tőkére eső juss kifizetése, illetve levonása után az összjövedelemből marad.

A föld után élvezett *tiszta jövedelem kiszámítása szempontjából* felette fontos, valljon a nyers jövedelemből csak a forgó tőke kamatai avagy ezen felül a föld megvásárlására fordított vételár, a földbe fektetett s azzal már elválaszthatatlanul összenőtt *beruházások* s végül a birtokon található, de a földdel elválaszthatatlanul össze nem nőtt *álló tőkék kamatai is levonandók-e* termelési költségek czimén?

Ezen kérdésre csak úgy adhatunk kielégítő felvilágosítást, ha különbséget teszünk a föld után élvezett jövedelemnek azon értelme között, melyet annak a magángazdasági felfogás tulajdonít és azon értelme között, melyet az a közgazdaság szempontjából bír. A magángazdaság a nyers jövedelemből csak a forgó tőke és a birtokkal elválaszthatatlanul össze nem nőtt álló tőkék kamatait vonja le termelési költség czimén. A közgazdaság szempontjából pedig azon jutalékrész lévén szigorúan kiválasztandó, melyet a természet hozzájárulásának lehet betudni, *levonandók* a nyers jövedelemből a föld vételára czimén történt befektetés és a földdel el nem választható *beruházások kamatai is*, mert ezek nem a természet, de a tőke mint termelési tényező jussát képezik. A földet vagy telket vételárhátralékból folyólag, törlesztési vagy egyéb kölcsönök, árvízvédelmi tartozások után terhelő kamatokat a magángazdaság elkülöníti

a termelési költségektől, illetve a tiszta jövedelemből fizetetteknek tekintti. A közgazdaság szempontjából az enemű tőketartozások kamatai is levonásba jönnek s a föld után élvezett jövedelem ott kezdődik, a hol a másik két tényező minden jussa már ki van elégitve.

Ezen felfogás alapján a haszonbérjövedelem magángazdasági szempontból a legtöbbször tiszta földjövedelemnek tekintik, a közgazdasági szempontból *csak a haszonbér azon részére erejéig, a melylyel a haszonbér meghaladja az összesen befektetett tőkének országos kamatláb szerint számított kamatösszegét.*

De még magángazdasági szempontból sem tisztán föld után élvezett jövedelem a haszonbér, ha a bérlet tárgyát, a földön, s azzal egybenőtt beruházásokon kívül, a földdel szétválaszthatatlanul össze nem függő gépek, fogatok, járművek (fundus instructus) is képezik.

A telektulajdonos jövedelme, ha csak bekerített telket ad bérbe a fűrésztelepnek: tisztán földjövedelem; ha a telken lévő gőzmozgonyt is beletudja a bérletbe, egy részében tőke után élvezett jövedelem lesz.

A föld után élvezett jövedelem *forrása: a föld*, azaz Forrása. mindaz, a mivel a természet azt, a ki a földet bírja, használja, mivelí, bányászsa stb., megsegíti. A természet, a földrajzi helyzettel változó viszonyokban, erők és anyagok formájában nyújtja áldásait, s *így a földbirtokos, bányatulajdonos stb. sajátképen a természet áldását vízzi piacra és ennek értékéből meríti jövedelmének azon részét, melyet a föld után élvezett jövedelemnek nevezünk.* Élvezi pedig a jövedelmet *anélkül*, hogy azért *külön* — akár a végzett munka, akár az alkalmazott tőke czímén amugy is már jutalmazott — *gazdasági tevékenységet fejtené ki.*

A földnek mint jövedelem forrásának csak magángazdasági szempontból más az értelme ma és a kultura magas fokán álló közgazdaságban, mint volt régen és mint a fejlődését illetőleg hátramaradtban. Régen a föld a szűz anyaföldet, az ős erdővel borított területet, aknaművek nélkül mivelí bányát, a pusztá telket jelentette és ma az alagesővezett, árvíz ellen védett szántót, a körülsánczolt és befásított tanyát, a rendes fordataratra berendezett erdőt, az aknaszerűleg mivelí bányát, a beépített területet jelenti. Ma az a föld, mely a jövedelem forrását képezi, nem szabadon foglalható terület, de tőkebefektetés árán jut rendelkezésünk alá, vagyis az a terület, mely a

földdel már teljesen összenőtt beruházások (irtás, lecsapolás, öntözési művek, javítások) folytán lett a művelésre alkalmasabbá. A föld ezen oknál fogva erőteljesebb forrása a jövedelemnek ma, mint volt régen.

Minthogy a föld után élvezett jövedelem sajátképen a természet hozzájárulásának, a termelés érdekében felhasznált erőnek, anyagoknak és természeti viszonyoknak az *ára*, ez az ár pedig a természet hozzájárulásának ez *értékét* fejezi ki; minthogy az által, hogy a szóbanlévő erők, anyagok és viszonyok a támogatásuk- és hozzájárulásukkal termelt jóságok képében adásvétel tárgyaivá és forgalmi értékkel bíró jóságokká lesznek, az erők, anyagoknak és viszonyoknak mint jóságok *természete* is jelentőséggel bír: ismertendő egymásutánban a föld után élvezett jövedelemforrásainak *természete, értéke*, majd az *ára*, hogy ezzel kapcsolatban az azokból élvezett *jövedelem* alakulását, illetőleg megállapíthassuk a szabályosságot. A szóban levő erők, anyagok, viszonyoknak természetete eltér más jóságok természetétől.

A természeti erő stb. hozzájárulásának értéke.

Sajátképen *termeltetnek, mint más jóságok*. A természet adja őket szeszélyesen, itt bőséggel, kielégítő módon, amott szerény avagy éppen szegényes mértékben. A költségek, a melyekbe támogatásuk kieszközlése kerül — ettől folyólag — különbözők.

Sajátképen *önállóan nem képezik forgalom tárgyát, mint egyéb jóságok*. Mert össze vannak nőve a földdel, csak az bírja őket és biztosítja magának támogatásukat, a ki földet szerez és bír. Készletre nem halmozhatók és készletük nem kimeríthetetlen.

Sajátképen *nem fogyasztatnak mint egyéb jóságok*. A föld csökkenő termékenysége figyelmeztet a készlet kimerülésére és az anyagok pótlásának szükségére.

Száraz fensikokon még kétszeres költséggel sem lehet megfelelő répa termést biztosítani. A munkát meg lehet a földnek adni, tőkét lehet bele fektetni, de a megfelelő kedvező talaj- és természeti viszonyokat, ha a természet nem áldta meg, termelni nem lehet.

A ki a Rivierón kívánja a levegőt szívni, kénytelen oda költözni, mert az éghajlat a földrajzi fekvéssel jár és a kedvező configuratio folyománya.

A természet erői, anyagai és viszonyainak, vagy röviden, *A természet hozzájárulásának, egyéni becsün alapuló értékét azon becs és jelentőség teszi, melyet valaki e hozzájárulásnak tulajdonít, mert az erők észrevehetőleg támogatják törekvésében, az anyagokat jól felhasználhatja, a viszonyok kedvező hatását megfelelően kiaknázhhatja gazdasági céljaira; forgalmi értékét pedig az a becs és jelentőség, melyet a hozzájárulásnak mások is tulajdonítanak az által, hogy az ezen hozzájárulással termelt jóságokat az érvényesített munka és gyümölcsötzetelt tőke rendes jussát meghaladó értékben vásárolják meg. Megvásárolják pedig azért, mert egyrészt e jóságok használhatóságát elismerik és másrészt, mert a forgalmi érték megállapításánál — tekintettel a felforgó szükségletre — nem a legjobb minőségű, hanem azon földek művelésével, bányászatával, vagy kihasználásával járó viszonylag legmagasabb költségeket kénytelenek elfogadni, melyek művelése, üzemben tartása és felhasználása a szükséglet kielégítésére szükséges volt.*

Ugy az egyéni, mint a mások becsüjén alapuló értéknek egyaránt a használhatóság és a hozzájárulás kieszközlésével járó költségek teszik a tényezőit. Minél általánosabb, nagyobb és sürgősebb szükségletet elégít ki a termék, mely a természet hozzájárulásával jött létre és minél kisebb az eredménnyel szemben álló termelési költség, annál nagyobb lesz a hozzájárulásnak egyéni becsün alapuló értéke.

Minél nagyobb valamely közgazdaságban azon jóságok szükséglete, melyek a természet hozzájárulásával termeltetnek és minél magasabbak a hozzájárulás kieszközlésével járó költségek azon földeken, bányákban, vagy telkeken, melyek művelése, üzembentartása, felhasználása a felforgó szükséglettel szemben mellőzhetlen, annál nagyobb és fordítva annál kisebb lesz a hozzájárulás forgalmi értéke.

A forgalmi érték a használhatósággal egyenes, a hozzájárulás kieszközlésével járó költségekkel fordított arányban emelkedik.

A. egy hold jóminőségű földjén hat métermázsa búzát termel. A búza neki negyvenyolez forintot ér meg, termelési költségei 28 forintot tesznek. A természet hozzájárulását, egyéni becsüje szerint, e hold föld után 20 forinttal fogja értékelni.

Forgalmi

X. közgazdaságban három minőségű föld van művelés alatt. Az első minőségűn egy métermázsza búzának termelése 4, a második minőségűn 5 és a harmadik minőségűn 6 frtba kerül. A szükséglet fedezése szempontjából a negyedik minőségű földeken is kell búzát termelni. Ámde ezeken csak 7 forinttal lehet egy métermázsza búzát termelni. A piaci ár ezen legmagasabb költség szerint igazodván, 7 frt lesz. A forgalom akkor, midőn a búzát, tekintet nélkül arra, hogy első, második, harmad vagy negyedminőségű földön termeltetett, 7 frttal fizeti, az elsőminőségű földeknél a természet hozzájárulását 3 frttal, a másodminőségűeken 2 frttal, a harmadminőségűeken 1 frttal értékeli métermázsánként. A negyedminőségű földek tulajdonosainak nem ad járadékot.

A természet erői stb. közreműködésének ára.

A természet (erői, anyagai, viszonyai) hozzájárulásának az ára egyfelől a hozzájárulás forgalmi értéke pénzben kifejezve, másfelől a jövedelem, melyet a gazdasági alany, a ki a természet hozzájárulása után él, élvez.

Miután a természet nem önálló tényező, miután a természet hozzájárulása csak munka és tőkeáldozat árán eszközölhető ki, nem szorúl magyarázatra az, miért jelentkezik de facto a természet erőinek stb. ára a munka és tőke árával kapcsolatosan s miért lehet a gyakorlatban ezen árat csak úgy megállapítani, ha előzetes számítás alapján a munka és tőke rendes jussát az árból letudjuk.

Az alakulás tényezői.

a) a közvetlen jövedelemnél.

I. A közvetlenül élvezett földjövedelem a saját vagy haszonbérrelt föld erői, anyagai és viszonyai hozzájárulásának ára. Valamely időtartamra eső brutto jövedelmet az azon idő alatt a földön termelt, a földből bányászott, a telek hasznosításával termelt értékek ára teszi. A netto jövedelmet a tulajdon földek után megkapjuk, ha ebből az árból a befektetett tőke kamatait, a művelésre, bányászatra és hasznosításra fordított munkabért és díjat s a termelés egyéb költségeit levonjuk. A haszonbérrelt földek után úgy, ha a tőke és munka jussán felül levonjuk még a haszonbér címén fizetett pénz vagy természetben lerovott értékek sommáját is.

Tegyük fel, hogy egy negyed telken x évben 50 métermázsza gabbanemű termelt, mely nyolcz forint átlagos áron, összesen 400 frtért volt eladható. Ez a 400 frt a föld után élvezett egy évi brutto jövedelme a gazdának. A netto jövedelem, — a közgazdaság szempontjából — az, mely a földbe fektetett tőke kamatának: 60 frtnak, a

gazda és bér munkásainak bérjövödelme: 180 frtnak, a földdel elválaszthatatlanul össze nem függő berendezések tőkeösszege után járó kamatnak: 25 frtnak, a termékbe teljesen bele olvadt forgótőkének (vetőmagnak) és az egyéb költségeknek levonása után marad. Ez a, mondjuk 60 frt, kétségtelenül a természet (erői, anyagai és viszonyai) hozzájárulásának az ára.

A föld után közvetlenül élvezett jövedelem *sajátságos* alakul. A mi egyéb jövedelemnek alakulásánál a szabályosság, az itt a kivétel, s a mi amazoknál a kivétel, az itt szabályosság. *Ez a jövedelem ugyanis nem alakul a verseny szabad érvényesülése mellett, hanem kivételesen, annak megszorításával.*

Meg van szorítva a verseny egyfelől azért, mert kereslettel e jövedelem után csak azok léphetnek fel, a kik művelhető földnek, üzembe vehető bányaterületnek, hasznosítható teleknek vannak birtokában, másfelől azért, mert még azok is, a kik földdel, bányával, vagy telekkel bírnak, csak bizonyos mértékig kereshetik jövedelmüket, minthogy a természet, mint termelési tényező, illetve jövedelmi forrásnak, hozzájárulása csak bizonyos fokig eszközölhető ki munkával és tőkével, minthogy a föld termékenysége bizonyos határon túl csökkenik és minden újabb beruházás viszonylag kevesebb hozzájárulást biztosít a természet részéről, mi több, bizonyos fokon túl a föld művelése és aknázása csak a munka és tőke jussát hozza meg, sokszor meg még azt sem.

Azoknak, a kik művelhető, kiaknázható, használható földnek vannak birtokában, ezek szerint két oknál fogva is, *kész monopolium* van a kezükben azokkal szemben, a kiknek földjük nincsen.

A kereslet helyébe a jövedelem e nemének alakulása tényezőjekép: a művelhető, aknázható, használható föld korlátozott mennyiségéből és termékenységének csökkenő természetéből támadt természeti monopol lép.

A kereslet eme korlátozottságával szemben *a kínálat szabad*. A föld termékei és használata jobbadán elsőrendű szükségleteknek felelő meg, a közgazdaság minden tagja — hacsak nem termel a saját földjén szükségleteinek megfelelő mennyiségűt — keresi a föld termékeit és kínálja a szükségletkielégí-

tési alapot, a jövedelmet azoknak, a kik ezt földjeik után keresik.

A folyton növekedő jövedelemkinálattal szemben, korlátozott, — a földdel birókra és a természet várható hozzájárulására szorítkozó, — kereslet áll.

Az utóbbi — ha a monopolt mérsékelni és hatását enyhíteni nem volna lehetséges, a helyzetet kihasználni, monopol-jövedelmet biztosítani, termelési tényezőjéért monopol-árat kapni törekszik, a mely törekvésében a szaporodó jövedelemkinálat még kezére játszik.

Most már minden további magyarázat nélkül is megértjük, hogy a föld után élvezett jövedelmet miért nevezhetjük joggal földjáraadéknak is.

Jövedelem
kinálat.

A jövedelem kinálatát azok képviselik, a kik a föld vagy bánya termékeinek, a telek hasznosításával termelt értékeknek vásárlóiként lépnek fel. Ezek tulajdonkép a természet hozzájárulásáért kínált árak a képviselői.

A jövedelem kinálatát képviselik ezek szerint a művelés alatt álló föld termékeinek: a búza, árpa, repezének, a takarmánynak és ipari növényeknek, a konyhaveteményeknek vevői, a bányák termékeinek: a terméskőnek, kavicsnak, érczeknek, agyagok és festékföldeknek vásárlói, azok az üzlettulajdonosok, a kik a jófekvésű telekre épült házban boltot nyitnak, azok az iparosok, kik a sebesfolyású patak szabályozott vizerejével munkagépeiket hajtadják stb.

Jövedelem
monopol.

A keresletet helyettesítő monopolt azok képviselik, a kik művelhető, kiaknázható és használható földnek vagy teleknek vannak birtokában. Ezek a természet hozzájárulásáért követelt árak a képviselői.

A jövedelem keresletét képviselik e szerint a földbirtokosok, haszonbérletk, kertészek, a szálló- a bánya-, a telek- és parttulajdonosok stb.

Jövedelem
ingadozás.

A kinálatnak a monopolhoz való viszonya szerint alakul, változik és ingadozik a föld után közvetlenül élvezett jövedelem. A jövedelem kinálatának vagyis a föld- és banya termék, a telkek hasznosítása folytán termelt értékek szükségletének emelkedésével, ha a monopol hatása azonos maradt — emelkedik a föld után élvezett jövedelem. A monopol hatásának csökkenésével — ha egyidejűleg a jövedelemkinálat nem emelkedik, csökkenik a föld után élvezett jövedelem.

A föld és bányák termékeiben, a telkek hasznosításával termelt értékek *szükségletében változás állhat be, mert változott* (csökkent vagy szaporodott) *a népesség száma, jóléte, műveltsége, mert változott* (csökkent vagy szaporodott) *a termékek használhatósága és a felhasználás lehetősége.*

A kínálat törvénye.

A szükséglet emelkedik a népesség szaporodásával, mert nagyobb a fogyasztás, a nép jólétének és műveltségének növekedésével pedig azért, mert ezzel együtt jár, hogy a nép jobban él, táplálkozik, ruházódik és lakik.

A népesség sűrűsödésével jobban hasznosíthatók az értékek, melyek a városi telkeken létesítettek, a lakóházak, üzlethelyiségek, raktárak, műhelyek és gyárak. A világvárosok környékén található hegyvidékek telektulajdonosainak jövedelemkinálata emelkedik, mert a városi lakosság mind jobban érzi szükségét a nyári lakásban való tartózkodásnak, a nyaralókban emelkedik a szükséglet.

Az árpatermelők jövedelemkinálata növekszik, mert az árpa nem csak kenyérnek, takarmánypótlónak, hizlalási czélokra, de pótkávé és malátakészítésre is felhasználtatik.

A keresletet helyettesítő monopol hatásában változás állhat be, mert változott a lehetősége annak, hogy a fennforgó szükséglet az eddig használt vagy eddig nem használt forrásból nyerjen kielégítést, vagyis, mert a készlet szaporodik vagy csökkenik; mert a termékek és értékek forgalmi értékének másikkal tényezője, a termelési költség emelkedett vagy csökkent.

A monopol-tényező törvénye.

A monopol hatását mérsékli s a fennforgó szükséglet kielégítésére kívánt készlet szaporítását lehetővé teszi: a árúforgalom akadályainak elhárítása, a vasuti és hajózási szállítási díjtételek leszállítása, a vásárok rendezése és rendszeresítése, az árúközvetítés szervezése. Legelők feltörésével, erdőterületek letarolásával, lápok lecsapolásával, a futóhomoknak megkötésével, árterületek vízmentesítésével: újabb területek adhatnak át a művelésnek. Amerika búza importja befolyásolja az európai búzáttermő földek után élvezett jövedelmet, mert a szükséglet kielégítésére újabb forrást nyit.

A vasút kiépítése megszorítja azon telkeket, melyeken ipari vállalatok létesíthetők, utczának nyitása azon városi telkeket, melyeken bérházak emelhetők. A hajókikötőhöz közel fekvő telkek monopoliumát mérsékli, ha ugyanazon várost a vasúti hálózattal egybekötő szárnyvasút létesül, mert az árúforgalom más közlekedési irányt nyer és a vasúti állomáshoz közel fekvő telkek hasznosítására is nyílik alkalom.

A termelési költségek emelkedése vagy csökkenése beáll, mert azon költségek, melyek a föld megmunkálásával járnak, meg nem

takaríthatók, mellőzhetlenek, s a melyek a föld fekvésével, minőségével és a configuratióval változók, emelkednek vagy csökkennek, vagy azért, mert a befektetett tőke magasabb kamatot és az igénybevett munka nagyobb just követel magának.

A lejtős, vízmosásnak kitett vagy kavicsos földnek, a homokos és agyagos talajnak, a belvizek előtérésének kitett és vízmentes területnek, a gazdag erekkel bíró és gyenge érczartalmú bányának a termelési költségei, a vizszegény teleknek és a folyammentinek, a fűteuzán fekvőnek és a szűk közben levőnek hasznosításával járó költségek viszonylag nagyon eltérők. Minél több termelési költséggel jár a föld megművelése és hasznosítása, annál kisebb rész jut általánosságban az összhozadékból a természet hozzájárulásáért. És miután a költségek a földdel járnak, a földet igyekeznek mindenki úgy megválasztani, hogy kisebb legyen a költsége. Ámde az csak bizonyos fokig, míg a választék tart, s a meddig a megszerzésre kívánt befektetéshez képest rendelkezésre álló tőke engedi, lehetséges. A viszonylag csak nagyobb költséggel művelhető és használható földön a művelést csak a szükséglet emelkedése indokolhatja. A hatod és hetedminőségű földön csak úgy folytatható, ha a termékek árában megtérülnek legalább a termelési költségek. A termék árában megtérülő költségek emelkedése ekként mindinkább fokozza azon földek monopolját, melyek viszonylag kevesebb költséggel is művelhetők, mert a szükséglet abból a forrásból, melyből eddig kielégítettet, már ki nem elégíthető.

Minél nagyobb a termelési költségek aránytalansága valamely közgazdaságban, annál nagyobb aránytalanságok támadnak az egyes föld-, telek- és bányatulajdonosok jövedelme tekintetében. Minél nagyobb a termelési költségek aránytalansága két vagy több közgazdaság viszonyait szembeállítva, annál nagyobb az egyik közgazdaságban a föld után élvezett jövedelemmel szemben a másikban ugyanazon czimen élvezett jövedelem.

Egybefoglalva a földjövedelem kínálatának és a keresletet helyettesítő monopolnak törvényét a föld után élvezett jövedelem ingadozásának törvényét, — tekintettel az ingadozás közvetett tényezőire, így formulázhatjuk.

A föld után élvezett jövedelem emelkedik, mert a szükséglet a föld termékeiben és a föld hasznosításával termelt értékekben növekszik, s ezzel szemben a készletek az eddigi forrásból, az eddigi költségek mellett már nem meríthetők, de újabb költségesebb források megnyitása válik szükségessé, mert a tőke kevesebb kamatot, a munka kisebb jussal követel és emelkedik abban a mértékben, a melyben meghaladják az új források költségei a régiekét, a mely mértékben a követelés a juss tekintetében leszállott.

A föld után élvezett jövedelem csökkenik valamely közgazdaságban, mert a szükséglet csökkenőben van s a készletek az eddigi forrásokból is bőven felteremthetők, sőt ezek egy része, minthogy a költségek sem térülnek meg a termékek és értékekért fizetett árban, nem is vétetik igénybe; mert a befektetett tőke után nagyobb kamat jár és a munkabér és díj is magasabb lett.

Ezen törvényben találja magyarázatát, miért hagy alább a tőkének földekbe és telkekbe fektetése, ha a kamatláb és a munkabér magas. A tőkepénzes fél, hogy a föld bruttó jövedelme nem fogja meghaladni a kamat, munkabér és egyéb költségek czímén felmerült kiadásokat.

Ha az árvíz vagy jégverés elpusztítja a várható termés egy nagy részét s a szükséglet fedezése szempontjából orosz vagy román importra vagyunk utalva, a birtokosok nem károsodott része nagyobb jövedelmet élvez földje után, mert az árak az importált termény magasabb termelési, illetve szállítási költségeihez alkalmazkodik.

Az eladási piacchoz közelebb fekvő gyengébb földek után viszonylag nagyobb lehet a járadék, mint a piactól távolabb fekvő jobb minőségű után, mert a terményeknek piacra szállításával járó költség kisebb.

A föld után élvezett jövedelem irányzata *emelkedő*, mert a föld termékeinek és a telkek hasznosításával termelt értékek *forgalmi értékének, illetőleg árának is emelkedő irányzata van.* Egyrészt emelkedik az ár, mert a szükséglet nagyobb, s másrészt, mert a szükséglet növekedése szükségessé teszi oly területeknek művelés alá vételét, melyeken csak viszonylag magasabb termelési költség mellett lehetséges a termelés.

Irányza.

Haszonbérjövédelmet az a föld-, telek- vagy bányatulajdonos élvez, a ki birtokát másnak bocsátja át művelésre, aknázásra, illetve használatra.

Az alakulás tényezői.
b) a közvetett jövedelemnél.

A haszonbérjövédelem nem tisztán föld után élvezett jövedelem. Tisztának a magángazdaság alanya csak azon részét tekintheti a haszonbérnek, melylyel a haszonbér meghaladja azon kamatösszeget, melyet a birtokba fektetett tőke másnemű gyümölcsötetés mellett biztosan meghozna. A magángazdasági felfogás, mint erre már e szakasz bevezetésében utaltunk, különbséget tesz tőke és tőke között és azt a tőkét, mely a birtokkal elválaszthatatlanul van összenőve, nem tekinti már annak, s így haszonbérnek tekinti az ezen tőkék után élvezett jövedelmet is.

Nem áll meg azonban ez a felfogás a közgazdaság szempontjából, melyből a tőke jövedelme, bármily természetű is a befektetés, föld után élvezett jövedelemnek nem minősíthető. A *haszonbérjövdelem* — a közgazdaság szempontjából — a *közgazdaság jövedelmének azon része, melyet a föld-, telek-, bányatulajdonosok birtokaik erői, anyagai és természeti viszonyai után közvetve, azon czímen élveznek, hogy azok közvetlen használatát másoknak engedték át.* A brutto haszonbérjövdelemnek azon része tehát, mely a birtokért fizetett vételár, a földjavítások czímen befektetett tőkék, a birtokokra épített tanyák, a bérlőknek átadott fundus instructus kamataira esik, haszonbérjövdelemnek nem tekinthető. Azok a birtokok tehát, melyek nem hoznak a tőke kamatösszegét meghaladó haszonbért, tulajdonkép nem haszonbérjövdelemet, hanem csak tőkejövdelemet hajtanak.

A haszonbérjövdelem alakulásának tényezői: a közvetett jövedelem után mutalkozó kereslet és a bérjövdelem nyújtásában jelentkező kínálat. A keresletet a bérbeadó birtokok, a bérbeadni kívánó birtokosok és ezek törekvése, a kínálatot a bérbeadni kívánók, illetve azok igyekezete teszik.

Kereslet-
kínálat.

Azok, a kik birtokot keresnek bérbe, azt remélik, hogy a tulajdonosnak fizetendő haszonbéren, a gazdaságba befektetendő tőkájük kamatain, a művelésre, aknázásra és hasznosításra fordítandó munkájuk értékén felül is még jövedelemre tesznek szert, melynek forrását a birtok erői, anyagai vagy kedvező természeti viszonyaiban látják és melyet ezek használatának, illetve a természet hozzájárulásának fognak köszönhetni, és ehhez képest kínálják a tulajdonosnak a jövedelmet, szabják meg a birtok használatáért felajánlott, kínált árat. Az oly birtokokért, melyek erre kilátást nem nyújtanak, a bérlők jövedelmet nem kínálnak.

Azok, a kik birtokaikat bérbeadni kívánják, azaz jövedelmet keresnek, számot kénytelenek vetni azzal, valljon a birtok erői, anyagai és kedvező természeti viszonyaira való tekintettel, mennyiben lehet kilátása a bérlőnek arra, hogy az általuk a birtok vételára, berendezései, javítások stb. czímen befektetett tőkék kamatain felül is tesz szert jövedelemre és ehhez képest szabják meg a birtok haszonélvezetéért követelt árat. Az oly birtokok után, melyek ily többletre kilátást nem nyújtanak,

kénytelenek megelégedni a tulajdonképeni tőkejövedelemmel és földjáradékra nem számolnak.

A jövedelemkínálat részéről a kínált ár alapjául eszerint a birtok erői, anyagai és természeti viszonyai hozzájárulásának forgalmi értéke, a kereslet részéről követelt árnak alapjául pedig a birtokba fektetett összes tőkék kamatainak összege szolgál. Amaz az értéken alul bérelni, emez a kamatösszegezen felül bérbeadni igyekszik, küzdelem fejlődik ki, melyben, mint az áralakulásnál általában, az erősebb győz. A föld után közvetve élvezett jövedelem jövedelemkereslet és kínálatnak egymáshoz való viszonya szerint alakul. A haszonbérjövedelem annál nagyobb, minél nagyobb a természet várható hozzájárulásának az értéke, s minél olcsóbb a tőke, mely a birtokba fektetve van. Minél többen vannak továbbá azok, a kik a szóban levő értéket elismerik és minél többen, a kik a befektetett tőke kamataival is megelégszenek, annál több birtok adatik bérbe. Végül minél kevesebben azok, a kik a birtokokat bérbeadni kívánják, és minél többen azok, a kik azt bérbe keresik, annál nagyobb lesz a közgazdaság jövedelméből a jövedelem ezen ágára eső rész.

A művelődés haladásával fokozatosan nagyobb a bérlők értelmisége és olcsóbb a tőke, nagyobb a föld termékeiben és telkek hasznosításával termelt értékekben a szükséglet, s ezzel szemben a mind költségesebb források igénybevételének kényszere stb., tehát növekedik a föld után közvetve élvezett jövedelem is.

Mindig vannak földek, melyek semmi haszonbért nem hoznak. A földbirtokosok sokkal számosabban vannak, hogysem azok összebeszéléséről és ezzel a jövedelemkereslet korlátozásáról szó lehetne. Ha az egész közgazdaságban rendelkezésre álló föld egyetlen tulajdonos birtokában volna, az annyi haszonbért követelhetne, a mennyit akar. Még ha valamely közgazdaságban valamennyi föld egyformán jó minőségű volna is, még akkor is kisebb-nagyobb volna az egyeseknek föld után közvetve élvezett jövedelme, mert a piacra szállítással járó költségek viszonylagos különbségénél az egyik földért többet, a másikért kevesebb haszonbért ajánlanának a bérlők.

4. A munka után élvezett jövedelemről.

Fogalma.

A munka után élvezett jövedelem a közgazdaság jövedelmének azon része, mely a termelés érdekében kifejtett munkára mint tényezőre esik. A munka után élvezett jövedelem másrészt annak a gazdasági alanynak magánjövedelmét is jelenti, a ki munkája után él.

Közvetlen és közvetett.

A munka a rendelkezésre álló időben gazdasági célra kifejtett emberi erő. Az erő kifejtés az egyén szellemi tehetségére és munkaképességére támaszkodik. Az, a ki tehetségét és képességét a saját gazdaságában, tehát a saját veszélyére és felelőségére érvényesíti, *közvetlenül*, a termelés eredményében találja meg, a ki munkája forrásait másnak bocsátja át gyümölcsöt tetés végett, *közvetve* élvezi, a más által, az eredményből előlegezett vagy kifizetett jussban bírja a jövedelmét. A szellemi munka után közvetve élvezett jövedelemnek *munkadíjjövedelem*, fizetés, az anyagi munka után közvetve élvezett jövedelemnek *munkabérijövedelem* a neve.

A telkes gazda, a mesterember, a gyáros közvetlen, az arató, a mesterlegény, az üzletvezető közvetett jövedelmet élvez. A közjegyző, államhivatalnok, katonatiszt munkadíjjövedelmet élveznek a nagy közönség, illetve az államnak rendelkezésére bocsátott szolgálataikért; a béres, a bolti szolga és a gyári munkásnak bérijövedelme van. A közjegyző díjnoka amannak munkadíjjövedelméből, a juhászgazda bojtárja amannak munkabérijövedelméből élvez ismét közvetett jövedelmet. A bankárnak a saját számlájára kötött ügyletek után közvetlen, a mások megbízásában lebonyolítottak után közvetett a jövedelme. A nap számosnak, a kőműves pallérnak előlegezik az eredményből, az ügynöknek, az építéstvezető művésznek az eredmény után fizetik ki a jövedelmét.

Pénz és természetbeni.

A munka után élvezett jövedelmet pénz, vagy egyéb jószágok tehetik, gyakran a kettő vegyesen együtt, az előbbi a *pénzbeli*, az utóbbi a *természetbeni* jövedelem. A munka után élvezett jövedelem pénzben kifejezve *névleges*; azon jószágokban, a melyek a pénzösszeg fejében megszerezhetők, *tényleges*.

Névleges-tényleges.

Mínthogy a munka után élvezett jövedelem sajátképen a termelés érdekében foglalkoztatott munkatényezőnek az ára s az ár a munka értékének a kifejezője, mínthogy a munka érté-

kére a munkának, mint jószágnak és árúnak a természete van befolyással: ismertetendő lesz egymásutánban a munka *természete*, az *értéke*, és ezek képesán az *ára*, és a *munka ára szerint alakuló jövedelem*.

A munka az anyagától eltérő természettel bír, — személyes — jószág és árú. Ez az eltérő természet megnyilatkozik a termelésében, kifejtésében, a forgalombahozásában és fogyasztásában egyaránt. A munka bizonyos időben teljesített erő kifejtés. Termelése az erő szempontjából is, de az idő szempontjából is, subjectiv feltételektől függ. A munka az egyénnel jár, mert az egyéné az erő, és az egyén elhatározásától függ a munkával eltöltött idő, s egyéni az a momentum is, mely az erő és idő kihasználására befolyással bír: a munkakedv. Szorosan véve nem lehet a munka termelési költségeiről szólni, mert a költségek nagyrésze, mely a felhasznált erő pótlására szükséges és rugékonyságának biztosításából felmerül, már az életfenntartás céljából amúgy is elkerülhetlen. *Forgalombahozása* bizonyos nehézségekbe ütközik, mert egyfelől nehezen szállítható, az egyéntől el nem választható, másfelől, mert a munka árú bocsátásával a munkás is szolgálati viszonyba kerül a munkaadóhoz; kínálata sürgős, mert készletre nem raktározható. *Fogyasztása* időhöz és helyhez van kötve, mert a mai nap munkája, ha fel nem használtatnék, elveszett örökre, mert a bőséget, mely itt mutatkozik, nem lehet könnyen ama hiánynak pótlására fordítani, mely ott jelentkezik.

A munka természete.

Két szeggyártógépen lehet kétannyi szegét készíteni, de két munkás nem mindig végez ugyanabból a munkából kétannyit. Egyén és egyén között nagy a különbség az általa termelt munka tekintetében. A gyermek egyáltalán nem termel még, az öreg már nem munkálkodik. A véznább munkás nagyobb munkakedvvel és gazdaságosabb időfelhasználás mellett többet végez, mint az erőteljes kedvetlenül és időpazarlással. Az elkopott reszelőt vagy törött fűrőgépet az ócska vas közé dobjuk, a munkás, még ha munkára képtelen is, kenyeret kér.

A nő és a gyermekek kötve vannak a családhoz, s munkájukat bajjal bocsáthatják más vidéken lakó munkaadónak rendelkezésére. A munkáját kínáló és árúja: a munka, különböző helyen nem lehetnek. Más jószágnál várhat a tulajdonos a jobb konjunkturára, a munkánál nem, mert az elhenyélt napon elmulasztott munkát nem lehet már többé árúba bocsátani. Ismert rossz fizetőhöz, kötekedő és durva bánásmódú gazdához nem szívesen szegődik a munkás, mert bármily mun-

kát termeljen is, nem bírja kielégíteni s alárendeltségi viszonya tőrhetetlenné lesz; más szóval, a munkás válogat a vevőkben s nem mindegy reá nézve, kinek adja el a munkáját.

A munka értéke.

Egyéni becsün alapuló és forgalmi.

A munka értékét az egyéni becsü állapítja meg és a mások becsüje bírálja felül a közgazdaságban. *Az egyéni becsün alapuló érték csak azt fejezi ki, a mit a munka annak ér meg, a ki végezte s nem azt a becset és jelentőséget, melyet a munkának mások tulajdonítanak.* A munka forgalmi értékét kiki úgy ismeri meg, ha a munka eredményét, vagy magát a még teljesítendő munkát cserébe kínálja másnak. *Ez a becsü mutatja meg, vajjon nem tulajdonít-e a munkás kelleténél nagyobb használhatóságot munkájának az általános felfogással szemben, s vajjon nem fordított-e termelésére több áldozatot, mint a mennyivel ezt más termeli?* A ki a munkát saját gazdaságában érvényesíti s a terméket saját szükségleteinek fedezésére fordítja: a munka értékét a termékben, illetve az azzal kielégített szükségletben látja. A ki a munkát saját gazdaságában érvényesíti, de a terméket áruba bocsátja, a munka értékét a cserébe kapott jószágok azon részében látja, mely e jószágokból a munkára jut osztályrészül. S végül, a ki a munkát másnak bocsátja rendelkezésére, a munka értékét a természetben kiadott jussban, a pénzben kifejezett munkabér, vagy díjban s végelemzésben azon jószágokban látja, melyeket a bér vagy díjból megszerezni képes. Az első esetben a munkának csak egyéni becsün alapuló értéke nyilatkozik meg, a másodikban és harmadikban a mások becsüjén alapuló érték is, a másodikban inkább csak a munka bevégezése után, a harmadikban legtöbbször már a munka termelése előtt is, az alku befejeztével.

Az egyéni becsün és a mások becsüjén alapuló munkaértéknek egyaránt *a használhatóság és a termelés áldozatai teszik tényezőit. A munka annál használhatóbb, minél nagyobb a várható terméke, illetve az eredménye.* Az eredmény annál nagyobb, minél nagyobb ügyességgel és fortélylallyal, minél tökéletesebb technika mellett, a tőke és természet minél erőteljesebb támogatása mellett, minél speciálisabb, apró részletre terjedőleg érvényesült vagy érvényesítettik.

Annak a napszámosnak a munkadíja, a ki a szeggyártó gép mellett állva a gép rendes járását ellenőrzi, a gépet olajozza és a gépet sodronnyal táplálja, használhatóbb, mint az ugyanabban a gyárban működő az a napszámos, a ki a sodronnyraktárban rendezkedik. Az intenzív gazdaság élén álló intéző munkája használhatóbb, mint az extensive folytatott gazdaság intézőjéé. Az email-munkás munkája használhatóbb az ékszergyárban, mint a formázóé.

A munkával járó áldozatok annál nagyobbak, minél tovább tart a munka és minél nagyobb anyagi vagy szellemi erőlkifejtést feltételez vagy kívánt. Az erőlkifejtés ismét annál nagyobb, minél több erőt fogyaszt, vagyis minél terheesebb tényleg a munka, s minél jelentősebb a felelősség, mely a munkával jár, minél több képességet és gyakorlatot feltételez, s munkakedv híjján minél terheesebbnek tűnik fel, mert tárgya kellemetlen, mert eredménye nem biztos, mert nem bizonyos, meddig ad kenyeret.

A nyári napszámmunkával a mezőgazdaságban nagyobb áldozat jár, mert reggeli 4 órától esti nyolczig tart, mint a téli; a dohányos munkája a simítóházban éjfélig is tart, a juhász behajtja nyáját, mihelyt alkonyodik; amannak a munkája tartamánál fogva nagyobb áldozattal jár. Minden munkának, melynek bizalmi természete van, értéke nagyobb. A vasutat tracirozó mérnök munkája, a ki heteken át a szabadban, rossz élelmezés mellett, az időjárás viszontagságainak kitéve dolgozik, nehezebb, mint azé, a ki az építési irodában tervez. Nagyobb az értéke annak a munkának, melyet az előléptetéssel járó tisztben működő munkás végez, mint az, melyet oly egyén végez, a ki a foglalkozást ideiglenesnek tudja.

A munka ára egyfelől a munka forgalmi értéke pénzben kifejezve, másfelől azon jövedelem, melyet a gazdasági alany, a ki munkája után él, élvez. A munka ára

Az, a ki munkáját saját gazdaságában érvényesíti, tulajdonképen az árúba bocsátott termékért kapja a munka forgalmi értékét is kifejező pénzt s így a munkája árát, illetve munkája után élvezett jövedelmét, csak a termék termelésénél szerepelt egyéb tényezők jussának levonása után ismeri meg; míg azon munkánál, melyet alanya másnak bocsátott rendelkezésére, a munka ára s a munka után élvezett jövedelem közvetlenebbül jelentkezik.

A munka árának, illetve a munka után élvezett jövedelemnek alakulására befolyással bíró tényezőket és az ár, illetve jöve- A munkajövedelem alakulása.

delem ingadozásának törvényeit illető vizsgálatunknál különbséget kell tennünk egyfelől a saját gazdaságban érvényesített munka ára, a közvetlenül élvezett munkajövedelem és a más gazdaságában végzett munka ára és a közvetve élvezett munkajövedelem között, másfelől pedig azon ár és jövedelem között, mely a szabad verseny érvényesülése mellett és a között, mely a szabadverseny korlátozása és kizárása mellett alakul.

A közvetett jövedelem alakulásának tényezői.

Munkaerő kínálat.

I. A közvetve élvezett munkajövedelem, a más gazdaságában végzett munkának ára — szabad verseny mellett — a követelt és kínált árban bírja alakulása tényezőit. A követelt árat azok képviselik, a kik pénzért munkát kínálnak, a kik másoknál foglalkozást találni, munkába állani kívánnak. A munkaerőben mutatózó kínálat alatt a követelt ár képviselőit kell eszerint értenünk.

Munkaerő kereslet.

A kínált árat azok képviselik, a kik munkáért pénzt kínálnak, a kik munkásokat felvenni, alkalmazni, foglalkoztatni kívánnak. A kínált ár képviselői a munkaerő után mutatózó keresletet teszik.

Ha a munkaerőben mutatózó kínálat fedezetet talál a munkaerő után mutatózó keresletben, a munka ára közepes, ha nagyobb a kereslet, mint a kínálat, a munka ára közepesnél magasabb, ha a kínálat a nagyobb, a közepesnél alacsonyabb ár alakul.

Ingadozás.

A kereslet és kínálat viszonyának változásából emelkedik vagy csökkenik a munka ára és a munka után élvezett jövedelem. A kereslet növekedésével — azonos kínálat mellett — emelkedik, a kínálat növekedésével — azonos kereslet mellett — csökkenik.

A munkaerő keresletében változás állhat be, mert szélesebb alapon folyik a termelés, mert a munka használhatósága növekedett, vagy fordítva, mert a termelés kisebb, kevesebb munkaerőre van szükség.

A munka követelt árában, vagyis a munkaerő kínálatában változás állhat be, mert a népesség csökkent, mert a munka után élők életfenntartási szükségletei emelkedtek, vagy fordítva, mert a népesség szaporodott és munkájuk után élők életfenntartási szükségletei csökkentek.

Egybefoglalva a munka kínált és követelt árának törvényét,

a munka után közvetve élvezett jövedelem ingadozásának törvényét, — tekintettel az ingadozás közvetett tényezőire, így formulázhatjuk: *A munka után közvetve élvezett jövedelem emelkedik, mert a munka közreműködésének forgalmi értéke, tekintettel használhatóságára, illetve a munkaerő-szükséglet növekedésére, a rendelkezésre álló munkaerők számának csökkenésére, és a munkások életfenntartási szükségleteinek szaporodására, nagyobb; csökkenik, mert a munka közreműködésének forgalmi értéke, tekintettel a munkaerő szükségletre és a munka használhatóságára, a rendelkezésre álló munkaerők számbeli szaporodására és a munkások életfenntartási szükségletei csökkenésére, — kisebb.*

Az ingadozás II. törvénye.

A munkaerő-szükséglet valamely közgazdaságban annál nagyobb, minél nagyobb a termelés, minél nehezebben pótolható a munkatényező más tényezővel és minél nehezebb a szükségletnek a másutt mutatkozó kínálattal való kiegyenlítése.

Munkaerő szükséglet.

A világvárosok hatalmas építkezései és fejlődő gyáripára csökkentik a mezőgazdasági munkásokat, mert a városba édesgetik az állandó foglalkozást-keresőket. A varrógép alkalmazása csökkentette a szabó iparban, az irógép az irodában alkalmazott munkaerők számát. A földművelésügyi miniszteriumban vezetett munkás-nyilvántartásnak és a munkácsapatok szállítására fennálló menetdíj-kedvezményeknek célja a munkás-szükségletnek és hiánynak könnyebb kiegyenlítése. A gépekbe fektetett tőkék az által is megszorították a munkaerők számát, hogy lehetővé tették gyengébb munkaerőknek, nőknek és gyermekeknek alkalmazását is. Az angol trades unionsok akadályozzák a munkás családok átköltözködését oly gyárak közelébe, a melyekben a munkaerők kínálatának szaporodása a munkabér leszállítását vonhatná maga után. Bécs városa munkaközvetítő hivatalt tart fenn, mely hetenként kimutatja a munkakeresők számát foglalkozási ágak szerint, hogy a keresletet és kínálatot kiegyenlíthesse. Hasonló a célja a hannoveri «Centrale für Arbeitsnachweis»-nak is.

A fenntartási szükséglet nagysága valamely közgazdaságban függ a munkáscsalád átlagos nagyságától és igényeitől az elsőrendű életfenntartási létszerek árától, a munkások műveltségi fokától.

Fenntartási szükségletek.

A tót napszámos igénytelenebb, mint a magyar. Az olasz kevessebbel él meg, mint a francia, az angol munkás igényei nagyobbak, mint az irhonié.

Az Amerikába kivándorlott magyarok kevesebb munkabérrel is

mégelégszenek mint a bennszülöttek, mert igényeik viszonylag csekélyebbek.

A munkás életfenntartási szükségletei csekélyebbek oly iparágban, a hol a nők és felnőtt gyermeknek is kerül alkalmas foglalkozás, mert az eltartástigénylő család viszonylag kisebb.

Rendelkezésre
álló munkaerő.

A rendelkezésre álló munkaerők száma függ általában a népesség számától és sűrűségétől, attól, mennyien óhajtanak vagy kénytelenek mások szolgálatába állani, mily nehéz vagy könnyű a munkaerőket a szükséghez képest szaporítani.

A bánya- és iparvállalatok, hogy a szükséges munkás-létszámot biztosítsák, lekötik a munkásokat. Munkáscsaládházakat építenek, minden lakáshoz kis kertet hasítanak ki, ha a viszonyok engedik, kedvező bér mellett földet adnak nekik bérbe, tehén vagy kecsketartást engedélyeznek, a munkásosztályrendszer behozatalával érdekeltek a vállalat nyereségében stb.

Egy németországi gyáros távollakó munkásainak naponként negyven fillér kocspénzt fizet.

A férfimunka pótlására s ezzel a rendelkezésre álló munkaerő biztosítására irányuló törekvés hatását kell látnunk abban, hogy a nagy városokban a középosztály igyekszik leánygyermekének is élethivatást adni. Tanulmányainak befejeztével képeztetni azon foglalkozások valamelyikére, melyek már megnyitk a nőnemnek.

A földmivelési kormány 1898-ban, hogy a fenyegető arató sztrájk hatását ellensúlyozhassa, nagyszámú munkás-készletet biztosított a felvidéki megyékben, a mely készletből oda, a hol az aratók beállították a munkát, megfelelő csoportot küldött. A dohánytermelők állandó munkáscsaládok telepítése által biztosítják a szükségelt munkaerőt.

Ingadozás
határa.

Az ingadozásnak határa van. *A közreműködés forgalmi értékének azon maximuma, melylyel tekintettel használhatóságára még bír s másfelől a közreműködés forgalmi értékének azon minimuma, melylyel tekintettel a munkások életfenntartási szükségleteire már alig bír, képezik a határjelzőket.*

Irányzat.

A munka után élvezett jövedelem irányzata emelkedő, mert a közreműködés forgalmi értéke tekintettel a munka használhatóságára és a munkásosztály életfenntartási szükségleteinek szaporodására — emelkedő irányzatot mutat.

A munkabér Franciaországban — Leroy Beaulieu szerint — a tizenhetedik század óta háromszorosára emelkedett.

A mezei munkás nálunk most átlag 260—350 frtot keres évente;

Békésmegyében 310 forintot, Orosházán 270 forintot, a Dunántúl 306 forintot. Ez a kereset a múlt század végéről rendelkezésre álló feljegyzésekkel egybevetve 60—80%-nyi emelkedést mutat.

II. *A közvetve élvezett munkajövedelem, a más gazdaságában végzett munkának ára, — a szabadverseny korlátozása mellett, — a kivételes munkaképesség vagy tehetségben bírt monopolium folytán, törvényes, hatósági intézkedés alapján, összebeszélés következtében, a bevett szokás folytán követelhető, illetve a rendkívüli konjunkturák vagy viszonyokból folyólag kínálható árban bírja alakulásának tényezőit.*

Alakulás a szabad verseny korlátozása mellett.

Mindaz, a mi e monopoliumot csökkenti, illetve a rendkívüli viszonyokat megváltoztatja, az intézkedést módosítja, összebeszélést paralizálja, a szokást megdönti, ingadozást okoz a jövedelemben.

Ingadozás korl. verseny mellett.

A munkának is van tehát bizonyos körülmények között járadéka.

A kiváló művészek és művésznők kivételes fellépti díjaiban, a közjegyzőnek törvényes intézkedéssel megállapított munkadíjaiban, a körorvos hatóságilag megszabott látogatási illetékében, a bérkocsik árszabásában, a mezei pásztorok, csöszök régi szokás által megállapított illetményeiben, a trades-unionsoknak a munkabér minimumát megállapító rendelkezéseiben, a fenti törvényünkben említettek szerint alakult kínált árat látjuk tényezőként szerepelni a munkabér megállapításánál.

III. *A közvetlenül élvezett munkajövedelem, a saját gazdaságban érvényesített munkának ára, — a szabad verseny mellett — első sorban azon termékek követelt és kínált árában bírja alakulása tényezőit, a melyek értékesítésétől a gazdasági alany jövedelmét várja, másodsorban azon küzdelemtől, mely a termék előállításánál segédkező más tényező vagy tényezők és a munka között az összhozadékön való részesedés tekintetében; a jövedelemeloszlás körül, végbemegy.*

A közvetlen jövedelem alakulásának tényezői.

Magas kamatláb és nagy hasznobér mellett kevesebb marad a munkára osztályrészü. Arra, a ki saját tőkéjével dolgozik, közömbös, tőkéje vagy munkája után kap-e többet; a ki a saját földjén munkálkodik, nem gondol azzal, vajjon földje után vagy munkája után élvezett jövedelme-e nagyobb, csak a végeredményt nézi. De nem így a ki a tőke után kamatot és a föld után hasznobért fizet, ez érzi a küzdelem eredményét.

5. A tőke után élvezett jövedelemről.

Fogalma

A tőke után élvezett jövedelem a közgazdaság jövedelmének azon része, mely a tőkéseknek jut, az a magánjövedelem, melyet a gazdasági alany tőkéje után élvez.

Közvetlen-
közvetett.

Közvetlenül élvezik tőkéjük után a jövedelmet azok, a kik azt saját termelésükben gyümölcsöztetik, közvetve azok, a kik a tőkét átengedik másoknak hasznosításra. A saját termelésben alkalmazott tőke után élvezett jövedelem azon értéktöbbletben van, melyet a termelés az áldozatokkal szemben biztosít és mely egyenesen annak köszönhető, hogy a tőkében rejlő értéktöbblet a termelés érdekében felhasználított. A hasznosításra másoknak átengedett tőke után élvezett jövedelem azon értékekből, melyeket a tőkés magának a tőkéjével folytatott termelés hozadékából kikötött. A közvetett tőkejövedelem ép ezért nevezhető kikötöttnek is.

Tőkekamat és
bérjővedelem.

A tőke után közvetve élvezett tőkejövedelem a tőkét képező jóságok természete szerint: tőkekamat és tőkebérjővedelem, ez utóbbi ismét haszonkölcsön után vagy haszonbérlet után élvezett tőkejövedelem; a tőke átengedését kikötött jóságok szempontjából: természetbeni vagy pénzbeli tőkejövedelem.

Természetben és
pénzben élvezett
jövedelem.

Ha a jóság, mely tőke gyanánt átengedett, csak elhasználás vagy fogyasztás által hasznosítható a termelésnél s a tőke tulajdonosa nem ugyanazt a jóságot kapja vissza, de ahhoz nemre azonos, mennyiségileg ugyanannyit, a minót és a mennyit adott: a tőke után élvezett jövedelemnek tőkekamat-jövedelem a neve. Ha a tőke gyanánt átengedett ingó jóság felhasználással, állagának sérelme nélkül hasznosítható a termelésnél, s a tőkés ugyanazt a jóságot követelheti vissza, melyet átadott: a használat kölcsönbeadása után élvezett jövedelem lesz a megfelelő kifejezés; s végül, hogy ha az átengedett tárgyat ingatlan jóság képezi: haszonbérlet után élvezett tőkejövedelemről lehet szó.

Tőkekamat-bér.

A tőkekamat és tőkebér — a hitelező szempontjából — a tőke fel- illetve elhasználásának, a tőke közvetlen használatával járó előnyökről való lemondásnak kikötött díja; — az

adós szempontjából — a tőke hasznosításával elérhető értéknevelésből az átbocsátás ellenében odaigért jutalékrész.

A tőkekamat vagy bér a tőke hasznosításával termelt jószágokban vagy pénzben szokott kifejezteni. A tőke meghatározott egysége (minden forint, minden 100 forint, minden métermázsza) után bizonyos időre (egy évre,óra, hétre, napra), kikötött és a tőke gyanánt átengedett jószág hányadában vagy pénzértékének százalékában kifejezett tőkekamat: a kamatláb.

A kamatláb alap a különböző tőkebefektetéseknek a kamatozás szempontjából viszonyítására. Az a tőkebefektetés, mely viszonylag magasabb kamatláb mellett kamatozik, kedvezőbb, szerencsésebb. A kamatláb kulcs a kamatozó tőke nagyságának meghatározására. A tőkekamat, osztva a kamatlábbal és az eredmény szorozva 100-al, adja a kamatozó tőkét.

A kamatláb lehet törvényes, bank- és országos, vagy magán kamatláb.

A forgótőke után általában kamat, az álló után bér fizetetik.

A pénztőke után kamat, a kölcsönvett könyvek, gázóra, electro-motor, szelelő rosta, zongora után bér fizetetik. A hátasló kikölcsönzése után haszonkölcsön-jövedelmet; a telek, bolt, földbirtok után haszonbérjövédelmet élvez a tőke birtokosa. Az a gazda, a ki vetőmag kölcsönének kamatját aratás után gabbanemüben rójja le, az a technikus, a ki az államtól tanulmányévei alatt élvezett évi segélyösszegek ellenében arra kötelezi magát, hogy tanulmányainak befejezése után néhány évig állami szolgálatot teljesít: természetben, a kereskedő leszámítolás végett benyújtott váltói, a gazda törlesztéses jelzálogkölcsöne után pénzben fizeti a kamatot. A pénztőke minden száz forintja után egy évre fizetett tőkehányad: 4, 5, 6 forint, a kamatláb. A kölcsönvett tíz métermázsza buza után aratás után megadott tizenegyedik: a tőkekamat, a 200 forintot érő gázóra után évenként fizetett kölcsöndíj, 16 forint: a tőkebér.

A brutto és tiszta jövedelem között is kell különbséget tenni, mert a brutto tőkejövedelemben több oly alkatelem van, melyet tisztának venni nem lehet. A ki tőkét rendelteséhez képest hasznosítja, oly jövedelmet vár, mely megjutalmazza őt az önmegtartóztatásért, melylyel a tőkét gyűjtötte, mely megtérítse azt a veszteséget, mely a tőkének értékcsökkenése folytán beáll, mely részben tartalékot nyújt a termeléssel járó és a tőkét megsemmisítéssel fenyegető kockázattal szemben,

Tiszta és brutto jövedelem.

s végül mely a jószágoknak vagy a jószágok készletének egy újabb termelés érdekében alkalmazásából várható érték-többletnek megfelel. Ez a várakozás fennforog abban az esetben is, ha valaki a tőkét másnak bocsátja rendelkezésére. Ebben az esetben ugyanis a tőkebirtokosa az adós által kívánja megterítettetni a használatnak, melyről lemond, a díját, a kockázatot, melyet az átengedéssel vállal, az értékcsökkenést, melyet a tőke szenved, s végül annak az önmegtartóztatásnak a jutalmát, melylyel a tőkét gyűjtötte.

A tőke értékcsökkenése folytán beálló veszteség és a kockázat díja címén bevételezett jövedelem tisztának nem vehető, mert valaminek, a mi elveszik, a mi megsemmisülhet, pótlására szolgál.

A bérbeadott gázóra, fogat, műhely használat folytán romlik, a működésben tartott gépek tengelyei kopnak, a kölcsönadott könyvek elrongyolódnak, a szerszámok törnek, az erők rugékonysága csökkenik stb.

Rendezetlen valutaviszonyok mellett nagyobb a kockázat, valjon a papírpénzben adott és visszatérítendő pénztőke meg fog-e érni annyit az esedékesség napján, mint ért a kölcsönadáskor. A lassú és megbízhatatlan igazságszolgáltatási rendszer mellett nagyobb a kockázat, nagyobb a bruto jövedelemből a tisztának terhére levonandó alkatóelem.

A tőke és közreműködése.

Tőke az a jószág, melynek értékszaporító rendeltetése van. A tőke gyanánt alkalmazott jószág: *értékforrás*. Forrásává lehet az értékeknek, mert maga is érték, munkának eredménye. *Produktív foglalkozásból, önmegtartóztatással és tőkésítési szándékból kifejtett takarékoság alapján keletkezik.* Az álló tőke fel-, a forgó pedig elhasználtatik a termelés érdekében. Mindkét esetben, az egyikben részben és lassacskán, a másikban egyszerre és egészben eltűnik és egész értékével vagy értékének csak egy részével beléolvad az új termék értékébe. Új értéket termel, helyében több születik, mint a mennyi eltűnt.

A tőke közreműködésének értéke.

Egyéni becsün alapuló és forgalmi.

A tőke közreműködésének értéke — az egyéni becsü szempontjából azon becs és jelentőség, melylyel a tőke az egyes gazdasági alanyra nézve a rendeltetéséhez viszonyított használhatóságánál, a megtakarításához kívánt erőfeszítésnél, illetve az ehhez viszonyított önmegtartóztatásnál fogva s végül arra való tekintettel bír, mert végre is a tőke hasznosításával kell annak a tőkének, mely a termelés folyamán

értékében csökkenik és kockázattal van, sőt egészben is megsemmisülhet, pótlására a tartalékot gyűjtenie; közreműködésének forgalmi értéke pedig azon becs és jelentőség, melyet a rendelkezésreálló tőkék készletének mások, tekintettel egyfelől a termelés és a vállalkozási szellem szükséglete szempontjából mutatkozó használhatóságra, másfelől a tőkések azon áldozataira való tekintettel, melyekkel a tőkéknek gyűjtése jár, azon értékesökre, mely a használat folytán beáll, azon kockázatra, melylyél alkalmazásuk járhat, azon lemondásra, melyet a másoknak való átengedésük kíván, tulajdonítanak.

A tőke forgalmi értékének kifejezése pénzben vagy más jószágokban: a tőke közreműködésének az ára. A tőke közreműködésének árát azok a tőkebirtokosok, a kik saját gazdaságukban hasznosítják, abban a jószág-többletben, jövedelemben látják, melyet termelésük azért mutat fel, mert termelésükben tőkére támaszkodhattak. A tőke közreműködésének árát azok, a kik azt másoktól vették át, abban a jutalékrészben, tőkekamatban vagy bérben, melyet azoknak, kik nekik azokat hasznosítás végett átbocsátották, a termelésük hozadékából ígérnek és szolgáltatnak. A tőkék közreműködésének az ára a tőkebirtokosok jövedelmének kifejezője is.

A tőke közreműködésének ára.

I. A tőke közreműködésének az ára, a tőke után élvezett jövedelem rendszerint a jövedelem-kereslet és a kínálat viszonya szerint alakul. A jövedelem-kereslet és kínálat képezik az alakulás tényezőit.

Az alakulás tényezői.

a) A közvetve élvezett jövedelemnél.

A jövedelem-kereslet alatt azok törekvését értjük, a kik tőkéiket másoknak átengedni és ezen átbocsátás ellenében a mások termelésének hozadékából jutalékrészt biztosítani igyekeznek, azokat, kik gyümölcsöztetésre tőkéket kínálnak, a kik az átbocsátásért díjat követelnek, a kik a tőke követelt árát képviselik.

1. Szabad verseny mellett.

A tőke jövedelem-kínálata alatt azok törekvését értjük, a kik a mások tőkéit hasznosításra átvenni, a maguk termeléséből a hozadék egy részét az átbocsátás ellenében odaigérni készek, azokat, a kik tőkéket gyümölcsöztetésre keresnek, a kik a tőke közreműködésének kínált árát képviselik.

A jövedelem-kereslet és kínálat viszonyának változása- Ingadozás.

ből emelkedik vagy csökkenik a tőke után közvetve élvezett jövedelem, a tőkekamat és bér. A jövedelem-kereslet növekedésével — azonos kínálat mellett — csökkenik, a kínálat növekedésével — azonos kereslet mellett — emelkedik a tőkekamat és bér.

Jövedelem-
kereslet
törvénye.

A tőke közreműködéseért követelt árban, vagyis a jövedelem-keresletében változás állhat be, mert megszorodtak a rendelkezésre álló tőkék, mert a tőkebirtokosok nagyobb készséget mutatnak tőkék gyümölcsöztetésére, vagy fordítva, mert kevesebb tőke áll rendelkezésre, mert a tőkék nagyobb tartózkodást mutatnak tőkék elhelyezésében; más szóval, mert a tőke forgalmi értéke tekintettel a szükséglettel szemben mutakozó készletre és a tőke gyűjtésével járó nehézségekre, az alkalmazásával egybekötött értékcsökkenésre, kockázatalásra és az átengedésben és használatról való lemondásban rejlő áldozatra, csökkent vagy emelkedett.

Jövedelem-
kínálat
törvénye.

A tőke közreműködéseért kínált árban vagyis a jövedelem kínálatban változás állhat be, mert több az alkalom a tőkék gyümölcsöző elhelyezésére, mert a tőkék hasznosítására ajánlkozók száma szaporodott, vagy fordítva, mert a tőkék hasznosítására kevesebb az alkalom és a mások tőkéinek befektetésére kevesebb hajlamot mutatnak a vállalkozók; más szóval, mert a tőke forgalmi értéke, tekintettel a tőkének a rendeltetéséhez viszonyított használhatóságára, emelkedett vagy csökkent.

Egybefoglalva a tőke követelt és kínált árának törvényét, a tőke után közvetve élvezett jövedelem ingadozásának törvényét, tekintettel az ingadozás közvetett tényezőire, így formulázhatjuk:

Az ingadozás II.
törvénye.

A tőke után közvetve élvezett jövedelem emelkedik, mert a tőke közreműködésének forgalmi értéke, tekintettel használhatóságára, illetve a tőkésükséglet növekedésére, a rendelkezésre álló tőkekészlet csökkenésére és a tőke gyűjtésével és átbocsátásával járó áldozatok, az értékcsökkenés és kockázat emelkedésére, nagyobb; csökkenik, mert a tőke közreműködésének forgalmi értéke, tekintettel a tőke-szükségletre, a tőke használhatóságára, a rendelkezésre álló tőkekészletnek szaporodására és a tőke gyűjtésével és átbocsátásával járó áldozatok, értékvesztés és kockázat csökkenésére, kisebb.

Tőkésükséglet.

A tőkésükséglet valamely közgazdaságban annál na-

gyobb, minél nagyobb és termelékenyebb a termelés, minél nehezebben pótolható a tőke, mint termelési tényező más tényezővel, s minél nehezebb a tőkeszükségletnek más tőkegazdag közgazdaságok bőségével való fedezése.

A tőkeszükséglet fokozásában nagy szerepet játszik az újabb találmányok értékesítésére irányzott törekvés is. Egy francia lap a jövő század nagyszabású tőkebefektetéseire hálás alkalmat lát a következő találmányokban: a vasutifővonalak berendezésében villamos erőre, a Röntgen sugarak alkalmazásában ipari czélokra, a Lavel-féle turbina, Diesel-féle motor, s a folyékony levegő termelése és alkalmazásában, a sodrony nélkül működő távirda berendezése és az automobilok készítésében stb.

A záloglevelek, részvények, kölesönkötvények, a bemutatóra szóló hitelpapírok a tőkét nemzetközivé tették.

Amerika felfedezése rendkívüli tőkebefektetésre adott alkalmat az európai tőkének. Szakemberek ennek tudják be a kamatlábnak ez időben állandóan magas százalékát.

A hitelintézetek áldásos közvetítése sok jó szolgálatot tehet a tőkeszükséglet kielégítésében.

A tőkének kézi munkaerővel való helyettesítése csak nagyon sűrű népesség, a munkások ritka igénytelensége és a nagyipar fejletlensége mellett lehetséges.

A rendelkezésre álló tőke készlet annál nagyobb, minél termelékenyebb a termelés, azaz minél könnyebb a tőkegyűjtés, minél többen vannak azok, a kik a tőkét nem akarják vagy tudják a saját gazdaságukban gyümölcsöztetni, s végül minél könnyebb a tőkének más közgazdaságok bőségéből való szaporítása. Tőkekészlet.

A népbankok, a postatakarékpénztárak, koronaszövetkezetek az alsóbb néposztályoknak könnyítik meg a gyűjtést. A gyümölcsöző elhelyezést ígérő emissziók a vagyonos osztályokban, a községi, városi és állami kölesönkötvények kibocsátása a középosztályokban fokozzák a takarékoságot.

A külkereskedelemből folyó kölcsönös vonatkozások és összeköttetések, kedvezményes kereskedelmi- és vámszerződéses, a külpolitika nagy befolyással vannak arra, hogy a tőkegazdag országok feleslegei a tőkeszegényebb közgazdaságban keressenek elhelyezést.

A tőkék gyűjtésével, kockáztatásával és átbocsátásával járó áldozat annál kisebb, minél kevesebb erőfeszítés szükségeltett a tőkék megtakarításához, minél könnyebb az önmegtartóztatás kifejtése, minél nagyobbak a biztosítékok arra, Áldozatok.

hogy a tőke megtérül és a kamat vagy bér meg fog fizetelni, hogy az adósok képesek is, akarnak is, s ha kell kénytelenek is fizetni.

Ez áldozatok viszonylagos különbségénél fogva, mint a termelési költségeknek ármeghatározó hatásánál általában, annak a tőkének viszonylag legnagyobb áldozatai lesznek befolyással az országos kamatláb nagyságára, melyre a tőkeszükséglet ki-elégítése szempontjából még szükség van.

Ingadozás
határa.

Az ingadozásnak határa van. A közreműködés forgalmi értékének azon maximuma, melylyel a tőke, tekintettel használhatóságára, még bér és másfelől forgalmi értékének azon minimuma, melylyel, tekintettel a megtakarításával, átbocsátásával járó áldozatokra, már-már alig bér, — képezik a határjelzőket.

A jövedelem ingadozásának határa van még azért is, mert a jövedelem-kereslet és kínálat egyensúlyának helyreállításáról a verseny gondoskodik.

Ha ugyanis a követelt ár meghaladja a jövedelem-kínálat nagyobb része által a tőke közreműködésének tulajdonított értéket, mert a tőkebirtokosok magas tőkekamatra vagy bérré kívánnak szert tenni, vagy mert a tőke gyűjtésével, kockáztatásával és átengedésével járó áldozatok tényleg emelkedtek: a jövedelem-kínálat egy része megszorítja a tőkeszükségletet, másrészt pedig igyekezni fog a tőkét pótolni úgy, a hogy lehet, a jövedelem-kínálat csökkenni fog. A jövedelem-kínálatnak megcsappanása visszahatással lesz a jövedelem keresletre, s a jövedelemkínálat ismét egyensúlyba fog kerülni a kínálattal, mely kénytelen lesz a követelt árból engedményeket tenni.

Ha a kínált ár, akár mert a tőke-szükséglet nagyobb s a rendelkezésreálló készletekben nem talál fedezetet, akár mert a tőkék hasznosítására nyíló alkalom jobb, meghaladja a jövedelem-kereslet által a tőke közreműködésének tulajdonított értéket, a figyelem a tőkésítésre irányul, a takarékoság naggyobodni és a tőkék készlete szaporodni fog s a kereslet egyensúlyba kerül a kínálattal.

Irányzat.

A tőkekamat vagy bérjövdelem irányzata csökkenő, mert a tőke közreműködésének forgalmi értéke is csökkenik, csökkenik pedig, mert a miveltebb népnél a jövővel való törődés

nagyobb és a fogyasztás ingerének való ellenállás, a szenvedélyeken való uralom is emelkedik, s ezzel a tőkegyűjtés nagyobbodik, mert a kockázat kisebbedik, mert a lemondással járó kényelem is tekintetbe jő, s végül mert e csökkenés sokkal nagyobb, mint azon emelkedés, melynek a közreműködés forgalmi értékében be kellene állnia, mert a tőke közreműködése több és több esetben és jobban bizonyul hasznosíthatónak.

Angliában az országos kamatláb a XII—XIV. században 20%, VIII. Henrik idejében 10%, 1651-ben 6%, a XVIII. század elején 5%, s végül 1757-ben a converziós kölcsön kamatlába 3% volt.

II. A közvetve élvezett tőkejövedelem a szabad verseny korlátozásával akkor alakul, ha akár törvényes intézkedések, akár társadalmi felfogás befolyása alatt *nem fejlődhetik ki szabadon a jövedelem-kereslet, illetőleg akadályba ütközik a kamatvétel szabadsága.*

Alakulás.
2. A szabadverseny korlátozásával.

III. A közvetlenül élvezett tőkejövedelem — a saját gazdaságban érvényesített tőke közreműködésének a jussa, — *első sorban azon termékek követelt és kínált árában birja alakulása tényezőit, a melyek értékesítésétől a gazdasági alany jövedelmét várja, másodsorban azon küzdelemtől, a mely a tőke és a termék előállításánál segédkező másik két tényező között a jövedelmen való elosztzkodás, az összhozadékban való részesedés tekintében végbemegy.*

b) Közvetlen jövedelem alakulásának tényezői.

6. A vállalkozás után élvezett jövedelemről.

A vállalat nagyobb szabású gazdaság és a vállalkozás szélesebb alapokon folytatott termelés. A vállalat hozadéka a vállaltszerűen folytatott gazdaságnak eredményét, a *vállalkozás után élvezett jövedelem* a vállalkozásnak jövedelmét jelenti. Ez utóbbiban annyi az alkotóelem, a hány tényező egyesítésével szervezetetett a vállalat; kettő, azaz munka és tőke után élvezett jövedelem, ha csak e két tényező közreműködésével, három, azaz föld után élvezett jövedelem is, ha a természet hozzájárulásával is folytatattatik a vállalkozás. De van még egy negyedik is: a *vállalkozó külön nyeresége.*

Vállalkozás után élvezett jövedelem.

A nyereség
indokolása.

Az a vállalkozó ugyanis, a ki vállalkozásához idegen földet, telket, bányát bérel, a ki idegen tőkével dolgozik, a ki a maga munkaerejének érvényesítésén felül más munkásokat is alkalmaz, *csak úgy jut osztályrészhez*, ha a vállalkozása után élvezett jövedelméből a földhaszonbér, a tőkekamatok, a munkabérek, illetve *díjak czímén teljesítendő szolgáltatásokon felül felesleg mutatkozik, még pedig olyan, mely meghaladja azon jövedelmet, melyet biztosíthatott volna magának tevékenysége után, ha azt másnak bocsátotta volna rendelkezésére*, vagyis csak úgy, ha vállalkozása külön nyereséggel járt.

Az a vállalkozó ugyanis, a ki vállalatában a maga tőkéjét és munkaerejét alkalmazza, s vállalkozását a saját földjén, telkén és bányájában folytatja, csak akkor látja jutalmazva a vállalat célutódatos és tervszerű vezetését, a cél, hely és idő megválasztásában megnyilatkozó értelmiséget, a termelési tényezők egyesítésére fordított erőfeszítését, a termelékenység tekintetében elvállalt kockázatot, *ha oly jövedelmet élvez vállalkozása után, mely nagyobb annál, melyet biztosíthatna magának, ha földjét bérbeadná, tőkéjét kamatra adná és munkaerejét másnak bocsátaná rendelkezésére*, vagyis csak úgy, ha vállalkozása után külön nyereség is mutatkozik.

A vállalkozás után élvezett magánjövedelemnek azon része, mely a vállalkozónak az idegen tényezőkért járó rész kifizetése után a sajátját képező tényező hozzájárulása után élvezett jövedelem rendes mértékén felül marad, s mely a vállalat céljának, helyének, idejének szerencsés megválasztásában megnyilatkozó értelmiségnek, a tényezők egyesítésével járó erőfeszítésnek, a vállalat folytatásával járó kockázatnak jutalmát, a konjunktúra kedvező alakulásának eredményét képezi; valamely közgazdaságban a vállalkozók által ezen czímen élvezett jövedelem összesége, a közgazdaság jövedelmének azon része, mely a vállalkozóknak a mondott czímen jut: a vállalkozás után élvezett nyereség.

A vállalkozás után élvezett jövedelemnek ez a negyedik alkateleme korántsem bizonyos, csak lehetséges, valószínű és kívánatos.

A vállalat sikertelensége esetén a vállalkozásból *vesztés* is állhat elő, a mi nemcsak a nyereség elmaradását, de

egyes esetekben még munka, természet és tőke után élvezett jövedelem megcsönkulását is jelenti.

A taligás nem vállalkozó, jövedelme tehát nem vállalkozás, hanem egyszerűen a termelés egyik és másik tényezője után élvezett jövedelem.

A vállalkozás után élvezett nyereség kiszámítása a legkönnyebb akkor, ha a vállalkozó a földbirtokostól, tőkepénzestől és a munkástól különálló személy, nehezebb akkor, ha a vállalkozó a saját tőkáját, munkáját, földjét használja fel vállalkozásában; ily esetben t. i. a nyereség elválasztása a vállalkozás után élvezett jövedelem egyéb alkotóelemeitől bonyolult feladat lehet.

A haszonbérő nyeresége, a ki 1000 holdat kezel, következőkép számítható ki: A vállalkozás után élvezett 20,000 frt bruttójövedelemből előbb levonandó: a haszonbér címén fizetett 6000 frt, a bérletbe fektetett tőkének 5%-os kamata 1000 frt, továbbá a tőkék értékcsökkenése címén felmerült, a munkabérek és egyéb költségek címén 8000 frt, s végül azon összeg, melyet ismereteihez képest bizton megkereshetne, ha más uradalmában teljesítene szolgálatot, pld. 1200 forint, s csak a fennmaradó 3800 frt képezi a külön nyereséget.

A banknak vállalkozás után élvezett évi nyereségét a nyereség-és veszteség-számla alapján állapíthatjuk meg. Ezen a számlán talált és tisztának nevezett nyereségből ugyanis le kell vonnunk a részvényeseknek a befizetett részvénytőke után és az országos kamatláb szerint járó kamattjövödelmét, a valóságos tartaléktőkéknek kamatait, s csak az ezután mutatkozó felesleg minősíthető vállalkozás után élvezett nyereségnek. Ehhez képest a vállalatok részvényeseinek osztalékában csak annyiban van vállalkozás után élvezett nyereség, a mennyiben a befizetett 100 frt után eső osztalék meghaladja az országos kamatláb szerint más, nem vállalatszerű befektetések után élvezhető kamatot.

A vállalkozás után élvezett nyereség nem munkajövedelem, nem is tőkejövedelem, nem is föld után élvezett jövedelem, hanem különálló *jövedelmi ág*, nyereség, mely azokat illeti meg, a kik a termelési tényezőket egyesíteni, a vállalat célját, helyét és idejét helyesen megválasztani, a vállalatot vezetni képesek és a vállalat kockázatát viselik. *Jutalom*, mely visszavezetendő a vállalkozó termelő szerepére, illetőleg a termelés nagyobb méreteire és kockázatára. *Tiszta jövedelem*, melyből már nem kell levonni, másnak kiadni semmit; *minden esetben közvetlenül élvezett jövedelem*, melyet más kezéből élvezni nem lehet, mert mielőtt elvész a személyes momentum, a személyes vezetés, az egyéni értelmiség, az egyesítés

A nyereség természete.

talentuma, a kockázat, megszűnik a jövedelem élvezetének jogcíme is, munka, föld, vagy tőke után élvezett jövedelem lesz. *Keletkezik*, ha a termelési tényezők egyesítése sikerül, ha a kockázatból veszteség nem áll elő; *nem keletkezik*, ha nincsenek termelési tényezők, melyeket nagyobb szabású termelésre egyesíteni lehetne, nincsen értelmiség az idő, hely és cél megválasztásában, ha nincsen a vezetésben öntudatosság és czélszerűség stb.

A nyereség forrásai.

Az előző szakaszokban ismertetett jövedelmi ágaknál a jövedelem forrását a termelés tényezőiben találtuk, azaz konstátálhattuk, hogy e tényezők egyikének a termelésben közreműködéséből fakad a jövedelem. A vállalkozás után élvezett nyereségnek a forrását nem a termelés tényezőiben, hanem a *vállalkozó kivételes tehetségében* a vállalkozás tárgyát képező feladat megoldása körül tanusított *buzgalmában, vállalkozási szellemében* s végül a *vállalat sikerére kedvező konjunktúrában* kell keresnünk.

A nyereség alkatelemei.

Ehhez képest a vállalkozás után élvezett nyereségnek három alkatelemét lehet megkülönböztetni: *a kivételes tehetség járadékát, a kockázat díját, s a kedvező áralakulás eredményét*. A vállalat természete és tárgya szerint majd az egyik, majd a másik alkatelem túlnyomó a nyereségben.

A gyógyfürdő-vállalatnál a fürdőház, a nyaralók, a szórakoztatók, a sétányok helyének megválasztásában megnyilatkozó tehetség járadéka, az időjárási viszonyok szerint alakuló konjunktúra eredménye és a látogatottság kockázatának díja egyaránt alkotják a nyereséget. Egy nagyszabású találmány értékesítésére alakult vállalatnál a nyereség nagyobb százaléka a tehetség járadékára, egy artézi kútforrási-vállalatnál pedig a kockázati díjra esik.

A nyereség nagysága.

A nyereség természetével és alkotóelemeivel tisztában lévén, megállapíthatjuk e nyereség nagyságának törvényét. Szükséges azonban, hogy különbséget tegyünk a vállalkozó *magánjövödelme* és a nyereség, mint a közgazdaság jövedelmének egyik része között.

A vállalkozás után élvezett nyereségnek, mint a vállalkozó magánjövödelmének *nagysága annál nagyobb lesz, minél kevesebb az, a mit a vállalkozás után élvezett jövedelemből a föld, munka és tőketényezők jussa czimén le kell tudni*, vagyis

minél alacsonyabb a haszonbér, munkabér és a tőkekamat; másrészt *minél kivételesebb a vállalkozó tehetsége, minél nagyobb volt a vállalt hozkázat és minél kedvezőbben alakult a vállalat sikerére a konjunktura.*

A vállalkozás után élvezett nyereségnek, mint a közgazdaság jövedelme egyik részének nagysága egyfelől a haszonbér, munkabér és tőkekamatra befolyással bíró körülményektől, másfelől pedig azon értéktől függ, a melyet a vállalkozásnál érvényesülő tehetségnek a mások becsüje tulajdonít, midőn a vállalkozónak járadékot biztosít, — melylyel a mások becsüje a hozkázatot értékeli, melylyel a vállalat jár, midőn díját megállapítja, — s végül azon értéktől, melyet a forgalom azon viszonyok közreműködésének tulajdonít, a melyek a vállalat kiállításait kedvezőbbekké, s a nyereséget biztosabbá teszik.

A vállalkozásnál érvényesülő tehetségnek forgalmi értéke, illetve a vállalat létesítése és vezetéseért biztosított *járadék nagysága függ ismét a nyereség keresletének* (a tehetség közreműködéseért követelt árnak) és *kinálatának* (a tehetség közreműködéseért kínált árnak) *a viszonyától.* A nyereség keresletét a vállalkozók, a nyereség kinálatát pedig azok képviselik, a kik a vállalat termékeit, illetve szolgáltatásait vásárolják és igénybe veszik. *A nyereség-kereslet ismét függ a vállalat tárgyától, az értelmes, tehetséges vállalkozók számától, a termelési tényezőknél az egyesítésével járó erőfeszítés nagyságától, a vállalkozók és családjaik életfenntartási költségeitől. A nyereség-kinálat pedig a vállalat termékeinek és szolgáltatásainak használhatóságától, a fogyasztó közönség nagyságától és fizetőképességétől, és végül a vállalkozásra nyíló több-kevesebb alkalmatlól.*

a) a tehetség
járadéka szem-
pontjából.

A míveltség terjedésével több a vállalkozó, nagyobb a verseny és kisebb a vállalkozás után élvezett nyereség. Ha bizalmatlan a tőke a vállalatok iránt, nagyobb erőfeszítéssel járnak az alapítások és nagyobbak az osztalék iránt táplált igények. Ha a vállalkozó még annyi nyereséget sem élvez, a mennyi a maga és családja fenntartására elégséges, a vállalkozást abban hagyni siet.

A vasuti vállalatok jövedelmezősége a népesség sűrűségétől, a személyek érintkezése szükségének mértékétől, az áruforgalom nagyságától függ. A mely vasutvonal sűrű, mívelt népességű és fejlődött iparral és mezőgazdasággal dicsekvő vidéken halad át, meghozza a nyereséget.

A vállalatra, melynek tárgya kellemetlen, kevesebb vállalkozó akad és nagyobb a tehetség érvényesítéséért követelt ár.

b) a kockázat díja szempontjából.

A kockázatot a vállalkozó látja ugyan a legközvetlenebbül, a kockázat díját is ő állapítja meg, de a díj nagyságát a forgalom becsüje is felülbírálja és csak ez utóbbinak eredményéhez képest fizeti meg. Ha túlságos a követelt kockázati díj, más vállalkozókat keres, a kik kisebbnek találják a kockázatot és kisebb díjjal is megelégesznek. Általánosságban *minél bizonytalanabb és kétségesebb a vállalatok sikere, annál kisebb a vállalkozási szellem és nagyobb a kockázati díj címén a nyereség.*

A tengerentúli kereskedelemben, mert a szállítás és incasso kockázata tovább tart és nagyobb, nagyobb a követelt nyereség is. A nyári kirándulóhely vendéglősének kockázata nagyobb, mert ha esők és viharosak a nyári hónapok, kétes vállalkozásának a jövedelmessége, ámde akkor a követelt és megítélendő nyereségének is nagyobbak kell lennie, ha vállalkozása jól üt ki.

c) a váratlan alakulás eredménye szempontjából.

A konjunktúra előrelátható kedvező alakulása nincs befolyással a nyereségre. A forgalom ugyanis nem hajlandó megfizetni azon viszonyok közreműködését, a melyek kedvező befolyása ismert és előreláthatólag nem fog elmaradni, mert számíthat arra, hogy a kedvező alakulás valószínűsége megnöveszti a vállalkozási szellemet és akad elég vállalkozó. *Csak a váratlanul beálló, előre nem látott kedvező alakulás fokozza tehát a vállalkozás után élvezett nyereséget.* A nyereségnek nagyságát ezen czímen egyébként még csak odavetőlegesen sem lehet megállapítani, s innét van az is, hogy a vállalkozás után élvezett nyereség maximális határát kitűzni lehetetlen.

A vállalkozás után élvezett nyereség irányzata — hosszabb időre visszatekintve — *csökkenő irányzatot mutat; mert egyfelől a termelési tényezők egyesítése a hitelviszonyok fejlődésével könnyebb, mert a vállalatok létesítéséhez és vezetéséhez megkívánt értelmiség mind nagyobb, a kockázat kiszámítása könnyebb és a vállalat sikerét veszélyeztető esélyek ellen való előrelátó védekezés lehetősége nagyobb, azaz egyszóval, mert a vállalkozási szellem nő és a vállalkozók száma és versenye nagyobb.*

V. A FOGYASZTÁSRÓL ÉS HÁZTARTÁSRÓL.

1. A fogyasztásról általában.

A magángazdálkodás negyedik mozzanata: a fogyasztás. A termeléssel megkezdett, a felesleg értékesítésével folytatott gazdasági tevékenység, ha a hozadékból kiadta a megérdemlett részt azon idegen termelési tényezőknél, melyek hozzájárulását igénybevette, hozzáláthat szükségletei kielégítéséhez, a megmaradt jövedelemnek elfogyasztásához, illetve eljut végcéljához, a gazdasági jólét megvalósításához.

A *fogyasztás* — a magángazdaság szempontjából — a *gazdasági jóságok elhasználását* — s minthogy minden gaz- Fogalma. dasági jóság értékes, — *értékek megsemmisítését* jelenti, *közvetlenül a szükségletek kielégítése, közvetve a gazdasági jólét megvalósítása érdekében.*

A fogyasztásnak — a közgazdaság szempontjából — sokkal tágabb az értelme. Általánosságban a jóságkészletnek apadását jelenti, a *közgazdaság azon jelenségét, mely szerint a magángazdaságokban található jóságok egy része megsemmisítetik és megsemmisül, elhasználtatik és elveszik.* Megsemmisítetik, illetve elhasználtatik az a jóság, mely a gazdaságok alanyainak akaratából, megnevezhető gazdasági czélból, és pedig vagy azért, hogy szükséglet kielégítésére fedezetül szolgáljon vagy azért, hogy elhasználása árán újabb értékek állíttassanak elő, fogyasztatik el. Megsemmisül, illetve elvesz az a jóság, mely a legtöbbször a gazdaságok alanyainak akaratán kívül, minden hozzájárulása nélkül, annélkül, hogy megsemmisülése valamely gazdasági czélt szolgálna, fogy el. A *megsemmisülés nyomában hiány, szükséglet támad, a megsemmisítéssel szükséglet fedeztetik, újabb érték keletkezik.*

A közgazdaság szempontjából *fogyasztás tehát a gazdasági jólét megvalósítása érdekében történő értékmegsemmisítés:*

a tulajdonképeni fogyasztás, a termelés során eltűnő forgó és álló tőkék fel-, illetve elhasználása: a *reproductio*; a romboló természetű és külső erők által elpusztított, véletlen esélyek folytán elvesztett, elkallódott jóságok megsemmisülése: a *gazdasági kár*, s végül *minden érték-csökkenés vagy veszteség*, mely a viszonyok és körülmények sajátos alakulása folytán következik be.

Tulajdonképeni fogyasztás az elhasznált munkaerő pótlására, a meglanyhult munkakedv felélesztésére, az anyagi és szellemi élvezetekre, az időjárás behatásai ellen való védekezés érdekében stb. eszközölt kiadás.

Reproductió a köszén elégetése, mert az égés hőt fejt ki, a hő folytán gőz fejlődik ki, a gőz mozgásba hozza a gépeket, s a gépekkel sineket hengerelnek. Az elfogyasztott köszén értéke megtérül a vas-sineken, melyeket a munkagépekkel hengereltek, nem veszett el, csak új testet öltött. Az emberi munka erő kifejtéssel és megsemmisítéssel jár, de a munka értéke megkerül a szolgálatban, illetve a termékben.

A jégeső és a sáskasereg megsemmisíti a legszebb reményekre jogosító termés kilátásait, a tűzvész megemésztí a kazalba hordott terménykészletet, az ellenséges csapatok lepusztítják a gyümölcsös bőven megrakott fáit, az árvíz elviszi a rudasokba rakott takarmányt, a marhavész elpusztítja az egész marhaállományt, a hajótöréssel elpusztul sok érték stb. Mindmegannyi gazdasági kár ez, a tulajdonképi fogyasztás jellege nélkül való értékmegsemmisülés.

Értékcsökkenés vagy veszteséget hoz minden változás, mely az emberek szükségleteiben, szokásaiban, valamely jóság értékelésében beáll. A divatcikkek a divattal, a naptárak azzal az évvel, melyre szólnak, vesztetnek az értékükből.

A fogyasztás a közgazdaságnak nagy horderejű jelensége.

Jelentősége. A fogyasztásban *tükröződik vissza a közgazdaság termelése*. A fogyasztás mutatja a *jövedelem eloszlás arányait és a forgalom méreteit*. A fogyasztás után lehet *következtetni az önmegtartóztatásra, takarékosagra*. A fogyasztásból tűnik ki a *gazdasági jólét állapota, a művelődés haladása és a műveltség foka*.

Productiv és
improductiv
fogyasztás.

A közgazdaság jólétének csak a productiv fogyasztás használ. Csak az a fogyasztás productiv, mely nem azonos az értékek haszontalan megsemmisülésével. *Productiv fogyasztás mellett az értékeknek csak az alakja változik meg, mert a lényege tovább él a termékben*. A productiv fogyasztás vagy valódi szükségletet elégít ki, személyi erőket és képességeket

tart fenn és fejleszt, hiányt fedez (tulajdonképeni fogyasztás), vagy újabb értékek nevelésére szolgál (reproductio); az előbbi esetben a fogyasztás *czél*, a másodikban *eszköz*. Az *improductiv fogyasztás eredménytelen értékpazarlás, esztelen élvezet* (tulajdonképeni, de esztelen fogyasztás), *gazdasági kár*, sem nem *czél*, sem nem *eszköz*. *Amaz czélt ér, amaz fogyasztás értéktermeléssel, emez pedig nem ér czélt, értékmegsemmisülés értéktermelés nélkül*. A ki jövedelmének gazdasági rendeltetését jól átérti, a ki gazdasági szükségletek érdekében fogyaszt s azok kielégítésében megtartja azok rangsorát, termelékenyen fogyaszt; ellenben az, a ki jövedelmét úgy fogyasztja, hogy ellentétbe jut annak rendeltetésével, a ki tévesen fogja fel a szükségletek sorrendjét, jólétét csak részben, vagy egyáltalán nem valósítja meg, bár megtehetette volna, improductive fogyaszt.

Az a kisiparos, a ki a jósikerű országos vásár után napokig dorbézol és jövedelmét tisztán élvezetekre költi a helyett, hogy pd. házának megrongált fedelét igazíttatná meg, vagy rongyosan járó gyermekait ruházná fel, nem fogja fel jól jövedelmének rendeltetését és szükségleteinek rangsorát. Improductive fogyasztana az özvegy anya, ki teljesen fiának keresményére van utalva, ha e keresményt, mely szerény igények mellett az elsőrendű szükségletekre teljesen elég volna, nyálánkságokra és piperecikkekre költené el és a mellett koplalna. Improductiv volna a földbirtokos fogyasztása, ha a legszükségesebb gazdasági szerszámok nélkülözése mellett, egyenruhás inast és úri fogatot tartana stb.

A gazdaságnak a fogyasztás szempontjából háztartás a neve. A magánháztartások a közzgazdaság fogyasztásának az egységei. *A háztartás a közzgazdaság fogyasztásának az egy-^{Háztartás.} sége, a magángazdaságnak berendezése a fogyasztás észszerű és gazdaságos eszközlése czéljából*. A háztartás ezek szerint a gazdaságnak *egyik oldala*, miként a fogyasztás egyik mozzanata a gazdálkodásnak. A háztartás *bevételek feltelelez*; *feladata* a bevételeket és *kiadásokat* kombinálni, az utóbbiakat a *bevételekből gazdaságos módon fedezni*.

A háztartás tulajdonkép magángazdasági fogalom; mint-hogy azonban a háztartásban nyilatkozik meg a fogyasztás helyes mértéke és gazdaságos eszközlése: a háztartások többségének jellege képet nyújt a közzgazdasági jólét fokáról, fejlődésének emelkedő vagy hanyatló irányáról.

A háztartás nem azonosjellegű sem arányaira, sem a kiadásoknak a bevételekhez való viszonyára tekintettel. *Arányaira tekintettel* a háztartás lehet *nagy, szerény és szegényes*, a bevétel és kiadás, *a fedezet és fogyasztás* viszonyát tekintve takarékos, fukar, pazar és fényűző háztartás.

Takarékosság.

Takarékos háztartást az visz, a ki fogyasztásának zsinórmértékét jövedelmében látja, a ki e mértéken túl nem költekezik, a ki arra is gondol, hogy munkaképessége nem tart örökké és a jövő esetleges igényeivel is számolva, a jövedelem egy részét elvonja a fogyasztás elől, a ki vagyontörzsét nem támadja meg és megelégszik e vagyon gyümölcseivel.

Fukarság.

Fukarul viszi háztartását az, a ki a takarékossgot túlhajtván, még oly igényeket sem méltányol, melyeket emberi méltósága, társadalmi állása, vagyoni tehetősége, egészsége stb. támasztanak, vagyis a ki többet von meg magától, mint kellene, a ki a jövő iránt való aggályait túlhajtja, a ki a vagyontörzs folytonos szaporításában látja háztartása czélját és tevékenysége rugóját.

Pazarlás.

Pazar az a háztartásában, a ki ép az ellenkezőjét teszi annak, a mit a fukar, a ki többet költ, mint a mennyit költenie szabad volna, a ki a jövő igényeit teljesen figyelmen kívül hagyja, ha kell, hozzányúl a vagyontörzshöz is.

Fényűzés.

Fényt űz az, a ki, mint a takarékos, belül marad ugyan költekezésével azon a határon, melyet jövedelme von, ámde ezen határon belül mégis többet költ, mint a mennyit a közfelfogás szerint költenie szükséges volna.

A fukarság és pazarlás a végletek, a takarékossg és fényűzés határtismerő méretek. A takarékos *nem költ többet, mint szabad*, a pazar *többet, mint szabad*, a fukar *nem költ annyit, a mennyi szükséges volna*, a fényűző *többet, mint a mennyi szükséges volna*.

Észszerű háztartás mellett kisebb a fogyasztás és mégis jobb.

2. A fogyasztás alakulásáról.

Tényezői.

A fogyasztás alakulása a közgazdaságban bizonyos *tényezőknak munkája*. A tényezőket ismerjük és megnevezhetjük, de nem minden egyes tényező hatását vagyunk képesek szabá-

lyossággal körülírni, nevezetesen *nem tudjuk egyáltalán megmondani, mennyi érték semmisül meg pld. évenként és szabályszerűen a romboló természet, a külső erőszak, értékesökkenés és veszteség, gazdasági kár folytán*; azt pedig, mennyi semmisül meg *pazarlás útján*, csak jelezni tudjuk azzal, hogy a pazarlás mértéke függ a nép erkölcsétől, józanságától és előrelátásától, miveltségétől. A *reproduciónak* a fogyasztás alakulására gyakorlott hatását illetőleg már nagyobb határozottsággal lehet utalnunk arra, hogy a reprodukció a termelés mértékétől és a vállalkozási szellemtől függ. A legélesebben körvonalozható a közgazdaságban a *tulajdonképeni fogyasztás*, vagyis gazdasági jólét megvalósítása érdekében történő értékmegsemmisítés.

A tulajdonképeni fogyasztás alakulása az *életmódban* nyilvánkozik meg. Az *életmód* — a mód hogyan él a népesség — kifejezője ugyanis *annak, mennyi szükséglet, hogyan és mily mértékben elégítették ki. A népesség oly életmódot folytat, a minőt folytatni tud és akar, a minőt folytatnia kell és a minőnek folytatásához ért.*

1. *Olyat folytat, a minőt tud és akar.* A kiadás mértékét a bevételek, a fogyasztás mértékét közvetlenül a jövedelem és bevétel szabják meg. *A közgazdaság legfellebb annyit tud fogyasztani, a mennyit fogyasztási képessége megenged.* A fogyasztási képesség fejezi ki a fogyasztás *határát*. *A közgazdaság legfellebb annyit akar fogyasztani, a mennyit a népesség józansága, nemzeti jelleme és előrelátásánál fogva elfogyasztani képes.* A fogyasztási képesség kifejezi a fogyasztás azt a mértékét is, a mely a fogyasztás határán belül tényleg megtörténik.

Fogyasztási
képesség.

A fogyasztási képesség tehát *kétféle: abszolút és relatív*. Az *abszolút* fogyasztási képesség a fogyasztás határa, valamely közgazdaságban bizonyos időben rendelkezésre álló termelt vagy termelhető, illetve a termelt vagy termelhető jóságok árán megszerezhető, értékek maximuma. A fogyasztási képesség nem lehet nagyobb, mint a *közgazdaság jövedelme* és a végelemzésben a jövedelem forrását képező vagyona. A *relatív* fogyasztási képesség *az abszolúton belül maradó*, a népesség józanságától, nemzeti jellemétől és előrelátásától függő *mértéke a szükséglet-kielégítésnek.*

Minél könnyelműbb, a jövővel nem számoló a népesség, annál inkább megközelíti a relatív fogyasztás, az a szándék, mely a rendelkezésre álló egész jövedelmet és esetleg a forrás egy részét is el akarja fogyasztani, az abszolút fogyasztási képességet, a fogyasztani tudást, s minél józanabb és előrelátóbb, annál többet akar, illetve képes a jövedelemből, illetve a vagyonból megkímélni, illetve megtakarítani.

A termelés haladása megelőzi a fogyasztás fejlődését, s ez utóbbi követi a termelés előhaladását. A termelés haladása átalakítólag hat a fogyasztás mennyiségére és minőségére. A termelés olcsóbbodása (munkamegosztás) megnöveszti a fogyasztókat.

2. *Olyat folytat, a minőt folytatnia kell.* A fogyasztásra parancsolólag hatnak egyfelől a földrajzi fekvés és konfiguráció, az éghajlat és természeti viszonyok, másfelől a műveltség. Az éghajlat parancsolólag szabja meg a ruházat, hajlék, az ételmezés, lakberendezés, világítás és fűtés stb. szükségleteit. A műveltség haladása emeli az igényeket, s az igényekkel nő a fogyasztás.

A zord északi vidékek lakói a hideg ellen való védekezésükben sokkal különb szükségletekkel állanak szemben, mint a délvidek népei. Amott tömör falak, vértfelmelegítő ételek és italok, a test melegének kisugárzását gátló öltözékek stb. szükségesek, míg emitt szellős sátrak, frissítő gyümölcsök és könnyű öltönyök is kielégítést okoznak.

A műveltség haladásával az élvezetből egyszerű szükségletkielégítés, harmadrendű szükségletből nélkülözhetlen lesz. Az anyagi szükségletek mellé sürgős szellemi szükségletek sorakoznak. Az olyan fogyasztás, a mely nem terjed túl az elsőrendű szükségletek kielégítésén, nem jelent oly életmódot, a minőt a népességnek folytatnia kell, mert nem felel meg a műveltség követelményeinek. A fogyasztás emelkedése bizonyos jószágokban, kétségtelen tanúsága a művelődés haladásának, mert ebből, ennek parancsszavából ered.

3. *Olyat folytat, a minőnek folytatásához ért.* Jó beosztás mellett kevesebb jövedelem elég, több szükséglet is kielégíthető. *Észszerű* fogyasztás mellett nagyobb jólét valósítható meg. Sűrű érintkezés, a forgalom könnyítése mellett több szükséglet kielégítéséhez lehet hozzájutni. A társulás olcsóbbítja az élvezet elérését.

Az életmód, melyet valamely közgazdaságban a népesség folytat, lehet általános jellegére való tekintettel: okos vagy esztelen.

Egybefoglalva a mondottakat: az életmód, melyet valamely közgazdaságban a nép folytat, függ a jövedelem és végelemzésben a vagyon nagyságától, az éghajlattól és művelt-

ségtől, a fogyasztás észszerűségétől, a forgalom terjedelmétől és elevenségétől, az associatio kihasználásától.

Az életmód, melyet valamely népesség folytat, tekintettel a szükségletkielégítés mértékére és még inkább minőségére, lehet fényes, csak kielégítő, szegényes, vagy éppen nyomorúságos.

3. A fogyasztás mérvéről s különösen a pazar és fényűző fogyasztásról.

Az előző pontban megismertük a fogyasztás alakulásának tényezőit: a jövedelmet, illetve fogyasztási képességet, a szükségleteket és az észszerűséget. Ugyanazon tényezők hatása alatt *ingadozik és változik a fogyasztás mérvé is, vagyis a fogyasztási képességgel, a szükségletek szaporodásával és az életmód könnyelmű berendezésével nő, a fogyasztási képességgel, a szükségletek apadásával és az életmód észszerű berendezésével csökkenik.*

Tekintettel e tényezők együttes vagy ellentétes hatására, a fogyasztás mérvében *a következő változatok lehetségesek:*

1. *Ha a fogyasztási képesség kisebb, mint a fogyasztásnak a szükségletek által szabott mértéke, a fogyasztás alatta marad e mértéken, vagyis a hiányérzet részben kielégítetlen marad, nem minden szükséglet, vagy nem minden szükséglet nyer teljes kielégítést.*

A szükségletek mellözhetlen megszorításában mutatkozó szabályosság abban áll, hogy legelőbb az ételmezésben, aztán a lakásban és legkésőbb áll be a ruházatban.

2. *Ha pedig a fogyasztási képesség nagyobb, mint a fogyasztásnak a szükségletek által szabott mértéke, megtakarítás áll elő, vagy a szükségletek kiszélesítésére nyílik alkalom.*

A szükségletek kiszélesítésében, illetve a fogyasztás mértékének emelkedésében mutatkozó szabályosság abban áll, hogy az elsőrendű szükségletek: a lakás, ruházat, élelem, melyek eddig csak feltétlen szükséges jószágokkal nyertek kielégítést, ezentúl kényelmi, s ha a fogyasztási képesség tovább emelkedik, élvezeti jószágokkal nyernek fedezetet. A változott, illetve emelkedett fogyasztási képességet legelőbb a lakás-szükséglet használja ki, azután a ruházat s csak azután az élelem.

3. *Ha a fogyasztási képesség a kisebb, s még az életmód is könnyelmű, megbomlik a szükségletek természetes rendje és kielégítésük megengedett mértékén túlsap a fogyasztás, pazar fogyasztás fejlődik ki.*

Erről alább még bővebben szólnunk.

4. *Ha a fogyasztási képesség a nagyobb és ehhez az életmód észszerű berendezése társul, állandó jelenséggé lesz a vagyonszaporodás, avagy fényűzővé lesz a fogyasztás. A fényűzés azonban csak addig lesz egészséges, míg az életmód berendezésében az észszerűség vezet, megszűnik az lenni, betegessé lesz, mihelyt a szükségletek kiszélesítésében elhagyja a népeiséget a józanság.*

Pazarlás és
fényűzés

A fényűző fogyasztásról is alább van szó.

Pazar a fogyasztás abban a közgazdaságban, a melyben *abból is csinálnak igényt, a miből nem kellene, s a melyben a meglevő igényeket is túlságosan kiszélesítik, a melyben kiki erőn felül költ, vagyis fogyaszt, holott nincs a jövedelemben fedezet, a törzsvagyont is megkezdi.*

Fényűző ellenben a fogyasztás abban a közgazdaságban, a hol *van miből fogyasztani, vagyis a szükségletek kiszélesítése fedezettel bír a jövedelemben és észszerűen történik, a melyben többet költenek, mint viszonylag egy másikban, de a kor, a helyzet, a műveltség foka, a felfogás, a többlet kimentí, s a többlet csak azzal a mértékkel van ellentétben, melyet az általános felfogás szükségesnek tart.*

Pazar a fogyasztás abban a közgazdaságban, melyben nem valóságos igényeket elégítenek ki, a melyben egyúttal az esztelen költekezés meghaladja a fedezet mértékét. *Meginog ennek következtében az egyes alatt a gazdasági jólét, a megélhetés és önállóság alapja, s az egyesek pusztulásával gyengül az egész. A pazarlás nem lehet állandó jelenség, mert a törzsvagyon fokozatos emésztésével apadnak a jövedelem forrásai. Fényűzés ellenben abban a közgazdaságban van, a melyben kiki azért fejt ki a fényt, mert jövedelmében bírt tehetősége megengedi. A fényűzéssel nem bomlik meg a szükségletkielégítés természetes rendje. A költekezés éppen nem történik az elsőrendű és kényelmi szükségletek mellőzésével vagy terhére, figyelembe veszi a határokat, melyeket az ész-*

szerszűség s az erkölcsiség kívánalmi és a testi egészségnek szempontja vannak. Az egyes nem rongálja jövő megélhetésének alapjait, másoknak sem árt, az egészsznek csak használ, növeli a szükségletet azon jószágokban, melyek élvezetszámbamenő kielégítést okoznak. A fényűzés ebben az értelemben folyománya a jólét egészszges fejlődésének és a művelődésnek, nevelő anyja az ipar és szépművészeteknek.

Ámde vannak a fogyasztásnak az egyik vagy másik közgazdaságban, egyik vagy másik korszakban olyan jelenségei is, melyek a pazarlásnak és fényűzésnek, a fedezettel bíró és esztelen fogyasztásnak találkozására mutatnak. Ez alakulása és mértéke a fogyasztásnak beteges állapotot von maga után. A fényűzés a pazarlással akkor találkozik, a fényűzés pazarnak és esztelennek akkor mondható, ha a fényűzés átlépi azon határokat, melyeket az észszerűség, az erkölcsiség kívánalmi és a testi egészség tekintete von, ha a költsékezés nemcsak a kelletténél, de a megengedtnél is nagyobb. a mikor már nincsen arány az áldozat és élvezet között, midőn a jószágok megsemmisítése nem az anyagi jólét jele, hanem a rossz erkölcsök megnyilatkozásának eszköze, midőn a jószágok határtnemismerő, esztelen felhasználása az erkölcsi rend megbomlása mellett tesz tamuságot.

Pazar,
beteges
fényűzés.

Észszerű fényűzést fejt ki az, a ki maga köré gyűjti a művelt társadalom legjobbjait és központjává teszi szalonját a művészeti életnek, az irodalom és a művészetek pártolásának, a legégetőbb társadalmi kérdések megvitatásának, a ki két kézzel osztja a jótékonyságot, beutazza a világot és felkeresi a műveltség tanyáit, hogy ismereteit gyarapítsa és szerzett tapasztalataival hazája haladásának előmozdítójává lesz. Esztelen fényűzést űztek azok a rómaiak, a kik juhnyájukat bíborszínre festették, a kik vendégeiknek vadgalambszívvel, flammíngónyelvel, fűrjvelével, csigákkal stb. körített tyúkpástétommal és a tengeri halak vérébe mártott rózsalevél salátával kedveskedtek. Esztelen volt a fényűzés, mely a napokig, hetekig tartó halotti torokban nyilatkozott meg és nálunk a XVII. században volt szokásos. Egy ilyen toron pár nap alatt tíz ökör, tizenhárom borjú, száznegyvenegy bárány, háromszáznegyven lud, hatszázkilenczven esirke, kétszázötven akó bor, száztizennégy akó sör stb. fogyott el.

BETŰSOROS FOGALOMJEGYZÉK.

(A számjegyek a könyv lapszámát jelölik.)

A

Adásvétel 121.
Álku 120.
Állam 41. 49.
Allamgazdaság 43.
Állami közegek 42.
Állati munka 68.
Anyagok 66.
Ar 128.
Áralakulás 128.
Áringadozás 134.
Árirányzat 141.
Artörténet 141.
Ásványi anyagok 142.
Associatio 96.

B

Betéti társaság 97.
Birtokszabadság 97.

C

Capitalismus 81.
Classicus iskola 54.
Communismus 54.
Configuratio 63.
Conserválási technika 125.
Conjunctura 102.
Csere 46. 119.
Csereközvetítő 145. 158.

D

Deductiv módszer 55.
Drágaság 156.

E

Éghajlat 62.
Egyéni szabadság 14.

Együttes gazdaság 17.
Egyéni becsün alapuló érték 113.
Életmód 73.
Élvezet 2.
Érme 155.
Érdekképviselő 25. 42. 49.
Érték 111.
Értékbecslés 128.
Érték kifejező 145.
Érték határa 114.
Értékmegegyezés 87. 89.
Értékpapírok 169.
Ethikai iskola 54.
Évszakok 62.
Extensiv termelés 98.

F

Féltermék 60.
Félsocialisták 57.
Fémpénz 157.
Fényvűzés 216. 221.
Foglalkozás 29. 59.
Fogyasztás 110.
Fogyasztás alakulása 217.
Fogyasztási képesség 217.
Fogyasztás mérve 219.
Forgalom 44. 116.
Forgalom eszközei 118. 127.
Forgalom határai 126.
Forgalom elevensége 127.
Forgalom intézetei 118. 127.
Forgalomképesség 123. 127.
Forgalom közegei 118.
Forgalom szabadsága 47. 125.
Föld 162. 181.
Földjövedelem 179.
Földrajzi fekvés 62.
Földfelület 62.
Fukarság 216.

G

Gazdaság 9. 12.
Gazdálkodás 12.
Gazdaságosság 13.

H

Használhatóság 111.
Haszonbér 180.
Háztartás 215.
Helyzet 64.
Hiányérzet 1.
Hitel 157.
Hitelforgalom 165.
Hitelintézetek 167.
Hitelkereslet 163.
Hitelkérés 160.
Hitelkinálat 163.
Hitelközvetítés 167.
Hitelképeség 158.
Hitelnyújtás 160.
Hozadék 17. 60. 172.

I

Inductív módszer 56.
Industrialismus 53.
Intensiv termelés 98.
Inség 11.
Ipar 30. 59.
Iparcikkek ára 143.
Iparszabadság 77.

J

Járadék 186. 199.
Jólét 11.
Jövedelem 18. 170.
Jövedelem alakulása 172.
Jövedelem ingadozása 174.
Jövedelem-irányzat 189.
Jövedelem-kereslet 173.
Jövedelem-kinálat 173.
Jövedelem megoszlása 175.
Jövedelem-monopol 186.
Jövedelem-politika 179.
Jövedelem törvényei 178.
Jövedelmelzőség 91.

K

Kamatláb 201.
Kartell 106.
Kár 68.
Képességek 71.
Kereskedés 30. 59.

Kereslet 132. 173. 190. 196. 203.
Kereskedelmi szabadság 77.
Kicsinyben termelés 98.
Kinálat 132. 173. 190. 196. 203.
Kinált ár 129.
Kincs 9. 80.
Kockázat 88. 202.
Közérdek 41. 47.
Közérzület 48.
Közgazdaság 17. 22.
Közgazdaság állapota 27.
Közgazdaság fejlődése 26.
Közgazdaság jelenségei 26. 37.
Közgazdaság jószágai 38.
Közgazdaság jövedelme 39. 175.
Közgazdaság keletkezése 21. 23.
Közgazdaság közegei 24. 42.
Közgazdaság szervezete 24.
Közgazdaság szükségletei 36.
Közgazdaság vagyona 38.
Közgazdaságtan 51.
Közgazdaságtan irodalma 52.
Közkereseti társaság 97.
Közlekedési intézetek 119.
Követelt ár 129.

M

Manchesteri iskola 54.
Mások becsüjén alapuló érték 113.
Megélhetés 11.
Mercantilismus 53.
Míveltség 74. 75. 187. 197. 206. 211.
Mívelődés 52. 110. 141.
Módszer 51.
Monopol 103.
Monopol-ár 123. 172.
Munka 68. 192.
Munkabér 192.
Munkadíj 192.
Munkaerő 71. 193. 197.
Munkaerő-szükséglet 197.
Munka értéke 194.
Munka határa 71.
Munkaidő 71. 72.
Munkajövedelem 192.
Munkakedv 62. 64. 75. 80. 193.
Munkamegosztás 93. 107.
Munka nagysága 73.
Munka sikere 75.
Munkaszabadság 77.

N

Nagyban termelés 98.
Nemzet 44.

Nemzetközi forgalom 50.
 Nemzetközi egyezmények 51.
 Nép 43.
 Népszerűség 40. 110. 135. 187.
 Nyerstermék 60.
 Nyerstermének ára 141.
 Nyomor 11.

O

Olesóság 156.
 Országos kamatláb 181. 201. 207.
 Országos pénz 155.
 Önérdék 22. 34. 47. 48. 99.
 Önmegtartóztatás 78. 80. 201. 202.
 Önösség 102.
 Önsegély 96.
 Östermelés 59.
 Összhozadék 18.
 Összjövedelem 19. 177.

P

Papirpénz 155.
 Pénz 144.
 Pénz ára 151.
 Pénz értéke 150.
 Pénzkészlet 153.
 Pénznemek 155.
 Pénztőke 86.
 Physiocratismus 53.
 Piacz 47.
 Piaczi ár 132.

R

Reclám 102.
 Részvénytársaság 97.

S

Syndicatus 97.
 Szabadjövedelem 171.
 Szabadság 14. 172.
 Szabad forgalom 47. 126.
 Szabad verseny 35. 77. 103. 172.
 Szállítás 46. 59. 123.
 Szállítási intézetek 114.
 Szerepelosztás 28. 75. 127.
 Szerzés 50.

Szolgalat 2. 30. 59.
 Szorultsági ár 133.
 Szövetkezet 97.
 Szükséglet 1. 74.
 Szükségletkielégítés 2. 32.

T

Takarékosság 80. 84. 166. 205.
 Talaj 63.
 Társadalom 43.
 Tehetség 71. 110.
 Telkek ára 113.
 Tenyésztés 59.
 Termelés 58. 127. 166.
 Termesztés 58.
 Termelékenység 61. 75. 87. 89.
 Termelés formái 94.
 Termelés határa 61.
 Termelés költségei 61. 87. 112. 153.
 Termék 60. 79.
 Természet 62. 181.
 Természeti erők 63. 182. 184.
 Természeti viszonyok 68. 182. 184.
 Tőke 78. 200.
 Tőkebefektetés 86.
 Tőkésítés 81. 202.
 Tőkebőség 110. 205.
 Tőkekamat 200.
 Tőkebér 200.
 Tőkesszükséglet 204.
 Tömegnyomor 11.
 Történeti iskola 54.
 Törvényes fizetési közeg 146.
 Tulajdon 15. 16. 172.

V

Vagyon 16. 20. 79.
 Vagyonygyűjtés 7.
 Vagyon fokozatai 11.
 Vállalat 95.
 Vállalkozás 95. 166.
 Váltópénz 155.
 Vállalkozó nyeresége 207.
 Vásár 47.
 Verseny 31. 99.
 Versenyszabadság 103.
 Világgazdaság 50. 167.

KÖZGAZDASÁGTAN.

ALAPVETŐ KÉZIKÖNYV.

IRTA

Dr KOVÁCS GYULA,

KIR. TANÁCSOS, MAGÁNTANÁR A BUDAPESTI KIR. TUDOMÁNY-EGYETEMEN,
A KÖZGAZDASÁGTAN TANÁRA A BUDAPESTI KERESKEDELMI AKADEMIÁN

ÉS A KERESKEDELMI ISKOLAI TANÁRKÉPZŐINTÉZETBEN.

II. KÖTET.

A KÖZGAZDASÁG KÜLÖNÖS JELENSÉGEI ÉS TÖRVÉNYEI.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IRODALMI INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1902.

TARTALOM.

A közgazdaság különös jelenségei és törvényei.

Tartalom — — — — — Lap
III—VI

A) A közgazdaság termelésének jelenségei és törvényei.

I. Különös jelenségek és törvények az őstermelés terén.

1. Az őstermelésről általában. Az őstermelés fogalma, természete, tényezői és jelentősége. Az őstermelők jellemzése — — — 1—3

2. A természet szerepéről az őstermelés terén. A föld. A föld-birtokviszonyok. Földbirtokrendszer. Földbirtok-politika. Birtoklási szabadság. Szabad és kötött birtok. Birtokszerzési szabadság. Földtulajdon és ennek története. Pásztorélet. Foglalás. Földközösség. Családi birtok. Egyéni birtok. Hűbériség. Urbériség. Váltás. Földéhség. Járadék-birtokrendszer. Agrárcommunismus. Idegenek birtokszerzése. Házközösség. Földközösség. Mir. Allmend. Faluközösség. Közöslegelő. Használat szabadsága. Mivelés és kezelés. Tudnivalók a föld műveléséről. Mivelési szabadság. Írtó, égető művelésimód. Szántó — legelő művelésimód. Öröklegelő művelési mód. Hármastorgású művelési mód. Négyes, ötos-forgású művelési mód. Váltóművelés. Szabadművelés. Mivelési övezetek. Kezelési szabadság. Önkezelés, bérletlenkezelés, közvetlen közelből, távolból kezelés. Tagosítás. Elaprózási szabadság. Elaprózás okai. Korlátozások szükségége. Parcellaminimum. Birtokminimum. Örökbehagyási szabadság. Ágítás. Ósiség. Holtkéz. Hitbizomány és örökbirtok — — — 3—29

3. A munka szerepéről az őstermelés terén. Szellemi és anyagi munka. Rabszolga, telepes, jobbágy, szabad munkás. A munkások és terület viszonya. Telepítés. Munkásvédelem. Mozgolódás. Munkáshiány. Parasztsocialismus — — — — — 29—33

4. A tőke szerepe az őstermelés terén. Föld- és mezőgazdasági hitel. Személyi és dologi hitel. Zálogbirtok. Nyilvánkönyvek. Követítés. Záloglevél. Annuitás. Jelzálog-hitelintézetek. Cheptel. Hitel-szövetkezetek. Warrant. Gabonaelővétel — — — — — 34—40

5. Termelékenység az őstermelés terén. Csökkenő termelékenység — — — — — 40—42

6. Az őstermelés formái. Vállalat. Mezőgazdasági iparágak. Kis és nagy gazdaság. Törpegazdaság. Extensív és intenzív gazdaság 42—45

7. Az önségély, társulás és az állam feladatai az őstermelés terén. Önségély, társulás. Mezőgazdasági politika. Példánygazdaságok. Kiállítás. Múzeum. Vízvédelem és hasznosítás. Agrárvám. Földhitelintézetek. Vándortanítás — — — — — 45—50

II. Különös jelenségek és azok törvényei az ipari termelés terén.

1. Az iparról általában. Fogalma. Viszonya az őstermeléshez. Ágai. Természete és jelentősége. Iparosok jellemzése — — — 51—53

2. A természet és munka szerepe az ipari termelés terén. Természet. Munka. Önálló iparosok. Ipar a családban. Ipar a törzs-szerkezet idején. Ipar mint különös hivatás. Háznál és otthon dolgozó iparosok. Vásároló iparos. Raktárra dolgozó iparos. Segéd-munkások: családtagok, rabszolga, mesterlegény, gyárimunkás, tanonc. Bérfizetés: idő- és darabbér, jutalom, munkásosztalék. Munkaszabadság. A czéh hatásköre és szervezete. Hatósági engedély. Iparszabadság. Ipartestület — — — — — 53—64

3. A tőke szerepe az ipari termelés terén. Alsófokon. A kézműkorában. Motorok és munkagépek. Atalakulás. Kézművesség váltsága. Atmenet. Kézművesség jövője. Védekezés tőkehiány miatt. Társasvállalatok. Ipari szövetkezetek. Raktárüzletek. Kézműhelytelepek. Bankok ... 64—69
4. A termelés formái az ipari termelés terén. Iparvállalat. Házi-, kézmű-, nagy ipar. Műves és népies háziipar. Extensiv és intenzív ipari termelés ... 69—72
5. Az önszegély, társulás és az állam feladatai az ipari termelés terén. Önszegély, társulás. Társasvállalatok és szövetkezetek. Erdekképviselő. Iparfejlesztés. Iparpolitika. Találmányok szabadalmazása. Védjegyoltalom. Mintavédelem. Iparmúzeum. Adókedvezmény. Védővám. Kiállítás ... 72—78

III. Különös jelenségek és azok törvényei a kereskedelem terén.

1. A kereskedelemről és kereskedésről általában. Fogalma, kapcsolata, ágai, természete és jelentősége. A kereskedők jellemzése 79—82
2. A természet és munkaszerepe a kereskedés terén. A hajós-, telepes-, karaván-, gyarmatokkal-, s tengerentúltra-, kosmopolita-kereskedő. Kereskedelmi alkalmazott. Munka-szabadság a kereskedés terén. Gildék. Kalmárczéhék. Kiváltságok. A kereskedés szabadsága ... 82—90
3. A tőke szerepe a kereskedés terén. Az állótőke szerepe. A forgó tőke jelentősége. A hitel szerepe. Az associatio alkotásai. 90—91
4. A termelés formái a kereskedés terén. A kereskedelmi vállalat. En détail és en gros üzletek. Extensitás és intenzitás ... 91—92
5. Az önszegély, társulás és az állam feladatai a kereskedés terén. Önszegély és társulás, kereskedelmi politika. A kalmárczéhéknek adott hatáskör. Az árumegállítási jog. Merkantil politika. Kereskedelmi rendszer. Kereskedelmi mérleg. Fizetési mérleg. Prohibitív és protectionistikus rendszer. Védvamos politika. Szabad kereskedelmi politika. Az összehasonlított termelési költségek törvénye. Szakoktatás. Ösztöndíjak ... 93—100

B) Különös jelenségek és azok törvényei a közgazdaság forgalmában.

I. Különös jelenségek és azok törvényei az áru- és személy-forgalom terén.

1. Az árucseré akadályai és azok elhárítását célzó küzdelmek. Súlyok és mértékek. Tilalmak: önző politikából, a mezőgazdaság érdekében, élelmezési elővigyázatból, politikai okokból és közérdekből. Vagyonbiztonság. Vámok. Közbenső vámok, Határvámok. Vámpolitika. Vámrendszer. Vámügyi igazgatás. Tilalmi-, védő-, pénzügyi vám. Vámterület. Vámtariffa. Kiviteli, behozatali és átviteli vámok. Különbözeti vám. Harci vám. Érték- és specifikus vámok. Visszvam, kikészítési forgalom. Vámelőjegyzés. Vámbitel. Szabadraktár. Kereskedelmi törvényhozás, kereskedelmi bíróságok. Vásárok. Börze fogalma, keletkezése, nemei, szervezete. Börzeszokványok, bíróság. Tőzsdeidő. Tőzsdei élet és ügyletek. Üzerkedés. Lebonyolítás. A határidő, felmondás és óvás. A leszámítoló iroda és leszámoló árfolyam. Fizetéseképtelenség. Hosszabbítás. Deport és report. A tőzsde jelentősége és kinövésai. Agiotage. A tőzsde megrendszabályozása. Gabonacsarnokok és auctiók 105—130
2. Az árucseré fejlesztése. A fejlesztés eszközei. Kiviteli jutalmak. Nyílt és leplezett jutalmak. Gyarmatosítás. Kereskedelmi-és vámszerződések. Szerződés kiváltságért. Tarifaszerződés záradékkal. Legtöbb kedvezményt nyújtó szerződés. Consulatások. Kereskedelmi kamarák és múzeumok. Közraktárak ... 130—142

3. Az áruszállításnak és személyek közlekedésének különös jelenségei. Szállítás és közlekedés fejlődése. Úthálózat. Útvám, közmunka. Vasút. A vasút kiejtése. Fenségjog. Szállományi jog. Tervezés. Engedélyezés. Financirozás. Építmények. A vasút kezelése. Peage. A vasút igazgatása. Üzemszabályzat, üzletszabályzat. Igazgatási osztályok. A vasút forgalmi szolgálata, állomások, vonatok, időszámítás. A vasút kereskedelmi szolgálata, díjszabás, díjszabási-jog és politika. A viteldíjképzés technikája. Formalis és materialis viteldíjképzés. Személyszállítási díjtételek képzése. Személy-díjszabási rendszer, zóna-díjszabási rendszer. Tengely- és személy kilométer. Árú díjszabási rendszer. Tonna-kilométer. A díjszabás kiadása és életbeléptetése. Díjtételtáblázatok. Kivételes és kötelező díjszabások. Vasutak kartellje. Atrakodási díjszabás. Tariffakedvezmények. Refactia és reexpedició. Vízutak. Hajózás. A hajózás kezdete. Ujabbkori fejlődés. A folyamat szabályozása és csatornázása. Csatornák. Kikötők. Vontatás. A víziút versenye a vasúttal. Az ókor postája. A középkor postája. Posta az újkor elején. Posta-regale keletkezése. A posta a legújabb korban. Penny-porto. Postage-ylet. Mozgó-posta. A postaszolgálat terjeszkedése. Csőposta. Távirida. Távbeszélő ————— 143—173

II. Különös jelenségek és azok törvényei a pénzforgalomban.

1. Az érméről és az érmerendszerről. Érme. Érmerendszer. Ötvényezés. Az érme finomsága, súlya. Az érmerendszer alapsúlya. Érmeláb. Érmeegység. Forgalmi súly. Törvényes eltérés. Az érme külalakja. Veret. Érmék nemei. Kereskedelmi érme. Fő-érmedarab. Érmeverés joga. Veretési költség. Brassage és seigneurage ————— 174—183

2. A valutáról és valutarendszerről. A valuta keletkezése, fogalma. Valutarendszer. Arany-, ezüst-, egyes- és kettős-valuta. Gresham törvénye. Váltakozó valuta. A kettős valuta tarthatatlansága. Védekezés. Teljes szakítás. Santító valuta. Az arany tőrfoglalása. Az ezüst depreciaiója. Az ezüst jövője. Valutarendezés 183—193

3. A pénzhelyettesítőkről és papírpénzről. Pénzhelyettesítők fogalma, értéke, természete. Államjegyek. Papírpénz. Papírvaluta. A papírpénz keletkezése és elértéktelenedése. Agio. Bankjegy, mint papírvaluta. Értékingadozás hatása a gazdasági életre. Hatása a fém-pénz-forgalomra, áru-forgalomra, termelésre, külforgalomra és fogyasztásra ————— 193—200

III. A hitelforgalom különös jelenségei és törvényei.

1. A hitelközvetítés szükséglete és annak kielégítése. A bankár-üzlet keletkezése. Pénzváltó bankár. Letéteményes. Letéti üzlet, giró. Letétek folyó számlára. Letétből betét. A hitelközvetítés kezdete. Bank. A bank feladatai. Activ és passiv üzletágai. Bank önszegély alapján. Bankalapítás közérdekből ————— 201—206

2. A hitelközvetítéssel foglalkozó intézetek és bankárok üzlet-ágairól. Pénzváltó üzletág. Nemesfémekkel kereskedés. Orzási és kezelési letéti-üzletág. Betéti üzletág. Girószámla- és folyószámla-üzletág. Chequeszámla. Bankjegykibocsátási üzletág. Leszámitó-lási üzletág. Üzleti- és pénzkölcsön-váltó. Leszámitolás sikere. Váltóbírálat. Disconto-láb. Disconto-politika. Visszleszámitó-lási üzletág. Lombard-üzletág. Lombard-záloglevelek. Jelzálog-üzletág. Folyószámlahitel-üzletág. Értékpapír üzletág. Alapítási üzletág 206—214

3. A szerepmegosztásról a hitelközvetítés terén. ————— 214—216

4. A bankjegyforgalomról. Jegybankrendszer. Bankszabadság és bankmonopolium. Bankjegyek fundálása. Háromféle fedezet. Teljes ércfedezet. Egyharmad ércfedezet. Ércfedezet bizonyos contingensen felül. Ércfedezet nélkül. Ércfedezet hányadának megállapítása nélkül. Jegybank üzletkezése. Contingens. Jegybeváltás ————— 216—224

5. *A cheque-, giró- és clearing-forgalomról.* Cheque fogalma. Cheque-forgalom. Clearing. Leszámtoló egyletek. Giroforgalom. A giroforgalom tényezői és eszközei ... 224—231
6. *A váltóforgalomról.* Pénzkölcsön-váltó. Üzleti váltó. Külvény. Intézmény. Váltók a belforgalomban. Külföldi váltók. Váltóárfolyam. Árfolyamjegyzés. Árfolyamingadozás. Gold point. Al pari árfolyam. Az eltérés határa. Az ingadozás tényezői. ... 231—236

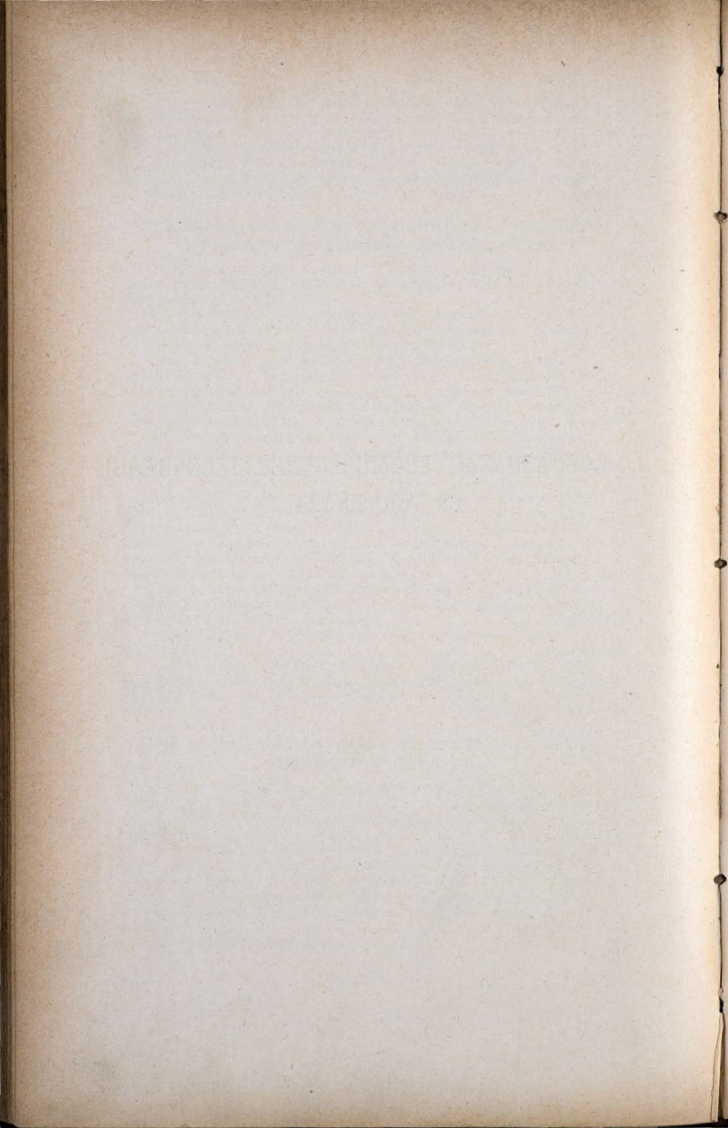
C) Különös jelenségek és azok törvényei a gazdálkodó társadalom jövedelmének megoszlása körül.

1. *Küzelem a földjradékért és annak emelkedéseért.* A küzelem okai. Földéhség. Földéhség kielégítése. Uzsorás bérletek. Mezőgazdasági cselédek helyzete ... 239—242
2. *A közvetlenül gyümölcsötzetett tőke túlzó követeléseiről és a munkaadók coalizióiról.* A tőke közvetlen részesedése. Uzsora a munkaerővel. Truck. Munkaadók köteleke. Lock-out ... 242—244
3. *A közvetve gyümölcsötzetett tőke túlkapasairól, jelesül az uzsoráról.* A tőke közvetett részesedése. Az uzsora fogalma. Az adós gyengesége. A hitelező gazdagodása. Az uzsora nemei. Pénz-uzsora. Földuzsora. Haszonkölcsön-uzsora. Árúzsora. Kamatvétel szabadsága és uzsoratorvény. Törvényes kamatláb. Homestead ... 244—248
4. *A mezőgazdasági munkások harcza a nagyobb jövedelemért.* Agrársocializmus. Okai. Munkásvédelem és biztosítás. Munkaközvetítés ... 249—252
5. *A gyáripari munkások védekezése a tőke hatalma ellen.* Gyármunkások helyzete. Ipari socializmus. Socialis kérdés. Schultze-Delitsch iránya. Unionismus. Trades unions. Streick. Internationale. Marxismus. Lassale. Állami socializmus. Socialdemokratia. Kathedra-socializmus. A társadalom socialismusa. Patriarchalizmus. Munkás-védelem és biztosítás. Munkás-szervezetek. Boycott. Békéltető hatóságok. Munka-hivatalok ... 252—261
6. *A munkajövedelem időleges szüneteléséről a munkások önhibáján kívül.* Munkanélküliség. Védekezés. Munkanyújtás. Munkaközvetítés. Jótékonyág. Biztosítás ... 261—264
7. *A vállalkozók egyesüleseiről.* Ring. Syndicatus. Trust. Investment trust. ... 264—265
8. *A szegénységről.* Okai. A feladat és megoldás. Család. Község. Szűkebb gazd. kör. Egyház. Magán-jótékonyág. A szegényügy mai állása. A jótékony társadalom. Az elberfeldi segélyezési rendszer ... 265—268

D) A gazdálkodó társadalom fogyasztásának különös jelenségei és törvényei.

1. *A biztosításról.* A biztosítás fogalma. Ágai. Viszontbiztosítás. Technikája. Biztosítási díj. Tartalékok. Állami biztosítási hivatal ... 270—273
2. *A válságokról.* Okai, szintere, terjedelme, tartama, tünetei, megelőzése ... 274—276
3. *A népességről és népesedéstről.* A népesség fogalma. Tényleges állapot. Népesedés. A népesség elnevezése. A népesség szaporodása. Népesség és terület. Népesség és gazd. fejlődés. Népesség és jólét. Népesség és művelődés. A népesség apadása. A népesség eloszlása. Népesedési politika. Népesedés törvényei. Nép-számlálás. ... 277—282
- Betűsoros fogalomjegyzék.* ... 283

4) KÖZGAZDASÁG TERMELÉSÉNEK JELENSÉGEI
ÉS TÖRVÉNYEI.

I. KÜLÖNÖS JELENSÉGEK ÉS AZOK TÖRVÉNYEI AZ ŐSTERMELÉS TERÉN.

1. Az őstermelésről általában.

Az őstermelés a közgazdaság termelésének egyik főága, mely azért folytattatik, hogy — állati, növényi, ásványi — Fogalma. nyerstermékeket és anyagokat biztosítson a közgazdaság szükséglet-kielégítési alapjának.

Három a mellékága és minden mellékágnak több az oldalága. Ágai.

Az állattenyésztés, vadászat, halászat: állati, a földművelés, erdészet: növényi, a bányászat: ásványi anyagok és termékek termelését ezélozza.

A földművelés ágai: a szántókon, réteken való művelés, a gyümölcsészet, szőlészet, kertészet; a bányászatéi: a szén, fém-, kő-, kőolaj-, homok- és kavicsbányászat.

A gyakorlati élet az őstermelés két ágának: a földművelés és állattenyésztésnek együttes kifejezésére külön szót is keresett és használ, s ez: a mezőgazdaság. És ennek a két termelési ág szoros kapcsolatában van magyarázata, abban, hogy az őstermelés eme két ága egymásra van utalva. Az állattenyésztés az igát vonó és trágyát növelő állatok nevelésével támogatja a földművelést, ez viszont a takarmánytermeléssel teszi lehetővé az állatállomány fentartását, hizlalását és szaporítását.

Az őstermelésnek természetében több, azt jellegző és a közgazdaság termelésének többi főágaitól megkülönböztető sajátosság jelentkezik. Ezek a sajátosságok a következők: Természete.

a) A termelés tényezői közül *kimagasló szerepe a természetnek van.*

b) A termelés *kiterjesztése csak bizonyos korlátok között lehetséges.* Határt szab a terjeszkedésnek a művelésre alkalmas földterület terjedelme és a termelés csökkenő termelékenysége.

c) A *termelés tartama* viszonylag *hosszabb* és a termelés szigorú folytonossága ki van zárva. Az év azon szakaiiban, midőn a természet pihen, a természet segítő és teremtő hozzájárulása is szünetel.

d) A *munkamegosztás alkalmazásának* a termelésben *nem nyílik viszonylag nagy tér*, minthogy a munkafeladatnak részletei egyidőben nem végezhetőek.

e) A termelés viszonylag *több testi* és kevesebb szellemi munkát vesz igénybe.

f) A termelés *eredménye kétesebb*. A természet áldásai egyszer tetézik az eredményt, másszor a természet rombolásai és mostohasága kockáztatják azt. Gazdaságos és előrelátó gazdálkodás egymagában nem biztosítja a termést.

g) A *termékek* (nyerstermények és anyagok) *áringadozása sűrűbb és tartósabb*, mert a szükséglet és készletnek egyensúlya gyakrabban zavartatik meg és a kereslet és kínálatnak egyensúlya nehezebben áll helyre. A termelés tartama ugyanis hosszabb és a kereslettel szemben tapasztalható készlethiány csak hosszabb idő múlva egészíthető ki.

Az *őstermelésnek* most ismertetett természete kihatással van azon egész gazdasági osztályra, mely az *őstermelést* folytatja.

Őstermelők jellemzése.

Az *őstermelők* zömét a természettől való nagy függés *valóságossá*, a felsőbb hatalommal szemben *engedelmessé* teszi. A termés bizonytalansága *bizalmatlanná*, sokszor fukarrá teszi az *őstermelés* után élő népet. Az *őstermelők* rendszerint *ügyekvők és kötelességtudók*. Megtanítja erre őket az a tapasztalás, hogy a szorgalmat a természet is jutalmazza és a mulasztásokat megtorlás követi. *Ragaszkodnak az ősi birtokhoz*, házi tűzhelyhez és a *rögökhöz*, a melyek között élelmük terem; *idegenkednek az újításoktól*, melyek kétes kísérletezéssel kockára tehetik a mindennapi szükségletek fedezetét; *támaszai a fennálló jogrendnek*, mely feltétele a békés fejlődésnek.

Tényezői.

Az *őstermelésnek három tényezője* van: a természet, a munka és a tőke.

A *természeti viszonyok*: a földrajzi fekvés, a föld konfigurációja, a talaj minősége határozzák azokat a külső körülményeket, melyek között a termelés folytattatik. A természeti viszo-

nyoktól függ az éghajlat, a hőmérséklet, az évszakok tartama, az időjárás, a csapadékok mennyisége, a talaj termékenysége és geológiai gazdagsága, szóval a termelés egész helyzete.

A *munka* tényezőre esik a kezdeményezés, a gazdálkodás tervének, a termelés formájának megállapítása, a természeti viszonyok által nyújtott előnyök kiaknázása, a művelés, a tenyésztés, a bányászás, a piacszerezés, a természet rombolásai ellen való telhető védekezés.

Végül a gazdasági épületek (tanyák, aknák és tárnák, a préházak és méhesek stb.) a gépek, szerszámok és berendezések (vető és cséplőgép, rögtörő hengerek, kapáló ekék, kaszák és kapák, sajtológók, füllesztőkádák, usztatók stb.) a földbirtokért fizetett vételár, a talajjavítások, a folyó üzemi kiadások fedezésére kívánt készpénz stb. képviselik az őstermelésben a *tőke* tényezőt.

Az őstermelés a közgazdaság termelésének jelentős ága. Ezt Jelentősége bizonyítják a következő jelenségek :

a) Az őstermelés *aknázza ki* jórésztben a *helyzetet*, kedvező viszonyokat, a kincset, melylyel a természet azt a területet megáldotta, melyen a közgazdaság elhelyezkedett.

b) Az őstermelés *biztosítja* a népesség *szükséglet-kielégítési alapjának egy jó részét*: a kenyérnek és ruhárávalót, a tüzelőt, az építési anyagokat stb.

c) *Foglalkoztatja* a magángazdaságok zömét, az *iparnak* nyersterményeket és anyagokat, a *kereskedelemnek* értékesíteni és elhelyezni valót szolgáltatót.

d) Az a gazdasági osztály, mely az őstermelést végzi, képviseli a népességben az *üde, munkabíró* vidéki, a társadalomban a *kedélyes, istenfélő*, a véderőben az *edzett*, a politikában a *conservatív*, a haza földjéhez ragaszkodó elemet.

2. A természet szerepéről az őstermelés terén.

Az a *hozzájárulás*, melylyel a természet az őstermelésben tényezőként jelentkezik, s azok az *áldások*, melyekkel a termelő alanyokat megsegíti, *össze vannak növe azzal a földterülettel* (s ez egyszer parcella, másszor tanya, major, puszta, tag, vagy éppen uradalom, latifundium), melyen az egyes ősterme-

lők lábukat megvetik, tanyájukat, aknáikat felépitik, bányájukat megnyitják, méneseiket járatják, faiskoláikat létesítik stb., szóval, a melynek anyagait és erőit kihasználják. A föld az anyagok tárháza, az erőknek accumulatora, az őstermelés hozadékának a forrása, a föld a természet tényezőnek a képviselője.

Föld.

Ezen tényállás mellett természetes, hogy azok, a kik őstermelést üzni, a természet hozzájárulását biztosítani és kiaknázni akarják: rendelkezési jogot keresnek föld fölött, földdel birni igyekezzenek.

Földbirtok alatt egyfelől a vagyon egy alkotó elemét értjük, mely földből és a föld művelése, kezelése, kiaknázása stb. egyszóval a földnek használata céljából létesített, emek tartozékát képező befektetések és berendezésekből áll; másfelől a közgazdaság rendelkezésére álló, meghatározott méretű, őstermelési célra felhasznált egész földterületet értjük.

Szállás, tanya, puszta, major, uradalom mind földbirtokot jelentenek. Szállásnak nevezték a honfoglalók az egyes nemzetség közös birtokát. A puszta alatt elpusztult falvak helyén alakult, a községtől távolfekvő, nagyobb gazdasági épületekkel bíró földbirtokot értünk. Tanya a község határában fekvő, ebből tagosításkor kihalított kisebb földbirtok, melyen gazdasági épületek vannak. Az uradalomhoz rendszerint több puszta vagy major tartozik. A major elnevezést jobbadán a tejjgazdaságra berendezett birtokok és még inkább az ily birtokok központját képező gazdasági épületesoportra szokás használni. Vannak nyílt és zárt majorok.

Földbirtok-
viszonyok.

Földbirtokviszonyok alatt azon — politikai, társadalmi és gazdasági befolyások hatása alatt fejlődött — helyzetet kell értenünk, mely bizonyos időpontban és közgazdaságban a földbirtok tekintetében a földtulajdont, a földbirtoknak az egyes magángazdaságok között megoszlását, kezelését, művelését, terheit, átörökösíthetését illetőleg fennáll.

Földbirtok-
rendszer

Földbirtokrendszer azon törvényes intézkedések összességét jelenti, melyek célja valamely közgazdaság földbirtokviszonyait rendezni, melyek a birtokviszonyok fejlődésének irányát a múltban megszabták vagy még maig is megállapítják, melyek a birtoklási szabadságot körülírják, biztosítják vagy egy és más irányban korlátozzák.

Földbirtok
politika.

Földbirtok (agrár) politika végül az államhatalom azon feladatait fejezi ki, melyek a közgazdaság birtokviszonyainak

rendezésére, egy megfelelő és kielégítő birtokrendszer kiépítésére vonatkoznak.

A földbirtok lehet egyéni és nem egyéni, a birtokviszonyok rendezettek vagy rendezetlenek, a birtokrendszer szabad vagy kötött, a birtoklás szabadsága teljes vagy nem teljes.

A feljegyzett jelenségek tanúsága szerint a földbirtok a nem egyéniből fejlődött egyénié, a birtokrendszer kötöttből lesz szabaddá, s a birtoklás szabadsága a maga teljességében csak hosszú fejlődés során valósul meg, végül az agrárpolitika eszményének a birtokviszonyok olyatén rendezése tekinthető, hogy a termelés két tényezőjének: a munka és tőkének hathatós érvényesülése a harmadik tényező, a természet hozzájárulásának kieszközölése érdekében, minél teljesebb mértékben biztosítva legyen.

Minthogy a természetnek a részesedése az őstermelésben javarészt attól függ, mennyire képesek az őstermelők a természeti viszonyok által adott helyzetet termelésük, közvetve jólétük érdekében felhasználni: kiválóan fontos és a közgazdaságok történetében feljegyzett jelenségek tanúsága szerint mindig is fontos volt az, minő korlátok között érvényesülhet az őstermelésben a földdel szemben az egyéni szabadság. Az egyéni szabadság megvalósulása az őstermelésben: a birtoklás szabadsága.

A birtoklás szabadsága független, korlátlan intézkedési hatáskört jelent annak a tényleges uralomnak gyakorlásában, melylyel az egyén ingatlan birtoka felett rendelkezik. A birtoklási szabadságnak tartalmát: a birtokszerzési és eladási, a használat-, eldarabolás, megterhelés és örökbehagyás szabadsága teszi.

Birtoklási szabadság.

A birtokrendszert, mely a birtoklási szabadság elvén épül, továbbá a birtokot, mely felett a birtoklás szabadsága érvényesülhet, szabadnak, ellenben azt a birtokrendszert, mely a birtoklási szabadságot egy vagy más irányban megszorítja, továbbá a birtokot, mely felett a szabadság korlátlanul nem érvényesíthető, kötöttnek nevezik.

Szabad és kötött birtok.

A birtokszerzési és eladási szabadság fejlődésében a következő figyelemreméltó jelenségek merültek fel:

Birtokszerzési szabadság.

1. A birtokszerzési, illetve eladási szabadság gyakorlásának alkalmá a földtulajdon meghonosodásával érkezik el.

A gazdasági fejlődés legalsóbb fokán a földtulajdon ismer-

Földtulajdon.

relten. Az erdő vadja, a folyók halai és a szabad természet növényzete képezi a táplálékot. A népesség gyér, mindenkinek jut a táplálékból könnyen és elég, csak el kell ejteni, illetve hálába kell keríteni, utána kell nyúlni.

A népesség szaporodásával czélszerűnek látszik a szelidítésre alkalmas állatokat csordákba terelni, a szükséglet jelentkezéséig őrizni és a télire összerakott takarmányon tartani. *A föld tulajdonbavételére azonban még mindig nincsen szükség*, mert van bő mező elég, ha emitt le van étetve, van másutt még bőven. Ámde az állatok téli takarmányozása már gondot okoz. A pásztor — nomád — nép kezdi az állatok által leginkább kedvelt takarmányfüveket mag után termelni. A bevetendő területen feléget minden gazt, s a kezdetlegesen feltúrt földön, a hamuba elszórja a magot. Erre a czélra is akad még terület elég, úgyhogy még mindig nem forog fenn szüksége a föld tulajdonba vételének.

Pásztorélet.

2. A takarmány- és kenyértermények nagyobb és nagyobb mértékben való termelése, helyhez lévén kötve, — természet-szerűleg *letelepedésre* készítetett. Egy-egy törzs vagy nemzetség *lefoglalt* magának az uratlan területből annyit, a mennyire a családok számára és az állatállomány nagyságára való tekintettel szüksége volt. Ezt a területet (őseink szállásnak nevezték) együttes erővel védelmezte a törzs más törzsekkel szemben, ezzel tanusítván, hogy *a foglalás elsőbségénél fogva jogzímét formál a birtokláshoz*. Ez a terület a törzsnek, nemzetségnek *közös birtoka, azaz a családok földközösségben élnek, közös elhatározással művelik és használják*. E földközösségek (a későbbi községek) legalkalmasabb fekvésű pontján üti fel sátraikat a nép és a letelepedés eme helyének aztán *falu* a neve, míg a közös birtok egyéb részét *határnak* — külsőségnek — hívják. A határnak a faluhoz közelébb eső dülőiben földművelést folytatnak, a távolabb fekvőket mezőnek és kaszálónak használják, a földet felosztják maguk között, a legelőket és kaszálókat együtt használják.

Foglalás.

Földközösség.

Ennek az *első birtokrendezési műveletnek* a következők a részletei: a) A faluban, a lakóhely körül, jut minden családnak a *belsőség*, mely állandóan azonegy család kezén marad és a családi birtoknak első alakja. b) A patakok, völ-

gyek, csapások által adott természetes határvonalak alapul vételével felosztatik a határnak művelésre szánt része *dülökre* és a dülök *parcellákra*. c) A parcellákra *sorsot húznak* ugyan, de tekintettel vannak arra, hogy minden családnak jusson a jóból és rosszból egyaránt. A felosztást időről-időre *megismélelik*. d) A művelés módját, közös egyetértéssel, a törzs állapítja meg.

3. *A felosztás idővel elmarad*, egyrészt mert az osztozkodás egyenletlenséggel jár s mert másrészt a tervszerű művelés előnyeit csak úgy lehet élvezni, ha a birtok ugyanegy család kezén marad. Minden család megtartja a legutóbbi sorshuzás-kor neki jutott földeket örökösen, végleg. Ezzel a birtokrendezési aktussal a *nemzeti vagy törzsbirtok átalakul családivá*. Családi birtok.

4. A családi birtokból, az *egy-egy családhoz tartozók megosztzkodása folytán* fejlődik az *egyéni*. A hány a testvér, a hány a házaspár a családban, annyifelé tagoltatik szét a birtoktest s ezzel *megnyílik az alkalom a birtokeladás, vagy szerzés szabadsága érvényesítésére*. Az élelmes, ügyes gazda nemcsak megtudja tartani a neki jutott birtokot, de ki is tudja azt újabb szerzeménnyel kerekíteni is, míg a hanyag még az ősin is túlád. Megindul a földbirtok-forgalom és a nagy-, közép- és kisbirtokoknak alakulása. Egyéni birtok.

5. A középkorban két körülmény *kötött, hűbéri, úrbéres birtokrendszer* teremt és a birtoklasi — illetőleg a szerzési és eladási — szabadság tekintetében *visszafejlődés* áll be. Az egyik körülmény *az állam véderejének a hűbériség alapján sajátos szervezése*, a másik az, hogy *a kisbirtokosok a közbiztonsági állapotok ziláltsága folytán a hatalmas földesurak oltalmát* veszik igénybe és — tulajdonosi függetlenségük árán — *úrbéri, jobbágyi viszonyba kerülnek*. Hűbériség

Közfelfogássá lesz ugyanis, hogy az államterület biztonságáról — Istentől nyert megbízatásból folyólag — a fejedelem van hivatva gondoskodni; *a föld tulajdonjoga a fejedelmet illeti meg*, ki mondott hivatásánál és rendelkezési jogánál fogva a földet (az ő magántulajdonát képező az ujonnan hódított és a birtokoscsaládok magszakadása folytán a fejedelemre vissz szálló földbirtokokat) *hűségük bére és jutalma gyanánt* azon alattvalóinak engedi át, a kik őt az ország küllellenségei ellen

viselt háborúban támogatják, saját költségükön szervezett csapataikkal követik. A *birtok*, melyet a fejedelem hűbér gyanánt adományoz és a mely tisztán személyes szolgálatok jutalma vagy előlege, *a fejedelem tulajdona marad*; a *hűbéres azt csak haszonélvezi*. A haszonélvezet addig tart, míg az alattvaló hűségben és engedelmisségben lerója az ellenszolgálatot. A hűbéres halálával a birtok újra adományozható, de a fejedelem (*dominus directus*) a család kezén is hagyhatja. A hűbéri birtok e szerint *kötött*, melyet eladni, örökbehagyni, eldarabolni nem lehet.

A fejedelem a legfőbb hűbérúr. Hűbérese, hogy a fejedelemmel szemben vállalt kötelezettségére nézve fedezze magát, az adományozott földbirtokot elosztja azok (*vasallus*) között, kik kötelezik magukat, hogy közvetlen hűbérurukat (a fejedelem hűbéresét) követve vértet öltenek és fegyvert fognak, ha az ország védelme, illetve a fejedelem parancsa követeli. A hűbéres természetesen csak annyi joggal ruházza át vasallusára a birtokot, a mennyivel ő neki adományozták. A vasallus közvetlenül a *dominus directus*ban, közvetve a fejedelemben látja a tulajdonost. A hűbéresen, mint a vasallus közvetlen hűbérurán áll, hogy a megürült jószágot kinek adományozza.

A másik körülmény, mely a birtokszerzési szabadság visszajelődésére vezet, az, hogy a kisbirtokos a belzavarok közepette és a külellenség támadásával szemben kénytelen a hatalmasabb földesúr védelmét igénybevenni és hogy ez a védelem nem ingyen jön, miután a kisbirtokos a védelem költségeinek fejében bizonyos szolgáltatásokat — *úrbéri tartozásokat* — vállal el. E szolgáltatások egy része terményekben rovatik le, ez volt a *tized* és a *dézsma*, más része kézzel vagy igásbarmokkal a földesúr házánál, földjein *úri napokban* teljesítettik.

Ez a viszony, mely védtelen és oltalmazó, jobbágy és földesúr között létrejött, még egymagában nem szüntette volna meg a kisbirtokos birtokának ősi vagy szerzeményi jellegét.

A nagybirtok politikai jogok forrásává lesz és a politikai jogok urai *megszorítják*, sőt *kizárják a birtokszerzés szabadságát a hatalmas nemesi osztály javára*, a gyengébb jobbágyok (parasztok) terhére. A paraszt függése földesurától növekedik, a jobbágyokká sülyedt szabad emberek jussa a földhöz elenyé-

szik, mi több, a meghódítottak és rabságba ejtettek, a birság vagy büntetésből szabadságuktól megfosztottakkal egy és ugyanazon elbánás alá, azonos osztályba kerülnek.

6. Egyes államokban már a XVI., másokban a XVII. és XVIII., egyesekben csak a XIX. században *felbomlik a hűbéri-ség alapján álló véderendszer, megszűnik az osztálykülönbséget alkotó jogegyenlőtlenség* s változás áll be a birtokrendszerben is. A birtokszerzési szabadságot tiltó intézkedések hatályukat veszítik, a hűbéres és jobbágy *megváltja magát* vagy váltáság. a földesúr kárpótlása mellett *felszabadítatik és korlátlan tulajdonosává lesz földjének.*

7. A jelen kor a *szabad, egyéni* birtokrendszer kora, mely nemcsak fentartja, védi a birtokszerzési szabadságot, de igyekszik annak érvényesülését lehetőleg meg is *könnyíteni.* Mind a mellett találkozunk még maig is a *közös, a kötött, birtokrendszer maradványaival.*

Az östermelés két más tényezője: a munka és tőke folyton jelentősebb szerephez jut és *a jelentőséggel nőttön nő az egyéni földtulajdon szüksége,* illetve a birtokszerzési szabadság becsese is.

Azokban a közgazdaságokban, a melyekben a természetadta helyzet kiválóképp kedvez az östermelés folytatásának, a birtokszerzés vágya egész *földéhséggé* fejlődik. A földbirtokot ^{Földéhség.} a közfelfogás igen előkelő vagyonalakotóelemnek nézi, az egyedeket földbirtokuk után becsülik, mindenki földdel kíván birni.

8. A kevésbé módos, de elméletileg vagy gyakorlatilag *képzett és igyekvő* kisemberek birtokszerzését és ezzel *önállóságra* jutását egyes államok törvényhozása a *járadék*birtok- ^{Járadék}rendszer meghonosításával kívánja megkönnyíteni. A *járadék*- ^{rendszer.} *birtok oly ingatlan, melynek tulajdonúl megszerzése meghatározott járadék szolgáltatása ellenében történik.* A szóban levő törvények a földbirtokot járadékforrásnak tekintik, melyet a járadék tőkésített összege ellenében el lehet adni, illetve meg lehet szerezni, olyképp, hogy az eladó birtokos és a vételárral nem rendelkező vevő közé — közvetítő gyanánt — bank lép, mely egyfelől kifizeti az eladónak a járadék tőkésített összegét járadéklevelekben, másfelől jogutódjává lesz az eladónak a vevővel szemben és az évi járadék követelését illetőleg. A jára-

dékbirtok vételára nem tőkéből, hanem évi járadékból áll és annak tulajdonosa nem tőkével, csak évi járadékkal tartozik; ha adós marad az egy évi járadékkal, még nem válik esedékessé az egész tőkeösszeg. A birtokos a járadéklevelek értékesítésével pénztőkéhez, a kisember a hozadékból lassanként leróható évi járadékok ellenében az első perctől tulajdonát képező birtokhoz jut, a birtok abba a kézbe, mely műveléséhez ért, a birtokfogalom egészben megkönnyítették és kiszélesítették.

Agrárcommunismus.

9. A birtokszerezés megkönnyítését célzó eme törekvéssel ellentétes jelenség az *agrárcommunismus*, az az irányzat, mely a földtulajdont tartja az igazságtalan jövedelemeloszlás forrásának, az egyén birtokszerezési szabadságát ez oknál fogva kizárni és az összes földbirtokot államosítani kívánja. A birtokreformerek szerint, így is hívják ez irányzat képviselőit (Herbert Spencer, Henry George, Wallace Russel Alfréd, Gossen Hermann, Flürscheimot és másokat), a közgazdaságnak munka és tőke után jövedelmet élvező tagjai ép annyival esznek, a mennyit a *földbirtokosok* földjáradék czimén élveznek, mi több, az utóbbiak eme *meg nem érdemelt jövedelmét a többi gazdasági osztályok fizetik meg*. A földjáradék a természet hozzájárulásának forgalmi értéke, a természetet áldásainak a piacon beszédett ára, mely nem a munkáért vagy a tőke közreműködéséért jut a birtokosnak; maga a föld nem a szorgos munka megtakarítása, nem az emberi ész szülötte, a természet adta. A földjáradék emelkedésével folyton nő a földbirtokosok kiváltsága annélkül, hogy az értékemelkedésben, melyet a földbirtok mutat, a birtokosoknak érdemük volna. A föld ez okból nem lehet magánosok, csak az összesség tulajdona, s a földjáradék nem folyhat magánosok zsebeibe.

A megoldást a reformerek úgy vélik, hogy az állam *kisajátítaná*, illetve *kánpótlás mellett megváltaná az egész földbirtokot*, aztán felosztaná birtoktestekre s e birtoktesteket bérlők vagy tisztviselői útján műveltetné. Ekként az a jövedelem, melyet eddig érdemetlenül a földbirtokososztály élvezett, jövőben az állam fensőbb céljaira lenne fordítható.

10. Azon törekvések sorában, a melyek a birtokszerezés szabadságának korlátozását célozzák, fel kell említeni végül azokat, melyek az *idegeneket* a birtokszerezből ki akarják zárni.

Idégenek birtokszerezése.

11. A közös birtokrendszer napjainkban is még fennálló maradványai: a házközösség, a földközösség és közös legelő.

A házközösség a délszláv népeknél maig is fenmaradt ősi intézmény. E népeknél a családi összetartozandóság és vérbeli kapcsolat érzése oly erős, hogy századokon keresztül ellent volt képes állani a megosztzkodás ingerének.

A házközösség áll a családfőből, ennek testvérei, esetleg unokatestvéreiből, ezek feleségei és gyermekeiből, továbbá a férficsaládtagok még hajadon nővérei és az elhalt tagok özvegyeiből. Az ingatlan birtok a házközösségben élők közös tulajdona. A családfő képviseli a családot kifelé, a birtoknak csak kezelője; kezeléséről számadással tartozik. A család feje rendszerint a legöregebb tag, ki ha munkaerejét hanyatlani érzi, átadja a vezetést vagy kijelöli utódját. Ő osztja be a munkát, ő tartja egybe a vagyont, gondoskodik a háznép közös ételmezéséről, ruházataról és lakásáról, ő köti a közösség nevében a terhes szerződéseket. Fontosabb vagyonkérdésekben meghallgatja a felnőtt férfitagokat. A családtagoknak kereshemnye a közös pénztárt illeti, a családtag magánvagyonát nem, birtokot meg éppen nem szerezhet. A közös vagyon állagáról csak a közösség rendelkezhetik, s csak ez mondhatja ki a közösség megszűnését is.

A házközösség még fennáll Szerbiában, Bulgáriában, Montenegróban és szórványosan még nálunk is a délvidéki szlávok között, bár az 1885: XXIV. t.-cz. kimondta megszüntetését.

A földközösség némely népnél a törzs vagy nemzetség birtokközösségére vezethető vissza, a legtöbb népnél azonban újabbkori s a birtokközösséggel és az első letelepedés birtoklási állapotaival egybe nem függő intézmény, mely akkor keletkezik, mikor az egyéni földtulajdon már általánosan meg van honosodva.

Egyik közgazdaságban például a rendelkezésre álló földnek a ritka népességgel szemben nagy terjedelme és a kezdetleges extensív művelési rendszer igazolja a földközösségnek, — ezen esetben mint a birtokközösség folytatásának — fentartását. Az előbbi lehetővé, az utóbbi szükségessé tette, hogy ugyanaz a föld néhány évnél tovább ne műveltesék s a határnak más és más részében jelöltessenek ki azon földrészek, melyek a pihentetés folytán ismét művelés alá vehetők.

Ilyen földközösség állott fenn nálunk Erdély néhány vidékén 1848-ig. A község határának azon része, a melyen nincs éppen a pihentetés sora, sorshuzás útján, házhelyenként, felosztatott a község lakosai között. Ezt a határozástat felnyilazásnak nevezték, mert a sorshuzást nyilakkal végezték, melyekre az osztozkodók nevei fel voltak vésvé s mert a felnyilazott táblák egy-egy kihalított részét is nyilnak hívták. Felnyilazás előtt a felosztandó határrészt a talaj minősége és fekvése szerint osztályozták, aztán az ezen osztály szerint rosszabbat nagyobb, a jobbat kisebb táblákra osztották s az egyes táblákat annyi részre darabolták, a hány lakosnak igényét ki kellett elégíteni.

12
 Mir.

Másutt, pl. Oroszországban a *mir* neve alatt ismert földközösség csak a XVII. századba nyúlik vissza és meghonosítása tulajdonkép azt célozza, hogy a földesúri tartozásokkal terhelt parasztosztály e szolgáltatások tekintetében — közöseként — egyetemlegesen tétethessék felelőssé.

Allmend.

A swájeci *allmend* osztatlan községi tulajdon, mely erdő-, legelő- és szántóföldből áll. E közös tulajdonhoz igényt az állapít meg, hogy az illető oly családból származik, melyet e jog emlékezetet meghaladó idők óta megilletett. A községnek vannak tehát ezen előjogból kizárt lakosai is. Legelő és erdő közösen marad, de megállapítatik, mihez van kinek-kinek jussa. Mindenki 10—20 évig marad a saját szántóföld-jutaléka élvezetében s aztán újra mérik és sorsolják ki a földrészleteket.

A földközösség mindenütt abban nyilatkozik meg, hogy a közös föld azok között, a kiknek igényük van hozzá, évenként vagy hosszabb időszak után, sorshuzás útján, esetleg más megállapított sorrend szerint újból felosztatik és művelésre átadatik anélkül, hogy a részül jutott föld az illetők tulajdonává válnék.

A földközösség különbözik a házközössegtől. A házközösségben élők a falu határának egy-egy részét birják és kezelik, mint a család, közös háztartásban élnek, a családfő uralma alatt; a földközösségek tagjai pedig csak ugyanazon falusi határban, melyből minden családfő vagy felnőtt egyén részt kap művelésre. Az utóbbiakat nem köti össze okvetlen vérségi kötelék, de falujok közössége. A házközösség nem osztja fel földjeit, kivéve ha feloszlik, de ez esetben a részek az osztozkodók tulajdonává lesznek.

Faluközösség.

A pásztornépeknél az egész ország egy közös legelő volt.

A földmivelés megkezdésével legelőkül a falutól távolabbeső, avagy talajuk, fekvésüknél fogva mivelésre alkalmatlan területek használtattak. A legelőterületek illetően közösségben való fentartását akkor is, mikor a szántókra nézve már megszűnik a közös birtoklás, több ok pártolja, így az, hogy közös legeltetés mellett közös lehet a tenyészállat, közös a pásztortartás költsége, másrészt az, hogy e területek más célra amúgy is alig volnának használhatók.

A közös legelő oly területet jelent ma, mely több birtokos közös tulajdonát képezi, melyet azok közösen használnak addig, míg felosztása iránt nem határoztak. Közös legelő.

Ujabbán gyakori jelenség a közös legelők felosztása. A gazda belátja, hogy közös legeltetés mellett elvész a trágya, hogy az állatot a távoli legelőkre hajtás és az azon való kóborlás kifárasztja, hogy rendszerint túl vannak terhelve a legelők annyira, hogy az állat nem talál elég ételmet, éhesen jár haza. Nyilvánvalóan felosztás.

A közös legelő felosztása a közbirtokosságot képező gazdaközönség kétharmadának határozatából szokott megejtetni. A felosztás vagy a legeltetett marhák számának vagy a birtokok fejszámának vagy egyéb momentumok figyelembevételével történik.

Tapasztalás mutatja, hogy a felosztás nem javított, de kárt tett a gazdasági viszonyokon, ha nyomába nem lépett az istállózási rendszer, ha a közös legelők megszüntetése egyértelmű volt az állatállomány csökkentésével.

A használat szabadsága két irányban nyújt a földbirtok urának szabad rendelkezési jogot: a mivelés folytatása és kezelés megállapítása tekintetében. Használat szabadsága.

Mivelés és kezelés két különböző ténykedést jelentenek.

A tehetség és képességnek felhasználása a termelés érdekében, a berendezések és eszközök, beruházások alkalmazása a végből, hogy a földben rejlő anyagok, a természeti erők minél hatékonyabban emeljék a termelés sikerét: a mivelés. A mivelés tehát maga az üzem, mely földbirtokon folytatatik, módja a természet hozzájárulása kieszközlésének. A kezelés ellenben csak annak a viszonyoknak a kifejezése, melyben a földbirtokos a birtokához tényleg áll. Mivelés és kezelés.

A művelésnek az őstermelés más és más ágaiban különbözők a részletei. Például a vadászat- és halászatnál a művelésre tartozik: a vadászterület és halastavak, nemkülönbön a vad- és halállomány fenntartása, a bányászatnál a föld geológiai gazdagságának felkutatása, alkalmas módon kiaknázása. A legfontosabb a művelés a tulajdonképi földművelésnél, a kenyértermények, az ipari-, kerti- és takarmánynövények termesztésénél, a hol a művelés főbb mozzanatait a föld talajának a termelés- és termesztésre alkalmassá tétele, a művelési ág és annak körén belül a termelendő növény megválasztása, a vetés és a fejlődő növények ápolása, az érett termékek gondos betakarítása stb. képezik.

A következő fejtegetésekben ép ezért csak a földművelés munkálataira leszünk figyelemmel.

A művelési szabadság értelmének megértésére a föld műveléséről a következő tudnivalókat kell előrebocsátanunk:

Tudnivalók a földművelésről.

A növény élete és fejlődése a vizen, levegőn, melegségen kívül olyan talajt feltételez, mely tartalmazza azon ásványi és szerves anyagokat, melyekből a növény táplálkozik. A növényt gyökerei a földhöz kötik, nem járhat tápláléka után, kénytelen beelégedni azokkal az anyagokkal, melyeket ép talál.

Tekintettel arra a tényre, hogy nem minden talajban ugyanazok az anyagok és még ha ugyanazok volnának is, nem egy és ugyanaz az elemek részaránya; továbbá arra, hogy nem minden növény életfejlődésének kedvez egyaránt ugyanegy ásványi vagy szerves anyag; tekintettel végül arra, hogy a földben meglévő anyagok nem kimeríthetetlenek, tehát lehetőleg kimélendők és pótlandók: *annak a gazdának, ki a talaj termőképességének s általán a természeti viszonyoknak felhasználásával termést akar biztosítani:*

a) egyéb viszonyok ismeretétől eltekintve, tisztában kell lenni a talaj nemével, természetével, illetve sajátjaival.

A talaj physikai és vegyi alkatától az ásványi és szervesanyagok egymáshoz való arányától függ a talaj neme. Van homokos, meszes, agyagos, márgás stb. talaj. Az egyes talajnemeknek más a nedvességtartása, kötöttsége. Van hideg és meleg, kötött és laza talaj.

b) A talajban talált anyagokhoz és a természetéhez képest kell pótolni a hiányzó táplálékot, megválasztani a művelési ágot és azt a növényt, mely az adott viszonyok között előreláthatólag legjobban fog megélni.

Az alsóbb rétegek tápanyagbőségevel telíteni lehet a felszínt. Vannak anyagokkal művelés útján, továbbá trágyával, azaz pótlással feltöltött, aztán hiányos vagy éppen zárkózott földek.

A termelésre felhasználható földben bizonyos növényi anyagokból legfellebb, másokból legkevesebb bizonyos mennyiségre van szükség. A minimum szabályozza a termést. A pótlóanyag pld. az istállótrágya csak a földben meglévő minimum gyámolítása és nem az amúgy is viszonylag többségben lévő tápanyagok istápolása által hat.

A művelési ágak a következők: szántóföld, rét, kaszáló, kert, szőlő, erdő.

c) Figyelembe kell vennie azt, hogy *a termelés folytán az anyagok egyrésze, — a talajból felszivatván — elhasználtatik. A kimerített anyagokat pótolnia és a meglévőket lehetőleg kímélnie kell.*

Pótolni lehet az anyagokat a föld pihentetése, azaz bizonyos vegyfolyamatok előidézése, avagy trágyázás útján; ellenben kímélni a vetésforgónak célszerű megválasztásával.

Az a földrészlet, mely pihentetés céljából bevetetlenül hagyatik: az ugar. Az az ugarföld, melybe az ugaroltatás évében takarmánynövényt vetnek: a zöld ugar.

A vetésforgó az a rend, melyben a vetemények egy és ugyanazon földben követik egymást. Kímélni lehet a talajban lévő anyagokat a vetésforgó célszerű megállapításával azért, mert a növények nemük szerint más és más tápanyagokat, más és más úton-módon és más-más helyről vesznek igénybe. Így a kalászos, — kenyérterményt hozó növények a feltalajból, a takarmánynövények mélyreható gyökereik útján az alsóbb rétegekből, a tengeri, dohány, répa, széles leveleik útján a levegőből s nem annyira gyökereik útján, táplálkoznak.

d) Végül gondoskodnia kell arról, hogy a növény életfejlődéséhez megkivánt és a talajban meglévő anyagok a növény által tényleg felszivattathassanak, illetve, hogy az ásványi anyagok feloldassanak, a szerves anyagok elporladjanak. Amazokat a víz oldja, emezeket a levegő porlasztja el. Már e végből is szükséges a földnek porhanyítása, szántás, boronálás, hengerezés, fogasolás, kapálás, stb. útján, miután ezek a műveletek segítik a vizet és levegőt a növény gyökereihez, illetve azon anyagokhoz, melyeket a növénynek fel kell szivnia. A porhanyós talaj egyenletesebben szivja magába az esőt, tovább tartja meg

a nedvességet és inkább kedvez a gyökérképződésnek. De szükséges egyébként e porhanyítás még azért is, mert a növény fejlődéséhez, ennek minden korszakában bizonyos mennyiségű melegre van szükség; meleget kíván a csirázás, a rügyezés, a virágzás, a mag megérése, s ez a meleg is inkább jut el a gyökerekhez, ha a talaj fel van porhanyítva.

Mívelési
szabadság.

Mívelési szabadság mellett szabad elhatározásra nyílik tér a gazdának a most (a—d pontok alatt) elsorolt teendők tekintetében, szabadon választhatja meg a mívelési ágat, a növényeket, szabadon állapíthatja meg a vetésforgót; a kimélés és pótlás módzatait, a pihentetésre szánt időt, a szorosan vett megmívelés munkálatait stb.

A mívelés szabadságának fejlődésében a következő figyelemreméltó jelenségek merültek föl:

1. A pásztornépek *egyetlen mívelési ága: a legelő*. A legelő alig kíván mívelést.

2. A pásztorélet mellett *földmívelést kezdő nép*, hogy terméreteget kapjon, *felégeti bizonyos, szabadon elfoglalható területen a gatz, erdőt, a felszaggatott turfaréteget, s ebbe az így nyert hamuba vet*. A természetre bizza a sikert. Az első termés letakarításakor kihullott magvakat beveri az eső, más évben újra termés van a kelésből, persze gyengébb az elsőnél, az utána következőben még gyengébb az aratás, míg végre pár év múlva kimerült a talaj, s erre újból kezdődik egy más területen az irtás és égetés, hisz terület van bőven.

A földmívelés eme módja bevett szokássá s általánosodván, rendszerré lesz. Neve: *irtó, égető mívelési rendszer*. E rendszer *nem ismeri még a vetésforgót, sem az ugart, a gazdálkodás folyton egy nyomásban történik*, (s innét van egy nyomásos elnevezése), a mívelésre vonatkozó ismeretek hiányában a mívelés szabadságának érvényesülésére *nincsen mód*.

3. Midőn az ép most körülírt, megszokott módon a népesség sűrűsödése és letelepedése folytán már nem lehet újabb és újabb területről gondoskodni és a pusztító gazdálkodás hatása a talaj kimerülésében mind határozottabban mutatkozik: más módra tér át az emberiség, *legelőnek használja a kiélt területet, évekig pihenteti és azalatt a rendelkezésre álló föld egy más részét használja mívelésre*. Majd erre a területre kerül a

Szántó—legelő
mívelési mód.

pásztor
Égetés =
egy nyomsó

pihenés úgy, hogy több évi közzel szántó és legelő váltakozik azonegy területen.

A művelés eme rendszerének *szántó-legelő* a neve.

Ez a rendszer sem ismeri a vetésforgót, az ugart, a gazdálkodás éveken át még mindig azonegy nyomásban történik.

4. Az a tapasztalás, hogy a bevetetlenül maradt és legeltetésre használt terület egészen elvadul és a kemény összeállott feltalajat nehéz ismét porhanyóvá tenni, illetve a felszakgatott rögöket széttörni: *a pihentetés éveinek leszállítására, a legeltetésnek az évente pihenés alá kerülő területen beszüntetésére, azaz ugartartására, évente váltakozó, két nyomásos gazdálkodásra tanítja* az emberiséget. Ennek a rendszernek *kétnyomásos*, de más néven *öröklegelő* megjelölést is szokás adni; ez ^{Öröklegelő} utóbbit azért, mert a művelés módozatának feltétele, hogy a ^{művelési mód.} határ egy része (jobbada a fele) örökösen legelő gyanánt használtassék.

A gyakorlat, mely a művelés e módját támogatja, oly erős, hogy ezzel szemben a művelés szabadsága nem tud érvényesülni.

5. A népesség sűrűsödésével újabb érdekes jelenség áll be: mind nagyobb lesz a szükséglet kenyérterményekben és nem elég a művelésre használt terület fele részén termelt mennyiség; *le kell tehát szállítani a pihentetésre szánt területet a művelésre szánt egésznek feléről a harmadára s az így megvont pihenést az anyagok kimelésével, azaz jól kigondolt vetésforgóval helyettesíteni.* A művelés alatt álló terület ^{Háromforgású} három egyenlő nyomásra osztatik, a nyomások egyikében pihen a termelés, a másikában ugar után őszi, a harmadikban őszi után tavaszit vetnek, vagyis minden nyomásra csak a harmadik évben kerül a pihenés. A művelés eme módozata általánosság és a gyakorlatban való érvényesülés szempontjából kiválóan fontos. Neve: *három nyomású* (forgású). Már a kilencedik században és több közigazdaságban még maig is szokásos. Lényegében ez a mód is «öröklegelő», mert a nyomásokra osztás alapját csak a tulajdonképeni szántók képezik. A művelési szabadságot a megszokás ereje, a vetésforgó-kényszer és a gyakorlathoz való csökönös ragaszkodás nem engedi érvényhez jutni.

6. A kenyértermények szükségletének újabb fokozódása a hármass nyomású mód javítását teszi szükségessé. A művelési

szabadság szakit a régi bevett gyakorlattal, a legeltetés és takarmánytermelésre használt terület egy részét feltöri és ezzel növeli a szántók állagát egyfelől, másfelől leszállítja újabban az évente pihentetett területet a szántóművelés alatt álló egésznek egy negyedére, ötödére, hatodára. Mindenki él a szabadsággal a hogy tud, a megvont pihenést nemcsak a vetésforgó czélszerű megállapításával, de már az évente elvont anyagok mesterséges pótlásával, trágyázás útján is, igyekszik és kénytelen helyettesíteni. A legelőterületek csökkentése megszorítja az állatállomány élelmezésével járó gondokat, a melyek nem egy helyütt az istállózási rendszerre továbbá a fekete ugaroknak takarmánynövénynyel bevetésére, másszóval a zöld ugarrendszer meghonosítására vezetnek.

A művelés eme módja, a nyomások száma szerint, négyes, ötös, hatos nyomású elnevezést nyert.

Egyik, nagyobb elterjedésnek örvendő négyes nyomású rendszer a norfolki. Ennek a vetésforgója a következő: erős trágyázás után répa, répa után tavaszi, tavaszi után luczerna (zöld ugar), luczerna után őszi. A répakapálás elősegíti a trágya egyenletes elosztását és elporlását, a friss trágyát a répanövény szereti, mely amúgy is erősen a levegőből táplálkozik. A jól felkapált, különben az előnövény által megkímélt, sőt meg is trágyázott földben szépen díszlik a tavaszi. Tavaszi után luczerna következik; ez mélyreható gyökereivel alulról szivja táplálékát s átjárja és porhanyítja az alsóbb rétegeket, zsirtartalmú, lehulló leveleivel szaporítja a feltalaj anyagait. Mindezek után következik a legtöbb anyagot igénylő őszi vetemény.

7. A talajművelési szakismeretek fejlődése mind erősebb támaszt nyújt a művelési szabadságnak, a művelés folyton javúl, a mi az anyagok felhasználásának kiméletességében, az elvontak lelkiismeretes pótlásában, s főkép a vetésforgó helyes megállapításában nyilatkozik meg.

A művelés azon módja, mely a szakismereteknek illetően jelentős szerepet ad, s a mely, egyebek mellett, a termények váltakozásában látja a talaj erőben maradásának a biztosítékát: «váltó» elnevezést nyert.

A váltóművelés már nem ismer pihenési időt, beveti az egész területet, megfontolt vetésforgóval kiméli, trágyázással pótolja az anyagokat. Nagy gondot fordít a trágya szaporítására, az állatállományt istállóban tartja, gondoskodik arról,

Négyes,
ötös forgású
művelési mód.

4-es forgó
Norfolki
négyes
1. répa
2. tavaszi
3. luczerna
4. őszi

Váltóművelés.

hogy állománya eltartására elég zöld és száraz takarmánya legyen; *felkarolja a mezőgazdasági iparágakat*, s hogy a föld terméséből minél többet adhasson vissza ismét a talajnak: ott a birtokon lisztte őrli a búzát, szeszt éget a tengeriből, zabból vagy burgonyából, az őrlés mellékterményeit, a szeszfőzésnél nyert moslékot pedig feleteti az állatokkal.

A gazdasági növények anyagszükségletének és ennek ismerete kapcsán a vetésforgó és az anyagpótlás mikéntjének okos megállapítására a vegyelemzés eredményei vezettek. Ez az elemzés megállapította, hogy míg a tengeriszemben, 53·7% vilsav, 0·57% mész, 1·55% kovasav van, a dohányban csak 2·24% vilsav, ellenben 41·4% a mész; míg az árpaszemben 31·2% kovasav, 50% vilsav és 18% káli van, a lóherében csak 0·6% kovasav, 36% kali és 22·6% a mész; ehhez képest tengeri alá vilsavval, buza alá kálival, árpa alá kovasav és vilsavval kell a talajt telíteni; lóhere után a buza diszlik s buza után árpát lehet vetni.

8. A nagyvárosi góczpontok szükséglete kerti vetemények és zöldségművekben oly mívelési módot követelt, mely még a *vetésforgó betartása alól is szabadul, illetve lehetővé teszi, hogy azonegy területen folyton ugyanolyan növények ültetthessenek*. Ez a mód *szabadnak* vagy *kertinek* nevezetett el. Ez Szabadmívelés, a mód teljesen a *bő és megfelelő anyagpótlásra támaszkodva* keresi a termés biztosítékait.

9. Azon korlátokon kívül, melyeket a mívelési szabadság érvényesülésének a gazdasági fejlődés során és a főntebb előadott jelenségek szerint a *szokás, a szakismeretek hiánya, a vetésforgó kényszer von*, megszorították a mívelés szabadságát A szabadságot korlátozó egyéb körülmények. minden időben a *külső körülmények* is: a *földrajzi fekvés, éghajlat, configuratio és a talaj minősége*, nemkülönben a *termelés helyének az értékesítési piactól való távolsága*. Más és más mívelési módot enged meg a tropikus, mérsékelt és hideg égöv, mást a széljárta fensík, mást a védett esőjárta völgyvidék. Az értékesítési piacz körül vont első övezetben oly Mívelési övezetek. termények termelése válik lehetővé, melyek messzire alig szállíthatók, mindennapi élelmi cikket képeznek, melyek termelése a városból kikerült kitűnő trágyaanyag felhasználását feltételezi. (Pld. a zöldségféléké, a tejé stb.) A következő övezetben a gabonaművek termelése az indokolt, mert a piaczra szállítás tetemesebb költségeit a termények abszolút forgalomképessé-

güknél fogva elviselik. Az oly lábasjóságok tenyésztése, melyeket a piacra be lehet hajtani, a távolabb eső övezetben is lehetséges, mert a beszállítás nagyobb költség nélkül eszközölhető.

10. Végül befolyással vannak a művelési szabadság terjedelmére az érvényben álló *birtokrendszer* és az ország *politikai viszonyai* is.

A míg a tizedek fennállanak, a jobbágy azt kénytelen természetén, miből a tizedet fizetnie kell. Míg az ur napokat le nem szolgálta, s maga földjén nem foghat a munkához. A földesúr szolgálmai, nevezetesen az ugar vagy tarló legelőn való legeltetés szolgálma is korlátozzák a művelési szabadságában.

A *kezelés* azon *közelebbi viszony*nak a kifejezése, melyben a földbirtokos földjéhez a megművelés szempontjából van.

A birtokos maga művelheti a birtokot, de másokra is bízhatja, az előbbi viszony kifejezésére: *önkezelés*, az utóbbira: *bérletbenkezelés* a megfelelő szó. A birtokos, ha az egész birtoktest egy tagban van, kinn a tagban építkezhetik s ott a tanyán, a közvetlen közlelől, intézheti a kezelést, avagy ha a birtoktestet képező parcellák a határ különböző dűlőiben szétosztottan fekszenek, lakhatik a községben és a *faluból* kezelheti birtokát (*tanyai és falusi* kezelés).

A *kezelés szabadsága* annak a viszonynak *önkéntes megválasztásában* nyilvánkozik meg, melyben a gazda birtoktestéhez állani kíván. *Önkezelésben* az a birtok van, melynek megművelését a tulajdonos a saját kockázatára végezi. A hozadékban a saját és idegen tőkéinek kamatait és bérét, a maga és mások munkaerejének díját és bérét, a földjáradékot és az üzem terjedelméhez képest, elrejtve, vállalati nyereségét is találja.

A bérletbenkezelésnek *három* formája keletkezett a fejlődés során.

1) *Haszonbérletben* az a földbirtok van, melynek használata *huzamosabb időre* oly feltétellel van átengedve, hogy a megműveléssel elért *termés egészben* a haszonbérletlőt illeti, ki a haszonbérletért *pénzben* vagy *terményekben* előre pontosan meghatározott bért fizet.

2) *Feles a bérlet* akkor, ha a bérlet közös kockázatra *műveli* a földet s a termésen, bizonyos meghatározott hányad szerint, *osztódik* a tulajdonossal.

Kezelési
szabadság.

Önkezelés.

Bérletben
kezelés.

Önkezelés
a földbirtokos
kezelésénél
valószínű
ajánlati

3 *Örökös a haszonbérlet, ha a bérlőnek örökös haszonbérleti jog, fix megállapított állandó bér ellenében, biztosítatik.*

Közvetlen közelből való kezelés mellett a gazda egészen termelésének élhet, rajta van szeme mindenén, a mi a birtokon történik, figyelemmel kísérhet minden munkálatot, nem vesz időt a munkára való járással, cselédsége és igás barmai kora reggel munkába kezdhetnek, az utolsó szál trágya is a birtokon marad.

Távolból való kezelés esetén a falu közügyei, a közszájon forgó események is lekötik a gazda figyelmét, időt pazarol, míg maga, cselédsége és barmai kiérnek az egyes parcellára, a trágyát a faluból kell kihordatnia, a kész termés behordása is időt emészt, a közvetlen felügyeletre hivatott pásztorok és csöszök jelentéseire kell elhagyatkoznia.

A kezelés szabadságának érvényesülése körül a következő érdekesebb jelenségek merültek fel:

1. *A kezelésnek legrégebbi formája az önkezelés.* Bevált a fejlődés későbbi korszakaiban is ott, a hol a birtokos meg tud birközni a megművelés feladataival, elégséges a tőkéje, megfelelő a tehetsége és képessége.

2. *A haszonbérletben való kezelés kora tulajdonkép akkor következik el, mikor az őstermelés formájára nézve belterjessé lesz,* a vállalkozó is szerephez jut, ki elégséges tőkével és tudással rendelkezvén, a tulajdonosnak a földbe fektetett tőkéje után kamatot, a megművelt föld után járadékot ajánl fel s mindezen felül magának vállalkozói nyereséget is tud biztosítani.

3. A feles bérlet megállapodásai különbözők. Vannak esetek, melyekben a szerződés a bérlőnek csak *egy harmadban* vagy *egy negyedben való részesedést* biztosítanak. Egyszer a bérlő adja a magot és a munkáltatás eszközeit is, máskor csak a munkára vállalkozik; az előbbi esetben a megállapodás a haszonbérleti, az utóbbiban a munkaszerződéshez áll közelebb.

A feles bérlet a *déli* államokban honosodik meg előbb s azon művelési ágakban lesz elkerülhetlenné, a melyekben a *kézi munkaerő* biztosítása *kiváló* fontosságú és más módon nem volna eszközölhető.

4. Az örökbérletet már a rómaiak is ismerték, a középkorban pedig, ha jobbágy nem akadt, alkalmazták. Újabban a tele-

pítés egyik módozata. A használati jog átörökítették a telepesre, a ki örök időkre évi földbért és jogelismerési díjat fizet. A nuda proprietas marad a tulajdonosnak, a dominium utile átmegy a telepesre.

Az örökbérlet Rómában emphyteusis neve alatt latifundiumokon honosodik meg. A munkás (rabszolga) hiányon segítenek úgy, hogy jobbágyoknak örökös, nem változó járadék fizetése ellenében átengedik a földet.

Igen el volt terjedve az örökbérlet Portugáliában aforamento és a Németalföldön beklem regt név alatt.

Tagosítás.

5. A közvetlen közelből való kezelés lehetőségét a legtöbbször csak a birtok *tagosítása* adja meg. A tagosítás keresztülvitelének időpontja más és más az egyes államokban. Skóciában már 1665-ben ment végbe, nálunk az 1836 : X. t.-cz. rendelte el.

A tagosítás birtokrendezési művelet a birtoktestek kikerekítésének érdekében és az egyéni földtulajdon időleges felfüggesztése mellett.

A tagosítás szükségességét a következő körülmények magyarázzák meg :

A törzs vagy nemzeti birtokrendszer sajátos vonása a parcellákon való évről-évre megejtett sorshúzás útján osztozkodás. Minden családnak lehetőleg minden dülőben, a jóból és rosszból egyaránt jutott. A családok kezén állandósított, a háttárban szétszórtan fekvő parcellák később az osztály, az eladások és örökhagyó akaratából mindjobban elapróztatnak.

Az egy gazdát illető birtoktestnek ilyen széttagoltságában sok a hátrány. Temérdek föld — a mesgyék meghagyása folytán — pazaroltatik el és marad miveletlenül, a dologbajlás sok időt emészt, a trágyahordás nehézsége hátráltatja az anyagpótlást és ez sietteti a talajkimerülést, s végül az egyes dülőkön gyakorlatba jött vetésforgási kényszer gátolja a mivelési szabadság érvényesítését stb.

Az érdekelt birtokosok többségének e hátrányok megszüntetését sürgető kívánságára az államhatalom elrendeli a tagosítást.

A birtokrendezés lényegileg abban áll, hogy az egyes község birtokterülete commassáltatik, s az így képzett egészéből újból kihásítatik — a régi birtok terjedelméhez képest — min-

den gazdának a birtokállománya, úgy, hogy minden birtokos egy tagban, összefüggő egészben, kapja meg a maga illetőségét.

A közvetlen közelből kezelés azonban nem mindig a szabad elhatározás és a falusi kezelés hátrányainak megszüntetésére irányzott törekvés folyománya. Nem egyszer a természeti viszonyok, nevezetesen a configuratio, például a magas fekvésű, havasi gazdaságoknál, teszik elkerülhetlenné, hogy a gazda az év egész tartamára, vagy csak a nyári hónapokra tanyát üssön magán a birtokon.

Az elaprózási szabadság a föld tulajdonosának azt a jogát jelenti, melynél fogva a birtoktestet parcellázhatja s az egyes parcellát két vagy több kisebb földrészletre tagolhatja.

Ezen szabadság érvényesítése körül a következő jelenségek jegyezhetők fel:

1. Az elaprózás szabadsága folyománya a birtokeladási szabadságnak, akár a birtoktestek képzésének szabadsága a birtokszerzésinek. Az eladásnak bizonyos birtokok és egyénekre vonatkozó korlátozása egyértelmű az elaprózási szabadság megszorításával.

2. A családi birtoknak egyénivé átalakulásával mellözhetlenné lesz a feldarabolás.

3. Forrása az elaprózásnak az őstermeléssel foglalkozó népeket jellemző az a törvényes és végrendeleti öröklésben egyaránt megnyilatkozó jogi meggyőződés, melynél fogva az öröklött ingatlanok ivadékról-ivadékra a család kezén kell maradnia; továbbá a gyermekek iránt mutatkozó az a családi érzés, mely azt tartja, hogy ezek, mert egyenlő fokban származnak le az örökhagyó szülőtől, egyenlő jogot formálhatnak az ingatlan vagyonhoz, s ehhez képest a birtokon a természetben való osztozkodásnak van helye.

Ezt az elaprózást elősegítő felfogást rendszerint még a köznép földéhsége is támogatja.

4. A köteles rész intézményének behozatalával a végrendelezési jogában korlátozott földbirtokos mintegy kényszerítetik az elaprózásra.

5. A birtok kedvező fekvése, a talaj termőképessége, a trágyázás könnyűsége, végül az a körülmény, hogy az éghajlati viszonyoknál fogva azon évszakok, melyekben mezei munkát folytatni lehet, viszonylag hosszabbak: elősegítik az aprózást.

Városok, ipartelepek, nagybirtokok környékén szaporodnak az apró birtokok, völgyekben, melyek talaja zsiros hozóvány, terjed a parcellagazdálkodás.

6. *Az a nép, mely jelleménél fogva kitartó szorgalommal és gondossággal dolgozik és még csekély eszközökkel és kevésből is tud számbavehetőt teremteni, aggály nélkül darabolja el a birtokát.*

7. *A népesség szaporodásával és a műveltségének gyarapodásával kisebbednek a birtoktestek, miután a megszorodott és műveltebb népesség betterjesebben munkálja meg a földet, azaz kénytelen is, de tud is, viszonylag kisebb területen, több munka és tőke áldozattal ugyanannyit termelni, mint a mennyit alsóbb műveltségi fokon és csekélyebb szükséglettel szemben, nagyobb területen, extensiv üzem mellett termelt.*

8. Az elaprózásnak oka nem egyszer a *művelési ágban* van, mely bizonyos vidéken vagy dülőkben meghonosodik. A kopló-, a kender-, a lentermelés, a szőlőművelés, a konyhakertészet sok munkát igényel, s a ki ezen művelési ágak egyikébe fog, számot kénytelen vetni a rendelkezésére álló munkaerővel.

9. Az elaprózást gyakran a *birtokos érdeke* indokolja. Az apróbb földrészetekre több vevő találkozik, drágábban kelnek el, a birtoktest jobb értékesítésének e szerint a parcellázás az egyik módzata.

10. *A korlátozás nélkül folytatott elaprózásnak kettős a veszedelme*; az egyik az, hogy a parcella oly kiesiny lesz, miszerint bizonyos művelési ágra hasznavehetetlenné válik, a másik az, hogy oly kicsi birtoktestek képződnek, melyeken a gazda és családja már nem találhatnak módot munkaerejük teljes értékesítésére vagy melyeken a birtokos család legnagyobb szorgalma mellett sem terem annyi, a mennyi a család megélhetésére kívántatnék. Az elaprózási szabadság korlátlan gyakorlásának nyomában egyrészt *technikai nehézségek* merülnek fel a művelésben, másrészt *szaporodik a törpebirtok és az ezeken tengődő birtokos proletáriátus*; a birtokproletáriátus aránytalan elszaporodása pedig szociális bajokat okoz.

11. A művelési technika nehézségeinek és a szociális bajok megelőzése érdekében szükségesnek látszik a tulajdont az eldarabolás szabadsága tekintetéből *korlátozni*, illetve a birtok-

forgalom szabadságának egyébként érintetlenül hagyásával megállapítani és kötelezővé tenni egyfelől a *parcellaminimumot*, Parcella- vagyis *azt a legkisebb földterületet, melynél kisebb parcellák képzése már csak a művelési technika szempontjából sem engedhető meg*, másfelől *azt a legkisebb birtoktestet, a birtok-* Birtok- *minimumot, melyet tovább eldarabolni azért nem szabad, mert tulajdonosa még kisebb birtok hozadékából nem tudná már megélhetését biztosítani, családját eltartani.* minimum.

A parcellaminimum megállapításának *közigazgatási*, a birtokminimum megszabásának *közgazdasági* jelentősége van.

A svéd törvény szerint minimumot képez az oly birtok, mely még foglalkoztat három munkást, egy lovat, két ökröt, s a melynek évi terméséből el lehet tartani 3—4 tehenet és 5—6 juhot vagy kecskét. A hannoveri törvény (1823.) a minimumot 41 porosz morgenben állapítja meg.

Az 1836. évi V. t.-czikkünk kimondja, hogy a jobbágytelek még a földesúr beleegyezésével sem aprózható tovább, ha nem nagyobb $\frac{1}{2}$ vagy $\frac{1}{4}$ teleknél.

12. A *birtokminimum megállapításánál* egyik esetben a *munka-*, a másikban a *létminimum szokott iránnyadól elfogadtatni*. Első esetben az derítendő ki, hogy a földműves-család mennyi földet tud a saját erejével megmunkálni, a másodikban, mekkora birtok terméséből tud megélni.

A megmunkálási képesség elbírálásánál figyelembe vétetik a család átlagos munkaereje, vagyis, hogy átlagban hány számbajövő, milyen korú, nemű tagja van a családnak. Tekintetbe vétetnek továbbá a talajviszonyok, a munkaeszközök, az éghajlat, a művelési ág, a művelési mód stb.

A létminimum meghatározásánál kiderítettetik az, melyek átlagban a család életfentartási szükségletei, tekintettel a családtagok számára, korára, nemére és az éghajlatra, minők továbbá a család társadalmi igényei, tekintettel a műveltségére, a divó szokásra stb.

Számos adat ismerete szükséges egyik és másik esetben és *rendkívül nehéznek bizonyult oly átlagoknak a megállapítása, a melyek egy egész országra, annak annyira különböző természeti viszonyok között fekvő minden vidékére, annyira eltérő igényekkel bíró lakosságára elfogadhatók volnának, s így érthető, hogy a megszabott, s az egész országra érvényes birtok-*

minimum az egyik vidékre nézve kellenél nagyobb, a másikra kellenél kisebbnek bizonyult.

A tulajdon túléli a tulajdonost, a ki ez okból végső rendelkezésében nyilatkozik arra nézve, kinek hagyja birtokát — halála esetére — örökbe. A ki nem végrendelezik, holott ebben nem volt korlátolva, nem él örökbehagyási szabadságával. Azon birtokban, melynek tulajdonosa meghal, a nélkül, hogy végső rendelkezést tett volna, a törvényes öröklés rendje szerint örökösödnek az utódok.

Örökbehagyási
szabadság.

Az örökbehagyási szabadság érvényesülése tekintetében a következő jelenségekre utalhatunk:

1. Az örökbehagyási szabadság érvényesülésére befolyással van a *nép műveltségi foka*, továbbá az, hogy *melyik a közgazdaság termelésének főága*. Az *alacsonyabb kultúrájú és kiválóan östermelő nép kevésbé érvényesíti végrendelezési szabadságát*, az előbbi, mert nincsen meg a hátramaradottak sorsát illető előrelátása és gondoskodása, az utóbbi, mert a jobbadán öröklött vagyonból álló hagyatéokra nézve az a felfogása, miszerint annak ép úgy kell reászállni az ivadékokra, mint a végrendelezni jogosultra szállott őseiről. Végrendekezés hiányában aztán a törvényes öröklés rendje szerint száll az örökösökre a vagyon, a törvényes öröklés rendje pedig — rendszerint és maiglan is — az *ágiság* elve alapján áll, mely azt tartja, hogy *a birtoknak a családban, illetve a család bizonyos ágában kell maradnia és így abban a vagyonban, melyet az örökbehagyó maga is örökölt, a gyermekek, s ilyenek nemléteben csak azon rokonai részesülhetnek, a kik ugyanannak a vágyonszerző elődnek a leszármazói* (paterna-paternis, materna-maternis).

Ágiság.

3. Feljegyzést érdemlő jelenség továbbá az, hogy a *köz-felfogás* agronom országokban és nevezetesen hazánkban — a birtokarisztokrácia fennállását biztosítandó — élesen megkülönböztette az *ősi birtokot a szerzeménytől és csak az utóbbira nézve ismerte el a tulajdonos korlátlan örökbehagyási szabadságát*, az *előbbire nézve a tulajdonos végrendelezési jogát megszorító intézkedéseket és sajátos öröklési rendet követelt*. Tekintetbe vette ugyanis az *ősi vagyon eredetét, jogközösséget látott fenforogni a birtokszerző ős és utódaira*

nézve, a birtokot egyszóval olybá vette, mint a melynek a család kezén kell maradnia.

Ezt a felfogást tükrözteti vissza nálunk Nagy Lajos 1351-ik évből való dekretuma, melyet az *ősiség* törvényének nevezhetünk, mert ezen alapul 1848-ig (az 1848 : XV. t.-cz. szüntette meg az ősiséget) az ősi birtok örökösödési rendje.

Eredetileg csak az a birtok minősítettett ősinek, mely az ősről — ezeknek a nemzetségi birtokból való részesedése útján — származott le az utódokra; később ezen elnevezés és megítélés alá estek az adománybirtokok, melyeket a király keze, mint a magyar szent korona területének egy részét, közszolgálatok jutalmául adott az érdeemes családoknak, s végül ősi volt már mindaz a vagyon, mely elődök-ről törvényes örökösödéssel szállott az utódokra.

Az örökhatyó kezét az ősiség törvénye meghötötte az ősi birtokra nézve, kimondván, hogy az okvetlen az örökhatyó futódaira száll; ha futódai nem volnának, az örökhatyó testvéreire vagy ezek fiúgyermekeire; ha a családnak nem volna már férfitagja, a birtok visszazáll a szent koronára. Az ősiség nálunk anyja volt az ági öröklésnek.

4. Az örökhatyási szabadság bizonyos birtokokra nézve egyáltalán nem érvényesül azon okból, mert nem következik be a tulajdonos halála, illetve az az eset, melyre a tulajdonról intézkedni kellene. Az ily birtokok ki vannak teljesen vonva a közforgalomból és most említett természetüknél fogva, *holt kézen* levőknek neveztetnek. Keletkeztek nemesen gondolkozó emberbarátok, hitbuzgó egyéneknek valamely örökös cél, például az egyház, iskola, egyetem vagy egyéb kegyes alapítvány javára történt végrendelkezéséből, sokszor a haldoklóknak bőkezűségéből, kiknek e végakaratauk ellenében a papok, bűnbocsátási hatalmuknál fogva, feloldozást ígértek.

5. Korlátozva van a birtokos örökhatyási szabadsága a hitbizományi és az örökhatyot illetőleg is. Ezen birtokok tekintetében azért nem végrendelkezhetik a birtokos, mert e tekintetben már határozott egyik őse, a ki a hitbizományt vagy örökhatyot alapította, illetve mert az állam törvényei érvényt szereznek ennek az előd részéről megnyilatkozott akaratnak.

A hitbizományi és az örökhatyot alapításának azonegy az intenziója. A hitbizomány alapítója azt akarja, hogy a birtok a

maga egészében, megosztatlanul a család *egy* tagjára szálljon; az örökbirtok alapítója pedig, hogy a birtokot (örökbirtokot) ugyan-csak az egyéni utódlás elve alapján a várományosok *egyike* (s ez az állagörökös) összes felszereléseiével, osztatlanul kapja kezébe.

Hitbizományt képez az a birtok, mely a tulajdonos, mint alapító, felsőbb helyen is jóváhagyott akaratából, mint oszthatatlan, elidegeníthetlen, adóssággal nem terhelhető egész száll az alapító által meghatározott öröklési rend értelmében a családnak egy tagjára, a ki azt életfogytig az állag sérelme nélkül használhatja s a ki azon terheket, a melyeket az alapító szabott, viselni tartozik.

A hitbizományok alapítói a család régi fényének fentartását tartják szem előtt, midőn az egyéni utódlást kívánják, a család képviselőtét egységessé teszik és a birtokot a maga egészében állandósítják.

Az öröklés rendje majoratuson vagy senioratuson alapszik. A nők rendszerint ki vannak zárva az öröklésből. Az utódnak okvetlen törvényes házasságból kell származnia.

A terhek az öröklésből kizárt családtagok (például az elhalt özvegyének, az utód testvéreinek) *eltartására, kielégítésére, kiházásítására* vonatkoznak.

A hitbizomány spanyol eredetű intézmény. Onnét került Ausztriába és hozzánk. Az 1505-ben «leges taurinae» név alatt elfogadott spanyol törvény formulazza ugyanis először a hitbizomány természetét és czélját, illetve engedi meg hitbizományok alapítását.

Ausztriában az uralkodó család alapította az első hitbizományt.

Nálunk az 1689: IX. és az 1723: IX. törv.-czikkek alapján áll. Hitbizományt hazánkban csak nemesek, királyi jóváhagyás mellett alapíthatnak. Az alapító tartozik kimutatni, hogy tulajdonosa a birtoknak, hogy a birtok megterhelve nincsen s hogy azok, a kiknek törvényes örökösödés esetén osztályra volna igényük, az alapítás tényéből folyólag nem károsodnak.

A hitbizomány eredeti merev formájában sehol sem áll már fenn. Az újabb törvények ugyanis bizonyos esetekben és feltételek mellett (a hitbizományi bíróság és várományosok tudtával) megengedik a birtok megterhelését, sőt részleges elidegenítését is.

A hitbizomány tárgyát földbirtokon kívül a birtok felszerelése, pénztökék, értékpapírok és követelések is képezhetik.

Örökbirtokot képez az a birtok, a melyen a birtokos elhalálozása esetén az állagörökösödésnek van helye. Az állag-

örökösödés a törvényes örökösödés egyik alakja. Az örökbirtok alapítója a birtoknak az állagörökösödési lajstromba bevezetésével nyilatkozik azon akaratáról, hogy birtokát illetőleg, az örökbehagyási szabadság kizárásával, utódait is kötelezőleg, a *törvényes öröklés eme különleges rendje* legyen irányt adó.

Az örökbirtokot a birtokos elhalálózása esetén, *becsértékben, osztatlanul* a várományosok egyike örökli, a többi örökös-társ csak *pénzbeli kielégítést* kap. Nehogy a birtok az osztályok kifizetésének kényszere folytán megterheltebbé, az osztályrészek a rendes törvényes örökösödés mértékén alul állapíttatnak meg és a kifizetés eszközzésére is haladékot ad a törvény.

Örökösödsre hivatvák: a lemenők és ezek gyermekei, ha ilyenek nem volnának, az elhaltnak testvérei és ezek gyermekei, ha ezek nem volnának, a féltestvérei és ezek gyermekei.

Az állagörökösödés Németországban a XVI. században honosított meg a földesurak érdekében, a kik hogy biztosítsák maguknak a paraszt teljesítményeit, az állagörökös vagyoni helyzetét erősíteni igyekeztek.

Az örökbirtok intézményét Bajorországban az 1855. évi törvény honosítja meg. E törvény szükségét az indokolás abban látta, hogy parasztszertály életerős maradjon és eleje vétessék a földbirtok tulságos felaprózásának.

3. A munka szerepéről az őstermelés terén.

Az őstermelés minden ágában, de főképen a földművelés terén előkelő szerephez jut a közgazdaság termelésének másik tényezője: *a munka* is.

Az őstermelés munkája *szellemi és anyagi*. A szellemire Szellemi és anyagi munka. tartozik: a termelés formájának megválasztása, az üzem tényleges berendezése, a vetésforgó megállapítása, a munkálatok ellenőrzése, a *számvitel* stb., az anyagira ellenben azok, melyek az izmok működésbe hozatalát igénylik.

A földművelés terén anyagi munkát ad a gazdának a talaj előkészítése, a vetés, ültetés, a vetés ápolása, a termények bezedése, kiválasztása stb.

A talajelőkészítés munkálatai: a trágyázás, a szántás, ugarolás, boronálás, rögtörés, fogasolás, rétygalulás stb.

Az ápolás miveletei: a gyomlálás, gatzisztítás, kapálás, töltögetés.

A terménybeszedés részletei: aratás, kaszálás, gyűjtés, szüret, kiásás, törés stb.

A terménykiválasztás munkálatai: a cséplés, gépelés, rostálás, konkolyozás, szárítás, simítás stb.

A munka tényezőre vonatkozólag a következő érdekes jelenségek jegyezhetők fel:

Rabszolga munkás. 1. A fejlődés alsó fokán *szabad emberre megszégyenítő anyagi mezei munka*, a föld ura mások, *rabszolgák* által végezteti. A rabszolga munkaeszköz, gép, venni lehet a piacon, semmi sem köti a birtokhoz, lomha, munkakedvét nem éleszti busás bér.

Abessiniában és Sudánban máig is rabszolgákat alkalmaznak gazdasági szolgálatokra. A rabszolga kereskedés tárgyát képezi. A 20—30 éves rabszolgának átlagban 150 dollár az ára.

Telepes munkás. 2. A művelés költségei — a római birodalom vége felé — magasak, mert a rabszolgák megdrágulnak és számuk is csökkenik. A latifundiumok urai a költségek apasztása érdekében parcellázzák a birtokaikat és betelepítik. A *telepesek* (colonus) rabszolgák és szabad emberekből kerülnek ki, a kik a *parcellákat bizonyos természetben teljesítendő szolgáltatás ellenében bérben bírják*. E telepítésben a kormányzat is segítségére van a birtokososztálynak. Utóbb a telepeseket a törvény röghöz kötöttekké teszi, megfosztván őket a szabad költözködési jogtól.

Jobbágy munkás. 3. A *hűbéri és földesúri birtokon*, — tehát a középkorban, — a *hűbérzolgák és jobbágyok végzik a munkát*. Még a földesúrnak visszatartott (allodialis) földeket is a jobbágy munkálja meg az úri napokon, robotja lerovásával. A tized és dézsmafizetés kötelezettsége úgy látszik nincs lelkesítő hatással. A szorgalmasabb nagyobb terhet, több tizedet visel.

Szabad munkás. 4. A munkát ma a *tulajdonos, bérlője*, egyik és másiknak a *háznépe*, végül az *alkalmazott munkások* végzik; ez utóbbiak ismét vagy *gazdatisztek*, *irodai alkalmazottak*, vagy anyagi munkát teljesítők: *állandó éves, hónapos cselédek, szakmányosok, részesek és napszamosok*.

Állandó éves cseléd az, a kit éves munkaegyezmény köt a birtokhoz, érdeke összenő a birtokoséval, konvenziót kap, mely áll természetményekből, készpénzből, ruha- és tüzelőilletményből, állat (tehén, sertés, juh, baromfi) tartási jogból. A hónapos

eseléd a nagy munkaidőre alkalmazott havi bér-munkás. Szakmányos az, a kit nem a munkával eltöltött időhöz, hanem a munka eredményéhez képest fizetnek. A részes tulajdonkép szakmányos, a ki természetben, a végzett munka eredményéből (az egészből részt), százalékban előre kifejezett hányad szerint kapja bérét. Végül napszámosnak azt a bérmunkást hívjuk, a ki a munkában eltöltött időnek tartamához képest fizettetik.

5. Érdekes jelensége a gazdasági fejlődésnek, hogy a *mí-
velhető talaj terjedelme és a mezei munkások között mutatkozó aránytalanság* termelési nehézségeket okoz, kiegyenlítést keres, sok esetben meg éppen kormányzati intézkedést kíván.

Munkások és terület viszonya.

Általánosságban bizonyos adott helyen és időben annál nagyobb ez az aránytalanság, azaz annál nagyobb a munkaerő szükséglet, minél intenzívebb és nagyobb a termelés, minél kevesebb vagy több a módja a munkaerő helyettesítésének más termelési tényező (tőke, munkagépek) útján és minél nehezebb a munkaerő keresletnek a kielégítése.

A most említett aránytalanság kiegyenlítését czélozzák egyfelől azon törekvések, melyek az önálló gazdaságok alakítását elősegíteni, a szaporítását eszközölni hivatvák, másfelől azok az intézkedések, melyek bevallott czélja a bérmunkások gazdasági helyzetét javítani, szolgálati viszonyait rendezni s ezzel az östermelésnek biztosítani.

Az önálló gazdaságok szaporításának egyik módja a telepítés.

Kétféle telepítést ismerünk: államit és társadalmi. Az állami telepítés végrehajtása abból áll, hogy az állam a saját birtokát avagy az e czélra vásárolt birtoktesteket parcellázza és e parcellákat bizonyos módozatok mellett átengedi a települni kész lakosságnak. A társadalmi telepítés magánosok, társaságoknak saját anyagi érdekükben és kockázatukra kezdeményezett ténye.

A telepítés történhetik: bérlet- avagy tulajdonrendszer alapján. Tulajdonrendszer mellett a birtokrészlet az egész vételártókének lefizetése avagy bizonyos járadék szolgáltatás ellenében a telepesnek tulajdonába megy át, bérletrendszer mellett a telepes csak bérlője a földnek. A bérlet egy bizonyos időre, felesgazdálkodásra vagy örökidőre szólhat.

Munkásvédelem.

A gazdasági bérmunkások a munkaerejükben birják életfentartásuk eszközeinek forrását. Ezen *forrás kiapadását előleges intézkedésekkel gátolni*, a tanulatlanabb és tapasztalatlanabb felet az erősebb félel, a munkaadóval szemben, a munka és szolgálati viszony szabályozásával megvédeni és *utólagosan, az erőnek időleges vagy végleges kimerülése esetére, bizonyos ellátásban részesítését biztosítani* s e két irányban tett intézkedésekkel a munkások gazdasági helyzetét javítani a *céljuk a munkásvédelmi törvényeknek.*

Az 1898. évi II. trv.-czikk kimondja, hogy a mezőgazdasági munkásoknak, a kik nem cseléd minőségben szerződnek gazdasági munka teljesítésére, igazolvánnyal kell birniok. Gazdasági munka teljesítésére nézve mindenestre írásos és a községi eljáróság előtt kötött szerződésbe a törvény határozmányaival ellentétes kikötéseket foglalni nem szabad. A munkabér pontosan fizetendő. A munkások munkabérét, élelmezési járandóságát szeszes italokkal vagy árucikkkel egészben vagy részben megváltani, bárminemű utalvánnyal fizetni, a munkásoknak adott előleg után kamatot szedni, az előleg értékéről váltót venni stb. tilos. Köteles a munkaadó a munkaközben megbetegült idegen községbeli munkás gyógykezeléséről és ellátásáról nyolcz napig gondoskodni. A kikötött élelmezési járandóság a munka szünetelése esetére is jár, ha ez az időjárás miatt következtet be.

A napszamos munkanapja napkeltétől nyugtáig számíttatik, a mely időre délben egy órai, ápril 15-től szeptember 30-ig reggel és délután is egy-egy félórai szünidő számíttatik stb.

Hasonló szellemben intézkednek az 1899. évi XLI. trv.-czikk a vízimunkálatoknál, az út- és vasútépítésnél alkalmazott napszamosok és munkásokról, az ugyanazon évi XLII. trv.-czikk a birtokos és cséplőgép vállalkozó, továbbá a vállalkozó és a gazdasági munkások közötti jogviszonyok szabályozásáról, az 1900. évi XVI. trv.-czikk a gazdasági munkás- és cselédsegélypénztárról, az ugyanazon évi XXVII. trv.-czikk a birtokos és gazdatiszt, a XXIX. t.-cz. a dohánytermelők és kertészek közötti jogviszony szabályozásáról, a XXVIII. trv.-czikk az erdőmunkásokról.

Mozgolódás.

6. A most ismertetett gondoskodásra annál inkább szükség van, mert figyelemreméltó jelenség a sorsával elégedetlen mezőgazdasági bérmunkások élénk *mozgolódása* és a *munkáshiány*. Azzal a régebbi tapasztalással szemben, hogy a cseléd-ség az egyszer megszokott helyéhez ragaszkodott és a napszamos nem szívesen hagyta oda szülőfaluját, ma egyiket is, másikat is helyeserelési és költözési vágy fogja el, amaz mind-

untalan gazdát cserél, egyszer mert sorsán javítani remél, más-szor túlérzékenységből vagy mert a birtok tulajdonost cserélt; emez mert nem köti le már a megszokott tájék, mert télen nin-csen keresete, mert földet, belsőséget vágyik vásárolni, de nem talál eladót stb.

Bámulatos az a *vonzerő*, melyet a *városi központok* erre a munkáselemre gyakorolnak, vagyis az, mennyire igyekszik ez az elégedetlen nép a városokba. Az iparvállalatok munkássük-ségletének fokozódásában egyfelől, másfelől a személyes szol-gálatok után való megélhetés nagyobb alkalmában és végül a városi szórakozások számában kell e jelenség okát meg-találnunk.

7. A munkászekekben ép a dolog idején és bizonyos vidé-^{Munkáshiány.} keken nagyon is érezhető *hiányt* a kormányzat a *munkaközve-títés* czélszerű *szervezésével*, illetőleg a munkaerőkinálat és ke-reslet nyilvántartásával, a haladó emberiség pedig *jó munka-gépek alkalmazásával* igyekszik ellensúlyozni. Ezt az igyeke-zetet mutatja a hármaskék, az elevátorok, a zsákoló készülé-kek, a lógereblyék, aratógépek használata.

8. A szolgálatra utalt *szakmány-bérmunkások elégedet-lensége* némely közgazdaságban általánosodik, a sorsuk javí-tását keresők szervezkednek, követeléseiket formulázzák, törek-vésük körvonalakat nyer. Ennek a *mozgalomnak*, illetve az *irányzatnak*, melyet ez a mozgalom képvisel, *agrár* (paraszt) *szociálizmus* a neve.

Az okok, a melyekre a parasztszociálisták panaszait ^{Paraszt-socialismus.} építik, nagyon különfélék. A legfőbb forrása elégedetlenségük-nek úgylátszik az, hogy *földre szomjaznak*, nem tudnak föld-höz jutni, holott mások — a meddig a szem lát — latifundiumoknak urai. A földje után becsülvén az embert, *túlságo-san érzik a szegénységüket. Csak a nagy dologidőben talál-nak foglalkozást és még akkor is rövid időre, jövedelmük nem elégséges életfentartásukra; keveslik a szakmány-bért*, mert a nyerstermények piaci ára szerint becsülik fel, ez pedig ala-csony; holott igényeik nőnek, ma sem kapnak többet, mint év-tizedek előtt stb.

4. A tőke szerepe az őstermelés terén.

Tőke van befektetve az őstermelés terén a földbirtok vétel-árába, a kifizetett örökségi osztályokba; tőke fekszik a földbirtok felszerelésében, az állatállomány, épületek, gépek és szerzőkben; tőkét képviselnek továbbá az állandóbb jellegű beruházások, a vadvízes földek alagesővezetésének, a futóhomok megkötését célzó miveletnek költségei, az árvíz ellen védő gátak, a mocsárlecsapolás, a rétöntözési művek stb. s végül tőkét kíván az üzem folytatása, a vetőmag beszerzése, a béresek fizetése, a háztartás stb.

A gazdasági fejlődéssel mind több és több állótőkét köt le a földbirtok.

A művelés intenzitása a forgó tőke állományának emelését feltételezi.

Föld és mező-
gazdasági hitel.

Tőkeshükségletét *hitel* útján elégíti ki a birtokos.

Ennek a hitelnek, ha a gazda állandóbb jellegű befektetések eszközzésére vagy ép birtokszerzésre veszi igénybe: *föld-*, ha az üzem folytatására: *mezőgazdasági* hitel a neve. A földhitel útján beszerzett tőke összesen az ingatlannal, a tartós befektetés jellegével bir, csak részletekben, az új befektetés gyümölcséből törlesztetik; a mezőgazdasági hitel útján igénybe vett idegen tőke ellenben jobbadán csak rövidebb időre, az üzemi év bizonyos szakában (aratáskor, gyapjúnyírásakor, dohánybevéltés, gyümölcsértékesítés után stb.) való visszafizetés kötelezettsége mellett vétetik fel, beléolvad a termésbe és abból egyszerre vagy nagyobb részletekben törlesztetik.

Személyi és
dolog hitel.

A gazda iránt a hitelezőben egyszer személyi, máskor dologi biztosítékok keltik a bizalmat. A dologi biztosítékok ismét ingatlanok vagy ingók lehetnek. A gazda hitelét a nyújtott biztosíték szempontjából *személyi* és *dologinak*, az utóbbit *jel-* vagy *kézizáloghitelnek* nevezzük. A földhitel biztosítékai tekintetéből dologinak, a mezőgazdasági személyinek minősíthető.

A tőkének, mint termelési tényezőnek jelentőségét a gazdasági fejlődés különböző fokán, továbbá azt, hogy mily szerepet játszhatik a hitel e tényező érvényesülésében: meg lehet a következő jelenségekből itélni.

1. *Kötött birtokon általán csekélyebb az inger a beruházásokra.* A magáén, mert tudja, hogy magának és övének javára cselekszik, sokkal szívesebben instruál a gazda.

2. *Alacsonyabb műveltségi fokon kevesebb a tőke szerepe* és egyben a jelentősége, mert a műveltség teremti meg a termelés eme főágában is a jobb — tőkére támaszkodó — művelési formákat, a műveltség csinál extensivből intenzív, kicsinyből nagyban termelést, gazdálkodásból vállalkozást; a műveltség tanít ki a termelés ezen tényezőjének hatalmas segítségére, a talajjavításokba, a hasznavehetlen területek művelésre alkalmassá tétele érdekében, a természet rombolásai ellen való védekezésből tőkék ruháztatnak be; végül a műveltséggel nő az idegen tőke igénybevételének lehetősége.

3. Alsóbb fejlődési fokon hitel útján nem tudja a gazda kielégíteni a tőkeshükségletét, mert a föld csak nehéz feltételek mellett fogadtatik el biztosítéknak, a mezőgazdasági hitel pedig, mely inkább személyi momentumokban keresi a biztosítékaikat, a földhitelnél jóval újabb keletű.

Az idegen tőke a földbirtokban csak úgy lát biztosítékot, ha azt szorosán kezei között tarthatja, mi több, a kölcsönzött tőke kamatai fejében haszonélvezheti.

1848 előtt nálunk is ismerte a gazdasági élet a zálog-Zálogbirtok. birtokot.

A zálogbirtok alatt az adós földbirtokos által hitelezőjének zálogképen, a zálogösszeg kamata fejében tényleges használatra és arra az időre, míg az összeg visszafizettetik, illetve a kikötött idő lejártá után visszaváltatik, — átbocsátott fekvőséget kell érteni.

A zálogbirtokos a használat ideje alatt szükséges és hasznos beruházásokat tehetett a birtokon, melyek megtérítését a visszaváltáskor követelhetette, viszont ha kárt okozott, ezt megtéríteni tartozott.

4. A tőke soká idegenkedik az őstermeléstől még azért is, mert a hitelező és adós érdekei nem találkoznak; amaz rövid időre, rendelkezési szabadságának fentartásával akar hitelezni, emez hosszúlejáratú, a felmondás kizárásával, tartós beruházásra felhasználható kölcsönt keres, melyet csak részletfizetésekkel tud és akar visszafizetni, miután tapasztalja, hogy

a beruházott tőke összenő a földdel és azt egy összegben nem képes visszafizetni, ha csak újabb kölcsönt nem vesz fel, avagy birtokát egészben — esetleg csak részben áruba nem bocsátja.

A két ellentétes érdek *közvetítést* keres.

5. A fejlődés tisztázza a *földhittel jogosult feltételeit* és megjelöli a *fenforgó nehézségek* (l. 3. és 4. p.) *elhárítására* a módot. A hitelező azon kívánalmát, hogy a *föld tulajdonában netán beálló változás* zálogjogát ne érintse, a föld tekintésék adósnak s követelését az új tulajdonossal szemben is érvényesíthesse; továbbá azon érdekét, hogy *földbirtokra szerzett zálogjogában az, ki később szerzett zálogjogot, meg ne előzhessen* s végül azt, hogy *kétségtelen bizonyosságot* szerezhessen magának a *birtok tulajdonosa, állaga és terhére nézve*: az államhatalom a *nyilvánkönyvek behozatalával*, a birtokforgalomra és megterhelésekre vonatkozó *adatok* folytonos *nyilván-tartásával* védi meg.

A földhittel eme jogosult feltételeivel számolva, az államhatalom intézkedései a *publicitás, prioritás, specialitás és legalitás* elvére épülnek. a) A *publicitás* elvéből folyólag kimondatik, hogy a telekkönyv nyilvános, mindenki által betekintheszt; minden változás bejegyzése kötelező. b) A *prioritás* elvét valósítja meg az a rendelkezés, hogy a ki előbb áll a bejegyzés sorában, megelőzi a jogával a később kelt bejegyzés által igazolt hitelezőt. c) A hitelező és adós jelöljek meg világosan kölcsönügyletük megkötésekor, mely ingatlanok képezik a zálogjog tárgyát, mert ezt így kívánja a specialitás elve. d) A *legalitás* elvéből folyólag a törvény azt az állapotot tartja fennállónak birtokos, állag és terhek tekintetéből, melyet a nyilvánkönyv mutat.

A másik nehézségen, a hitelező és adós érdekellentétjén, az első nehézség leküzdése után, az *adósok találékonyága*, a *hitelezők erősödött bizalma* és legfőképp a *közvetítés okos szervezése* segítettek. Az adós ugyanis közvetítőhöz fordult, *különválasztotta a birtok értékét a tulajdontól*, amazt — a birtokot jelképpileg — zálogosította el, emerről nem mondott le, benne maradt, miután a közvetítőnek elégséges az, hogy az elzálogosítás tényéről feljegyzés kerül a nyilvánkönyvbe s a zálogjogot védi az állam törvénye. A közvetítő úgy szerzi meg a tőle kölcsönbe

kért tőkét, hogy él az érték felett nyert rendelkezési jogával, előmutatóra szóló zálogleveleket, jogi okmányokat állít ki a Záloglevél. kölcsönösszeg erejéig, melyek szövegében magát vallja adós-nak és igéri, hogy a záloglevelet 30—40—50 év múlva bevállja, vagy ez éveken belül kisorsolja, továbbá igazolja, hogy a záloglevél összege a névérték erejéig jelzálogilag biztosítva van; aztán eladja a zálogleveleket a tőkepénzeseknek. Ez utóbbiak szívesen használják fel befektetésekre a zálogleveleket, mert ezek az értékpiacon akadálytalanul folyósíthatók lévén, tőkéik felett szabadon rendelkezhetnek.

Az adós a közvetítőnek évek (30, 40, 50) során — a beruházások által fokozott hozadék terhére — annuitásokat, azaz Annuitás. a kamatot és tőketörlesztést magában foglaló fél vagy egész éves részleteket (a kölcsön tartama szerint többet-kevesebbet), a közvetítő pedig a tulajdonképpeni hitelezőnek előre megállapított kamatokat fizet.

Az adós ma nem törődik azzal, kinek a tőkéje az, mely rajta segít s a hitelező nem azzal, kinek adta kölcsön a közvetítő a tőkét s hol fekszik a birtok, mely jelzálogul le van kötve.

6. A jelzálogkölcsönügyletek közvetítésére intézetek alakulnak, egyszer az érdekeltek egyesüléséből, másszor a tőkepénzesek vállalkozásából. Amazoknak földhitelegyesület vagy földhitelintézet, emezeknek mezőgazdasági-, földhitel-, jelzálog-, földművesbank a neve. Amazok az önsegély megvalósítása céljából, hogy tagjaik hiteligényeit kielégíthessék, a tagok kölcsönössége mellett szövetkezeti alapon, emezek a tőke hasznosítására, részvénytársasági alapon, hogy jelzálog ellenében kölcsönöket nyújtsanak, keletkeznek.

A kétnemű intézeteknek egymástól elütő jellege a következő vonásokból még jobban kitűnik.

A földhitelintézetek tagjai adósok és hitelezők egy személyben, a bankok részvényesei csak hitelezők; amazok tagjai egyetemlegesen, emezek részvényesei csak részvényeik névértéke erejéig felelősek; amazok a kibocsátott záloglevelek ellenében szerzik be a tőkét, melyet tagjaiknak kölcsön adnak, emezek részvénytőkéjüket kamatoztatják első sorban s a záloglevelek eladásával csak növelik a részvénytőke állagát; amazok az alapítók földbirtokában és a jelzálogként lekötött ingatlanok-

ban, emezek a részvényalaptökében és a jelzálogilag lekötött birtokokban mutatják ki a záloglevelek biztosítékát; amazok általános karaktere arisztokratikus és osztályérdekeket képviselő, emezeké bürokratikus és kapitalisztikus.

7. A gazda hitelét, ha ezt arra használja fel, hogy gazdaságának üzemtökét, azaz a vetőmagra, szerszámokra, munkabérekre, állatállományra stb.-re való biztosítsa, tehát hogy tőkeszükségletét rövidebb időre pl. 1—2 évre vagy éppen csak az üzemi év végeig, illetve annak bizonyos szakáig (aratásig, a sörék eladásáig, nyírásig, dohánybeváltásig stb.), mikor a visszafizetés eszközülésére fedezete lesz, — elégítse ki: mezőgazdaságának igény
hitel

A gazda ezen hitelének igénybevételekor rendszerint nem ingatlanokban nyújtott biztosítékokra, hanem személyes megbízhatóságára és ingó zálogra támaszkodik.

Cheptel.

A mezőgazdasági hitel igénybevételére legelőbb az állatállomány beszerzésénél nyílt alkalom. Jobbadán kiscgazdák legelőterületeik kihasználása vagy takarmánykészleteik értékesítése céljából *lábás jószágokat, tehenet, bornyukat, juhot vesznek kölcsönbe*. Az átengedő, tulajdonjogának fentartása mellett, bizonyos meghatározott *pénzbeli kárpótlást kér vagy a növedéket, a mutatkozó haszonnak egy részét köti ki magának*. Az adós személyes megbízhatóságával biztosítja a használatra átvett jószágot és a kikötött kamatot.

A mezőgazdasági hitel alapján igényelt tőkéket később maguk az érdekeltek szövetkezeti alapon törekszenek biztosítani. *Termelési és fogyasztási vagy értékesítési hitelszövetkezetek* alakítanak. Az előbbieket a tagoknak egyetemleges kötelezettsége mellett, a szövetkezet számlájára, tenyészmarhát, gazdasági gépeket, vetőmagot s a gazdaságban használatos egyéb czikkeket, de pénztökét is szereznek be s ezen tőkéket a szövetkezet tagjainak, azaz egy a másnak, heti törlesztésre vagy az üzemi év bizonyos szakában egy összegben való meg- vagy visszafizetés, a gépeket esetleg csak *haszonkölesöndij* terhe mellett kölcsön adják; az utóbbiak a termények beváltására és az összehalmozott tömegek eladására vállalkoznak, előleget adnak a függő termésre, a már beszállított terményekre stb.

E szövetkezetek jobbadán *Raffaisen* alapszabályterveze-

Termelési
és fogyasztási
Hitelszövet-
kezetek.

Raffaisen

tét fogadják el s az ebben lefektetett elveket követik, mert ezek inkább felelnek meg a gazdák viszonyainak és szükségletének, mint a Schultze Delitsch-félék.

E tervezet értelmében a hitelszövetkezetnek csak kisgazda lehet a tagja. Minden gazda csak annak a szövetkezetnek lehet a tagjává, melynek működése területén gazdasága van. A szövetkezet köre kicsiny, 1—3 községre terjedő. Mindenki csak egy üzletrészt jegyezhet, tehát a joga valamennyinek egyforma. A nyereséget nem osztják szét, a tisztviselők állása tiszteletbeli. Feladatukat képezi *a*) alkalmat nyújtani arra, hogy tagjai megtakarított tőkeiket gyümölcsözőleg elhelyezhessék; *b*) vetőmagvakat, gazdasági gépeket, trágyaszereket, állatokat nagyobb tömegben, előnyös áron beszerezni és ezeket a tagoknak előnyös feltételek mellett árúsítani; *c*) a tagok terményeit (gyümölcs, méz, tej, tojás, baromfi, hizlalt állatok, stb.) közös eladásra becsértékben átvenni, a beszedett árút osztályozni és értékesíteni; *d*) a tagokat, főleg a határbeli parcellák bírói árverése esetén, a birtok megszerzésében segíteni és adásvételi szerződések leszámítolásával lehetővé tenni, hogy az eladóvá tett birtokot lassúbb törlesztés mellett tagok vehessék meg, s végül *f*) kölcsönöket adni kezesség, váltófedezet vagy éppen jelzálog-bekeblezés mellett.

A nagyobb gazdaságok tőkeszükségletének mezőgazdasági hitel útján való kielégítését némely közgazdaságban a gazdasági *warrantok* leszámítolásával mozdítják elő.

Warrant.

A warrant a szó saját értelmében zálogjegyet jelent, melyet a zálogkölcsönügylet megkötésekor az elzálogosító fél a hitelezőre forgat, s melynek felmutatása nélkül az árujegy tulajdonosa nem rendelkezhetik a közraktárban fekvő árú fölött. A warrant forgalombahozása mód az árú tulajdonosa kezében arra, hogy árúját értékének 75 % erejéig mozgósíthassa azon időre is, míg az a közraktárban fekszik. Az árúnak közraktárban történt elhelyezése biztosíték a kölcsöntnyújtó félre, hogy az árú állagán nem esik változás. Az elhelyezett árú közönséges kézi zálog, melynek raktározásával és jókarban tartásával járó költségek a tulajdonos terhére esnek.

A raktározás és kezelés jelentékeny költségeinek megkimélését is lehetővé teszi a gazdasági warrantok meghonosí-

tása, mert ezek *oly árukra is kibocsáthatók, melyek még a gazda magtárában, pinczéiben vagy istállóiban vannak*, miután a gazda nevezett helyiségeit — a gazda személyes megbízhatósága alapján — a hitelező a *közraktárral azonosítja*.

Az orosz állami jegybank 1894-ben a következő újítást vette fel alapszabályaiba: «*oly egyéneknek, a kik iránt a bank bizalommal viseltetik, egyetlen aláírással ellátott váltóra is nyújt hitelt a következő feltételek mellett: a bank kézizálog gyanánt árukat fogad el és ezeket a kölcsönvevő őrizetére bizza, mindamellett az áru becsértékének 75 %-a erejéig ad kölcsönt*».

Az 1887-ki olasz törvény szerint a hízalás alatt, a tulajdonos istállóiban álló állatokra is lehet warrantot kiállítani.

Az 1898-ki francia törvény 22. árnemet sorol fel, a melyekre a gazda warrantot bocsáthat ki.

9. A gazda gyakran úgy segít hitelszükségletén, hogy *termését előre eladja* és a vételárból leszámítandó *előleget vesz fel*. Ez a hitelművelet ad alkalmat a *gabonaelővételekre*.

Gabonaelővétel.

Gabonaelővételnél az eladó és vevő köt- és ellenkötvelet váltanak, mely az előbbit bizonyos mennyiségű terményszállítására, utóbbit annak meghatározott avagy az annak idején pld. az árutőzsde jegyzéseihez képest megállapítandó áron való átvételére kötelezi.

5. Termelékenység az őstermelés terén.

A közigazdaság termelése és ezen belül az egyes termelési ágak termelékenységének mértéke attól függ, minő arányban áll a termelvények értéke a termelés költségeivel. Ha levonom a termelvények összértékéből a termelvények érdekében hozott áldozatok értékét, megkapom a termelékenységet számjegyekben kifejező mennyiséget. Mindhárom mennyiség felszámításánál természetesen a forgalmi értéket kell alapul vennem, mert a termelékenység annak a termelésnek a sajátja, melynek értékszaporítása az egész közigazdaság szempontjából is annak tekinthető.

Az őstermelés termelékenysége tekintetében egy *különös* jelenségre kell reá mutatni.

Ennek a jelenségnek megértése tekintetéből egy általános tapasztalatra kell utalnunk, a mely alól a szóba hozandó külö-

nös jelenség kivételt képez. És ez az, hogy a *termelés termelékenysége rendszerint arányosan növekedik a termelési költségekkel, sőt hogy a termelékenység növekedése a termelési költségek fokozásának arányát jóval felülmulja*, miután bizonyos újítások révén és az eljárás egyszerűsítésével sikerül a termelési költségeket apasztani a nélkül, hogy a termelés eredménye csökkentetnék avagy lehetséges azonos termelési költségek mellett is az eredményt fokozni. A termelékenység e szerint általánosságban emelkedő avagy legalább is a termelési költségek arányában növekedő.

*Az őstermelés terén a termelékenység a mondott jelenség-
gel szemben bizonyos határon túl csökkenő, azaz a termelés
növelésével járó minden újabb költség viszonylag kevesebb termé-
méket biztosít és a bővebb termés csak viszonylag nagyobb
áldozatok árán csikarható ki.* Csökkenő
termékenység.

Ennek a jelenségnek a *magyarázata* abban van, hogy a közgazdaságnak rendelkezésére álló és művelésre egyáltalán alkalmas talajnak *anyagbősége és fekvése nem egyforma*. Vannak első, második, harmad stb. osztályú földek a szerint, a mint a természet hozzájárulása a termelés eredményéhez nagyobb vagy kisebb és a szerint, a mint e hozzájárulás kieszközlése kisebb vagy nagyobb költségáldozattal jár. A talajkimerülés ellen védekezni kell a zsiros és sovány talajon egyaránt, ámde az anyagok pótlásával és kimélésével járó áldozatok különbözők. Már pedig a piac egyaránt fizeti a jó és rossz minőségű és fekvésű föld termékeit és alapúl az ár megajánlásánál azokat a termelési költségeket veszi, melyekkel a művelés alatt álló viszonylag legrosszabb földeken, tehát viszonylag legdrágábban, termeltettek a termények, miután a szükséglet kielégítése szempontjából még ezekre is szükség van. Az első, második, harmadik stb. osztályú földek gazdáinak fokozatosan kisebb a járadéka, az első osztályú földeken búsás, az utolsó minőségű művelése után talán már nincs is, mert az ár, melyet az utóbbi terményeiért adnak, csak a munka- és tőkeáldozatokat téríti meg.

A mint a szükséglet oda növekedik, hogy elkerülhetlenné válik a termelés silányabb és csak nagyobb áldozatokkal megművelhető földeken is, kétségbevonhatlanul jelentkeznek a csök-

kenő termelékenység jelensége az őstermelés terén, e talajokon ugyanis csak nagyobb munka és több tőkével lehet a jobbakon elért eredménynyel azonosat biztosítani.

6. Az őstermelés formái.

Az őstermelés terén ismert formák között a *szervezet*, a melyet a gazda termelésének ad, a *berendezések*, a melyeket üzemében használ és a *termelés költségeinek viszonylagos nagysága* szempontjából lehet különbséget tenni.

A szervezet szempontjából különbözik egymástól a *vállalatszerűen folytatott gazdálkodás az egyszerű termeléstől*, a berendezések tekintetéből különbség tehető a *nagy, közepes, kicsiny* és a *törpe* gazdaságok, s a harmadik helyen említett szempontból az *extensiv* és *intensiv* termelés között.

Vállalat.

A vállalatszerűen folytatott őstermelés *ismérvei*: a *megfelelő műveltség*, melyet a termelés tényezőinek egyesítése, az üzemterv megállapítása, a művelés folytonos javítása, s az a körülmény követel meg, hogy a vezetés és értékesítés körül elkerülhetlen szükségesek a szakismeretek; a *termelési tényezők nagy arányai*, a *kockázat* és különösbbe a *jelentékeny termés élelmes értékesítésére kínálkozó módzatok felhasználása*. E módzatok közé tartozik a mezőgazdasági iparágak meghonosítása.

Mezőgazdasági iparágak.

Mezőgazdasági iparágak a nagybirtokok gazdasági üzemével szoros kapcsolatba hozott foglalatosságok, melyek arra a szándékra vannak alapítva, hogy a termés mindjárt a helyszínén feldolgoztassék pl. a buza lisztte őröltessék, a tengeriből szesz, a repecéből olaj, a tejből sajt készítettessék.

A mezőgazdasági ipar gyártmányai jobbadán *tömegárúk*, pl. a liszt, sör, olaj, deszka; alaki tekintetben a többi iparcikk-től jól megkülönböztethetők.

A mezőgazdasági iparágak meghonosítása a következő okokból biztosít a gazdának vállalati nyereséget:

1. Feleslegessé lesz a termésnek a birtokról elszállítása; megtakaríthatók a nem egyszer igen jelentékeny fuvarozási költségek.

2. A gyártás folyamán nyert melléktermények jól értéke-

síthetők, egyik esetben az állatok etetésére vagy éppen hizlalására, másszor trágyaanyagképen való felhasználásra.

Példa az olajpogácsa, a malátacsíra, savó stb.

3. Megvan a lehetőség arra, hogy abból, a mit a föld adott, minél több visszaadassék trágya formájában a földnek, miután a termésnek egy nagy része a birtokon marad.

4. A gazdaság munkaereje és igái az év azon szakában, midőn a mezei munka szünetel, jól foglalkoztathatók és így a munkabér és tőkekamat számlája az ipari foglalkozás nyereségéből is nyer némi mentesítést.

A *kicsinyben és nagyban folytatott termelés* a következő Kis és nagy gazdaság. vonásokról ismerhetők fel:

a) A kiscgazda egészen a föld művelésének él, maga vet és arat háznépe segítségével; a nagybirtokos ellenben csak intézkedik, a közvetlen vezetést tisztre és a munkát eseléd-ségre bizza.

b) A kisbirtokos kézi szerszámokkal (ásó, kapa, gereblye, sarló, cséplő), a nagybirtokos gépekkel (cséplő- és aratógép, kapálóke) dolgozik.

c) A kiscgazdaságban a belsőség és külsőség rendszerint el van különítve, a nagybirtokon együtt van.

d) A kiscgazda télen, mikor a természet pihen, legfeljebb munkaeszközeit tatarozza és munkaállatait takarmányozza, ritkábban valamelyes háziipart folytat; a nagybirtokon tél idején is akad munka a mezőgazdasági iparban, a hizlalás, elhalasztott cséplés, dohánysimítás stb. körül.

e) A kiscgazda első sorban a háznép szükségletének kielégítésére termel; nem bizonyos, marad-e egy vagy más terményből piaczi eladásra; a nagybirtokon az értékesítés gondja társúl a termelésihez.

f) A kiscgazda konservatív magatartással régi nyomokon halad; a nagybirtokon a kísérletezések és újításokra is marad idő.

A *közepes arányú* termelés a kicsiny és nagybani között Közepes gazdaság. áll, amannál nagyobb, emennél kisebb. A középirtokos ha anyagi munkát nem is végez, de személyesen vezet és ügyel fel a műveletekre, nagy figyelemmel űzi a mezőgazdaság mellékágait, a baromfitenyésztést, a gyümölestermelést, méhészetet, tejgazdaságot.

Törpe
gazdaság.

Végül formájára nézve *törpének* nevezzük azt a gazdaságot, melynek tulajdonosa nem tud megélni a földje terméséből, nem foglalja le minden idejét a saját gazdasága, reáér másoknál is napi bérért vagy szakmányban dologba állani.

A termelés költségeinek viszonylagos különbségére való tekintettel *extensív* és *intensív* termelési formát szokás megkülönböztetni. Az előbbit *egyszerűnek*, az utóbbit *mesterségesnek* szokás nevezni; az előbbi a kevésbé költséges, az utóbbi az *igazán költséges*.

A természet hozzájárulását, illetve közreműködését munkával és tőkével kell kezdeményezni, illetőleg támogatni.

Kezdeményezés nélkül utifü és bürök terem; a szél hordja el a magvát, az eső veri be a földbe, a nap melege csiráztatja ki. Kapálás nélkül a tengeri nem csózik, töltögetés nélkül nem hánya ki kellőkép a fejét, szemre nézve apró marad.

Ezen kezdemény és támogatás tekintetében két mód között választ a gazda.

Az, a ki termelésében javarészt a *természet hozzájárulására, erőire és anyagaira támaszkodik: a munka és tőkével takarékoskodik és csekélyebb eredménnyel is beelégzik*; abban van a megnyugvása, hogy a költség nem emészti fel az eredményt; kevés és olcsó munkaerővel, kezdetleges szerszámokkal, szóval a telhető *költségkíméléssel* dolgozik.

Az a birtokos ellenben, a ki inkább a *hozzájárulás készítésének hatalmas eszközeiben bizik*: első sorban a nagy eredményeket keresi, bár el van készülve, hogy ezek nagy áldozatokba fognak kerülni, s hogy ezen áldozatok fel fogják emészteni az eredmény egy részét; *nem kiméli a költséget*, hogy jó eredményekre számíthasson.

A hol kevés a tőke, csekély a szakértelem és munkaerő, ellenben nagy a megművelhető terület: az extensív; a hol olcsó tőke áll rendelkezésre és munkaerő is akad, a szakértelem megvan, de a terület kevés: az intensív forma iránt mutatkozik nagyobb érdeklődés.

A mondottak megértésére szolgáljon ez a példa:

A rétmívelés műveletei intensív forma mellett a következők: a múlt évi avarok felégetése, a vakondtúrások elegyengetése, trágyázás, rétgyalúval való fogasolás, öntöző csatornák létesítése, rendes napszá-

U-5
5-100
100-1000
1000 + 4

mosok alkalmazásával kaszálás, gyűjtés, lógereblyével takarítás stb. Ugyanezt a rétmívelést az extensive gazdálkodó birtokosok magára hagyva a rétet, megelégedve azzal, a mit a természet magától nyújt, szakmányosokkal, nem épen nagy gonddal végzik. A költségek holdankint, a két módozatot szembeállítva, úgy viszonylanak, mint 50 a 10-hez; ámde az eredmény intenzív művelés mellett legalább kétszeres lévén, még az ötszörös költséggel szemben is jelentékeny siker mutatkozik.

7. Az önsegély, társulás és az állam feladatai az őstermelés terén.

Azon feladatok, melyek megoldása tekintetében a gazda *Önsegély*. önsegélyre van utalva, röviden a következőkben foglalhatók össze:

1. Önerejéből, a nyújtott alkalmak lelkiismeretes felhasználásával, meg kell szereznie a termelés munkájához kívánt *szakképzettséget*.

2. *Meg kell ismerkednie* alaposan a természeti viszonyok által adott *helyzettel*, hogy a földrajzi fekvéshez, konfigurációhoz és a föld minőségéhez alkalmazkodva kezdjen a természet hozzájárulásának kieszközléséhez.

3. Figyelemmel kell kísérnie a közgazdaság termelését, hogy lépést tarthasson a *haladással*, foganatosíthassa a bevált javításokat és újításokat, kellőképp hasznosítani tudja a természet áldásait.

4. Úgy kell berendeznie *háztartását*, illetve megválasztania életmódját, hogy a vagyontörzs érintése nélkül elégíttesse ki szükségleteit, ne legyen kénytelen mellőzni a nélkülözhetlen beruházásokat és nehogy rabló gazdálkodással sietesse a talaj kimerülését.

5. Számba kell vennie a *fogyasztás* igényeit, hogy oly terményt vihessen piacra, melyet a vevők keresnek, fel kell használnia a *legjobb utakat* és a *legolcsóbb szállítási módozatokat*, hogy termelési költségeit leszállíthassa.

A *társulásnak* nagy horderejű feladatok jutnak az őstermelés terén; kisgazdák és nagybirtokosok egyaránt nagy és egyénileg gyenge erejüket meghaladó kezdeményre képesek, ha vállvetve fognak a megoldáshoz.

a) Társulás mellett vihetik keresztül az érdekeltek a *víz-*

szabályozások költséges tervét, foganatosíthatnak fontos talajjavítási munkálatokat, tehetnek árvízmentessé óriási területeket.

b) Társulás hozza össze a földhitelintézeteket és földhitel-egyesületeket. Ezen intézetek záloglevelek kibocsátásával nagy összegre rúgó jelzálogkölsön-alapot teremtenek.

c) Csak a szövetkezés segít azokon a kisgazdákon, a kik munkagépeket, jó vetőmagot, tenyészállatot, trágyaanyagokat nagyban és olcsón kívánnak vásárolni.

d) A kisgazdák hitelszövetkezete van hivatva kielégíteni a tagok forgótőke szükségletét. A bankok és hitelintézetek elhelyezést kereső tőkői e szövetkezetek, mint közvetlen adósok útján, rendelkezésére állanak a mezőgazdasági hitel céljainak.

e) A gyümölcs, baromfi, tej, méz, tojás stb. értékesítése érdekében alakított szövetkezetek felszabadítják a kisgazdákat gondjaik egy jó része alól, előnyössé teszik a termények eladását, mérséklik az egyeseket terhelő kezelési költségeket.

f) Szövetkezeti alapon létesített társaságok vannak hivatva oly közös árú- és gabonatárak létesítése, illetve fentartására, a melyekben gondos kezelés mellett elraktározható a termésnek eladást váró feleslege mindaddig, míg az értékesítésre az igazán kedvező conjunktura elkövetkezett. Végül

g) Szövetkezéssel védekezhetnek a gazdák a természet pusztításai, a gazdasági károk ellen, melyek kérdésesek, de nem valószínűtlenek; kártérítési alapot gyűjthetnek a biztosítási díjakból olyképen, hogy előre elosztják azokat az esetek egész csoportjára, melyekben a károk bekövetkezhetnének, de tényleg nem mindig állanak be.

De az associatio feladata létrehozni az őstermelők érdekvépviseleteit is: a gazdasági köröket és egyleteket, a baromfi-tenyésztők, gyümölestermelők és méhészek, a bányászok és erdészek szakegyesületeit is, melyek közhasznú tevékenységükkel számos anyagi érdekeket érintő ügyben teljesítenek szolgálatot.

Állam.

Az államra is maradnak feladatok. Minő feladatokat ismer el az állam magáéinak, s ezeket minő elvek irányadása mellett oldja meg az államkormányzat: a mezőgazdasági politika mondja meg. Az államkormányzat *mezőgazdasági politikája*

Mezőgazdasági politika.

alatt az östermelés ágainak felvirágoztatása és fejlesztésére vonatkozó feladatokat továbbá azon elveket együttvéve kell értenünk, a melyek szabályozzák, minő irányú, arányú legyen az államnak beavatkozása, oltalma avagy segítsége.

Az állam érvényesítheti befolyását az östermelés fejlődése ^{Eszközei.} érdekében, illetve fejlesztheti és felvirágoztathatja: *példaadás, erkölcsi elismerés és ösztönzés, anyagi segélyezés és jutalomkiosztás, a szakiskolák megnyitása és fenntartása, végül az anyagi boldogulás egyéb feltételeinek megadása útján.*

Példánygazdaságok alatt az állami birtok területén létesített ^{Példány-}oly telepeket értünk, a melyeken az állam ^{gazdaságok.} példaadás okából mintaszerű berendezéseket mutat be és kísérletezéseket végez.

A gazdasági és állatkiállítás az ország vagy egyes vidékek ^{Kiállítás.} terményei, illetőleg állatainak időleges bemutatása versenyczéljából és a végből, hogy a kormányzatnak alkalma nyíljon a művelés és tenyésztés haladásáról meggyőződni, a jó gazdák és tenyésztők díjazásával erkölcsi elismerését kinyilvánítani.

Mezőgazdasági muzeumnak azt az állandó tárlatot neve- ^{Muzeum.} zik, melyben kiváló minőségű gazdasági termékeket, művelési eredményeket táblázatokon, a gazdasági károk ellen védekezési módokat, birtokberendezéseket képekben, művelési módokat rajzban azért mutat be a kormányzat, hogy útmutatással szolgáljon, haladásra buzdítson.

Az anyagi segélyezésre kiváló alkalmat nyújt a kormányzatnak a *vízvédelem* és *vízhasznosítás* munkálatainak végrehajtása. Az előbbieket (folyószabályozás, partvédelem, lecsapolás, ^{Vízvédelem és} alagsóvezetés) közvetlen célja a termőterületeknek a vízveszély elleni védelme, az utóbbiaké (öntözési csatornák létesítése) a belterjes művelés nélkülözhetlen feltételeit megadni. ^{hasznosítás.}

A vízvédelem és vízhasznosítás feladatainak megoldása nagy tőke-befektetéseket kíván, melyekre csak az állam vagy *az érdekeltek társulatai*, az utóbbiak csak az állam messze-
menő támogatása mellett, képesek.

A vízszabályozás a folyók medrének meg- illetve kiigazítását, az alagsóvezetés a felesleges víznek levezetését és így a vízből talajnak művelésre alkalmassá tételét, a lecsapolás a lápok vízének elvezetését s a földfelület szárazzá tételét eszközi, a mesterséges öntözési művekkel végül a vízszegény talajnak vízzel ellátását végzik.

Agrárvám.

Az anyagi védelem egyik eszközét a kormányzat kezében az *agrárvámok* behozatala képezi. Az agrárvámok célja a *belfogyasztást az őstermelés czikkeinek — a külföld nyerstermékei behozatalának nehezítésével — biztosítani.*

Az *agrárvámok védelmi hatása csak oly országban bizonyos, melynek termelése nem nagyobb a belfogyasztásnál*; az ily országban a vám emelkedést idéz elő a piaci árban és pedig ha a termés szűk, a vám egészben, ha bő, csak részben jut érvényre. Oly országban, melynek évi termelése nagyobb a belföld szükségleténél, mely e szerint exportra van utalva, a belföldi piacok ára a világpiacon árcsökkentésként igazodik.

Anglia 1825-ben mozgó skála szerint szedte a gabonavámot, a vám időről-időre annyi shillinggel emelkedett, a hány shillinggel csökkent a buza belföldi ára; 66—67 sh. buzaár mellett 20 sh. a vám, 64—65 sh. mellett 22 sh.

Franciaország ma 2·80, Olaszország 3·00, Spanyolország 3·20 arany forintot szed a búza métermázsája után; Németország és az osztrák-magyar monarchia 15 arany forintot az ökördarabja után.

Földhitelintézetek.

Csak állami támogatással létesülnek rendszerint a *földhitelintézetek és egyesületek*, s egyenesen az államkormányzat kezdeményezéséből alakulnak a *mezőgazdasági segélypénztárak*.

A magyar földhitelintézet és a kisbirtokosok földhitelintézete alapításához ötszáz-ötszázezer forinttal járult az állam. A «Société du crédit foncier de France» megalakításához az állam tíz millió frankkal járult.

Mezőgazdasági segélypénztárakat 1899 óta Franciaországban találunk. Ezek hatáskörüket tekintve községi és kerületi pénztárak. Az utóbbiak feladata a községi pénztárak hitelszükségletét kielégíteni, ezeknek váltóik leszámítolása avagy előleg útján üzemi tőkét nyújtani. 1900 év végén 37 kerületi pénztár volt már életbeléptetve. E pénztáraknak az állampénztár befizetett tőkéjük négyszerese erejéig adhat előlegeket.

A segélypénztárak szervezetét és működését nálunk az országos központi hitelszövetkezet és a kötelékébe tartozó szövetkezetek (1900 év végén 712) helyettesítik. Az országos központi hitelszövetkezet alapításához a magyar állam 1 millió forint tőkével járult.

A gazdasági observatoriumok (vegykísérleti, magvizsgáló, rovarani stb. állomások) a műveltebb államokban a gazdaságközönségnek nélkülözhetlen tanácsadói. Ezeknek gyakorlati

irányú, de tudományos alapon folytatott kutatásai a mezőgazdasági fejlődésnek már igen sokat használtak.

A vándortanításnak célja azokat a földmivéseket, a kik elméleti képzést nem nyervén, *csékélyebb értelmiséggel bírnak, otthonukban felkeresni* és lehetőleg szemléltető előadásokkal, jobb művelési, tenyésztési módokra oktatni. A szakismereteknek illetően pótlása sikerrel jár a gyümölcstermelés, baromfitenyésztés, méhészet, szőlőművelés javítása tekintetében.

A szakoktatási intézetek a szükséges értelmiség megszerzésére kínálkozó alkalmak. Ez alkalmakra nagy szükség van azon közönnynél fogva, a melylyel a földműves nép a mezőgazdaság elmélete iránt rendszerint viseltetik. Ezen intézetek alsó-, közép és felső fokon szoktak szervezvetni. Az alsófokú szakintézetnek *földműves-iskola* a neve. Ez kisgazdákat képez és a közép-birtokokon gazdatiszt helyett jól alkalmazható gazdákat tanít ki. Rendszerint kis földbirtokkal kapcsolatos, a melyen a gyakorlat folytonos és ép oly követelmény, mint a szemléltető elméleti oktatás. Középfokon *a gazdasági tanintézetek* állanak. Ezeknek feladata középbirtokosokat és gazdatisztakat képezni. Ez intézeteken az elméleti tanítás túlsúlyban van a gyakorlati kiképzéssel szemben. Ez intézetek a belterjes művelés igényeit tartják szem előtt s így már a mezőgazdasági iparágak technológiájára is súlyt fektetnek. A felső foknak az *akadémiák* felelnek meg. Ezek a gazdasági ismereteket tudományos alapon tárgyalják, magasabb képzést adnak, nevezetesen az alsó- és középfokú iskolák tanárainak képzését tekintik feladatuknak.

Az államhatalom jelentékeny fejlesztési feladatai megoldása körül, az érdekképviselésekben jó munkatársakra talál. *Az érdekképviselések a fejlesztés közegei.* E közegek szükségén két módon segít: *a) reá bizza az érdekeltre a szervezkedést,* jó szemmel nézi azt, minden kínálkozó alkalommal igénybe veszi a közegek tanácsát és közbenjárását. Ilyetén keletkeznek a gazdasági egyesületek, gazdakörök s ezeknek az egész országra kiterjedő szövetsége; *b) törvény útján gondoskodik a szervezkedésről,* ámde *autonomiát* ad a szervezetnek s biztosítja függetlenségét. Ily szervezetű érdekképviselések a mezőgazdasági kamarák.

Közegei a fejlesztésnek még: az *államtisztviselők* (kultur- és folyammérnökök, borászati és méhészeti vándortanítók, tejgazdasági, selyemtenyésztési, baromfi- és állattenyésztési felügyelők stb.) és mint legfelsőbb kormányhatóság a *szakminis-terium*, továbbá a *gazdacongressusok*, a *mezőgazdasági tanács*, a *gazdasági tudósítók* a belföldön, a *szaktudósítók* a külföldön.

A *gazdák congressusai* fontos szakkérdésekben egybe-hívott tanácskozások, melyek határozataikkal irányt adnak és az eszméket tisztázzák, rendszerint az állam beavatkozását sürgetik.

A *mezőgazdasági tanács* kiváló elméleti és gyakorlati szakférfiakból alakul, a kik elvi jelentőségű kérdésekben adnak véleményt, vagy a törvényjavaslatokat vitatják meg.

/

II. KÜLÖNÖS JELENSÉGEK ÉS AZOK TÖRVÉNYEI AZ IPARI TERMELÉS TERÉN.

1. Az iparról általán.

Az ipar a közgazdaság termelésének egyik főága, az, mely Fogalma.
az őstermelés nyerstermékeiből és anyagaiból kikészítés, össze-
tétel, átalakítás, keverés és a feldolgozás számtalan egyéb mí-
velete útján állít elő oly értékeket, melyek a közgazdaság szük-
ségleteinek kielégítésére alkalmasak.

Az ipari termelés ezek szerint az őstermelés folytatásaként Viszonya az őstermeléshez.
jelentkezik, mely ott veszi fel a munka fonalát, a hol az utóbbi
abbanhagyja. Az iparosok vevői a gazdák termékei; illetve anya-
gainak, viszont az őstermelés terén foglalkozók fogyasztói az
ipari termelés készítményeinek. A nyerstermékek bősége fel-
tétele az ipari termelés meghonosodásának, másfelől az ipari
termelés fejlődése feltétele az őstermelés olcsóbb, jobb és cél-
szerűbb szükségletkielégítésének. Egyszóval a közgazdaság
termelésének ezen két főága között benső, folytonos össze-
függés és egymásrautaltság van.

Az ipari termelés egyes ágai vagy attól az állati, növényi Ága.
és ásványi nyersterméktől, a melynek feldolgozására folytattat-
nak, veszik elnevezésüket, például a bőr-, vas- és fém-, fa-,
agyag- és üvegipar; vagy azon gazdasági szükséglettől, mely-
nek kielégítésére az iparcikk készül, például az élelmezési,
ruházati-, lakberendezési-, gép és szerszámipar; vagy végül a
feldolgozás különleges eljárásától, például a vegyészeti ipar.

Az ipari termelést a közgazdaság termelésének egyéb ágai-
val szemben a következő jellegzetes vonásokról ismerjük meg; Természete.
a) a termelési tényezők sorában a munka, nevezetesen a munka
munkaerőt támogató képesség és tehetség viszik a főszerepet;
ezért megtelepülésére a városi központok és azok a vidékek a

kedvezőbbek, a melyeken a népesség sűrűbb, tanulékonyabb és szorgosabb ;

Szöveg b) az őstermelés nyomában, ennek termékeire és anyagaira támaszkodva, indul meg ;

c) nagy gonddal kíséri a fogyasztó közönség szükségletét, izlését, divatját és igényeit, mert ehhez alkalmazza a termelés mérvét és irányát ; terjeszkedési ereje nagy, a mi a szükségletek gyorsabb kielégítését teszi egyrészt lehetővé, másrészt túltermelésre vezethet ;

d) minden igyekezetével a termelési költségek csökkentésén fáradoz. Ezen az igyekezetén épül a technika javítása, a munkamegosztás minél nagyobb alkalmazása, a melléktermékek megfelelő értékesítése, az anyaggal való nagy takarékoság, a munka tényezőnek tökével helyettesítése és végül az ipar-cikkeknek hanyatló árirányzata.

Iparosok
jellemzése.

Ezeknek a vonásoknak hatását látjuk azokon is, kik az iparral élet-hivatásszerűleg foglalkoznak. *Nagy becsüléssel viseltetnek a mások munkája és tehetségei iránt, megvetik a henyélt és munkakerülést, hívei a művelődésnek és haladásnak ; elégedettek és másokkal jól megférők. Követelik a politikai egyenlőséget és szabadságot, nem egyszer tanujelét adják annak, hogy tudatában vannak a jelentőségnek, melyet az egyéni teremtő erő, a kitartó munkásság a közgazdaság termelésének ezen ágában képvisel.*

Politikai pártállásukra nézve jobbadán *demokraták*, a társadalomban a jó és nemes iránt *fogékony, független közép-osztályt* teszik.

Jelentősége.

Az ipari termelés *jelentőségét* a közgazdasági élet organismusában megítélhetjük a következőkből :

a) *Az ipar folytatja és befejezi a termelést, melyet az őstermelés megkezdett*, megnöveli az értékét a nyerstermékeknek és anyagoknak ; a burgonyából sirupot, a sirupból édesített italt készít, a vasérczet nyersvassá olvasztja, a nyersvasból acélt kovácsol és az acézből órarugókat hengerel.

b) *Ellátja az őstermelést javított szerszámokkal és gépekkel, mesterséges trágyanemekkel, etetés- és hizlalásra alkalmas tápanyagokat ad a marhaállományoknak.*

c) *Foglalkozást ad ezen értéksziporító munka körül a*

népesség egy részének, legtöbbször oly vidéken, a hol a természet mostoha sága megtagadta az őstermelés boldogulásának feltételeit.

d) Tápot ad a bel- és külkereskedelemnek a kész cikkek elhelyezése körül. A belforgalomban kölcsönös vonatkozásokat teremt a falusi és városi elem gazdasági érdekei között, a külforgalomban összeköti az anyaországot gyarmataival, a nagy exportezégeket a külföld importeurjeivel.

e) Lehetővé teszi a városi központok létesítését, csillapítja a földéhséget és leszállítja az őstermelést sújtó csapások hatását stb.

2. A természet és a munka szerepe az ipari termelés terén.

A természeti viszonyoknak, ha nem is közvetlen és mindig döntő, de közvetett és jelentős szerepük van az ipari termelés terén, miután az ipari termelés előfeltételei közé tartoznak a nyerstermékek és anyagok bősége, a jó és olcsó tüzelőanyag, természeti erő, mely helyettesítheti a hajtó erőt, aztán az éghajlat, mely kedvez az üzem bizonyos műveleteinek avagy kényszeríti az iparost, hogy némely műveletet csak az év bizonyos szakában végeztesen.

Természet szerepe.

Némely közgazdaság természeti viszonyainál fogva teljesen alkalmatlan, a másik csak kedvezőtlen az ipari termelés valamely ágának meghonosítására. A természeti viszonyok tetemes költség megtakarítását teszik lehetővé, avagy tetemes több költséget okoznak.

A fontosabb szerep az ipar terén kétségtelenül a munka tényezőnek jut.

Munka az alkalmas, a viszonyokba beillő iparágak megválasztása, a termelés formájának megállapítása, a műhely vagy gyárepület létesítése, illetve berendezése, a munka terve és beosztása, az egész üzem vezetése, az értékesítés szervezése, stb., munka továbbá az iparág körén belül meghatározni azt a cikket, melyet elő kell állítani, megfigyelni, mit kíván a fogyasztó közönség, minek várható kelendősege stb.

Munka.

Az ipari termelés terén önállóan működő munkás gazda- Önálló iparosok

sági helyzetét a fejlődés különböző fokán, nevezetesen azt a viszonyt, melyben a fogyasztó közönséghez volt és van, a következő érdekesebb jelenségekből ítélhetjük meg:

1. Az ipari foglalkozás van oly idős, mint a gazdasági élet. A vadász és halász népek töreit, hálóit, szigonyait stb. eszközeit ipari munka teremtette. A munkaeszközöket — mert *a cseregazdaság korszaka előtt nincsenek külön e foglalkozás után élő iparosok*, — minden család — a saját szükségletét tartva szem előtt — készíti, a mihez, bár a nőnek rendszerint több rész jut az ipari foglalkozásokból s bár a gyengébb szervezetűnek inkább ad a családfő a ház körül teendőt, *ért mindenki egyformán*. Minden darab, mely a munkások kezéből kikerül, úgyszólván más és más, eredetisége szempontjából eltérő; minden népnek *megvannak a kedvenc használati czikkei* és legalább egy *könnyen hozzáférhető használatos nyersanyaga*, a melyből aztán mindenféle iparczikket igyekeznek előállítani.

2. Abban a közvetlen cserében, melynek érdekében még a törzs érintkezik a törzsszel, nagy ingerral vannak az alkuvó felekre a különféle ipari munkák, olyannyira, hogy a törzs gondoskodik bizonyos készletekről, melyeket vásárra vihessen és felhasználhasson más jószágok megszerzésére. *A törzs tagjainak egy része különleges ipari munkára szorítottatik*.

3. Mikor és a hol *a föld nem elégséges* arra, hogy mindenkinek teret adjon gazdasági tevékenységre, *a család egy része ipari foglalkozást kezd*, még pedig olyat, a mely a vidék természeti viszonyaiban támogatást talál. A *termelés mérve meghaladja a család szükségletét*, a készlet feleslege *csere útján más gazdaságokban keres és talál elhelyezést*.

4. A fejlődés következő mozzanatát az a jelenség teszi, hogy a kézi munkában gyakorlott emberi erőnek mind nagyobb lesz a bece és előnyösnek látja *bérbevenni az, a kinek saját-termésű anyaga* (lenje, gabonája, olajmagva) van, de nincs munkaereje, oly berendezése, a mivel feldolgozza. *Háznál dolgozó és otthon foglalkozó ipari munkások között kezd különbséget tenni a gazdasági élet*. Mindkettő *önálló*, de *bérért dolgozik*; az egyik *a háznál*, a hol a gazda rendelkezésére bocsátja a saját termésű anyagát, éllemzi, míg a munka tart; a másik *otthonában*, a saját szerszámai és különleges beren-

Ipar a családban.

Ipar a törzs szervezet idején.

Ipar, mint külön hivatás.

Háznál és otthon dolgozó iparosok.

dezési tárgyai (sütőkemence, szövőszék stb.) felhasználásával, de a rendelő anyagából, megállapított munkabérért készíti a cikket.

5. Ámde a foglalkoztatás sem az egyik, sem a másik formában nem biztos. Az időközöket, mikor mások nem adnak munkát, ki kell tölteni; *további lépésnek* kell történnie a fejlődésben. Az iparos nyersanyagot vesz és ebből is, *készletre és saját kockázatára készít cikkeket*. Ezeket aztán bizonyos *sokadalmak* alkalmával áruba kínálja; szívesen veszi az így Vásároló iparos készített cikkekre a megrendeléseket s minél több ilyen rendelője van, annál kevésbé vállalkozik arra, hogy a gazda házához menjen avagy a gazda anyagából dolgozzék.

6. A belforgalmat gátló vámok csökkentésével és a külkereskedelmi szerződések megkötésével tágul az ipari munkás cikkeire a piac. A kedvezőbb alakuló helyzetet a kereskedelem zsákmányolja ki, a mennyiben felkarolja az ipari készítményeket s ezzel egészen megváltoztatja az iparosnak eddigi viszonyát a fogyasztó közönséghez.

A kereskedés magához váltja ugyanis az iparos kész cikket, sőt előleggel segíyezi, míg a cikk munkában van, mi több — mert így még előnyösebbnek látja — a nyersanyagot is adja, ellátja folytonosan rendelésekkel, s így megszakítja teljesen a fogyasztókkal való viszonyát. A fogyasztó a kereskedő raktárában vásárol. A raktárvállalat ügynökei utján távoli (kül- és bel-)piacokra is eljuttatja az iparos készítményeit. Raktárra dolgozó Egyszóval az iparcikk, mielőtt a fogyasztó kezeibe jut, oly keze- iparos ken megy át, a melyeknek annak készítésében részük nincsen.

7. Az az átmenet, a mely a most ismertetett jelenséggel úgyszólván egyidejűleg megy végbe az ipari termelés terén s a mely a kézműves ipar ellenében a gyári ipart neveli fel: csak kedvez a kereskedelem mondott beavatkozásának, mert a nagyobb üzemmél nagyobbak a termelés gondjai és jólesik a gondok alól, más oldalon, a mentesedés. A különbség ezután csak csak az, hogy a gyári üzemre berendezett ipari vállalat rendszerint saját maga gondoskodik megfelelő kereskedelmi képviselétéről.

Az ipari segéd munkások gazdasági helyzetének megismerésére a következő jelenségekből jutunk: Segéd munkás.

1. Az ipar segédmunkaerői a gazdasági fejlődés alsóbb fokán a *család tagjaiból* kerülnek ki. Az östermelés munkálatainak szünetelése idején összesegít az egész család, a gyengébb szervezetű nőnek és gyermeknek, az erőteljes férfinak más és más feladat jut a házi ipar körül.

2. A leigázott népek munkaképes tagjait fogságba viszi a győző. A *rabszolgákat kitanítják az ipar egyik vagy másik nemének folytatására* s aztán piaczi áruként adogatják el, illetve alkalmazzák a nagy háztartásokban.

3. Az ipari segédmunkásnak ma *mesterlegény* és *gyári munkás* a neve.

A mesterlegény mesterénél lakik, mesterével étkezik, mesterével dolgozik, tehát folytonos érintkezésben van a gazdájával. Osztozik a mesterrel az örömében, ha lakodalmat ül, a bánatában, ha temetkezik. Kisebb vidéki helyen, ha a rendelkezés munka nem akadályozza, még a mezőre is követi, ott dolgozik napestig a tengeri földön, szőlőben stb. Egyszóval valóságos *patriarchalis* életet él a mesterével.

A mesterlegény *egyenlőnek tartja magát* a gazdájával. Reménye van és lehet arra, hogy ha majd tudása, készsége és gyakorlata megengedi, maga is oda emelkedhessék, a hol ma mestere van, mesterré lehet.

A mesterlegény *érzi és tudja, hogy az ő munkája* a termelés szempontjából *nagyon becses*, mert az ő kézi ügyessége, fortélya adja meg az anyagnak az értéket, alkalmazkodási képessége biztosítja a megrendelő izlése, szeszélye és kívánságának megvalósítását. Az öreg segédet minden műhelyben megbecsülik.

Annak következtében, hogy a mester és legénye patriarchalis életet él, a legény *folytonos ellenőrzése alatt* áll gazdájának, a mi a *segédmunkás személyzet erkölcsisége, társadalmi magatartása és tudványa érdekében sok jó hatással van*; annak következtében továbbá, hogy a mesterlegény egyenlőnek tartja magát a mesterével, *megszűnik minden ok arra*, hogy a legény gazdájában többet, mint a mesterét lássa, hogy gazdájának jólétét, a megkülönböztetést, melyben a társadalom részesíti, *írigységgel, féltékenységgel nézze*. Annak következtében végül, hogy a legényben *önérzet* van és él tudata annak, mi

szerint készségében és gyakorlatában van jövő önállósításának alapja, van a legényben tudvágy, van önképzése iránt érzék.

A gyári munkás viszonya a munkátadóhoz, gondolkozása Gyári munkás. a jövőt illetően és magatartása a most előadott jelenségekkel épen nem egyezik.

A gyári munkás belép a gyár udvarára, ha megszólal a hat órai harang és másfél órai szünettel dolgozik napestig. Aztán elhagyja a műhelyét, senki sem kérdi, hol tölti az éjet és mivel.

A *gyár urával nem érintkezik*, nem is látja, gyakran nem is ismeri; kérését, kívánságát a munkavezetők közvetítik.

Szolgának érzi magát a gyár urával szemben, parancsolót lát abban, ki neki munkát ad, úgy érzi, mintha ür volna köztük, melyet áthidalni nem lehet s így belőle sohasem lehet úr, munkátadó, képezze bár magát és öregbitse tudását bármennyire.

Aztán látja, hogy a munkaerejét könnyen lehet pótolni géppel, tehát nem nélkülözhetlen.

Annak következtében, hogy a gyári munkás és a gyár ura között a munkaidőn túl semmiféle érintkezés sincs: *a munkás magára van hagyatva*. A nőtlen munkás a munkáskaszárnyában vagy ágybérletben lakik, mindkét esetben erkölceit veszélyeztető társaságokba keveredhetik, avagy könnyelműen családot alapít. Ez a családi élet sokszor boldogtalan, mert a nő nem képes a családi otthont rendben tartani és e mellett munkába járni, gyermekeket gondozni és keresni. A gyári munkás ebédje és a mesterlegény élelme között is nagy a különbség. A gyári munkás ott a gyár közelében, jobbadán hideg ételt, olyat, mely inkább a gyomor megtömésére, mint táplálására van szánva, avagy szeszes italokat fogyaszt, melyek csak megcsalják a gyomrot és mesterségesen pótolják a kimerített erőt.

Annak következtében, hogy a munkás *nem tekinti magát egyenlőnek* a gyár urával, alapja van vetve az *osztálygyűlöletnek*; a munkás a gyárosban nem érdektársát, de az ellentétes érdek képviselőjét látja, a ki a maga hatalmával a kisebbet, a gyengébbet, a munkaerőt ki akarja zsákmányolni. Ebben a felfogásban megerősödve szervezkedik, társulatokba lép, ezek ülél-

Socialis kérdés. sein az ellenszenvet terjeszti és elnyomatásról szónokol, az ellentétet szinezi ki, mely munka és tőke képviselői közt fenforog.

Annak következtében, hogy látja, minő csekély a munkaerő értéke, *elfásul*, vagy legalább közömbössé lesz jövője iránt, elveszti önérzetét, *erőtlen lesz a haladás és önképzésre*, alapos felvilágosításra szorul, míg tévedését belátja.

4. Mint érdekes jelenségre, reá kell mutatnunk a tanoncz-tartás körül tehető tapasztalatokra.

Tanoncz. A gyárak *nem szívesen* fogadnak tanonczokat. A mesterek jobbadán *falusi elemekből* sorozzák a tanonczokat és állandóan *tanonczhiányról* panaszkodnak. A jobb mester *díjazást* követel az oktatásért, a kisebb nem fogadja teljes ellátásra és később a szülőnek heti *ellátáspénzt* fizetni; a silányabb mester ellenben *iparüzemének terjedelmével arányban nem álló számú tanonczot tart* s nem sok gondot fordít annak teljes kiképzésére.

A tanonczképzés ügye komoly gondokat okoz. Egyes államokban már *az állam fizeti a mestert* az oktatásért, megválogatja a tanoncz-nevelésre alkalmas mestereket; a társadalom pedig a tanonczok befogadására alkalmas *otthonok* építéséről gondoskodik, az érdemes mesterek nyilvántartására és a tanulási vágy ébresztésére *kiállításokat* rendez a tanonczok munkáiból.

Bérfizetés. 5. Érdekes jelenségeket mutatnak azon berendezések, melyek az ipari segéd munkások közreműködésének díjazására vonatkoznak.

Idő- és darab-bér. A *mesterlegény* vagy *időbért* kap munkájáért, vagy *darab-szám szerint* való fizetést. Időbért azok a mesterek fizetnek, a kik súlyt helyeznek a munka minőségére és azokban a mesterségekben, a hol az iparczikk több kézen megy át, míg elkészül s nehezen állapítható meg az, melyik munkás mennyi munkát végzett. Darabbért ellenben azok a mesterek adnak, a kik inkább a munka mennyiségére fektetik a súlyt és azokban az iparágakban, a hol a készítmény azonegy kézben marad, míg csak teljesen készen nincsen. Az időbér mellett a segéd munkás helyzete biztos, munkája nyugodtabb; darabbér mellett megfeszített munkásságának eredménye nagyobb, munkája lázasabb.

Munkás osztalék. A *gyári munkások* közreműködésének díjazásánál az idő-

bér-, darabszám-, munkásosztalék — rendszeren alapuló be-
rendezéseket ismerünk.

Az időbérrendszer mellett a munkást semmiféle érdek nem köti a vállalathoz, munkája silányabb, a gépekkel, a reábizott szerszámokkal és anyaggal kevesebbet gondol; másfelől a munkátadó is önkényesebben szabhatja meg a bért. Darabbér mellett a munkás elégedettebb, mert díjazása igazságosabb és az eredmény, melyet elér, igyekezetével arányos.

Az idő- és darab-bérrendszer hiányainak kiküszöbölése érdekében több javítás történt már a fejlődés folyamán a berendezésen. Javítást czéloznak egyebek között az egyes ipari vállalatoknál meghonosított *jutalmak*.

Jutalom.

Egyes vállalatok jutalmat adnak a darabszámú munkásnak, mert elismerik a munka *jobb kivitelére fordított igyekezetet*; mások a bér munkásnak, mert *takarékosan bántik a nyersanyaggal*; ismét mások a jutalmat olyképp rendszeresítik, hogy a munkás bizonyos alapbéren felül *azon százalék szerint* kapja jutalmát, *a melyben a termék piaci ára bizonyos meghatározott áron felülemelkedik*; ismét mások a jutalmazást a *vállalatnál töltött szolgálati idővel* hozzák kapcsolatba és azt a munkabér bizonyos százalékában fejezik ki.

A jutalmazástól megkülönböztetendő a munkásosztalék. *A munkásosztaléknak három vonása van*; hogy *előlegesen meg-egyezés* folyománya, hogy a *munkabér kiegészítő része* és a vállalat nyereségének *előre meghatározott százalékában* állapítatik meg. A munkásosztalékkal a vállalat szorosabban magához köti a munkást vagy azért, hogy érdekében álljon az anyagmegtakarítás, a berendezésekkel gondos bánásmód, vagy hogy leköttesse és ellentállóvá tegye a versenyvállalatok csábításával szemben.

Az osztalék tényleges kifizetése nem egyformán történik. Egyik vállalat bizonyos kules szerint, készpénzben, fizeti minden munkásnak külön-külön, a másik csak javára iratja a munkásnak és bizonyos életkorban, szolgálati idő után juttatja a kezéhez, ismét más vállalat tőkésíti és az üzleti tőkében való részesedés elismeréseképp részvényt vagy törzsjegyet ad a munkásnak.

A munkatényezőnek jelentőségét az ipari termelés terén a **Munka-
szabadság.** gazdasági fejlődés minden korszakában ismerte az emberiség,

csak a tekintetben volt eltérő a felfogása, vajjon jogosult-e a munkaszabadság a termelés ezen ágában, avagy a közérdek szempontjából kívánatos, hogy attól, a ki valamely ipari foglalkozást üzni akar, megköveteltessek a tudás és készség, illetve a gyakorlatnak igazolása; s ha igen, ki van hivatva a készség mértékét, melyet igazolni kell, meghatározni, s ki van jogosítva az igazolást számon kérni.

Négy egymást felváltó felfogásról számol be az ipartörténet; mindmegannyi egy-egy igazgatási rendszernek lőn alapvetője.

1. A XII—XV. század közfelfogása a munkaszabadság korlátozását látta szükségesnek, illetve követelte, hogy a ki ipari foglalkozást üzni akar, erre való jogát szerezze meg. Az iparüzési jog adományozását az érdekelt iparosok kezébe tette le és ugyanazokra bízta a tudás, készség, illetve a gyakorlat azon mértékének a megállapítását, melyet az iparjogot kereső igazolni tartozott. Az érdekelteket a czéh képviselte, mely a mester-jogot a mesterlevél kiadásával ismerte el. Az iparüzési jog adományozásának külső formáját avatásnak, az igazgatási rendszert, mely a czéheknek a hatáskört adta, czéhrendszernek hívták.

A czéh az azonos mesterséget folytató iparosoknak zárt testülete volt, mely gondoskodott egyfelől arról, hogy az a rend, melyet a közérdek az ipartermelés terén kíván, a mesterek testvéri egyetértése és békés együttmunkálása mellett és a közjólét érdekében biztosítsák, másfelől arról, hogy az ipari termékeket fogyasztó közönség igényei, kívánalmai komoly figyelembe véttessenek és a kézművesség becsülete minden irányban megóvassék.

Hatásköre. E fontos czélok érdekében jelentékeny a hatásköre is. Nevezetesen:

1. A czéh van hivatva megállapítani a mesterjog megadásának feltételeit, elbírálnia a jogot kérők tudását, gyakorlatát, megadni a mesterlevelet.

2. A czéh hatáskörébe tartozik megvonni az egyes mesterségek határvonalaikat, általánosságban és felmerült egyes esetekben meghatározni azt, mit készíthet a nyerges, mit a szijgyártó; mit az asztalos, mit az ács, mit a fehér, mit a fekete

XII—XV. Cseh.

Mesterjog.
a mesterlevél
számon kért
jog
gondoskodás

Czéh.

Hatásköre.

Sombi Sándor Teréz Kőrös 61 3

pék stb ; megszabni, hogy mennyi munkát vállalhat fel és hány segédet tarthat egy-egy mester, minő sorrendben verheti fel sátrát a vásáron, minő árt követelhet.

3. A czéh bejاراتja a mesterek műhelyeit, hogy módja legyen megbüntetni a rosszul dolgozókat, meggyőződni arról, valjon kifogástalan anyagból készül-e a termék.

4. A czéh jogosítva van megbüntetni azt a mestert, a ki a tisztességtelen verseny útjára lép, például a más vevőit elesalogatja, a más megkezdett munkájának folytatására vállalkozik, a más készítményeit ócsárolja, avagy a magáéi gyanánt árusítja stb.

5. A czéh ügyel arra, hogy hímpellérek (kontárok) ipart ne üzzenek, joga van ezek szerszámaait és munkáját elkobozni.

6. A czéh intézi el a vitás kérdéseket, melyek mester és mester avagy mester és legénye, esetleg tanoneza között felmerülnek.

7. A czéh gondoskodott az özvegyen maradt mesterné és visszamaradott árvákról, a szegénysorsú beteg mesterről, legényről vagy inasról.

A czéh élén a czéhmester állott, a kit a czéh egyeteme, Szervezete. évről-évre, a czéh napján (újévkor, Szt.-György napján, vízkeresztkor stb.) a czéhszabályok értelmében választ.

A czéhmester a czéhnek gondviselője, védője, képviselője. Nála van a czéhláda, s ebben a czéh jegyzőkönyvei, szabadalomlevele, pecsétje, pénztőkéje, egyéb vagyonértéke stb.

A mesterségre lépni vágyó ifjút a czéh nevében a czéhmester szegődtette. A tanonez (apród)-idő rendszerint 3—5 esztendő telt. Ha az időt kitöltötte, tartozott a mestere a czéhben felszabadítani. Úgy a felszabadítás, mint a legénynyé-avatás ünneppel járt. Az utóbbi alkalommal az új legénynek társ-poharat kell innia és lakomát adni a többi legénynek.

A legény munkakönyvével kezében vándorlásra indult. Ennek a célja az ismeretek bővítése volt. Ha vándorló éveit (legalább 2) eltöltötte, mesterré avatását és a czéhbe való felvételét kérhette. E célból a czéhmesternél jelentkeznie, remeket készítenie és két lakomát kellett adnia.

A remekelés tárgyát (fiókos szekrény, zománcoz zabola, ébresztő óra, stb.) rendszerint a czéhszabályok írják elő. A reme-

ket négy mester vizsgálja meg; ha nem felelt meg, meg kellett a remekelést ismételnie.

2. A *czéh* ügyis mint a munkajogot osztogató hatósági közeg, ügyis, mint a polgárságot tevő iparosok erős menedék-vára, a fejlődés további folyamán *alkalmatlanná* vagy legalább *feleslegessé* válik.

A XVI. és még inkább a XVII. század felfogása nagyon megváltozik a *czéhekről*, *a mire maguk a czéhek szolgáltatják a legtöbb okot*. A *czéhelet elveszíti tiszteletreméltó jellegét*, sok felesleges, mosolykeltő szokást honosít meg; a tudás igazolása üres formasággá lesz s a munkára való jog megszerzésének feltételét a kielégítő lakomák költsége, a rokoni kötelek, s egyéb megvesztegető módok használata teszi; a munkára való jog osztogatásának hatásköre visszaélésnek lesz forrásává, mert arra használtatik, hogy *numerus clausus* meghatározásával, a meglévő mesterek *önös* érdekében, *meggátolja az önállósítást* és távol tartson az ipari termeléstől sok képzett és készült erőt.

De másrésről feleslegessé is lesz a *czéh*. A rendekbe tömörült nemességgel szemben azelőtt védekezésre kényszerült városi polgári elem mind erőteljesebb támogatást talál az *államhatalom igazságos védelmében*, nem szorul a *czéh* oltalmazó védszárnyaira.

A tekintélyében meggyengült *czéhet* a felfogás nem tartja már illetékesnek a munkára való jog adományozására, független, az érdekeken felül álló bírót kíván a tudás és készülség megítélésében s ilyennek *az államot, illetve ennek az ipari rendszert feladataival foglalkozó hatóságait tartja*.

Ezután az iparhatóság az illetékes az iparjog megadására; az ipari jogositvány engedély formája az adományozásnak, a hatóság által felkért komoly szakértők a számonkérői a tudásnak, s a rendszernek, mely a változott felfogáson épül, *engedélyezési vagy hatósági* a neve.

3. A XVIII. század végén Franciaországból két útra az eddigig megsemmisítő új felfogás.

Az az *áramlat*, mely az emberi jogok érvényesülését követte a politikai életben, nyomatékkal *sürgette a munka szabadságát a gazdasági téren is*. Tagadta azt, hogy a munkára való

II. Engedély
-
Hatósági
engedély.
Hatóság
munkára

jogot meg kell szerezni s hogy van, a ki illetékes azt adományozni. *A munkára való jogot az emberi lény veleszületett jogának tartja*, mely megilleti az embert abból folyólag, hogy él és megélhetéséről gondoskodnia is kell. A munka eszköze a megélhetőnek, mindenkinek jussa van ahhoz, hogy élete fenntartása czéljából dolgozhassék. *A tudás és készség mértékének megszabását elvégzik a fogyasztó közönség igényei s a létjogosultságot megadja a közönség támogatása*, melylyel felkarolja az ügyes, képzett iparost. A közönség megrostálja az ipari termelés terén működőket, a rostában csak azok maradnak vissza, a kiknek tudása, készsége megfelel a közönség várakozásainak.

Ezen felfogás alapján megnyílik az *iparszabadság* kora. *Iparszabadság.*
Mindenki nemre, állami és nemzetiségi kötelékre való tekintet nélkül, *bármely* iparágat — esetleg *egyszerre többet is* folytathat, egyikről szabadon *áttérhet* a másikra, a nélkül, hogy tudását, készségét, illetve gyakorlatát igazolni tartoznék. Elég, ha ebbeli szándékát az illetékes hatóságnál *bejeleníti*. Az igazolvány, melyet a hatóság kiállít, csak annak bizonyítására vonatkozik, miszerint ez a kötelező bejelentés megtörtént.

4. Az iparszabadság és annak rendszere azon *feltevésen* épül, *miszerint mindenki*, ha az ipari termelés terén munkája után boldogulást keres, *tisztában van* azzal, *miszerint tudás, készség, illetve gyakorlat nélkül az ipar terén boldogulni nem lehet*, bár az igazolást nem kívánja kötelező törvény.

Ebben a feltevésben csalódtak a törvényhozók, a kik egymásik közigazdaságnak az iparszabadságot korán adták meg. *A nép*, mely a szabadság élvezetéhez jutott, *nem tudott élni ezzel a szabadsággal*, nem volt meg az a műveltsége, melyet a szabadság megadása feltételezett.

Reactio.

Boldog és boldogtalan próbált szerencsét az ipari vállalkozás terén. *Elégedetlen* volt a kontárok zöme, a régi mester és maga a nagyközönség is. Az utóbbi, mert megvolt szokva, hogy az ipari czégér biztosítóka a jó munkának, s most terhére volt ez az önválasztás; a régi mesterek, mert nem örültek a megsaporodott versenynek és maguk a kontárok is, a kik

*gyan kotta
 elti rendszere*

anyagi károk árán bár, kénytelenek voltak beismerni, hogy tudás nélkül nem kerül munka és megrendelés.

A haladásban elsietve tett ezen nagy lépésnek reactio lépett a nyomába, az a felfogás, miszerint a már előzetesen kipróbált ipari rendszerek előnyeiből kiépített új rendszeré a jövő, mert *különbség teendő a) az oly iparágak között, melyek folytatására csak a tanultság igazolása mellett lehet megadni a jogot, b) a melyek engedélyezése azért kíván fentartást, mert megvizsgálandó, nem-e ütközik a gyakorlásuk valamely köztekintetbe, c) a melyek folytatása egyszerű bejelentés alapján is tudomásul vehető.*

Ez a rendszer átvette a czéhrendszerből a czéheket, és testület elnevezés alatt — modern formát ad szervezetüknek.

A testület a képesítéshez kötött iparüzők zárt egésze. Képesítéshez kötött az az ipari foglalkozás, a melynek gyakorlására az iparjogot a hatóság adja, nem mesterlevél formájában ugyan, de miután meggyőződött, hogy a jogot kérő iparát tanulta és kellő gyakorlattal bír. A testület megalakítása nem kötelező. Az érdekeltek két harmadának kívánságára azonban életbelép. A képesítéshez kötött iparüzőnek a meglévő ipartestületbe való belépése kötelező. A testület bizonyos hatósági feladatokat végez. Békéltető bizottsága útján dönt a tagok és azok segéd-személyzetének vitás ügyeiben, szegődttet és szabadít, munkakönyveket láttamoz és nyilvántart stb.

Az engedélyezési rendszerből átvette az új rendszer a *hatósági engedélyt*, melyet megkíván mindazon iparok gyakorlására, melyek üzeme köztisztasági, egészségügyi, biztonsági stb. tekintetekkel jöhet összeütközésbe.

Meghagyta végül az iparszabadság rendszeréből azt a fölfogást, hogy *vannak iparágak, a melyek folytatása a készült-ség előzetes igazolása nélkül is, egyszerű bejelentésre, tudomásul szolgálhat.*

3. A tőke szerepe az ipari termelés terén.

Tőkét képviselnek az ipari termelés terén: a telek, melyen a műhely vagy gyárépületek emeltetnek, a helyiségek, a melyekben a mesterember vagy gyáros berendezéseivel elhelyezkedik,

a szerszámok, műszerek, a motorok és munkagépek, a nyers-termények és anyagok készlete, a készárúk, a pénz, mely a munkabérek és üzemi kiadások fedezésére szolgál stb.

A tőke szerepének a gazdasági fejlődéssel fokozódó jelentőségét a következő jelenségekből ítélhetjük meg:

1. *A gazdasági fejlődés alsó fokán*, midőn az ipari foglalkozás mértékét a ház szükségletei szabják meg s a család tagjai csak az őstermelés pihenő szakaiban folytatják avagy annak egyes tagja hivatásszerűen űzi az ipart: *a tőke nem játszik jelentős szerepet. Egyszerű*, minden háznál megtalálható szerszámok (vonókés, orsó és rokka, szövőszék stb.), továbbá a sajáttermésű nyerstermények, a kész cikkek, a szerény készletek képviselik a tőkét.

2. Nem sok támaszt nyújt e tényező a termelésnek a fejlődés következő szakában sem, mert az iparos bérért, más házánál, tehát *nem a saját számlájára és kockázatára*, dolgozik, az anyagot a munkátadónál találja, készletet nem állít a fogyasztás rendelkezésére; de még *akkor sem lesz sokkal jelentősebb a tőke*, mikor az iparos a vevő kívánságának megnyilatkozását, megrendelését bevárva, tehát már *saját számlára ugyan, de nem kockázattal és készletre dolgozik*, gyorsan forgatja meg az anyagba fektetett tőkét, berendezését csak kézi szerszámok teszik, műhelye, ha úgy kívánja a szükség, a lakószobában is elfér stb.

3. *Három körülmény*, mely az ipari termelés terén nagy átalakítást végez, *megteremti a tőke igazi szerepét és mai jelentőségét, a tőke a munkával egyenrangú tényezővé lesz.*

Az emberiség segítségül hívja a természeti erőket, nevezetesen a víz hajtó- és a gőz feszítő erejét, *megszerkeszti és építi a motort*; továbbá rájön a munkamegosztás előnyeire, egyszerű és nehéz miveletekre tagozza a munkafeladatot; végül észreveszi, *hogy az egyszerű mozzanatokat a gép is elvégezheti és ez észlelet alapján megtervezi és elkészíti a munkagépeket.*

A hajtó- és munkagépek meghonosításával egyfelől és másfelől a munkamegosztás alkalmazásával az ipari üzem gyorsabb, olcsóbb lesz, megnyílik a *tömegtermelés* korszaka, véget ér az a kor, melyben a kézműves kezéből kikerülő minden egyes darabon rajta van a mester égyénisége, leleményessége,

a ki a lelket öntötte belé; a melyben az, a ki valami merészet, maradandó becüt akart alkotni, nem kimélte sem az időt, sem a munkaerőt.

A gépek beszerzése, elhelyezése befektetéseket, — az üzem nagy nyersanyagkészleteket kíván, s a kész czikkekből rövid időn raktárak telnek meg, nő jelentőségében a tőke; lehetővé válik a gyermekek és a gyengébb nemhez tartozó olcsóbb munkások alkalmazása, sok nehezen megszerzett ismeret feleslegessé lesz, s az ember a gép mellett sokszor nem kell másra, mint hogy táplálja, gondozza és megfigyelje, egy-szóval veszít a fontosságából a munkatényező.

Az egyszerű termelésből vállalkozás lesz, s ezzel egyben átalakúlnak a termelés formája és elvei is. A vállalat elhanyagolja az egyéni ízlést, a tömegnek tetsző czikket gyárt, nem kicsinyes a kivitelben, mert olcsóságra törekszik, nem oly lelkiismeretes az anyag megválasztásában és felhasználásában, sőt a mennyire lehetséges takarékoskodik az anyaggal, az igazihoz pótlékot kever, mert elég hatalmas arra, hogy ő szabhassa meg a fogyasztás igényeit.

Kézművesség
válsága.

4. A tőke hatalmának eme előtérbe nyomulása súlyos átmenet elé állítja a munkatényezőre támaszkodó kézművességet. *A nagyipar kiveszi a kézműves kezéből a kenyeret, mert a) előnyben van az anyag beszerzésénél.* Többet vesz egyszerre, tehát olcsóbban. Módjában van a nyersanyag termelését és előkészítését is üzemműködésbe vonni.

b) Viszonylag kisebbek az üzem költségei. Többet végez géppel, mint munkaerővel; már pedig a gép kopásának értékvesztése és a gépbe fektetett tőke kamata kevesebbre rüg, mint a gép helyettesítésére kívánt munkások bére.

c) Elszedi a kézművességtől az ügyesebb munkaerőket, jobban fizeti a munkavezetőket s a tanoncoknak rögtön a belépésnél fizetést ad és végül

d) olcsóságával meghódítja a fogyasztó közönséget.

A czipőgyár a czipésznek, a kályhagyár a fazekasnak, a szövőgyár a takácsnak versenytársává lesz. Küzdelem fejlődik a gyáripar és kézművesség között s az utóbbi érzi, hogy a viszonyok változása folytán átmenet előtt áll.

Átmenet.

5. Az átmenet nem volt gyors, nem volt egyszerű, mert a

tapasztalásnak kellett a kézműveseket meggyőzni arról, miszerint a régi termelési forma mellett nem tudnak megküzdeni a tőke erejével, illetve a motor és munkagépekkel dolgozó gyárparral. A kézműveseknek két választása maradt: alárendelni magukat a tőkének és munkába állani a gyári vállalatnál, avagy utánozni a nagyipart azokban az eszközökben, amelyekkel ez oly jól boldogult, géperőre, tömegtermelésre és munkamegosztásra fektetni üzemüket, lassan átalakítani termelésük szervezetét. A ki nem akart számolni a változott helyzettel, előbb-utóbb tönkre ment.

6. Az átmenet nem mindenütt történt meg és nem egyforma időt vett igénybe a különböző közgazdaságokban. A hol az átmenet még tart, — és tekintettel a küzdelem várható kimenetelére — a következő különbségeket lehet tenni a kézművesség ágazatai között:

a) vannak kézműves iparágak, melyeknek biztos fejlődés-kétségük van még a tőke előtérbe jutásával szemben is, még pedig műipari irányban. Ide tartozik az ötvösipar, műasztalos-ság, műlakatosság stb. Továbbá

b) vannak kézműves iparágak, melyek képviselői csak a meggyérült megrendelésekből és a heti, illetve országos vásárok forgalmából tengődnek, mert a fogyasztók nagyobb tömege a gyáripar termékeinek vevői közé sorakozott. Ide tartoznak a fazekas-, fésűs-, varga-, takács-, molnármesterség; s végül

c) vannak mesterségek, melyek a gyáripar versenye mellett is meg tudnak állni, mert a körükbévágó munkák csak kitűzött helyen végezhetők, vagy mert folytatásuk oly műveletekkel jár, melyeket előre, megrendelés nélkül, a vevő ízlésének és igényeinek megnyilatkozása előtt teljesíteni nem lehet. Az előbbieket közé sorozható a cserepes-, üveges-, kőfaragómesterség, az utóbbiak közé pedig a kőműves-, szobafestő-, fodrász stb. mesterség.

Érdekesek azok a jelenségek is, melyek mutatják, hogy Védkezés tőke-igyekeznek az ipari termelés védekezni azon gazdasági hátrányok hiány miatt. ellen, melyek a tőkehiányból állanak elő.

1. A nagyszabású iparvállalatok létesítése körül a gazdasági associatio segít.

Közkereseti-, betéti-, de főleg részvénytársasági alapon Társas vállalatok.

keletkezett vállalatok oly tőkeösszegeket fektetnek be az ipari termelés terén, melyekkel a nélkülözhetlen berendezések, nyersanyagkészletek beszerzése, továbbá a tömegtermelés és végül az áruhitelre dolgozó késztermék — raktárak létesítése lehetővé válik. Szakemberek és tőkepénzesek által kibocsátott s a jövedelmezőség valószínűségét igazoló részvényaláírási íveken az ipari termeléstől egészen távol álló társadalmi osztályok is bizalommal jegyeznek tőkét.

Ipari szövetkezetek.

Schultze-Delitsch

2. A kisiparosok is társulás útján törekszenek tőkeszükségletükön segíteni. Szövetkezeteket alakítanak, melyek célja a fafogakat nagybani áraikon, könnyű megfizetési feltételek mellett, jó nyersanyagokkal ellátni, a készítményeknek értékesítése céljából, közös cég alatt, árusítási csarnokot nyitni, illetve fenntartani, a kész árukra olcsó kamatláb mellett kézzzálog-, avagy az egyetemleges felelősség mellett megszerzett tőkealapból személyi hitelt nyújtani stb. E szövetkezetek jobbadán céljuktól nyerik elnevezésüket és a *Schultze-Delitsch-féle* alapszabálytervezet elfogadásával működnek.

Raktárizletek.

3. A forgó tőke nélkülözhetővé tétele érdekében és állandó elfoglaltatást biztosítandók, szerződésre lépnek az ipari termelők kereskedelmi cégekkel, a szabók kész ruharaktárakkal, az asztalosok bútorcsarnokokkal, mások áruházakkal, melyek aztán meghatározott egységáron átveszik a hetenként beszállított termékeket, folyton megrendelésekkel látják el őket, sőt, még anyagot is adnak ki, melyből a raktár kiegészítésére szükséges iparczikk elkészítendő.

Közműhelytelepek.

4. A tőkehiány gazdasági hátrányai ellen védekeznek azok az iparosok is, a kik hogy egyfelől az ipari hajtó- és munkagépek használatával járó előnyökhöz hozzáférhessenek, másfelől, hogy állandóbb jellegű befektetésektől szabaduljanak, felkeresik a közműhelytelepeket. Ezek gyárszerű épületek, melyekben kevés tőkével rendelkező mesterek megfelelőleg, azaz hajtóerővel, fűtés és világítással berendezett műhelyeket vehetnek bérbe. A közműhelyvállalat központilag nagyban termeli a hajtóerőt és aztán a bérlőinek részenként, kinek-kinek annyit, a mennyire szüksége van, bocsát rendelkezésre. A vállalat továbbá a bérlő kívánságára szerszám és munkagépekkel is berendezzi a műhelyt, illetőleg ezek beszerzésében hitellel, tanács-

csal támogatja. A vállalat végül igyekszik a műhelytelepen működő iparosokat — közös érdekükben — (nyersanyagbeszerzési-, raktár-) szövetkezetekbe csoportosítani és új iparágak meghonosításában támogatni.

5. Az ipari termelők hiteligényeinek kielégítését látják feladatuknak a közgazdasági, kézműves-, iparbankok és a le-
számítolási üzletággal foglalkozó egyéb hitelintézetek is, midőn ipari vállalatoknak nyílt, folyószámla-hitelt nyitnak, avagy tárczaváltóiknak discontálására ajánlkoznak, nagyobb üzle-
teiket finanszírozzák stb.

4. A termelés formái az ipari termelés terén.

Az ipari termelés ismert formái: a) iparüzlet és vállalat, b) házi-, kézmű- és nagy-ipar, c) extensive és intensive folytatott ipari termelés.

Iparüzlet és iparvállalat között a termelés szervezete teszi a különbséget.

Az iparvállalat széles alapokon nyugvó üzlet. Alapítása kedvező fekvést, megfelelő éghajlatot, nyers és tüzelőanyag bőséget vagy egyéb természeti erőket, szóval a természet érdemleges hozzájárulását, sűrű munkás népességet, szakértelmet és munkabírást, hatalmas tőkeerőt, nagyméretű termelési tényezőket feltételez. Az iparvállalat biztos, állandó és tömeges foglalkoztatásra, eleven és nagy forgalomra támaszkodik. Az iparvállalat folytatása kockázattal jár.

A házi ipari, kézmű — és gyári üzem tekintetében a következő különbségekre akadunk:

a) a házi ipar helyisége az otthonban, a lakószobában, a családi tűzhely körül, a kézművesség az iparüzem céljaira berendezett műhelyben, a gyáriparé a gyárban van.

b) A házi ipari foglalkozás ideje akkor van, mikor a természet pihen, mikor a külső munka szünetel, a mesterséget egész éven át üzik, de csak a nappal, legfeljebb az est óráiban, a gyári üzem télen-nyáron, legtöbbször éjjel-nappal tart.

c) A házi ipar minden háznál megtalálható, kezdetleges kézi szerszámokkal, a mesterség minden iparágban más és más elnevezésű különleges szerszámok és műszerekkel, ritkán motor-

ral és munkagépekkel, a nagyipar gyári berendezések és gépekkel dolgozik.

d) A házi ipar a *család és háztáj szükségletét* tartja szemmel célpontul, de keresetre is üzetik, a mesterség a megrendelések arányában, ritkábban készletre is, *az egyéni, megnyilatkozott ízlés kielégítésén* fáradozva, a nagyipar a *tömeg fogyasztására számítva* folytattatik.

e) A házi ipar tanultság és a *készültség előzetes igazolása nélkül*, apáról fiúra, anyáról leányra szálló gyakorlat alapján, a mesterség az anyag ismeretére, kezelésére, kézi ügyességre és ízlésre kiterjedő *készültség* előzetes megszerzése és *igazolása után* folytattatik. A nagyipar munkaerői *különböző készült-ségűek*; vannak főiskolai képzettséggel bíró szellemi, a munka vezetésére hivatott, továbbá mesterséget tanult és napibéért dolgozó anyagi munkásai.

f) A házi iparnál a *családfő*, vagy a háziasszony vezeti a munkát, a *család népe*, apraja és nagyja, tehetsége szerint segítkezik, míg a mesterségben a *mesternek a mesterlegények és tanoncok* a munkatársai, a *gyáriparnál pedig előre készült terv alapján*, egységes vezetés mellett vitetik keresztül a munkamegosztás.

g) A házi ipar a falusi háznál, *alsóbb néposztálynál használatos tárgyakat készít* és azok igényeit elégíti ki, a kiknek szükségletére a tárgyak készülnek; a mesterség czikkeivel az *egyéniül különböző igények és ízlés kielégítésére törekszik*, a gyáripar a *fogyasztók tömegének ízlésére van tekintettel*, mert egynemű készítményeiből sokat akar eladni.

Daczára az éles határvonalaknak, melyek a fentiek szerint az ipar három formája között vonhatók, a gyakorlati életben nem ritkán igen nehéz a konkrét üzemet minősíteni. Vannak üzemek, melyek a házi ipar jellegét mutatják, pedig valósággal mesterségek, és mesterségek, melyeket méltán lehet nagyiparnak minősíteni.

A soroksári kenyérsütés eredetét és körülményeit tekintve házi ipar, az üzem terjedelme és folytonossága szempontjából mesterség. Az asztalosmesterség és annak az asztalosműhelynek üzeme, melyben motorikus erő gyalugépet, körfűrész, esztergát stb. hajt, gyáriparnak mondható.

A *gyakorlati élet* rendszerint két szempont szerint dönti el a forma minősítésének kérdését. Azokat a telepeket, melyekben legalább hús munkás van foglalkoztatva és melyek hajtórőre vannak berendezve, a nagyiparhoz tartozóknak tekinti.

A németországi kamarák törvény útján kívánnák ezt a kérdést eldönteni és a különbséget következőleg óhajtják szövegeztetni: «Gyári üzem az, a hol készletre és a kereskedelem részére tömegárúkat termelnek, kézműves üzem pedig az oly üzem, mely főleg iparilag kiképzett munkaerőt (segéd, tanoncz) követel és csupán megrendelésre állít elő árúkat».

A házi iparosok nem szükségképen a háztartás és család ^{Műves és népies házi ipar.} szükségletének kielégítését tartják szem előtt, nem ritkán keresetforrásnak is nézik az ipari foglalkozást és termelésük feleslegét piacra viszik. Innét van, hogy a *gazdasági élet különbséget tesz népies és keresetre üzött (műves) házi ipar között.* Ugyanaz a házi iparág lehet egyik vidéken népies, a másikon keresetforrás.

A tarhonyakészítés, szövés, keréktalp-faragás rendszerint népies, a himzés, főzőkanál-készítés, kasza- és sarlókovácsolás jobbadán keresetre üzött házi iparnemek.

A gazdasági élet, tévesen, házi iparosnak nevezi az otthon, a háznál dolgozó gyári munkást is.

A gyári üzem sokszor czélszerűbbnek látja a napi- vagy hetibérrendszer helyett a *darabszámos* vagy *tuczatrendszert* alkalmazni s a rendszerint kézműves-természetű, csinosító vagy kikészítő munkát reábizza *otthon dolgozó családfelekre.* Ezek a gyárhoz való viszonyuk állandóságánál fogva nem tekinthetők önállóknak, a feldolgozandó anyagokat készen, kimérve vagy megszabva kapják kezükhöz s egész háznépükkel fáradnak az átvett megrendelés teljesítésén.

Ily háznál dolgozó munkásai vannak a fehérmű-, férfiruha-, falióra-, gyermekjáték- stb. gyáraknak.

A termelési költségek viszonylagos különbsége szempontjából különbséget lehet tenni az ipari termelés terén is extensív és intenzív üzemi forma között.

*Viszonylagos különbség mutatkozik az egynemű ipartelepek üzemi költségei tekintetében azért, mert lehetséges, a) hogy a telepeken a termelési tényezők *quantitativ* részaránya nem* ^{Extensív és intenzív ipar termelés.}

egy és ugyanaz; b) lehetséges az is, hogy ugyanegy tényezőnek hozzájárulásáért, tekintettel annak kvalitására, nem egyforma áldozatot kell hozni.

A ki a viszonylag *olcsóbb* tényezőre támaszkodik inkább, s ennek ad nagyobb szerepet a termelés munkájában, *viszonylag kevesebb kiadást tesz*, de viszonylag *kevesebb eredményre is számol*; a ki viszont a viszonylag *költségesebbet* alkalmazza, ezt azért teszi, mert *nagyobb eredményt akar biztosítani.*

A kézzel merített papírnak gyártása olcsóbb, mint a géppel készülté, de ez utóbbi gyártásához jelentékeny tőkebefektetésre van szükség. Az utóbbi üzem, tekintettel a termelési költségek viszonylagos különbségére, intenzívnek mondható.

A ki *férfimunkásokat* alkalmaz, gyermekek és nők helyett, a ki *kiváló munkaerőket* szegődttet, a helyett, hogy silányokkal tengődnek, a ki *éjjel* is dolgoztat, avagy különórákat is fizet, — több; a ki viszont a helyett, hogy tágas munkatermekben *bérmunkásokat* foglalkoztatna, *otthon* dolgozó munkásoknak adja ki a munkát, — kevesebb költséggel termel.

A hadsereg egyenruhaszállítója intensive dolgozik, ha telepén összpontosítja a szabást, varrást és kikészítést; extensive, ha csak a szabást végezteti a telepen, a munkát pedig átadja otthon dolgozó munkásoknak, s megtakarítja a helyiség fentartásának, világításának, fűtésének, varrógépeknek a költségeit.

5. Az önszegély, társulás és az állam feladatai az ipari termelés terén.

Az ipari termelés terén talál feladatokat az önszegély, a társulás és az államhatalom egyaránt.

Az ipari termelőnek saját ereje is elégséges arra, hogy erős elhatározással és kitartással kihasználja a *szakképzésre nyújtott alkalmakat.*

Önszegély. Önszegélyre támaszkodva is *figyelemmel kísérheti szakmai iparának technikai fejlődését*, az üzem újításait, javításait, szóval a *mások haladását.*

Az önszegély is elég arra, hogy elsajátítsa a *tisztességes versenyt* elveit és szem előtt tartsa ipari üzletének jövedelmező-

sége mellett a fogyasztó közönség érdekét, melynek jóhiszeműségével boszútlanul amúgy sem lehet visszaélnie.

Önsegélyét hanyagolja el végül az az iparos, a ki nem figyeli meg a *fogyasztás igényeit*, nem tudakolja ki a legolcsóbb forgalmi eszközöket, a hálás piacokat és megbízható közvetítőket.

A gazdasági fejlődés a tőkét a munkával egyenrangú tár- Tárulás.
nyezővé nevelte; a fogyasztás növekedése pedig megérlelte a nyers anyagok és természeti erők kiaknázásának, illetve felhasználásának szükségét. A közgazdaság termelésének *alig van ágazata*, a melyben a *rokonérdekek társulására oly nagy volna a szükség, mint az ipar terén*. A képzett munkások társulása a tőkeerős pénzcsoporttal ép úgy meghozza áldásait, mint a bányatermékekben vagy természet egyéb előnyeivel bővelkedő birtokosoké vállalkozó szellemű tőkepénzesekkel és Társas vállalat.
tudományos készütségű technikusokkal.

De nemcsak a nagyszabású tényezők egyesítésével, hanem Szövetkezet.
a kis és egymagukban akcióra alig képes erőknek a tömörítésével is nagy sikereket ér el a társulás.

A kis emberek, szövetkezve, megolcsóbbíthatják a *termelést*, megszerezhetik a termelés tökéletes *munkaeszközzeit*, megszerezhetik a *forgó tőkét*, megoszthatják az *értékesítés* gondjait.

A gazdasági érdekek kapcsolatának létesítésén felül nagy Érdeképívelet.
feladatai vannak a társulásnak az ipari termelés *érdekképviselőinek* megalkotása tekintetében is. Az ipartársulatok, szövetségek, egyesületek hasznos és nélkülözhetlen organumai az egynemű és különleges érdekeknek. Ezek előterjesztéseiből sok munkaanyagot válogathat ki az államkormányzat, javaslatait jól használhatja fel a felsőbb intézkedés, megállapodásait megszívlelheti az ipari társadalom minden érdekelt tagja stb. Állam.

Az állam feladata az ipari termelés terén az *ipari közigazgatásban és az iparfejlesztésben van*; amannak ismertetésével a közgazdasági igazgatás tana foglalkozik, az utóbbiról a következőkben lesz szó. Iparfejlesztés.

Az iparfejlesztés azon kormányzati intézkedések összessége, melyek czélja új iparágak meghonosításával s a meglévőknek a fogyasztás igényei és terjedelméhez képest tökéle-

tesítésével odahatni, hogy a közgazdaság területén található természeti kincsek, előnyök és tőkék az ipari termelés érdekében felhasználtságának és a munkás népesség foglalkozását találjon.

Iparpolitika.

Az iparfejlesztés részletes teendőit az államkormányzat iparpolitikája szabja meg. Az iparpolitika egyfelől azokat a feladatokat, melyeket az államkormányzat az ipari termelés támogatására, fejlesztésére és felügyeletére vonatkozólag maga elé tűz, másfelől azon czélszerűségi elveket jelenti, melyek ezen feladatok megvalósításánál iránytadók.

Az államkormányzatok a közgazdaság különleges viszonyai szerint más és más feladatokat ismernek el államiaknak, az elveik is eltérők lehetnek egymástól, azaz az államok iparpolitikája feladataiban és elvei tekintetéből különböző.

Közvetlen fejlesztés.

Közvetlenül és közvetett módon szokás ipart fejleszteni. A közvetlen iparfejlesztésnek az a módja, hogy az állam a maga saját számlájára és kockázatára vállalkozik valamely iparág meghonosítására.

Közgazdasági érdekből erre akkor van szükség, ha oly iparág meghonosításáról van szó, a melyet a magánosok azért nem karolnak fel, mert — holott a természetes előfeltételek megválnának, — nincs vállalkozási szellemük, vagy nincs elégséges műszaki ismeretük. Az állam vállalkozása ez esetben a jó példa jellegével bír. Helye van továbbá a közvetlen iparfejlesztésnek, midőn fontosabb állami érdekek kívánják, hogy bizonyos ipartermékek gyártása állami vállalatban folytattassék; s végül akkor, ha az állami vagyonnak jobb értékesítésére — a fenforgó viszonyok mellett — nincsen meg a lehetőség.

Eszközei.

A közvetett iparfejlesztés eszközei :

a példaadás (pl. részvétel az iparvállalatok vagy szövetkezetek alapításában), erkölcsi elismerés (pl. kiváló és érdemes kiállítók és a tanoncokképzés körül jeles mesterek állami érmekkel kitüntetése), erkölcsi védelem (pl. találmányok szabadalmazása, védjegyek oltalma), anyagi segélyezés, (pl. évi támogatás — állami adókedvezmények — kamatnélküli kölcsön nyújtása, munkagépeknek ajándékozása, a határvámok emelése), a szakismeretek terjesztése, (iparművészeti múzeumok szervezése és

fenntartása, kiállítások rendezése, szakoktatási intézetek felállításával).

Találmány alatt új eszmét vagy eljárást értünk, a mely valamely iparág folytatásában vagy üzemére nézve haladást jelent. Szabadalom az a kizárólagos jog, melyet valaki valaminek, a mi anyagi hasznot hajt, cselekvésére nyer. Találmányok szabadalmazása alatt a feltaláló érdemeinek méltatását, azaz oly joggal felruházását értjük, a melynél fogva találmányát bizonyos időn belül, egészen ő maga, kizárólagosan használhatja, illetve értékesítheti.

A találmányok szabadalmazása *célszerűnek*, méltányosnak, mi több jogosultnak bizonyult. *Célszerűnek*, mert a tapasztalás igazolja, hogy a szabadalom a genialitás megnyilatkozásának a pályadíja és az egyedüli mód a tőkével nem rendelkező tehetségek érvényesülésére, hogy továbbá a szabadalom ingere illetve a találmányok valósággal felfrissítik az ipari technikát. *Méltányosnak*, mert a szabadalom megtérítése annak a sokszor jelentékeny anyagi áldozatnak, melybe a találmány a feltalálónak került s tulajdonkép nem más, mint egy befejezett munkának anyagi javakban elismerése. *Jogosultnak*, mert a szabadalom gyakorlása a találmánynak értékesítését jelenti és ezzel közhaszon jár.

A találmányok szabadalmazása körül eltérő eljárást látunk az egyes államok igazgatásában. Egyik államban szakértői *elővizsgálat* előzi meg a szabadalom kiadását; a másokban a *bejelentés* is elégséges. Ismét más államokban *hirdetményben* ismertetik a bejelentett találmányt s csak a kifogásokra kitűzött záros határidőn túl adják meg a szabadalmat s végül Svájcban elővizsgálat alapján *figyelmeztetik* a feltalálót, ha nem új a találmány.

Észak-Amerikában a még készülő találmány alapeszméjét is védik.

Védjegy a neve annak a jelnek, jelszónak, felírásnak, névnek, melyet az iparos gyártmányának azért ad, vagy azon *különleg* azért alkalmaz, mert ezt mások hasonló készítményétől meg akarja különböztetni.

A védjegy oltalomban részesítése, illetve a védjegybitorló üldözése, jó iparfejlesztési eszköznek bizonyult, mert módot

nyújt a védjegytulajdonos anyagi károsodásának megelőzésére, illetve helyreállítására. A bitorló két czímen is sérti a védjegytulajdonos érdekét, egyrészt a megtevésztett vevő mástól vesz, mint a kitől venni kívánt, másrészt bizonynyal rosszabb minőségű árút hoz forgalomba az utánzott védjegy alatt s ez a közörmény árt a védjegytulajdonos iparos jó hírnevének.

Mintavédelem.

Vannak ipari készítmények, melyeknek keletet a formának, a színnek, a motívumoknak, rajznak újdonsága biztosít. Az ily cikkek termelői rajzolókat, formázókat vagy szobrászokat alkalmaznak. Sokszor jelentékeny költségeik csak úgy térülnek meg, ha az egy-egy minta szerint készült cikkből nagyobb mennyiséget tudnak eladni. Hogy ezen számításukban a versenyyvállalatok utánzása folytán meg ne csaldódjának s a haladás iránt tanúsított buzgalmuk le ne lohadjon, *oltalomra* van szükségük, mely a minta forgalombahozására bizonyos időn át biztosítsa a kizárólagosságot. Ezt az oltalmat mintavédelemnek hívják.

Iparmúzeum.

Az *iparmúzeum* iparművészeti becsesel bíró tárgyak nyilvános tárlata, melyet azért szervez, tart fenn és bővít az államkormányzat, hogy módot nyújtson a haladásra azon iparosoknak, a kik a kiállított tárgyak kivitelét, formáit, motívumait, rajzát, stíljét utánózni és hasznosítani kívánják.

Adókedvezmény.

Az államhatalom, hogy a tőkét megnyerje az ipari termelésnek és főleg új iparágak meghonosítása érdekében vállalatok alapítására ösztönözze, gyakran *lemond a kezdés éveire* azon hozzájárulásokról, melyeket a vállalat alapításával járó *ügyletek és a vállalat hozadéka után joga volna bekövetelni*; így elengedi az adót, az alapítással kapcsolatos ügyletek után járó illetékeket, más esetben kedvezményezett áron ipari sőt biztosít az állami üzemben lévő bányákból, ismét más esetben előnyöket a közszállításoknál, a posztógyárnak posztóban, cipőgyárnak bakkancsokban ígér megrendelést.

Egyik ismert eszköze az iparfejlesztésnek a vámvédelem is.

Védővám.

A védővám a külföldről behozott ipartermékekre rótt és a vámkincstár javára beszédett költség, melylyel azért terheli meg az állam a külföldi árú megrendelőjét, hogy neheztse az ipartermékek behozatalát, emelje a honi termék versenyképés-

ségét. A védővám, más szóval, kiegyenlíti azt a különbözetet, mely a belföldi termelés magasabb és ugyanazon cikkk külföldi termelőjének alacsonyabb költségei között van.

A védővám iparfejlesztő hatása abban van, hogy biztosítja a belföldi fogyasztást a hazai termelésnek.

Eme hatásával párhuzamosan más érdekekkel — tapasztalás szerint — összeütközésbe kerül. Nevezetesen:

a) A fogyasztók drágábban fizetik a belföldi árut, mint fizetnék szabad forgalom mellett, védelem híján, a külhonit. A fogyasztók fizetik meg a védelmet, melyet az állam az ipari termelésnek nyújt, büntetéspénzzel lakolnak, ha mégis külhoni cikket vásárolnak.

b) A vámvédelemnek gyakran az a színezete, mintha nyílt szembeszállás volna a természet dispositióival. Erőfecsérlés számba megy: igazi érdekek ápolásától megvont erővel oly iparágak meghonosítását erőszakolni, a melyeknek fejlődésére nincsenek meg a természeti előfeltételek. A természeti viszonyok, nevezetesen a nyersanyag-bőség, a vizerő, a tüzelőanyag megjelölik minden vidék, de országnak is, hogy minek van fejlődésképesége. Erdőségekben bővelkedő, de vasérczekben szegény országban háromszoros eredményt lehet elérni ugyanazon áldozattal, a faipar terén, mint vámvédelem mellett a vasfőhászatban.

c) A vámvédelem rendszerint ugyanannyi érdekét sérti az ipari termelésnek, mint a mennyit pártol. A fonalokra vetett vám védi a belhoni fonalgyárosokat, de összeütközik a szövőgyárak érdekével. A vasvámot sürgetik a vaskohók és finomítók tulajdonosai, de ellenzik a gépgyárosok, mert üzemükben sok vas dolgoztatik fel.

d) A vámvédelem ellentétes az ipari haladás érdekével is. Az oltalmazott iparos nem gondol a gyártási technika tökéletesítésével.

e) A vámvédelem sikere nem elégti ki az egészséges iparfejlesztés kívánalmait. A védővám végre is mesterséges eszköz, ehhez képest a fejlődés, melyet okoz, addig tart, míg a mesterséges befolyás.

A védővám csak mint átmeneti oltalom tesz jó szolgálót, abban az esetben, ha új iparágak honosítására egyébként

teljesen alkalmas természeti viszonyok mellett, képzett munkásoknak van hiányában a vállalkozás. A védelem ez esetben kárpótlás a munkások kiképzésének elég jelentékeny költségeivel (idegenből hozott munkavezetők uti költségei és busás bére, a belhoni munkások által tanulás közben elrongált nyersanyag értéke stb.) szemben.

Kiállítás.

A kiállítás az országban vagy az ország egy részében készült ipari készítmények nem állandó jellegű közszemlére tétele azon előnyöknek kiaknázása czélzatával, a melyekkel ez járhat.

Ezen előnyök a következők:

1. A kiállítás bemutatja a fogyasztónak a hazai termelőket, illetve megnevezi a belhoni beszerzési forrásokat.
2. A kiállított jeles tárgyakban megnyilatkozó ügyesség, hasonló formaizlés és leleményességre tanít.
3. A siker és haladás példáival buzdítja az ifjú nemzedéket.
4. Alkalmat ad a társadalomnak és államnak arra, hogy elismerését nyilváníthassa az érdemessel szemben.

Iparfejlesztés.
Közgei.

Az iparfejlesztésben közgekre támaszkodik az államhatalom.

Ezek a közgegek részben *a*) a közgazdaság önként keletkezett érdekképviseletai; ilyenek nálunk az országos iparegyesület, a vidéki iparoskörök, a malmok-, szeszgyárosok egyletei, a megyei iparfejlesztő bizottságok; részben *b*) olyanok, melyek keletkezéséről, mert nélkülözhetetlenek és az érdekeltség megfelelő képviseletről egyébként nem gondoskodott, a törvényes intézkedések gondoskodnak; ilyenek az ipar és kézműves kamarák, az országos ipartanács, iparoktatási intézetek stb.; *c*) az államtisztviselők (iparfelügyelők, vándortanítók) és a sakminiszterium.

III. KÜLÖNÖS JELENSÉGEK ÉS AZOK TÖRVÉNYEI A KERESKEDELEM TERÉN.

1. A kereskedelemről és a kereskedésről általában.

A kereskedelem a közgazdaság termelésének egyik főága, Fogalma. melynek körében *növelik*, — nem egyszer épenséggel megadják, — *a termékek értékét azok, a kik kereskedéssel foglalkoznak, azzal, hogy jól választott időben, hivatásszerűen, eljuttatják azokat a legjobb piacokra. A kereskedelem a termelés főága, a kereskedés az annak körében folytatott foglalkozás.*

Szoros, benső kapcsolatban áll az őstermeléssel és iparral. Átveszi az őstermelés értékesítést kereső terményeit és *Kapcsolata.* anyagait, a kész iparcikkeket raktározza és bevárván az eladásra kínálkozó jó alkalmat, a saját kockázatára eljuttatja arra a helyre, a hol a terméknek nagyobb értéket tulajdonít a fogyasztóközönség, mint a melylyel a termelés helyén vagy telepén bírt.

A kereskedelem egyes ágai vagy attól a *nyers terménytől* vagy *ipari készítménytől, egyéb értéktől*, a melynek értékét növelik, veszik elnevezésüket, például a bőr-, vas-, fa-, üveg-, könyv-, vegyi termékekkel és *hitelpapirokkal* való kereskedelem; vagy attól a *gazdasági szükséglettől*, melynek kielégítéséről gondoskodnak, például az élelmiszerekkel, ruhával, bútorokkal, gépekkel és szerszámokkal való kereskedelem; vagy attól a *területtől*, a melyre a kereskedők működésüket kiterjesztik, *Ágai.* pl. a belpiaczokkal való kereskedelem, a külfölddel, a gyarmatokkal, a tengerparttal való kereskedelem; továbbá a *közvetítő* kereskedelem, melyet szakképzett gazdag kereskedők rájuk nézve idegen két ország között nagy arányokban folytatnak;

sokszor azon iránytól, a melyben az értékesítési piacot keresik, például a behozatali és kiviteli kereskedelem; máskor azon úttól, a melyen a vásárolt vagy eladott áru halad, például a tengeren, szárazon folytatott kereskedelem, vagy azon közegektől, a melyek segítségével üzetnek, például a házalók vagy karavánok útján üzött kereskedelem; s végül az eszközöktől, melyeket a felek kölcsönös megértésük érdekében használnak, például a hallgatag kereskedelem, melyet a vad néptörzsek szó és beszéd nélkül jelekkel, a kínált áruk kirakásával stb. folytatnak.

A kereskedést a közgazdaság termelésének többi főfoglalkozásaitól megkülönböztető, *jellegzetes vonásai* a következők:

Jellemzése.

1. A kereskedés *nem anyagi jószágokat szaporító, hanem a meglévő jószágok értékét növelő, újabb értékeket termelő foglalkozás.* Tevékenysége azon időponttal kezdődik, midőn a termelés a kész termék értékesítésére gondol és attól átveszi a jószágot s azzal végződik, hogy a terméket átadja a fogyasztónak.

2. A kereskedés ezen, *kizárólag e foglalkozást jellegző értéktermelést úgy éri el, hogy nyilvántartja* a termelés készleteit és a fogyasztás szükségletét, *felkeresi* az eladókat, kikutatja a vevőket, *vételi ajánlatot tesz* a készletre és eladásra *kínál* a fogyasztásnak, aztán *átveszi* a termékeket, ha kell, raktározza és megválasztván a legjobb időpontot és piacot, *forgalomba hozza.* Az ár, melyet a termelőnek, a ki mielőbb látni kívánja forgótőkáját, nem szentelhet időt az értékesítésnek és idegenkedik a kockázat vállalásától, *alacsonyabb, mint az érték,* melyet a termékek az a piac tulajdonít, a hová eljutott, mert ez örömmel veszi, hogy az utánjárás gondja nélkül elégitheti ki a szükségletét. *A különbözet, mely a két ár között mutatkozik, érték-növekedést jelent, jövedelmet biztosít* közvetlenül a kereskedőnek, *közvetve* a közgazdaságnak. És ez az *értéknövekedés, jövedelem nagyobb,* mint a mely előállana, ha a termelők és fogyasztók *közvetítés nélkül* járnának el, egyrészt azért, mert a kereskedés *jobb* piacokat és beszerzési forrásokat tud, és másfelől, mert *a jobb eredményeket* viszonylag *olcsóbban,* kevesebb költséggel *éri el.*

3. A szolgálat, a melyet az értékek növelése körül a kereskedés végez, *munkaerőt és tőkét* feltételez. *Olyan munkaerőt,*

melyek szakismerettel, *elevenéggel, körültekintéssel* és számí-
tással kutatja fel a bőséget és a szükségét és állapítja meg a
vétel és eladás időpontját, piaczeit és az eljuttatás módozatait;
egyszerűen alkalmazkodik a kétféle érdek kívánalmaihoz. *Olyan
tőkét, a mely elégséges a készletek átvételére, raktár készítésére,
árúhitel nyújtására és a kockázat elviselésére.* A munka, mely-
lyel e foglalkozás jár, *inkább szellemi, mint anyagi, a tőke
inkább forgó, mint álló.*

4. Olyan foglalkozás, mely csak *ott* lehet igazán *produktív*,
a hol megvan a *szabad mozgás lehetősége*, miután ép oly ke-
véssé támaszkodhatik csak egy közgazdaság termelésére, mint
a hogy nem szorítkozhatik egyetlen közgazdaság fogyasztására.

A kereskedésnek, mint foglalkozásnak természete még in-
kább befolyásolja azokat, a kik e téren működnek, mint az őst-
termelésé avagy az iparé az őstermelőket és iparosokat.

Kereskedők
jellemzése.

A kereskedő *örömet látja* a gazdasági élet folytonos fejlő-
dését, az *őstermelés intenzitását* és az *ipari alapításokat* ép
úgy, mint a *fogyasztás igényeinek emelkedését és finomodását.*
Maga is *pontosága, megbízhatósága, szakképzettsége és mun-
kássága* után él, azért *becsüli meg* a másokét. *Fáradhatatlan*
és *kitartó képviselője az egészséges vállalkozási szellemnek.*
Küzd a *szabadságért*, mert magának is szüksége van reá. Az
önsegélyt sokra becsüli, az állami beavatkozást ritkán kéri. Hü
és megbízható öre a jogrendnek, sokat vár a békés, fokozatos
fejlődéstől. Nemcsak nem zárkózik el a művelődéstől, de maga
is *apostola a műveltség terjesztésének.* Politikai pártállására
nézve a *liberális* irányzathoz tartozik.

A *jelentőséget*, a melylyel a kereskedelem a közgazdasági *Jelentősége.*
élet organismusában bír, a következőkből lehet megítélni:

a) *A kereskedelem emeli fel az őstermelés és ipari foglalko-
zás termékeit igazi értékeikre; hozzájárul a közgazdaság jöve-
delmének szaporításához és a közgazdaság vagyonosodásához.*

b) *A kereskedelem egyenlíti ki a termelők és fogyasztók
ellentétes érdekeit.* Minden jószágnak megkeresi a maga vevő-
jét és minden vevőnek a kívánt jószágot. Biztosítja a termelés
folytonosságát és a fogyasztásnak az olesó beszerzést. Azon tö-
rekszik, hogy a termelőt a legjobb vevővel ismertesse meg és a
fogyasztónak a legolcsóbb termelőt mutathassa be. Organizálja

az árúkeresletet és kínálatot egyaránt. *Sok érték termelését teszi lehetővé és sok érték megsemmisítését teszi mellőzhetővé* az által, hogy a termelőnek az értékesítéssel, a fogyasztónak a beszerzéssel járó költségeit, idővesztését és gondját átveszi, mert szakképzett, munkás egyénisége úgy az egyik, mint a másik irányban *viszonylag kevesebb költséggel boldogul.*

c) A kereskedelemnek beszerzési források és eladási piacok felkutatására és hódítására irányzott műveletei *szakadatlan érintkezést* feltételezvé, közelébb hozza a népeket egymáshoz, közrehat az *életnézletek* igazodására, *egyenlősülésére*, a *műveltség terjedésére*. A hatás, a melylyel reá a külföld haladása, nevezetesen közlekedési eszközeinek tökélye, találmányai, szakoktatási intézetei, tudománya, a művészetek iránt való érzeke stb. van, nem marad eredménytelen. A benyomásokból nemcsak maga tanul és kap irányítást, de itthon beszél, lelkesít, ösztönöz és szervez. Az üzleti életben honos *könnyű, gyors és józan felfogással* igyekezik elhárítani a nagy horderejű reformok nehézségeit, sietteti a végrehajtás munkáját, egyszóval a civilizáczióknak igaz apostola.

d) A kereskedelem azzal, hogy közvetlenül a saját boldogulásának eszközeit keresi és sürgeti, közvetve az egész gazdasági élet fejlődésén is lendít. *A kereskedelem teremtelte meg a hitelt* és a *hitelpapirokat*, és ime a hitelgazdaság előnyeit ma a gazdasági élet minden organuma élvezzi; a kereskedelem *sürgette az egészséges pénz* (érme- és valuta-) *rendszert*, a *mértékek és súlyok egységességét* és ma az egész gazdasági élet örül az elért sikereknek; a kereskedelem követelte a maga *saját* külön természetű *ügyleteinek elbírálásánál a formaiságok elengedését*, a *szóbeliséget és gyorsaságot* és ma már mindez az egész gazdasági élet hasznára van; a kereskedelem *sürgető követelése* *és javaslatai érlelték meg az áruzáállítás és személyek érintkezésének jobbnál jobb módzatait*, és azok ma az egész közgazdaság javára vannak.

2. A természet és a munka szerepe a kereskedés terén.

A természeti viszonyok *közvetve* szerepelnek a kereskedelem terén. Természet.

a) Az ország földrajzi fekvéséhez, illetve az e szerint módosuló éghajlati viszonyokhoz képest más és más a növényi *nyerstermények* évi termésének főösszege s több-kevesebb az a mennyiség, mely vevőket keres; a föld gyomrának geológiai tartalma szerint változik az *ásványi nyersanyagok* bősége, illetve a bányatermékeknek évente értékesítést váró sommája; s az éghajlat és a föld configuratiója szerint eltérők azon mennyiségek, melyek *állati nyerstermék*ekben piacot keresnek.

b) A növényi-, ásványi- és állati nyerstermények és anyagok készlete és egyéb természeti viszonyok szerint készül valamely közgazdaságban több-kevesebb oly *ipari termék*, mely a kereskedelembe kerül.

c) A földrajzi fekvés és az azzal kapcsolatos természeti viszonyok, a mennyiben kedvezőek, fokozzák, sokszor meg éppen megteremtik a *személy- és áruforgalmat*, a mennyiben kedvezőtlenek, akadályozzák vagy éppen kizárják a forgalom fejlődését.

A munka és *kiválókép a szellemi munka fontos tényezője* Munka. a kereskedés útján folytatott értéktermelésnek, mert csak lázas fáradozással, körültekintő kutatással és gondos figyelemmel lehetséges megtalálni, hol van szükség közvetítőre, hol az a bőség, melyet tanácsos volna egy másutt jelentkező szükségnek kielégítésére fordítani, melyik az az időpont, a melyben készleteket gyűjteni, s melyik, a melyben a készleteken túl kell adni. Munkaerőt emészt az egyes kereskedelem ágaknak megteremtése, az alkalmas telepek megválasztása, berendezése, az üzleti conjunkturák megfigyelése és kihasználása, a csereügyleteknek rendszerben lebonyolítása, stb.

Az önálló kereskedők munkaterére, gazdasági helyzetére, a közgazdasági életben való érvényesülésére vonatkozólag a következő érdekesebb jelenségeket mutatja a fejlődés:

1. *Kalózkodó*ból lesznek az első kereskedők. A kalózkodó phoenicziákat ugyanis az a tapasztalás tanítja meg a kereske-

désre, hogy erőszakkal nem lehet idegen jóságához jutni, biztosabb eredményt hoz az ellenszolgálaton nyugvó megalkuvás.

Hajós kereskedő.

A *phoenicizai kereskedő és hajós egy személyben*. Nincs állandó telepe, a hol vevői felkeresnék, neki kell a tengerre kelni és otthonukban felkeresni a fogyasztókat. Az *alkuja néhez*, mert a Közép-tenger szigeteinek jobbadán elszigetelten élő népe nem érti meg a cserélni jövő hajósok szándékát; a *kereskedés néma*, jelekkel, szó és beszéd nélkül folyik le. A *hónapokra nyúló tengeri utak veszedelmei nagyok*. A kockázat nagy. A még primitív járműveket nehéz kormányozni s a mérész hajósok nem ismerik, — a mire a tudomány csak később tanította meg az emberiséget, — a készülő viharokra intő jeleket, a szelek járását stb.

Telepes
kereskedő,
kalmár.

2. Az *ókori görög kereskedőnek már van üzlettelepe*. Tengerre kelvén, összeköttetést keres s *azon törekszik*, — a miben a kormányzat is támogatja, — hogy az idegenből *magához édesgesse a vevőket*. A görögök *lakást és ellátást adnak* a távolból jövő idegennek: *közköltségen*, szívesen látják, mit ez azzal fizet meg, hogy a görög piaczkokon megbizottat állít érdekeinek állandó képviselőjére. Vallási és nemzeti ünnepeik (Phokisban, Delosban és Olymposban) alkalmatosságok a vevők és eladók rendszeres találkozására, *vásárok*. Ezekben megjelennek a nagykereskedők és *kalmárok*, sátrak alatt árulnak. A hetivásárokon gyékénybódék alatt letelepedett kalmárok folytatnak üzleteket.

Karaván
kereskedő.

3. A *középkori arab kereskedő* a tengeren való kereskedés mellett, szárazon, három világrészben keres piaczkokat. Bezárja raktárát és keleti szokás szerint viaszbanymott pecséttel látja el boltja bejáratát, teherhordó állatokra, lovakra, tevékre, öszvérekre vagy éppen elefántra rakja portékáit és más kereskedők társaságában, *karavánokban indul a hónapokra terjedő fáradtságos útra*. A karaván megszokott irányban, fegyveres fedezet mellett halad és viszi magával a honi termékeket cserébe a távol vidékek czikkeiért. *Útközben pihenőállomásokat tart*, hol fogadók, menhelyek várják. A menhelyek körül élénk az élet. A helyi és környékbeli kalmárok már várakoznak a rendszeresen érkező karavánra, hogy cserélhessenek.

Gyarmatokkal
kereskedő.

4. A *velencei kereskedők* már rendszeres gyarmatkereskedést űznek. *Gazdag árúkészleteket halmoznak fel* Nyugat-

Európa és Velenceze sajátkészítményű áruiból s ezeket hajóikon eljuttatják a syriai partokon, a Fekete-tenger környékén, a görög vizeken alapított gyarmatokba, honmét gyarmati árukkal térnek vissza. Üzletük nyereséges, mert élelmességüknek sikerült a keresztes hadjáratok idejében szerzett összeköttetések révén kiváltságokat szerezni bizonyos piacokkal való kizárólagos kereskedésre.

5. Amerika felfedezése után a portugál, spanyol és holland kereskedők nagyarányú kereskedést kezdenek a tengeren túlra. A portugálok ruhaneműeket, bort, fegyvereket stb., a spanyolok posztót, bőrárúkat, papírt stb., a hollandok vásznakot, selyem-, bőr-, bársony- és fémárúkat, csipkét visznek át az oceánra s hoznak helyébe cukrot, indigót, cacao, fűszereket, nemes fémeket.

1588-tól kezdve az angolok is előtérbe lépnek és megvetik alapját annak a nagyságnak, melynek a tengerentúli forgalom tekintetében ma örvendenek.

6. A jelenkort a nagyarányú szerepmegosztás jellemzi. Egy-egy cikkek is leköti a kereskedő figyelmét teljesen. A közlekedés és szállítás fejlettsége mellett megnyílt előtte a működés tere minden világtáj felé. Majd a beszerzések, majd az eladások, majd mindkét tekintetben összeköttetésben áll a világpiacokkal. Utazik és utaztat, ügyleteket köt saját számlára és bizományra, azonnal vagy bizonyos határidőben való szállításra stb. Széleskörű ismeretekre és nagy tapasztalatokra igyekszik támaszkodni, hogy nemzetközi jellegűvé fejlődött szerepének meg tudjon felelni. Válassza bár a nagybani, vagy detail-forgalom közvetítését működése céljául, megkeresi a megfelelő formát. Egyszer a vám-szabadraktárak, közraktárak, dockok stb. kihasználásával, másszor áruházak alapításával, házalás és részletűzlet bevezetése útján éri el boldogulását.

A kereskedelem terén kezdettől fogva alkalmazottak is működnek az önálló kereskedő oldalán. A phoeneciai hajóslegény, a karaván kereskedő teherhordója és árusítója, a középkori kereskedésekben a boltoslegény, könyvelő és inas, az új és legújabb korban az utazó, levelező, disponens és gyakornok, a kereskedőségéd, helyi ügynök és bolti szolga mind azonegy általános elnevezés alá foglalhatók.

Spanyol
Tengerentúli
kereskedő.

Holland
Portugál

Mar. Eur.
Kosmopolita
kereskedő.

Kereskedelmi
alkalmazott.

A kereskedelmi alkalmazottak gazdasági helyzetét illetőleg két figyelemreméltó jelenségre kell reámutatnunk.

Az egyik az, hogy a fejlődés az alkalmazottak szaktudása tekintetében is mind magasabb igényekkel lép fel. Ennek folyamánya, hogy a régi, úgyszólván egészben gyakorlati úton szerzett, annak idején teljesen kielégítő kiképzésnek helyére manap mindjobban és jobban az elméleti készség követelménye lép.

A másik az, hogy a tőke jelentőségének emelkedésével a kereskedés terén, aztán a kockázattal, a melylyel a kereskedés folytatása jár, megszorodnak a nehézségek, a melyekkel az önállósítás jár. Megszaporodik a kereskedelmi alkalmazottak között azoknak a száma, a kik kénytelenek végkép lemondani az önállóságról és állandóan a mások szolgálatában való alkalmaztatásra vannak utalva. Napirendre kerülnek a kereskedelem terén működő munkások sorsát illető szociális kérdések: a munkaközvetítés szüksége, a munkaidő szabályozása, a nyugdíjellátásnak biztosítása, a beteg munkások segélyezése stb.

Azon jelentőségnél fogva, melylyel a munkaerő kifejtése a kereskedés, mint foglalkozás terén bír, a kereskedőnek tevékenysége kifejtése körül szabad mozgásra van szüksége.

Munka-
szabadság
a kereskedés
terén.

A munkaszabadság a kereskedés terén, a kereskedéssel szabad foglalkozást és e foglalkozás céljának, tárgyának, helyének, idejének, tartamának megállapítására, a szállítás irányának, módzatainak megválasztására vonatkozó független elhatározást jelenti.

A munkaszabadság érvényesülése a kereskedés terén a következő érdekesebb fejlődési tüneteket mutatja:

Lenézés.

Vagyon- és
életveszély.

1. Az ókor népeinél a kereskedés szabadsága nincsen tételes intézkedésekkel korlátozva; a korlátozásoknak még csak az eszméje sem merül fel; elégséges korlátozás a társadalom javarészenek lenézése, melylyel a foglalkozást illeti, aztán az árú forgalombahozásának nehézsége és veszélye, melyek egymagukban is visszariasztanak e foglalkozástól. A kereskedés ugyanis kimerítő testi fáradsággal, vagyonkockázattal, sőt életveszéllyel jár.

2. A középkorban sajátos felfogás alakul a kereskedésnek szabadságáról.

A nyugot-európai városok falain belül megtelepedett ke-

reskedők és kalmárok, — az önfentartás követelményéből, osztályérdekeik védelmére, — akárcsak a mesteremberek, *kéymtelenek* a társadalom azon rétegeivel szemben, melyekben a kereskedést megvetik, *tömörülni*. Franciaországban, Angliában, Flandriában már a XII., Németországban, Dániában, Svéd- és Norvégiában a XIII. és XIV. században *gildék* (gilda mercatoria), *szabadegyesületek* alakúlnak, melyek egyfelől az összetartozóság érzésének erősítése céljából *atyafiságos összejöveteleket* tartanak, másfelől a kereskedéssel foglalkozó polgárság *képvisellete* és a kereskedés ügyeinek saját hatáskörükben *rendezése érdekében* szervezkednek; szerepet kérnek a közügyekben, vigyáznak arra, hogy a kereskedő haszna a *pretium iustumot* meg ne haladja, majd kiváltságokat *nyernek* a város területén és a környék kalmáraival való kizárólagos kereskedelemre, közös áruházakat alapítanak stb. A gildék befolyása a városi közügyek vezetésére növekedik s azzal a hatáskörük is, s hatáskörükkel — *csökkenik* a kereskedés szabadsága. A gildék alapszabályaiban ugyanis megvalósul az a *czéhizű fel-fogás*, hogy kereskedést a város területén csak az folytathat, a ki polgárjogot szerzett s a ki a gildébe fel van véve. A felvétel feltételeit az alapszabály, a felvételt a gilde közgyűlése határozza el.

Gildék.

Korlátozás.

Németországból elszármazott ez a kalmár-czéhintézmény — a nyugatról betelepedett kereskedők kezdeményezésére — *városainkba is*, a hol különböző elnevezések alatt (*kalmárczéh*, kalmárok társasága, újabban kereskedők gremiuma, régebben Mercantil- und Handlungs-Bruderschaft) fennállott a XIX. század közepéig.

Kalmár-czéhek.

A budai, debreczeni, eperjesi, kassai, kolozsvári, székesfehérvári, nagyszombati és szepesiglói kereskedő-czéhek alapszabályait és czéhládáját a kereskedelem-történeti muzeum őrzi.

A kalmárczéhnek (társaságnak) élén a *czéhmester* (a gazda) és a *választmány* állott. A gazda mellett ispán, tizedes és jegyző végzi az administratiót. A gazda házában van a *czéhláda* és ebben a privilegiumos levelek, a pecsét, az irományok és a készpénz-vagyon. *A czéh negyedévenként ülészik*. Ez ülésen, — melyeken a hatóság képviselőjében megjelenik a czéhbiztos is, — ment végbe:

Szervezete.

a) a kereskedőinasok (gyakornokok) beszegődtetése és felszabadítása.

A beszegődéskor felolvasták az inas és gazda kötelmeit. Az inas rendszerint óvadékat tesz és kezest állít. Az inasévek száma 4—6 között váltakozik.

A felszabadítás ünnepélyesen, a kereskedelmi tudományokban és számvitelben való jártasság igazolása után, a szabadulólével átnyújtásával, a felnyitott czéhláda előtt, a boltoslegény kötelességeire való figyelmeztetéssel történt.

Készültség
igazolása.

b) A közgyűléseken történt az új tagoknak a kebelzetbe való felvétele, azaz a kereskedésre való jogosultság elismerése.

Felvételt csak az kérhette, a ki *szabadulólévelét felmutatni*, továbbá azt, hogy szakismereteinek gyarapítása végett boltoslegény avagy alkalmazottl minőségben legalább három évet idegen városokban *vándorlásban töltött*, hogy az üzletének alapításához *megfelelő saját vagyonnal rendelkezik*, hogy a *bekelezési* (elég jelentékeny) *díjat megfizette* s azon kötelező nyilatkozatot, miszerint *egy boltnál többet nyitani és más czikkekkal, mint a melyekkel kereskedni tanult, üzletében árusítani nem fog*, aláírta.

Egyes kalmárczéheknél még továbbmenő kikötések is voltak. A debreczeni kalmár-társaság czéhszabálya péld. kimondja: «ellenben az olyan személynek, a ki sem nem idevaló, sem a kereskedést nem itt tanulta, ezen Nemes Városban a kereskedésbeli társaságba való állás meg ne engedessék, hacsak a Felsőg vagy ezen Nemes Város iránt mutatott szembetűnő hűségével arra érdemessé nem lett».

Egyes czéheknél még a numerus clausus is megvan. A nagyszombati czéhszabályban ez áll: «Ezen kiváltságolt gremium tagjainak száma 27, mely szám addig, míg a város népességének szaporodása, vagy más körülmények nem indokolják, nem emelhető».

A negyedévi gyűlés határozott

c) a *bírságok kiszabásáról, elintézte a főnök és alkalmazottai között felmerült vitás kérdéseket*, a beteg, segélyre szorult kartársaknak *segélyezését* és megtette az özvegyek, árván maradt gyermekek támogatása iránt szükséges intézkedéseket.

Bírság alá esett, a ki az üléseken — alapos ok nélkül — meg nem jelenik, ott veszekedést indít: a ki kereskedőtársát szidalmazta, vásárra jártában segítségére szoruló társának nem nyújt támogatást; a ki társától a legényt, inast elcsalja; a más vevőjét magához édesgeti; a ki nem czéhbellel társas üzletbe lép; a ki a kontárt fel nem jelenti, hamis fonttal vagy rőffel mér, a kartársa temetésére el nem megy, beteg kartársát nem segélyezi stb.

3. Az a kiváltságos elbánás, a melyben a középkori városok a saját honosaikat, — szerzett polgárjogukra való tekintettel, — az idegenekkel szemben és a kereskedés kizárólagos gyakorlása tekintetében részesítik és azon megszorítások, a melyekhez a kalmárczék a kebelzetbe való felvételt és a munkára való jog elismerését kötik, csak kezdeteit képezik azon korlátozásoknak, melyek a középkor későbbi szakáiban és az újkor elején, ezer és ezer ember szabadságának terhére adományozott, *királyi kiváltságokban* rejlenek. *Egyes városok és ezek gildéi, majd a gildék és városok szövetségei*, más esetben *hatalmas tőkével alakult társaságok kizárólagos jogot nyernek arra, hogy bizonyos irányban, bizonyos cikkekben a mások teljes kizárásával, kereskedhessenek.*

A roueni gilde Normandiának Islanddal való kereskedésére, a párisi hanza a Szajna folyón való kizárólagos hajózásra nyert kiváltságot stb.

Róbert Károly a bécsi és prágai kereskedőknek, Nagy Lajos a kassai kereskedőknek, Zsigmond a boroszlóiaknak ad kiváltságot stb.

A XII. században 17 németalföldi város hanzát, — kereskedelmi szövetséget, — létesít, melynek Brügge áll az élén. Kiváltságai vannak az angol és német nyerstermények, a Velenczén és Génuán át jövő keleti árukkal való kereskedésre.

A XIV. században a német hanza már 100 városból áll. E tekintélyes szövetségnek kiváltságai voltak az Oroszországgal, Svéd- Dán- és Angolországgal való kereskedelemre.

Az 1602-ben 6 $\frac{1}{2}$ millió tőkével alakult kelet-indiai kereskedelmi társaság Hollandiának a Kelettel, az 1621-ben alakult nyugat-indiai társaság Nyugatindióval való kereskedésére kapott kiváltságot.

Az Angliában 1588 és 1620 között alakult kelet-indiai-, orosz-, levantei-, amerikai-, afrikai kereskedelmi társaságokat a kiváltságok teszik nagygyá. Cromwell 1651-ben kiadott actája értelmében angol gyarmatokkal csak angol hajók közlekedhetnek. Nem európai árukat csak angolok szállíthatnak Angliába.

Francziaországban IV. Henrik alatt több kiváltságot kereskedelmi társulat alakult. A kelet-indiai társaság alakulásán maga XIV. Lajos elnököl és a részvényeket vásárló honpolgároknak nemesiséget ígér. Jelentős kiváltságai voltak a Senegál társaságnak stb.

4. A kereskedés szabadságának a korlátok alól való kibontakozása arra az időre esik, midőn a közfelfogás kezdi elismerni az embernek munkára való jogát és a tőke a maga szerepében

A kereskedés szabadsága.

nemcsak kivételes, — mint a kereskedelmi társaságok alapításánál, — de *általánosabb jellegű fölényt nyer a kereskedés terén* s a vállalkozási szellem a sok kikötést, melyet a czéhélet tesz, túrni nem akarja és a hatásokra, melyekre a kiváltságos rendszer vezet, újjal mutat.

A kiváltságok és a czéhkényszer lassanként megszűnnek. Amazokat elvonja a felsőbb hatalom, a czéhek pedig feloszlanak vagy átalakulnak szabad egyesületekké, melyekbe önként lépnek be azok, a kik a társulat czéljaiban találkoznak.

A kereskedés gyakorlása tekintetében *jóval előbb* bekövetkezik a forgalomszabadság, mint a mesterségek folytatása tekintetében az iparszabadság.

A jelenkor a kereskedés szabadságának kora. Mindenki, — a mennyiben anyagi ügyeinek vitelére érett és a mennyiben az áruforgalom akadályai útjába nem gördülnek, — a kereskedés bármely ágát, bárhol, szabadon folytathatja, szóval érvényesítheti munkarejét.

3. A tőke szerepe a kereskedés terén.

A tőke és nevezetesen a forgó tőke, a kereskedés terén *igen jelentékeny* szerepet játszik.

Az *állótőkét*: az üzlethelyiségek és azok berendezése, a raktárak és azok leltára (felvonók, járművek, állványok stb.); áruházak, fogatok és járművek (áruszállító-, vasúti tartánykocsik, hajók és uszályok); bor-, szeszpinczék és ezek tartányai stb. képviselik.

Forgótőke fekszik a jelentékeny árukészletekben, értékpapirokban, készpénzállományban.

1. Határozottan *irányzatosnak* mondható a kereskedés terén tapasztalható azon *törekvés, a mely a tőkének hosszabb időre lekötését kerülni igyekszik.* A raktározást kiki szívesen reábizza a magánraktár-vállalatra vagy a közraktárra, helyiséget bérel, hogy raktárt ne kelljen építenie, az áruszállítást a szállítmányozónak adja át, hogy fogatokat, a csomagolást a vállalkozónak, hogy erre a célra külön berendezéseket, helyiségeket ne kelljen tartani. Ki-ki tőkepenzest keres, a ki megépíti neki az áruházat, a ki kiépíti az áruforgalom által kívánt vasuti

Állótőke
szerepe.

Nevezetesen

szárnyvonalat, megindítja bizonyos irányban a járatokat stb. De tényleg nincs is *ma* annyi állandó jellegű berendezésre utalva a kereskedés, mint a múltban. A közlekedést és árúfuvarozást elintézik a vasutak, hajózási vállalatok, a posta, táviró és távbeszélő, a raktározást a közraktár, a szállítmányozást, vámárúk kezelését a spediteur, a helyiség építését a tőkepénzes stb.

2. *Ugyanaz az irányzatosság*, a mely az állótőkék állagának leszállításában mutatkozik, tagadhatatlanul *megnyilatkozik a forgótőkék*, nevezetesen az *árúkészletek folytonos növelésében*. A körültekintés és élelmeség kizsákmányol minden módot arra, hogy egyfelől a rendelkezésre álló forgótőkét szaporítsa, vagy másfelől a meglévőnek a működő erejét hatványozza. Ezt a célt szolgálja az árúváltók (intézmények és utalványok) leszámitolása, az árúelölékezés (lombard), a folyószámlakövetelések discontálása, a vám-, fuvardíj-hitel, a folyószámla és nyílt hitelek nyújtása, betéti társaságok alakítása stb.

Forgótőke jelentősége.

3. *A kereskedés él legelőbb a hitellel, de nyújt is legelőbb hitelt*. A hitelközvetítés iparszerű folytatására is kereskedők ^{Hitel szerepe.} vállalkoznak. *A letéti-, giro-, folyószámla-bankok* előbb keletkeznek, mint a *takarékpénztárak* és *földhitelegyesületek*. A legjelentősebb *activüzletágakat* azon tapasztalásra alapítva honosították meg, hogy a kereskedés jobban tudja gyümölcsösztetni a tőkétet s hogy a kereskedés terén bőven van a gyümölcsösztetésre alkalom. *Ezt hitelesítésként mag a kereskedés*

4. *A kereskedés terén teremt az associatio legelőbb hatalmas alkotásokat*. Nyugat-Európa legtöbb államában a XVII. század elejétől kezdve a nemzetközi árúforgalom lebonyolítására és a tengerentúlra kereskedés céljaira nagy tőkékkel rendelkező, a részvényvállalati formához hasonlító alapon, kereskedelmi compániák alakultak. ^{Associatio alkotásai.}

4. A termelés formái a kereskedés terén.

A kereskedés terén is lehetséges, csak jó szervezet kell hozzá, vállalatokat létesíteni; a kereskedést is lehet tekintélyes berendezésekkel, nagyban, sőt a siker biztosítása érdekében

való, bőkezű költsékezés mellett intensive is folytatni; szóval, a kereskedés terén is találunk több formát a termelésre, akár az őstermelés és ipar terén, habár az üzem szempontjából való megkülönböztetésre e téren kevesebb az alap, mert a kereskedésnek tulajdonkép a legtöbb esetben nincsen technikai üzeme.

A kereskedés terén alakúlnak tulajdonkép az első nagytőkével rendelkező vállalatok. A tengeren túl felfedezett kincsek kiaknázása nemcsak nagyméretű beruházásokat, de értelmiséget feltételezett; igaz, hogy az eredmények nem egyszer kivételesen alakultak, de a kockázat is elég jelentékeny volt. *A nagy áruházak* — a minőket úgy a detail, mint az en gros kereskedelem folytatására találunk az európai continensen (Párisban, Londonban, Strassburgban, Konstantinápolyban, Bécsben) — tulajdonképen mind vállalati alapon szervezvék. Ezen áruház-vállalatoknál céltudatos és tervszerű a bevásárlás, nagy a vevők igényeihez, kényelméhez való alkalmazkodásban, a fiókok szervezésében, a rendelések gyűjtésében és eszközlésében, a csomagolás és szétküldésben stb. megnyilatkozó értelmiség, nagyméretűek az árukészletek, elég jelentékeny az árúk továbbadásával járó kockázat.

Kereskedelmi vállalat.

En detail és en gros üzletek.

Kis és nagy

Feltűnőek a különbségek a *kicsinyben* és *nagyban* folytatott kereskedés berendezései tekintetében. A kiskereskedő közvetlenül szolgálja ki a vevőt, gondol majd minden vevőjének igényeivel, személyes tulajdonságainak érvényesítésével, nagy mozgékonyság és fáradsággal igyekszik az aránylag gyenge forgalom mellett jelentékeny üzleti költségeket behozni, hirdetés, körlevelek és ügyes kirakatok stb. útján keresi a közönség figyelmét, folyton rajta a szeme a versenytárs miveletein stb. A nagykereskedés kizárólag a termelővel és viszonteladóval érintkezik, egész épületeket, sokszor emeletsorokat foglal el, leköti egyes iparvállalatok egész termelését, nem sok aprólékos cikk, de csak egyes, legfelebb több hasonnemű jószág forgalombahozatalára fekteti a súlyt, nagy árukészletekkel látja el magát, nagy forgalomra számít, hogy így csekély nyereséggel is beelégedhessék stb.

Extensitás, intensitás.

Az *extensitás* és *intensitásnak* is megtaláljuk a vonásait a kereskedés terén ismert formákban. Szembeötlő e különbség a házaló-kereskedő és a részletüzlet költségeinek szembeállítása

esetén; amaz megkiméli a telep, a segéderő költségeit, az árukészletben heverő tőkék kamatait, saját munkásságára hagyatkozik és beelégszik az ennek érvényesítésével elérhető eredményekkel; emez hirdet és költséges telepéről utazó-ügynököket és pénzbeszedőket küld a vevőkhöz, választékos árukészletet tart, szóval nem kiméli a költséget, hogy nagyobb jövedelmezőséget biztosítson.

5. Az önszegély, társulás és az állam feladatai a kereskedés terén.

A kereskedés, mint foglalkozás *természete* teljesen kima-^{Önszegély.}gyarázza, hogy az önszegélynek minő előkelő szerepe van a kereskedéssel foglalkozók anyagi boldogulása tekintetében. Azok a *küzdelmek*, melyeket a kereskedők a munkaszabadságot, azaz erőiknek szabad érvényesülése érdekében, a gazdaságtörténet tanúsága szerint, századokon keresztül, folytattak, szintén a mellett bizonyítanak, hogy ez a gazdasági osztály mindenkor önbizalommal gazdálkodott. S végül az a körülmény, hogy az *államhatalom beavatkozását*, a munkaszabadság feltételeinek követelésén felül, kizárólag az *árúcsere és szállítás akadályainak elhárítása* tekintetében és az *árú- és személyforgalom fejlesztésének az egyesek és a társadalom erőit meghaladó feladatai megoldása körül* igényelte a kereskedelem, hasonlóképen fényesen igazolja, hogy az önszegélyben minő támpontot talált a jólét biztosítására.

Azt, hogy a társulásban minő hatalmas alkotásoknak ta-^{Társulás.}lálta meg a kereskedés az eszközt: a társulati alapon létrejött *vállalatok száma, sikerei*, nemkülönben a *betéti, közkereseti és részvénytársasági formák keletkezése, fejlődése, elterjedése* mutatják.

Az államhatalomnak feladatait a kereskedés terén a kormányzat kereskedelmi politikája *nem egyformán* fogta fel és nagyon *különfélekép* oldotta meg.

A kereskedelmi politika azon feladatok összességét, mely-^{Kereskedelmi politika.}ket az államkormányzat a kereskedés terén magáénak ismer el és azokat az elveket jelenti, melyeket eme legsajátabb feladatainak megoldása körül követ.

Az állam kereskedelempolitikai tevékenysége egyszer a kereskedés szabadságának rendszabályozásában, korlátozásában, biztosításában, máskor annak előmozdításában, hogy a közgazdaság munkaerői és tőkési a kereskedés útján érvényesüljenek, ismét más esetben az árucserre és szállítás akadályainak elhárításában, az áru- és személyforgalom fejlesztésében, stb. nyilatkozik meg. Nagyobb jelentőséget azon mértékben nyer, a mely mértékben a közgazdaság érintkezése a külfölddel nő. Szerves kapcsolatba kerül a vámpolitikával; elvei és iránya változnak, mert a gazdasági fejlődéssel változnak a közgazdaság törekvései, a korral a vezető irányeszmék.

Azon tevékenység ismertetésére, melyet az állam az árucserre és szállítás akadályainak elhárítását, a személy- és áruforgalom fejlesztését illetőleg folytat, a forgalom különös jelenségeinek tárgyalása kapasan kerül a sor; egyéb feladatait illetőleg a következő, részben a mult jelentőségével bíró, tényekre mutathatunk reá:

Kalmárczéhak hatasköre.

1. A középkorban az államhatalom *a kereskedők szabad egyesületei (gildéi) kezébe teszi le ezen gazdasági ág rendszétét. A gildék hatáskörüket a kereskedés szabadságának korlátozására használják ki.* Kereskedést csak az folytathat, a ki polgárjogot szerzett és a kalmárczéhbe fel van véve. A kalmárczéh alapszabályai — az államhatalom jóváhagyásával — nehezítik a felvételt. Senki más cikket nem árusíthat, mint a melyekkel kereskedni tanult. A fűszerkereskedő nem árulhat lisztet, vaját, tejet és kenyeret, mert ezen cikkek nem tartoznak a fűszerkereskedés tárgyai közé.

2. A XII. századbéli fejedelmek a kereskedés szabadságának korlátozásában *eszközt látnak arra, hogy a kereskedelem általában, vagy bizonyos cikkekre nézve, egy-egy nagyobb városban összpontosítsák.* Maguk a városok kérik — fejlődésük és anyagi emelkedésük érdekében — azt a kiváltságot, hogy a városon átvonuló kereskedőt megállíthassák, illetve arra szoríthassák, rakja ki áruút, kínálja vételre és adja el.

Árumegállítási jog

A városok eme szabadalma, melyet általános kifejezéssel *árumegállítási jognak* nevezhetünk, többféle formában érvényesült. A legszigorúbb formájában teljes eladási kényszert jelentett. A kereskedő a városba egyszer behozott árumennyi-

séget vissza-, máshová-, tovább nem szállíthatta, kénytelen volt kiárulni. Egy más, mérsékelt formájában csak arra jogositja a várost, hogy az árúnak bizonyos időre kirakását, árúbabocsátását követelhesse, tehát nem akadályozhatja a kereskedőt abban, hogy tovább vonulhasson. A még mérsékeltőbb formájában végül csak arra vonatkozott a szabadsalom, hogy a kereskedőt az árúnak lerakására s arra kényszeríthesse, miszerint árúját helybeli fuvarosok vagy hajósok útján továbbítsa.

E jogok gyakorlása egyes államokban még a XVII, sőt a XVIII. század folyamán is, elnézett korlátozása a kereskedés szabadságának.

Hazánkban Buda, Győr, Pozsony, Sopron, Nagyszombat, Kassa Eperjes, Bártfa, Késmárk, Lőcse, Brassó, Nagyszeben és Zágráb birtak ily kiváltsággal.

A külföldön London, Gent, Köln, Magdeburg, Regensburg, Bécs, Krakkó árúmegállítási joga érdemelnek említést.

3. Az az átalakulás, melyen a középkor végén és az újkor elején az európai államok kormányzati rendszere átmege, befolyással volt az államok közgazdasági politikájára is.

Az állami élet *nemzeti* irányban fejlődik, az államhatalom *központosításra* törekszik. Az a felfogás érvényesül, hogy a mindjobban kialakuló nemzeti törekvések csak messzemenő *állami beavatkozással* valósíthatók meg, és az államhatalom él a nyújtott alkalommal, tényleg abszolút, intéző befolyást gyakorol az állam sorsára. Az ezen irányzathoz alkalmazkodó *gazdasági politika* természetesen szintén *nemzeti, önző és abszolút*; gazdaggá akarja tenni a közgazdaságot, hogy forrást nyisson a nemzeti célok megvalósítására kívánt, jelentékeny anyagi áldozatokra; tömöríti a közgazdaság erőit, hogy erősítse az anyagi boldogulás alapjait; féltékenyen tartogatja a belföldi fogyasztást a hazai termelésnek és fokozni igyekezik az ipari termelést; támogatja a kivitelt, hogy aranyra, ezüstre tegyen szert.

Merkantil politika.

A kereskedelmi politikának is ezen törekvések szolgálataiba kellett állania. Irányelveit e törekvések szabják meg és a kereskedelempolitikai intézkedések egész sorozata összefüggő kereskedelmi rendszerré növi ki magát. A rendszer neve merkantil. E rendszer a gyakorlatban ugyanaz, a mit, utóbb, a köz-

gazdasági tudomány tantételekbe foglalt, megvilágított és a mercantilismus neve alatt tárgyalt.

Merkantilizmus
Kereskedelmi
rendszer.

A mercantil kereskedelmi rendszer eszerint a kereskedelem-politikai intézkedések összefüggő egésze. Ez intézkedések főbb irányelvei a következők: 1. Kereskedést csak az folytathat, a ki azt tanulta. 2. A szabad kereskedés belföldi akadályai eltávolítandók. 3. A kereskedés a mennyiben oly külföldi termékek behozatalát czélozza, melyek a belföldön is készülnek, vagy nemes fémek kivitelére és oly nyerstermények és anyagok értékesítésére irányul, melyek a belföldön is feldolgozhatók: *akadályozandó*. 4. Kereskedést oly népekkel kell üzni, melyek *bevitelre vannak szorúlva*, de kivitelük nincsen. 5. A kereskedelmi szerződésnek az a czélja, hogy a belföldi termékeknek piacokat nyisson és *nagyobb* kedvezményeket biztosítson, mint a minőket más államok élveznek. 6. A *belföldi ipart fejleszteni kell*, hogy a kereskedésnek legyen mivel foglalkoznia. A belföldi termékekkel üzött *kiviteli kereskedést jutalmazni kell*. 7. A gyarmatosítást még anyagi áldozatokkal is folytatni kell, mert a *gyarmat kényszeríthető*, hogy kizárólag csak az anyaországból fedezze bevitelét. 8. Oda kell törekedni, hogy az ország kereskedelmi mérlege kedvezően alakuljon, azaz oly egyenleggel záruljon, melyet nemes fémekkel egyenlít ki a külföld. 9. A nemzetközi áruforgalom statisztikája, nemkülönben az, hogy ezen statisztika adatai alapján *kereskedelmi mérleg készíttessék, igen fontos*. A *kereskedelmi mérleg szembeállítás*a azon árúk értékének, melyek bizonyos időszak alatt az országból *kivitetnek*, azok értékével, melyek ugyanazon időben az országba *behozattak*, annak megállapítása végett, valjon a kivitel volt-e nagyobb, mint a bevitel, avagy fordítva. Ha az egyenleg a kivitel oldalán van, azaz, ha a bevitel volt nagyobb, a mérleg eredménye az ország vagyonosodása tekintetéből *kedvezőtlen*, az ország szegényedett; ha a bevitel oldalán mutatkozik a különbözet, az ország vagyonosodása beigazolt, a mérleg *kedvező*, mert a *különbözetet nemes fémekkel kell kiegyenlíteni és a nemes fémekben van a gazdagság jele*.

Kereskedelmi
mérleg, *örve*

*széles a
kivitel a
bevitel
pontos adatokra
-bevitel a céljából*

Közbevetőleg meg kell említenünk, hogy a kereskedelmi mérleget maiglan is elkészítteti a kormányzat, de az alakulására alapított, most említett következtetést *ma már* nem ismeri el

helyesnek a gazdasági élet és a kereskedelmi politika irányára sem bír befolyással a mérleg állása. A nemzetközi forgalom természetének megismerése ugyanis felderítette, hogy a világ-gazdaság tagjai között végbemenő leszámolásról hű képet nem az árúmérleg, de az ország fizetési mérlege ad, sőt ez sem ad teljesen megbízhatót. Az árúmérleg ennek a fizetési mérlegnek csak egyik része.

A fizetési mérleg nemcsak az áruk formájában kivitt és behozott értékeket, de az árukért (váltókban, chequek és utalványokban, készpénzben) teljesített fizetéseket, a külföldi tőkék kamatait stb. is kimutatja, szóval két közgazdaság kölcsönös követelésének és tartozásának elszámolásáról teljesebb képet nyújt.

A nemzetközi cserében egyébként kivitel, behozatal, — ellenszolgáltatás, szolgálat nélkül nem képzelhető. Épen azért, ha az év végén az egyik vagy másik oldalon egyenleg mutatkozik a fizetési mérlegben, ez csak azt jelenti, hogy a kiegyenlítés még nem történt meg, maradtak függő, kiegyenlítetlen tételek, vagy azt sejteti, hogy a kiegyenlítés egy más ország piacza útján, átutalással, történt meg.

Az árúmérleg már csak azért sem szolgálhat messzemenő következtetések alapjául, mert még az árúforgalomról sem számol be teljesen. Az árúforgalom adatait a vámhivatalok feljegyzései szolgáltatják és e feljegyzésekben azok az áruk, melyeket az utasok visznek magukkal és a melyek az ország határán átesempésztetnek, nincsenek benne. Sok fordul meg továbbá az áruk értékének megállapításán, melylyel a kimutatásban szerepelnek. Magas vagy alacsony értébecslés megváltoztathatja a számokat, a melyekre a következtetés épül.

A mercantil kereskedelmi rendszernek eszközei: a prohibitio és védvám, más szóval az elzárkózás, az ipar-, mezőgazdaság és a külkereskedelem fejlesztése. Egyik közgazdaságban a prohibitio és az elzárkózás, a másikban a védvám és a fejlesztés használtatott fel inkább. Innét van, hogy a rendszer közelebbi megjelölésére egyszer a prohibitív, máskor a védvamos, protektionistikus, elnevezés a megfelelőbb.

Prohibitív és protektionistikus rendszer.

Védvamos politika.

A mercantil kereskedelmi politika legelőbb és határozottan Franciaországban, Colbert alatt érvényesült.

Oroszországban Cancrin gróf pénzügyminiszter politikája képviseli a mercantil-irányt; kereskedelmi rendszere inkább prohibítív, mint protektionistikus; 1822. évi vámtarifája 301 czikk behozatalát és 22 czikk kivételét tilalmazza.

Angliában Cromwell Olivér hozza be a törvényhozásba a mercantil szellemet. Kereskedelmi rendszere azonban — czélzatait tekintve — inkább protektionistikusnak, mint prohibítív-
nak mondható.

II. József császár kereskedelmi politikája az elzárkózás volt.

4. A mercantil kereskedelmi rendszerrel eszmei kapcsolatban van a *védvamos kereskedelmi rendszer*, vagyis az a legelőbb Angliában, a XVII. század végén (és aztán a XIX. század közepéig) érvényesülő kereskedelem-politikai rendszer, mely abból indul ki, hogy az ország kereskedelmi politikája azon követelményeknek rendelendő alá, melyeket az ipar- és az őstermelés fejlesztése szab. Az iparfejlesztést czélnak nézi, a kereskedelmi politikában pedig eszközt lát. Valójában a mercantil-rendszer egy része gyanánt érvényesült legelőbb, abból fejlődött tehát, s attól csak abban különbözik, hogy a mercantil-rendszer az ipar és őstermelés fejlesztésében még nem a czélt, de czéljainak eszközét látta.

Ez a rendszer is a kor uralkodó irányeszméinek felel meg. A kor azt követelte, hogy a nagy tömegnek állami segély iránt mutatkozó esengését ki kell elégíteni és az iparos meg birtokososztályt emelni kell, a nemzeti függetlenség és biztonság érdekében a külföld vámentes versenyét védővámokkal távol kell tartani, míg a belföldi termelés megerősödik stb.

Anglia kereskedelmi politikája tulajdonkép már III. Eduárd korától szolgálja a fejlesztést. Határozott védelmi irányzatát a hajózási acta neve alatt ismert intézkedéssel, 1651-ben, árulja el. A védvamos politika 1846-ban, az anti-corn-law-league győzelmével végét éri.

Ausztria-Magyarország 1851-ben szakít a tilalmi rendszerrel és védvamos politikát folytat 1865-ig.

Poroszország 1818-ban szüntette meg a tilalmakat; 1834-ben létrejött a német vámegelet. A vámegeletbe lépett német államok kereskedelmi politikája Liszt Frigyes iratainak hatása alatt 1854-ig védvamos.

5. A tilalmi és védvamos kereskedelmi politikával ellentétes a szabad-kereskedelmi. A 40-es évektől kezdve, a legújabb időben, azokban az államokban követik ezt a politikát, a melyek ipara és mezőgazdasága elég erőteljes arra, hogy védelem nélkül is részt vehessen a nemzetközi forgalomban. *Irányelvei* a következők: 1. A szükségletek a legolcsóbban és legjobban szabad kereskedés mellett elégíthetők ki. 2. A szabadverseny azokat az iparvállalatokat és gazdaságokat pusztítja el, melyeket csak mesterséges védelemmel lehet fentartani. 3. Szabadkereskedés mellett nincs akadálya a nemzetközi szerezmeosztásnak; minden közzgazdaságban az összehasonlított termelési költségek törvényénél fogva azon foglalkozások terén keressenek a munkaerők és tőkék szerepet, a melyekre nézve a közzgazdaság feltételei viszonylagosan előnyösebbek. 4. A kereskedelmi szerződések arra valók, hogy az államok érintkezésében kölcsönösen biztosítsák a kereskedés szabadságát és a szabad forgalmat. 5. Nem az elzárkozással, hanem a világgazdaságban való szabad elhelyezkedéssel biztosítja magának minden közzgazdaság a legnagyobb gazdasági előnyöket. 6. A vámok célja a belföldön fogyasztási adóval megrótt termelés terhét, — az egyenlő elbánás elvénél fogva, — a külföldről behozott árukra is reátenni.

A szabad-kereskedelmi politikát Nagybritannia kezdeményezte. Az a nap, a melyen a gabnavám ellen alakult liga győzelmet arat az angol parlamentben, 1846. évi május hó 15-ike, tekinthető a politika születésnapjának. Ma Nagybritanniaiban csak húsz czikk van vám alá vetve és ezek jobbadán élvezeti czikkek.

Ausztria-Magyarország kereskedelmi politikája 1865-től 1878-ig szintén szabad kereskedelmi volt. Ezt az új irányt követi a monarchia az 1865-ben Angolországgal és 1868-ban Németországgal és a következő években több más európai állammal kötött szerződése.

Franciaországban az 1860-ban, Angolországgal megkötött kereskedelmi szerződés hirdeti legelőbb a szabad-kereskedelmi irányt.

6. Azon igények, a melyek a kereskedés mai terjedelme, sokoldalúsága és nemzetközi jellege mellett, a kereskedő szaktudása tekintetében érvényesülnek, fokozottabb mértékben terelik az állam figyelmét a kereskedelmi szakoktatás ügye felé.

Szakoktatás.

Austri-Magyar^{7*}
1851. post. v.
1851-65. v. v. v.
1865-78. szabad
1878 — v. v. v.

Azon alkalmakról, melyek a kereskedő elméleti szakképzését lehetővé teszik, kezdettől az *érdekeltek társulása* vagy a *város közönsége* gondoskodik. A gondoskodásnak ez a jellege *maig* is megvan. Az államhatalomra a *támogatás, segélyezés* és a *felügyelet* tartozik.

A párizsi école supérieure de commerce nevű intézetet 1820-ban, a párizsi kereskedelmi kamara, a lipcei kereskedelmi iskolát a lipcei kereskedők társulata szervezte 1831-ben; a budapesti kereskedelmi akadémiát 1857-ben a nagykereskedők grémiuma alapította, az olasz kereskedelmi tanintézetek alapításában a városok járnak elől kezdeményezőleg.

A kereskedelmi szakoktatási intézeteket *három fokban*

- 1) ismeri ma a gazdasági élet. A kereskedő-tanoncziskolák alsófokúak. Céljük a tanoncoknak, a gyakorlati kiképzéssel párhuzamosan, elméleti készültégeről gondoskodni. A közép kereskedelmi iskolák oly ifjaknak képzését végelik, a kik a gyakorlatba-lépés előtt elméleti készültéget kívánnak szerezni.
- 2) A kereskedelmi főiskoláknak alapítása végül arra a felfogásra vezetendő vissza, hogy a középiskola nem ad a kereskedőnek, ha a közélet terén és a társadalom művelt rétegeiben tekintélyes szerepet kíván játszani, elégséges szakismeretet. Szükséges a középiskolát végzetteknek az előkelőbb kereskedelmi állásokra való különös előkészítése. Ugyanezek az iskolák egyes államokban a consuloikat képző iskolák is egyúttal és ugyancsak gondoskodnak a kereskedelemiskolai szaktanárok képzéséről is.

Nálunk ez időszerint 88 tanoncz-, 37 közép-, és két — Budapest és Kolozsvártt, — főiskola van. Az utóbbi szervezése most van folyamatban. A főiskola jellegével bir a budapesti keleti akadémia is.

A jelesebb főiskolák a continensen: az école des hautes études commerciales de Paris (1881), az antwerpeni institut supérieur de commerce (1853), a velencei scuola superiore di commercio, a bécsi export akadémia (1900), a st.-galleni (1899) és zürichi kereskedelmi akadémiák, a löweni (1897) école des sciences commerciales et consulaires, a frankfurti és kölni (1901) kereskedelmi főiskolák stb.

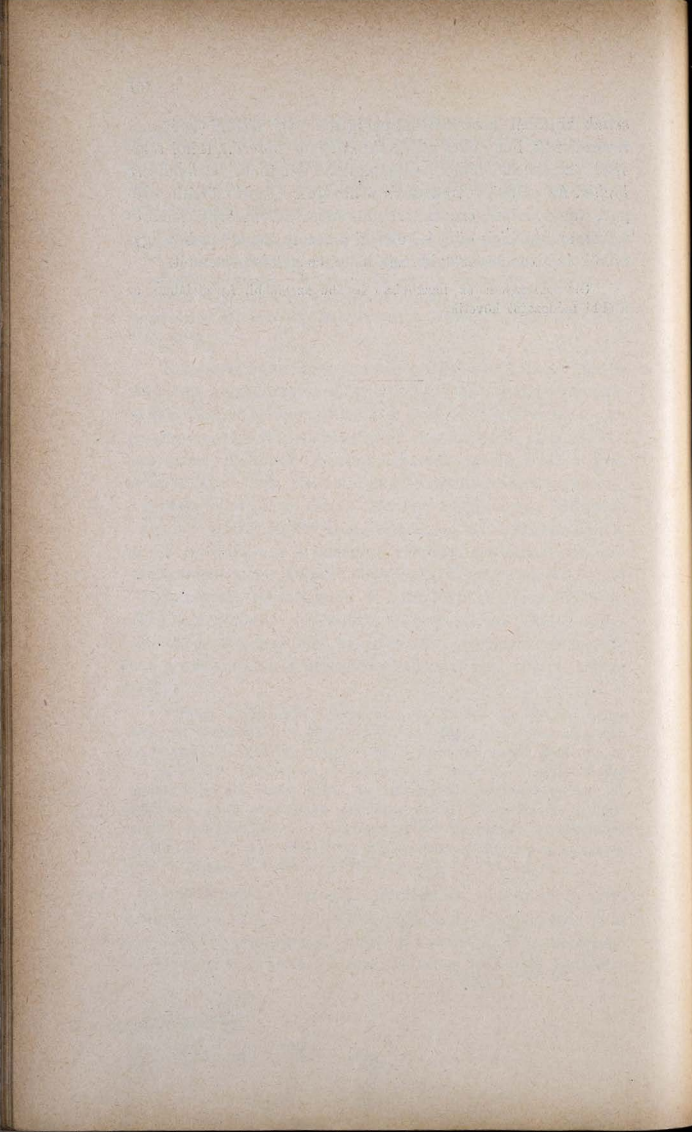
Ösztöndíjak.

7. Jelentékeny összegeket fordítanak újabban a nyugat-európai államok *utazási- és települési ösztöndíjakra*, azaz fiatal kereskedőket támogatnak, hogy a külföldön és nevezetesen tengerentúli vagy keleti államokban *tapasztalásokat gyűjthes-*

~~23~~
+ Hochschule für Welthandel

senek, kipróbált kereskedőket pedig több évi anyagi segélyben részesítenek, hogy őket *valamely külföldi piacon*, a hol a kiviteli kereskedelemnek szolgálatokat tehetnek, *letelepülésre bírják*. Az előbbiek visszatérvén hazájukba, mint önálló czégek, vagy kiviteli czégek szolgálatában érvényesítik ismereteiket, az utóbbiak mint a külföldi piacon megtelepedett ügynökök és bizományosok keresik hazai czégek képviselőtét.

Olaszországban és hazánkban inkább az előbbi, Ausztriában az utóbbi módozatot követik.

B) KÜLÖNÖS JELENSÉGEK ÉS AZOK TÖRVÉNYEI
A KÖZGAZDASÁG FORGALMÁBAN.

THE NATIONAL ARCHIVES
COLLECTIONS

I. KÜLÖNÖS JELENSÉGEK ÉS AZOK TÖRVÉNYEI AZ ÁRÚ- ÉS SZEMÉLYFORGALOM TERÉN.

1. Az árúcsere akadályai és azok elhárítását ezéző küzdelmek.

A gazdaságtörténet tanúsága szerint évszázadokra szóló, fárasztó *küzdelem* folyik az árúcsere fejlődése előtt álló akadályok elhárítása érdekében, illetve azért, *hogy az árúforgalom szabaddá tétessék.*

A szóban lévő akadályok hatásukra nézve részben olyanok, melyek *a csereügyletek, adásvételek és hitelügyletek megkötését kizárják, nehezítik, veszélyeztik*; részben olyanok, melyek a csereügyletek, adásvételek s hitelügyletek szaporodására megkivánt *alkalmak és oly intézmények hiányából állanak elő*, melyek a termelő és fogyasztóközönség, illetve azok közvetítőinek *sűrűbb érintkezését, találkozását segítik elő.*

Az árúcsere
akadályai.

Az előbbieket a *súly- és mértékűgy* rendezése, az árúforgalmat kizáró *tilalmak* felfüggesztése, a gátló közbenső- és *határvámok* megszüntetése, leszállítása és a vámteher elviselhetővé tétele, *vagyonbiztonsági intézkedések* és a forgalom igényeinek megfelelő külön *kereskedelmi törvények és jogszolgáltatás* életbeléptetése, *kereskedelmi- és vámszerződések megkötésével*; az utóbbiak a *vásárok, tőzsdék, terménycsarnokok* stb. szervezésével, *auctiók* rendezésével tűnnek el.

1. A cserélő felek ma és a múltban úgy értik meg egymást a csere (adásvétel, hitelügylet) tárgyát képező jószág mennyiségére nézve, hogy azt valamely súly- vagy mértékegységre vonatkoztatják és az alapegység elé számjeleket alkalmaznak. *A népek súly- és mértékegységeiket*, a lábat a lábfej hosszától, az arasztot a kis- és hüvelykujjnak, a rőföt a könyök és újjhegy távolságától, az ölet két emberi lépéstől, szóval a *természettől*

Súlyok és
mértékek.

vették. Az egységül elfogadott mértéktypusokat a papok az egyházakban őrizték; ha összehasonlítás szüksége forgott fenn, felmutatták.

Különféség.

Az egymástól izolált gazdasági körökben más és más egységekben állapodik meg a forgalom. E mellé az egység mellé, egyszer a szomszédos forgalmi körből, másszor az ujonnan bevezetett árunemmel, mint ennek mérésére, szokásból, elfogadott egység, *belopódzik* a második, harmadik stb. A súly- és mértékegységek száma felszaporodik. *A kölcsönös megértés a szaporodással — önként érthetőleg — nehezedik,* nő a bizonytalanság az árúcsereben és az *egységes mérték- és súlyrendszernek szüksége annál érezhetőbb, minél inkább veszi el a forgalom a helyi-, illetve országos jelentőségét.*

Az Árpád-házból származott királyok idejében ötféle mérleg volt használatban. Más volt a szepességi, más a szebeni, más a zágrábi stb. A múlt század végén 400 egymástól különböző font- és 200-nál több hossz mérték volt az európai államokban használatban.

A forgalom oly mérték- és súlyegység után kutat, mely *a) nincs változásnak alá vetve; b) mely nincsen önkényesen, alkalom- vagy időszerűleg választva, bármely helyen és időben könnyű módszerrel, valamely, a természetben előforduló dimenzióból levezethető; c) mely a tizedes rendszer alapján, magasabb és alacsonyabb mértékegységek kombinációjára alkalmas; d) mely, már elnevezésénél fogva is, befogadást találhat az egész nemzetközi forgalomban; e) melyből a hossz-, ür- és súlymértékek egyaránt levezethetők.*

Megállapítás.

Sok kísérlet után a föld dimenzióiban vélte az emberiség a kiindulási pontot megtalálni. Felméretett a *délkör egy negyedrészé* és ennek egy *tízmilliomodrészé, a méter*, lett az alapul vett hossz mértékegység. Ezen alpmértékegység sokszorozásával, a tizedrendszer alapján, a görög deca, hecto és myria elnevezés használásával, képeztettek a többesek, a latin deci, centi és milli kifejezésekkel a hányadosok. A *köbméter* a köbméretek —, a *köbdeciméter*, azaz *liter* az ürméretek —, és egy köbdeciméter lepárolt víz súlya, a *gramm*, a súlymértéknek lón alapegysége.

Méterrendszer.

A méterrendszer egy évszázad alatt meghódította az egész művelt világot. 1875 május hó 20-án 17 állam, melyekhez

azóta még hat csatlakozott, megkötötte a *nemzetközi méterconventiót*. A conventio folytán a szerződéses államok *bevezették a méterrendszert* és az egységes mértékrendszer ügyeinek kezelésére *nemzetközi mértékbizottságot*, továbbá Párizs székhellyel, ezen bizottság felügyelete alatt működő, az egyezményes államok közös költségén fentartott, *nemzetközi mértékhiatalt szervezetek*. A bizottság kezdeményezésére 1889-ben, 1895-ben és legutóbb 1901-ben értekeztek az egyezményes államok. A harmadik *mértékügyi értekezlet* ismét hat évre állapította meg a bizottság munkatervezetét és megvitatta azon intézkedéseket, melyek a méterrendszer továbbfejlesztésére alkalmasak.

A méterrendszer prototypjét, egy platinából készült mintaméterpálcát, a párizsi állami-, az azzal egyező magyar mintamétert az országos levéltárban őrzik. Ez utóbbi minta alapján készülnek az országban működő mértékhitelítő hivatalok használatára a mustramértékek.

2. A tilalmak törvényes intézkedések, melyek az áruforgalmat bizonyos cikkekre általában, vagy csak bizonyos származású cikkekre nézve, vagy csak bizonyos irányban, bizonyos időre, teljesen kizárják.

Tilalmak. 504

A tilalmakat öt különböző alapon léptették, illetve léptetik életbe maiglan is, az államok. Egyszer *eszközei az állam kereskedelmi politikájának*, máskor a *mezőgazdaság létérdekében alkalmazott, protektionistikus intézkedések*, egy harmadik esetben *az ország élelmezésének biztosítását célzó*, a negyedikben *tisztán politikai okokból* foganatosított, s végül egy ötödikben *valamely fontos közérdek által igazolt* közigazgatási rendelkezések.

a) A tilalmak a múltban a leggyakrabban a prohibítív, azaz azt a kereskedelmi politikát szolgálják, mely az országot másoktól elszigetelni, a külföldtől függetlenné törekszik tenni, tehát — mint az alábbi példák igazolják, — *a gazdasági jólét megvalósításának, a kereskedelem és ipar fejlesztésének és — csak ritkábban — hatalmas gazdasági előnyök kikényszerítésének érdekében foganatosítottak.*

Önző politikából.

A mercantil kereskedelem — politikai rendszer a gazdasági jólétet tiltó intézkedésekkel vélte biztosíthatónak. A mercantilista államférfiak úgy vélekedtek, hogy az arany- és ezüstpénz bősége egyértelmű a gazdagsággal s csak az a külkereskedés biztosítja a jólét növekedését,

mely activ kereskedelmi mérleggel zárúl, többet visz ki árukban, mint behoz, többet vált be arany és ezüstre, mint a mennyiért arany- és ezüsttel fizet. A mercantilismus eltiltja a nyersanyagok kivitelét, hogy közvetlenül az iparfejlesztésnek, közvetve a kész iparczikkek kivitelének tegyen szolgálatot. Tiltja a kész iparczikkek behozatalát, hogy az elzárkózással elejét vegye az arany- és ezüst kiözönlésének.

II. Fülöp, Spanyolország és Portugália királya, eltiltotta a hollandiakat a Lissabonnal való kereskedéstől, hogy az ország kereskedését fejlessze. Erzsébet kitiltja az angol kikötőkből a német Hanzát, hogy megalapítsa Anglia kereskedelmének önállóságát.

Cromwell hajózási törvénye a hollandok ellen fordúlva kimondta, hogy az angol gyarmatokkal csak angol hajók közlekedhetnek, hogy nem európai árukat Angliába csakis angolok szállíthatnak.

II. József kereskedelmi politikája az elzárkozás politikája volt. Sok czikknek behozatalát eltiltja és nem fél a visszatörölésoktól, mert országait olyanoknak tekinti, melyek egymást kiegészítők. Hazánk nyers-terményeket szolgáltató Ausztriának és ez viszont iparczikkeket hazánknak.

Poroszország a XIX. század elején azzal bírta reá Angliát a kereskedelmi szerződés megkötésére, hogy eltiltja a német kikötőkből mindazon nemzetek hajóit, a melyek a porosz hajókat nem bocsátják be az övékbe.

Mezőgazdaság
érdekében.

b) *Az angol mezőgazdaság a külföldi gabona ellen tiltak útján kereste a védelmet.* Az 1820-ban hozott törvény értelmében búzát, ha londoni ára 70 shillingen alúl áll, egyáltalán nem szabad Angliába behozni.

Élelmezési
elővigyázatból.

c) *Az ország élelmezésének biztonsága érdekében azon közigazdaságok területéről és oly időszakban látszik czélszerűnek a gabona, őrlemények, takarmányneműek stb. kivitelét átmenetileg eltiltani, a melyekben a készletek apadásával, — tekintettel a szükségletre, — előreláthatólag szükség és az árak emelkedése várható, sőt bekövetkezhetik a kényszerűség a már egyszer kivitt mennyiségeknek magasabb árakon való visszavásárlására.*

Politikai
okokból és
közérdekéből.

d) *Politikai okokból tiltatik el a löszerek, fegyverek, takarmány és lovaknak kivitele oly ország területére, melylyel a tilalmazó állam háborúban áll és végül*

e) *közérdek parancsolja az élelmi szerek, rongyok, állati termények s általán betegségek bacillusainak behurcolására alkalmas egyéb áruk behozatalának eltiltását, oly területekről, melyeken infektiosus betegségek léptek fel; a juhok, sertések, és szarvasmarhával való kereskedés korlátozását oly országokkal,*

melyek területén állati vész van ; szőlő, szőlőtőkék és vesszők behozatalának eltiltását oly országból, a hol phylloxera pusztit, stb.

A gazdasági fejlődés során kitűnt, hogy tilalmi intézkedésektől mennyiben és minő siker várható. Az elzárkozás politikája megboszulta magát Ausztrián, megtorlást hozott ; a mercantilista Franciaország arany és ezüstbősége mellett szegényedett ; Anglia parlamentje a Cobden ligájának támadásai folytán megszüntette a gabnabehozatali tilalmat és vámokat stb. *A tilalmak ma inkább csak a múlt jelentőségével bírnak.* Az élelmezési elővigyázatból, politikai indok — vagy közérdekből alkalmazott tilalmi rendelkezésekkel is csak *egész kivételesen*, az elnevezésükben is benne foglalt, fontos ok nyomában találkozunk.

3. Az árúcsere abban marad, ha nincs meg csendes lebonyolításának feltétele, ha az útnak indított árúk nincsenek *biztonságban*. Az ó- és középkorban ez a biztonság nincs meg. A tengeren a *kalózok*, a szárazon a *rabló törzsek*, *rabló lovagok* veszélyeztetik a kereskedelmi hajókat, a vásárosokat és karavánokat. Egyesek el sem mernek indulni. A karavánokat fegyveres kíséret védi.

Vagyon-
biztonság.

I. István leánya, Mária mondásaként szokták idézni: „Magyarországon minden kéz rabol”. II. István görög háborúinak egyik oka az, hogy a magyar kereskedőket kifosztották. Bréma és Lübeck 1158-ban szövetséget kötnek kereskedelmi érdekeik közös védelmére, a rablók kiirtására és a rablólovagok legyőzésére. A Hanza jól felügyezett hadsereggel és hajóhaddal rendelkezik.

4. Számos ügylet abban marad, ha a költségek, melyek az *vámok* árú továbbításával előreláthatólag fel fognak merülni, nagyok. Az árú *beszerzési árát növelő s az árúcsere létrejöttét akadályozó ilyen költség: a forgalomba hozott árú után, útközben, a legtöbbszor az államkincstár javára, szedett vám.*

A *vámszedést* valójában a *középkori hűbérurak* *honosítják meg*, midőn azon kereskedőktől, a kiknek a rabló lovagok fosztogatásai ellen oltalmat nyújtanak, elsősorban a *zsoldosok tartásával járó költségek megtérítése gyanánt*, portékáik mennyisége és minőségéhez mért ellenszolgáltatást kérnek, illetve midőn a birtokaikon átvonuló utasoktól az utak használatáért, a hidak rongálásáért, *híd- vagy útvámot követelnek* azon kiadásaik megtérítése czimén, melyek az utak és hidak kiéptése és fentartásával jártak.

Közben-
vámok.

A vámszedési jog később a fejedelmi kegy megnyilatkozásának, kiváltságnak folyománya, bevételi forrás, melyet a városok, kerületek, tartományok és egyesek jól teljesített közszolgálatért, de legfőkép a harez terén szerzett érdemekért és a hadviselés költségeihez való hozzájárulás jutalmazásaképen kapnak.

Határvámok.

Amerika felfedezése után, V. Károly korában, a vámok már *általános jellegű, az ország határait átlépő áruk után szedett, az államháztartás rendes bevételi forrását képező fogyasztási adók alakjában alkalmaztatnak*. Igazi jelentőségük ezen fejlődési mozzanattal kezdődik. Kitűnik, hogy vámokkal a *külkereskedést irányítani lehet, sőt a fogyasztást a belföldi termelésnek biztosítani, mi több, a belforgalmat egészen elszigetelni is sikerül*. Alkalmazásuk, megszabásuk tekintetében *vámpolitikai elvek* s ezek karakteréhez képest *vámrendszerek* képződnek; kivetésük, beszedésük és az ellenőrzésük számos intézkedést és hatósági cselekvényeket, úgynevezett vámügyi igazgatást tesz szükségessé.

Vámpolitika.
Vámrendszer.
Vámügyi
igazgatás.

A külkereskedelmi politikában *három* egymástól eltérő irányt és ezen politikai irányokhoz alkalmazkodó, ugyanannyi más és más politikai elveken nyugvó *vámrendszert* is mutat fel a fejlődés. A *prohibitív* külkereskedelmi politika vámrendszere is tilalmi, azaz olyan, a mely a vámok alkalmazásánál *az elszigetelést, függetlenítést*, a vámtételek megszabásánál pedig bizonyos cikkekkel vagy bizonyos irányban való *kereskedésnek* — a teljes tilalmazással egyértelműnek vehető — *korlátozását* tartja szem előtt.

Tilalmi vám.

Védvám.

A *protektionistikus* külkereskedelmi politikának védvamos a vámrendszere, azaz olyan, mely a vámok alkalmazásánál a *belföldi termelés pártfogását*, a vámtételek megszabásánál pedig a *külföld versenyének korlátozását* tekinti czélnek. A korlátozás kiterjed egyfelől mindazon termékekkel való kereskedelemre, melyekben a hazai termelés csak a külföldiek drágítása mellett számolhat a belfogyasztásra; másfelől elmegy legalább is azon szükséges mértékig, melyet a kül- és belhoni termelés költségeinek viszonylagos különbsége szab meg.

Az *áruforgalom-szabadságának elvére alapított* külkereskedelmi politika vámrendszere a nemzetközi árucserre útjába

elvileg nem állít korlátokat, csak *pénzügyi érdekből és kiegyenlítésül alkalmaz vámokat*; amaz esetben, hogy *bevételeket* Pénzügyi vám. biztosítson az államnak, emebben, hogy a külföldi árukat, melyeket a belföld is előállít, *legalább oly mértékben sújtsa*, mint a hogy a belföldi termelést adók vagy egyéb közterhek nyomják.

A *vámügyi igazgatás* terén a következő jelentősebb elnevezésekkel találkozunk: *vámterület*, *vámtariffa*, *elvámolás*, stb. Vámterület.

A *vámterület* az *országnak vámvonallal bekerített, azon-egy vámtariffa hatálya* alá tartozó része. Ha több országnak azon-egy a vámvonala: *közös a vámterülete* is. A vámterület a legtöbbször azonos az állam területével; ámde vannak esetek, hogy nagyobb avagy éppen kisebb emennél. A vámvonalon belül eső, az idegen államterületből csak vámkezelés szempontjából kiszakított területnek neve: *vámbezlet*. Az állam területének azon része, mely a vámtariffa hatálya alól ki van véve, a vámvonalon kívül van: a *vámkülzet*. Ugyanazon terület egyidejűleg vámbezlet és vámkülzet lehet, amaz a vámvonalba bekebelező, emez a vámvonalából kirekesztő állam szempontjából,

A *monacoi fejedelemség vámbezlete* a *francia vámterületnek*. A szabad kikötők vámkülzetet képeznek, mert területük a vámvonalon kívül esik. Ujabban elégségesnek találja a vámügyi igazgatás a kikötő egy részét a szabad kereskedésnek fentartani. Ez az elkerített része a *fiumei kikötőnek*: a *punto franco*.

A *vámtariffa kiadvány*, mely a *vámszabályzatot*, az *vámtariffa*. Vámtariffa. *igazi tariffát, árulajstromot tartalmazza*. A *vámszabályzat* azon határozmányok foglalata, melyek értelmében az *elvámolás* történik s az *árulajstrom* betűsoros vagy osztályzatos *felsorolása az árúnemeknek*, kiegészítve a *tariffával*, vagyis megjelölésével annak, hogy az egyes kategóriák minő *vámegység* szerint és minő *vámtétel* alá esnek. A vámtariffa megalkotása az állam *autonom* ténye, *érvénye általános*, azaz hatályos mindazon államokkal szemben, melyekkel más, *kivételes elbánást biztosító, szerződéses* megállapodás nincsen. A szerződésen alapuló *tariffa* eszerint *kivételt képez* és nem külön *kiadványként*, hanem a szerződésnek alkotó része gyanánt kerül nyilvánosságra: Innét az *autonom* vagy *általános és szerződéses tariffának* megkülönböztetése.

1) Autonom / általános / vámtariffa
2) Szerződéses

Kiviteli-,
Átviteli-,
Behozatali
vám.

A vámtarifában *előforduló* vámtételeknek, a szerint, a mint az árúnak a vámterületről kivitele, a vámvonallal kerített területen való átszállítása, avagy a vámvonalon behozatala alkalmával alkalmazandók: *kiviteli, átviteli és behozatali* vám a nevük.

A kiviteli vámok eredetileg a külföldi vevő megadóztatását célozták. Egyrészt, mert bebizonyosodik, hogy a legtöbb esetben nem sikerül az állami terhek egy részét a külföldre tolni, a XVII. századtól kezdve hanyatlak a kiviteli vámok jelentősége. Ma a délamerikai köztársaságok, tropikus árúk után, melyekben Európa behozatalra van utalva, pénzügyi érdekből, Belgium, Hollandia, Svájc nyersanyagok, állati termékek után, — hogy ezek kivitelét a honi ipar érdekében nehezítsék, — szednek, Anglia, Németország és Franciaország egyáltalán nem szednek kiviteli vámot.

Az átviteli vámok ma már csak a mult jelentőségével bírnak Törökország kivételével egyetlen állam vámtarifája sem ismeri. Eredetileg az utak használatáért és a szállítás tartama alatt — vagyonsbiztonságból — igénybevett védőkisérlet költségei czimén követelt illetékek voltak. Jelentőségük a vagyonsbiztonsági állapotok javulására esőkken. Utóbb, mert az átviteli vámmal megrótt árú az ily vámot szedő állam megkerülésével ügyekszik célhoz és ebből nagy közgazdasági hátrányok támadnak, megszűnnek.

A behozatali vámok jelenleg pénzügyi és védővámokként szerepelnek. Amazok alkalmas bevételi források, a gyarmatárúk (kávé, tea, fűszerek, cacao, déligyümölcs), drága szövetek, csipkék, különleges élelmi szerek stb. fogyasztása után szedett adók; emezek a honi ipar fejlesztésének ismert eszközei.

A vámtarifában *nem fordulnak elő a különbözeti és a harczyi vámok*, mert ezek a vámtételek épúgy, mint a szerződéses vámtarifái, melyek bizonyos *provenienciájú* árúkra vonatkoznak, az autonóm tariffával szemben érvényesülő *kivételek*.

Különbözeti
vám.

A *különbözeti vám* a rendes vámtételnél *alacsonyabb* megrovást, kedvezőbb elbánást jelent. Az állam a kivételesen alacsonyabb vám szedésével bizonyos kikötőnek, határállomásnak forgalmát kívánja emelni, mert érdekében van a külföldi árúk forgalmát ezen belépő állomás felé irányítani.

Harczyi vám.

Autonóm

A *harczyi vám* a vámháború, illetve megtorlás eszköze, az autonóm vámtariffa tételénél *magasabb* megrovás, melynek czélja azt az államot, mely vámügyi intézkedéseivel károsítja a közgazdaságot, méltányosabb eljárásra szorítani. A harczyi vám gyakran csak a jövőre tartogatott fenyegetés, mely azon

esetre lesz megvalósítandó, ha a közgazdaság érdekét érintő sérelem tényleg bekövetkezett.

Az *elvámolást* a vámtarifában kitett vámegység és tétel alapján, a vámszabályzat értelmében vámhivatalok végzik.

Az elvámolás az áru súlya, értéke vagy darabszámának alapul vételével történhetik. A súly, mérték, érték vagy darab egysége a vámolás alapegysége. Az alapegység szerint érték- és specifikus (súly-, mérték- vagy darabszám szerinti) vámokat szokás megkülönböztetni.

Érték és specifikus vámok.

Tapasztalás szerint az értékvámok jelentősége csökken, miután az áru értékének megállapítása körül a megbízhatatlan bevallást tevő fél és a vámközegek között elkerülhetetlenek a nézeteltérések. A nézeteltérések eseteivel számolva, két irányban is igyekszik segítséget találni a vámügyi igazgatás. Fix értéktariffát állapít meg egyfelől, mely egyenlőképpen kötelezi a vámhivatalokat, másfelől megengedi, hogy a vámhivatal, a mennyiben az értékre nézve megállapodni nem tudna, az árut magához válthassa.

Ujabbán az érték- és specifikus vámok előnyeit olyképp egyesíti a vámügyi igazgatás, hogy oly specifikus vámokat alkalmaz, melyek súlyra, darabszámra szólnak ugyan, de az áru értékéhez alkalmazkodó fokozatokkal is bírnak.

Például az üvegárút súly szerint vámolja el, ámde többet fizettet az értékesebb csiszolt vagy fehérárú, mint a zöld és csiszolatlan üveg után.

Az értékvámok Belgiumban Németalföldön, Törökországban, Bulgária és Szerbiában, továbbá Északamerikában honosak. Anglia, Francia- és Németország, az Osztrák-Magyar monarchia vámügyi igazgatásában az értékvámoknak már igen kis szerepük van.

A vámok rendkívül *megbénítják* az árucserét a nemzetközi forgalomban, mert a) a *kereskedelmi árszámításban* a vám külön tételt képez, gyakran oly magasat, hogy az ügylet abban marad; b) a *vám összegét előlegezni kell* és a vámárúkkal való kereskedés folytatásához több tőke igényeltetik; c) mert a *vámkezelés nehézkes, hosszadalmas, gyakran zaklató.*

Hatás az árucserére.

A vámok hatásának enyhítésére egyfelől a *vámkezelési eljárás egyszerűsítése*, másfelől oly intézkedések bizonyultak alkalmasaknak, melyek a vámok terhet elviselhetőbbé teszik.

Ez utóbbiak közé tartoznak a *vám visszatérítések, a vámhitel engedélyezése, szabadraktárak berendezése* stb.

Visszvam.

A vám visszatérítésének akkor van helye, ha a vámköteles árut importáló cég előzetesen bejelenti a vámhatóságnak, *hogy a behozott árú bizonyos időn belül ismét exportáltatni fog és utólagosan igazolja, hogy a kivitt árúk a behozottakkal — nemük szerint — teljesen azonosak.* A visszatérített vámnak *visszvam* a neve.

A vám visszatérítési eljárás egyszerűsítése céljából gyakran arra is ad *engedélyt* az államkormányzat egyes iparvállalatoknak, hogy, vámbiztosíték letétele mellett, *vámmentesen* hozhassák be az árúkat, kikötvén, hogy az árúkat bizonyos időtartamon belül ugyanazon vagy feldolgozott állapotban és az azonosság igazolása mellett tartoznak ismét kivinni.

Kikészítési
forgalom.

Nagy jelentősége van ezen engedélyeknek a *kikészítés, javítás, finomítás, péld. festés, hímzés* vagy másnemű feldolgozás *céljából importált árúk forgalmában.*

Ezen alapon van engedélyük nálunk egyes kiviteli czégeknek gyaratoló bőr, gyaratoló szövet és drót vámmentes behozatalára az azokból előállított gyaratolók kivitelének feltétele mellett; másoknak külföldi fapipák és tajtékpipák vámmentes behozatalára felszerelt, tisztított és kijavított állapotban, tokokban leendő kivitelüknek feltétele mellett; ismét másoknak külföldi pamutárú, czérna és gombok behozatalára, az azokból kézi varrással előállított piperezikkek kivitelének feltétele mellett stb.

Ezen alapon állott a nálunk 1900. évi január hó 1-én megszüntetett őrlési forgalom. A vámterületen üzemben levő málmok, vámbiztosíték mellett, őrlés végett gabonaneműeket hozhattak be és a mennyiben a megőrlés egy év alatt megtörtént, minden 70 kilogramm kivitt búzaliszt és 65 kilogramm kivitt rozsliszt után 100 kilogramm búzáért vagy rozsért fizetett vámot kaptak vissza a letett vámbiztosítékból. Azt, hogy a kivitt liszt tényleg a behozott gabonából készült, — nem volt szükséges igazolni.

Vám-
előjegyzés.

A vám visszatérítésével azonos a jelentősége azon könnyítésnek, mely *vámelőjegyzési eljárás* mellett lehetővé teszi *belföldi* készítményeknek valamely külföldön rendezett *vásárra* vagy *kiállításra* elszállítását és azon esetre, ha ott el nem kelnének és azonosságuk kétségtelenül igazoltatik, *vámmentesen* visszazállítását a vámterületre.

A vámterületre visszakerülő göngyöknek (gabnázsákok, szesz- és boros hordók) behozatala — kellő igazolás mellett — vámmentesen történik.

A *vámhitel* engedélyezése a *vámfizetés elhalasztását teszi* Vámhitel. lehetővé, oly időpontra, melyben a vámárú már a valóságos fogyasztó kezébe került és a vámfizetésre köteles fél a vám összegét már bevételezte. A vámkincstár e hitelt *biztosíték* ellenében, mely értékpapirokból, jelzálogi bekeblezésből avagy kezességből áll, adja meg.

A vámhitellel egyenlő értelmű kedvezményt nyújt a vámkincstár akkor, midőn a vámköteles árukkal kereskedőnek a vámház-épületben — mérsékelt bér mellett — *záros raktárhelyiséget* bocsát rendelkezésére, melyben a vámárú-készlet — transito — *szabadon* és vámmentesen, a tulajdonos rendelkezésére, de a vámhatóság ellenzára mellett, fekszik addig, míg el nem dől, belföldön vagy külföldön talált-e vevőre? Mindig csak az a mennyiség vagy darabok esnek elvámolás alá, a melyek belföldre adatnak el. A készletről pontos könyvvizetés ad számot; az újból külföldre továbbított mennyiség a készletből leiratik.

Még további könnyítést jelent a vámhatóság azon engedélye, mely feljogosítja a vámárúval kereskedőt arra, hogy árúját a szabadraktárban *kezelhesse*, apróbb rekeszekbe, csomagokba oszthassa, keverhesse, tisztíthassa, péld. a kávé hordókból bálókba aprózhassa, a különféle származású borokat vegyíthesse és szeszeseíthesse, a déli gyümölcsöket osztályozhassa és átrakhassa stb.

5. A szabad és fürge mozgást, mely éltető eleme a kereskedésnek, az ügyletek kötésébe is belévitte az üzleti élet. Előbb egy-két, majd több, a magánjog szabványaitól eltérő megállapodás jö *gyakorlatba* a kereskedők között kötött ügyletek tekintetében. A gyakorlatból utóbb *szokás* lesz és e szokásból, mihelyt a törvények codificatora figyelembe veszi, lassankint, önálló *kereskedelmi jog* fejlődik. S az államhatalom annál kevésbé tagadhatta meg a kereskedelmi szokások önálló codificálását, miután a *kereskedelmi ügyletek és a magánszemélyek megállapodásai között tényleg a következő különbségek* mutatkoztak: a magánjog alanya a személy, a kereskedelmi jogé az üzlet

szabadraktár
Külföldön
behozatala
el. külföldi
déli

Kereskedelmi törvény.

vagy vállalat; a magánszemélyek megállapodása: szerződés, a kereskedők szerződése: ügylet; a kereskedelmi ügyletek iparszerűek, a szerződések nem okvetlenül visszatérők; a szerződés értelmezésénél a használt szavak betűszerinti értelme, a kereskedelmi ügyleteknél a nyilvánult akarat az iránytadó; a kereskedelmi ügyleteknél nyereszkeskedési szándék is van, míg a magán szerződöket ily szándék nem vezeti.

Az árucserre fejlődésével fejlődik a kereskedelem külön joga is. A kereskedelem természete ugyanis mind több és több eltérést kíván a magánjog szabványaitól s az eltérések mind több szokást honosítanak meg, mind több szokásra nézve lesz kívánatossá az, hogy a kereskedelmi törvénykönyvbe foglaltassék.

Ilyen a magánjogiaktól eltérő, előbb a gyakorlatba bevitt, majd szokássá fejlődött és utóbb a modern kereskedelmi törvénykönyvekbe jutott szabványok a következők:

A ki kereskedelmi ügyletből kifolyólag kártérítést igényelhet, nemcsak a valóságos kárt, de az elmaradt haszon megtérítését is követelheti; a magánjogi szerződéseknel csak a kárt.

A kereskedelmi ügyleteknél a kötbér összege nincs korlátozásnak alávetve, míg a magánjog szabályai alá eső ügyleteknél a tulságos kötbért korlátozhatja a bíróság.

Kereskedők között kamatok minden megszorítás nélkül köthetők ki, mások között csak a törvényes kamat.

A kereskedők egymás között, minden külön megállapodás nélkül, a fizetés határnapjától kezdve, kamatokat követelhetnek.

Kereskedelmi ügyletek megkötéséhez nem kell külön formaság. A tett ajánlat elfogadása elegendő, stb.

Az árucserre fejlődésével még *különleges, tisztán kereskedelmi ügyletnek is keletkeznek*, melyek sajátos természetűek hasonlóképp, a magánjogétól eltérő szabályozást kívánt. Ily ügyletek: a *bizományi, szállítmányozási, fuvarozási, közraktári, biztosítási, kiadási ügylet.*

E szabályozás, mint az árucserre fejlődésének követelménye elől ki nem térhetvén az államhatalom: behatóan *megfigyeli* és aztán *alapúl* veszi a kereskedelmi szokásokat, mi több, kikéri a codificatio munkájában az *érdekelt kereskedelmi körök véleményét is.*

Azonképen, mint a hogy az ő külön természetének megfelelő törvénykönyvhöz jutott, jut az üzleti élet különleges jogszolgáltatáshoz is. Előbb — közös megegyezéssel — gyakorla-

tot, majd szokást honosít meg a kereskedelmi perek sajátos elbirálása tekintetében, míg azután meggyőzi az államhatalmat egyrészt arról, hogy a kereskedelmi jogesetek elbirálásánál a bírói belátásnak nagy tér nyílik és így a bíróságok megalakításánál annál kevésbé mellőzhetőek a gyakorlati kereskedők, miután csak ezek adhatnak kétes esetekben illetékes véleményt azon irányban, mi lehetett az ügyletet kötő felek akarata; de másrészt az iránt is, hogy a kereskedés különleges igényeinek csak a gyors elbirálás, a szóbeli és nyilvános tárgyalás felel meg.

Olaszországban már a XIII. században külön kereskedelmi bíróságok működnek, Franciaországban a XIV. században; francia mintára később Németországban is.

Nálunk a kereskedelmi ügyek elbirálására hivatott törvényszéki ülésekre ülnököket hívnak meg, kiket a piacz előkelő kereskedői és iparosai sorából a kerületi kereskedelmi és iparkamara választ.

A kereskedelmi jognak codificálásával és a modern jogfelfogáson épült váltó- és esődtörvény megalkotásával, valamint a kereskedelem igényeinek megfelelő jogszolgáltatás életbeléptetésével, az árúcsere nék általában, de főként a nemzetközi cserének akadályja kerül el az érintkezés útjából, miután elrettentő az oly állam piaczaival való érintkezés, a mely államban a hitelező nem találja meg azt a jogvédelmet, melyet előrehaladott államok kereskedői élveznek.

Vásár.

6. A helyileg szétszórta fekvő gazdaságokban, a falun és városban, a havasokon és lapályokon élő termelők és fogyasztók utalva vannak arra, hogy egymással szükségleteik kölcsönös fedezése végett találkozzanak. S mert a termelő a maga gazdaságát, a fogyasztó a maga foglalkozását, amaz hogy árúján túladjon, emez hogy szükségletét beszerezze, nem hagyhatja el minden időben anyagi kár nélkül: szüksége áll elő annak, hogy a találkozás ideje és helye, szóval az alkalom megállapíttassék, rendszeresíttessék. A kereslet és kínálat találkozásának egyik alkalma, a termelők és fogyasztók érintkezésének helye és ideje: a vásár. Ez alkalom rendszeresítése egyfelől a szerepek megosztásából előállott parancsoló szükséglet, másfelől az árúcsere szaporításának célhozvezető eszköze.

Vevő és eladó lehetőleg alkalmas időt és helyet igyekeznek a találkozásra kitzütni. Oly helyet, mely földrajzi fekvésénél

Hely
vásár
hely
vásár

fogva könnyen megközelíthető, s oly időt, melyben sok ember találkozására van kilátás. Földrajzi fekvésüknél fogva alkalmas helyek: a tenger öblei, folyamok torkolatai, völgynyílások, közlekedési vonalak csomópontjai; a vásár megtartására alkalmas idő, a vallás vagy nemzeti szokás parancsából rendezett ünnepély, a vásár- és ünnepnap.

Athénben az olympusi játékokkal kapcsolatosan, Korynthusban az isthmusi játékok lezajlása után, Nürnbergben Sebald ünnepén, Londonban Bertalan napján, Mekkában a próféta sírjához való tömeges zarándoklás idején, Glasgowban Péter és Pál napján, nálunk a búcsúk alkalmából, a templomok patronusai napjain, tartatnak a vásárok.

Az összejövetel célja valójában a vallásos vagy nemzeti ünnepély; s csak az ünnepély — a mise (Messe) — végével veszi kezdetét a vásár. A német vásár szó eredetét innét származtatják; sőt a vásárnap szó is a vásár-nappal látszik egybefüggni.

Vásárjainkat maig is Lipót-, József-, Boldogasszony-napinak nevezik. Az országos vásárok máig is vásárnap gyűlnek.

A középkor hűbérurai és városai szívesen tettek a vásárok terjedelme és a forgalom szaporítása érdekében intézkedéseket, mert a vásár-helypénzből jövedelmük volt. Gondoskodtak a vásárt látogató kereskedők személy- és vagyonbiztonságáról, karavánjaiknak fegyveres kíséretet adnak a rabló lovagok támadásai ellen, a vásárhelyeken bódékat és állandó épületeket építenek, a melyekben a kereskedők kirakhatják portékájukat; elrendelik, hogy a vásár tartama alatt senkit sem szabad régibb keletű tartozásáért elzárni, hogy a vásári forgalomból eredő peres kérdéseket vásár-bíróságok intézzék el, a vásári rendet külön rendőrség tartsa fenn stb.

A gazdasági élet *heti-, országos-, világ- és idény-vásárokat* ismer.

A *hetivásár a kicsinyben vásárlás és árusítás alkalma. Napi szükségletekre, főleg élelmezési cikkekre vonatkozik, rövid tartamú, a nap egy szakára terjed, rövid időközökben rendszeresen követi egymást. A hetivásárokon eleinte a termelő közvetlenül a fogyasztóval érintkezett, később megéri azonban a közvetítés szüksége, miután egyfelől a falusi termelő számot vet az idővel, melyet a vásározás emészt és szívesen adja el a házánál jelentkező közvetítőnek (kofának) a vásárra szánt*

jószágokat; de másfelől azért is, mert a városban szaporodnak azok, a kiknek nincs tehetségük egyszerre egész hétre való készletet beszerezni és kénytelenek a közvetítőhöz fordulni, a ki naponta rendelkezésükre áll. Nagy népességű helyeken a mindennapos vásárlás annyira általánosodik, hogy a városi hatóság a *mindennapos vásárok* rendszeresítése céljából *vásárcsarnokokat* épít, ezekben szervezi azután a közvetítést, összpontosítja az élelmi szerek eladási piacját, hogy a közéletmezés körül reá háramló feladatokat megoldja.

Vásárcsarnok.

Az országos vásárok nagyobb időközökben, az év bizonyos szakáiban, rendszeresen, követik egymást. Távolabbi vidékről vonzanak vevőket és nagyobb körben keltenek érdeklődést az eladásra. *Forgalmuk kiterjed az élő állatokra és a vidéki ipar készítményeire is. Jelentőségük ma csökken,* mert az állandó kereskedelem feleslegessé teszi ezt a rendszeresen visszatérő alkalmat; a szükségletek vásárok nélkül is kielégíthetők és az eladással sem kell ma már a vásárig várni. A közlekedési eszközök mai tökélye mellett és a vagyonsbiztonság jelen viszonyai közepette azon okok, melyek a kereskedésnek újszólván csak alkalmoszerű gyakorlását engedték meg, megszűntek.

Országos vásár.

A világvásárok nemzetközi jellegű, külföldiek által is látogatott alkalmak. A francziák *foire*-nak, a németek «*Messe*» néven nevezik. Ilyenek voltak a múltban a troyesi, mekkai, továbbá a beaucairei Franciaországban, a sinigagliai Olaszországban, a budai nálunk, a glasgowi Angliában; s ilyen még ma is a nisni-nowgorodi Oroszországban és a lipcei Németországban. Jelentőségük ma már nem nagy.

Világvásár.

Az idényvásár bizonyos árucikk forgalma érdekében alkalom- vagy évadszerűen, évenként egyszer, rendezett sokadalom. Ily idényvásár a boroszlói, losonci, budapesti, miskolci gyapjúvásár a nyírás befejezte után, a moszkvai szörmevásár az őszi elején; ilyen jellegű vásár volt a minden aratás után Bécsben rendezett gabnavásár.

Idényvásár.

7. Nyugat-Európa tengerparti városaiban, de főképp Brügge-, Antwerpen- és Amsterdamban, már a középkor késő századaiiban élénk kereskedés folyt. E városok kereskedői a *szórakozásra szánt órákban* előszeretettel keresték fel a tengerpart

A börze
keletkezése.

sétányait s azon utcáikat, melyekben találkoztak egymással mindazok, a kiket a foglalkozás egyneműsége és az érdekek közössége szorosabb kapcsolatba hozott. *A beszélgetés az üzleti eseményekről, a konjunkturáról, a várható kilátásokról és az árak alakulására befolyással bíró tényezőkről folyt.* Ez a mindennapos érintkezés utóbb már annyira nélkülözhetlenné vált, hogy rendszeres találkozási helyet és időt követelt. Előbb nyilvános helyeken, később külön e célra bérelt épületekben, történik meg e találkozó. *Annak a helyiségnek, melyben valamely jelentékenyebb kereskedelmi piacznak üzletemberei, tehát a bankárok, kereskedők, hajósok, biztosítók, ügynökök a nap bizonyos órájában találkoznak, hogy egymással az üzletről értekezzenek és ügyleteket kössenek: börze a neve.*

Az első börze Brüggeben keletkezett. A ház, melyben a börze helyiséget bérelt, állítólag van der Burse tulajdona volt; mások szerint az utca, melyben e ház állott, «Bersenstraat»-nak volt elnevezve; mások szerint e ház homlokzatán három pénztárczából álló symbolum volt. Innét a börze elnevezés. A magyar tőzsde szó a török «tudzsár»-ból származtatható, a mi tőzsért, kereskedőt jelent.

A XVII. században a börzék már nyilvános jellegű intézmények, melyeket az állam elismer, mi több, — mint Franciaországban — az állam maga állít fel.

A budapesti áru- és értéktőzsde 1864 jan. 18-án nyílt meg. A pesti Lloyd-társulat kezdeménye.

A tőzsde ma — átvitt értelemben — azon üzletemberek — felsőbb helyen jóváhagyott szervezet értelmében működő — egyesületét jelenti, a kik a tőzsdeépületben a nap bizonyos órájában, ügyletek kölése és az üzletesemények megbeszélése végett rendszeresen találkoznak.

Nemei.

A gazdasági élet áru- és értéktőzsdéket ismer. Az áru-tőzsdék ismét termény (mezőgazdasági) tőzsdék, ha a forgalmuk tárgyai gabonaneműek, örlemények, hüvelyesek, olajmagvak, szesz, kávé, rizs, avagy kőnyv-, petroleum-, cukor-, vas-tőzsdék, ha csak e különleges cikkek egyikének piacjai. Az értéktőzsdei forgalomban hitel- és értékpapírok adatnak és vétetnek.

Szervezete.

A tőzsdét a tőzsdelátogatók alkotják; ezek a tőzsde tagjai. A tőzsdelátogatók közgyűlése választja meg a tőzsde-tanácsot.

Tőzsde
Fogalma.

A tőzsde tanácsa a tőzsde képviselője kifelé, ez igazgatja a tőzsde belső ügyeit. A tőzsdetanácsban az államkormányzatot tőzsdebiztos képviseli.

A tőzsdetanács *hatáskörébe* tartozik a) a tőzsdei szokványok formulálására és módosítására vonatkozó kezdeményezés és intézkedés; b) a tőzsdebiróságnak esetről esetre megalkotása és c) a tőzsdeidő megszabása.

A tőzsdei életben az ügyletek megkötésének formáságaira nézve, a feltételek megállapítása, a szállítás eszközlése, a fizetés teljesítése és a halasztás engedélyezése tekintetében évek hosszú során *gyakorlat* fejlődik ki; a gyakorlatból *szokás* lesz. *Ezt a szokást megfigyeli a tőzsdetanács, szövegezi és szabályokba foglalja.* A gyakorlatból szokássá fejlődött és a tanács által formulázott eljárási módozatból *az egész tőzsdei forgalmat kötelező szabály* lesz. Ez üzleti szabályok a tőzsdei szokványok, usanceok.

Szokványok.

A tőzsdebiróság *kereskedelmi és választott bíróság.* Kereskedelmi, mert minden vitás ügyet szóbeli tárgyalás útján, gyorsan és a felszólamlás kizárásával intéz el.

A felek — felperes és alperes — előadják a bíróságnak a tényállást, bemutatják az álláspontjuk megvilágítására és igazságuk védelmére vonatkozó bizonyítékokat, elhozzák magukkal tanuikat. A bíróság tájékozva lévén, visszavonul, tanácskozik és kimondja ítéletét.

Bíróság.

Választott bíróság, mert a tőzsdetanács tagjaiból, esetről esetre, választás útján alakítatik meg. A felek mindegyike a szokványok vagy a megállapodáshoz képest 1—1, 2—2, 3—3 stb. tagot választ a bíróságba. A megválasztottak egy harmadik, ötödik, hetedik tőzsdetanácsos személyében elnököt választanak. A tőzsdebiróság e szerint mindig páratlan számú tagokból áll.

A nap azon szaka, melyben a tőzsde terme a látogatóknak nyitva áll, a mikor a látogatók ott megjelennek és ügyleteket kötnek: a tőzsdeidő.

Tőzsdeidő.

A rendes tőzsdeidő a nap déli óráiban van. A zárlatot csengéssel szokás jelezni. Az esti órákban nem a tőzsde termében, hanem a tőzsde környékén, Párisban a boulevardokon, találkoznak a tőzsdei üzérek. Ez a magánösszejevetet: a boulevard-forgalom, az esti tőzsde.

A rendes tőzsdeidő előtt egybegyűlt tőzsdelátogatók képezik az

előtözsdei, a tőzsdeidő után közvetlen még együttmaradók az *utó-tözsdei*.

Tőzsdei élet.

A tőzsdelátogatók között: *saját számlára üzérkedők*, bankok és cégek képviselőiben eljáró *meghatalmazottak*, *magánügynökök* és hivatalos *alkuszok*, továbbá *à la hausse* és *à la baisse* spekulánsok vannak.

A *hausse-consortium* az üzérkedők alkalmi egyesülése, melynek célja az olcsón vásárolt árut a mesterségesen felszöktetett árfolyamon, nyereséggel eladni. Ellenlábasa a *baisse-consortium*.

Parquet a tőzsdeterem korláttal kerített része, a melyen belül az alkuszok tartózkodnak. Átvitt értelemben az alkuszok egyeteme.

Coullisse a terem egyéb része, illetve az ezen területen elhelyezkedő tőzsdeközönség, a saját számlára üzérkedők összessége.

Contremine azok ellenaknája, a kik az árfolyamok mesterséges csökkentésén dolgoznak.

A tőzsdei életben jelentékeny szerepet játszanak a *közvetítők*. A közvetítés különfélekép van szervezve az egyes tőzsdéken; a legtöbb tőzsdén nem képez szabad, de bizonyos feltételekhez kötött foglalkozást; mi több, egyes tőzsdéken külön kinevezik az alkuszokat, esküt kérnek a közvetítőtől. A *hivatalos*, *kinevezett* és *hítes alkuszok* mellett még rendszerint *magánügynökök* is közvetítenek ügyleteket.

Nálunk alkusz minőségében csak az kap megbízást, a ki a tőzsdének több év óta tagja lévén, ismeri a tőzsdei életet, biztosítékot tesz le és magyar honpolgár.

Ausztriában hivatalos alkuszok és magánügynökök, Németországban kinevezett hítes alkuszok és ezek mellett magánszemélyek is közvetítik az ügyleteket. Franciaországban az állam nevezi ki a tőzsdei alkuszt, számuk korlátozva van (60), külön syndicatust képeznek, egy negyedmillió frank biztosítékot tesznek le és nagy a befolyásuk.

A tőzsdei életben a következő *műkifejezések* a használatosabbak:

Appoint czimletet, egyes darabot jelent az értékpapirforgalomban.

Arrangement alatt rendezést, leszámolást kell érteni.

Bianco az eladás akkor, ha előre, még mielőtt az áru vagy érték kezünkben volna, történik.

Borderaux a szállított értékpapírok jegyzéke.

Committens ügyfelet jelent.

Cotirozni annyit tesz, mint valamely értéket vagy árut a hivatalos tőzsdei árfolyamjegyzékbe felvenni. Erre az engedélyt a tőzsdetanács adja meg. A cotirozásért illeték jár.

Depót letétet jelent, melynek ellenében valamely bank-üzlet vagy bizományos ügyfelének folyó számlát nyit vagy ügyletet köt. A magánszemélyektől az előállható árfolyamveszteség esetére, biztosítékul, *fedezetet* szokás kérni. Nagy árcsökkenés esetén *pótfedezetet* kell adni.

Engagement általán tőzsdei kötelezettséget jelent, míg *impegno* alatt a vállalt kötelezettséget együttvéve szokás érteni.

Erős kéz — *gyenge kéz* az értékpapírforgalomban az, mely az értékeket bírja.

Jegyzés alatt a napi árat vagy árfolyamot szokás érteni, de a módot is, a hogy a jegyzés készül.

Kötést képez az értékpapír vagy áru bizonyos mennyisége (25 drb, 500 q), a melynél kevesebbet venni vagy eladni nem szokás.

Limit a bankárnak, bizományosnak vagy alkusznak adott megbízás korlátozását jelenti. Limitált az ordre, ha korlátolt a megbízás.

Realizálásnak az eladást szokás nevezni.

Ultimo a hó utolsó napja, a lebonyolítás, fizetés stb. esedékessége.

A tőzsde *hangulata* nem egyforma. A hangulat lehet *szilárd*, *lanyha*, *kedvetlen*. *Panique* fogja el a tőzsdét, ha a körülmények minden áron és tömeges realizálásra ösztönöznek.

A tőzsdén megkötött ügyletek alapján rendszerint a tőzsdetanács egy tagjából, a tőzsdebiztosból és a jogosított alkuszokból álló bizottság hivatalosan állapítja meg az egyes árúk és értékpapírok napi árat és ezt a *hivatalos árfolyamjegyzékbe* iktatja.

Az ügyleteket a tőzsdén *szóbelileg* vagy *írásban* szokás kötni. A szóbelileg létrejött kötések utólag szintén írásba foglaltatnak. Az ügylet alapját tehát mindkét esetben a *kötlevél*

Tőzsdei
ügyletek.

képezi. Kötlevelet mindkét fél állít ki, s ezek aztán kölcsönösen kicseréltetnek olykép, hogy az eladó a maga részéről aláírt kötlevelet átadja a vevőnek s egyben bemutatja ennek aláírás végett az ellenkötlevelet. A kötlevel lényeges kellékeit az üzleti szokványok írják elő.

Ha az ügyletkötés közvetítő útján történt, az végezi a kötlevelek kicserélését.

A szállítás szempontjából, azaz azon ügyleti feltételt illetőleg, mely az eladott áru vagy érték átadásának idejét jelöli meg, az ügyletnek két nemét különbözteti meg a tőzsdei élet: az *effectiv*, azaz *azonnal* és a *bizonyos határidőben való szállításra kötött* ügyleteket.

Effectiv és szállítási határidőre kötött.

A határidő-ügyletek ismét *feltétlenek*, *fix* ügyletek vagy *feltételesek*. Az *előbbie*k folytán *vevő és eladó korlátlan nyereséménykilátással szemben korlátlan kockázatot vállal*. A két *fél speculatiója ellentétes*. A vevő hausszera számít; ügyletet köt, mert azt hiszi, olesón vesz, az áru vagy érték ára az esedékesség napján magasabb lesz a vétel alkalmából fizetett árnál vagy árfolyamnál, tehát a nyeresége biztos. Az eladó ellenben úgy gondolkozik, jól tette, mikor eladta az árut vagy értéket, mert az áru vagy érték az esedékesség napján olesóbban fog jegyeztetni. A *feltételes határidőügyleteknek lényege, hogy a vállalt kockázatnak mértéke meg van szabva*, illetve az, hogy *a felek egyike bizonyos megállapított díj ellenében előre biztosítja magának azon jogot, hogy az ügylettől visszaléphet* és így tudja, hogy *a legrosszabb esetben sem veszít többet, mint a kikötött biztosítási díjat, holott nyereséménykilátásairól lemondania nem kell*. Ezen ügyleteket *díjügyleteknek* is hívják.

Díj ügyletek.

1/ vételre
2/ szállításra

A díjügylet *vételre* szól, ha a felek egyike átvételre csinálja a kötetést, de díjat fizet, hogy az *átvételtől* — a fizetett díj elvesztése mellett, — *elállhasson*; ellenben *szállításra*, ha szállításra kötelezi magát és a díjat azért fizeti, hogy tetszése szerint *választhasson* az esedékesség napján a között, *kiván-e élni a jogával vagy sem?* A díjügylet úgy vételre, mint szállításra, azon feltétellel is köttetik, hogy a díj csak az esedékesség napján fizetendő és csak azon esetben, ha a fél nem vesz át vagy nem szállít, azaz eláll az ügylettől. A díjügylet ezen kü-

lönleges nemének «*dont*» a neve. A díjügylet előbbi két nemétől csak a díjfizetés időpontjában különbözik. *Kettős* a díjügylet azon esetben, ha a felek egyike kettős díjat fizet előre azért, hogy az esedékesség napján tetszése szerint átvehesse vagy szállíthassa a kötés tárgyát képező értékeket. Szállítani természetesen azon esetben fog, ha az esedékesség napján jegyzett árfolyam alacsonyabb; átvenni, ha magasabb a díjügyletben kötött árfolyamnál. *Stellage* a vételre és szállításra kötött kettős díjügyletnek a neve akkor, ha a díj nem előre fizetetik, hanem utólag és a díj azon két árfolyam között való különbözetben jut kifejezésre, a melyen a fél szállítani, illetve átvenni köteles.

A határidőügyletek nem mindig köttetnek komoly és szilárd alapon. Különbözeti
ügyletek.

Az előadottak szerint azt kellene hinnünk, hogy a határidőügyletek megkötésekor az eladó tényleg már birtokában van az árúnak vagy értéknek és a vevő a fedezetnek, úgy, hogy csak a szállítás határidejét halasztják el. Gyakran azonban az eladónak még nincsen meg az árúja és arra számít, hogy az esedékesség napjáig még megveheti azt, még pedig előnyösen, olesóbban, mint a hogy neki azt a kötött ügylet értelmében szállítani jogában áll, a vevőnek pedig nincs meg a fedezete és azon reményben ringatja magát, hogy az esedékesség napjáig túladhathat a kötésen, még pedig magasabb árfolyamon, mint a hogy a kötlevel értelmében azt neki szállítják. A felek ily esetben *nem veszik célba a komoly, effectív szállítást*, hanem *csak a különbözetre speculálnak*, a mely a vétel és a fedezéskép történt eladás, illetve az eladás és fedezésképen eszközölt vétel árfolyama között javukra mutatkozni fog. A határidőügyletnek ez esetben *különbözeti* a neve. S miután e kötések árúja vagy értékei tényleg a *papiron maradnak*, s így ezen ügyletek forgalma tetemesen meghaladhatja a tényleges árú- vagy értékészletek mértékét: kaput nyitnak a szabad, korlátlan *üzérkedésnek*. A különbözeti ügyletek az árúüzletben — Üzérkedés. egyöntetűen — *bizonyos szokványyszerű mennyiségre és minőségre szólnak* (szokványbúza, zab).

A tőzsdei határidőügyletek lebonyolítása körül a *felmondás, a leszámítoló irodák működése, a felszámolási árfolyam megállapítása, a lebonyolító bizottság hatásköre, a fizetés-* Lebonyolítás.

képtelenség kinyilvánítása és a hosszabbítás képeznek figyelemreméltó mozzanatok.

Határidő.

A lebonyolítás a *határidővel* következik be. A határidőt ezen kifejezések: a hó elején (a hó 1-étől bezárólag 10-éig terjedő idő), a hó első felében (a hó elsejétől bezárólag 15-éig terjedő idő), a hó második felében (a hó 16-ától bezárólag a hó utolsó napjáig), a hó közepén (15-én), a hó végén (a hó utolsó napja) vagy az áruüzletben őszre (szeptember—október), tavaszi (márcz. hó 15-től május hó 15-éig) jelzik a kötésben.

Felmondás, óvás.

A szállítás *felmondásra* teljesítetik. A felmondás ajánlott levél vagy a tőzsde titkári hivatala útján történik. A felmondási idő *két—öt nap*. A felmondásra az *eladó* van jogosítva. A késedelmes fél ellen *óvásnak* van helye. Ez óvásban közli a fél a késedelmessel szemben, valjon azon jogával kíván-e élni, hogy az ügylettől *eláll*, avagy a *szerződés teljesítését kívánja-e és azon kár megtérítését*, mely a késedelemből eredt avagy azt írja meg, hogy már fedezte magát, azaz *kényszerből megvétette a késedelmes fél rovására* az ügylet értelmében szállítandó árut, illetőleg *kényszerből eladatta* az átvenni kötelezett mennyiséget és a kikötött ár és a magasabb bevásárlási, illetve a csekélyebb eladási ár közti *különbséget* követeli; avagy végül arról értesíti ügyfelét, hogy *a kényszervétél és eladás foganatosítása nélkül* azt a *különbséget* követeli, mely a teljesítés helyén és idején, az *ügyletben kikötött és a piaczi, illetve tőzsdei ár közt van*.

Leszámítoló iroda.

A *különbséti* ügyletek egész lebonyolítása, tehát a felmondás és az elszámolás, a *leszámítoló iroda* útján történik.

A leszámítolási irodát külön intézet kezeli. A leszámolás rendjét a tőzsdei szokványok állapítják meg.

Az első áruüzleti leszámoló iroda 1882-ben Havreban keletkezett. A *caisse de liquidation des affaires au marchandises* 4 millió frank alaptőkével alakult részvénytársaság. Hamburgban és Párisban 1887-ben, Marseilleben és Londonban 1888-ban jött létre. Budapesten a giro- és pénztáregylet részvénytársaság kezeli úgy az érték-, mint az áru-üzletben a leszámolást.

Leszámoló árfolyam.

A leszámolás a tőzsdetanács árjegyző bizottsága útján megállapított napi *leszámoló árfolyam* alapján történik. A leszámolásból eredő különbséti összegek a fizetés napján, a le-

számoló irodánál fizetendők be. Azt, a ki délig nem teljesíti a kifizetést, még az nap *fizetésre képtelennek* jelenti ki a tőzsde-tanács. A fizetésre képtelennek összes különbözőeti ügyleteit a tőzsdei tagok sorából alakított *lebonyolító bizottság* rendezi. A rendezés *végrehajtás jellegű eladások, illetve vételek útján* történik.

Fizetés-
képtelenség.

Az ügyletet kötő felek gyakran meghosszabbításban állapodnak meg, azaz az eladó kijelenti, hogy kész későbbi időpontban is szállítani és a vevő, hogy hajlandó az átvételt elhalasztani.

Hosszabbítás.

Az értékületben a meghosszabbítás körül a közvetítő harmadiknak (banknak, tőkepénzesnek) is nyílik szerepe, ha a felek egyike a meghosszabbításba nem mehet bele. A hosszabbítást kérő és a most említett harmadik személy között új ügylet jó ilyen esetben létre, melyből folyólag az utóbbi az értékeket előbbi helyett egyelőre átveszi vagy szállítja. A közvetítés — pénzbőség idején — és ha a kostbavett értékpapírok kamatozása nagyobb, mint a mennyit a pénztőke a piaci kamatláb mellett hozna, nem kíván áldozatot, sőt valamelyes bonificatiót is biztosít a prolongáló félnek, ellenben pénzsükség idején és ha az értékek kamatozása csekélyebb annál, mint a mennyit a pénztőke a rendes piaci kamatláb mellett hoz, bizonyos kamatmegtérítést kíván. Az előbbi esetben a bonificatióknak *deport*, az utóbbiban a kamatmegtérítésnek *report* a neve.

Deport és
Report.

A tőzsde mai jelentőségében *központja* az illető piaci üzleti életének, *sükséglete* minden üzletembernek, ha a conjuncturáról és az arra befolyással bíró körülményekről tájékozást keres. A tőzsdei forgalomban alakúlnak e forgalom tárgyát képező árúk és értékek árai. *Piacz*, azaz a vevők és eladók találkozási helye és alkalma, mégis abban különbözvén a vásártól, hogy a tőzsdén csak bizonyos árúknak, jobbadán olyanoknak van forgalom, melyek közelebbi megtekintés nélkül is cserélhetők, hogy továbbá a szállítás nem követi ott nyomban az adásvételt és csak nagyban való kereskedés folyik.

A tőzsde
jelentősége

A tőzsdei intézményben *fényes megnyilatkozását* kell látnunk az üzleti élet gazdaságos és időt kimélő gazdálkodásának. Az üzletember keresi, mert üzleti ügyei telepéhez, irodájához kötik, és meg is találja a tőzsdében azt a helyet, a hol megjelennek mindazok, a kikkel tárgyalni, megállapodni valója

akad. Ott találja a jelentékenyebb áru- és értéküzletek képviselőit, továbbá a bankárt, a ki külföldi váltókat vesz és kínál, melyek más piacokon fizetendők, vagy melyekkel más piacon fizetést lehet eszközölni, ott találja az escompteurt, a ki váltóleszámítolást, a hajóst, a ki legközelebb induló hajójára rakományt, vagy viszrakományt keres, a biztosítót, nagyfuvarost stb.

A tőzsdének az árúcsere fejlesztésére gyakorolt hatása mellett emlékezni kell a tőzsdei élet *kinövéseiről* is.

Ily kinövése a tőzsdei forgalomnak az *agiotage*.

Agiotage.

A gyarló ember telve van előítélettel. Ily előítélet, hogy bizik a szerencsében, illetve az oly kedvező véletlenben, mely hirtelen, munka nélkül, gazdaggá teheti. *A szerencsében való bizakodás* a szerencse-próbára készítet, a könnyelműségig hiszékenynyé tesz, félreteszi a józan megfontolást és számítást. Az emberek ezen gyarlóságával számolnak azok, a kik a gazdasági fellendülés időszakaiban széphangzású tervezeteket dolgoznak ki merész, sok hasznot ígérő vállalatokról és a vállalat alapítókéjének beszerzése céljából *részvényjegyzési felhívásokat bocsátanak ki*, a sajtó és más nyomtatványok útján feldicsérik a részvények várható kamatozását, gyakran maguk is erejüket meghaladó összegekkel nyitják meg a részvényaláíráásokat, *hogy utóbb a részvényeket a tőzsdére vivén, felpénzzel (agióval) adhassanak túl az értékpapírokon és zsebrendughassák a hatalmas nyereséget*; egyszóval azok, a kik a tőzsdén az agiotagét üzik. A tőzsdei forgalom felkarolja ezeket az értékeket, *játékszenvedély* fogja el a tőzsde látogatóit és ezek útján a tőzsdétől távol álló elemeket is. Néhányan nyernek az árfolyamon, ez csak növeli a játékedvet s az agiotage addig tart, míg a részvények el nem keltek, s akkor következik a hiszékeny közönség kiábrándulása, a vállalat jövőjének alapos megismerése; a részvények árfolyama aláhanyatlik, nagy veszteségek állanak elő.

Ugyanez a szerencsés véletlenre számítás — és miután egyeseket nagy nyereségekhez juttat a tőzsdejáték, — a rövid idő alatt meggazdagodás vágya, teszi fogékonnyá az embereket a *különbözeti ügyletek* iránt. A forgalom ezekben az ügyletekben nagy mérveket ölt, a tőzsde valóságos sorsjáték színhelyévé lesz; egyes czégek *anyagi erejüket messze meghaladó kötele-*

Tőzsde-
játék.

zetségeket vállalnak, *szédelgés* kap lábra; még a tőzsdétől távol álló egyének is a speculatio terére lépnek, *tudásukat és jártasságukat meghaladó műveletekbe bocsátkoznak*, félrevezettetnek és kizsákmányoltatnak. A nagyarányú speculatio sűrűn szedi *áldozatait*, főképp azon körökben, melyeknek távol kellene maradni a tőzsdétől.

A nagy veszteségek hatása alatt álló közvélemény e kinövésekkel szemben a tőzsdei élet *megrendszabályozását* szokta követelni és még a tőzsdéhez közel állók is érzik, hogy a tőzsdei intézmény *erkölcsi színvonalának emelése feltétlenül szükséges*.

Gyakran maga a *tőzsde* saját hatáskörében, máskor a *törvényhozás* keresi a bajok orvoslását. A szédelgő alapítások és agiotage ellen azáltal, hogy *megszabják, minő árúk vagy értékpapírok képezhetik a tőzsdei forgalom tárgyát*; a félrevezetés, károsítás ellen azáltal, hogy *megszigorítják a tőzsdei tagok felvételére vonatkozó feltételeket* és távol tartják a tőzsdétől az oly elemeket, melyek nem oda valók; továbbá az által, hogy *kivánják, miszerint azok, a kik az üzleti tisztesség ellen vétnek, a tőzsde fegyelmi hatósága, a becsületbiróság elé állítassanak*; gondoskodás történik végül a *tőzsde szorgosabb felügyeletéről*; kimondják, hogy bizonyos árúknak és értékekben *egyáltalán nem lehet határidőügyleteket kötni*.

A budapesti árú- és értéktőzsde 1895-ben módosított fegyelmi szabályzata megterlandó cselekménynek mondja: 1. az árfolyamok ravasz befolyásolását, álügyletek kötését; 2. oly árfolyamok felszámítását, melyek a megbízás teljesítése idején fenn nem állottak; 3. oly üzleti feltételek alkalmazását, melyek a kereskedői tisztességgel ellenkeznek; 4. a tisztességes kereskedőhöz nem illő módon való felbiztatást a tőzsdejátekra s végül 5. tőzsdei speculativ ügyletek kötését nem önálló, szorult gazdasági helyzetben lévő személyekkel és olyanokkal, a kiknek körébe az ily ügyletek kötése nem esik.

A határidőüzlet rendezése ügyében 1901-ben kiküldött francia parlamenti bizottság azt javasolta, hogy azok, kik fedezet nélkül eszközölnek eladást, csalók gyanánt büntetessenek.

8. *Kisebb piaczkon*, főleg szemes termények nagyobb eladási helyein, kisebb tőzsdék, *gabnacsarnokok* alakulnak. Gabnacsarnok.
Egyesületek ezek is, melyek a tagok közös találkozására helyiséget tartanak fenn, a tagok tájékoztatására a jelentékeny

piaczokról rendszeresen üzleti táviratokat küldetnek, közös használatra szánt minőségi mérlegeket állítanak fel, jegyzik a napi árakat s a tagok vitás ügyeinek elintézésére, esetről-esetre, választott bíróságot állítanak össze. A tőzsdéktől egyszerűbb berendezésük és forgalmukban, de főként abban különböznek, hogy választott bíróságuk ítéleteit a rendes bíróságok nem hajtják végre. E bíróságok ítéletének sanctiója abban van, hogy azon tag, a ki magát a választott bíróság ítéletének alá nem veti, illetőleg ezen ítélet rendelkezéseinek eleget nem tesz: eltiltatik a gabonacsarnok látogatásától. Ezen érzékeny, anyagi és erkölcsi nyomás nem téveszti el a czélját.

Árverési
csarnok.

9. Az *árverési csarnokok* alkalmatosságok arra, hogy bizonyos czikkekre, időnként visszatérőleg, eladókat és vevőket csődítsenek egybe. Vásárhelyek, a hol az eladás *árverés* (auctió) *útján, a legmagasabb árat ígérő javára*, történik.

Párisban 1801 óta «*hôtel des ventes*» czég alatt, ingóságok árverezésére, vállalat működik, mely alkalmas helyiségeiben a venni szándékozók megjelenését biztosítja, továbbá az eladásra kerülő árúk előzetes megtekintését megengedi és kényelmessé teszi és végül alkalmas eljárás mellett kelendőségről is gondoskodik.

Londonban indigóra, theára és gyapjura, Amsterdamban fűszerekre és egyéb gyarmatárúkra rendeznek engedélyes vállalatok rendszeres árveréseket.

Nálunk az árverési csarnokok intézménye iránt a 80-as évek elején mutatkozott érdeklődés, a mikor emberbaráti czélzatok által vezéreltetve egy szövetséget kért engedélyt oly árverési csarnok nyitására, mely a fő- és székváros területén bármely név és czím alatt előforduló összes árverésekre kiterjedő kényszerjelleggel bírt volna. Az üdvös eszme nem volt megvalósítható, mert a kényszerárverések bevonása nehézségekbe ütközött.

Az árverési csarnokokról utóbb az 1888. évi XXII. t.-cikk rendelkezett.

Ma gyapju és déli gyümölcsökre nézve van árverési csarnokunk.

Ausztriában az ingóságok árverezésére alkalmas helyiségekről — a *hôtel des ventes* mintájára — a zálogházak ügyének rendezése alkalmából — történt gondoskodás.

2. Az árúcsere fejlesztése.

Azzal a küzdelemmel párhuzamosan, mely a gazdálkodó társadalmakban — az önségély és társasulás alapján — az árú-

csere akadályainak leküzdése érdekében már évszázadok óta folyik, az újkor elejétől kezdve, az egyes államok kormánya részéről, rendszeres, az árúcsere fejlesztő törekvésekkel is találkozunk.

Ezen, a gazdasági életre oly figyelemreméltó hatással bíró törekvésekben nemcsak az az érdekes jelenség, hogy az államhatalom beléavatkozik az árúcsere fejlesztésébe, hanem főképen az, miben találja az állam a maga szerepét és mily módon és eszközökkel hat az árúforgalom megnövesztésére.

Fejlesztés
eszközei.

A kivitel jutalmazása — eredetileg és maiglan is — bizonyos árúk forgalmát oly külföldi piacokkal való viszonylatokban is lehetővé kívánja tenni, a melyekben ez csak a belföldiéknel alacsonyabb árjegyzés mellett képzelhető. A kiviteli jutalom kárpótlás a külföldi vevőnek tett árkedvezményért.

A kiviteli jutalom igénylésének alapja vagy az, hogy bizonyos árúkbán a belföldi termelés meghaladja a fogyasztást, s a feleslegnek értékesítésére, — s közvetve a megszokott belföldi árak fentartására, — csak kivitel és praemium mellett van mód, vagy az, hogy a belföldi, még zsenge iparnak terméke a külföldi piacon csak úgy veheti fel a versenyt, ha a régi, biztosabb alapon álló versenyzőkkel szemben elfogadható áron ajánltatik, s hogy ily árat a belföldi termelő csak úgy szabhat, ha a kiviteli praemiumban kárpótlást kap.

Kiviteli
jutalmak.

A gazdasági élet nyílt vagy leplezett kiviteli jutalmakat ismer.

Nyílt és
leplezett
jutalmak.

A nyílt kiviteli jutalomnak eredetileg kettős volt a célja, és pedig egyrészt az őstermelést, a termés feleslegének értékesítésében támogatni és az ipart új piacok biztosításával fejleszteni, másfelől a kivitelt fokozni a végből, hogy az ország kereskedelmi mérlege kedvezően alakuljon. A gazdasági fejlődéssel az előbbi cél jobban kidomborodott, az utóbbi vesztett jelentőségéből.

A nyílt kiviteli jutalom ma általában már csak kivételes eszköz.

Nyílt kiviteli praemiumot élveznek jelenleg az osztrák, magyar és német cukor- és szeszgyárok. Nyílt kiviteli praemiumot fizetnek az ausztráliai gyarmatok a vajat exportáló cégeknek stb.

Nyílt kiviteli praemiumot fizetett a francia mercantilismus a

külföldön elhelyezett ipartermékek után. Ugyancsak nyílt volt az Angliában, 1689-ben meghonosított gabnakiviteli jutalom, vagy a porosz selyemipar fejlesztése érdekében ezen iparágat képviselő gyáraknak Nagy Frigyes idejében fizetett jutalom.

A leplezett kiviteli jutalomnak számos alakját ismerjük. E leplezett támogatásnak még maiglan is van jelentősége.

A leplezett kiviteli jutalom jellegével bír a *visszám* akkor, ha a vámkinestár tényleg *többet* térít vissza a kiviteli cégnek, mint a mennyit az árú behozatalakor beszedett. E jutalom gyakran elkerülhetetlen, nevezetesen akkor, ha pontosan meg nem állapítható, mennyi van a kész termékben a behozatalakor elvámolt nyersanyagból.

Leplezett kiviteli jutalmat élveznek azon kiviteli cégek, a melyek *fogyasztási adó restitutio* czimén *többet* kapnak vissza, mint a mennyit a fogyasztási adó fejében tényleg befizettek.

Leplezetlen kiviteli jutalmat állapíthat meg a *kikészítési forgalomban adott vámkönnyítés* is, ha a behozott, belföldön feldolgozott és aztán kész termék formájában kivitt nyersanyag *azonosságának igazolása* szigorúan *nem* követeltetik meg.

A kiviteli præmiummal azonos hatással bírhat végül az, ha az államvasut nagyon *mérsékelt vasuti szállítási tarifffakat léptet életbe* bizonyos árúkra, a külföldi állomásokkal és kikötőkkel való viszonylatban.

Francia- és Németország az őrlés-kikészítési eljárás feltételeit annyira megkönnyítette, hogy a malmok valóságos kiviteli præmiumot élveznek.

Franciaországban csak legutóbb gondoltak ez eljárás némi szigorítására, a mennyiben 1902 február hóban törvény lépett életbe, mely a liszt alakjában kiviteltre szánt búzának feltételes vámentességét megszünteti s a tényleg lefizetendő (7 frank) vám visszatérítésére csak azon malmoknak ad jogot, a melyek 4 hónapon belül exportálják a lisztet. Eddig a malmok a behozatalnál vámelismervényeket (acquit à caution d'admission temporaire) kaptak, melyeket forgatmánynyal tovább is adhattak. Az elismervényekkel való kereskedést a mondott törvény megszünteti.

A magyar malmokra nézve az 1900. évi január 1-én megszüntetett őrlési forgalomban nyújtott vámvisszatérítés a kiviteli jutalom jellegével birt és évenként átlag hat millió q buza megőrlésének a lehetőségét adta meg.

Érdekes példáját a leplezett præmiumnak adja a washingtoni

kormány azzal, hogy belépett egy gyümölcskiviteli czégekben álló kereskedelmi társaságba olyformán, hogy az üzletből eredő nyereséget a czégeknek engedi át, a netáni veszteségeket pedig magára vállalja.

*Gyarmat alatt oly területet értünk, mely az anyaország-
hoz való viszonyából folyólag az utóbbi termelésének vagy ke-
reskedelmének hasznára van.* Ily területek biztosítása, meghódí-
tása: a *gyarmatosítás*. A *gyarmatosítás eszköze* az árúcsere
fejlesztésének, mert *új fogyasztási piacokat* vagy *új beszer-
zési forrásokat nyit* az anyaország kereskedésének.

Gyarmatosításra életrevaló, művelt és sűrű népességükre támaszkodó *államok* vagy hatalmas tőkeerővel bíró, kellőleg szervezkedett *magántársulatok* gondolhatnak.

A gyarmatosítás *legjobb apostolai a kereskedők*; megtelepedésük egy még elmaradott nép között csodásan növeli az árúcsere-t az anyaországgal. A nép igényeinek élelmes megfigyelése és gondos kielégítése után az új terület áldásainak kiaknázására kerül a sor. A gyarmat és anyaország között mind élenkebb összeköttetés honosodik meg.

A gyarmatosító államok politikája a gyarmattal szemben rendszerint igen *önző*. A legtöbb állam elzárja gyarmatát vámkorlátokkal más államok behozatala elől, nehezíti az idegenek letelepedését, korlátozza ezek birtokszerzési szabadságát vagy mi több, megtiltja a külföldieknek, hogy a gyarmat árúcsikkeivel kereskedjenek; szóval, mind szorosabban igyekszik magához kötni az új területet.

A gyarmatosítás legtöbb esetben *jól átgondolt technikát* igényel. Keresztülvitele jelentékeny *költséggel jár*. *Közvetlen indoka* nagyon *különböző*; egyszer tényleg új fogyasztási piacoknak hódítása, máskor a gyarmat területének különleges termékeihez való hozzáférésközés és a természet áldásainak kizsákmányolása, nem ritkán a már túlsűrű lakosság áttelepítésére alkalmas területnek szerzése stb. *A technika és a keresztülvitel módzatai ehhez az indító okhoz alkalmazkodnak.*

A gyarmatosítás ép oly régi eszköze az árúcsere fejlesztésének, mint a mily idős tulajdonsága a kereskedelemnek az élelmesség. A phöniciéi kereskedésének a gyarmataikban (Cyprus, Kréta, Malta, Karthágó, Marseille) volt az erőssége. Genua és Velenceze kereskedői a kelettel való árúcsereének ugyancsak a gyarmatosítással vetették meg alapját. A Hanza-

városok évi gyűlésén a külföldi gyarmatok küldöttei jelentéseket tettek a telepek állapotáról. Portugál merész hajósai Afrika nyugati partjain, Kelet-Indiában és Braziliában nagy gyarmat-birtokokat alapítanak. Spanyolországot Amerika felfedezése juttatta gyarmatokhoz. Az újkor kereskedő népeinek, a hollandok, angolok, francziáknak gyarmatosítási törekvései jól ismertek. A mercantilismus egyik jeles eszközét a gyarmatosításban látta. Cromwell hajózási rendelete a gyarmatok kizsákmányolását czélozta stb.

Legújabbán a gyarmatosítás vágya valóságos lázzá növi ki magát. Német-, Franciaország, Anglia és az Egyesült-Államok kereskedésének világhatalma jórészt az egészséges gyarmatosítási politikában birja magyarázatát.

Kereskedelmi
és vám-
szerződések.

A nemzetközi árúcsere fejlesztését szolgálják a *kereskedelmi és vámszerződések*, azaz azon *egyezmények*, melyek *czélja két állam kereskedelmi forgalmában kölcsönös engedmények útján könnyítéseket és az üzlet-nyitás, -kötés és jogorvoslat tekintetében egyenlő elbánást biztosítani.*

E szerződések határozmányainak szellemében az a *kereskedelempolitikai irány* érvényesül, mely a megkötés idején az uralkodó. E befolyásra tekintettel, különbségeket mutatnak a *mercantilismus és protektionismus korszakából való, a szabad kereskedelmi irány virágzó idejében* (1860—1880 között) *kötött és a felújuló védvamos korszak* (1880-tól) szerződésai.

A mercantilista államférfiak a szerződések útján oly előnyöket kívántak a közgazdaságnak szerezni, a melyekből más államok ki vannak zárva és a melyek a többi államokkal szemben *kiváltságokat* állapítottak meg. Ez előnyökért cserébe csak oly engedményeket adtak, melyekkel a belföldi termelés védelmére irányzott törekvésüket nem adták fel. A két czélt: a belföldi termelés védelmét és a nemzetközi árúcsere fejlesztését összeegyeztetni kívánták.

Szerződés
kiváltságért.

Az e nemű szerződések egyes esetekben a *békekötés pót-egyezményeiként*, a dicsőségesen befejezett háború egyik vívmányaként jelentkeznek.

E szerződések classicus példái a Methuen-féle, Anglia és Portugál között 1703-ban kötött, melyben Portugália az angol gyapjúárúk, Anglia a portugál borok behozatala tekintetében tesznek jelentékeny engedményeket; továbbá az 1714-ben létrejött Asiento szerződés, mely az utrechti békekötés kiegészítését képezi.

Az 1860 és 1880 között létrejött szerződések szelleme nemcsak kizárja a megkülönböztetett elbánást és a kiváltságok osztogatását, hanem a kedvezményeknek a szerződéses viszonyban álló közgazdaságokra egyenlő kiterjesztésére törekszik. Erre vall a szerződések azon záradéka, melyben a szerződést kötő államok egymást előre biztosítják arról, hogy mindazon kedvezményeket, melyeket a szerződés hatályának ideje alatt más államokkal kötendő szerződéseikben emezeknek adni fognak, egymásnak is engedélyezik.

Tariffa
szerződés
záradékkal.

E szerződések tényleg a lehető legtöbb kedvezményt biztosítják és az árucserre fejlesztését érző szerződések sorában a legjelentősebbek, mert az egyenlő elbánás elvét általánosítják. Alkudozások eredményei ezek is, az engedmények az alku során, a kölcsönösség alapján jönnek létre, mindegyik fél ellenszolgálatot kér a mérséklésért, melyet autonóm vámtarifája tételeivel szemben tesz; ámde ha létrejöttek a szerződéses tételek ezeket minden külön ellenszolgálat nélkül megadják mindazon államoknak is, melyekkel azonagy záradékkal bíró, még hatályos szerződésük van.

E szerződések korszakát az az egyezmény nyitja meg, melyet III. Napoleon 1860-ban Angliával kötött s melyet a nyugateurópai államok általános tetszéssel fogadnak és példaképpen követnek.

A nyolczvanas években fordulat áll be az államok kereskedelmi politikájában. Az ipari és mezőgazdasági érdekek védelme autonóm kereskedelmi politikát kíván s a szerződésekbe egyelőre csak azért sem vesznek be újabb vámmérsékléseket, mert a szerződés a legtöbb kedvezményt biztosító záradéknál fogva kapcsolatosá lesz az összes, még hatályban lévő szerződésekkel s egyenlő elbánásra kényszerítené az államot oly irányban is, melyben szabad kezet akar a jövőre nézve; más szóval, az egyenlő elbánás már nem felel meg az uralkodó irányzatnak. E harmadik kategóriához tartozó szerződésekben elégségesnek látszik a legtöbb kedvezménynek kikötése, minden újabb vámmérséklés nélkül. Idővel, ha a régebbi kedvezményes vámtételeket tartalmazó szerződések mind lejárnak, természetesen a záradék jelentősége is teljesen megszűnik és megszűnnek az autonóm vámtarifától eltérő mérséklések is.

Legtöbb
kedvezményt
nyújtó
szerződés.

A legtöbb kedvezményt biztosító szerződések a legtöbb

kedvezmény záradékával kötött tarifaszerződésekkel szemben *visszafejlődést*, mert az egyenlő elbánással való szakítást, jelennek.

A kereskedelmi és vámszerződések alapján szerződéses államok viszonya megkülönböztetendő a hasonlókép, szerződés alapján, kereskedelmi és *vámszövetségben* álló, illetőleg *vámegyletet* alkotó államokétól.

A német Zollvereinnak 1841-ben már minden német állam a tagja volt. Ez időtől (az államok birodalommá történt végleges egyesítése, 1871-ig, a mikor a vámegegyesület feleslegessé lett), egész Németország egységes vámterületet képez; a vámjövendelmekben az államok a lakosság arányában osztozkodnak és a külfölddel csak az egyesület szerződik.

Ausztria és Magyarország között 1867 óta vámszövetség áll fenn. Ez időtől fogva a két állam területe közös vámterületet képez.

Consulatusok.

*főconsul
consul
alconsul
konzulár
ügynök*
A *consulatusok hivatalos jellegű, a kiviteli kereskedelem érdekeit szolgáló képviselők, melyeknek külföldi, a kiviteli szempontjából fontos piacokon szervezéséről az államkormányzat gondoskodik.*

A *consulatusok rangjuk szempontjából főconsulatusok, consulatusok, alconsulatusok és consularis ügynökségek. A consulozok tiszteletbeliek (missi) vagy hivatásosak (electi).*

A *főconsulatusnak* kerülete van és több *consulatus, alconsulatus* és *consuli ügynökség* tartozik alá. A *consulatus* és *alconsulatus* elnevezésére nézve a székhelynek, mint piacznak, jelentősége a mérvadó. Az *ügynökségek* vezetői a *consuloz* meghatalmazottjainak tekinthetők.

A *hivatásos consul* e hivatásának él, erre a pályára évek során át szerzett előképzettséggel bír, államtisztviselő. A *tiszteletbeli* állandó rendszeres fizetést nem hűz, rendszerint a piacznak előkelő kereskedője. Francia-, Spanyolország és az Egyesült-Államoknak *consulai hivatásosak*, Belgium-, Németország-, Anglia-, Ausztria-Magyarországi *egyenes tiszteletbeliek* és *hivatásosak*.

A *consulatusok* a nemzetközi árucserre fejlesztésének hivatott közegei.

a) *Tanulmányozzák az illető piac, kerület, ország termelését, forgalmát és fogyasztási viszonyait*; idevonatkozólag adatokat gyűjtenek s úgy ezeket, mint a közgazdaság terén felmerülő *minden érdekes jelenséget, mozgalmat, eseményt*, jelentés alakjában, felettes hatóságuknak tudomására hozzák.

b) Megfigyelik azt, hogy azon közgazdaságnak, melynek képviseletében működnek, mely termékei örvendenek jobb keresletnek, illetve melyek válhatnak keresettekké s mi az oka a képviselt ország termékei kisebb-nagyobb keresletének, mely akadályok volnának az árúcsere fejlődése érdekében elhárítandók, stb. Megfigyelésük eredményét, az üzleti körök tájékoztatására alkalmas javaslatok kíséretében, ugyancsak jelentésbe foglalják.

c) Honosaiknak szóval és tettel segítségére vannak, azok érdekeit az illető piacz, kerület, ország hatóságai előtt készségesen és hathatósan támogatják. Szemmel tartják a közszállításokat, ajánlati tárgyalásokat, s az ezekre vonatkozó hirdetményeket eljuttatják azon hazai czégekhez, melyek azok iránt érdeklődhetnek. Intézetek, testületek, egyesületek és a hazai magánczégek részéről hozzájuk intézett kérdezősködésekre kiemertően felelnek és az ottani czégek viszonyairól hitelértésítéseket adnak.

d) Öröködnék a fölött, valjon a képviselt közgazdaság és azon állam között, melynek területén működnek, fennálló kereskedelmi-, vám-, hajózási szerződések vagy egyéb egyezmények határozmányjai megtartatnak-e? Felszólalnak valahányszor e határozmányokon sérelem esik.

e) Biráskodnak a consularatus kerületében lakó honosok peres ügyeiben.

A hivatásos consulok pályájukra külön, e czélra szervezett consuli akademiákon nyerik kiképeztetésüket. Bizonyos szolgálataikért (pl. az útlevelek láttamozásáért) díjakat szedhetnek és működésüket csak az illető államfő beleegyezésével, a mit e szóval: «*exequatur*» vezetnek a consul kinevezési okmányára, kezdenek meg. A consularatusok szervezése és működése iránt az egyes államok conventiókat kötnek.

A kereskedelmi kamarák törvényes intézkedéssel, önkormányzati alapon szervezett érdekképviseletek, illetőleg az árúcserefejlesztésében közreműködő hivatalos közegek.

Az angol és az Egyesült-Államokban működő kereskedelmi kamarák kereskedők szabadon képződött egyesületei. Nyugat-Európa egyéb államaiban törvény intézkedik felállításuk, számuk, szervezetük és feladataikról.

Kereskedelmi kamarák.

A kamarák önkormányzata: tevékenységük ügyrendjének, az évi költségelírázatnak megállapításában, a zárószámadás elkészítésében, az elnökség és tisztikar megválasztásában stb. nyilatkozik meg.

A kamarák egyfelől a kereskedelmi érdekek hivatott képviselői, azaz feladataikat maguk kutatják és állapítják meg; másfelől az államkormányzatnak az árúcsere fejlesztése körül bizonyos feladatkörben működő közegei.

A kereskedelmi kamarák:

a) *figyelemmel kísérik* kerületük *közgazdasági életét*: a termelést, forgalmat és fogyasztást. Kutatják az egyes tünetek okait, a fejlődés nehézségeit. Jelentést tesznek az államkormányzatnak a közgazdaság helyzetéről és *javaslatokat a közérdekben teendő intézkedésekre*, orvoslást igénylő bajokra nézve.

b) *Véleményt adnak* a kormányznak és a hatóságoknak minden hozzájuk intézett gazdasági kérdésben.

c) Befolyást gyakorolnak a *kereskedelmi szakképzés* fejlődésére, anyagilag támogatják a szakmabeli tanintézeteket, *ülneköket* neveznek ki a *kereskedelmi bíróságokhoz*, szavuk van a *hites alkuszok kinevezésében*, a kikötővárosok hajózási- és révhatóságainak szaktanácsadói stb.

Ausztriában a tartománygyűlésbe és a birodalmi tanácsba képviselőket küldenek.

A kamarákat a kerület kereskedői, — s ott, a hol, mint nálunk, a kamarák elnevezésükben és feladataiknál fogva az ipari termelést is képviselik, — iparosai, *választás útján*, az évek bizonyos sorára (nálunk 5 évre) alakítják meg.

A kamarák *együttes és osztályülésekben*, esetleg *szakbizottságokban* működnek. Kiadásaikat a kereseti adó után bizonyos, a kamara által meghatározott kulcs mellett, minden kereskedőre s iparosra kivetett, *kamarai illetékekből* fedezik.

A kamara-intézmény eredetét Marseilleben kell keresnünk. E város tanácsa 1599-ben a kereskedők sorából bizottságot alakított «a fin de surveiller et prendre garde particulièrement aux affaires, qui pourront concerner le négoce, commerce et traffique». A XVII. században már állami jellegű intézményként szervezetnek a kamarák egész Franciaország minden jelentősebb kereskedelmi piacán. Franciaországból került az intézmény Belgiumba, Olasz- és Németországba; Ausztriában 1848-ban, nálunk az 1868: VI. t.-cz. alapján szerveztettek.

Franciaországnak, Ausztria-Magyarországnak, Olaszországnak külföldön is vannak kereskedelmi és iparkamarái, me-

lyek a *consulatusok* szaktanácsát vannak hivatva képezni. A honos kereskedők és iparosokból alakult, félig hivatalos jellegű testületek ezek, melyek részben tagjaik járulékaiból tartják fenn magukat.

A kereskedelmi múzeum a kiviteli kereskedelem fejlesztését célzó intézet, mely jól szervezett kereskedelmi hírszolgálatot és szemléltetésre szánt árúgyűjteményekkel éri el a célját.

Kereskedelmi
múzeumok.

A kereskedelmi múzeum híreket szolgáltat, azaz :

1. eljuttatja a honi kereskedőkhöz megbízható forrásokból vett híreit, melyek *külföldi országok közgazdasági törvényhozására és reformjaira, a világgiaconok fogyasztására, termelésére, üzleti viszonyaira* és az ott, a honi kereskedelemnek *kinálkozó alkalmakra* vonatkoznak ;

2. felel azon *tudakozódásokra*, a melyek árúimportra vagy exportra vonatkoznak. A behozattal foglalkozó czégeknek megnevezi a beszerzési forrásokat, megadja a vámtételeket és szállítási díjakat, megszerzi az árúmintákat és az árjegyzéseket ; a kivittel foglalkozó czégnek pedig tájékoztatást nyújt bizonyos piacon kelendő cikkekről, ezen cikkek provenienciájáról, az évi behozattal mennyiségéről, az árakról, a beviteli vámról, csomagolási módról és az importtal foglalkozó czégekről.

3. *Adatokat* szerez be és továbbít külföldi czégek *hitelképességéről*.

A kereskedelmi múzeum *gyűjteményeiben* a látogató arról értesül, hogy valamely országban milyenek a termékek, ipari készítmények, az égalj- és talajviszonyok, közlekedési eszközök és kereskedelmi szokások ; a fa iránt érdeklődő együtt találja a világ jelentősebb országainak különféle fanemeit, a textilgyáros a gyapjú-, selyem- és gyapotmintákat stb.

A gyűjteményeket kiegészíti a legtöbb intézetnél a kereskedelmi *sakkönyvtár*, mely sok ipari, kereskedelmi, pénzügyi szaklapot, czimtarakat és lexikonokat, statistikai kiadványokat, consuli jelentéseket stb. tartalmaz.

A kereskedelmi múzeumok szervezése a 80-as évek végére esik, a mikor a külkereskedelmi érdekek világszerte előtérbe jutottak. Mintául a brüsszeli kir. keresk. múzeum szolgált.

Világhírű intézmények : a philadelphiai kereskedelmi múzeum és a londoni imperial institute, amaz a chicagói világkiállítás után szervez-

tetett, emez 1901 végén árúgyűjteményeit, könyvtárát, hirlapgyűjteményeit a kereskedelmi kormány rendelkezésére bocsátotta s ezzel megszűnt különálló külkereskedelmi intézmény lenni és a kormány által létesített külkereskedelmi tudakozó hivatal kezelésébe ment át.

Az Office national du commerce exterieur, Franciaország kereskedelmi múzeumát, 1898-ban, a párisi kereskedelmi kamara alapította; az állam nagyobb évi segélyben részesíti.

A magyar kir. kereskedelmi múzeum 1890-ben létesült; eredetileg államilag segélyezett, társulati szervezet volt, mely a keleti államokban felállított ügynökségei útján üzleteket is kötött a hazai cégek javára. 1899-ben államosították és ettől kezdve külföldi kirendeltségeit a magyar kereskedelmi részvénytársaság kezeli.

Közraktárak

Közraktár alatt a tömegárúk neve alatt ismert-nyerstermények és ipari termékek befogadására és kezelésére, czél-szerűen berendezett, bizonyos illetékek fizetése ellenében a nagy közönség használatára szolgáló helyiséget, illetve ily helyiségekkel rendelkező közhitelű intézetet ért a gazdasági élet.

Tömegárúk, melyek közraktárban elhelyeztetni és kezelteni szoktak: a kenyértermények, hüvelyesek, olajmagvak, liszt, zsír, faárúk, gyapjú, aszalt szilva, gyarmatárúk, szárított állati bőrök, bor, olaj, szesz, vas-, réz-, ón-árúk stb.

Ki vannak zárva a raktári forgalomból az élő állatok, a robbanó, tűzveszélyes és romlandó árúk.

Kezelés alatt gondos megőrzést, azaz olyan miveletek fogantatását kell érteni, melyek mellett a beraktározott árúnak mennyiségi apadása és értékcsökkenése megelőzhető.

A közraktár minden kárért felel, mely a beraktározott árúban a raktár vagy alkalmazottjainak hibája vagy mulasztása folytán áll elő.

A közraktárak a *czélnak megfelelő technikai berendezéssel bírnak*, azaz, vasúti-, hajózási-, kikötő állomáshoz közel fekvő, vágányok útján ez állomásokkal egybekötött, szilárdan épített, szellős, jól kihasználható helyiségek. *Legnagyobb jelentőséggel azok a berendezései bírnak, a melyek a gabonátömegeknek a padlásemeletekre eljuttatása, szétosztására, a gabonaminőség egalizálására, a fenyegető elromlás megakadályozására szolgál.* E szerkezetek között említésre méltók: a Sinclair-féle 10—12 méter magas, négy téglafalból épített, belülről simára vakolt és megfelelő számú szelelőlyukkal ellátott magtornyok, a teljesen vaslemezzel bélelt elevátor-tartályok, a terményeket a

hajóból, vasuti kocsiból, társzekérből kiemelő (innét az elevátor elnevezés) gözdaruk, a gabona függélyes irányban felszállítására szolgáló paternoster, a vízszintes irányban való továbbítás, a szellőztetés és egalizálás érdekében működő szövetszalagok, a mechanikus kilapátáló, felhuzó és buktató szerkezetek.

Közhitelű intézmény a közraktár, mert a közönség bizvást elhiszi, hogy azok a mennyiségek, melyekről a közraktár átvételi okmánya szól, tényleg ott is vannak a helyiségében.

A közraktárat az teszi *jelentőssé*, hogy a raktári kezelésre a forgalomban tényleg megvan a szükség és a raktári kezelésnek megvan az értelme. Mert 1. *a raktározott árú forgalma könnyebb és kényelmesebb*; minden pillanatban készen áll arra, hogy forgalomba hozassék és meg lehet várni a legalkalmasabb értékesítési alkalmat. 2. *Csökkenti a mezőgazda, iparos és kereskedő állóőke szükségletét*, mert nélkülözhetővé teszi a magánraktárat, de *megszaporítja forgatóőke készletét*, mert a beraktározott árúra előleget lehet kapni. 3. *Tömegárúk, — egyöntetű minőségek szerint, — nagy mennyiségekben, halmozhatók össze*. S ez az, a mit a világkereskedelem ma keres, ez az, a mi a jó conjuncturák tökéletes kihasználását lehetővé teszi.

Egyes közraktárok 300,000 q terményt képesek befogadni.

Missouri, Illinois, Minnesota állam törvényei közraktárnak az oly elevátorokat és raktárat tekintik, a melyekben különböző tulajdonosok gabonáját összegyűjtik.

Az amerikai közraktárakban heverő buza minőségi számok szerint említetik a kereskedelemben és ezen minőségi számok szerint történik az együvé öntés. A minőségi számok a piacz és a termés éve szerint változnak.

4. Az árú értéke forgalomba hozható azon idő alatt is, míg a közraktárban fekszik.

Szaporítja ezen előnyöket még két kedvezmény, melyet a közraktárban heverő árú élvez. A közraktárakban a vám- és fogyasztási adóköteles árúk elhelyezésére *szabad raktár van*, a melybe a vám- és fogyasztási adóköteles árúk, a vám és egyéb illetékek lefizetése nélkül is, elhelyezhetők s így még *a vám- és fogyasztási adó lerovása előtt is képezhetik kereskedelmi forgalom tárgyát*. A közraktár más szóval *vám-szabadraktárul*

szolgál. A másik kedvezmény az, hogy a szállítási intézetek a raktározott áru továbbküldése esetére *a reexpedíció kedvezményének alkalmazásával számítják fel a viteldíjakat.*

A közraktár egyes czégeknek, ha ezt üzletük könnyítése kívánja, a szabad raktárban elkülönített szakaszokat, cabinokat is ad bérbe. A francziák e helyiségeket entrepots particuliersnek nevezik.

Az első közraktárakat Colbert építette 1664-ben, hogy a kiviteli kereskedelemnek használjon. A «dock» elnevezés Angliából ered és a kikötő parton épült, nyilvános raktárt jelent. Az első dockot 1709-ben, Liverpoolban építették.

Az entrepots elnevezést a francia törvények használják. E szó külföldi árúk ideiglenes elhelyezésére szánt szabad raktárt jelent. A magasins generaux magán- (részvény) vállalatok, melyek üzletkörét Franciaországban már 1848-ban szabályozta az államhatalom.

A silos spanyol szó és vermet jelent.

A közraktárakat vagy az *állam*, vagy a *városi közönség* vagy az állami felügyelet alatt álló *magánvállalatok* építik és tartják fenn.

A közraktár a nála letett árukról *közraktári jegyet* ad ki. E jegy az intézet időrendben és folyó számmal vezetett letéti könyvének szelvényrészét képezi; összefüggő, de egymástól elválasztható két részből, t. i. az *árújegyből* (cédule) és a *zálogjegyből* (warrant) áll. A közraktári jegy átruházása úgy együttesen, mint különválasztva, *hátírat* útján történhetik. Az árú- és zálogjegy tulajdonosának joga van a letett tárgyak felett szabadon rendelkezni. Ellenben az árújegy birtokosának rendelkezési joga korlátozva van azon zálogjog által, melyet a zálogjegy a birtokosának ad. Ha a zálogjegy *külön ruháztatik* át, az *első hátíratnak* a kölcsönadó nevét, lakását, a kölcsönadott összeget és a lejáratot kell tartalmaznia. Ezen adatok *az árújegyen is* feltüntetendők és a zálogjegy első átruházása *a raktár-intézetnek* is bejelentendő. Ha a különválasztott árújegy birtokosa a letett tárgyakat a közraktárból kivenni akarná, tartozik az árújegyet és zálogjegyet együttesen visszaszolgáltatni. Ha a zálogjegy tulajdonosa távol van, vagy előtte ismeretlen, a zálogösszeget járulékaival együtt a közraktárnál is *letéteményezheti.*

3. Az áruszállításnak és személyek közlekedésének különös jelenségei.

Valamely gazdasági, társadalmi és culturalis célnak elérésében vagy törekvésünk megvalósításában igen gyakran a *térbeli távolság* akadályoz bennünket. Az akadályt le kell küzdenünk.

Értékesíteni szeretnők az erdőrengetegben fekvő fenyőfa-rönköket, Szállítás, közlekedés. elszállítjuk tehát a legközelebbi épületfa-piaczra; részt kívánunk venni valamely nemzeti ünnepélyen, odautazunk az ünnepség színhelyére; tájékoztatást akarunk nyerni bizonyos politikai esemény részleteiről, odalépünk a távbeszélőhöz és illetékes helyen kérdezősködünk.

A térbeli távolságban jelentkező akadályt, mely valamely célunk megvalósítása előtt fekszik, egyszer árúk szállításával, máskor a hírek továbbításával, a harmadik esetben személyes közlekedéssel lehet leküzdeni.

A szállításnak, továbbításnak és közlekedésnek *három cleme* van: az *úttest* (országos út, sínpár, távirda-huzal, esaternona, erdei ösvény stb.) melyen a közlekedés, szállítás végbemeleg; aztán a *jármű* (postakocsi, vasúti jármű, taliga, távirda-vezeték, emberi lábak), a melyen az áruszállítás, közlekedés megtörténik s végül az *a motor*, mely az áruszállításhoz, közlekedéshez kívánt erőt szolgáltatja (pl. szél, gőz, a folyam árja, villamosság, emberi izmok, állati test.)

Érdekes az, miként küzd az emberiség a gazdasági fejlődés különböző korszakában a térbeli távolságok képében megjelenő akadályok elhárításáért.

1. A gazdasági fejlődés *első szakában*, mikor még a szerepmegosztásnak nincsen nyoma és az árúcsere nem kíván lebonyolítást, az emberiség azt a szállítást és közlekedést, melyet kinek-kinek a legsajátabb szükségletek fedezése tesz szükségessé, *egészen a természetre támaszkodva végzi*. A természet adta, taposatlan, járatlan földön, az emberi vállon, fejen, háton szállít és saját lábán közlekedik, az izmokban, a szélben, a folyóvíz árjában bizik.

A folyóvizeken bizonynyal előbb szállított és közlekedett az emberiség, mint a tengeren, és vízen bizonynyal előbb, mint szárazon.

2. A közvetlen csere korszakában van ugyan elég szállítani való és a közlekedés is sűrűbb. Útra azonban még nincsen szükség; elég a gyalogút, vagy a *ló, öszvér, teve* stb. számára, mely a terhet hordja és a közlekedési járművet helyettesíti, kitaposott *ösvény*; aztán motor is kerül a természetben elég, ott a *folyóvíz*, a melyen úszik a fatörzs-alkotmány, az *emberi kéz ereje*, melylyel evezni, húzni és tolni lehet a szállítandó tárgyakat, a *szél*, mely az állati bőrökből összetákoltt vitorlákat dagasztja stb.

3. A fejlődés további során *szerephez jut* az úttest megépítése, a jármű megalkotása és a mozgató erő felhasználása tekintetében a *munkaerő és tőke tényező*. A *közgazdasági élet fejlődése együttjár a szállítás és közlekedés tökélyesbedésével*. Minél *tökéletesebb* az út, a jármű és mozgató erő *technikai kivitel* szempontjából, annál *függetlenebb* a szállítás és közlekedés a *természeti viszonyoktól*. Minden *törekvés arra irányul, hogy a térbeli távolságban rejlő akadály minél könnyebben, olcsóbban, gyorsabban, kényelmesebben és biztosabban küzdessék le*. A hol a szükséglet a legnagyobb, ott kerül legelőbb sorra a javítás; a jó közútakat legelőször a nagyvárosok között építették ki és az utak kikövezését a városokban kezdték meg. *Minél több tőkét vagy szakértelemet kíván a javítás vagy berendezés, annál inkább követeli a közérdek, hogy azt az államhatalom létesítse, állandósítsa és biztosítsa*. Manap már milliókat képviselnek az úttestek, sínpárok, távirdavezeték, továbbá a járművek és azok motora, daczára annak, hogy a mechanikai mozgatóerő alkalmazása *csak ott értékesíthető kellőképen*, a hol nagy jószágmennyiségekről és sok személyről s azok állandó szállításáról, illetőleg számbavehető közlekedésről lehet szó.

4. A szállítás és a személyek közlekedése ma, az úttest minősége szerint, *szárazföldi és vízi*. A szárazföldi ismét közúti vagy vasúti, a vízi pedig *tengeren, folyamon, csatornán, tavon* való szállítás és közlekedés. A közúti és vasúti végül egyszer *földfeletti*, másszor *földszinti* vagy *földalatti* és a tengeri *nyílt tengeren* vagy a *partok mentén való* szállítás és közlekedés.

Ut.

A gazdasági élet *természetes és műutakat* ismer. Természetes minden csapás, dülő, ösvény- és gyalog-út. *Műút* alatt általában *kiépített azaz szilárd anyagokból* (pl. kőből, téglából vagy

keramitból, fakoczkából) *egyenletesre felágyazott úttestet* értünk. Az ily felágyazásnak az a célja, hogy a jármű kerekeinek surlódását csökkentse; *a szükséges erő ugyanis annál kisebb, minél csekélyebb a surlódás.*

Országos (állami) út az, mely az egész ország javára van, fontosabb forgalmi góczpontokat köt össze, közgazdasági, közigazgatási és honvédelmi szempontból egyaránt fontos és melynek kiépítéséről az államhatalom gondoskodik; *megyei* (tartományi) az, mely megyei (tartományi) alapok terhére épül és vidéki központból sugárzik ki s végül *községi* (vicinalis) az, melyet a község tart fenn.

Az úthálózat fejlődése tekintetében a következő érdekesebb jelenségekre mutathatunk:

1. Az úthálózatot az áruszállítás lebonyolítása teszi szükségessé. *Az áruszállítás szükségével fejlődik.* Fejlődése javarészt a *tizenkilencedik század első felére esik.* Három körülmény van erre befolyással: *az úthálózat stratégiai fontosságának felismerése, a vasutak kiépítése,* illetve az, hogy az állomások felé torlódó forgalom parancsolólag követeli az úthálózatot és az *útépítés technikájában való előhaladást.*

I. Napoleon 1800—1812 között 300 millió frankot költött hadügyi érdekből a francia úthálózat kiépítésére.

A macadam rendszer szerinti építésre Mac Ádám 1829-ben megjelent munkája adja meg az útmutatásokat.

2. Az úthálózat fejlődése *egybefügg a közgazdaság természeti viszonyaival is.* A hol a talaj az úttest kihatására természetes szilárd alapot szolgáltat, a hol bőven van a kőanyag: az útépítés is halad.

3. Az útépítés *költségeit eleinte az utazóközönség viseli.* *Útvámot* fizet, melynek kiszabásánál tekintetbe jön a jármű neme, megterhelése, a jármű elé fogott állatok száma és a megteendő út hossza.

Egyes államok az utak kiépítése és fentartása érdekében *közmunka kényszerrel alkalmaznak.* Minden felnőtt tartozik évente néhány ygalog- vagy igás-munkanapot természetben az útépítés körül leszolgálni. E kötelezettség megváltása fejében bevételezett készpénz: *a közmunkaváltás.* Ma az állami utak költségeit adóból fedezik.

4. A mint a vasúti hálózat fejlődik és a vízi utak [mind tekintélyesebb mértékben igénybe vétetnek: a *közütak* a közgazdaság személy- és áruforgalmának lebonyolításában *csak másodrendű jelentőséggel bírnak*. A jelenkor forgalmának igazi útja a vasút, a közút csak a vasutat szolgálja. Az állomásra vasúton érkezett személyek és áruk a közúton jutnak a termelési és fogyasztási központok felé és a közúton szállított személyek és árukkal megtelt állomásokról a vasút szállítja a nagy központok felé.

Az utak jelentősége ma.

Vasút.

Vasút alatt szilárd alapon, vassínek fektetésével épített, közlekedés és szállításra szánt és olyan közutat kell érteni, a melyen a vontatás jobbadán motorikus erővel történik.

A vasúttak közelebbi megnevezésüket vagy berendezésükről vagy azon érdektől veszik, melyet szolgálnak. A berendezésről való elnevezésnél ismét a *vontató erő* (gőz, villamosság, sűrített levegő, állati erő, term. légnyomás), vagy a *rendszer* (síma sín, fogaskerekű, kábel-rendszerű, rendes nyomközű, keskenyvágányú), vagy a gyorsaság és továbbítható személyek és mennyiségekben megnyilatkozó *teljesítési képesség*, az irányt adó. Az érdek szempontjából a vasúttak *közérdeket* vagy *magánérdeket* szolgálnak. Amazok ismét, a szerint, kinek a tulajdonában vannak: *állam- és magán-vasúttak*; a szerint, hogy minő érdekből építtetnek ki: *országos, helyiérdekű* vagy *városi* vasúttak.

A teljesítési képesség szempontjából a gazdasági élet különbséget ismer *a*) országos (gazdasági és forgalmi) gőcpontokat összekötő, átmeneti forgalomra, gyors- és tehervonatokra egyaránt berendezett, rendes nyomközű, közforgalmú, gőzerejű; továbbá *b*) egy vagy több gazdasági és forgalmi gőcpontot fővasúttal összekötő, átm. forgalomra is berendezett, rendes nyomközű, közforgalmú géperejű vasút; *c*) több vidéki gőcpontot egymással vagy fővonallal összekötő, csak korlátolt átmeneti forgalomra és 30—50 tengelyű vonatok közlekedésére berendezett, rendes nyomközű, közforgalmú, géperejű vasúttak és *d*) kisebb vidéket, egy vagy több gazdasági vagy gyári telepet más fennálló vasúttal, forgalmi gőcponttal, kerületi vagy megyeszékhelylyel összekötő, rendes vagy keskeny nyomközű, legalább 20 tengelyű vonatokra berendezett, de géperejű, közforgalmú vasúttak; *e*) város utcáján, közúton épített közforgalmú és végül *f*) valamely bányá, ipartelep, uradalom belső céljaira épült, nem közforgalmú vasúttak közt. A közérdekű vasút a közforgalmat szolgálja, azaz a szállítási kényszer és az egyenlő elbánás elve alapján létesül, a magánérdekű egyeseknek (ipartelepeknek, bányáknak stb.) érdekeit szolgálja.

Vasútakat építeni — miután a közforgalom lebonyolítására megfelelő berendezéseknek tekintendők, — az állam feladata.

A vasútak kiépítése a mondott értelemben nemcsak feladata, de kizárólagos joga is az államnak. *Az államnak azon kizárólagos joga, a melynél fogva csak ő építhet közforgalmú vasútat vagy csak ő adhat felhatalmazást a köz- és magánérdekű vonalak kiépítésére, vagy felügyeletet gyakorolhat a kiépítésre és a már berendezett üzemre:* az államnak *vasúti fenségjoga.*

Vasút
kiépítése.

Fenségjog.

A közforgalmú vasút kiépítésére adott felhatalmazás csak *ideiglenes*, miután a kiépített vonalak tulajdonjoga bizonyos idő múlva és a közelebről, előre megállapított módozatok mellett, *visszaszáll* az államra.

Szállományi
jog.

A vasúti fenségjogot nem minden állam gyakorolja egy és ugyanazon alakban. A jog gyakorlásának mikéntje az államkormányzat vasúti politikájától függ. Azon kormányok, melyek a kiépítést átengedik a magánvállalkozónak, fenntartják maguknak a felügyeleti jogot, a mely főképp arra terjed, vajjon a vasúti üzem kifogástalanul teljesíttetik-e, vajjon a járművek szerkezete és alkata megfelelő-e, megtörténnek-e a közbiztonság szempontjából szükséges intézkedések, megfelel-e a menetrend a közforgalom igényeinek, kellőképp ki van-e képezve az alkalmazott személyzet stb.

A *vasút tervének keresztülvitele* a szerint, a mint maga az állam vagy annak engedélye alapján magánosok teljesítik, *más és más.* Előbbi esetben az állam megbizta közegeit (pl. az államvasúti vonalak igazgatóságát) a *tervek* elkészítésével és a helyszínen szükséges *előmunkálatokkal*, a tervek jóváhagyás végett, a szakminister útján, a *törvényhozás elé* kerülnek, mely *törvényben* rendeli el a kiépítést és a költségekre fedezetet állít. Az utóbbi esetben a magánosok — az irány pontos megjelölése és megbízhatóságuk igazolása mellett — *előmunkálati engedélyt* kérnek a kormánytól és ennek alapján elkészítik a helyszínen a részletes *terveket*, majd a tervek felülbirálása végett az érdekeltek, hatóságok bevonásával, a vonalon *közigazgatási bejárás* tartatik. A bejárást követi az *engedélyezési eljárás*, azaz a felmerült ellentéteknek tanácskozás során elegyenlítése s végül kiadatik az *engedélyokmány*. Az engedélyokmány intézkedik az engedély tartamáról (*rendszerint 90 év*) az engedélyesek részéről nyújtandó biztosítékokról vagy azokat megillető kedvezmé-

Tervezés.

Engedélyezés.

nyekről, az új vasút tariffa-egységtételeiről, az üzem kezeléséről stb.

Financirozás.

A terv keresztülvitelének mindkét esetben lényeges mozzanata: a vasút *financirozása*. Az állam az építési tőkét rendszerint beruházási kölcsön útján szerzi be és a vasúti kölcsön címleteit bankesoport útján helyezi el; a magánvállalatok pedig részvénytársasági alapon szervezkednek; részvényeik vagy elsőbbségi részvényeik, illetve kötvényeik ellenében — jobbdán bankintézetek közreműködése mellett — jutnak a beruházandó tőkéhez.

A kiépítésre igényelt összköltség az egyes kiadási tételek között körülbelül a következő százalék-arányok szerint oszlik meg: 14—15% fordítatik telekvásárlásra és ált. kiadásokra, 4—5% a pályaudvarok és indóházak kiépítésére, 14—15% szállító járművek beszerzésére, 27% a földmunkára és műtárgyakra és végül 36% a sínút létesítésére. Egy kilométer hosszú vonal költsége a fennforgó természeti viszonyok és rendszerhez képest nagyon különböző.

Építmények.

A vasút-építési technika a vasút azon részeit, melyek a vágányok és ezek ágya alatt fekszenek, *alépitménynek* nevezi. Az alépitmény áll a földművekből, töltések- és bevágásokból, továbbá a földmunkálatokkal kapcsolatos műépítményekből, nevezetesen átereszek és folyók átlépésére épült nagy nyílású hidakból, magas töltések helyettesítésére és völgyek áthidalására készült viaduktok és végül a mély bevágások helyett épített alagútakból. A vasút *felépitményét* a sín pár és a sínek ágya, a kocsi park és mozdonyok, mellékkocsik képezik. Végül a *magas építmény* alatt a vasút üzeméhez kívánt épületeket, állomás, raktárépületeket, gép-, fűtő- és őrházakat stb. kell érteni.

A *vasútépítési szabályzat* azon törvényes intézkedést jelenti, a mely a vasút kiépítésénél — köztekintetektől — kövendő utasításokat tartalmazza.

A vasút kezelése.

A vasút kezelése tekintetében *önkezelést, bérletet és üzembeadást* ismer a gazdasági élet. Bérlet mellett a bérösszeg ellenében a bérlet illetik a bevételek, a bérlet gyakorolja a díj szabási jogot. Üzembeadás, illetve vétel esetén az átvevő bizonyos egyezményszerűleg megállapított költség-átalány ellenében, kezelő személyzetet ad és az üzemnek az egyezményben körülírt dologi kiadásait viseli.

A bérletbevételhez hasonlít a *peage*. A *peage szerződésen* Peage. *alapul*, melyet két szomszédos vasút köt és melyből kifolyólag *peage-bérfizetés* ellenében az egyik szerződő jogot nyer a másik fél vonalán vonatokat járatni. Peage-szerződéssel menekül a vasút azon költség elől, hogy más létező vonallal párhuzamosat építtessen, a mennyiben szükségletét egy más vasút tulajdonát képező, már meglévő vonal használásával elégíti ki.

A vasút igazgatását az igazgatóság végezi. Különbség van A vasút igazgatása. a *vasút igazgatósága* és *üzletigazgatósága* (vezetősége) között.

Az igazgatóság a vasút-vállalatnak főszerve, képviseli a vállalatot kifelé, folytonos tevékenységet fejt ki, felelős a vasút üzeméért a felügyeletre hivatott hatóságokkal szemben. Államvasútnál az igazgatóság alatt az *igazgatótanácsot* kell érteni, mely az érdekelt ministeriumok képviselőiből alakíttatik meg; magánvasutaknál a részvénytársaság igazgatóságát, a *részvényesek választmányát*.

Az *üzletigazgatóság* az igazgatóság egyik tagjának vezetése alatt álló *hivatalnoki szervezet*. Az *üzletigazgatóság* szervezését a kezelés teszi szükségessé; innét van, hogy oly vasutaknak, melyek az üzletet nem maguk kezelik, nincsen *üzletigazgatóságuk*.

A vasút igazgatása a vasutak *üzem- és üzletszabályzatának határozmányaihoz* és az *igazgatóság határozataihoz* alkalmazkodik.

A vasutak *üzemszabályzata* alatt a vasutakat, mint nyilvános közlekedési és szállítási vállalatokat — *köztekinetektől* — kötelező, a vasutak üzemének kezelésére és *technikai berendezésére vonatkozó törvényes határozmányokat* kell érteni. Üzem-szabályzat.

Az *üzemszabályzat határozmányai* hagyják meg a vasutaknak, minő karban tartoznak tartani a vonalat, miként gondoskodni a vonal felügyeletéről és a forgalmi eszközökről; szabályozza továbbá a vonatok megterhelésének, összeállításának, jelzésének, indításának és fékezésének kérdését; intézkedik a főfelügyeletről stb.

A vasutak *üzletszabályzata* a vasút szállítási szolgálatát, Üzlet-szabályzat. a vasútnak a közönséghez való viszonyát szabályozza. A viteldíjakra nézve az *üzletszabályzat* nem intézkedik. E részben a *díj-szabások* határoznak.

Az üzletszabályzat határozmányait az időről-időre megjelenő *póthatározmányok* egészítik ki.

A vasútügy fejlődésének első szakában a szóbanlévő szabályzatnak megállapítása minden vasút autonóm jogköréhez tartozott. A szabályzattervezetet az államkormány bírálta felül, illetve hagyta jóvá.

A forgalom fejlődése az üzletszabályzatok egységesítését követően, a szabályzat megállapítását és módosítását ma már az államkormányzat magának tartja fenn, egyben kiterjesztvén annak érvényét valamennyi, a belföldön üzemben lévő vasútra. Az üzletszabályzat tehát ma a szállítási szolgálatot egységesen szabályozó kormányrendelet jellegével bír.

Az egyes államok területére érvényes üzletszabályzatok határozmányjaiban fennálló eltérések éppoly akadályozólag hatottak azonban a nemzetközi forgalomra, mint előzőleg a belforgalom lebonyolítására a vasutak különálló szabályzatai. Részleges javulást hozott, — nevezetesen hazai viszonyainkra, — a német vasuti egyesület megalakulása és az, hogy a hazai vasutak csatlakoztak az egylethez, melynek sikerült egyöntetű szabályzatot keresztülvinni mindazon államoknál, melyeknek vasutai a német vasuti egyesülethez tartoznak.

Ezek után a Franciaországgal, Svájczezal és Olaszországgal való forgalmunk szintén egységes üzletszabályzatot kívánt. Ennek a kívánalomnak felelt meg az 1890. évi okt. 14-én Bernben létrejött egyezmény, melyet 1892. évi XXIX. t.-cikkünk a nemzetközi forgalomra nézve érvényes üzletszabályzatnak ismer el. Ugyanez a törvényezikk felhatalmazta a kereskedelemügyi minisztert, hogy a belforgalomra nézve érvényes üzletszabályzatot hozza lehetőleg összhangzásba a berni egyezmény határozmányjaival.

A belforgalomra érvényes, továbbá a berni egyezményen alapuló, a nemzetközi forgalomban érvényesülő üzletszabályzatot kívül még a német vasuti kötelékhez tartozó vasutak forgalmában, továbbá az osztrák-magyar—keleti vasutak kötelékében érvényes üzletszabályzatok is vannak érvényben.

Az üzem- és üzletszabályzatok határozmányainak betartását és az igazgatóság intézkedéseivel való alkalmazkodást az igazgatóság *utasítások* és *rendeletek* formájában hagyja meg közegeinek.

Igazgatási
osztályok.

A vasút igazgatásának teendőit az igazgatóság kebelében szervezett *osztályok* intézik el. Rendszerint *öt* osztály van. A *pályafentartási* gondoskodik, hogy a pálya oly karban legyen, miszerint a szállítás és közlekedés megszakítás nélkül, biztosan és gyorsan történhessék; a *forgalmi* feladata a vonatok indítása, érkezése és csatlakozása tekintetében a közérde-

ket kielégítő módon intézkedni, a szükséges vontató- és szállító-járművekről és a forgalmi akadályok elhárításáról gondoskodni; a *pénzügyi* kezeli a bevételeket, folyósítja a kiadásokat, készíti a költségelőirányzatot és zárszámadásokat, elszámol a csatlakozó vasutakkal, egyszóval végzi a pénzügyi adminisztrációt; a *kereskedelmi* osztály a viteldij-tételek képzésével, a díjszabások kidolgozásával foglalkozik és végül a *tilkárság* a vasút jogi és személyzeti ügyeit kezeli.

A gazdasági életet közelebről a vasút forgalmi és kereskedelmi szolgálata érdekli.

A vasút forgalmi szolgálata a *pályatesten vonatokkal*, illetve *járművek* használatával bonyolítatik le. A vasút forgalmi szolgálata.

A *pályatestnek* részei: az *állomás*, a *nyílt vonal* és a *kitérők*. Van közbeeső-, vég-, elágazási-, csatlakozási-, közös-, rendelkezési állomás.

Annak az állomásnak, mely csak személyforgalomra van berendezve *megállóhely*, s annak a megállóhelynek, melyen a vonatok csak úgy időznek, ha fel- vagy leszálló utas jelentkeznek, *feltételes megállóhely* a neve.

Az *állomás építményei* közül külön elnevezéssel bírnak: Állomások. a felvételi épület és a raktárak, rakodók; *berendezései* közül a kocsis- és raktármérlegek, emelődaruk és a szelvénymérő stb.

Bérelt raktárnak nevezik azon raktárhelyiséget, mely bér ellenében, valamely kereskedelmi vállalatnak van átengedve. Egyes üzleti ágakban ugyanis az árúknak a szállításra előkészítése tetemes gondot okoz s az előkészítés, esetleg az árú természeténél fogva, az állomáson végzendő. Bérelt rakhely a pályaudvar egy része, melyen a bérlő a szállításra szánt árút csoportosítja.

Az állomást állomással *vágányok* kötik össze. Fő-, csonka-, rendező- és raktárvágányok között szokás különbséget tenni.

Kitérő alatt olyan pótvágányt kell érteni, a melyen a járművek megrakásukig időznek.

A *vonatok* menetsebességük szerint: *gyors-*, *omnibus-*, Vonatok. *vegyes-*, *katona-*, *gyorsított-teher-*, *teher-* és *anyagvonatok*.

Hazánkban a megengedett legnagyobb menetsebesség 80 kilométer óránként.

A *szállítás minősége* szerint, melyre a vonat hivatva van: *személy-*, *teherszállító-* és *vegyesvonatokat*, a rendszeresség

szempontjából: *rendes-, szükség szerint indított-, illetve külön- és osztott* vonatokat ismer a gazdasági élet.

Hilberstein

A gyorsvonat rangban megelőzi a személyvonatot és ez a tehervonatot. A fő- vagy székvárosból induló vonat elsőbbséggel bír az oda induló vonattal szemben. A vonatok rangja dönti el, hogy melyik várja meg a másikat késés esetén és a találkozás érdekében.

A vonatok indítására és közlekedésére a menetrend a határozó. *Menetrend* alatt az üzletigazgatóság útján hirdetmény vagy füzet alakjában, a közönség tájékoztatására kibocsátott és a vonatok rendjére, sorára és egymásutánjára vonatkozó közleményt értünk.

A teher- és személyforgalom lebonyolítására rendelt és a vasút rendelkezésére álló járművek állományát *kocsiparknak* nevezik. Arról, hogy a kocsik a park elhelyezésére szolgáló kocsitelepekről vagy egyes állomásokról miként és hová irányítottassanak, a forgalmi osztály egy külön szerve: a *kocsintézés* rendelkezik.

A forgalmi osztály fontos feladata arról gondoskodni, hogy a szükséghez képest *elég* kocsi álljon rendelkezésre. A vasút-társaságok a kocsik forgalmának gyorsítása és az egymás kiegészítésére vonatkozó *egyezmények* útján sietnek a kocsihiány ellen védekezni. A kevés kocsival rendelkező vasút kölcsön vesz kocsikat oly *társaságoktól*, melyek a kölcsönzést üzletszerűleg folytatják.

A magyar állam- és magánvasutakon 1899. év végén 2840 drb mozdony, 5436 személy- és 59,099 drb saját teherkocsi, 7216 bérlettel teherkocsi volt használatban. Az összes járművek beszerzési költsége meghaladta a 465 millió koronát.

Az indítás, érkezés és csatlakozás idejének értelmezésében, másszóval az *időszámítás* tekintetében eltérések vannak a vasutakon.

időszámítás.

A világ egyes pontjainak helyi ideje ugyanis különböző a szerint, a mint a hely a hosszúság más és más foka alatt fekszik. A hosszúság minden foka 4—4 percnyi differentiát tesz a helyi időben, miután a világ azon pontja, mely egy fokkal inkább keletre fekszik, négy percczel előbb pillantja meg a napot. A helyi időben mutatkozó különbségeket, tekintettel a

vonatok nemzetközi csatlakozására és az átszámítás megkönnyítése érdekében, szükséges volt nemzetközi megállapodásokkal, egységesen rendezni. Ez a megállapodás a föld területét 24 időzónára osztotta be és kimondta, hogy minden időzónán belül átlagos időszámítás fog érvényesülni és az a csillagászati idő alapul vétetni, mely a zóna középpontját képező hely helyi idejének felel meg. Az első időzóna a 0 foktól nyugatra és keletre egyformán $7\frac{1}{2}$ hosszúsági fokra terjed és *nyugat-európainak* nevezetik. Ettől keletre a $7\frac{1}{2}$ foktól 15-öt számítva, terjed a második, a *közép-európai*; a $22\frac{1}{2}$ foktól a $37\frac{1}{2}$ fokig a *kelet-európai*. Az egyes időzónák átlagos időszámításának alapjául szolgáló helyi idők között a különbség mindig 1—1 kerek órát tesz.

A vasút viteldíjért szállítja az árukat és továbbítja a személyeket. A viteldíj a vasút szolgáltatásának az ára.

A vasút kereskedelmi szolgálata.

A viteldíj a viteldíjtétel alapján számíttatik fel a feleknek. Viteldíjtétel azon egységár, mely mellett a vasút bizonyos minőségű és egységül felvett mennyiségű árut bizonyos ugyancsak egységül felvett távolságra, a személyeket kor-, kocsiosztály és gyorsaság szerint, meghatározott távolságra továbbítja.

A viteldíj szabás a vasút kiadványa, melyben a vonalain — Díj szabás.
 árúk szállításánál és személyek továbbításánál — *érvényes viteldíjtételeket és azon határozmányokat közli, melyek betartását a közönségtől várja, illetve melyekben foglalt feltételek mellett rendelkezésre áll a közönségnek.* E szerint a viteldíj szabásnak két része van és kétféle díj szabás van: *személy- és árudíj szabás.*

A vasútnak azon jogát, a melynél fogva a szolgáltatás Díj szabás jog és politika.
 árát — a törvényhozás, illetve az engedélyokmány által szabott korlátok között — *megállapíthatja: díj szabási jognak és azon elveket, a melyek a vasutat a viteldíjtételek megállapításánál, illetve képzésénél — bevett szokásból, bizonyos időszakban vezetik, díj szabási politikának hívják.*

A viteldíjak képzésénél, illetve megállapításánál *magángazdasági, közigazdasági és culturalis, nemkülönbén üzleti* érdekek jönnek figyelembe.

A vasút *magángazdasági* érdekének szempontjából a

viteldíjtételek olyképp képzendők és állapítandók meg, hogy a vasútnak megtérüljenek azon áldozatok, a melyekbe a szolgáltat magának a vasútnak is kerül és azonfelül nyereség is mutatkozzék a vállalkozásból. A *közgazdasági és culturalis érdek* szempontja olyatén megállapítását követeli a viteldíjtételeknek, hogy a forgalom akadályai annyira mérsékeltesse, miszerint a továbbítás tényleg lehetővé váljék; s végül az *üzleti érdek* figyelembevételén fordul meg az, vajjon nem-e magasabbak a költségek, melyeket a vasút kíván, mint volnának azok, melyek felmerülnek, ha a forgalom más hason vagy épúgy megfelelő módon (versenyvasút-, hajózás útján, tengelyen) bonyolítottatnék le.

Ez érdekek méltánylásának szüksége és nehézségei igazolják egyfelől a vasútigazgatóság *kereskedelmi osztályának fontos hivatását*, másfelől ezen érdekek egyikének vagy másikának előtérbe nyomulása dönti el a *vasút díjszabási politikájának a jellegét*, mely egyszer *fiskális*, máskor a *közérdekekkel számoló*, egyszer *maradi*, máskor meg a *gazdasági helyzetet folyton számbavevő* lehet.

A viteldíj-
képzés
technikája.

A viteldíjszabás kiadását a viteldíjtételek megállapítása és ezt a *díjtételek képzése* előzi meg. A díjtételek képzésének valóságos technikája van.

Miután a viteldíjtétel a vasút szolgáltatának egységára, a *viteldíjképzés tulajdonképen számvetés mindazon tényezőkkel, a melyek befolyással lehetnek arra, mit kívánhat a vasút a szolgáltatáért*. A vasút szolgáltatának árára befolyással van azon *költség*, a melybe a szolgáltat magának a vasútnak is kerül; azon ár, melyet a *verseny-vállalatok* ugyanazon szolgáltatért kérnek; továbbá az *érték*, a melylyel a szolgáltat a közönségre nézve bir és a közönség *fizetőképessége*. S minthogy egyfelől a vasútnak önköltsége, másfelől azon érték, melylyel a vasút szolgálata a közönségre nézve bir, elsősorban a *távolság* szerint, a melyre a továbbítás történik, egyenlő távolság mellett a *gyorsasághoz* képest, a melylyel a szállítás eszközöltetik, egyenlő távolság és gyorsaság mellett a személyek által elfoglalt *hely*, az *árú súlya* és *térfogatával*, s végül egyenlő távolság, gyorsaság, hely, súly és térfogat mellett a nyújtott *biztonság és kényelemmel* változik, a viteldíjképzésnél figyelembe

vétetnek a távolság, a gyorsaság, hely, súly, térfogat, biztonság és kényelem.

Mindezen tényezőkkel úgy számol a vasút, hogy a viteldíjképzés munkáját két részre osztja: *a formális viteldíjtéltáblázat megszerkesztésére* és az abba beillesztendő *anyagnak, a díjtételeknek megállapítására*. A viteldíjképzés formális része tulajdonkép *előmunkálat*, a materialis a *lényegét tevő*; az előbbinél leszámol a távolság, gyorsaság, hely, súly, térfogat és biztonság tényezőjével, az utóbbinál a változó önköltséggel, a versenynyel, a szolgáltatnak a közönségre nézve fenforgó értékével, a közönség fizetőképességével és végül az élvezni kívánt nyereséggel.

Formális és materialis viteldíjképzés.

A személyszállítást illető viteldíjtételek képzésénél az első dolog a *táblázat megszerkesztése*. A táblázat elkészítését a *számítási egységek megállapítása* előzi meg. A távolság számítási egysége a *kilométer*, illetőleg az indulási és érkezési állomások között fekvő vonal kilométerekben kifejezett hossza. A gyorsaság számítási egysége a *vonat haladásának sebessége*, illetőleg a gyors-, személyszállító- és személyszállító teher (vegyes) vonat, a helyre nézve a kocsiosztály szerint *egy-egy utas részére fentartott* — nagyobb vagy szűkebb — *hely, egy egész fülkének helyszáma*, a különvonatnál azon helyek száma, melyet ily vonat elindításánál a vasút megfizettetni kíván, s végül a biztonság és kényelem szempontjából a *kocsiosztály*, mely (I., II., III. és IV.) eltérő kielégítést nyújt.

Személyszállítási díjtételek képzése.

Azon elvek, a melyek szerint a vasutak a számítási egységek megállapításánál s ezekhez képest a táblázat szerkesztése körül eljárnak, különbözők lehetnek. Azon elvek, a melyek valamely vasútintézetet a személyszállítási díjtéltáblázat szerkesztésénél vezetnek, képezik a vasút személydíjszabási rendszerét.

Személydíjszabási rendszer.

Az ismert személydíjszabási rendszerek között figyelemre méltó eltérést a *távolsági és vonalszakasz (zóna) díjszabási rendszer* mutatnak. Az eltérést a távolsági tényezőnek más és más méltatása okozza. A zónadíjszabási rendszer *alapelve*, hogy a távolsággal csak bizonyos költségek változnak, illetve emelkednek, az alapköltségek nem; a változó, illetve emelkedő költségek pedig korántsem oly jelentékenyek, — bizonyos távolságon túl pedig majdnem elenyésznek. — hogy a táblázat illető rovatába

Zónadíjszabási rendszer.

beillesztendő távolsági fokozatok számát bízvást le lehet szállítani és bizonyos nagyobb távolságon túl a további fokozatokat egészen el is lehet hagyni, más szóval viszonylag nagyobb távolságokra is ugyanegy díjtételt lehet beállítani. Az ezen rendszert követő vasutak, ezen elvhez képest, a távolsági rovatba tájkköröket (zónákat) iktatnak és ezeket a kiindulási állomástól számított kilométerek kikerekített számával és I., II., III. stb. számokkal jelölik meg. Minden egy és ugyanazon távolsági zónába eső állomásra, tekintet nélkül arra, mely irányba esik az a kiindulási állomástól (északra-, délre-, nyugatra-e?), ugyanegy lesz így a díjtétel. A távolsági tényezőnek illetően csekélyebb méltatása, *egyértelmű a díjtételek leszállításával*, miután a vasút a jóval távolabb eső állomásra is azon díjtételért szállít, a melyért a közelebb esőre, ha emezzel a kiindulási hely körül vont és megállapított azonegy tájkkörbe esik.

A zónadíjszabási rendszernek azonos az alapgondolata a Hill Rowland-féle posta-portorendszerrel. Arra számít, hogy a díjtétel leszállításából eredő veszteségekért bő kárpótlást nyújt a vasút fokozottabb igénybevétele.

A zónadíjszabási rendszer apostolai Brandon és Galt Angliában, Perrot és Engel Németországban. Nálunk Baross Gábor minister 1892. évi aug. 1-én léptette életbe.

Materialis
tariffa.

A viteldíj-tariffa materialis részének helyes kidolgozása azért fontos, mert a díjtételeken fordul meg nemcsak az, mekkora lesz a vasút bevétele, melyben az üzemi és fentartási költségeknek, befektetett tőke kamatainak és törlesztésének kell fedezetet találniok, hanem jórészt az is, hogy mikép alakul a vasút forgalma. A munkálat ezen részére tartoznak: *az önköltség kiszámítása, a vasút szolgáltatának értékelése a közönség és a verseny szempontjából és az elérendő vállalati nyereség felszámítása.*

1. A vasút önköltsége nem esetről-esetre számíttatik ki, hanem *átlagos költség-egységtételekben* állapíttatik meg. A vasút önköltsége *vonal- és állomásszolgálati* önköltségből áll. Az előbbinek a megállapítása céljából ki kell a díjképzésnek számítani, mibe kerül egy vasúti járműnek (kocsinak, mozdonynak) szállítása egy kilométerre, s miután a személyszállító kocsik szállítása, a kocsik tengelyeinek száma —, a mozdonyoké,

azoknak tonnákban kifejezett súlya — szerint kerül más és más költségbe: ki kell számítani azt, *mennyi költség esik egy tengely-, illetve tonnakilométerre*. Bizonyos időszakon át a vasút vonalain megfutott kilométerek számát, nemkülönben a vontatott kocsik tengelyeinek számát és a vontató mozdonyok súlyát, pontos statisztikai feljegyzései alapján, minden vasút ismerheti. A kilométerek és tengelyek, illetve tonnák szorzata adja a tengely- és tonnakilométerek főösszegét, ezzel elosztva az ugyanazon időre eső vonalszolgálati költségek összegét, megkapja a vasút az egy-egy tengely- és tonnakilométerre eső önköltséget. Csak ennek megállapítása után, — tehát másodsorban — derítetik ki az, hogy *mibe kerül a vasútnak egy-egy személynek a szállítása*, vagyis mi egy *személykilométer* önköltsége. A személykilométer önköltségét úgy számítja ki a vasút, hogy a tengely-, illetve tonnakilométerre eső önköltséget elosztja az egy-egy tengelyre eső, tényleg elfoglalt helyek mennyiségével. Ez utóbbi mennyiséget pedig úgy állapítja meg, hogy az egy-egy tengelyre eső ülőhelyek számát (az I-ső osztályban rendszerint 9, a másodikban 14, a harmadikban 25 esik egy-egy tengelyre), elosztja az egyes osztályokban tényleg elfoglalt ülőhelyek százalékával.

Tengely-
kilométer.Személy-
kilométer.

Az állomási szolgálat önköltsége, vagyis az, mibe kerül a vasútnak egy személynek szállítása az állomási szolgálat költségeire való tekintettel, úgy számítatik ki, hogy az állomási szolgálat költségeinek főösszege elosztatik az összesen továbbított személyek számával. Az eredmény aztán hozzáadatik a személykilométerre kiszámított vonalönköltség mennyiségéhez és előáll a vasút teljes önköltsége, személykilométerenkint.

A vasút önköltségének kiszámítása a mondottakból folyólag a *kiadások rendes könyvelését és a statisztikai adatok pontos gyűjtését feltételezi*. A könyvelés feladata külön-külön számlán feljegyezni egyfelől a pályafelügyelet, fentartás, a forgalmi és kereskedelmi szolgálatból eredő, a vontatási és műhely-s végül a szállítási járművek fentartásából eredő költségeket, másfelől külön választani a rendes kiadásokat a rendkívüliektől, a vonalszolgálatból eredőket az állomási szolgálatiaktól. A statisztikának dolga pedig kimutatni a vonatokba összeállított kocsik tengelyszámát, a kocsik elkülönítését osztályok sze-

rint, a kocsik által befutott kilométerek és a vonatokon továbbított személyek számát, a podgyász súlyát stb.

A vasút
nyeresége.

2. A végleg megállapított önköltséghez hozzáadatik a *nyereséghányad*. Ennek a hányadnak megállapításánál jön számba a közönség fizetőképessége és a vasút szolgálatának értéke a közönség szempontjából, a verseny árai és a tett beruházások kamatoztatása és törlesztése. *A vasút szolgálatának a közönség szempontjából értékelésénél* a vasutak rendszerint azon feltevésből indulnak ki, hogy a távolságban rejlő akadálnak leküzdése *minden utasra nézve egy és ugyanazon értékkel bír* s az utasra bízva, hogy *a formának megválasztásánál*, a melyben a vasút szolgálatát igénybeveszi, *juttassa kifejezésre a szolgálatnak egyéni becslésén alapuló értékét*, jobban fizetvén meg a gyorsvonaton való szállítást a személyvonaton való továbbításnál, az első osztályon való utazást a II-ik osztályon valónál. Számbavevén továbbá, hogy a hosszabb utazásnál nagyobb az idővesztés, a fáradtság, s így a pihenés szüksége, az utazással járó mellékköltségek: *a kilométerek számának emelkedésével csökkentik a nyereséghányad címén felszámítandó összeget*, másszóval *annak, a ki hosszabb utat tesz, engedményt adnak a most említett hányadból*.

A közönség fizetőképességével úgy számol a díjképzésnél a vasút, hogy a különböző jövedelmet élvező gazdasági osztályokra való tekintettel, a *jobb, közép és szegényebb osztály fizetőképességének megfelelő díjtételeket különböztet meg* egyes kocsiosztályok szerint. A harmadik osztályú utastól követelt nyereséghányadot tekinti a minimumnak és ennek többszörösével fejezi ki azt, a mit a másod- és első osztályú utasoktól követel. A progressio egyszer úgy halad, mint 1 : 2 : 3-hoz, máskor mint az 1 : 1 $\frac{1}{4}$: 1 $\frac{1}{2}$ -hez.

Árú-
szállítási
díjtételek
képzése.

Az áruszállítást illető viteldíjtételek táblázatában a számítási egységek: a távolságra a kilométer, illetve a feladási és rendeltetési állomások között fekvő vonal hossza; a gyorsaságra a határidő, mely alatt az árú a feladási állomásról a rendeltetési állomásra szállítandó, a szállítandó árú minősége és mennyiségére az árú értéke, természete, súlya vagy térfogata, illetve az érték és természet szempontjából az osztály (I., II. A, B stb.), a melyhez az árú tartozik; a súly szempontjából a

métermáza, a térfogat tekintetéből a terjedelmesnek minősített árúnak súlya.

Azon elvek, a melyek valamely vasutat az áruszállítási díjtétel-táblázat megszerkesztésénél a távolság, a gyorsaság, az árú minősége vagy mennyiségének figyelembevétele körül vezetik, képezik a vasút árúdíjszabási rendszerét.

Árú-
díjszabási
rendszer.

A gazdasági élet több árúdíjszabási rendszert ismer. Az értékrendszer az árú értékét részesíti kiváló figyelemben; a kocsiürrendszer az elfoglalt területet és e mellett a súlyt; a zóna és skálatariffa-rendszer a távolságra van különös tekintettel és e mellett a súlyt vagy térfogatot nézi, az értéket nem méltatja, s végül a vegyesrendszer egyesíti az érték- és kocsiürrendszer előnyeit, tekintetbe veszi a gyorsaságot, sőt a távolságot is méltányolja.

Megkülönböztetést érdemel a skála- és zónatariffa-rendszer. Mindkettő a különbözeti, (differentialis) rendszer egy-egy alakja és azon az elven épül, hogy a vasút hosszabb távolságra viszonylag olcsóbban szállítson. A skálarendszer alapját a skálatariffa képezi. A tariffa egyik oszlopát a vasút vonalának a kilométerek kikerekített összegével kifejezett egyes részei, a másikat a vonalrészekre alkalmazandó, a kilométerek emelkedő számával fokozatosan viszonylag csökkenő díjtételegységek teszik. A távolsági egységek és díjtételegységek szorzata adja meg az adott vonalrészre érvényes díjtételt. A zónatariffa rendszer alapját a zónatariffa képezi. A tariffának egyik oszlopát a vonalnak ugyancsak kilométerekben kifejezett szakaszai, másikat a szakaszra érvényes, határozott összeggel megállapított díjtételei teszik.

Skála és
zónatariffa
rendszer.

Az árúdíjszabási tarifában a rendszerhez képest különböztetést találunk: teher-, gyors- és podgyászárú, terjedelmes és nem terjedelmes, az utóbbiaknál I, II, III, A, B, C osztályba tartozó darabárú, legalább 5000 kg és legalább 10,000 kg mennyiségben feladott árúk között.

Az árú-viteldíjszabás képzésének materialis része nagy egészben, ugyanazon nyomokon halad, mint az a személydíjszabásképzést illetőleg előadatott; mégis az önköltség kiszámítását illetőleg a következő eltérésekkel:

1. A forgalmi statisztika alapján megállapítottak, hány teherkocsit állítottak be az egyes vonatokba, hány tengelye volt

Tengely-
kilométer.

az egyes kocsiknak és hány kilométert futottak be azok. *A tengelyek és befutott kilométerek számának szorzata adja a tengelykilométerek számát.*

2. A könyvelés eredményei alapján kitűnik, hogy mennyi vonalköltség terheli az áruforgalom illető ágát (pl. a gyors- vagy teheráruforgalmat). *A vonalköltségeket elosztván a tengelykilométerek számával, kitűnik, hogy egy-egy tengelykilométerre mennyi vonalköltség esik.*

Tonna-
kilométer.

3. A forgalmi kimutatásból kitűnik, hogy egy-egy tengelyre a fuvarozott áruból hány tonna vagy köbméter esik, s így meghatároztatik *a tonna-, illetve ürkilométer, vagyis az, hogy a vasútintézetnek mibe kerül egy tonnának, köbméternek egy kilométerre való szállítása a vonalszolgáltatból és önköltségben.*

4. Az állomási költségnek a tonnák számával, kociürendszer mellett a köbméterek számával való *elosztásából* kiderül az egy-egy tonnára vagy köbméterre eső *állomási költség.*

5. Az ürkilométer-, illetve tonnakilométerhez hozzáadva az állomási költségből egy köbméterre, illetve tonnára eső egységet, megkapja a vasút a teljes önköltséget, mely egy kilométerre esik.

Nyereség-
számítás.

A nyereség felszámításánál pedig a következő *elvek* szokták vezetni a vasutat:

a) A ki többet szállít, kedvezményben részesül; *b)* a távolság növekedésével viszonylag kevesebb a nyereséghányad; *c)* a nyersanyagok után kevesebb, a félgyártmány után több, a kész árucikk után a legmagasabb a nyereséghányad; *d)* fedett kocsikban való szállításnál több, nyitottaknál kevesebb lehet a nyereséghányad; és végül *e)* oly árúk szállítását, melyek romlékony természetüknél fogva gyorsabb szállítást igényelnek, kevesebb nyereséghányaddal kell eszközölni.

A díjtétel-képzés munkáját követik: a díjszabásnak *megszerkesztése, felsőbb jóváhagyás alá terjesztése, a közrebocsátás, kihirdetés és életbeléptetése.*

A kiképzett díjtételeket *táblázatokba* szokás foglalni, a határozmányokkal — az áruforgalmat illetőleg áruosztályozással — *kiegészítve, füzetek alakjában személydíjszabás, áru- (gyors- vagy teheráru-) díjszabás* cím alatt, közrebocsátani.

A díjszabás
kiadása.

Mielőtt a vasútintézet közrebocsáthatná kiadványát, *tar-
tozik a felettes kormányhatóság jóváhagyását kikérni.*

A jóváhagyás után, a közrebocsátással egy időben, *ki is
hirdeti a vasút a díjszabását, vagyis az erre kijelölt lapok útján
tudatja a közlekedő és szállító közönséggel, miszerint díjszabása
megjelent és mely nappal kezdődik az érvénye, mikor fog életbe*

Életheleptetés.

A díjtétel-táblázatok megszerkesztésében eltérőleg jár el a vasút
a szerint, a mint általános érvényű, a távolság kilométereivel változó
díjtételeket, olyanokat, melyek a névszerint is kített állomások között
való viszonylatban érvényesek, vagy végül bizonyos vasúti metszpont-
tól egy más metszpontig felszámítandó díjtételeket kiván közzétenni.
Az első esetben a táblázat nem vonatkozik konkrét viszonylatokra, a
másodikban a kitüntetett állomások között való forgalomban alkal-
mazandó díjtételeket, s végül a harmadikban csak díjtétel-részeket
tartalmaz, a melyek alkalmazás esetén, összeadás útján, előbb még
kombináltnak.

Díjtétel-
táblázat

A díjszabási füzeteknek czímében kifejezésre juttatja a vasút azt
is, valljon a díjszabás általános-e vagy kivételes. Az utóbbi az általános
díjtételekkel szemben érvényesülő kivételeket tartalmazza, vagyis azon
díjtételeket, melyek csak bizonyos személyekre vagy árukra (élőállatok,
gabona, őrlémények, tüzelőfa, szénre) vonatkoznak, vagy bizonyos
személyekre és cikkekre nézve csak bizonyos meghatározott állomások
között való viszonylatokban alkalmazandók.

Kivételes
díjszabás.

Régebben annak az árúnak a szállításához, a mely több
csatlakozó vaspálya-társaság vonalán volt fuvarozandó: — annyi
fuvarozási szerződés volt szükséges, a hány pályán az árú át-
futott. Régebben minden vaspálya-társaság csak az út azon
részére bocsátotta át a fuvarozó közönségnek a maga kocsiját,
melyet az ő vonalán tett meg az árú. A csatlakozási állomáson
az árút átvenni, kirakni és újból feladni kellett. Régebben a
több vaspálya vonalán átfutó árú után a fuvardíjat csak a leg-
közelebbi csatlakozási állomásig lehetett kifizetni. Régebben
minden átmeneti állomáson újabb kísérő iratok csatolása vált
szükségessé.

Ezen, az árú forgalmát nehezítő és a fuvarozás költségeit
szaporító nehézségeken segítenek a díjszabási kötelekek.

*A kötelek a szomszédos és csatlakozó vaspálya-társasá-
gok írásos egyezménye, mely az úgynevezett köteleki forgal-
mat, vagyis a különböző pályák állomásai között lebonyolít-*

Kötelek
fogalma.

tandó forgalmat szabályozza. Ezen egyezmény tárgyát a következők teszik: 1. *Megállapítása a közvetlen,* vagyis a köteléki forgalomban, a két különböző vasúthoz tartozó feladási és leadási állomás között, az egész útvonalra érvényes *díjtételeknek.* 2. Azon *határozmányok* formulázása, melyek betartása feltételét képezik a köteléki díjszabás alkalmazásának. 3. A közvetlen díjtétele alkalmazása mellett fuvarozott árúk után *bevételezett fuwardíjak felosztásának módozata.* 4. Az *irányítás kötelező szabálya.*

Helyi és
köteléki
díjszabás.

A díjtételek megállapításánál három módozat között választhatnak az egyezményes felek. Alapul vehetik az egyes vasutak helyi díjszabásait, illetve ezek díjtételeit, vagy az egyes vasutak által külön, a köteléki forgalomra képzett díjtételeket és ezek, mint díjrészeket, összeadásával képezhetik a közvetlen díjtételeket; avagy éppenséggel egységes díjszámítással, az egyezmény útján megállapított egységdíjtételek alapul vétele mellett is készíthetik a köteléki díjszabás tételeit.

Az irányításra nézve csak akkor van határozmány a kötelékben, ha a feladó és leadó állomások között több útirány is lehetséges. A forgalom rendszerint egyenlően, vagy bizonyos részarány szerint osztatik fel az útirányok között; például kimondatik, hogy az árúforgalom 40% egyik, ugyanannyi a második és 20% a harmadik útirányban irányítandó.

A kötelék administrációját egy külön ügyvivő igazgatóság végzi.

Vasutak
kartellja.

A köteléki egyezménynek egyik kiegészítő részét gyakran oly megállapodások teszik, melyeket a gazdasági élet *kartell* neve alatt ismer. E megállapodásokkal: 1. a *káros verseny kölcsönös kizárását* czélozzák; 2. *egyöntetű eljárásban* állapodnak meg az indítandó *vonatok száma, gyorsasága és időpontja* tekintetében; 3. kimondják, hogy a *díjtételek megállapítása körül egyetértőleg* fognak eljárni, stb. A kartellek útján döntenek tulajdonképen a *forgalom megosztására nézve.* Ez az irányítási táblázat felállításával történik meg.

Átrakodási
díjszabás.

Átrakodási díjszabások alkotására az oly forgalomban van szükség, mely a feladási és rendeltetési állomás között, a vasúton kívül, még vízi utat is vesz igénybe. Az ily díjszabásokat újabban úgy szerkesztik, hogy a közvetlen díjtételben már a vízi út (a folyamhajón, a tengerhajózási vállalatnak fizetendő) fuvarköltsege is benne foglaltatik. Ezen díjszabás is, —

mint a kötelekek, — az érdekeltek, vagyis a vasút és hajózási társaság egyezményének folyománya.

A rendes árudíjzabásban közzétett viteldíjakkal szemben Tariffa
kedvezmények. érvényesülő kedvezmények: a *viteldíjvissztérítés (refactia)* és a *reexpediczió, továbbküldés esetére adott olcsóbb felszámítás.*

A *refactia hirdetmény útján, bizonyos rövidebb időre és a kelevző üzleti konjunktura biztosabb kihasználására, oly szállítóknak kilátásba helyezett részleges díjleszámítás vagy megtérítés, a kik igazolják, hogy bizonyos viszonylatokban nagy mennyiségeket tudnak a vasúton szállítani.*

A *refactia kétféleképp* engedélyezhető: a feladás alkalmával Refactia. *előzetes* leszámítás mellett, tehát *rovatolás útján* való érvényesítéssel, vagy a befejezett szállításról bemutatott fuvarlevelek alapján, *utólagos* visszafizetés mellett, tehát *vissztérítés útján* való érvényesítéssel.

A *refactiával* olcsóbbított viteldíjtételek a kivételes díjzabás viteldíjtételeitől jól megkülönböztetendők. Érvényük nem oly tartós, mint a kivételes díjtételeké és nem fűzet alakjában tételnek közzé.

A vasút hosszabb távolságra viszonylag olcsóbban szállít, mint kisebb távolságra. Az árú után megtört forgalomban több a szállítási költség. Az árú forgalomképessége és a kereskedelem boldogulása érdekében szükséges, hogy a vasút kedvezményt adjon annak az árúnak, mely útja közben beraktározott és utóbb továbbküldetett. Ez a kedvezmény abban áll, hogy a *reexpediált árú után* — az út megszakításából felmerült hátrány elmellőzése czéljából — *azon díjtétel alapján történik a felszámítás, mely alkalmaztatott volna, ha az árú közvetlenül szállítottatott volna az utóbb megadott távolabb fekvő állomásra.*

A vizen való szállítás és közlekedés elemei: a *vizi út, a* Vizi út. *vizen úszó jármű és a jármű hajtó ereje.*

Vizi utat képeznek mindazon vizek, a melyeket a gazdálkodó emberiség a közforgalom lebonyolítására használ: a végzetetlen tenger, a szabályozott és csatornázott folyamok, a tavak és a mesterségesen kiépített csatornák. *Jármű* az a forgalmi eszköz, mely a szállítandó árút és közlekedni kívánó személyeket befogadja: az egyszerű tutaj és a csónak, a komp, a vitorlás és evezős hajó, a kerekeslapátú gőzhajó, a csavargőzös, az uszály.

A járművet hajtó erő: a folyam sebes árja, a hajót vontató emberek és állatok, a szél, a gőz, a villamosság, comprímált levegő stb.

Hajózás.

A vízi utaknak a közforgalom céljaira felhasználását *hajózásnak* nevezi a gazdasági élet.

A vizen szállítás és közlekedés a gazdasági fejlődéssel nő. A fejlődés jelenségei a következők:

1. Azt, hogy mi adta meg az első vízi jármű konstruálására és a víznek a szállítás útjául való felhasználására az eszmét, inkább csak sejtjük, mint tudjuk. Úgy látszik az a megfigyelés, hogy a folyóvíz ragadó sodrába került hatalmas fatörzs óriási sebességgel halad a víz folyásának irányában.

A hajózás kezdete.

Annyi kétségtelen, hogy az emberiség a vizen való szállítás és közlekedés tekintetében eleinte, egészen a természet erőire támaszkodik, hogy továbbá a folyamok előbb szolgálták vízi utakul, mint a tengerek, hogy a folyamok sodró árja volt az első hajtóerő, s hogy végül fatörzsekből összerótt tutajszerű alkotmányok és edényszerűleg kivájt és mélyített fatörzsek képezték az első járműveket.

2. A tenger partjain lakó ősnépnek a tenger és pedig egyelőre annak csak a parttájéka, szolgál szállítási és közlekedési út gyanánt; a nyílt tengerre nem merészkedik. A nyílt tenger sok veszélyt rejt és a veszélyek ellen — ismeretek hiányában — még nem tud védekezni a hajós, el is veszítené az irányt, de nem is tudná merre keressen partot és embereket. A folyam árja ellen — tehát felfelé — s a tenger partján, a hol a víz sodra nincs segítségre, már a partról, kötélén vontatják a járműveket; előbb rabszolgák végzik a vontatást, majd állati erővel eszközlik; aztán a járműben ülők is rudakkal, evezőkkel, majd a szél ellen kifeszített állati bőrökkel, a vitorlákkal, keresnek a járműnek hajtóerőt biztosítani. A jármű is tökéletesbítettetik. A lapos felületű tutajok és kivájt fatörzsek helyét több alkotórészből összerótt és tartályszerűleg szerkesztett alkotások: a hajók foglalják el. Szóval, a természet mellett a munka és türelem is érvényesülni kezd.

Újabbkori fejlődés.

3. A vizen szállítás és közlekedés újabb fejlődésében: a folyamok szabályozása és csatornázása, a vízi utak hálózatának mesterséges csatornák építése útján tervszerű kiszélesítése,

továbbá az iránytű feltalálása, a tengeri viharok okozta veszélyek ellen való védekezés, a hajóépítési technika haladása és végül a gőzerőnek hajtóerő gyanánt alkalmazása, egyenként nagyhatású tényezők, melyekről külön-külön kell említést tenni.

a) A folyamatot sokáig magára hagyta az emberiség. A szabályozás- és csatornázásra komolyan csak a legújabb korban, a XIX. század elején gondol, a mikor a szállítás és közlekedés szüksége sarkalja és a hajózás akadályainak leküzdése már mellőzhetlenné válik. *A folyamszabályozás azon akadályok eltávolításában áll, melyek a mederben vannak*, a végből, hogy a folyam ágya, a medre megigazíttassék és a víz bőssége lehetőleg egyenletessé tétessék. Ilyen akadályok a zátonyok, a lerakodott iszap és a vizalatti növények túltengése, melyektől kotrás által szokás a medret megszabadítani, továbbá a folyam árját lassító kanyarulatok, melyeket átvágások útján lehet megszüntetni. A folyók csatornázása pedig az oly hajózási akadályoknak megszüntetését célozza, *a melyek miatt a víz rendes lefolyása meg van szakítva*. Ilyen akadályok a vízesések, a földalatti menetek stb. Ezen akadályok megszüntetése céljából a folyam több, különböző vízszintű, szakaszra osztatik s az egyes szakaszok között a hajóközlekedés fentartására zsilipek és emelőszerkezetek építtetnek.

Folyamok szabályozása és csatornázása.

A nagy esés és vízsebesség mérséklésére ugyanis lépcsők építtetnek a folyómedrén át s a hajóknak e lépcsőn átjuttatását kamarazsilippel biztosítják. A zsilip kamarájában emelni vagy süllyeszteni lehet a vízszint. A kamarába bebocsátott hajó együtt emelkedik vagy süllyed a kamarába beömlesztett vagy onnét leeresztett vízzel, s így vagy az alsó vagy a felső vízszínnel kerül egy vonalba.

Kétféle, bevált emelőgépről kell említést tenni. Az egyik, mint a kamarazsilip, függélyesen emel és süllyeszt, a másik egy ferde lejtőn elhelyezett vágányokon mozgó szekrényt, melyben a hajó van, emel vagy süllyeszt.

b) A természetes vizi-utak iránya, hossza, ritkán felel meg a közgazdaság forgalma által támasztott igényeknek; egyszer azért, mert a mellékfolyók nem nyúlnak eléggé be az ország belsejébe, máskor, mert a forgalom főirányai nem esnek egybe a természetes vizi utak irányával, pl. az előbbieké északról dél-

Csatornák

felé tartanak, míg az utóbbiaké keletről nyugatra halad; vagy azért, mert a folyók völgyeit egymástól vagy a tengertől magas vízválasztók különítik el, vagy épen azért, mert egy, különben jelentős forgalmi irányban fekvő folyamot megfelelőképen szabályozni vagy csatornázni nem lehet. *A természetes víziút-hálózat eme tökéletlenségén két vagy több víziút — a tengernek a tengerrel, a folyónak a tóval vagy tengerrel — egybekötése, illetőleg a vízválasztónak áthidalása, mesterségesen készített vízmedrek, csatornák építése útján szokás kiegészítőleg segíteni.*

A csatornák tengeriek (pl. a suez-i, korinthusi) vagy szárazföldiek (párhuzamos és vízválasztót áthágó, összekötő).

A vízépítési technika ma már igen nehéz feladatokat old meg, például a magaslatokon való áthajózást is lehetővé teszi. Ezek közül különösen említésreméltók azok, melyek a csatornának alagutakon vagy hegyátvágásokon, csatornahidakon, aquaeductokon vezetésével, kamaraszilip-építés és hajóemelő szerkezetek alkalmazása útján voltak megoldhatók. Ilyen érdekes feladat megoldását tanúsítja a Bridgewater hercegről elnevezett csatorna Angliában, a pontcanal du Guétin és a briari aquaeduct Franciaországban stb.

Az előrehaladt államokban, a hol a természetes víziút-hálózatot mesterséges csatornák egészítik ki: a forgalom ma már *nem kizárólag a hajózható folyamok irányában talál vízi utat*, de ép azon útirányokban, a melyekben lebonyolítása a legtermészetesebb, legsürgősebb és czélszerű.

A continensen főkép Franciaországban fejlődött nagyra a csatornahajózás.

A vontatás a csatornákon, jobbadán, lóerővel történik. A lóvontatás csak ott lehetséges, a hol a csatorna mentén vontatóút van. A vilamos vontatásnak nagy jövője van. A csavar- és kerekcső gőzösök alig tudnak versenyezni a lóvontatással. Újabban a petroleum és benzin motoros hajók alkalmazása válik be.

Iránytű.

c) Az iránytű a síktengeren járó hajósnak irányjelzője, az a műszer, mely a föld delejesség hatása alatt mindig észak-déli irányban elhelyezkedő delejből áll. Újkori találmány, a spanyol és portugál hajósok használják először.

Kikötő.

d) A tengeri hajózás veszélye ellen való védekezésből épültek a világítótornyok és kikötők, használtatnak a hajókon és a szoros kikötőbejáratoknál a jelző-lámpások és világok stb.

e) Nagy átalakítást végez a hajózás terén a gőzerő alkalmazása.

Az amerikai Fulton 1807-ben oldotta meg a feladatot, miként lehet a gőzerőt a vízi járművek hajtásánál alkalmazni. «Claremont» nevű, 18 lóerejű gőzgéppel felszerelt és 44 méter hosszú hajója 160 tonna befogadására volt építve és 220 kilométert 30 óra alatt tett meg. Gőzerő alkalmazása.

Hogy mit haladt egy század alatt a hajóépítés technikája, megítélhető ha a Fulton hajójára vonatkozólag ismert adatokat egybevetjük a ma épülő vagy használatos gőzösök méreteivel. Az északnémet Lloyd «Barbarossa» nevű gőzöse 10,000 tonnát tud befogadni, 160 méter hosszú, hajógépe 8000 lóerejű és 14 tengeri mérföldet (klb. kétannyi kilométert) fut meg óránként. A brémai Lloyd «Grosser Kurfürst» nevű hajója 175 méter hosszú, 3000 utasra és 13,000 tonna árú szállítására van berendezve. A Great Northern Steam Ship Company legújabb két hajója 192 méter hosszú, 20,000 tonna raksúlyra, 2 triplex expanziós géppel, 16 kazánal készül.

Az Anglia és Amerika között közlekedő postagőzösök ma már 39 kilométer sebességgel képesek haladni, tehát most $5\frac{3}{4}$ nap alatt teszik meg azt az utat, melyet 1880-ban 8, 1870-ben 9, 1860-ban 11, 1850-ben 13 nap alatt tettek meg.

Azon átalakítások között, melyet a gőzerőnek alkalmazása a hajózás terén előidézett, nem csekély fontosságú az, hogy lehetővé vált a *tömeges vontatás*.

Több uszályt *keréksavar gőzhajóval* vagy *láncz- (drót- Vontatás. kötél) hajóval* lehet vontatni. Oly vizeken, melyeknek folyási sebessége másodpercenként 0·8 méter, az előbbi, a 0·8 métertől 1·3 méterig terjedő vízsebességnél mind két vontatási mód, a sebesebb folyóvizeknél kizárólag a lánczhajózás szokott használtatni.

4. Az az aggály, hogy a vasutak kiépítése a vízi utak jelentőségét alá fogja ásni, nemcsak nem vált be, de a vasút és vízi út versenye csak még jobban megerősítette azt, hogy a *vízi utaknak bizonyos irányban leküzdhetetlen a fölényük*. Kitént, hogy a vasutakon való továbbítással szemben a *vízen való szállítás annál előnyösebb, minél távolabbra és minél csekélyebb értékű árukat kell forgalomba hozni*. A vízi utakon való szállítás és közlekedés eme fölényét a *szolgálat olcsóságában* kell találunk. Ez olcsóságnak az a magyarázata, hogy egy 1000 tonnás folyamhajóba annyi fér, mint 100 rendes vasúti teherkocsiba; hogy továbbá a vízreeresztett hajórakomány annyit veszít a

A vízi út versenye a vasúttal.

súlyából, mint a hajó által helyéből kiszorított víz súlya tesz; a hajó hajtógépe tehát többet végez ugyanazon lóerő mellett, mint a vasút mozdonya; s végül még az, hogy völgymentben a folyam sodra is istápolja a gép működését és a víz ellenállása kisebb. A vasuton szállítás költsége általában úgy viszonylik a vizen szállítás vitelbérehez, mint 1 : 0·4-hoz, a jó makadamirozott úton való szállítás költsége pedig, mint 20 a 1¹/₂-hoz.

Észak-Amerika az Erie-csatorna kiépítésével buzakivitelét százszorosra, lisztkivitelét negyvenötszörösre fokozta.

5. A vízi utak iránt megesappant figyelem kettőztetett mértékben tér vissza. Egyes államok a tömegárúk és egyes vidékek fejlődése érdekében *még akkor is fejlesztik víziút-hálózatukat, ha a várható forgalomból nem remélhetik a beruházott tőke jó kamatozását.* Mindenesetre figyelemreméltó a nyugateurópai államok eljárásában két körülmény: az egyik az, hogy oly csatornák létesítésétől sem riadnak vissza, a melyeknek építési költsége kilométerenként 500,000 koronára is felrúg, a másik az, hogy a *tengerbe ömlő folyókat* úgy igyekeznek szabályozni és csatornákkal kiegészíteni, hogy a tengeri hajók minél mélyebben bejárhassanak és a tetemes átrakodási költségek megkímélhetőek legyenek, illetőleg, hogy *az árúk a tengeri hajók olcsó viteldíja mellett minél közelebb hozathassanak a fogyasztási piacokhoz, vagy fordítva, közvetlen a termelő helyről vitethessenek a tengerentúlra.*

Posta.

Posta alatt ma azt az intézetet érti a gazdasági élet, mely megszabott díjért, rendszeresen, leveleket, nyomtatványokat, csomagokat, pénzküldeményeket szállít, személyeket továbbít és e szolgálatok tekintetében rendelkezésére van valamenynyünknek.

A postaintézet hosszú fejlődés után lett azzá, a mi ma, a mindenkinek rendelkezésére és továbbításra berendezett szervezetté.

Fejlődése a következő érdekes jelenségeket mutatja:

1. Az ókori Egyptom, Görögország és római birodalom *állami* postáját *futárok* vitték. Az egyiptomi courir, a görög hemerodrom és a római cursor, hivatásszerű postás volt, a ki *gyalog*, ritka gyorsasággal (tiz kilométert óránként) tette meg

Az ókor postája.

útját. Hosszabb tartamú utakon, *rendszeres állomásokat* tartott, hol *továbbadta a postát*, azaz *felváltották*.

A perzsa Cyrus *lovasította futárait*, lóváltó állomásokat szervezett; a római Augustus császár pedig szervezte a *cursus publicust*. E szervezet mellett kétkerekű, könnyű *kocsikon*, állomásról-állomásra (mutatio, mansio), hivatalos minőséggel felruházott egyének vitték az állami iratesomókat, jelentéseket, rendeleteket. A postaszemélyzet ellátása és az igavonó állatok felváltása és élelmezése *közterhet* képezett, ezekről a nép tartozott gondoskodni. A berendezés *magánczélokat egyáltalán nem szolgált*.

A posta szó is, állítólag, ebből az időből való. A felírás, melyet a rómaiak a küldeményeken használtak, így szólt: mansio posita in X. A mansio szó később elhagyatott és a posita kifejezés is postara rövidítettett.

2. A középkorból kétféle postát említ a gazdaságtörténet. A középkor postája. A *kalifák postája* kitünően szervezett, de csak az *állami* érdekeket szolgáló intézmény volt. Állomáshálózatában a X. század közepén már 930 helység van. A postamesterek egyéb, elég jelentős, közigazgatási teendőket is végeznek.

A *városok és gildák* postája a kalifák postájával szemben teljesen *magánjellegű* és az *önsegélyen alapuló* berendezés volt. A városok és gildék érdeke teljesen találkozott abban, hogy — egyéb módozat hijján — maguk keressék az érintkezést, am azok a szomszédos városok vezetőségével, emezek a közelfekvő piacok kereskedőivel; érthető tehát, hogy a legtöbbször összefogva törekszenek gyalog postások és lovas futárok alkalmazása útján az összeköttetést az érdektársak között fentartani és a jól értesültség folytonosságát biztosítani.

A magánforgalom szolgálatára a középkor vége felé, Dél Németországban, a vidéken élőállatok vásárlása végett járókelő mészárosok és hajósok állottak. Az előbbiekről jegyzi fel a történet, hogy megérkezésüket postakürttel adták tudtul a helységnek.

3. A középkor végén és az újkor elején, mikor az európai államok (Olaszország, Franciaország, Anglia és Németország) Posta az újkor elején. kormányzati rendszerében különben is nagyjelentőségű átalakulás megy végbe, a *hatalom központosítására törekvő fejedel-*

mek nem nélkülözhetik a postaintézményt; tisztán *államhatalmi céljaik* szolgálatára *újrászervezik* tehát. A futárok csak *kivételesen* visznek *magánleveleket is*, járataikban *nincs rendszeresség*, a szolgálatnak *nincsen megszabott ára*, egyszóval a posta még mindig nem az, a mi ma, nem közjellegű, rendszerezített szállítási és közlekedési alkalmaság.

A magárahagyott magánforgalom eszerint kénytelen külön a postaösszeköttetésről gondoskodni. A *szerzetes- és lovagrendek* az egyes rendházak és kolostorok, az *egyház* a püspöki főhatóság és lelkészkezdő papság, az *egyetemek* a főiskolán tanuló, messze idegenből jött ifjúság és ezek hozzátartozói — között mellözhetetlenül szükséges közlekedés fentartására, azonképen, mint a városok és gildék tették már előbb, *kizárólag saját céljaikra, küldöncz-postát* szerveznek és tartanak fenn. Azok, a kik a lovagrendek, egyetemek, egyház, város, gildék postáját nem vehetik igénybe, kénytelenek a *kinálkozó legjobb alkalmasággal* továbbítani a leveleiket. Egyszer az átutazó kereskedő, máskor a mesterlegény, zarándok stb. volt a postásuk.

Postaregale
keletkezése.

4. A XVII. század elején két körülmény van a posta-intézmény fejlődésére befolyással; egyik az, hogy a *gazdasági, kulturális és politikai célok elérése érdekében* mind égetőbb *szükség van a személyforgalomra*; a másik az, hogy a postaszolgálat rendszeres ellátása *kitűnő bevételi forrásnak* ígérkezik, melyet az államkormányzat nem szívesen bocsát ki kezéből és vagy önkezelésben vagy bérletben hasznosít. (*Postaregale.*)

A fejlődés, melyet e két körülménynek köszönhetünk: a *postajáratok rendszeresítésében*, a *postakényszerben* és a *szállítás* illetőleg továbbítás *díjainak szabályozásában* van.

A küzdelem, mely a postaregale általános bevezetéseért folyik, igen makaes.

Ezt a küzdelmet meglehet érteni, ha megfontoljuk, hogy városok, érdekelték és például Németországban tartományok, már előzőleg, kényserítő szükségből, különféle alakban gondoskodtak volt postaszervezetről, mely most feleslegessé válik, illetőleg *beszűntetendő* volt.

Franciaország 1792-ig, Ausztria 1722-ig bérben kezelte a postaregálét. Németországban császári privilegium alapján a Taxis-család kezelte 1516-tól a postát és óriási jövedelmet húz a postaszolgálat ellátásából. Nálunk a Paar-családnak adta hűbére a posta kezelését és hasznát II. Ferdinánd király ugyanakkor, midőn az osztrák örökös tartomá-

nyok postájára nézve is hasonlóképen intézkedik. A Paar-család kezelése azonban tényleg csak igen rövid időre lépett életbe s akkor sem törvény alapján.

5. A postaintézet fejlődése *valójában a legújabb korra esik*. Ez a fejlődés a következőkben jelentkezik. A posta a legújabb korban.

a) A postaintézet kezelése tekintetében fentartott *kizárólagosságot nem zsákmányolja ki az államhatalom*, de tekintettel van azon fontos közérdekekre, melyeket az intézet sok tekintetben szolgál.

b) A fiskális tekintet elejtésének tanúsága a *penny portorendszer* elfogadása. E rendszer *Rowland Hill* nevével kapcsolatos, Angliában honosított meg legelőször (1840. január 10.) és a levél-portodij jelentékeny leszállítását jelenti. Penny porto.

Rowland Hill kereskedelmi alkalmazott volt, ki röpiratában a drága levélportót támadta és kimutatta, hogy az angol posta háromszor annyit szed be portó címén, mint a mennyibe a szolgálat, melyet teljesít, önköltségben kerül; utalt arra is, hogy a magas portodíjban van a magyarázata annak, miért közlekedik annyi ember a levélposta elkerülésével.

E portorendszer életbeléptetésének hatása az intézet fejlődésére a következő adatokból ítélhető meg.

Az angol postán feladott levelek száma 1839-ben 75, 1840-ben 170, 1843-ban 300, 1878-ban 1200, 1890-ben 1700 millió volt.

A «penny» nevet onnét vette, hogy a levél viteldíját az aprópénznek a forgalomban jól ismert darabjával állapította meg.

A Hill-féle postarendszert Franciaország, Belgium, Poroszország már 1849-ben, az Egyesült-Államok 1851-ben, az Osztrák-Magyar monarchia 1868-ban léptették életbe.

c) A postaintézet fejlődése sokat köszön annak, hogy a világ-postaegylet létrejött. A nemzetközi (világ-) postaegylet *szervezete* az 1874-ben Bécsben megtartott postacongressus által elfogadott nemzetközi postaconvention alapszik.

A *postaegylet tagjai*: azon államok, melyek a postaügy Postaegylet. nemzetközi jellegű kérdéseit *egyezményes úton rendezni*, az egyezmények létesítése érdekében *időnként congressusokat tartani* és a közös érdekű postaügyek intézésére, Bern székhellyel, *nemzetközi irodát szervezni és fentartani kötelezték magukat*. A postaegylet tagjai 1878-ban Párisban, 1885-ben Lissabonban, 1891-ben Bécsben és 1897-ben Washingtonban tanács-

koztak. A postaegylet megalakulásának és a létrejött megállapodásoknak köszönhető az, hogy ma a postaegyletbe tartozó államok *egyiké sem szed az idegenből érkező vagy átmenő levél után a maga részére külön portót*; minden állam azt tartja meg, a mit beszed; továbbá az, hogy az *egyszerű levél után* a világ-postaegyletbe tartozó államok bármely állomására *egyformán és mindenütt 25 centimes jár*.

d) Nagy lendületet adott a postaforgalomnak is a vasutak kiépítése és a hajójáratok rendszeresítése, mert most a postát jobbra a vasút és hajók viszik. *Posta és vasút mindjobban összenőnek*. Ma már a vonatok nemcsak postaküldeményeket, de egy-egy *mozgó, oly postahivatalt* is visznek magokkal, mely avatott kézzel, a postakezelés egyik legnehezebb miveletét, a rovatolást vagy irányítást végzi.

e) Tanuságot tesz a postaintézet nagy arányú fejlődése mellett a *postaszolgálatnak* és az intézet üzletágainak bámulatos *kiterjesztése* is. A posta ma már nemcsak leveleket, levelezőlapokat, nyomtatványokat, árúmintákat, hírlapokat, pénzesleveleket, csomagokat szállít és személyeket továbbít, de postautánvételeket is beszed, postautalványokra összegeket fogad el és fizet ki, megbízásokat teljesít, a *postatakarékpénztár* javára betéteket fogad el és terhére kifizetéseket eszközöl, és mi több, *váltókat* mutat be elfogadás végett és váltókat óvatoltat elfogadás vagy fizetés hiánya miatt, az *adókat* beszedi, beváltja az állampapírok *szelvényeit*, elfogadja a munkások *baleset ellen való biztosításából folyólag teljesítendő* illetékeket, *bérletek, kölcsönök felmondását* közvetíti és *nyitott írásbeli közléseket* ad át stb.

f) A postaintézet maig is megbecsüli, felhasználja a közlekedés legrégebbi járműveit és motorait, e mellett azonban nem zárkózik el egyik irányban sem, a haladás és a reformok elől. A különcz, futár, postakocsi, diligence stb. ma is szolgálatban vannak a postának; felhasználja a lovat, a kutyát, a galambot, vonatot és hajót stb., ámde másfelől *pneumatikus postaszolgálatot* is létesít, hogy a helyi forgalomban lehetővé tegye a leveleknek egy órán belül kézbesítését, szaporítja személyzetét, javítja a gyűjtési és kézbesítési rendszerét stb.

Pneumatikus postánk ez időszerint nincs még a fő- és székvárosban. Londonban, Párisban, Berlinben és Bécsben van.

A távirda a gondolatok közlését szolgáló intézet, mely Távirda. villamosság segítségével, nagy távolságokra, bámulatos gyorsasággal juttatja el a jeleket, melyekből a gondolatokat leolvasni lehet. A távirdaintézet szervezése tehát teljesen legyőzte a személyek közlekedésében a távolság szétválasztó hatalmát.

A távírászat mai alapjainak kifürkészése Chappe, Volta, Steinhil, Wheatstone, Morse, Hughes és mások neveihez fűződik. Ujabbán a telauto- és steno-telegraf, a Pollák és Virág-féle, majd a Marconi által feltalált — sodronynélküli — távíró képviselik a fejlődést.

Észak-Amerikában 1843 óta, Angliában, Németországban, Ausztriában és nálunk 1848, illetve 1850 óta szolgálja a közforgalmat.

A távirda ma az egész világban közintézet; a legtöbb államban a postával van egyesítve. A tengeralatti kábelek $\frac{9}{10}$ részben magántársaságok tulajdonai. A legjelentősebb társaság az Eastern Company. Az összes kábelek értéke meghaladja az 1200 millió koronát.

A világ-távirdaegyezmény 1875-ben, Szt.-Péterváron, jött létre.

A távirda — úgy látszik — *hivatalva van a levélpostaközlekedés helyét* — legalább részben — *elfoglalni.* A távíratmegadási díjak leszállításán fog megfordulni, hogy mennyiben?

A távíratért járó illeték felszámítása különbözőkép történik. Sok állam mindenekelőtt *alapdíjat* követel s ezután a távírat terjedelme szerint tesz még külön számítást és pedig úgy, hogy egyszer a *betű*, máskor a *szótag* vagy a mondatot veszi alapul.

A távbeszélő az a berendezés, mely távollévő egyénnel, Távbeszélő. bármely perczben, félre nem érthető értekezésnek lehetőségét biztosítja.

A távbeszélő egészen új keletű találmány. Graham Bell, bostoni tanító 1876-ban kérte a szabadalmat az első telefonkészülékre. Rövid idő alatt számtalan javításon ment keresztül. A legújabb javítások közül való a Poulsen-féle telefonográf, mely a czímtett távollétében aczélszalagra jegyzi fel a beszédet.

A távbeszélő Dániában és Hollandiában magánkézen van, egyébutt jobbára állami kezelésben.

A tenger alatt még nincsen telefon, de terve már foglalkoztatja az emberiséget.

II. KÜLÖNÖS JELENSÉGEK ÉS AZOK TÖRVÉNYEI A PÉNZFORGALOMBAN.

1. Az érméről és az érmerendszerről.

Érme.

A pénzül való használatra szánt fémet érmékké szokás verni. Érme alatt eredetileg fémdarabot értettek, mely hitelesítve volt. Magánosok, pénzváltók, nagykereskedők hitelesítettek. Ma is fémdarabot értünk az *érme alatt, olyat*, melynek *alakját, nevét, súlyát és finomságát* az állam *törvényhozása állapítja meg* és melynek ily törvényes külalakban, súly- és finomság szerint való *kiveretéséről* és forgalomba hozataláról az *államhatalom gondoskodik*.

Az érmeket a pénzverdékben készítik. A pénzverdét, melyben az érme készül az *érmebetű* jelzi.

Az érmebetű az első lapon van. *A.* betűvel az ország első pénzverdéjét (a bécsit, párisit, berlinit) szokás jelezni. *K. B.* Kőrmöczbányát, a német pénzeket *C.* Frankfurtot, *D.* Münchent, *I.* Hamburgot jelenti stb.

Az érmeverés
technikája.

Az érmepénz készítését ma inkább préselésnek, mint verésnek lehet nevezni. A «verés» szó a multból, abból az időből ered, mikor az érmét a fémlapból a bélyegzőnek erre illesztése és egy súlyos kalapácssal reáütés (verés) útján készítették.

A pénzverés technikája *hat* miveletre szakad. A *fém megolvasztását a formábaöntés* követi; a prizmaalaku fémpálczák *hengerelése* után az *érmelapok kivágása* következik, aztán a *karimázás és perimézés* s végül a *préselés*.

Miként a fogalomhatározat, melyet az érmére nézve adtunk, mondja, az érme veretésére nézve a közelebbi utasításokat a törvényhozás adja meg. *Azon törvényes intézkedések, a melyek az érmék külalakjáról és elnevezéséről, továbbá a kiveretéséről, azaz arról szólnak, hogy minő fémöntvényből és*

súlymennyiségből, minő súlyú és minő finomságú érmeket kell verni, teszik az ország érmerendszerét.

Érmerendszer.
Ötvéneezés.

Az érmeveretésre szánt fémeket az olvasztás folyamán *ötvéneezik*, azaz más szóval, az aranyhoz rendszerint ezüstöt, ritkábban rezet, az ezüsthöz rezet vagy új ezüstöt, a rézhez ónt és horganyt, a nikkelhez rezet kevernek. A kettős ötvözetek általában előnyösebbek, mint a hármások.

Ötvény alatt a kisebb hányadban a másikhoz kevert fémeket, a kevésbé értékeset szokás érteni, de átvitt értelemben ötvözetnek nevezik a graphit tégelyben együtt megolvasztott és kevert fémvegyületeket is.

Az ötvéneezés legtöbb esetben valójában nem egyéb, mint értékesebb fémnek értéktelenebbel megkeverése. Régebben ez a *pénzrosszabbításnak* volt a módja, ma azonban nem pénzügyi, de *technikai érdekből*, azért történik, mert a fémek egymagukban puhák, nem tartják a veretést, az ötvéneezéssel pedig a keménységüket és a kopás iránt ellentállóságukat lehet fokozni; s mert továbbá az értékes aranyból csak ötvéneezéssel lehetséges használatra alkalmas érmeket készíteni; a tiszta aranyból vert érme ugyanis oly kicsiny volna, hogy elvesznék a kéz alatt.

A tiszta fémnek az egész érme bruttó *fém tartalmához való százalékarányát*: az érme finomságának szokás nevezni. A finomságról próbakövel vagy vegyi úton szokás meggyőződni.

Az érme
finomsága.

A folyó pénzek ötvözetének megállapításánál az érme *finomsági tartalmára*, a váltópénzekénél arra van tekintettel a törvényhozó, hogy az olesó, *szépkínézésű*, a rozsdásodás- vagy bármely vegyi ágens által okozott bármilyen változástól ment, jól olasztható, nyújtható, vágtható és verhető, *tartós* legyen.

A folyó érmék finomságát ezredrészekben szokás kifejezni. A latin érme-unio államaiban az érmék 900 ezredrész szabályszerű finomsági tartalommal veretnek ki. Hús és tíz koronás érmeink finomsága ugyancsak 0-900. Az angol aranyérmék finomsága $\frac{21}{12}$, az ezüst érméké $\frac{37}{40}$ -ed rész. Azt az ötvényt, mely ennek a törvényes finomságnak megfelel, standard-arany vagy standard-ezüstnek nevezik.

A bronzötvözet 95 rész réz, 4 rész ón és 1 rész horganyból áll. Bronz váltópénze volt Svájcnek 1850-ben, aztán Franciaországnak, Angliának, Németországnak stb. Az új ezüst: nikkel, réz és horgany-ötvözet. Újezüst pénze a délamerikai államoknak volt. Az ezüst az új-ezüsttel is ötvöztetik úgy, hogy 1000 részben 100 rész az ezüst, 550

rész a réz, 250 rész a horgany és 100 rész a nikkel. Leggyakoribb az ötvözete az ezüstnek rézzel; 500—200 ezredrész ezüst és 500, illetőleg 800 ezredrész rézből áll a keverék. A réz és nikkel ötvözetekkel az Egyesült-Államokban tették az első kísérleteket. Az összetétel 10—50% nikkel és 90—50% réz között ingadozott. Ma a nikkeltől és a nikkelt-ötvözetből készült váltópénzeket tartják a legjobbaknak.

Az érmék meghatározott súlyban készülnek. Az érme *nyers-súlya* a *finomsági* és *ötvénysúly*nak összege; a *finomsági súly*; a *nyerssúly* és *ötvény* súlynak a különbözete.

A latin érme unio tíz frankos arany érméjét 3·22580 gr. szabályszerű súlyllyal és 900 ezredrész finomsági tartalommal vereti ki, mászóval az ötvénysúly 10%-a a nyers súlynak; öt frankos ezüst érme-pénze 25 grammot nyom, finomsági tartalma 900 ezredrész; 20 darab öt frankosban 450 gramm a tiszta ezüst és 50 gramm a réz.

Az érmetörvény a súlyra nézve rendszerint úgy intézkedik, hogy az érmedarabok számát viszonyítja valamely súlyegységhez, *melyből mindig ugyanegy minőségű és mennyiségű érme verendő. A súlyegységet az érmerendszer alapsúlyának és a szabályt, mely az alapsúly és az abból verendő érmek száma, súlya és finomsága között kötelezőleg betartandó viszonyt kifejezi: az érmerendszer érmelába.*

A német érmerendszer alapsúlya a vámfont, a mi érmerendszerünké a kilogramm, Angliában a troy-font.

Régebben nem a közönséges súlyrendszertől vett súly képezte az érmerendszer alapsúlyát. Ilyen különleges alapsúlya volt a német érmerendszernek a kölni márka.

Az érmeláb elnevezését az érmétől nyeri, melynek veretését szabályozza; van talléros, forintos, korona pénzláb.

A mi érmelábunk az 1892. évi XVII. t.-czikkben van formulázva. A nevezett törvény 4. §-a kimondja, hogy egy kilogramm ötvözött aranyból (900 ezredrész arany és 100 ezredrész réz) 147·6 húszkoronás, illetőleg 295·2 tízkoronás, tehát egy kilogramm finom aranyból, 164 húszkoronás, illetőleg 328 tízkoronás verendő. A húszkoronásnak nyers súlya 6·775067, finom súlya 6·09756 gramm, a tízkoronás nyers súlya pedig 3·387533 és finom súlya 3·04878 gramm. Egy kilogramm ötvözött aranyra 2952 korona, egy kilogramm finom aranyra 3280 korona esik.

Az egykoronás ezüstérmék a 12. §. értelmében 835 ezredrész ezüstöt és 165 ezredrész rezet tartalmazó ötvözetből veretnek. Egy kilogramm ötvözött ezüstből 200 db egykoronás veretik. Az egykoronás súlya tehát 5 gramm.

Az érmeláb, egy a máséhoz viszonyítva, *könnyű* vagy *nehéznek* szokott minősíteni. *Nehéz, ha ugyanazon súlyból kevesebb, tehát nagyobb*

Az érmék
súlya.

*Nyerssúly
finomsági súly*

Az érme-
rendszer
alapsúlya.

Érmeláb.

464 20
328 20
164
328

értékű, könnyűnek, ha több, kisebb értékű érme készül. Az arany sovereigne súlya 7-988 gramm standard arany; valamennyi ismert aranyérme között tehát ennek van a legtöbb aranytartalma, a viszonylag legnehezebb érmelel tehát az angol. Egyenlő a pénzlába a magyar egykoronásnak és az érmeunio államai egy frankosainak. Az észak-amerikai dollárnak érmelelába nehezebb, mint a német aranymárkáié.

Az érmerendszer *érmeegysége alatt azt az érmet kell érteni, melyet az érmetörvény is egységnek tekint s a mely a pénzben való számolásnál általán ilyenül használtatik.*

A mi érmeegységünk a ^{Penny}korona a német érmeegység a márka, a latin érmeunio államaié a frank, a skandináv unioé a korona stb.

Azon intentio, mely a törvényhozást az érmelek súlya és finomsági tartalmának pontos megállapításánál vezérli, követeli meg, hogy a bizonyos mértékig már megkopott érmelek a közforgalomból kivonattassanak, illetve hogy meghatározottassék, az érmelek forgalmi súlya. *Forgalmi súly alatt azt a minimalis súlyt kell érteni, melylyel legalább is bírnia kell az érmelek, hogy közforgalom tárgyát képezhesse.* (Kopás?)

Ugyanazon intentióból folyólag a pénzverés technikája úgy tökéletesbitendő, hogy minden egyes érmelek súlya és finomsága a törvényes követelményeknek megfeleljen. A technika jelen tökélye mellett nem lévén kizárva a törvényes és tényleges súly és finomság között az eltérés, az érmetörvényben ki szokás fejezni az eltérés azon mértékét, melyet még ellehet nézni, s a mely eltérés daczára az érme még forgalomba hozható. Azon érmelek, melyeknél az eltérés a törvényben kifejezett remediumnál is nagyobb vagy kisebb, lekoptatandók vagy beolvasztandók.

A skandináv unio államaiban az aranyérmelek elvesztik fizetési eszköz jellegüket, ha kopás által súlyuk másfél százalékánál többet vesztek.

Az eltérés némely államban csak lefelé, másokban le- és felfelé állapítottatik meg. A latin érmeunio államaiban a súlyengedmény felfelé és lefelé, a 100 arany frankos érmeleknél egy, a húszfrankosoknál kettő, az ötfrankosoknál már három ezredrészt tehet; a finomsági eltérés lefelé és felfelé mind a három érmeleknél egyaránt két ezredrészt.

Az eltérés aranyérmeleinknél felfelé vagy lefelé súlyban két ezredrészt, finomságban egy ezredrészt nem haladhat meg.

Az érme
külsőalakja.

Az érme külsőalakjára tartoznak: az *érmelap átmérője*, az *elő(kép)lap*, a *hátsólap*, az *érme periméje*, az *érme karimája*.

Veret.

A szöveget, a képet és díszítményeket együttvéve *veretnek* is hívjuk.

Az 1892: XVII. t. czikk 5. §-a értelmében az aranyérmék képlapjára ő Felségének egész alakja koronázási öltönyben, a körirat, a veretés évszáma, a hátlapra a magyar korona országainak egyesített czímere, körirat és az értékjelzés tétetik. Az érmék karimája síma, a húszkoronásokon mélyített betűkkel körirat, a tízkoronásokon mélyített ékítmény alkalmaztatik. A lapok periméje emelkedett és síma s azon belül gyöngysor vonul. A húszkoronás érme átmérője 21 milliméter, a tízkoronásé 19 milliméter.

Érmék
nemel.

Az érmének különféle alapon ad a gazdasági élet nevet. Egyszer a *fém* után, melyből kiverve van, máskor a *koronás fő után*, a ki verette (Louis d'or, Henri d'or, Friedrich d'or, dukát stb.), egy harmadik esetben a képlapon látható *értékjelzésről* (korona, márka, forint stb.) s végül az érmének, mint pénznek *szerepe* szerint.

Ezen utolsó szempontból különbség van a *folyó-* couráns (országos), *váltó-* és *kereskedelmi* érmék között.

A *couráns pénznek két criteriuma van*: törvényerejénél fogva *fizetési eszközt képez* és *forgalomképessége teljes*, a mennyiben bármely mennyiségben el kell fogadni fizetésül; az ezüst couráns érmének még az is, *hogy aranyra nem váltatható be*. A folyó érméket *kizárólag aranyból és ezüsből* verik, még pedig *oly finomsággal*, hogy a benne foglalt nemes fém világpiaczi értéke megfeleljen a névértéknek. A *váltóérme* a kis forgalom pénze, fizetésül *csak bizonyos maximalis összeg erejéig kell elfogadni*, az arra rendszeresített módon *arany vagy ezüst couráns pénzre beváltható*. A váltóérméket *ezüsből*, gyakrabban *rézből, bronzból, rézötvözetből* és újabban *nikkelből* vagy *nikkelötvényből* szokás verni. A váltóérmék *névértéke jóval nagyobb, mint a fémértéke*, mert ez a különbség biztosítja a pénzverdének költségeit, ez akadályozza meg mesterségesen a váltóérmék kivitelét és ez magyarázza meg miért nem olvasztják be a váltóérméket technikai célokra.

Nálunk az *értékpénzt* az aranyérmék képezik. Koronaértékre szóló érméink: az ezüst egykoronások, a nikkel húszfilléresek, tízfilléresek, a bronz két és egy filléresek. A nikkelérmék tiszta nikkel-

ből veretnek, a bronzérmék ötvözete 95 rész rezet, négy rész ónt és egy rész horganyt tartalmaz. Az egykoronások, nikkell- és bronzérmék kizárólag az állam számlájára veretnek. A magánforgalomban senki sines kötelezve egykoronásokat ötven korona, a nikkellérméket tíz korona, a bronzérméket egy korona összegen túl fizeteskép elfogadni.

Az 1899: XXXIII. t.-czikk értelmében ötkoronás érmék is veretnek. Az ötkoronások ötvözete: 900 ezredrész ezüst és 100 ezredrész rézből áll. Az ötkoronások csak az állam számlájára veretnek. A magánforgalomban senki sem köteles ötkoronásokat 250 korona összegen túl fizeteskép elfogadni.

Platinaérmékkel Oroszország 1828-ban tett kísérletet; három-, hat- és tizenkétrubeles darabokat veretett. A platina azonban nem vált be és az érméket 1845-ben kivonták a forgalomból.

A kereskedelmi érme nem képez törvényes fizetési eszköz, kivételesen, csak bizonyos maximalis összeg erejéig, jobbadán csak magánosok megrendelésére, készítik a pénzverdék, arany vagy ezüst *couráns pénzre nem cserélhető be*. Tulajdonképp csak *árú*, melynek árfolyamát a nyers fémnek, melyből készül, világgiaeci ára szabja meg.

A kereskedelmi elnevezését egyrészt onnét veszi, hogy a nagyobb fizetési tételek könnyebb kiegyenlítése érdekében a *nagybani kereskedelem kívánta a veretését*; ily érdekből verettek a körmöczi *arany*, cs. és kir. (dukát) *arany*, a Friedrich d'or stb.; másrészt onnét, hogy a kereskedők adják a pénzverdének illetén érmék veretésére a megbízást, mert az érmék szép veretüknél fogva valamely *műveletlen népnél*, melynek nincsen saját fémpénze, meghonosultak és e néppel való *forgalomban könnyebbséget biztosítanak*; ily érdekből verik maig is pénzverdénkben a Mária Terézia (levantei) tallért.

Fő-alap-érme

Az Egyesült-Államokban 1873 febr. 12-én kelt törvény megalkotta az ezüst trade dollárt. Ez az érme, miként neve is mondja, a Chinával, Japánnal és Indiával üzött kereskedelem érméjének volt szánya. Fizetési eszközt csak öt dollár erejéig képez. Rendelgetésének nem felelvén meg, 1887 márcziusban kivonatott a forgalomból.

Az érmerendszer értelmében verhető érmék *főtypusát*, fő-*érmedarabnak szokás nevezni*. Ez egyszer azoney az érmeegységgel, másszor az érmeegység bizonyos többszörösét képezi.

Nálunk a tízkoronás, Németországban a tízmárkás a fő-érmedarab.

Az érmék készítését eredetileg az érmepez megghonosítói: *Érmevezés* a *pénzváltók és nagykereskedők* végezték. A saját vevőikük^{loga.}

a 10 koronás Fő-érmedarab

kényelmére verték a pénzt, az érmeének kényszerkelete nem volt, *az fogadta el*, a ki ismerte, megbecsülte a veretet vagy vésetet. Az érmeverés külön jogáról ezen fejlődési fokon alig volt szó; *mindenki* verhetett érmét.

Az ókori római császárok idejében az érmeveretés joga *pénzügyi felségjog*, mely a császárt, kizárólag az államhatalom képviselőjét illeti meg. A közvélemény játszotta az államhatalom kezére ezt a fontos jogot, még pedig azon *visszaéléseknek* a befolyása alatt, melyeket *a magánveretű pénzekkel* azok készítói, a forgalom nagy kárára, *elkövettek*.

A középkori fejedelmek nem tartják kizárólag kezükben a pénzverés felségjogát, de bizonyos területekre *átengedik annak gyakorlását* érdemdús főpapoknak, hatalmas hűbéruraknak, városoknak.

II. Endre a német lovagrendnek, Mátyás Kassa városának adta meg a *ius cudendae monetae*. A verduni püspöknek 985-től, az augsburgi püspöknek már a tizenegyedik században meg volt a joga érme verésre.

A középkor vége felé Németországban 600 pénzverde működött.

Érdekes ezen kort illetőleg az is, hogy az érmeverésre jogosult, a fejedelem maga is, *bérbeadta* a felségjog gyakorlását, avagy bizonyos árszabás szerint a *pénzverők* (monetarii) *gildájára bízta a készitést*.

Az Árpádházi királyok alatt gyakran volt bérbe adva a pénzverés joga. Franciaországban Colbertig volt bérbe adva ez a jog.

Nem ritkán aranyművesek végzik, a hol gilda nincsen, a készitést.

Az újkor elején az érme veretésére adott külön jogosítványokat lassanként *visszavonja* az államhatalom. *Ma* az érmeverés *tényleg is, kizárólagos joga* az államhatalomnak.

A pénzverdék állami intézetek. Kisebb államokban nincsenek pénzverdék; ezek a szükséges érmepénzt külföldi államok verdéiben (pld. Szerbia a bécsi pénzverdében), bankok közvetítésével vagy vállalkozóknál szerzik be. Schöller és társa *czég* berndorfi fémárúgyára a veretéshez teljesen elkészített érmelapok szállítására, a birminghami Heaton-*czég* kész érmeek szolgáltatására vállalkozik.

Veretési költség.

Az érmék kiveretése költségbe kerül.

A pénzverdék üzemének berendezése és fentartása körül felmerülő kiadásokon felül ezen *czím* alatt veendőek számításba azon vesztesé-

gek is, melyek az államot a forgalomnak fémpenzzel ellátásából terhelik, pld. a kopás folytán állanak elő.

Angliában kísérletet tett az 1870. évi ápr. 4-én kelt törvény arra, hogy a kopás folytán előállott veszteséget az viselje, a ki az érmét kínálja. A törvény kitűzött czéljának ellenkezőjét érte el. A kopott pénzek a közönség kezein maradtak, mindenki az angol banknak teljesúlyú aranyokkal fizetett, nem akarván kitenni magát annak, hogy a bank, nyert felhatalmazásánál fogva, a kopott érmét szétvágja vagy összetörje.

Ezen költség *viselése* tekintetében *három* eltérő *felfogás* érvényesült a gazdasági fejlődés során.

1. Eredetileg az volt a felfogás, hogy az érmekészítés költségei méltán csak *azokat terhelhetik, a kik az érméket használják*. A veretési költségeket tehát *a névérték megállapításánál kell figyelembe venni*, illetve hozzá kell számítani a felhasznált fémanyag értékéhez. Azok, a kik az érméket fizetéseiik teljesítésére használják, azaz készítettik, annál kevésbbé panaszkodhatnak a költségek illetén áthárítása ellen, mert a fém — érme alakjában, — feldolgozott állapotban, tényleg többet ér, mert a veret felmentést ad a súly és minőség megállapításával járó idővesztés alól, s mert a veretési költség czimén felszámított, illetve követelt áldozat végre is felér azon előnyvel, hogy a forgalom a fémet a veret által igazolt névértékben nehézség nélkül elfogadja.

2. A középkorban *lényegében nem változik* meg ez a felfogás; az áthárítás jogosultságát ez a kor is fentartja, *ámde súlyosbodik a költségek terhe*, nem azért talán, mert a technika tökéletlenebb, hanem azért, mert a fejedelmek és azok, a kik a fejedelemtől nyert felhatalmazás vagy jogositvány alapján a pénzt veretik, a jog kizárólagosságánál fogva önkénynyel és magasra, az önköltségnél jelentékenyen magasabban, szabják meg a veretési díjat. *A pénzverési jog kir. haszonvétellé, jövedelem forrásává lesz a fejedelmek kezében.*

Az érme névértékének ilyen, a túlmagas veretési díjnak felszámításából folyólag, a fémértéken jóval felül, megállapítása tulajdonkép befejezett *pénzrosszabbítás*, eltérés az érme-láb rendelkezéseitől. A bevételnek, melyet a fejedelem vagy kedvelt hűbérese élvez, *két eleme* van: a tényleges veretési költség megtérülése — a *brassage* — és a kir. főúri jog jövedelme, a *seigneurage*.

Brassage és seigneurage.

S miután a bevétel nagy és biztos, az önkény gyakorlása akadályokba nem ütközik és az a gazdasági osztály, melyet a veretési költségek súlya leginkább terhel, ellentállásra gyenge és erélytelen: a pénzrosszabbítás művelete sűrűn *ismétlődik*. A legdurvább alakja a műveletnek kétségtelenül az, midőn a fejedelem felszólíttatja az érmetulajdonosokat, *szolgáltassák be új érmékre való beváltás ellenében* a kezeiknél lévő pénzeket. Az új érmenek természetesen nemcsak a *neve* — legtöbbször — *más, de más a súlya*, sokszor az *alakja*, de mindenestre a *fém tartalma*. A fémtartalom esetleges meghagyása mellett a *névérték emelése* biztosította a célba vett bevételt. Az új érme tehát, melyet az érmetulajdonos kezébe kapott, mindenkép *kevesebbet ért*, mint az, a melyet beváltás végett átadott. Mérsékeltebb formája a pénzverésből várható nyereség biztosításának az, a midőn a fejedelem *kényszeríti a bányabirtokosokat, hogy nemesfém-termékeiket nyomott áron a pénzverdéknek adják el*.

János, francia király, az ezüstérmék értékét 14 év alatt 86-szor, az aranyérmék értékét 18-szor változtatta meg. Nálunk a pénzbeváltás már Szt. László és Kálmán királyok alatt szokásba jött. III. Béla királyunk idejében a pénzverésből biztosított kamarai nyereség 60,000 girára rúgott.

A külföldi kereskedők, ha átlépték a határt, pénzük beváltására szorítottak.

3. Anglia 1666-ban, a többi nyugateurópai államok a XVIII. és XIX. században szakítanak ezen fiskális felfogással, illetve elismerik azt, hogy *az érméket közkölttségen kell készíteni*, vagy legalább önköltségen kell forgalomba bocsátani, miután az állam feladata a forgalmat vert pénzzel ellátni. *A pénzverési regále* ehhez képest nyereség forrása nem lehet, *a köztekintet szemmel tartásával gyakorlandó*, miután a közforgalom érdeke úgy kívánja, hogy főképen a folyóérmék fémértéke teljesen megfeleljen a névértéknek. E felfogásból folyólag *a pénzveredíj azon magánosokkal szemben, kik fémet hoznak a verdébe, jelenleg olykép állapíttatik meg, hogy az önköltséget meg ne haladja*. Azon érmék veretésének önköltsége pedig, *melyeket az állam bocsát a közforgalom céljaira, vagy a váltóérmék névértékének megfelelő megállapításával biztosíttatik*,

miután a váltópénznél a névérték meghaladhatja a fémértéket a nélkül, hogy a forgalom ennek kárát vallaná; vagy pedig a *nemesfém, a nyersanyag bevásárlásával elért kedvezmény terhére számoltatik el, vagy a közigazgatás oly költségének tekintetik, mely az állam egyéb bevételeiből fedezendő.*

Angliában egyáltalán nem számítanak a magánosoknak verdedíjat. Nálunk a 20 koronás verdedíja az érték 0·3 %-át, a tizkoronásé 0·5 %-át meg nem haladhatja.

2. A valutáról és valutarendszerről.

1. A legrégebbi idők szerény forgalmának igényeit *egyetlen fémből* vert érmedarabok is kielégítik. Ez a fém, melyből a fém pénz-érmék veretnek, a nép anyagi jólétéhez képest egyszer az arany, gyakrabban az ezüst, s nem ritkán a réz.

2. Az a szükség, a melynél fogva még más fémből is kell érmeket készíteni és aztán különbséget tenni oly fém anyag között, mely a fizetések teljesítése szempontjából *többet ér* (valere) és az olyan között, mely kevésbé alkalmas, a melynél fogva osztályozni kell az érmeket fizetési erejük szerint, csak később áll elő.

Az egyetlen fém mellé *bélopózik* ugyanis a második, a harmadik. Ezeket *a kereskedelem telepíti be* — *szükségből*. A réz-érmék mellé például az ezüsből valók azért kerülnek forgalomba, mert sok az oly tétel, melyeket réz-érmékkel nehézkesen lehet kiegyenlíteni; az aranyak mellé az ezüstérmék pedig azért, mert a forgalom kisebb tételeit az utóbbiakkal könnyebben lehet rendezni.

Ezek, abból a második, harmadik fémből, *a kereskedelem gondoskodása folytán* készült érmék *egyelőre árucikknek képeznek*; s csak később, midőn a pénzverési felségjogot gyakorló államhatalom előtt nyilvánvalóvá lesz a forgalom szükséglete és maga a pénzverési felségjogot gyakorló államhatalom e fémekből is veret érmeket: lesznek a második, illetve harmadik fémből vert érmék is valóságos pénzzé és csak akkor *születik meg a valuta*, illetve *valósul meg a megkülönböztetés, az apróbb tételek rendezésére, csereközvetítőnek használt érmék és a fizetési eszközüil szolgáló couráns — érték — érmék között.*

A valuta
keletkezése

A valuta fogalma.

Valamely közgazdaság valutája (értéke) az a fém, melyből a korlátlan fizetési erővel bíró, couráns érmék készülnek; átvitt értelemben az ezen fémből vert azon érmék, a melyekkel a kölcsönös tartozások és követelések kötelezőképen kiegyenlítettnek.

Valuta-rendszer.

Azon törvényes intézkedések, melyek a valutát képező fémet és az ebből készült érmék közül azt vagy azokat, melyekkel korlátlanul lehet fizetést eszközölni, melyekben mindenki tartozik a fizetést elfogadni, s melyek más fémpénzre be nem válthatók, — kijelölik: teszik ki a közgazdaság valuta-rendszerét.

Megkülönböztetünk arany-, ezüst- vagy rézvalutát s értéket. Az 1892: XVII. t.-czikk értelmében Ausztria-Magyarországban az érték-pénzt, a valutát a (hús és tízkoronás) aranyérmék képezik.

Van egyes-, kettős valutarendszer (mono- és bimetallismus) tiszta arany-, tiszta ezüst-valutarendszer, sántító-valutarendszer.

Ügyszólván minden közgazdaság fokozatosan megy át a kevésbé értékes anyagból készült érmék használatáról az értékesebbre (a rézről az ezüstrè, az ezüstről az aranyra); rendszerint úgy, hogy azon értékesebb fémből készült érmék, melyek utóbb valutává lesznek, előbb mellékesen pénzü is használt kereskedelmi árút képeznek, s azon fém, mely előbb a valutát képezte, utóbb a váltópénz szerepére süllyed le.

Rómában Kr. e. 450-től kezdve réz volt az érték; Kr. e. 194-től az ezüst; Pompejus és Cæsar idejében az arany.

Arany valuta.

Azon országban, melynek arany a valutája: 1. az országos pénzü szolgáló érmék kizárólag aranyból veretnek; 2. csak az aranyból vert érmék bírnak korlátlan fizetési erővel; 3. magánosok számlájára csak aranyból vernek folyó-pénz-érméket; 4. az arany-érmék arany-fém tartalma megfelel az érmék névértékének; 5. minden, a forgalomban található egyéb érme nem couráns-pénz, vagy váltópénz, melynek fémértéke kisebb a névértékénél, vagy kereskedelmi érme. *

Arany a valutája Angolországnak és 1899 óta Németországnak; a mi arany valutánk még sántít.

Ezüst valuta.

Azon országban, melynek ezüst a valutája: 1. az országos pénzü szolgáló érmék csak ezüsből veretnek; 2. csak azon ezüst-érméknek van korlátlan fizetési erejük, melyek folyó-

pénznek vannak kijelentve; 3. magánosok részére *csak ezüstből* vernek folyó pénzerméket; 4. az ezüst folyó pénzermék *ezüst fémtartalma megfelel az érmék névértékének*; 5. a forgalomban előforduló réz-, nikkel-érmék *váltópénzt* képeznek, az aranypénzek kereskedelmi érmék.

Ezüstvalutája Mexikónak van.

3. Azon szükségleten, mely a meglévő egyetlen valuta-fém mellé még egy más fémből vert érméket is követel, egyes államokban úgy segített az államhatalom, hogy *az ezüst mellett az aranyat vagy az arany mellett az ezüstöt is egyenrangú valutának nyilvánította, azaz egyidejűleg két fémből vert érmét ruházott fel a törvény fizetési erővel, s hogy a kölcsönös tartozások és követelések kiegyenlítésének módozatát szabályozza, egyben megállapította és kötelezővé tette a két fém értékarányát, illetve az átszámítási árfolyamot. Így keletkezett az egyes valutával szemben a kettős valuta.*

Egyes és kettős valuta.

Azon országban, melynek *kettős a valutája*: 1. aranyból és ezüstből *eggyaránt* vernek couráns-pénzt; 2. ellenkező megállapodás hiányában *az adós, a törvényesen megállapított átszámítási árfolyam alapul vétele mellett, szabad választása szerint, mindkét fémből vert érmékkel fizethet, miután mind a két-nemű érméknek korlátlan a fizetési ereje*; 3. *mind a két-nemű couráns-pénznek fémtartalma megfelel a névértéknek*; 4. *magánosok aranyból és ezüstből egyaránt verethetnek couráns-pénzt.*

A kettős valutarendszert, mindazon államokban, a hol behozták, mint ezt alább ismertetem, — szükséges volt megjavítani úgy, hogy a ma ismert kettős valutarendszer csak névlegesen az, teljes tisztaságában nem áll fenn egyetlen államban sem.

4. Az értékaránynak illetően kötelező megállapításából folyólag újabb jelenség állott elő.

Az értékarány megállapítása nem akadályozhatta meg azt, hogy a két fém piaci ára — *árúczikkék lévén* — a keresletük és kínálatuk viszonyának változásához képest, ne ingadozzék, s így időnként, természetesen, sokszor igen jelentékeny, *eltérés* ne mutatkozzék a két fémnek a nemzetközi fémpiacon jegyzett árában *megnyilatkozó és a belforgalmat a törvény erejénél fogva kötelező fix-érték aránya között.*

A két értékarány között mutatkozó eltéréseket *kiaknázták* a nemes fém-érmékkel kereskedő *banküzletek*. Hasznot hajtott ugyanis azon belföldi érméknek a törvényes értékarány szerint bevásárlása, melyek tekintettel fémértékükre és a nemzetközi fémpiacz áraira, a külföldön magasabb áron értékesíthetők; vagy fordítva oly fémből vert érméknek a külföldi piacon bevásárlása és a belföldön pénztése, a melyek tekintettel a nemzetközi piacz áraira, olcsóbban szerezhetők be, mint a mely áron, tekintettel a fix értékarányra, a belforgalomban értékesíthetők.

Ha például Newyorkban 1 : 15-höz a törvényes értékarány, míg a londoni pénzpiacson egy font arany 20 font ezüstöt ér, nyereséges üzlet Londonban aranyért olesón, (egy fonton 20 fontot), ezüstöt vásárolni, ezt Newyorkban érmékké veretni és rajta (15 fonton egy fontot) aranyat vásárolni. *(15 font on egy fontot)*

Gresham
törvénye.

Ámde ily módon a nemzetközi fémpiacz árjegyzése szerint a belföldi fix-értékaránynál értékesebb érmedarabok lassanként kikerülnek a belforgalomból, ellenben folyton telítetik a forgalom oly érmedarabokkal, melyek a nemzetközi fémpiacz árjegyzése szerint a belföldi értékaránynál kisebb értékű fémből vannak verve; más szóval — miként ezt Gresham formuláza — a tényleg rosszabb pénz küzi lassanként a jobbat a belforgalomból s a kettős valutájú országnak a valóságban csak egyes, illetve ezüst vagy arany, váltakozó a valutája a szerint, a mint bizonyos időpontban az arany vagy az ezüst az értékesebb a nemzetközi fémpiacson, viszonyítva a belföldön elfogadott értékarányhoz.

Váltakozó
valuta.

Az angol kormány 1717-ben Newton indítványára 21 schillingben állapította meg az arany guinea ezüstértékét. Ez az értékarány az aranynak kedvezett a belforgalomban, az ezüstnek a nemzetközi piacz árjegyzése szerint. Az ezüstérmék másfél százalékkal olesóbbra becsültetvén a tényleges fém-értékaránynál, az ezüst eltűnt a forgalomból s egyedüli fizetési eszköznek az arany maradt a belforgalomban.

Franciaországban az 1785. évi okt. 30-án kelt királyi rendelet kimondotta, hogy minden márka arany tizenöt és fél márka ezüstöt ér. Ezt az értékarányt az 1803-iki törvény is fentartotta, noha ez nem egyezett akkor a piaczi értékaránynyal, mely alacsonyabb volt. Az ezüstnek a törvényes értékarányban megnyilatkozó túlbecsülése ezúttal sem maradt következmények nélkül. Az arany, mint a piaczi érték-

viszony szerint becsesebb, eltűnt a forgalomból, melyet majdnem kizárólag az öfrankosokból álló ezüstérmék láttak el.

Az Egyesült-Államok 1792. évi törvénye az arany és ezüst értékarányát mint 1 : 15-höz állapította meg. Ez az értékarány is túlbecsülte az ezüstöt az ezüst piaci áránál. Az eredmény az volt, hogy az amerikai arany kiszivárgott s az ezüst dollár lett az egyedüli országos pénz.

Az 1834 jun. 28-án kelt törvény pedig alacsonyabbra tette az ezüst értékarányát a piaci áránál, midőn a törvényes értékarányt 1 : 15.98-hoz állapította meg. E törvény hatása már most az volt, hogy az ezüst kezdett az országból kiszivárogni. A belföldi ezüstpénzek oly ritkák lettek, hogy az arannyal szemben még 3—4 % agióval is fizetettek.

5. Az előzőekben ismertetett és gazdaságtörténeti tényekkel is igazolt jelenség ismétlődése arról adott bizonyosságot egyfelől, hogy *a két nemes fém értékarányát nem lehet, még a legnagyobb körültekintéssel sem, úgy megállapítani, hogy a törvényes és piaci értékarány állandóan fedje egymást*, illetve hogy a *kettős valuta* az eltérések hatása folytán *fenn nem tartható*; de másfelől feltárta azon elmaradhatlan és következetesen beálló *veszteségeket* is, melyek az érdekelt közgazdaságot, illetve államgazdaságot érik annak folytán, hogy a mindenkor értékesebb fém eltűnik a forgalomból.

A kettős
valuta hatása.

A kárt Galiani olasz tudós így számítja fel: «Tegyük fel, hogy az arany a piacon úgy áll az ezüsthöz, mint 1 : 15-höz, az értékarány pedig csak tizenháromra becsüli, úgy százezer unczia aranyért egy millió háromszázezer unczia ezüst jön be az országba, holott egy millió ötszázazeret ér. Ha az értékarányt utóbb, a piaci viszonyra való tekintettel, 15-re emelik, az egy millió háromszázezer unczia ezüstért csak 86,666 unczia aranyat lehet visszavásárolni.»

A fémmel való üzérkedés folytán különben sok verdei költség is veszik kárba, miután a világpiacra eladott fém jobbadán beolvastott állapotban kerül a kereskedelembe.

6. A kettős valutával tett kísérleteknek a bimetalismus tarthatatlanságát igazoló tapasztalataival és e rendszer káros hatásaival szemben két formában történt védekezés. A védekezés egyik formájában tulajdonképp rendszerváltoztatás, teljes szakítás a kettős valutával és átterés az egyes valutarendszerre; a másik formájában oly intézkedésekből áll, melyek alkalmasnak látszanak a beigazolt hátrányok megelőzésére. Az első helyen említett védekezés tekintetében ismét kétféle jelenséggel találkozunk. a) Az egyik állam ugyanis átter azon-

Védekezés
a kettős
valutával járó
károk ellen.

1. Teljes szakítás egyszerűre.

nal az egyes, tiszta arany valutára, azaz megszünteti teljesen az ezüstérméknek couráns-péNZ jellegét, egyben a kis pénzforgalom szükségletének kielégítésében, — a váltópéNZ szerepében — jelölvéni ki az ezüst további rendeltetését. b) A másik, mert ezüstérmétforgalma jelentékeny és mert e jelentékeny mennyiségtől való szabadulás csak nagy áldozatok árán volna lehetséges, megtartja egyelőre, átmenetileg couráns-péNZül az ezüstérméket is, de contingentálja a forgalomban meghagyott ezüst-érmék főösszegét és beszünteti ezen, egyidőre még couráns-péNZt képező érmék veretését, tekintet nélkül arra, hogy az állam vagy a magánosok számlájára volna-e eszközlendő. A valuta, mely az utóbbi államban a mondott intézkedések folytán, illetve abból folyólag keletkezik, hogy az állam nem térhet át nyomban az aranyvalutára: a sántító valuta. A sántító valuta az aranyvalutának és a kettős valutának egy korcsneme. Tulajdonkép a kettő között áll. Különbözik amattól abban, hogy az ezüstérmék avagy ezeknek csak egyik neme az arany mellett még mindig egyenrangú couráns-péNZt képez; a kettőtől pedig abban, hogy az egyik fémből vert folyópéNZ főösszege contingentálva van s további kiveretése be van szüntetve.

2. Átmenetileg sántító valutával.

Az értékarány fix megállapításából eredő hátrányok megszüntetése czéljából tért át 1816-ban Nagy-Britannia a tiszta arany (egyes) valutára. Az 1816 jun. 22-iki törvény elrendeli, hogy az ezüst csak váltópéNZül használtassék.

Átmenetileg sántító valuta ^{volt} nálunk, az Egyesült-Államokban, volt Németországban, sőt névleges a kettős valuta a latin unio államában is.

A latin ermeunio megkötése egészben védekezés a kettős valuta hátrányaival szemben, ámde a szóban lévő jelenség bizonyosságul az 1874 és 1878-iki pótegyezményekre is elég hivatkozni.

Az unio egyezményének időtartama alatt ép az unio államaiban járván nyereséggel a hanyatlott értékű ezüstnek aranyra kicserélése: az egyezményes államok a hátrányukra alakuló helyzettel szemben 1874-ben pótegyezményt kötnek, hogy az egyes államok által verhető ezüst frankosok (az ezüst couráns-péNZ) összegét contingentálják és biztosítsák. E contingenst a következő években tartott értekezletek kénytelenek voltak fokozatosan leszállítani, míg végül az 1878. évi nov. 5-én kötött egyezményükben az ezüst öfrankosokat illető veretési szabadságot teljesen megszüntették. Ez a megállapodás tulajdonkép szakítás a tiszta kettős valutával és reatérés a sántító valutára, miután egyfelől az ezüst öfrankosok, a veretési szabadság megszüntetése foly-

tán elvesztették a folyópénz egyik jellegét, tulajdonkép váltópénzekké sülyedtek, holott másfelől az aranyérmék mellett ezüst ötfrankosokban is teljesíthetők tetszésszerinti összegig fizetések.

Az Unio államainak 1885-iki pótegyezménye az államoknak az ezüstműre vonatkozó intencióit még jobban megvilágította. Ez egyezmény ugyanis kimondja, hogy az egyezményes államok csak akkor verethetnek további ötfrankosokat, ha kötelezik magukat arra, hogy ezeket bemutatáskor aranyra beváltják. Ezzel a megállapodással az ötfrankosok váltópénz természete még határozottabban elismertetett.

Németország (monarchiánk és a legtöbb állam) akkor, midőn valutáját rendezte, tulajdonkép nem a santító-valuta behozatalát tartotta valutarendezési programjának. A körülmények kívánták úgy, hogy egyelőre, mintegy félúton, megállapodjék. Csak 20 év múlva, 1899-ben tudta a reformot befejezni. Nálunk is a sántító-valuta képezi az átmenetet, mert az ezüst egyforintosok jelentékeny forgalmára, a tizforintos bankjegyekre és arra való tekintettel, hogy vámtételeink aranyforintra szólnak, másképp nem cselekedhettünk. Az ezüst egyforintosok két koronával egyenlőnek tekintendők és fizeteskép elfogadandók (1892 : XVII. t.-cz.).

A kettős érték ellen való védekezés *másik módja* gyanánt azon *intézkedések* tekintendők, melyek a vele járó *gazdasági hátrányok megelőzésére* s így közvetve a *kettős valuta fenntartására látszottak alkalmasoknak*.

Ezen intézkedésekben egyszer az a *felfogás* érvényesült, hogy *minden állam maga is képes ellensúlyozni* a két nemes fém áringadozásának, s így az értékarány változásának hatását, *ha a törvényes értékarányt a piac változott árviszonyaihoz képest többször módosítja*; máskor az, hogy az ezüst árhanyatlásának megakadályozásával megszüntethetők azon hátrányok is, melyek az értékarány megváltozásából állnak elő, s végül egy harmadik esetben az, hogy az egyes állam a saját hatáskörében eredmény nélkül kísérti meg, akár az értékarány módosításával, akár az ezüst árhanyatlásának akadályozásával, e hátrányok mérséklését, mert kísérletei eredménytelenek maradnak; az eredményt csak több államot azonos eljárásra kötelező nemzetközi egyezmények útján lehet megtalálni.

3. Értékarány módosítással.

4. Az ezüst árhanyatlása gátlásával.

5. Nemzetközi egyezmény-nyel.

Anglia 1257 és 1664 között törvény vagy királyi rendelettel ismételtén módosította a két fém piaci árához képest az ezüst értékarányát.

Az Egyesült-Államokban, ugyancsak a két fém áringadozásához képest, 1786-ban 1:15 $\frac{1}{4}$ -del, 1792-ben 1:15-el és 1834-ben 1:15-98-al állapított meg az értékarány.

A védekezésnek másodsorban említett formáját ugyancsak Észak-Amerikában 1873—1890 között észleltük. Az 1873 febr. 12-iki törvény ugyanis — ha nem is egészen — szakít a kettős valutarendszerrel, áttér egyidőre az arany valutára, — habár ezt nem viszi is teljesen keresztül. Az arany érme (eagle) mellé behozza a törvény az ezüst trade dollárt, mely aranyra be nem váltható s bizonyos összegig törvényes fizetési eszközt képez. A két fém értékarányát 1:16-27-hez állapítja meg. S midőn az ezüstöt termelő Amerikában az ezüst hátrányára megállapított értékarány érezeti hatását: megindul az aktio, mely az ezüst árhanyatlásának az ezüstpénzítés mérvei útján kíván gátot szabni. Az 1878-iki törvény kimondja, hogy az 1873 előtt törvényes fizetési eszközt képező (nem trade) ezüst dollárok ismét visszanyerik törvényes fizetési jellegüket és tartozik a pénzügyminister havonként legalább két millió ezüst dollárt veretni. S midőn ez az intézkedés sem képes az ezüst további árhanyatlásának gátot vetni, az ezüstpárt az ezüst szabad és korlátlan veretését magánosok számlájára követeli. Ezt ugyan nem éri el, de az 1879-iki törvény ismét egy lépést tesz a bimetallismus felé, a mennyiben az egy dolláron alóli ezüstmérket is fizetési eszközöknek jelenti ki tíz dollárig. Ez sem használván, az 1890. évi törvény utasítja a pénzügyministert, hogy havonta 4 $\frac{1}{2}$ millió unczia ezüstöt vásároljon és ebből két millió dollárt pénzítessen mindaddig, míg az ezüst el nem éri az 1:15-98-hoz való értékarányt.

A védekezésnek utolsó helyen említett formáját valósította meg a latin unio megalkotása. Az unio 1865 december hó 23-án jött létre Francia-, Olaszország, Belgium, Svájc és Belgium között. (Görögország 1868-ban csatlakozott.) A latin unio államai ezen egyezményükkel abban állapodtak meg, hogy egyenlő súly- és finomsággal, külalakkal és elnevezéssel, megengedett eltéréssel veretik arany- és ezüst-érméiket. Az utóbbiak közül az ötfrankosok az aranyérmékkel teljesen egyenrangú törvényes fizetési eszközök. Az arany és ezüst értékaránya 1:15-höz. Az értékarány fentartása érdekében a szövetséges államok kötelezték magukat arra, hogy egymás érmeit kölcsönösen elfogadják közpénztáiraiknál. Az egyezmény 1891-ben fel nem mondatván, megújítottnak tekintendő újabb 15 évre.

7. Érdekes újabb jelenség a valutaügy terén az, hogy míg az arany értékpénzül használata tért foglalt az utóbbi két-három évtizedben, (kb. 1868 óta), az ezüst jelentősége ugyane tekintetben és időben aláhanyatlott. 5-6

Ennek a jelenségnek magyarázatát alább, a két fém termelési adatainak és piaczi értékarányuk mozgalmát feltüntető számok egymásmellé állításával, az aranyérték állandóságá-

ban és az ezüst megbizhatlan érték hullámzásában találjuk meg.

Időszak	Arany-termelés kg-ban	Emelkedés 1493—1520-hoz viszonyítva kb.	Ezüst-termelés kg-ban	Emelkedés 1493—1520-hoz viszonyítva kb.	A két fém piaci értékaránya
1493—1520	5,800	—	47,000	—	—
1545—1560	—	—	311,600	6-szoros	—
1681—1700	10,765	2-szeres	—	—	—
1721—1730	—	—	—	—	1:15-09
1741—1760	24,610	5-szörös	533,145	11-szeres	—
1741—1750	—	—	—	—	1:14-93
1781—1800	—	—	879,060	18-szoros	—
1781—1790	—	—	—	—	1:14-76
1841—1850	54,759	11-szeres	780,415	16-szoros	1:15-70
1850-ben	—	—	—	—	—
1851—1855	199,388	34-szeres	—	—	—
1861—1865	—	—	1,101,150	25-szörös	—
1860-ban	—	—	—	—	1:15-29
1866—1870	—	—	1,339,085	30-szoros	—
1871—1875	—	—	1,969,425	42-szeres	—
1881—1885	149,137	30-szoros	2,861,709	60-szoros	—
1880-ban	—	—	—	—	1:18-05
1886—1889	—	—	3,564,025	75-szörös	—
1889-ben	—	—	—	—	1:22-09
1892-ben	208,000	40-szeres	4,842,000	100-szoros	1:24-65
1893-ban	—	—	—	—	1:29-70
1894-ben	—	—	—	—	1:32-6
1895-ben	—	—	—	—	1:32

A lefolyt négyszáz év alatt *úgy az arany, mint az ezüst-fém termelése jelentékenyen emelkedett. Mig ez emelkedés az aragnál negyvenszeres, az ezüsthöz százszoros. Az arany, termelésének eme jelentékeny emelkedése mellett is, megtartja értékét, mig az ezüst ára 1876-tól kezdve rohamosan hanyatlak és 1895-ben már kétannyi ezüst ér annyi aranyat, mint akár az 1493—1520 közti időszakban, avagy csak 1860-ban is. Mig az arany legnagyobb értékelhajlása 2%-ot, az ezüsté 50%-ot tett.*

Az arany tért foglal, mert értékében állandó s ily állandóságot azért mutat értékében, mert: a) termelése nem vesz oly mértéket, mint az ezüsté; b) mert a termelésének emelkedésével párhuzamosan általánosodik a használata. Értékállandósága mellett nagy forgalomképessége s az a körülmény, hogy érmékké

Az arany térfoglalása.

veretésének költségei kisebbek: megnyitják előtte az utat mindenfelé. Anglia 1816-ban, 1854-ben Portugal, 1871-ben Németország, 1872—75-ben a skandináv unio, 1873-ban az Egyesült-Államok, 1890-ben Románia, 1892-ben az Osztrák-Magyar-monarchia térnek át az aranyvalutára. Mindezen államok aranyat szereznek be és keresletükkel ellensúlyozzák a termelés emelkedése folytán fokozottabb mértékben megnyilatkozó kínálatot.

Az ezüst
depreciációjá.

Az ezüst értéke ellenben hanyatlak, mert: a) termelése rohamosan emelkedik; b) mert termelésének emelkedésével nemcsak nem halad párhuzamosan a használata iránt mutató érdeklődés, sőt egyenesen csökken. Németország és a többi aranyvalutára tért országok nemcsak nem vesznek, de még piacra visznek ezüstöt, a feleslegüket (1871—1893); a latin unio államai beszüntetik az ötfrankosok (1878), az Osztrák-Magyar-monarchia az egyforintosok veretését (1879), a Schermann-billt, mely Észak-Amerikában 54 millió unczia ezüstnek érmeveretési célra és ércfedezetül való felhasználását rendelte el, megszüntetik és az indiai ezüst rupiának szabad veretését megtiltják (1893). Szóval a jóval megcsappant kereslet nem képes a termelés nagy méretei mellett és a régi készletek értékesítése folytán rendkívüli mértékben felszaporodott kínálatot ellensúlyozni.

Az ezüst
jövője.

A most tárgyalt jelenség nyomatékos igazolásául szolgálhat annak, hogy a couránspénznek, ezen jellegénél fogva, teljes értékűnek kell lenni, mert másképp forgalomban nem tartható, s az a fém, mely áringadozása mellett nem nyújt biztosítékot az iránt, hogy a belőle készült érmék teljes értékűek maradnak, nem alkalmas arra, hogy couráns-péNZ anyagául szolgáljon.

Valuta-
rendezés.

8. A valutarendezés — alkotmányos országban törvényen, absolut államokban az államfő elhatározásán alapuló — kormányzati intézkedést jelent, melynek célja a jelen valuta-rendszert gyökeresen megváltoztatni vagy legalább megjavítani. A valutarendezés szerint egyszer áttérés az ezüst valuta-rendszerről az aranyra, máskor szakítás a kettős valutarendszerral és az egyesnek — sántító vagy tiszta formájában — meghonosítása; harmadik esetben a sántító valuta valamely

Depreciáció

*mint az nálunk várható
a legrövidebbi jövőben.*

maradványának kiküszöbölése stb. Nem ritkán azonban a papírvaluta megszüntetését és a készfizetések felvételét kell a valutarendezés alatt érteni is volt arra is eset, hogy a valutarendezés egyben a készfizetések megindítását és új fémvalutának a behozatalát is czélozta. Ilyen volt pl. a nálunk 1892-ben megindított valutarendezés. A valutarendezés ügyét tárgyazó rendelkezések a czél szerint, mely a rendezés előtt áll, nagyon különbözők. A fontosabbak: a szükséges fémkészlet (arany vagy ezüst) beszerzése, a relatio megállapítása a régi és új pénzéérték között; az új érmeegység meghatározása, a kis forgalomban szükséges csereeszközök biztosítása és az új értékpénzérmék kiözlésének megakadályozása iránt való intézkedések.

A monarchia valutarendezésére vonatkozó rendelkezések az 1892 XVII., XVIII., XIX., XX., XXI., az 1894: XXIV., az 1899: XXXI., XXXII., XXXIV., XXXVI. és XXXVII. t. cikkek, továbbá a m. kir. pénzügyminister 1901. évi aug. 14-én kelt rendeletében találhatók meg. A készfizetéseket 1903 szept. 1-én fogja a jegybank megkezdeni.

3. A pénzhelyettesítőkről és a papírpénzről.

A hitel meghonosodása a közgazdaság forgalmában kihatással volt a pénzforgalomra is, a mennyiben az eladó és vevőközönség között kifejlődő kölcsönös bizalom folytán lehetővé vált a *fémpénznek* — a készfizetésnek — *hitelpapírokkal pótlása*.

1. A pénzhelyettesítés lehetőségét annál is inkább kiaknázza a gazdasági élet, mert a pénz eme pótlása több *gazdasági előnnyel jár*. Nevezetesen megtakarítható a pénznek a nemesfémbe előállításával járó jelentékeny költség és az érme kopása folytán előálló veszteség, leszállítható a fémpénz szállításával járó kiadás s kisebb az azzal járó bizonytalanság, elkerülhető a pénzrosszabbításból folyólag előálló kár, könnyebb a nagy összegek liquidálása és leolvasása stb.

Ez a pótlás természetesen csak egyik, a csereközvetítői szerepében történhetett meg s lényegében nem volt más, mint olesó csereközvegeknek, tisztán a forgalom közvetítése céljából, a fémpénz mellé állítása.

Értékmérői vagy fizetési közeg minőségében nem lehetett pótolni a fém pénzt, mert értéket mérni annyit tesz, mint azt más érték-egységgel osztani s így az egységnek, mely értéket mér, magának is értéknek kell lennie, csakúgy, mint az egységnek, mely hosszúságok mérésére van rendelve, hosszúnak; s mert fizetni csak jószággal lehet.

Pénz-
helyettesítő
fogalma.

Azon *hitelpapíroknak, melyek a fém pénzt csereközvetítői szerepében pótolják, pénzhelyettesítő (pénzsurrogatum) a nevük.*

Pénzhelyettesítők: a váltó, a check, utalvány, bankjegy stb. A pénzsurrogatum *értékét* nem magában, hanem magán kívül, azon pénzsommában bírja, a melyet helyettesít és a melyre beváltható. *Lényege* nem az anyagban van, melyből készült, nem is abban az időben, mely alatt esedékessé válik, hanem a bizalomban, mely a beváltáshoz fűződik, illetve az üzlet bizosságában, melyből keletkezik, a vagyonalapban, melyből a beváltás biztosan remélhető. (Non aes, sed fides!)

Értéke és
természete.

Természete egészen más, mint a pénzé. A pénzsurrogatum csak utalvány bizonyos mennyiségű pénzre, a pénz pedig maga az árú, melyet veszünk és eladunk. A pénz közvetlenül, valóssággal és magában vesz vagy teljesít fizetést (solutio); a pénzhelyettesítő pedig azon pénzsomma útján teljesít fizetést, melyet képvisel s melyre rövidebb-hosszabb idő múltán beváltható (datio in solutum).

2. Az állam is bocsát ki pénzhelyettesítőket; s ezek alatt tulajdonképen nemesak azon váltókat, kincstári utalványokat kell érteni, melyekkel az állam sürgős szükség esetén, pénz helyett fizet, hanem az államjegyeket is.

Államjegyek.

Az államjegyeknek több faja van. a) Vannak oly államjegyek, melyeket az államkincstár a forgalom kényelmére bocsát ki, melyeket minden közpénztár elfogad készpénz helyett, melyeknek nincsen kényszerkeletük, de van fedezetük s így készpénzre beválthatók.

Ilyen pénzhelyettesítők a Németországban az 1874. évi ápr. 30-án kelt törvény alapján kibocsátott Reichskassen-scheinok.

b) Van oly államjegy is, mely fém pénzzé beváltható, — van fedezete, — ámde névértékében való elfogadására kényszer áll fenn; készpénz helyett bármely közpénztár nehézség nélkül elfogadja.

Ilyen államjegyek Németalföldnek 1845-ben keletkezett munt-billetjei, melyek fedezete államkötvényekből áll, kényszer árfolyamuak, beváltásukról az amsterdami bank gondoskodik.

Pénzhelyettesítők c) azon államjegyek is, melyeknek *nincsen fedezetük, de kényszerárfolyamuk sincsen, közpénztáráknál elfogadottnak, be nem válthatók.*

Pénzhelyettesítőnek az államjegyeknek csak az a negyedik alakzata nem tekinthető, melyet a gazdasági élet *valóságos papírpénz* néven ismer.

Papírpénz.

3. Anyagát tekintve a cheque, bankjegy, utalvány is csak papirospénz, de még inkább mondhatók annak az államjegyek, leginkább pedig azon államjegyek, melyek fém pénzre bármikor akadálytalanul beválthatók.

Ámde a gazdasági élet *valóságos papírpénznek csak azokat az államjegyeket tekinti*, melyek 1. *tényleg törvényes fizetési eszközt, valutát képeznek* s ehhez képest 2. *fém pénzre be nem válthatók*; fedezetük nincsen; 3. *mindenki által* (kényszerforgalom) 4. *névértékben* (kényszerkelet vagy árfolyam) *elfogadandók*; 5. *kamatot nem hoznak*; 6. *állami hitelműveletekből folyólag bocsátottnak ki.*

Papírvaluta

A valóságos papírpénz ezek szerint *lényegére nézve* a fémvalutával egyenrangú pénz, de az értékmérő és fizetési eszköz nélkülözhetlen belső tulajdonsága nélkül, *formájára nézve* csak *pénzt helyettesítő fizetési ígéret* — a beváltás komoly szándéka nélkül. A forma és lényeg ily ellentétben állván, valójában a pénz és pénzsurrógatum között álló *abnormis alakzat*.

A papírpénz kibocsátásának *indító okát az állam finansziális szükségében* kell keresni, mely adósságsinálásra kényszeríti. A papírpénz kibocsátása ismert *formája* az államok gazdaságában a függő *adósságok csinálásának*. A hitelművelet *olcsó*, mert az ily módon felvett kölcsön után nem fizet kamatot, a mellett *kényelmes*, mert a kölcsön összegét az állam maga határozhatja meg; *ámde ez olcsóságot és kényelmet a valutarendszer veszedelmes megbolygatásával fizeti meg*. Az oly államnak, mely papírvalutát honosít meg, aztán rendezetlen marad a valutája, míg az államjegyek kényszerforgalmát és kényszerárfolyamát meg nem szünteti, míg az államjegyek

A papírpénz keletkezése.

beválthatóságát nem biztosítja, szóval míg függő államadósá-
gát nem törleszti.

A papir-
pénz érték-
telenedése.

A most előadott körülménynél fogva a *papirvaluta jegyei-
nek értéke a fém pénz* azonos névértékű érmeinek értékével
*szemben rendszerint kisebb-nagyobb eltéréseket mutat a sze-
rint, a mint közelebb vagy távolabb van azon időpont, mely-
ben az állam pénzügyeinek állása a valuta rendezését, illetve
a papirvalutának megszüntetését lehetővé teszi. Az eltérés,
melyet a papírpénz értéke a fém pénz értékével szemben mutat,
az elértéktelenedés jele amannak terhére, s ezen elértéktelene-
dés, miután a papírpénzt mindenki névértékben tartozik el-
fogadni, abban nyilatkozik meg, hogy a jószágok ára fém-
pénzben fizetve, valamivel vagy jelentékenyen olcsóbb, mint
papírpénzben kifejezve, miután a forgalom a fém pénzt többre
becsüli a papírpénznél, s mert papírpénzben való fizetésnél
még felpénzt is kér, mely megfelel a fém- és papírpénz értéke
között mutatkozó eltérésnek. A papírpénz elértéktelenedésének
fokát kifejező eltérésnek és a fém pénz javára mutató fel-
pénznek: a papírpénz szempontjából *disagio*, a fém pénz szem-
pontjából *agio* a neve. Az eltérés, illetve felpénz változik, s
eme jelenséget a *disagio*, illetve *agio-ingadozásának* nevezi a
gazdasági élet. Az elértéktelenedés fokát, illetve a fém pénzért
fizetendő felpénz összegét azon *bizalmon kívül*, mely a fen-
forgó viszonyok között a valuta rendezéséhez fűződik — mi-
ként a megfigyelt jelenségek tanúsítják, — közvetve még az a
körülmény is határozza, hogy az amúgy is értéktelenebb *papir-
pénz jegyei tekintetében, bizonyos időpontban, milyen a kínálat
viszonya a kereslethez. Csak a pénz árának törvénye érvénye-
sül, midőn például áremelkedés áll be, ha a keresett árúk nem
állanak arányban a kínált pénzzel; a pénz forgalmi értékének
csökkennie kell, mert ugyanaz a pénzmennyiség kevesebbet tud
venni, mint azelőtt; az értékcsökkenés pedig okvetlen hatással
van az elértéktelenedésre.**

Agio.

Bizalmi és
mennyiségi
tényező.

Egy szóval a *papírpénz értékének* s így az *agio mozgásá-
nak két tényezője* van: a *bizalom* a valutarendezés, közvetve
az állam pénzügyei javulása iránt s a *papírpénz kínálat
szemben a papírpénz iránt mutató kereslettel. Amannak a
faktornak a hatása közvetlen, mert az elértéktelenedést közvet-*

lenül fokozza vagy mérsékli, emezé csak *közvetett*, mert közvetlenül a papírpénz értécsökkenését okozza az áru piacra és csak ez az értécsökkenés hat vissza a papírpénzre a fémvaluta érméihez való viszonyára is.

Az agio, mely papírpénzünk után a fém pénz javára, 1866 április 7-én 100 frt után, csak 4-60 frt volt, máj. 24-én, a custozzai veszteséges csata napján, 24 frtra és július 3-án, a königgrätzi csata hírére 33 frtra szökött. A bizalmi tényező befolyásának tulajdonítható emelkedés volt ez, miután az idézett események a valutarendezés időpontját előreláthatólag jelentékenyen elhalasztották. 1860-ban, a forgalomban lévő papírpénzre szükségén felül felszaporítása folytán, az agio $23\frac{3}{4}$ frtről 44-25 frtra szökött. 1865-ben, kiváló élénk forgalom mellett, a papírpénz összege apaszatván, az agio 14 frtről 4 frtra csökkent.

4. A papírvaluta meghonosodására nem az az egyetlen forma, hogy az államhatalom a saját jegyeit ruhazza fel a törvényes fizetési eszköz jellegével. A gazdaságtörténet tanúsága szerint keletkezett már papírvaluta úgy is, hogy az állam *elrendelte*, miszerint a jegybank *bankjegyeit*, — melyeket ez eredetileg pénzhelyettesítőknél szánt és fémmel fedezett volt, — *tartozik mindenki és névértékben elfogadni* s ezzel a rendelettel kapcsolatban *felmentette a jegybankot azon kötelezettsége alól*, melyet pedig minden bankjegy hirdet, mely szerint bankjegyei értékét bármikor kifizeti a bemutatónak, csengő fém pénzben.

Bankjegy
mint
papírvaluta.

Ezen rendelkezéseknek vagy az volt a közelebbi oka, hogy az állam valamely sürgős és *fém pénzben eszközlendő fizetését a jegybanktól*, illetve *ennek fémfedezetéből vett kölcsönrel* eszközölte, s a bank a fémfedezet megcsontítása után már nem tarthatta fenn abbéli ígéretét, miszerint jegyeit akadálytalanul beváltja; vagy az, hogy bankjegyekben nyújtott kölcsön folytán a bankjegyeknek oly szaporítása vált szükségessé, mely már nem volt arányban a meglévő fémfedezettel.

Az *államadósság*, mely a mondottak szerint a papírvaluta meghonosítását szinte kényszerítőleg parancsolja, ebben az esetben épúgy *lebegő*, mintha kényszerforgalmú és folyamú államjegyek bocsátatnak ki; a kényszerkeletű és folyamú bankjegyek *csak olyan fizetési eszközök*, mint a kényszerkeletű államjegy; s végül a kényszerforgalmú bankjegyek a *termé-*

szete is, az értékingadozása is, azonegy a kényszerforgalmú államjegyekével.

Oly rendelkezések, melyek az előadott módon honosítják meg a papírvalutát, például az 1848 jun. 2. nyílt parancs, melynek szövegében ez áll: «... a nemzeti bankjegyeknek beváltása ezüstpénz ellenében korlátozva van... Az osztrák nemzeti bank jegyeit köteles mindenki minden fizetésnél teljes névérték szerint elfogadni». Az 1866 május 5-iki törvény szerint: «az egy és öt frtos bankjegyek államjegyeknek nyilváníttatnak s elvesztik azon tulajdonságukat, hogy bankjegyek. A szab. osztrák nemzeti bank felmentetik azon kötelezettség alól, hogy azokat beváltsa;... köteles mindenki e jegyeket teljes névértékük szerint fizetéskép elfogadni.» stb.

Értékingadozás
hatása a gazd.
életre.

5. A papírérték nagy ingatagsága általában, de különösen az értéknek sűrű és gyakran jelentékeny ingadozása — az agio mozgása — káros hatással van a papírvalutás ország gazdasági életére, mert befolyással van a fém-pénz-forgalomra, kizárja a szabatos üzleti kalkulációt, visszatart az üzletek kötésétől, melyek kimenetele általán bizonytalanná lesz, zavarja a termelés természetes menetét, üzérkedővé és veszteségessé teszi a külfölddel való kereskedést, könnyelművé a fogyasztást.

E jelenségek megértésére a következő magyarázatok szolgálnak:

Hatása a
fém-pénz
forgalomra.

a) A kényszerforgalmú papírpénz a fennálló valuta mellett a második, a kényszerforgalom és folyamánál fogva valószínűsített érték. Ámde a forgalom értékesebbnek tartja a fémvalutát, egyrészt, mert a papírpénznek az ország határain túl nincs kelete, s a külföldi tartozásokat fém-pénzben kell kiegyenlítenie, hisz a külföld a rendelkezést, mely a fizetési erőt adja, nem veszi figyelembe; másrészt, mert a belforgalomban is — a bizalmi tényező hatásához képest — kisebb-nagyobb az esengés a fém-pénz után; ebben biztosabb a vagyoni értéke; mindenki tehát papírpénzét fémre beváltani, a meglévő fém-pénzét megtartani és megtakarításait ebben ügyeszköz félretenni. A fém-pénz a mondottaknál fogva eltűnik a belforgalomból, ritka lesz, s a belforgalmat majdnem kizárólag a magára maradt papírpénz látja el.

b) A papírpénz értékének ingadozása ehhez képest a

papírvalutás országokban figyelembeveendő fontos momentum az üzletek kötésénél. A kereskedőnek számot kell vetnie azzal, vajjon az agio azon a ponton marad-e, a melyen van, midőn az üzlet köttetik, avagy nagyobb vagy kisebb lesz akkor, midőn majd az árút pénzzé teszi, azaz az üzlet lebonyolítatik?

Az állam kényszerítheti ugyanis alattvalóit a papírpénznek névértékben elfogadására, ámde nem akadályozhatja meg, *hogy a papírpénznek a fém pénzzel szemben bekövetkezett elértéktelenedése kifejezésre jusson a papírpénz árában, illetve vásárlási képességében.* Az elértéktelenedés fokát kifejező *disagio hatással van az árakra.* A disagio emelkedésével emelkednek, csökkenésével csökkennek az árak. S az árak emelkedésének százaléka nem lesz mindig arányban az agio emelkedésének százalékával, esetleg nagyobb lesz, ha arra van ki-látás, hogy az agio rövid időn belül újabban emelkedni fog.

Hatása az
árforgalomra

Ámde az agio ingadozását csak megközelítőleg sem lehet előre meghatározni és így számításba venni. A legszigorúbb megfontolással kötött üzlet is veszteséggel zárulhat, ha a papírpénz értéke kisebb, midőn a kereskedő árúczikkeit ismét pénzzé teszi. *Az üzletkötés szerencsejátékká lesz.* Az agio fokozatos emelkedésével, mert az üzletkötés nyereséget ígér, rohamos gazdasági fejlődés, fokozatos esésével üzletpangás áll be. Egyik véglét váltakozik a másikkal.

c) Az agio fokozatos emelkedésével — a jó árak mellett — oly czikkek termelése is lehetővé lesz, melyek előállítására rendes körülmények között nem volna meg a mód; annál inkább, mert a papírvalutás ország termelése a külfölddel szemben is fokozódó védelemben részesül az agio fokozatos emelkedése mellett, miután *a disagio hatását tekintve a védvám-mal azonos.* Természetes, hogy az agio fokozatos esésével azon iparvállalatok, melyek a papírvaluta folytonos elértéktelenedése által nyújtott nyereség állandóságának reményében keletkeztek, kénytelenek üzemüket ismét beszüntetni. A disagio tehát oly iparvállalatok keletkezését is lehetővé teszi és oly iparágak folytatására is ösztönöz, melyekre a kívánt előfeltételek éppen nincsenek meg. *A papírvalutás országban egyenletes termelésről és biztos alapokon nyugvó iparfejlő-*

Hatása a
termelésre

désről szó sem lehet; az agio fokozatos emelkedése esetén túltermelés, a pénzürték fokozatos javulása korszakában termelési pangás áll be.

Hatása a külforgalomra.

d) Az agio ingadozásának a hatását, a papirvalutás ország külkereskedelmi forgalmára az magyarázza meg, hogy míg az agio fokozatos emelkedése, — a külföld által fémben fizetett, de papirpénzürtékre átszámítva magas árak mellett, — *fokozódó kiviteli praemiumot nyújt a belföldi termelőnek* és egyben mindjobban *megvédi a külföld versenye elől*, addig az agio fokozatos esése, — a külföld által fémben megszabott, papirpénzürtékre átszámítva alacsony árak mellett, — *versenyképtelenné teszi a belföldi termelőt a külfölddel*, mi több, *nyereséges lesz a külföldi iparcikkek behozatala a papirvalutás országba*. Tényleg azonban a közgazdaság érzékeny veszteséget szenved, midőn az egyes termelő kiválóan kedvezőnek találja az üzleti konjunkturát és nyereségesnek az üzletet, mert a *nyereség*, melyet a termelő élvez, *csak látszólagos; valójában azt sem kapja meg az árban, a mibe a jószág termelése került.*

Hatása a fogyasztásra.

e) A papirvalutás országban a fogyasztás mérve a fellendülés időközeiben a legnagyobb; a legkisebb, mikor a viszonyok a legkedvezőtlenebbek. Ámde ez a fellendülés nem természetes, nem alapos s így a *fogyasztás kiterjesztése is könnyelmű, indokolatlan.*

III. A HITELFORGALOM KÜLÖNÖS JELENSÉGEI ÉS TÖRVÉNYEI.

1. A hitelközvetítés szükséglete és annak kielégítése.

A hitelkereslet és kínálat találkozása és a találkozás közvetítése éppoly szükséglete a hitelforgalom fejlődésének, mint a piac, a vásár, tőzsde és az árúcsere hivatásos közvetítőinek közreműködése az áruforgaloménak. A szükséglet kielégítést keres és talál; hogy a fejlődés különböző korszakaiban miként-, azt a bankárüzlet, a bankok és más hitelközvetítő-intézetek keletkezését és fejlődését illető következő jelenségekből ismerjük meg:

1. Az áruforgalom fejlődésével a kereskedelmi góczponton távoli vidékek kereskedői is megfordultak. Az egyik, hogy nemes fémekért és az azokból vert pénzen árút vegyen, a másik, hogy árúját nemes fémért vagy pénzért eladja. *A nemes fémek lemérése, finomságuk megállapítása és a pénzek felbecslése új szerepet-, az új szerep különleges foglalkozási ágat teremtett a gazdasági életben*, miután az idegenből jött kereskedők nem tudták azt jól megítélni, mit ér az ő pénzük, nemes fémök az illető piacon kézenforgó pénznemben kifejezve, avagy mit ér az a pénz, a mit nekik áruikért cserébe kínálnak. Ez a pénzbecslő ott ütötte fel a sátrát a vásárosok sorában, vásárról-vásárra járt s a becslésért fizetett díjazásból élt. A középkor nemzetközi kereskedelmében oly jelentős szerepet játszó olasz köztársaságok piaczaín ezt a becslőt *áruasztala — banco* — után *bankárnak* nevezték el.

2. A megbecslés eredményében való megnyugvás annál is inkább kétes volt, mert a kereskedő idegenben találkozott az előtte ismeretlen bankárral. A becslés biztosítékot kívánt. Ezt a biztosítékot csak azzal adhatta meg a legegyszerűbb módon

Bankár-üzlet
keletkezése.

a bankár, ha ajánlkozott, miszerint azt, a mire a nemes fémeket vagy pénzeket becsülte, folyópénzben mindjárt ki is fizeti, avagy a kereskedő előtt ismeretlen pénzt oly pénzekre, a melyet ismer, avagy nemes fémre nyomban be is váltja. A bankárból *pénzváltó* lett.

Pénzváltó-
bankár.

Letéteményes.

3. Pénzváltást tőke nélkül folytatni nem lehet. A pénztőke megőrzése elővigyázatot és különleges vagyónbiztonsági berendezéseket kívánt. A vagyonos ember hirében álló bankár és az annak berendezései iránt mutatkozó bizalom folytán a bankár *letéteményese* lett nemcsak azoknak a kereskedőknek, a kik, hogy biztonságban tudják nemesfém-készletüket, illetve pénzüket, a vásár tartamára a bankárnál helyezték el, de általában *mindazoknak, a kik a megőrzés és kezelésre módozatot kerestek, de megfelelőbbet alig is találhattak.* Az utóbbiak az őrzés, illetve kezelésért díjat fizettek. E letétek iparszerű elfogadása és megőrzéséből keletkezett a második bankár-üzletág: a *letéti üzlet.*

Letéti üzlet
gíró.

A letéti üzletből a természetes fejlődés során keletkeztek utóbb a betéti-, a gíró-, a folyószámla, a cheque-üzletágak.

4. A bankár, hogy a letéti üzletét fejleszse, *figyelszik* a letéttulajdonosoknak számbavehető *előnyöket biztosítani* és e végből *figyelmessé teszi őket*, miszerint azok, a kik nála *letéttel bírnak, igen kényelmessé tehetik kölcsönös tartozásaik és követeléseik rendezését*, ha megbizást adnak neki, hogy a felek egymásiránt teljesítendő fizetéseit a letéttulajdonosok számláinak elismerése, illetve megterhelése, tehát *az értékeknek az egyik számláról a másikra átfogatása után*, annélkül, hogy maga a pénzösszeg leolvastatnék vagy kézhez vétetnék, eszközölje. Figyelmezteti a letéttulajdonosokat egyben arra is, hogy ezen eljárás mellett pénzüket a *kopásnak, a szállítás veszélyének* nincs kitéve, mi több, menekednek azon károktól, melyek a *pénz-rosszabbítás, illetve hamisítás* korszakában a készpénz-forgalommal járnak.

A bankár figyelmeztetése hat és mind több gazdaság lép a bankár útján *giro* forgalomba. A *letéti üzletág* a giro forgalom folytán kiszélesedik s *gíroról új melléknevet kap.*

5. A forgatmányi letéti üzlet útján nyújtott előnyöket újabbal megtoldandó, arra is vállalkozik a bankár, hogy — a letéti

tulajdonosok egymás iránt fennálló követeléseit és tartozásait sima lebonyolításán felül — *elfogad nem letéttulajdonostól is fizetést letéttulajdonos javára és teljesít fizetést nem letéttulajdonos kezéhez is, készpénzben*, valamely letéttulajdonos terhére. A befizetések, kiutalások és átíratások azonban megszorodván, mellözhetlenné válik minden egyes letéttulajdonos részére *folyó számlát nyitani*, a melyen a vagyoniálladékokban történő gyakori változások mindegyike feljegyeztetik.

Letétek
folyó-
számlára.

6. Az a bankár, a kinél tekintélyesebb értékű letét volt elhelyezve, minden nehézség nélkül megfigyelhette azt, hogy a letéteményezett összegnek átlag mily hányadát vették fel bizonyos idő — péld. egy év — alatt a letéteményezők, mi az a mi a letéteményezőknek rendszerint letétjeik kezéhez vételére bírja, mennyi a letétek rendes álladéka, s minő maximum és minimum között hullámzik az állomány. Ezen körülmények pontos megfigyeléséből — tehát a tapasztalásból — *arra a meggyőződésre jutottak a bankárok, hogy a letétek egyrésze érintetlenül és gyümölcsözés nélkül hever, hogy bizonyos, kisebb-nagyobb összeg teljesen elegendő arra, hogy a rendszerint felmondott letétek rögtön kifizetethessenek*, vagyis más szóval, hogy a letétek egy része bizvást felhasználható volna másutt és máskép, *gyümölcsözőleg s annélkül, hogy a letéttulajdonosok érdekén csorba esnék*, avagy a bankár iránt való bizalom megingására ok szolgáltattatnék.

Ahhoz, hogy a tétlenül heverő értékek gyümölcsöző tőkévététezhessenek, nem kellett egyéb, mint *kedvezmények árán reábirni* a letéttulajdonosokat, mondanának le arról, hogy a letétt értékeket *természetben* (ugyanazokat az érmeiket, ugyanazt az aranyat vagy ezüstöt) kapják vissza, elégedjenek meg azzal, ha ugyanazt az értéket; egyezzenek belé, hogy a bankár letéteket avagy azoknak egy részét, mely a felmondott vagy visszakért letétek kifizetésére nem szükséges, *hitelkínálat alapjává tehesse és felelőség mellett gyümölcsöztethesse*. A szóban lévő kedvezmények első formája az, hogy a letéttulajdonosok *menekszenek az őrzési illeték fizetésétől*, egy további, hogy a bankár *megfizeli a lemondást*, jövedelmet, kamatot biztosít a letéteményezőnek, egy harmadik, hogy a *kamatot felül* vál-

lalkozik a letéteményezőt illető künlévőségek beszedésére, kiutalásokat illető megbízásainak teljesítésére, szóval *pénztári teendőkre is*. Ez a fordulat változtat a letét jellegén, a bankár további, jövő szerepén és a letéttulajdonosnak a bankárhoz való viszonyán. *A letétből betét lesz, a letéti ügyletből betéti*; a letét az őrzési és kezelési megbízáson, a betét kölcsön-szerződésen alapszik; amannál a fél keresi fel a bankárt, emennél már a bankár édesgeti a felet. Ez időtől kezdve a *bankár hitelkinálattal rendelkező és erre való támaszkodással a hitelkeresletet kielégíteni hivatott közvetítő*, a ki egyfelől felelősséggel tartozik a betevőnek azon kockázatért is, melylyel a betéteknek gyümölcsötzetése jár, másfelől *oly üzlet-ágak meghonosítására gondol*, melyek útján a megszerzett tőkealapot biztosan és minél csekélyebb kockázattal elhelyezheti; üzlete körébe vonja a váltók leszámítolását, aztán a lombard-kölcsönügyletet, a jelzálogra hitelezést.

7. *A jövedelem, melyet a bankár betétek után — a fél kockázata nélkül — biztosít, megnyeri a részére nemcsak azokat, a kik főképen az előnyök által — péld. a folyószámla megnyitása, a beszedés elvállalása — indítatva lesznek ügyfeleivé, de azokat is, a kik csak pénztőkjűk jó és biztos kamatoztatásával akarják megbizni*, mert maguk nem tudják vagy nem akarják a gyümölcsötzetést saját kockázataikra végezni. Mind általánosabb lesz az az eljárás, melylyel a megtakarítások gyümölcsötzetése a bankárra bízatik; az elhelyezést kereső tőkék jobbrészt *közvetítés útján* keresik a gyümölcsötzetési alkalmat úgy, hogy a kielégítést kívánó hitelkereslet közvetlenül a közvetítőhöz *kénytelen* fordulni.

8. Ugyanazon alapokon, mint a bankár-üzlet épült fel a bank, mint intézet.

Az első bankot — minden valószínűség szerint — letéteik kezelésére kereskedők alapították. A letéttankból a fejlődés giro- és ebből folyószámla-bankot csinált. *A letétek egy részének a gyümölcsötzetés céljaira lekötése*, majd az *intézetnek részvénytársasági alapon, vállalatképen szervezésével*, majd a *tőkeállománynak alkalmas üzletágak révén megfelelő felszaporítása után*, — fokozatosan — széles alapú bankár-üzletekké, *pénztőkékkel kereskedő intézetekké* fejlődnek, melyek

Letétből
betét.

A hitel-
közvetítés
kezdeté.

Bank.

a banco giro (1619), az amsterdami bank (1609), a hamburgi bank (1619) letéti és giro bankok voltak. Az amsterdami kereskedők 1600-tól közös pénztárnokot tartanak, a ki helyettük bevételez és teljesít fizetéseket. A ki- és befizetések ezen rendszerén épült fel aztán az amsterdami bank. A londoni kereskedők pénztárát és letétjeit 1640-től aranyműve-
sek kezelték, ezek teljesítvén azonképen a ki- és befizetéseket. Az angol bank (1694), a skót bank (1695) már bankjegyek kibocsátásával szaporítja tőkeállományát. A bankintézmény azzá, a mi ma, tulajdonké-
p a 19-ik században fejlődött.

A pesti kereskedelmi bank 1841-ben, az első magyar iparbank, kolozsvári hitelbank és a magyar ált. hitelbank 1867-ben alakultak meg.

Bank
önsegély
alapján.

9. A bankárok és bankok a hivatásos hitelközvetítésben a jövedelmet ígérő foglalkozást, a banküzletben a hozadékat biztosító vállalatot látják, s ha működésükkel a gazdasági élet egy szükségletét kielégítik, ezt pusztán egyéni vagy társasági érdekből teszik. A hitelközvetítés szükséglete azonban nem kizárólag a mondott módon és indító okból nyerhet és nyert a múltban kielégítést. Ott a hol a hitelközvetítés vállalkozás útján egyáltalán vagy kielégítő módon önként nem szervezkedett, a *hitelkeresőknek* közös céljaikban találkozó *érdeke kereste meg a módot a hitel közvetítésére hivatott intézet alapítására*. Az önsegély alapján és közös érdekük találkozásából alakultak meg a különböző földhitel-egyletek, alakulnak maig is folyton a Schultze-Delitsch-féle alapon álló népbankok és a Raiffeisen féle alapon álló hitelegyletek, kölcsönpénztárak stb.

Bankalapítás
közérdekből.

10. A hitelközvetítés szükséglete nemritkán *égető* vagy *közérdekel* is közletről érintő, ámde a kielégítés egyéb adott módozatainak igénybevétele *oly akadályokba* ütközik, vagy a *magánvállalkozás megelőzése*, illetve *kizárása a működés teréről annyira fontos*, hogy az állam, a város, a tartomány, a kerület, a község maga *alakítja meg a bankintézetet*. Ez alapon keletkeztek az állami jegybankok, a kerületi takarékpénztárak, a póstatakarékpénztár stb.

2. A hitelközvetítéssel foglalkozó intézetek és bankárok üzletágairól.

Nemei.

A hitelközvetítéssel foglalkozó intézetek és bankárok működése bizonyos *üzletágak* folytatásában nyilatkozik meg. Ezen

üzletágak egy részének nincsen semminemű vonatkozása a hitel közvetítésével, miután az intézetek és bankárok jelenleg nemcsak *pénztőke-kereskedéssel* foglalkoznak, hanem *árúüzlettel*, továbbá *arany- és ezüsfémnek bevásárlásával, érméknek és papírpénzeknek beváltásával és eladásával*, nemkülönben külföldi piacon fizetendő váltók vétele és eladásával, *letéteknek őrzése és kezelésével, nemes fémnek érmékké veretésével* is.

1. A pénzváltóüzletág tárgyát pénznemek vétele és eladása képezi. A pénznemeknek a kereslet és kínálat viszonya szerint árfolyamuk van. Az árfolyamot az értéktőzsdéken hivatalosan jegyzik. A «pénz» rovatban az a napi árfolyam van jelezve, a melyen vevőre találnak, az «árú» rovatban a melyen eladásra kínálatnak. A két árfolyam között mutatkozó különbözet adja a bankárüzlet hasznát. A pénzváltóüzletág folytatása az érme-rendszerek ismeretét feltételezi. A pénzváltás a legrégibb üzletág.

Pénzváltó-
üzletág.

2. A pénzek veretésének anyagául szolgáló nemes érczekkel a jegy kibocsátással nem foglalkozó bankok a nemes fémek áringadozása folytán beálló nyereség céljából —, a jegybankok éppen érczfedezetükre való tekintettel, — kereskednek.

Ezen üzletágat rendszerint a pénzbeváltással és érme-veretéssel kombinálva folytatják a bankok, miután azt nyereséggé azon különbözetek teszik, melyek időnként a két nemes fémnek a nemzetközi fém piacon mutatkozó és valamely kettős valutarendszerrel bíró állam belforgalmát kötelező törvényes értékaránya között egyik vagy másik fém javára mutatkoznak.

Nemes-
fémekkel
kereskedés.

A két nemes fém értékarányának ingadozására a következő adatokból lehet következtetni. Nagy Sándor idejében az értékarány 1:10-hez volt. Kr. sz. e. 500 évvel 1:13-hoz. Kr. sz. e. 400 évvel 1:10-hez. Valentinián idejében 1:14 $\frac{1}{2}$ -hez, a XII. század elején 1:8-hoz, 1220-ban Franciaországban 1:20-hoz. 1416-ban ugyanott 1:17-hez stb.

3. Az őrzési és kezelési letétüzletág tárgyát értékeknek, (úgy mint kivert érméknek, fémrudaknak, értékpapiroknak, takarékpénztári betétkönyveknek, életbiztosítási kötvényeknek stb.) természetben való visszaszolgáltatás kötelezettsége mellett, tehát tisztán megőrzés, esetleg kezelés végett is (vagyis az esedékes szelvények, a netán kisorsolt czimlemek és kihúzott

Őrzési és
kezelési
letét-
üzletág.

sorsjegyek beváltása stb. végett) a *letéti jegy* kiszolgáltatása mellett és *bizonyos őrzési illeték vagy kezelési jutalék ellenében* — *átvétele képezi.*

Az osztrák-magyar-bank állami és bankjegyek, továbbá nyilvános bel- és külföldi értékpapírok őrzése és kezeléseért havonként és minden 1000 korona után hat fillért; egyéb okiratok őrzéséért, a mennyiben pénzürtékkel bírnak, havonként és 1000 korona után három fillért; pénzürték nélkül való magánokiratok őrzéséért egy-egy okiratért az első évre tíz koronát, a további évekre négy koronát számít.

Betéti-üzletág.

4. *A betéti üzletág folytatásának czélja letéteket felelősség mellett való gyümölcsöztetésre, — tehát alapot a hitelkinálatra, — gyűjteni.* A betétel abban a *könyvecskében* ismertetik el, melyet a betevő fél kezeihez kap. A betét után *kamatot* fizet a bank. A betéti kamatláb alacsonyabb a bank által nyújtott hitel áránál, — s a különbözet a bank üzleti haszna. *A betét- és kölcsönkamatláb a hitelkereslet és kínálat viszonya, illetve a pénzpiac helyzete szerint* ingadozik és *állapítatik meg.* A nagyobb betéteknél a bank rövidebb vagy hosszabb időre szóló *felmondást* köt ki, hogy a kikölcsönzött összegnek bevonásáról megfelelőképen gondoskodhassék.

Giro-számla- és folyó-számla-üzletág.

5. *Giro- vagy folyószámlára* — tehát nem könyvecske vagy pénztári jegy ellenében — *is fogadnak el a bankok betéteket oly felektől, a kik nem a betétek kamatoztatásában, hanem a bank pénztárosi szolgálataiban* — tehát pénzforgalmuk könnyítése és egyszerűsítésében — *keresik az ellenszolgáltatást.* Ezen felek egyrészt *folyópénzüik feleslegét* viszik a bankba, másrészt a *javukra történő befizetéseket utasítják a bankhoz, végül esedékessé vált künnlévőségeik beszedését bízzák a bankra,* hogy így fedezettel rendelkezvén, ennek terhére *utalványozhassanak,* vagyis megbízásokat adhassanak a banknak, hogy helyettük fizessen.

Mint hogy ezen utalványozás mind általánosabban *chequek* útján történik, az ügyfél folyó- vagy giroszámláját *chequeszámlának* is nevezi az élet.

A ki az osztrák-magyar-bank giro forgalmába lépni, folyószámlát nyitattatni kíván, tartozik ajánlatát írásban benyújtani. A számlatulajdonosnak ellenkönyve van, a melybe havonként legalább egyszer minden, a tulajdonos által vagy részére befolyó összeg bejegyeztetik. A számla-

tulajdonos tetszésszerű részösszegekben rendelkezhetik a javára mutatkozó összegekről, azonban e rendelkezést kizárólag a bank által szolgáltatott piros és fehér cheque-ürlapok útján teheti meg. A fehér cheque készpénzben teljesítendő, a piros átíratolás útján eszközlendő fizetésekre szól. A giro-, illetve chequeszámlát évenként kétszer zárja le a bank. A számlatulajdonos helyett teljesített minden fizetés, átutalás és elszámolás jutalékmentes, de viszont a számlán mutatkozó követelés sem kamatozik a tulajdonosnak.

6. *A bankjegykibocsátási üzletág a letétiből fejlődik.* A fejlődésnek három mozzanata volt.

a) A letéti- és girobank a letéteményezőnek *téritvényt* adott a letétről, melyben elismerte, hogy a tulajdonos a benne megnevezett értéket mint tökéletes sajátját bírja a bank pénztárában.

Mi sem akadályozta a tulajdonost abban, hogy a téritvényt, illetve a téritvény által képviselt értéket, hátrattal vagy a nélkül, *másra átruházhassa*, illetve *fizetés gyanánt felhasználhassa*. A téritvény azon körben, melyben a bank iránt megvan a bizalom, az árticserek egész sorát közvetítő forgalmi eszközzé lett. A mi a téritvénynyel a forgalomban történt, tulajdonkép nem egyéb a tökéletesbitett girónál; tökéletesbitett, mert gyorsabban és kényelmesebben vihető keresztül, mint a könyvátíratolás.

A téritvény a mai bankjegy fejlődésében az első alakulat.

A genuai Szt.-György bank (16-ik század) segno reprezentatívája pénz helyett forgott. A stockholmi bank (1668) a nála elhelyezett részeczekről téritvényt adott, mely a forgalomban pénzt helyettesített.

b) A bank a rendelkezésére bocsátott letéteket gyümölcsözteni kívánván, egész természetesen azokat az arany- vagy ezüstmennyiségeket kölcsönözte ki, a melyek pénztárába kerültek s melyekre a rendelkezési jogot megkapta. Az adósoknak, a kik hitelt nyertek a banknál, nem lehetett kényelmes a szállításra amúgy is alkalmatlan fémmennyiséget tényleg átvenni és a kellő biztonság nélkül levő magánhelyiségükben elhelyezni; könnyen megérthető, hogy *megelégedtek oly nyilatkozattal*, a melyben a bank *elismerte, hogy a hitelezett összeget további rendelkezésig pénztáráiban*, fémpénzben, *készen tartja* és hogy azt ezen nyilatkozat visszaszolgáltatása ellenében akadály nélkül és nyomban kifizeti. Ez a bankra szóló

Bankjegykibocsátási
üzletág.

utalvány is forgalmi eszközzé lett, még pedig abban a körben, melyben a bank iránt meg volt a bizalom; az árucseréknek egész sorát közvetítette, míg csak el nem jutott egy oly személy birtokába, kinek kisebb részletekben kell fizetéseket teljesíteni, mint a melyről a bankutalvány szólt.

Ez a fémpénzre szóló utalvány a mai bankjegy fejlődésében a második alakzat.

Az olasz bankok utalványa így szólt: «pagharemo a chi presentera». Az angol goldsmith-note látra, a rendelvény értelmében ígért fizetést.

c) A mai bankjegy lényegében nem különbözik a téritvénytől és az utalványtól; mint amazok, *pénzhelyettesítő, a kiállító bankra szóló utalvány, melynek szövege értelmében a bank kötelezi magát, hogy a kitett értéket a bemutatónak bármikor fémpénzben kifizeti.* Fizetési ígéret, a melynek ellenében a bank kölcsöntőkét vesz fel a közönségtől.

A fejlődés harmadik mozzanatát *tulajdonkép* az teszi, *hogy a bankjegyek kibocsátása a letéti és kölcsönügylettől független, iparszerű üzletágává lesz egyes bankoknak.*

A tapasztalás ugyanis azt mutatta, hogy a bank adósai ép oly kevéssé jelentkeztek az utalványok beváltására, mint a hitelzői nem mutatták be fizetésre a téritvényeket. Az időrövidőre jelentkezők igényeinek kielégítésére egyáltalában nem kívántatik, hogy az utalvány (bankjegy) formájában adott kölcsöntőkék *teljes fémfedezete* heverjen a bank pénztárában, *elégseges annak egy — pl. harmad — része is.*

Ez a tapasztalás ismét arra tanította a bankokat, hogy fémfedezet alapján — a forgalom könnyítése és kényelmére — *e fedezet néhányszorosa erejéig is lehet bankjegyeket kibocsátani*, s így a fémfedezet néhányszorosa erejéig szaporítani a tőkealapot a nélkül, hogy beváltási nehézségektől kelljen tartani, feltéve, hogy a bankjegyekben eszközölt kölcsönügyletekből könnyen folyósítható követeléseket szereznek. A bankjegykibocsátás *önálló* — passiv — üzletággá fejlődik.

A bankjegyforgalom részletes ismertetésére alább még visszatérünk.

Leszámitolási
üzletág.

7. Az activ üzletágak között a legjelentősebb a leszámítolási.

Leszámítolni annyit tesz, mint a váltó értékét lejárat előtt — kamatfizetés ellenében — a váltótulajdonosnak kifizetni. A váltó névértékéből a kifizetésnél, kamat fejében, levont összeg a *disconto*; s ezen összeg felszámításánál iránytadó kamatláb a *disconto-láb*, s végül az intézet birtokában levő *leszámított*, esedékességük napja szerint rendezett és tárczaszerű tartályokban őrzött váltók képezik az intézet *váltótárczáját*.

A *disconto-üzletág* meghonosítására az üzleti élet szükséglete tette figyelmesekké a bankárokat. Üzleti váltó.

A bankintézetekhez leszámítolás végett benyújtott váltók nagyobb része *üzleti*, *bankszerű*, azaz olyan, melynek eredetét a florenczi kereskedőknél a XIII. században meghonosodott *lettera di pagamento*-ban, illetve azon levél formájába öntött fizetési meghagyásban, intézvényben találjuk meg, a melyek útján a nevezett kereskedők törzsházai és külföldi képviselői, s később ezek útján mások is, egymással elszámoltak. Az üzleti váltó intézvény, melyet a hitelezett árúk értéke erejéig az eladó állít ki és melynek kifizetésére a vevő magát az elfogadási nyilatkozattal kötelezi.

A szerényebb tőkével rendelkező eladónak szolgálatot tesz a hitelközvetítő intézet, midőn a váltó értékét lejárat előtt készpénzben kifizeti és áruszámlája ellenértékéhez juttatja; de maga a bank is könnyen, rövid időn belül folyósítható aktívát szerez, midőn a váltót leszámítja.

Azon váltók egy részénél, melyek a bankokhoz benyújtottak, *nincsen meg a most említett üzleti alap*. A váltó, a mióta a hiteltörvények a váltóígéretet absolute érvényesnek tekintik és a váltóígéret gyors realizálását célzó kivételes birói eljárást állapítottak meg, kedvelt formája a kölcsönokiratoknak. A pénzkölcsönről kiállított váltók eredete is másutt keresendő mint az üzletiek, a XII. században meghonosított *lettera di cambio*-ban, vagyis a pénzváltó egy harmadik helyen és idegen pénznemben kifizetendő utalványában, melyekből idővel a saját és a telepített saját váltó fejlődött.

A váltóleszámítolás, mint üzletág *sikere* a váltókötelezett személyek hitelképességének szigorú megvizsgálásán, az úgynevezett *váltóbírálaton*, *censurán* és a *discontoláb helyes megállapításán* fordul meg. Pénzkölcsön-váltó.
Leszámítolás sikere.

Váltóbírálat.

A váltóbírálatot a bankárüzletben a czégfőnök, illetőleg annak alkalmazott tisztviselői, az intézeteknél az *igazgatóság* avagy külön *váltóbírálok* végelik. Minden intézet a piaci üzleti viszonyait és a hitelkérők vagyoni helyzetét körülményesen ismerő egyéneket igyekszik váltóbírálokul vagy igazgatókul megnyerni.

Discontláb.

A *discontláb*at az *intézet igazgatása időről-időre*, a *pénztőke keresletének és kínálatának viszonya*, azaz a pénzpiaci helyzete, a kereskedelem és ipar hiteligényei s a rendelkezésére álló, elhelyezést kereső tőkék mennyisége szerint állapítja meg. A *discontláb megállapítása körül az egyes intézeteknél idővel elvek fejlődnek ki és érvényesülnek s ezek teszik ki az illető intézet disconto-politikáját.*

Disconto politika.

A legtöbb intézetre a jegybankok disconto-politikája az iránytadó. A jegybankoknál a disconto-politikán nagy érdekek fordulnak meg, a miről alább, a bankjegyforgalomról szóló részben még lesz szó.

Az osztrák-magyar-bank csak bankszerű, illetve oly váltókat számítol le, a melyeken legalább egy, az osztrák-magyar monarchiában bejegyzett czég aláírása van.

A benyújtás leszámítolási jegyzék mellett történik.

A váltóbírálatot a censorok végelik. A censori állás tiszteletbeli. A censorokat a kereskedelmi és iparkamarák javaslatára a piaci előkelő kereskedői és iparosai sorából a bank főtanácsa nevezi ki.

Visszleszámítolási üzletág.

Oly intézetek, a melyeknél a benyújtások a rendelkezésre álló tőkekinálati alapot meghaladják, a *tárczájukban fekvő váltók visszleszámítolása végett* nagyobb intézetekhez fordulnak, hogy a váltók leszámítolása folytán lekötött tőkéiket visszakapván, képesek legyenek az üzletet nagyobb arányokban folytatni. Másszóval, a *nagyobb intézetek a kisebbeknek az intézet forgatmányával ellátott tárczaváltóinak elhelyezésére visszleszámítolási hitelt nyitnak.* A visszleszámítolási üzletág jövedelmező, mert a bankár vagy az intézetnek nyújtott visszleszámítolási hitel discontlába rendszerint $\frac{1}{2}$ —1, sőt 2%-kal alacsonyabb azon százaléknál, a mely mellett az intézet a leszámítolást eszközölte.

Lombard üzletág.

A *lombard-üzletág körébe a rövid lejáratú, kézizálog (értékpapírok, idegen pénzek, értéktárgyak, nemesfém-rudak, ter-*

mények és iparczikkék, warrantok) *ellenében kötött kölcsön-ügyletek tartoznak*, «Lombard» nevét a lombardiai pénzváltótól nyerte, kik ezen üzletággal legelőbb foglalkoznak. Az ezen üzletággal foglalkozó intézetek rendkívül *óvatosak* és a kockázat mérséklése végett csak könnyen értékesíthető, eltartható, értékükben állandó ingóságokat fogadnak el kézi zálogul; a kölcsönösszeget a becsérték bizonyos százalékában állapítják meg; kötelezik továbbá a zálogtulajdonost, hogy értékcsökkenés esetén pótfizetést teljesítsen s végül kikötik, hogy a zálogtárgyat — a menyinyiben a kölcsön lejáratkor nem rendeztetnék — nyilvános árverés útján, a maguk kielégítésére, eladhassák.

Az osztrák-magyar-bank csak a határozmányaiában felsorolt értékpapirokat lombardirozza. Kölcsönt lombard ellenében csak három óra nyújt. A kölcsönt kérő elzálogosításkor kötvényt ad át, melyben az értékpapírok pontosan jegyzékelve vannak és zálogjegyet kap.

Kamatozó zálogpénztári utalványok (lombard-záloglevelek) alatt az *elzálogosított értékpapírok, arany- és ezüsttárgyak, ékszerek, valamint egyéb ingóságokra adott kölcsönösszegek 75%-a erejéig*, legfeljebb egy évre szóló lejáratral *kibocsátott, kamatozó hitelpapírokat* értünk.

Lombard
zálog-
levelek.

Ily lombard-záloglevelek kibocsátására nálunk 1895-ben a budapesti takarékpénztár és országos zálogkölcsön részvénytársaság nyert engedélyt.

9. *A jelzálog-üzletág körébe hosszú lejáratra, jelzálog-biztosíték* (földbirtok, bérház, telek, gyártelep értékének nyilvánkönyvi megterhelése) *ellenében kötött ügyletek tartoznak.*

Jelzálog-
üzletág.

A kölcsöntvevő a hitelezett tőkét a legtöbb esetben beruházza. A beruházás csak évek múlva gyümölcsözővé, a kölcsön visszafizetését csak hosszabb idő multán helyezheti ki látásba. Innét van, hogy ezen üzletággal *nagyobb arányokban csak azon intézetek foglalkozhatnak, a melyek a zálogjog bekebelezésével biztosított kölcsöneik erejéig zálogleveleket bocsátanak ki s a kölcsönt záloglevelekben nyújtják.* A záloglevelek bankárok útján, a tőzsdén — napi árfolyamon — eladhatók lévén, a kölcsön tényleg egyértelmű a készpénz-kölcsönökkel. A záloglevél az intézet adóslevele, melyben ez az előmutatónak, hosszabb idő múlva — a kisorsolás után — a

névérték kifizetését s addig is a kamatszelvevények pontos beváltását ígéri.

Az osztrák-magyar bank 5%—4 $\frac{1}{2}$ és 4%-os záloglevelekben nyújt kölcsönöket jelzálogra. Ötszázalékos záloglevelekben nyújtott kölcsönért 32 éven át kamat fejében 6%-ot, törlesztés címén 1%-ot, összesen 7%-ot követel.

Folyószámla
hitel-üzletág.

A folyószámlahitel-üzletág lényege abban van, hogy a bank bizonyos meghatározott összeg erejéig nyílt — folyó számlán — hitelt nyit ügyfelének, miután ez arra vagy jelzálogos bekebelezésben, vagy saját váltóban vagy kezességi okiratban biztosítékot nyújtott.

Megkülönböztetendő ezen üzletág a folyószámla-üzletágtól; ez a betéti, amaz a lombard-üzletághoz áll közel.

Nyílt hitel.

A legmerészebb a tisztán személyes hitelen alapuló, fedezet nélkül álló nyílt hitelre kölcsönzés.

Értékpapír-
üzletág.

Az értékpapír-üzletág körébe értékpapiroknak saját szám-lára vagy megbizásból vétele és eladása, állami-, városi-, köz-ségi kölcsönkötvényeknek fix árfolyamon vagy bizományba átvétele és eladása, a report- és deport-üzletek, az érték- vagy áruüzleti ringek támogatása, a szelvevények, kisorsolt érték-papírok és sorsjegyek beváltása tartozik.

Alapítási
üzletág.

Az alapítási és financirozási üzletág tárgyát kereskedelmi és iparvállalatok, hitelintézetek, syndicatusok létesítésében — a részvénytőke egy részének jegyzése útján — tényleges részvétel, a kibocsátott czimleteknek az intézet ügyfeleinél elhelyezése, szóval jelentékeny pénztőkét igénylő műveletek keresztülvétele képezi.

3. A szerepmegosztásról a hitelközvetítés terén.

A gazdasági fejlődéssel a hitelközvetítés terén is meghonosodott a szerepmegosztás. A bankok, tekintettel ügyfeleik nagyobb részének különleges hiteligenyeire és az azok által nyújtott biztosítékok természetére, megkülönböztetett figyelemben részesítik a hitelközvetítés bizonyos ágát vagy ágait, ezen ág vagy ágak fejlesztésének szentelik tevékenységüket s ezen ágak kívánalmai szerint rendezik be technikájukat.

1. Vannak bankok, melyek kizárólag csak rövid lejáratú

kölcsönöket nyújtanak s közelebbi megnevezésüket azon cselekvő vagy szenvedő üzletágtól veszik, a melyet kínált tőkék elhelyezésére vagy a keresett tőkék beszerzésére mivelnek. Ilyen bankok a *letéti-, leszámítoló-, a lombard-* (kézizálog-), *a folyószámla- és cheque-bankok*. S minthogy ügyfeleiket jobbrészt a kereskedők, iparosok, mesteremberek között vélik megtalálni, a *kereskedelmi-, ipar-, kézműves-, közgazdasági-, nép-bank* vagy *hitel-intézet, iparosok, kereskedők hitelszövetkezete* nevet veszik fel.

2. Vannak bankok, melyek *kizárólag hosszúlejratú, törlesztéses kölcsönök nyújtására* szervezkednek, jelzálogra hiteleznek, záloglevelek kibocsátásával foglalkoznak s ezen ügykörükhöz képest *földhitelintézet, földhitel-, jelzálog-hitelbank* neve alatt működnek. Ezekkel egy csoportba sorozhatók a *talajjavítási-, járadék-bankok* s általán azon hitelintézetek, melyek *beruházási* kölcsönök nyújtására vállalkoznak.

3. Az eddig említett két csoport között foglalnak helyet azon hitelközvetítő-intézetek, melyek a *rövid lejratú kölcsönök mellett hosszú lejáratra is* nyújtanak hitelt, a leszámítolási üzletág mellett a jelzálog-hitelüzletágot is művelik. Ide tartoznak a Raffeisen-féle *mezőgazdasági hitelszövetkezetek, a földműves bankok* és a betéti üzletág után elnevezett *takarék-pénztárak* és egyletek.

4. Különálló csoportot képeznek a jegykibocsátási üzletág után elnevezett *jegybankok*.

5. A mely államokban az alapítási üzletág és az értékpapir-kereskedés nagyobb terjedelmet ölt, nagy intézetek, a *hitelbankok* különleges alakjai, foglalkoznak a szóbanlévő üzletágakkal.

6. Mindezen bankintézeteken felül különleges ügykörük-nél fogva említésreméltók az angol *foreign banks* és *colonial banks*. Amazok általán a külkereskedelem, emezek a gyarmatokkal való kereskedés szolgálatában állanak. A *foreign banks* arany- és ezüstmémmel, külföldi piacokon fizetendő váltókkal kereskednek, az arbitrage-üzletágot mivelik s a tengerentúl szervezett fiókjaik útján sok hasznos és jól jövedelmező szolgálatot teljesítenek a beszedés, leszámolás, árüelőlegzés stb.

tekintetében. A colonial banks elősegítik kereskedő ezégeknek a gyarmatokban letelepedését, a mennyiben társas viszonyba lépnek ezekkel, leszámítolják a gyarmatokba hitelezett árukért adott váltókat, előlegeket adnak a hajó-raklevelekre és rakományokra stb.

4. A bankjegy-forgalomról.

A bankjegy *nyomtatott, kerek összegekről szóló, nem kamatozó hitelpapír*, melynek szövegében a bank, mely azt kibocsátotta, *igéri*, hogy a *névértéket a bemutatónak, törvényes fém-pénzben, látra, kifizeti*.

A bankjegy *pénzhelyettesítő*, akár a cheque, a váltó; tehát nem valóságos pénz. A *hitelgazdaság korának szülötte*; értékét nem magában, hanem magán kívül, a *hitelben* bírja, a melylyel a forgalom azon bank iránt viseltetik, mely kibocsátotta és beváltására alappal rendelkezik. A közönség kényelemszeretetével számoló és annak bizalmára támaszkodó *bankok bocsátják ki*, miután meggyőződnek, hogy a forgalom a *pénz helyett a pénzre szóló utalványt* is elfogadja — *solutio helyett a datio in solutummal* is megelégszik, — s miután módot találnak a jegykibocsátásban arra, hogy *tőkekínálatuk alapját* a fémfedezet bizonyos hányszorosa erejéig és kamat nélküli kölcsön formájában *növeljék*.

A bankjegy különbözik a kényszerforgalmú állami papírpénztől, a chequetől és váltótól. A papírpénzért az állam az adós, az állami papírpénzt tényleg fizetés gyanánt adják, nincsen fedezete, de a kibocsátandó összege contingentálva van; a bankjegyet a bank bocsátja ki, csak utalvány a fizetésre, van fedezete, a forgalomban levő bankjegyek állománya változó. A chequen írt részletek is vannak, a bankjegy egészen nyomtatvány; a cheque a banknak szóló felszólítás, hogy fizessen, a bankjegy a bank ígérete, hogy fizetni fog; a cheque nem szól kerek összegre, a bankjegy igen; a cheque utján fizető felel azért, hogy a bank azt honorálni fogja, a bankjeggyel fizető nem. A váltó írásos fizetési ígéret, mely már a szövegében is váltónak neveztetik; a váltó egy harmadik személyre hivatkozik, a kinek rendeletére a fizetés teljesítendő stb.

1. Miután a bankjegyek pénzhelyettesítő mivoltuknál fogva szereppel bírnak a forgalom lebonyolításában: a bankjegyfor-

galmat szabályozni és két közérdekű kérdést törvényes intézkedések útján megoldani kellett, és pedig egyfelől azt, hogy *ki van jogosítva bankjegyek kibocsátásával foglalkozni* és másfelől azt, hogy *miként tartozik a bank a kibocsátott jegyek beváltását biztosítani, illetve azok fedezetéről gondoskodni?* Azon törvényes intézkedések, melyek a jegykibocsátás jogát, illetve a jegybankok alapításának kérdését szabályozzák: a közgazdaság *jegybankrendszerét*; azok, a melyek a bankjegyek beváltásának biztosítékai, a fedezet iránt intézkednek: a *bankfedezeti rendszerét* teszik ki.

Jegybank-
rendszer.

A gazdasági élet úgy az egyik, mint a másik kérdés tekintetében *több* megoldási módozatot, azaz *többféle* jegybank- és bankfedezeti rendszert ismer.

A jegykibocsátás jogosultságának kérdésében vagy a *jegybankszabadság*, vagy a *bankmonopolium* elve alapján történik intézkedés. A bankszabadság elvén alapuló jegybank-rendszerek a jegykibocsátást *decentralizálják*, a bankmonopolium elvén állók *centralizálják*. A *bankszabadság*, illetve *decentralizatio* elve ismét *háromféleképp* vitetik keresztül: *a)* a legmesszebbmenő szabadsággal, azaz egészben a forgalomra bízván azt, mely banknak jegyeit akarja pénzsurogatumok gyanánt elfogadni; *b)* feltételes szabadsággal, azaz bizonyos feltételektől tévén függővé a jegykibocsátás jogosultságát; *c)* úgy, hogy bizonyos felsőbb engedélyhez van kötve a jegybank alapítása.

Bank-
szabadság.

A *bankmonopolium*, azaz *centralizatio* elve is *kétféleképp* vitetik keresztül: *a)* egészen, azaz úgy, hogy egyetlen központi bank élvezi kizárólagosan a bankjegykibocsátás jogát; *b)* részben, azaz úgy, hogy a központi, szabadalmazott bank mellett, korlátozott számban kisebb bankoknak is megvan e jogosultsága.

Bank-
monopolium.

A monopoliumot ismét vagy maga az állam gyakorolja állami jegybankja útján, vagy részvénytársaságnak adja a kizárólagosság jogát és magának kisebb-nagyobb befolyást biztosít a bankintézet igazgatására.

A monopolbankok három érdekes típusát a svéd, az angol és német jegybank szervezetéből ismerhetjük meg.

A tapasztalások megállapították a jegybankszabadság és bankmonopolium előnyeit egyenként és ezekkel szembeállítot-

Előnyök és
hátrányok.

ták a hátrányokat. Az előnyök és hátrányok mérlege ma a *bankmonopolium elvét helyezi előtérbe*, mint a jobbat, helyesebbet.

A közérdek követelményeinek azért felel meg inkább a bankmonopolium, mert monopol mellett *nem okoznak zűrzavart* a forgalomban a különféle bankjegyek, a *discontopolitika egységes*, a fémkészletek még *válságos gazdasági időkben is* elégségesek, a bizalom a bank iránt nagyobb, s mert mindezekon felül a jegybank az egész gazdasági élet kifejlődését *irányítani* és a vidéki góczpontok szükségleteihez *alkalmazkodó fiókjai* útján a vidék érdekeit is képes kielégíteni.

Veszélyesnek vagy legalább aggályosnak ott és akkor bizonyult a bankmonopolium, a hol és ha a jegybank az állam, mint hiteltkérővel szemben *nem tudta megőrizni függetlenségét*, az állammal való tulságosan benső viszony folytán a hitelkeresőkkel szemben *részrehajlást* mutatott és verseny hiányában *elhanyagolta a fontosabb gazdasági érdekeket*.

A legmesszebbmenő szabadsággal állott fenn a jegybankszabadság Nagy-Britanniában 1844-ig. Az angol bank jelentékeny kiváltsági daczára a vidék minden városában, sőt városkájában jegybank létezett. Számuk a XVIII. század végén 950-re rúgott. A jegyforgalom szertelen kiterjesztése 1793-ban válságot okozott; 400 vidéki bank megintott, 100 megbukott és 26 esődöt mondott.

Skóciában, melynek önálló bankrendszere volt, ugyanaz a jegybankszabadság tagadhatatlan eredményekkel tartotta fenn magát 1845-ig.

Feltételes szabadságon nyugvó jegybankszabadságot honosít meg Svájcban az 1881. évi márczius 8-án hozott szövetségi törvény, mely kimondja, hogy a szövetségtanács a jegy kibocsátás jogát nem tagadhatja meg attól a társaságtól, mely a törvényes kívánalmaknak eleget tesz.

Engedélyhez volt kötve a jegy kibocsátás joga Poroszországban 1857 után.

Teljesen keresztül van vive a bankmonopol Franciaországban 1848-tól, a mikor a jegy kibocsátással foglalkozó kilencz bank beolvasztatott a banque de France-ba; továbbá Ausztria-Magyarországban, a hol az osztrák nemzeti bank (1878-tól osztrák-magyar bank) 1816-tól az ez évben kelt császári pátens, — illetve hazánkat illetőleg az 1878. évi XXV. tezik — alapján élvezi a tíz évről tíz évre meghosszabbított kizárólagos szabadalmat; végül Spanyolországban 1874 óta, Norvégiában 1816 óta stb.

Részben van keresztülvive a bankmonopolium Németországban 1875, Angliában 1844 óta.

2. A bankjegy lényeges sajátása abban van, hogy pénzt helyettesít, azaz folyópénzre akadálytalanul, bármikor beváltható. Ebben a jóhiszemben élnek mindazok, a kik a fizetést bankjegyekben is elfogadják.

Bankjegyek
fundálása.

A jóhiszemű forgalom érdekeinek védelme szempontjából megállapítandók voltak, a jegy kibocsátással foglalkozó intézeteket kötelező módon, azon közvetlen és közvetett biztosítékok, a melyek a bankjegyek beváltását kétségtelenné teszik.

Közvetlen biztosíték a bankfedezet, közvetett biztosítékok a jegybank üzletkezelését, a kibocsátható jegyek mennyiségét és a beváltás módozatait szabatosan megállapító törvényes intézkedések és azok végrehajtásának ellenőrzése.

Bankfedezet általánosságban alapot jelent, melyre a bank támaszkodik, midőn forgalomba bocsátott jegyeinek látra, folyópénzben beváltását igéri. Háromféle fedezetet ismer a gazdasági élet: ércz-, bankszerű- és egyéb fedezetet. Az érczfedezet: a bank pánchezlszobáiban őrzött nemes fémérmék és rudak; bankszerű fedezet: a banknak könnyen folyosítható és közeli határidőkben esedékes követelésekből álló aktívái; egyéb fedezet: a bank ingatlanai, jelzáloggal biztosított követelése stb.

Háromféle
fedezet.

A bankszerű fedezetet képező követelések közül azokat, melyek bankjegyek kibocsátásával szerezettek, még különleges fedezetnek is szokás nevezni.

A bankfedezeti rendszereknek, melyeket a gazdasági élet ismer, eltéréseit a fedezet minősége és az érczfedezetnek a kibocsátott jegyek mennyiségéhez való kötelező aránya állapítja meg. A fontosabb bankfedezeti rendszerek a következők:

a) *a teljes érczfedezeti rendszer ugyanannyi érczfedezetet kíván, a mennyit a kibocsátott és tényleg forgalomban lévő bankjegyek névértéke képvisel.* E rendszer alapeszméje az, hogy a bankjegy tisztán pénzhelyettesítő és kibocsátása nem használható a hitelkinálat alapjának öregbitésére. E rendszer mellett a jegy kibocsátási üzletág nyeresége leolvad a megsemmisülő és beváltás végett már fel nem mutatható bankjegyek értékére és azon értékvesztés összegére, mely a forgalomból

Teljes
érczfedezet.

kivont nemesfém-érmék kopása czímén előállhat, de nem áll elő, mert a nemesfém-érmék helyett bankjegyek vannak forgalomban.

A teljes érczfedezeti rendszer érvényesült a régi girobankoknál, melyek, mint a jegykibocsátási üzletág fejlődéséről szólva említettük, a letétekről térítvényt — a bankjegy első alakulata — adtak, de a letéteket nem gyümölcsöztették. Jelenleg ninesen alkalmazásban.

1/3.
Egyharmad
érczfedezet.

b) *A harmadfedezeti rendszer* megelégszik a bankjegy-contingens egy harmadának megfelelő érczfedezzel, illetve a kibocsátható jegyek fősszegét a fémfedezet ~~háromszorosában~~ *contingentálja*. Azon feltevésen nyugszik, hogy a bankjegyforgalom egyharmada erejéig terjedő érczfedezet is elégséges, ha a bank aktívái túlnyomóan könnyen folyosítható követelések-ből állanak.

Ez a rendszer 1850—1857 között a német államokban érvényesült. Ez időköz a gazdasági fellendülés és a vállalkozási szellem különös felbredésének korszaka volt. A harmadfedezet statuálásának magyarázatát az adja, hogy a hitelviszonyok a bankjegyforgalom kiszélesedésének rendkívül kedveztek. Ez a fedezeti rendszer áll fenn maig is Németországban, a hol a jegykibocsátási üzletágat az 1875. évi márczius hó 14-én kelt törvény szabályozza.

Érczfedezet
bizonyos
contingensen
felül.

c) *A contingentálási rendszer a banknak az állam iránt fennálló követelésében látja a biztos fedezetet és azon összegre nézve, a melylyel a bankjegyforgalom meghaladja a banknak az állam iránt fennálló követelését, teljes érczfedezetet követel.* Alapeszméje e rendszernek az, hogy a bankjegyekre olyan szüksége van a forgalomnak, hogy a kibocsátott bankjegyek egy része még válságos időkben sem mutatattik be beváltás végett. A bankjegyek ezen része legalább is annyira tehető, mint az államnak a bankkal szemben fennálló tartozása, s így az érczfedezet nélkül kibocsátható bankjegyek sommája bizvást contingentálható a jegybanknak az állam iránt fennálló követelése fősszegével.

A contingentálás rendszerét 1844 óta Anglia követi. Ez év július hó 9-én Peel Róbert javaslatára elfogadott akta lépteti életbe. Az akta értelmében köteleztetett a bank jegykibocsátási osztályának az üzleti osztálytól elválasztására és azzal mintegy szembeállítására. Ez idő óta a jegykibocsátási osztály kezeli a biztosítékot, az üzleti a forgalomba hozott jegyállományt. Az utóbbi csak a jegykibocsátási osztály felhatalmazásából szaporíthatja a jegyállományt s az előbbi a felhatalmazást

csak úgy adja meg, ha a kibocsátandó mennyiségre nézve teljes érczfedezetet kapott. Az érczfedezet nélkül kibocsátható jegycontingenst a banknak az állammal szemben fennálló követeléséhez képest ugyan-
csak a jegykibocsátási osztály bocsátja az üzletinek rendelkezésére s
miután a bank követelése az állammal szemben nyílt tartozásért
11·015 millió fontot, állampapírokért 5·185 millió fontot, összesen 16·2
milliót tesz: az érczfedezet nélkül álló jegycontingens is 16·2 millió
fontra rúg.

d) *Az észak-amerikai fedezeti rendszer állami kötvények-
ben kívánja a fedezetet.* Alapeszméje, hogy a jegybirtokost
kötvény-fedezet mellett kár nem érheti, mert az állami kötvé-
nyek akadálytalanul eladhatók és áruk a károsodott kielégíté-
sere fordítható.

Érczfedezet
nélkül.

Az 1863-ban kelt banktörvény értelmében Washingtonban bank-
jegyellenőri hivatal szerveztetett. A jegykibocsátással foglalkozni kívánó
bank tartozik e hivatalnál 30,000 dollárt államkötvényekben letenni,
minek ellenében formára és külsőre a többi bankokéval egységes bank-
jegyürlapokat kap. Ha a bank nem váltja be jegyét, a jegybirtokos
óvást emel a comptroller of currency-nél. Ez a nála deponált, a kárta-
lanítás céljára értékesített államkötvények értékéből kielégítést nyújt.

e) *A bankszerű fedezet rendszere bankszerű fedezetet kö-
vetel, annélkül, hogy szükségesnek látná meghatározni a jegy-
forgalom azon hányadát, mely okvetlenül érczfedelendő;
azaz felteszi azt, hogy az előrelátó és gondos igazgatóság a
bank aktívái és passíváinak helyes kombinálása mellett min-
denkor képes megfelelni beváltási kötelezettségének.* Annak a
megbírálására, hogy a fennforgó viszonyok között mennyi
érczfedezet elégséges a beváltási ígéret biztosítására, első
sorban a banknak igazgatósága van hivatva. Nagyobb súlyt
helyez e rendszer a közvetett, mint a közvetlen biztosítékokra;
kizárja a jegybank üzletköréből azon üzletágakat, a melyek
aggályosak, kockázattal járnak, megállapítja a jegyforgalom
contingensét stb.

Érczfedezet
hányadának
megállapítás
nélkül.

Ezen rendszer alapján áll a banque de France, Franciaország
egyetlen jegybankja.

f) Az ismeretes és részben még maig is érvényesülő egyéb
bank-fedezeti rendszerek a felsoroltak alapelveinek kombiná-
lásával alakítottak meg.

Az osztrák-magyar monarchia fedezeti rendszere a jegybank — nálunk törvénybe foglalt — alapszabályaiban van lefektetve. Ez a fedezeti rendszer a bankszerű és érczfedezetinek vegyüléke. Az alapszabályok 14. §-a értelmében a bank igazgatóságának kötelessége, hogy az érczfedezet és a jegyforgalom között oly arányról gondoskodjék, a mely alkalmas arra, hogy a beváltási kötelezettség teljesítése biztosíttassék. Mindenesetre szükséges, hogy azon összeg, a melylyel a forgalomban lévő bankjegyek a 200 milliót felülmulják, törvényes pénzben vagy rudakban meglegyen. Szükséges továbbá, hogy azon összeg, melylyel a forgalomban lévő jegyek a meglévő készpénzösszeget felülhaladják, alapszabályszerűen leszámított váltók, zálogbavett értékpapirokkal, földtehermentesítési szelvényekkel vagy a banknak beváltott és újból való eladásra alkalmas zálogleveleivel (ezek csak névértékük $\frac{2}{3}$ -adával számitatván) fedeztessék.

A svájci szövetségi törvény (1881 márcz. 8.) értelmében a bankjegyek negyven százaléká okvetlen érczcel fedezendő; a 60% érték-papirokkal, váltókkal és a cantonnak kezességével is fedezhető. Ez a fedezeti rendszer a harmadfedezeti rendszernek módosítása.

A svéd Reichsbank jegyforgalma legfellebb 30 millió koronával haladhatja meg érczkészletét.

A norvég Reichsbank bankjegyforgalmának 50%-os aranyérezalap-pal kell fedezve lennie.

3. A bank-fedezetet illető törvényes határozmányok mellett *közvetett biztosítékokat* is keres az államkormányzat a bankjegyforgalom veszélyeinek elhárítása érdekében:

Jegybank
üzletkezelés.

a) a *jegybankok üzletkezelését illető rendelkezések* útján. Ezek a rendelkezések részben azon üzletágak pontos felsorolására vonatkoznak, melyeket a jegybankok működési körükbe vonhatnak, részben a jegykibocsátási üzletág felügyeletére.

A svájci banktörvény kimondja, hogy váltókat csak az a jegybank használhat fel bankszerű fedezetül, a mely blankohitelt nem ad, értékpapírok vétele és eladásával, iparvállalatok folytatásával, biztosítási ügyletekkel nem foglalkozik.

Az osztrák-magyar bank szabadalmát tárgyzó törvényben pont-ról pontra fel vannak sorolva azon üzletágak, a melyekkel a bank foglalkozhatik. Minden speculativ természetű ki van zárva.

A francia jegybankról szóló törvény kimondja, hogy a bank azon üzletágak körében tartozik maradni, a melyek a törvényben fel vannak sorolva.

Az osztrák és magyar kormány egy-egy biztos útján szerez magának meggyőződést arról, hogy a bank a szabályoknak megfelelőleg jár-e el?

Az északamerikai bankok ellenőrzését a jegyforgalmi felügyelő

végzi. Ez a pénzügyminiszterium egy osztályának élén áll, a köztársaság elnöke nevezi ki a senatus jóváhagyása mellett öt évre. Joga van bármely bankot bármikor megvizsgálni és vagyoni állásának feltárására kötelezni.

b) A közvetett biztosíték egyik típusául látszanak tekinteni az egyes államok a *forgalomba hozható bankjegyek mennyiségének megszabását*. A forgalomba hozható jegyek *mennyiségének szabályozása* tekintetében négyféle eljárást látunk. Egyszer az *absolut forgalom*, azaz az érczezel fedezett és nem fedezett bankjegyek forgalombahozható maximuma állapítatik meg; máskor kifejezetten az *érczfedezet nélkül kibocsátható jegyeké contingentállatik*; a harmadik esetben az érczfedezet nélkül kibocsátható jegyek *contingensének átlépése bizonyos súlyosabb feltételek teljesítése mellett meg van engedve*, s egy negyedik formában a kibocsátható bankjegyek *főösszege a bank alaptőkéjének bizonyos hányszorosában fejeztetik ki*. Contingens.

Az absolut forgalom meghatározását találjuk a francia banktörvényben (1875 nov. 17.), mely 5000 millió frankban állapítja meg a bank által forgalomba hozható jegyek értékösszegét. Az 1844 április hó 27-én kelt angol bankakta is megállapítja minden egyes magánjegybank contingensét, a melyet semmiféle körülmények között sem szabad túlhaladni.

Az 1844-iki Peel-akta csak az érczfedezet nélkül kibocsátható jegyek mennyiségét állapítja meg.

Indirecte van contingentálva a német Reichsbank jegyforgalma, a mennyiben a banktörvény (1875 márcz. 14.) kimondja, hogy az érczfedezet nélkül kibocsátható jegycontingenst meghaladó érték után adó jár és érczezel fedezendő. (Innét a megkülönböztetés az adómentes és adóköteles bankjegyforgalom között.)

A contingentálás eme módját találjuk meg nálunk is. Ha a forgalomban levő bankjegyek összege az érczkészletet kétszáz millió forinton túlmenő összeggel haladja meg, a bank ezen 200 milliót meghaladó többlet után évenként 5% adót tartozik fizetni.

Az 1893. évi okt. 10-én kelt olasz banktörvény értelmében a jegyek forgalma a részvénytőke háromszorosát, a svájci banktörvény szerint a befizetett részvénytőke kétszeresét nem haladhatja meg.

c) Biztosítékot képezhet a bankjegyforgalom veszélyei ellen végül a *jegybeváltás* kötelező, a közérdeknek megfelelő módozata. Jegybeváltás.

Az o. m. bank köteles az általa kibocsátott jegyeket bécsi és budapesti főintézeténél, esetleg egyéb pénztárainál is kívánatra azonnal törvényes ércpénzzel beváltani.

A német banktörvény minden német jegybankot kötelező módon kimondja, hogy a bank jegyeit úgy főhelyén, mint fiókjainál készpénzzel beváltani és teljes névértékében illetésképen elfogadni tartozik.

4. A bankjegyforgalmat illetőleg még a következő érdekebb jelenségre utalhatunk:

a) *A bankjegyforgalom jelentősége* magasabb fejlődési fokon *csökken*. A cheque-, giro- és clearing-forgalom térfoglalásával kevesebb a szükség a bankjegyekre. Az emberiség a kényelmesebb egyenlítési módot eléje teszi a kevésbé kényelmesnek.

b) Rendes viszonyok között a jegyek *bemutatása ma már egészen elmarad*, mert a bizalom a bankok iránt megszilárdult. A bizalom megerősítésének tényezői között, idők során, sokat nyertek jelentőségükben a közvetett biztosítékok.

c) A nagyobb összegekre szóló bankjegyeket nehezebben, *a kisebbeket szívesebben fogadja a forgalom*; amazok mindazonáltal az ajánlatosabbak, mert a bizalom a tudatlan és aggályosabb kisforgalomban — a hol a kis összegre szóló jegyek mintegy megszorúlnak — sokkal hamarabb meginog, mint az óvatosabb, értelmesebb nagybani forgalomban.

5. A cheque- giro- és clearing-forgalomról.

Cheque fogalma.

1. *Cheque alatt utalványt értünk, melylyel a bankot felszólítjuk, hogy a kezeinél levő, rendelkezésünkre álló fedezet terhére szolgáltatssa ki a cheque birtokosának vagy az előmutatónak azt az összeget, a melyről a cheque szól.*

Felszólítást, hogy helyettünk fizessen, ahhoz a bankhoz intézhetünk, mely — az idevonatkozó megállapodások értelmében — *felhatalmazást* adott, hogy a banknál nyitott folyószámlánkon javunkra mutatkozó *követelések* (betétek, behajtott künnlévőségek, harmadik személyek által befizetett vagy giro útján átutalt összegek, leszámított váltók értéke) erejéig vagy a bank által engedélyezett hitel keretén belül rendelkezessünk. A megállapodások, a melyek a chequeszámla-tulajdonos és a bank között létrejönnek, intézkednek a bankot a pénzkezelésért

megillető jutalék, a fedezet, a cheques kiállításának módozata iránt. A chequeszámla-tulajdonos *chequekönyvecskét* kap; a könyvecskében talált űrlapok használata kötelező. Az űrlapok folyószámmal vannak ellátva. Az űrlapok kiszakítása után visszamarad a könyvecskében a *széljegyzés*, a melynek szövegéből mindenkor tudhatja a chequeszámla-tulajdonos, kinek, mikor és mennyit utalványozott. Az összeg hamisításának meggátlása végett a cheque jobbszélén *ellenőrzési számok* vannak, melyek közül a kiállító fél levágja azokat, melyek magasabbak, mint a mennyi a cheque által utalványozott összeg ábrázolására szükséges.

A bank a fizetésre nyert megbízást rendszerint készpénz folyósításával eszközli, de átutalással (giro útján) is végezheti, ha a chequebirtokosnak is van a banknál folyószámlája. A cheque kiállítója a cheque készpénzben való kiegyenlítését egészen ki is zárhatja, avagy kikötheti, hogy a cheque értéke csak bizonyos banknak vagy bankárnak fizethető ki, az úgynevezett *keresztelés* által. A keresztelés két, a cheque előlapján keresztül-kasul párhuzamosan vont vonallal s a vonalak közé e szavak: «Csakis elszámolásra» vagy a bankár nevének beírása által történik. A keresztezett chequet, ha elvesznék, a megtaláló nem értékesítheti.

2. Chequeforgalomról tulajdonképp csak *fejlett* közgazdaságokban lehet szó. A chequeforgalom kifejlődésének *előfeltételei* vannak.

Cheque
forgalom.

Arról, hogy mi vezette a gazdasági életet a cheque használatának tökéletesbitésére és melyek a chequeforgalom kifejlődésének feltételei, a következőkben nyerünk felvilágosítást.

Készfizetéseit valutapénzzel vagy folyópénzre beváltható érmeikkel, — papírvalutás országokban papiospénzzel is — teljesíti a gazdasági élet; de fizetés gyanánt elfogadja a hitelnyugvó pénzhelyettesítőket is. Ez a pénzhelyettesítővel eszközölt kiegyenlítés, a pénzhelyettesítő hitelpapir természetéhez képest egyszer közelebb, máskor távolabb áll a készfizetéshez. A ki például fizetés gyanánt váltót bocsát ki és az intévényezett szolítja fel a fizetésre: elhalasztja a kifizetést a váltó lejártáig és megfizeti az adott haladékot a discontban; a ki bankárjára kiállított chequet ad fizetés gyanánt: aránylag kis

időre halasztja el a készfizetést, nem ad kamatot és csak azt óhajtja, hogy a készfizetést bankárja teljesítse, kire pénztára kezelését bízta; a ki végül bankjegyet kínál fizetés gyanánt: nem kér egyáltalán haladékot, miután hitelezője a bankjegy átvételével belényugszik a készfizetési kötelezettségnek a bankra átruházásába és tudja, hogy immár egészen tőle függ, mikor és egyáltalán akarja-e a bankot fizetési ígérétenek beváltására felszólítani.

A váltó is, a bankjegy is, jobban megfelel a pénz helyettesítésére vonatkozó szerepének, mint a cheque, miután a váltó, mielőtt készpénzzel kifizettetnék s a bankjegy, mielőtt fémpénzre beváltatnék, hosszabb ideig forog, több kézen fordul meg, míg a *cheque* — kivéve azon esetet, hogy a cheque tulajdonosa az intézvényezett bankkal giroforgalomban áll, — *csak egyetlen műveletnél, számba alig vehető rövid időre, helyettesíti a készpénzt.*

A cheque eme tökéletlenségén úgy segített a gazdasági élet, hogy a fizetés gyanánt kapott chequet nem váltotta be nyomban az intézvényezett banknál vagy bankárnál, de befizetés gyanánt tovább adta annak a bankárnak vagy banknak, a kivel a cheque tulajdonosa állandó üzleti összeköttetésben állott, a ki aztán annak értékét közvetve, vagy közvetlenül, elszámolta azon bankkal vagy bankárral, a kire a cheque intézvényezve volt. A cheque élete ilyenformán kinyújtottt egyfelől és másfelől a pénz helyettesítése ténylegessé vált.

Igazi jelentőségére a cheque csak azon közgazdaságokban emelkedett, a melyekben a cheque használatának a mondott értelemben tökéletesbitése üzleti szokássá lett.

A fejlődésnek ebben az irányban három természetes előfeltétele van: 1. az, hogy a közgazdaság forgalmában a készfizetés elve legyen előtérben, miután a ki chequet ad, nem vesz hosszabb hitelt igénybe; 2. fejlett legyen a bankszervezet; a kölcsönös elszámolás a bankok között rendszeresítve legyen; 3. meghonosodjék az üzletvilágban és a magánemberek gazdaságában egyaránt az a szokás, hogy kiki a pénztára kezelését bankárra vagy bankra bizza.

Legtökéletesebb a cheque-rendszer Angliában. A bankszerű pénztárkezelés itt általánosan bevett gyakorlat. Az angol a pénztárkezelést

gondot okozó és időtrábló, legegyszerűbben és takarékosabban a bankra ruházható munkának tartja. A bankoknál eszközölt fizetések 97—98% chequek útján történik.

A monarchiában az osztrák-magyar bank, az osztrák és magyar postatakarékpénztárak fáradnak a cheque-forgalom meghonosítása érdekében. A két utóbbi intézet üzletfeltételei és berendezkedése olyan, hogy még az egészen kis üzletköröknek is módjuk van a chequeforgalom igénybevételére.

A bécsi leszámoló egyletnél elszámolás végett bemutatott chequek száma 1901-ben 98,165-re rúgott; a chequek által képviselt érték pedig 1.468,409.630 koronát tett.

Németország birodalmi jegybankja négy millió darab cheque, mintegy harmincezer millió márka értékben, vesz át elszámolásra. Ugyancsak Németországban még a hitelszövetkezetek is felkarolták már a chequerendszert. Közel 200 szövetkezet számol el egymással chequejeire nézve a német szövetkezeti bank útján.

Észak-Amerikában a járandóságokat is chequeben adják ki. A nagybani kereskedelem fizetéseinek 95%-át, a kicsinyben kereskedés 67%-át teljesíti chequeben.

A chequeforgalom fejlődésének egyik előfeltételét a kölcsönös tartozások és követelések elszámolásának rendszeresítése képezi. *A tartozások és követelések kiegyenlítése* elszámolás és ez ismét azok *kölcsönös beszámítása* vagy *átutalás* útján történhetik. *A beszámítás útján eszközölt, teljesen szervezett elszámolást* a gazdasági élet *clearingnak, scontrationnak, compensationnak* nevezi. Azon bankok, a melyek az elszámolás ilyen rendszeres megejtése czéljából *szervezetet* alkotnak: *giro és clearing forgalomban* állanak egymással. *A szervezet neve: leszámoló egylet s a leszámolás megejtése végett rendszeresen felkeresett helyiség: a clearinghouse.*

Leszámoló egyletek.

Az első leszámoló társaságot és clearinghouset a londoni city bankárjai 1775 ben alakították meg. Szerződésre léptek, melynek értelmében a közös költségen bérelt helyiségbe (clearinghouse) elküldték naponta könyvelőiket, kik ott a követeléseket és tartozásokat kölcsönös beszámítás útján a következő eljárással rendezték.

Minden fél elhozta a kitűzött órára azon papirokat, a melyek alapján a társaság valamely tagja ellen követelése volt, ezeket nyugta ellenében kimutatás kíséretében átnyújtotta az adós félnek. A kimutatások és papirok ilyen kölcsönös kicserélése után távoztak a megbízottak a helyiségből, hogy kiki otthon megvizsgálja a követelés alapjául szolgáló papirokat és hogy egy későbbi órában ismét összejöjjenek, előadandók a netáni kifogásokat. A nem kifogásolt papirok alapján elkészült azután a felállítás és megállapították az egyesek javára vagy

terhére mutakozó egyenlegek. Ezen mérleglap alapján az elszámolást vezető főnök megkereste azt a bankot, a melynél a társaság minden tagjának giroszámlája volt, hogy a mutakozó egyenlegekhez képest vigye keresztül tényleg a jóváírást és megterhelést. A kiegyenlítés e szerint a készfizetés teljes mellőzésével vitetett keresztül. A társaságba beléptek 1854-ben a társasági és vidéki bankok és 1864-ben az angol bank, mely azóta a leszámloló társaság tagjaira kimutatott egyenlegek alapján a végikegyenlítést eszközli. Az elszámolási eljárás nagy egészben ugyanaz, mint kezdetben.

Az angol példára Észak-Amerikában, Franciaországban, Olasz és Németországban, Svédországban, Svájcban és nálunk is alakultak leszámloló egyletek.

Nálunk az osztrák-magyar bank fáradozott az egyletek létesítésén. A legrégebb a bécsi, mely az 1864-ben alapított Saldosaalból alakult át; a budapesti leszámloló-egylet 1888-ban, a prágai és brünni 1895-ben keletkezett.

A londoni társaságnak 30 tagja, a prágainak 14, a bécsinek 12 a budapestinek ma 18 tagja van.

A londoni intézet forgalma 1901-ben 9561 millió fontot, a new-yorki 34½ milliárd dollárt, a berlini 8 milliárd márkát tett. A monarchia négy leszámloló egylete utján lebonyolított forgalma 1901-ben 3½ milliárd koronára rúgott.

A m. kir. és az osztrák postatakarékpénztár határozmányai a clearing szót a giro értelmében használják, azaz beszámításnak tekintik azt, ha a számlatulajdonosok egymás iránt fennálló tartozásai és követelései átutalás utján egyenlítettnek el.

Giro forgalom.

3. Azon a régi alapon, a melyet a kölcsönös tartozások és követeléseknek — pénz mellőzésével — átutalás (giro) utján, kiegyenlítésére már a középkori girobankok építettek meg, az utolsó negyven év alatt nagyarányú *giroforgalom* fejlődött ki.

Angliában és az *Egyesült-Államokban* a chequeforgalommal és a *clearinggel* szoros kapcsolatban lett nagygyá, egész természetes folyományaképp annak, hogy az átutalás chequek alapján történik és a beszámítás után még mutakozó egyenlegeket egy közös bankintézet giro-számláin kell elszámolni, *Németországban, Franciaországban és nálunk*, a hol a clearingforgalom nem jutott hason jelentőséghez, a *chequeforgalommal ugyan* párhuzamosan, de a clearingtől önállóan, fejlődött ki.

A fejlődés irányának most említett eltérése abban találja a magyarázatát, hogy Angliában és az Egyesült-Államokban az érvényben lévő *jegybankrendszer* inkább a clearingforgalom meg-

honosodásának, Németországban, Franciaországban és nálunk a giroforgalom általánosodásának kedvezett. Míg ugyanis amott a jegybankszabadság mellett annyi önálló és jelentékeny bankintézet alakult s ezek között a kölcsönös beszámításnak ma már oly fontos szerepe van, hogy száznál is több clearing-houseban száznál több bank keresi és találja meg a compensatiót, addig Németországban, Franciaországban és nálunk, bankszabadalom mellett, a nagy állami jegybankok és azok fiókjai fejlődtek, bankintézetek sűrű alapítására nem volt ok és alkalom, és így a beszámítás útján történő elszámolás szükséglete sem vált oly égetővé.

Angliában és az Egyesült-Államokban a clearingforgalom, Németországban, Franciaországban és nálunk a giroforgalom kínálkozott a készfizetések mellőzhetővé tételére alkalmasabb módozatnak.

Az utóbb említett államok *giroforgalmának* általánosításában, mondhatni népszerűsítésében, a jegybankok, a postatakarékpénztárak és a giro- és pénztáregyletek nevén ismert pénzintézetek voltak a mozgató tényezők. Az általánosításnak jelentékenyebb eszközei: 1. a giroforgalomba való belépés lehető megkönnyítése; 2. a jegybankok fiókjai és mellékhelyeinek rohamos szaporítása; 3. az a rendelkezés, hogy az átutalás nemcsak azon giroszámlatulajdonosok között, a kiknek ugyanazon fiók vagy mellékhelynél van számlájuk, lehetséges, de a jegybank összes giroszámlatulajdonosai között, költségmentesen és tekintet nélkül arra, mely fióknál vagy mellékhelynél van a giroszámlájuk; 4. a giro kényszer, vagyis a jegybanknak azon üzleti szabálya, mely szerint mindazok, a kik a jegybankhoz váltókat nyújtanak be leszámítolás végett, a giroforgalomba belépni s beleegyezni tartoznak abba, hogy leszámított váltóik értéke — készpénzben folyósítás helyett — giroszámlájukon irassék javukra és a jegybank valamely fiókjánál vagy mellékhelyén telepíttessenek.

A giro
forgalom
tényezői és
eszközei.

A giroszámla-üzletág lényege már fentebb, a bankok ügyleteiről szóló pontban ismertette van.

A német birodalmi bank különböző intézeteinel mintegy 15,000 giroszámla van megnyitva. A giroforgalom 1876 óta, mikor 16,711 millió márkára rugott, majdnem megtízszereződött. A bank azon mellék-

helyeinél, melyeknek önálló pénztárkezelésük van, szintén nyit giro-számlákat. A girokényvszert 1883-ban hozta be.

A francia jegybank fő- és fióktézeteinél meghaladja a húszereret a giroszámlák száma, a giroforgalom pedig a 130 ezer millió frankot. A bank, giroforgalma ezen méretei mellett, egész pénztári forgalmának több mint felét átutalással, készpénz forgatása nélkül bonyolítja le.

A osztrák-magyar bank giroforgalmának jelen szerkezetét a német birodalmi bank mintájára, 1888-ban építette ki. Ez évtől kezdve üzletfelei kérésére bármelyik intézeténél, fiókjánál (mellékhelyein egyelőre még nem) nyit giroszámlát, illetve megengedi az átutalást tekintet nélkül arra, melyiknél van a félnek számlája. A girokényvszert 1893-ban léptette életbe.

Az osztrák-magyar banknak 1901 végén 2 főintézete, 75 fiókja és 130 mellékhelye volt. Giroforgalmában ugyanazon év végén 4992 számlatulajdonos vett részt s a giro-üzlet összeforgalma 24,517 millió koronára rúgott. A bank 54 ezer millióra rúgó pénztári forgalmából 13,000 millió korona esett a forgatmányi (giro) üzletre. A bank giroforgalmába léptek: a m. kir. központi állampénztár, a m. kir. és az osztrák postatakarékpénztár, valamint a m. kir. államvasutak.

A m. kir. postatakarékpénztárnak egyik betéti módozata: a clearing (helyesebben giro) forgalomban való jóváírás. Ez a neve a betétnek, ha az intézet a chequeszámla-tulajdonos javára szóló chequeket nem készpénzben érvényesíti, hanem az illető összeget előzetes megkérdezése nélkül javára könyveli. A postatakarékpénztár clearing (giro) forgalmában 1901 végén 4757 számlatulajdonos vett részt. Az intézet chequeszámla forgalmában befizetett és visszafizetett összegeknek mintegy 30 %-a jóváírás, illetve megterhelés útján bonyolítatik le.

Giro és
pénztár-
egylet.

A giro- és pénztáregyletek alatt oly pénztézeteket értünk, a melyek a helyi piacz pénzforgalmának megkönnyítését chequeforgalommal kombinált giro-átutalások és beszámítások útján kívánják elérni. Ezen egyleteknek csak helyben székelő cégek lehetnek a tagjai; az intézet csak tagjaitól fogad el megbízásokat és csak tagjaival köt üzleteket; az egyletnél fennálló giroszámlák egyedüli kiutaló formája a cheque. A pénztáregylet rendszerint tagja a székhelyén működő leszámoló egyletnek s igen nagy anyagot szolgáltat a beszámítási eljárás-hoz. Két legfontosabb üzletága ez intézeteknek: a helyben fizetendő váltók, chequek, utalványok, számlák, szelvények és kisorsolt értékpapírok beszédése, illetve a beszédett értékek az üzletfél giroszámláján elszámolása és kezelése, továbbá a helybeli áru- és értéktőzsdén kötött áru- és értéktőzsdéi ügyletek lebonyolításának ellátása.

Az első ilyenmű intézet a berlini Cassenverein volt. Ennek mintájára alakult 1872-ben a bécsi Giro- és Cassenverein és 1894-ben a budapesti Giro- és pénztáregylet. A berlini intézet igen kielégítő sikerrel felel meg a pénzforgalom lebonyolítására irányzott feladatának, a mennyiben forgalmának 91 %-át az átutalás és beszámítás útján való elszámolás elvének érvényrejtetésével bonyolítja le. Az intézet 1900. évi összforgalma 41.8 milliárd márkára rúgott; behajtási forgalma ugyanazon évben 16,841 milliót tett. A bécsi intézetnél a behajtások összes értéke 1901-ben 2258 millió koronát, a budapestinél 408 milliót tett. A bécsi intézet összforgalmának 64, a budapesti csak 38 %-át tudta készpénzmevelet nélkül rendezni.

6. A váltóforgalomról.

A váltóval többféle szerepben találkozunk a gazdasági élet színterén. Egyszer *pusztán a hitel eszköze*, szigorú adóslévé, melyet leszámítol a bankintézet s melynek ellenében pénztőkét kölesönöz; más esetben ugyancsak *írásba foglalt fizetési ígéret, de egyben, az esedékessége napjáig, már annak a készpénznek is helyettesítője*, melyet a szállított, rendelt, vásárolt áruért sajátképen nyomban meg kellett volna fizetni, s így alkalmas arra, hogy kézzől-kézre adatván a fémpénzt pótolja a forgalomban; egy harmadik esetben *tisztán a pénznek kényelmes és gazdaságos pótlására használt hitelpapír*, melyet bármely számottevő bank kiállít külföldi üzletfelére, hogy eladhassa azoknak, a kik tartozásuk kiegyenlítésére sajátképen fémpénzt volnának kénytelenek küldeni és egy negyedik esetben valójában *üzleti váltó*, melyet a hitelezett árúk értéke erejéig a külföldi eladó állított ki és intézett belföldi vevőjére, vagy fordítva a belföldi kereskedő intézett külföldi vevőjére, *de egyben a pénz helyettesítésének is tökéletes eszköze*, a mennyiben az értékek piacán áruként eladják, illetve megveszik azok, a kik gazdaságosabbnak és kényelmesebbnek látják külföldi tartozásuk lerovására váltót küldeni fémpénzben való fizetés helyett.

1. Az út, melyet a pénzkölesön-váltó a forgalomban megfut, rövid és megszokott; *az adós kezéből* leszámítolás útján a bank vagy bankház *váltótárczájába*, onnét visszleszámítolás útján a *nagyobb intézetek váltóállományába*, s mikor esedékességének ideje közeledik, fizetés végett való bemutatás és

Pénzkölesön-váltó.

Üzleti váltó.

Küldvény.

Intézővény.

Váltók a bel-forgalomban.

beszedés végett a váltópénztárhoz, esetleg a giro- és pénztár-egyletbe kerül.

Az üzleti váltót árúért, fizetés gyanánt kapja és rendszerint *továbbadja* az üzletember *bankjának* vagy bankárjának, egyszer leszámítolás, máskor beszedés, illetve értékének *folyó- vagy chequeszámláján való jóváírás végett*.

Alakjukra nézve ezek a váltók: *saját* váltók, ha a fizetési ígéret első személyben tétetik és *idegen* váltók, ha egy harmadik személyhez intézett fizetési felhívás formájában szövegeztetnek.

Jelentőségük a hiteleszköz szerepében nő, a pénz helyettesítőjében csökkent, mert ma már a belforgalomban postautalvánnyal, cheque, illetve giro útján, bankjegyekkel még kényelmesebben lehet a fémpénzt pótolni, mint váltóval.

Külföldi váltók.

2. Érdekesebb a külfölddel való forgalomban szereplő, illetve a nemzetközi forgalomból származó, úgynevezett *külföldi váltó* (devisa) pályafutása. Ez *árú, melynek piacza van; keresik és kínálják, árfolyama van, az árfolyamot jegyzik a börzék, a jegyzés, a vétel és eladás, az alkuszdíj, a jutalék tekintetében szokványok állanak fenn* az egyes tőzsdéken, egy szóval *e váltókban valóságos kereskedelemről* lehet szó.

A külföldi váltóknak két érdekes vonásuk van: hogy nem azon országban, melyben kiállítottak, hanem valamely *külföldi piacon fizetendők* s hogy rendszerint *nem azon ország pénznemében állíttatnak ki*, a mely országban adás-vétel tárgyát képezik, hanem vagy azon állam valutájában, melynek piacán fizetendők, vagy azon országában, a melynek javára a fizetés az esedéesség napján teljesített fog.

A külföldi váltók *küldvények* vagy *intézkvények*. A különbséget a nemzetközi tartozások és követelések kiegyenlítésénél szokásos eljárás ismertetéséből értjük meg.

X. budapesti czég az Y. lincolni czégtől vásárolt gőzcsep-lőről font sterlingekben szóló árúszámláját többfélekép rendezheti: *a)* úgy, hogy arany sovereigneket küld a hitelezőjének és viseli természetesen az ércpénz csomagolásával, szállításával és a szállítás tartamára szóló biztosításnak költségeit; vagy *b)* úgy, hogy felszólítja hitelezőjét, intézzen reá az árúszámla értékéig váltót, melyet az esedékeség napján bemuta-

táskor pontosan ki fog fizetni. A lincolni gépgyáros e felszólításhoz képest ki fog állítani egy az áruzámlának megfelelő, tehát font sterlingekre és saját rendeletre szóló váltót, intézvénnyeként budapesti adósát nevezvén meg, átadja a váltót bankárának, ki azt leszámítolja, tovább adja, vagy eladja a tőzsdén oly egyénnek, a ki, mert Budapesten fizetése van, megvásárolja. *Ez az eladó által a hitelezett árúk értéke erejéig a vevőre intézett, külföldi piacon fizetendő váltó: az intézvény.* De kiegyenlítheti tartozását a szóban levő kereskedő czég: *c)* még úgy is, hogy vesz valamely banknál avagy a tőzsdén az áruzámla értékének megfelelő, font sterlingekben kiállított, Londonban fizetendő váltót, ebben rendelvényesnek vagy forgatmányosnak hitelezőjét nevezi meg s azt elküldi kiegyenlítésül hitelezőjének azzal, hogy értékét ott szedje be; s végül *d)* úgyis, hogy a mennyiben megfelelő váltót nem tudna kapni, felszólítja a budapesti bankok egyikét, melynek Londonnal állandó üzleti összeköttetése van, teremtsen megfelelő váltót, azaz intézzen — a váltó értékének itteni lefizetése mellett, Londonban fizetendő váltót, londoni üzletfelére s aztán ezt a váltót küldi el a hitelezőjének. *Ez a külföldi hitelező rendeletére kiállított vagy forgatott s a hitelezőnek rendelkezésére bocsátott, a hitelező saját belföldi piacán fizetendő váltó a küldvény (rimessa).*

A felhozott példában a direct intézvényezés és küldvényezés esete forog fenn. Ámde van a gazdasági életben arra is eset, hogy az adós egy harmadik piac pénznemében kiállított váltót küld a hitelezőjének, avagy éppen közvetítő harmadik piacon keres bankot, mely megbízását teljesíti. Az eljárásnak ez esetekben közvetett a neve.

Annak a megállapítása, hogy a tartozásunk kiegyenlítésére, illetve követelésünk beszedésére kínálgató módok közül, konkrét esetben, melyik a legelőnyösebb, — számítási műveletnek, az úgynevezett váltókémletnek (arbitrage) a dolga.

Ez a művelet dönti ugyanis el, hogy a különböző piacok egyidejű árfolyamaiban mutatkozó különbséget hogyan lehet előnyösen kihasználni. A művelet alapját a paritás kiszámítása teszi. A paritás a külföldi jegyzés egyenértéke.

Az intézvényezés a künnlévőség behajtásának, a küldvényezés a tartozás kifizetésének módzata.

A külföldi váltók *jelentősége* abban van, hogy az aranyat

a nemzetközi fizetési eszköz szerepében pótolják. A gazdasági élet ugyanis a bevett gyakorlat szerint váltóval fizet mindazon esetekben, midőn a váltóval való kiegyenlítés kevesebbe kerül, mint fémpénzben.

A külföldi váltókat természetesen *keresik* azok, a kiknek azon a piacon, a hol a váltó fizetendő, tartozásuk van s *kinálják* azok, a kiknek a váltó külföldi követelésük beszedésére szolgálnak. E keresletnek és kínálatnak hatása alatt alakul meg a külföldi váltó ára, a *váltóárfolyam*.

Váltóárfolyam.

A váltókereskedelem színhelye a tőzsde; ez jegyzi a váltóárfolyamot. Az árfolyamjegyzékekben egyik tőzsde a belföldi valutát állítja szembe több külföldi pénznemmel, a másik, fordítva, több külföldi pénznemet vonatkoztat a belföldi valutára, más szóval *kétféle jegyzést* ismer a gazdasági élet. *Direkt* a jegyzés, ha azt mutatja, hogy azon külföldi pénznem valamely egysége, melyben az árut képező váltók fizetendők, mibe kerül belföldi valutában kifejezve; *indirekt*, ha a belföldi valuta valamely egysége fejeztetik ki abban a külföldi pénznemben, melyről a forgalom tárgyát képező váltók szólnak. Az árfolyamjegyzék «pénz»-rovatában az az ár jeleztetik, a melyen veszik, az «áru»-rovatban, a melyen eladják a váltókat. A jegyzés látra vagy lát után bizonyos napon esedékes váltókra vonatkozik.

Árfolyamjegyzés.

Péld. «Budapest-Párisra 95.65—95.85.» azt jelenti, hogy Budapesten a Párisban fizetendő váltó minden 100 frankjáért 95.65 K. volt a kínált napi ár és 95.85 K. a követelt napi ár; «London Párisra 25—25.20» azt jelenti, hogy Londonban egy £-ért, a jegyzés napján 25 frankot és 20 centimet lehetett venni és 25 frankot kapni. Direkt jegyzés esetén a jegyzés számtételének emelkedése az árfolyam emelkedését jelenti, az indirekt jegyzésnél pedig a viszonylag kisebb szám jelenti azt, hogy a váltó drágább lett.

Árfolyam ingadozás.

A *váltóárfolyam két pont között* (gold point) a külföldi pénznem *pari* (egyen-) értéke körül *ingadozik*; a középpontot képező egyenértéktől való eltérést (felfelé vagy lefelé) azon költségek szabják meg, a melyekkel a fémpénzben való fizetés járna.

Az ingadozás *felső pontja* a külföldi valutára szóló váltó felső határértéke, a melyen túl azon okból nem emelkedik az ár, mert ezen az áron már nem talál vevőre a váltó, még pe-

dig azért nem, mert drága a fém pénz pótlására, mert ily árfolyam mellett a fém pénz ismét felvonná a fizetési eszköz szerepét, mert ily árfolyam mellett viszonylag olcsóbb volna a fém pénzben való kiegyenlítés; az ingadozás *alsó* pontja a váltó alsó határértéke, a melyen alul azért nem száll az ár, mert nem találkozik eladó, ki ezen az áron tudna váltóján, ily árfolyam mellett ugyanis a hitelező már nem intézvényez külföldi adósára, inkább fém pénzben küldeti be magának a követt összeget.

Gold point.

A *szilárd pontot*, a mely körül az árfolyam ingadozik, a *külföldi pénznem egyenértéke képezi*.

Valamely érme egyenértéke (paritása) alatt egy más érmében kifejezett szin-fém-tartalmát értjük. Az egyenérték fix, állandó szám. Így ismeretes, hogy 100 koronában annyi szinarany van, mint 85.061 márkában, 105.014 frankban 4,1636 sovereignben stb. azaz, hogy 100 koronának 85.061 márka stb. a paritása.

Miután a váltóárfolyam azt fejezi ki, hogy mi az ára bizonyos napon és piacon valamely külföldi fém pénznek: a váltóárfolyamot akkor mondja a gazdasági élet al pari állónak, ha az megfelel azon pénznemek paritásának, a melyek az árfolyamjegyzékben szembe vannak állítva.

Alpari árfolyam.

Miután paritásról csak azonegy nemes fémből vert érmék között lehet szó, csak azonos valutájú országok piacainak váltóárfolyama állhat al pari.

Ha a váltóárfolyam parin alul áll, vagyis még az egyenértéket sem kell megfizetni a külföldi pénznemért, a váltóárfolyam *kedvező* mindazokra, a kik váltókat keresnek, ha felül áll a pari-értéken, vagyis a külföldi pénznemet egyenértéken felül kell vásárolni, *kedvezőtlen*.

Az eltérés határa.

Az eltérés, melyet a váltóárfolyam az egyenértéktől, felfelé vagy lefelé, mutat, nem lehet magasabb, mint azon költségek sommája, melyeket a fém pénzben egyenlítés okozhat. Ezen költségek: a szállítás és a szállítás tartamára szóló biztosítás díja, a szállítás tartama alatt felmerülő kamatvesztés s végül a mennyiben annak az országnak, melynek piacán a fizetés teljesítendő, más a valutája vagy az érmeegysége, a beváltással, s ha a külföldi érméket a belföldi piacon, beváltás

utján, egyáltalán nem lehetne megszerezni; a belföldi érméknek a külföldön veretésével vagy átveretésével járó költség.

Az ingadozás.
tényezői.

Azon határok között, melyet a költségek szabnak és melyet a két gold point jelez, a váltóárfolyamra a váltó után (illetve a külföldi pénznem után) mutatkozó kereslet és a váltókban (illetve a külföldi pénznemben) jelentkező kínálat viszonya, továbbá, ha a két ország valutája különböző, a két nemesfém piaci értékaránya, s végül a bel- és külföldi kamatláb vannak befolyással.

A keresletre és kínálatra ismét az ország *fizetési mérlege* van befolyással s miután a fizetési mérleg legnagyobb tételei a külkereskedelem tartozásai és követeléseiből állanak, *szoros összefüggés* áll elő a *külkereskedelem és váltóárfolyam* között. Ezen összefüggésből magyarázható aztán az, hogy a kereslet és kínálat *egyensúlya helyreállni igyekszik*. A magas árfolyam ugyanis az *árukivitelnek kedvez, az olcsó pedig az áruimportnak*. Ámde a kivitel emelkedésével ismét több váltó kínáltatik s a kínálat emelkedése nyomja az árakat, a behozatal fokozódásával pedig nő a váltók után a kereslet s ennek hatása alatt emelkedik a váltóárfolyam.

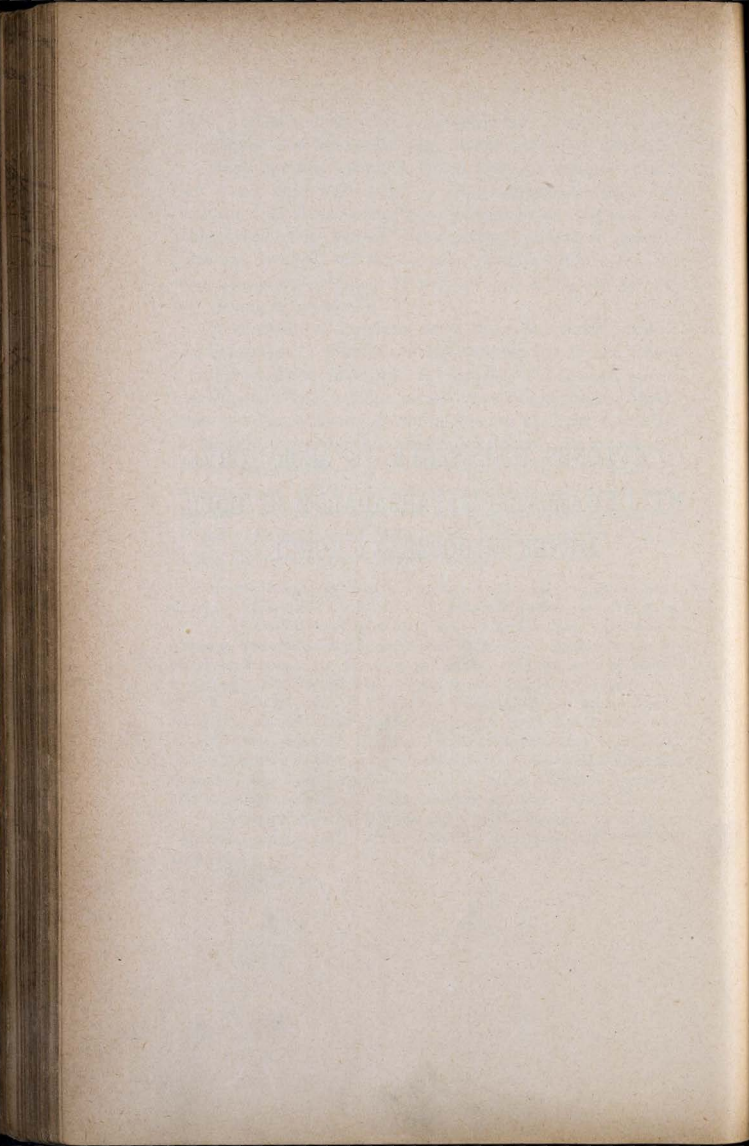
Ez az összefüggés ad felvilágosítást arról, miért fordított nagy figyelmet a merkantil kereskedelmi politika a váltóárfolyam alakulására.

Az előadottak nyújtanak magyarázatot arra is, hogy papírvalutás országok külkereskedelmére miért van kárhuzatos hatással az agio és annak ingadozása. Ily országokban sokszor még agioval sem szerezhető meg a külföldi tartozások egyenlítésére kívántatott fémpénz.

A kamatláb azért bír befolyással a váltóárfolyamra, mert a hosszú lejáratú váltók árában az esedékesség napjáig járó kamat is benne van. Magas külföldi kamatláb lenyomja a hosszú lejáratu váltók árfolyamát. Magas belföldi kamatláb mellett külföldi tőkék is keresnek elhelyezést, tartozások támadnak a külfölddel szemben, ezeket váltókkal egyenlítik ki s a külföldön fizetendő váltók kínálata nyomja a váltóárfolyamot.

A középkor vége felé Lübeck volt a váltók főpiacza. Az újkorban Antwerpen, ma London. Külföldi váltókkal egyébként minden börzén kereskednek.

c) KÜLÖNÖS JELENSÉGEK ÉS AZOK TÖRVÉ-
NYEI A GAZDÁLKODÓ TÁRSADALOM JÖVEDEL-
MÉNEK MEGOSZLÁSA KÖRÜL.

1. Küzdelem a földjáradékért és annak emelkedéséért.

Ez a küzdelem két irányban, egyfelől a földjáradékért, másfelől annak emelkedéséért folyik; a keletkezése is két különböző érdekre vezetendő vissza.

A földjáradék forrása a föld, azaz azon, a bőséges erők, anyagok, kedvező viszonyok formájában jelentkező áldás, melylyel a természet azokat, a kik a földet művelik, használják, bányászszák, megsegíti. Átérthető tehát, miért esengnek, valósággal *küzdenek*, főképen agronom országokban, azok sorából, a kik munkájuk és tőkéjük után élvezik jövedelmüket, igen sokan, földért. *Élvezetéhez kívánnak jutni a földjáradéknak*, melynek révén a saját munkaerejüket és tőkéjüket jobban értékesíteni és bőségesebb jövedelmet vélnek elérni.

A küzdelem okai.

A földjáradékban a termelés érdekében felhasznált természeti erőknek, anyagoknak és viszonyoknak értéke nyilatkozik meg, mely annál nagyobb, minél kevesebbet nyelnek el a föld termékeinek értékesítése folytán elért brutto földjövedelemből azon költségek, melyekkel a természet hozzájárulása kieszközölhető volt. Miután e költségek a legtöbb esetben a termelés érdekében felhasznált munkaerők és gyümölcsöt tetett idegen tőke jussát teszik: átérthető, hogy azok, a kik föld után élvezik jövedelmüket, *igyekeznek ennek a munka és tőkének, a bruttojövedelemhez viszonyított illetőségét leszorítani, azaz küzdelmet folytatnak, hogy földjáradékuk a munka- és tőkejövedelem terhére emelkedjék.*

E két küzdelemből folyólag több érdekes jelenségnek vagyunk tanúi a gazdasági életben.

1. Azt az esengést, melyet főképen agronom országokban

Földéhség. a munkásnép és tőkepénzes egyaránt a föld után mutat, *földéhségnek* nevezte el a gazdasági életet. A jelenség, részletesebben előadva, abban áll, hogy *kereskedők, iparosok, vállalkozók* és szabad foglalkozást folytatók, ha évek hosszú során kifejtett tevékenységük alatt tőkére tettek szert, bizonyos mohósággal földbirtokba sietnek azt befektetni; hogy a *kisbirtokos*, ha kell, koplalásig fokozódott nélkülözések árán, még nehéz feltételek mellett, kölesönként tőkepénzen is, leküzdhetlen vágygyal igyekszik szaporítani földjét, olyannyira, hogy ha a határban, mi több az övével határosan, eladóvá lesz egy birtoktest, valóságos verseny támad a vevők között, a parcellázások iránt még épen nagyfokú az érdeklődés; s végül abban, hogy a *mezőgazdasági munkásnép*, a napszámos, arató, és részes, családostól napestig fárad, hogy egy házhelyet, kertet, darab földet szerezhessen.

Földéhség
kielégítése.

2. Az államkormányzat számot vetve e jelenséggel, főképp a mezőgazdasági munkásnép vágya kielégítésére keres módokat. A *telepítés* és ezzel kapcsolatban a *járadékirtokrendszer* meghonosítása, az *államkincstár kölcsönei birtokvásárlási célokra, farmok kötelező alakítása* stb. ezen célok szolgálatában állanak.

A járadékirtokrendszer megvan honosítva Poroszországban (az 1890. évi június 27-én és 1891 július hó 7-én kelt törvénnyel) és kísérletképen Angliában (az 1892. évi okt. 1-én kelt és a kisbirtokok szerzésének megkönnyítéséről szóló és 1894-ben hatályon kívül helyezett törvény útján.)

Már az 1886. évi porosz törvény járadékirtoknak nevezi ugyan a telephelyet, ha annak átengedése meghatározott pénzjáradék ellenében történik, de csak az állami telepítést rendszeresítette és csak Nyugat-Poroszországra és Posen tartományra vonatkozott. A fent idézett két törvény kiegészítőleg intézkedik a magántelepítésről és a járadékirtokok alapításának az egész államra kiterjesztéséről, továbbá a járadéklevelekről, a járadékok megváltásáról és a járadékbankokról.

Angliában a grófsági tanács vásárolta a kis parasztbirtokok (small holdings) alapítása céljából alkalmas területeket. Miután a szerzés és a befektetések összes költségeit a képzett kisbirtokok között felosztotta, felajánlotta azokat vételre. A vételárnak $\frac{1}{5}$ -de készpénzzel, $\frac{1}{4}$ része állandó járadékadóssággal és a többi része a kisbirtokra bekebelezett és 50 évet meg nem haladó idő alatt, félévi tőkerészletekben, törlesztendő járadékkal volt kiegyenlíthető.

Dániában, törvény alapján, az állam öt éven át évenként két

millió korona kölcsönt nyújt mezei munkásoknak, a kik telkeket akarnak vásárolni. A kölcsön legfellebb 4000 koronára rúghat. Az első öt évben a kölcsön után semmi sem fizetendő; öt év letelte után a kölcsön 3%-os kamattal kis tételekben törlesztetik. A törvény hatása kedvező, a mennyiben a kisbirtokok száma szaporodik.

A sicíliai farmrendszer a bérbevétel lehetővé tételével segít a földéhségen. A magánosok, a kiknek száz hektárnál nagyobb birtokuk van, a száz hektárnál nagyobb területet kötelesek legalább tizenöt évre 5—10 hektáros részletekben a község vagy a szomszédos községek földműveseinek bérbeadni. A bérlőnek joga van a bérelt területet a bérlési összegnek megfelelő tőke részletekben törlesztésével megváltani.

3. A földjáradékért való esengésnek tudható be az a verseny, melyet a birtok nélkül álló munkások hazánk némely vidékén a kukoricaföldek kiosztásánál, hogy bérföldhöz jussanak, — mert a földéhséget a bérlet is csillapítja, — kifejtének, s ennek a versenynek a folyománya a ma *robot* és *engaria* néven ismert *uzsora*. *Robot* alatt külön díjazás és *ellenszolgálat* nélkül teljesített munkát, *engaria* alatt pedig az a különös, pénzben (holdanként 1—2 frt) vagy természetben (aprójóság, tojás, seprő, zsák) *lerovandó szolgáltatásokat* értünk, a melyeket a bérletért esengő munkások a megmunkálásra felvállalt terület után a bérbeadónak szolgáltatni tartoznak, a nélkül, hogy a szolgáltatásokért a bérbeadó részéről bármilyen ellenszolgáltatást nyernének.

Uzsorás
bérletek.

Az uzsorát Arad-, Csanád-, Békés- és Csongrádban ismerik ebben a formájában. Be van igazolva, hogy a bérlet után esengőknek egymásra árvereléséből keletkezett. Ma a harmados kukorica-földek után ugyanazt az uzsorát és robotot követelik meg a birtokosok, a mit azelőtt a felesbérletek után kaptak.

4. Azon törekvések, melyek a földjáradék emelését a mások munka- és tőkejövedelmének terhére czélozzák, magyarázzák meg azt, miért igyekeznek a jövedelmüket föld után közvetlenül élvezők *tőketartozásaikat olcsóbb kamatozásúakra konvertálni*, miért *terjed a mezőgazdaságban a drágább munkakerő helyettesítésére a gépek használata* s végül miért *nem javul általánosságban a mezőgazdasági cselédek gazdasági helyzete* abban az arányban, a mint ezt e munkásnép igényeinek szaporodása kívánná.

Mezőgazd.
cselédek
helyzete.

Hazai viszonyainkat illetőleg az utolsó helyen említett jelenséget az 1895. évi gazdacongressus tárgyalásai világították meg. A felhozott adatok szerint a mezőgazdasági cselédek helyzete utóbbi időben hanyatlik, mert a nekik használatul átadni szokott földet és az állat (főleg a tehén és sertés-) tartást elvonják tőlük vagy megszorítják. Kisebb gazdaságoknál 3—4 kisebb családot zsufoznak össze egy-egy nagyobb szobába. A cselédség egészsége a rossz lakásviszonyok miatt sok kívánni valót hagy fenn. A gyermekek halandósága nagy, ritkán kerülnek iskolába. A cselédet szolgálata leköti teljesen, még a vasárnapja sem szabad. A szemes élet, melyet konvenczióba kap, gyenge, a fizetés aránytalanul csekély, a bérek emelésére nincs hajlandóság. A béresasszony a birtokosnak hetenként egy napját kénytelen feláldozni (úrnap, urbarium) stb.

2. A közvetlenül gyümölcsöztetett tőke tulzó követeléseiről és a munkaadók coaliczióiról.

A tőke közvetlen részesedése.

A közzgazdaság jövedelmének azon része, melyet azok a tőkebirtokosok élveznek, kik tőkéiket *közvetlenül*, a saját gazdaságaikban gyümölcsöztetik: azon bevételekből áll, melyek a tőke közreműködésével előállított termékek értékesítése után a tőke számlájára könyveltetnek.

Az, hogy a termékekért befolyt összegből mennyi jut a tőke hozzájárulásának számlájára, első sorban attól függ, *mennyiért keltek el a termékek*, miután a termékek árában térül meg *közvetlenül* a tőke hozzájárulásának forgalmi értéke is, s másodsorban *azon küzdelem* kimenetelétől is, melyet a tőke a termék előállításánál közreműködő másik két tényező ellen az összhozadékban való minél előnyösebb részesedése érdekében folytat.

Ez a küzdelem egyik érdekes különös jelensége a jövedelem megoszlásának, főképp azért, mert *a tőkebirtokosok* a saját gazdaságukban foglalkoztatott *idegen tényezőkkel szemben* a legtöbbször *tulzó követeléseket támasztanak, hogy azok jutalékát csökkentvén, szaporítsák* a sajátjukat.

E tulzó követelések támasztását a *munkaerő kiaknázásának* (a munkaerővel uzsoráskodásnak) nevezi a gazdasági élet.

1. *Uzsoráskodik* a munkaerővel az a tőkebirtokos, a ki *hogy tőkénének nagyobb részesedést biztosítson az összhozadékból, 1. nem adja meg* munkásainak azt a *pihenést*, melyre az, a munka határára való tekintettel, a felhasznált erő pót-

Uzsora a munkaerővel.

lása és rugékonyságának biztosítása szempontjából, okvetlen reászorul (overwork); 2. a ki *kiteszi* a munkást azon *veszélyeknek*, melyek a munkás egészségét, testi épségét megtámadhatják, holott módjában volna — természetesen költségek árán — telhető óvintézkedésekkel mérsékelni a veszélyek hatását; 3. a ki még *oly bért sem ad* a munkásnak, melylyel életfenntartását, azaz a munka termelési költségeit fedezni képes volna; 4. a ki a kiérdemelt *munkabért* nem fizeti le pontosan, *visszatartja*, hogy a munkás szolgálati viszonyát szigorítsa és a munka árubabocsátását nehezítse, avagy a ki a munkás bérét alaptalan *bérelvonások és túlszigorú bírságokkal csorbítja*; 5. a ki munkásait valamely önös érdekből *nem fizeti pénzzel*, hanem *oly alakban*, a mely mellett nem képes úgy vásárolni és ott, a hol és a miként legolcsóbban tehetné stb.

A truck cserét, cserekereskedést, a *truckrendszer a munkaerővel való uzsoráskodás azon bevett módját jelenti*, miszerint a munkás a bérét egészben vagy részben *árúkbán*, a munkaadó tulajdonát képező *boltra, koresmára, lakásra* szóló *utalványokban kapja*.

A tökebirtokos e módon a munkaerő gazdasági kárával, érdemtelenül gazdagodik, miután a) a munkás a bér- vagy fizetési összeg szabad hováfordításában, s így fogyasztásának szabadságában akadályozva van, illetve b) kényszerítve arra, hogy a bérét a munkaadó boltjában vagy koresmájában költse el, lakást a munkaadótól béreljen; c) mert a munkaadó ezen boltokban rendszerint silány árúkat magasabb áron ad a munkásnak, mint a mennyit azok megérnek, mert az így ráerőszakolt lakás rendszerint nem kifogástalan, egyszóval mert a munkaadó ilyformán felhasználja a munkás függőségi viszonyát, hogy rajta még e külön czimen is nyereszkedjék.

3. A gazdasági élet arra is mutat eseteket, miszerint a munkaadó tökebirtokosok *kötelékbe lépnek a végből*, hogy *túlzott követeléseiket egytetemes erővel keresztülvigyék*, illetve a munkabér, munkaidő önző megszábaása tekintetében *egységes eljárást biztosítsanak*. E kötelékek természetesen jól megkülönböztetendők azon egyesületektől, a melyeket a munkaadók a munka tényező képviselőinek szervezett fellépésével szemben létérdekeiket érintő, ezen részről támasztott túlzott

Truck.

Munkaadók köteléke.

követelések mérséklésére avagy elejtésének kieszközlésére *kénytelenek* szervezni. Az utóbbi egyesületek jellegével bírnak a legtöbb esetben: az *antistreik-egyletek*. Ez egyesületek egyöntetű eljárásra törekzenek a munkabérek megszabásában és a munkaerő után való keresletben, hogy elejét vegyék, illetve véget vethessenek a streikoknak. Tagjai kötelezik magukat, hogy bizonyos maximális bérnél többet fizetni és streikoló munkásokat alkalmazni nem fognak. Ez az utóbbi az úgynevezett *lock-out*, vagyis munkáskizárás.

Lock-out.

3. A közvetve gyümölcsöztetett tőke túlkapásairól, jelesül az uzsoráról.

A közgazdaság jövedelmének azon része, melyet azon tőkebirtokosok élveznek, a kik tőkéiket másoknak engedték át gyümölcsöztetésre, azon tőkekamatokból és tőkebérekből áll, melyeket a kölcsönkérő, adós gazdaságok az idegen tőke közreműködésének elismerése czimén, a termelésük hozadékából szolgáltatnak.

Azt, hogy mily arányban kell az idegen tőkét forgató és használó gazdaságoknak azokkal, a kik a tőkét adták, termelésük hozadékán megosztzkodni, másszóval azt, hogy *miként részesednek a közgazdaság jövedelmében a tőkebirtokosok a földbirtokosok és munkásokkal*: első sorban a tőke közreműködéseért kínált és követelt ár *gazdasági törvényei*, másodsorban az a *küzdelem*, melyet a tőke tényező képviselői a föld és munka képviselőivel a közgazdaság jövedelmében való nagyobb részesedés iránt folytatnak, szabják meg.

A közgazdaság jövedelmének megoszlására vonatkozó különös jelenségek egyike ép a *közvetetten részesedő tőkebirtokosoknak ez a küzdelme*. Azokról a tőkebirtokosokról, a kik még kárhozatos eszközökkel is azon igyekeznek, hogy *magasabb arányszám szerint biztosítsanak maguknak jövedelmet, mint a mely szerint őket az a gazdasági törvények értelmében megilletné*, azt tartja a gazdasági élet, hogy *uzsoráskodnak*.

Uzsorát tehát az *üz*, a ki tőkéje közreműködéséért nagyobb árat követel és kap, mint a mennyit és a minőt a gazdasági törvények zavartalan érvényesülése esetén kapna, mi-

A tőke közvetett részesedése.

Az uzsorá fogalma.

után a tőke közreműködéséért kinált ár képviselőinek valamely gyengeségét kizsákmányolja és tényleg ezek gazdasági kárával gazdagodik.

A gyengeség, melyet a tőke kizsákmányol, egyszer a tudatlanság, máskor a könnyelműség, egyik esetben a szorultság, másikkban a tájékozatlanság.

A gazdasági kár, melyet az adós szenved és mely másfelől forrása a hitelező érdemetlen gazdagodásának, előáll, mert a ki tulságos kamatot vagy bért fizet: többet teljesít, mint a mennyit megbir, a mennyit a közreműködés forgalmi értékére való tekintettel teljesítenie lehet s ezt a többletet a munkája vagy földje után élvezett jövedelmének terhére, egyéb jövedelmének csorbitásával, teljesíti, a mi fokozatos szegényedést, s utóbb vagyoni tönköt is okozhat.

A gazdasági élet a tőke megannyi formája szerint: pénz-zel, földdel, áruknak használatbaadásával, áruk hitelbeadásával űzött uzorát ismer.

Pénztőkével uzoráskodik az, a ki adósától, bár a hitellel járó koczkázat nem kivételes, oly kamatot köt ki, mely jóval meghaladja a pénztőkék szokásos hozadékát, ki adósának valamely gyengeségét arra használja fel, hogy annak gazdasági kárával gazdagodjék.

A pénztőkével való uzoráskodásnak főképp az alsóbb (tudatlanabb, tájékozatlanabb, szóval gyengébb), osztályokban sok az áldozata. Galiczia viszonyainak egy alapos ismerője beszéli az 1870-es évek tapasztalatai alapján, hogy e tőkeszegény országban parasztgazdák megszorult társaiknak egy forint és hét után 1—2—3 kr. kamat mellett (vagyis 52%, 104%, 156%-ra) adtak kölcsönt s hogy az adósok ezen olesónak látszó formában, számításban való járatlanságuk mellett, szívesen fizették meg a kamatokat. Sajnos, miszerint a kölcsönzés legtöbbször azzal a czélzattal is történt, hogy az elzálogosított földet, mely előbb utóbb újra került, megvehessék és földszomjukat kielégíthessék.

A pénztőkével való uzoráskodásnak ugyanazon időből és helyről ismeretes még kárhuzatosabb formája az volt, hogy az adós kamatok fejében az elzálogosított birtok haszonélvezetét adta át s a netáni kamattöbbletet eleinte pénzben rőtta le, majd ledolgozta, s így megtörtént, hogy saját földjét, a hitelező javára lekötött termés érdekében, meg is munkálta.

Földdel azok uzoráskodnak, a kik a parcellázással iparszerűleg foglalkozván, hitelbe adják a földet és annak aztán

Az adós gyengesége.

A hitelező gazdagodása.

Az uzoranevei.

Pénzuzor.

Földuzor.

a vételárat — a túlhosszú fizetési határidők és a kicsi, kényelmes és látszólag olcsó részletekre való tekintettel, — busás kamatjövedelmet biztosító *felpénzzel* állapítják meg; valamint azok a tőkepenzesek is, a kik az eladósodott birtokostól a parcellázott birtok adásvételi szerződéseit, hatalmas levonásokkal, ép azért tőkékük szokatlan kamatozását biztosító módon, veszik meg.

Figyelemreméltó jelenségekre utal a földuzsora tekintetében az 1853 június hó 23-án kelt württembergi törvény és ennek indokolása. A földuzsora ügyével az osztrák kormány is foglalkozott 1888-ban.

Haszonkölcsön
uzsora.

Jószágok használatának kölcsönbeadásával azok uzsorászkodnak, a kik a tőkebért — a tőkére szorultak együgyűségével számolva — látszólag tetszetős formába bujtatják, de valójában oly magasan állapítják meg, miszerint a kölcsönnevő boldogulása előre is ki van zárva.

A haszonállat-kölcsön igen sok esetben az uzsora jellegét viseli magán. Dél-Németország bittburgi kerületében annyira hasznot hajtó a foglalkozás, hogy 91 kölcsönzőnek mintegy 1000 állata van használatra kiadva.

Áruuzsora.

Közönséges — a pénzüzsorához nagyon közel álló — *áruuzsorát* folytat az, a ki az áru formájában adott kölcsönért áruban vagy munkában oly értékű kamatokat vesz, hogy a kamatláb jóval meghaladja a megszokottat, hogy az ügylet az adós szegényedésével és a hitelező érdemtelen gazdagodásával bonyolódik le.

A ki egy köből buzáért tavasztól őszig egy köblöt kér kamat fejében, uzsorás, mert a kamat, melyet szed 200%-ra rüg.

Leplezett áruuzsorát üz az, ki könnyelmű, elismert szegény, tudatlan egyéneknek, kifogás alá eső eszközök és rábeszélés útján kisértékű jószágokat (órákat, ezüstneműeket, képeket stb.) kényelmes részletekre, oly magas áron ad el, mely az árúk értékét sokszorosán felülmúlja, a legtöbb esetben jó eleve tudván azt, hogy a vevő a neki tulajdonkép alig szükséges jószágon túl fog mielőbb adni, a részleteket nem fogja pontosan fizetni, s aztán a szigorú, de az alkunál a vevő előtt eléggé meg nem magyarázott részletív értelmében az összes részletekért mielőbb perelhető lesz.

1. A tőkének eme megkülönböztetett részesedés iránt foly-

tatott és uzsorának elnevezett kárhozatos törekvéseit különféleképp ítélte meg a közfelfogás a fejlődés különböző időszakai-
ban; s ehhez az eltérő megítéléshez képest más és más állás-
pontot foglaltak e törekvésekkel szemben a kamatvétel szabad-
ságának, illetve az uzsoratorvény szükségének kérdésében az
állam és társadalom is.

Kamatvétel
szabadsága
és uzsora-
törvény.

Athén és Róma korlátozta a kamatvétel szabadságát, megjelölte, hol kezdődik az uzsora, a mennyiben megállapította a kamatláb maximumát, melyet kérni szabad. A tizenkét tábla törvény $8\frac{1}{2}$, Tiberius és Justinian 6% -ban állapították meg a kölcsönkamatlábat.

A kath. egyház rideg felfogása eleinte mindennemű kamatvételt uzsorának minősített, mi több a kereskedést is uzsoráskodásnak tekintette, a mennyiben a nyeresége meghaladta a pretium iustumot vagy a mennyiben a vevő egyéni gyengeségeit kiaknázza. A gazdasági élet elfogadta ugyan egyfelől ezt a felfogást, de másfelől kereste a kibúvókat a tökéletes kamatvételi tilalom alól. Míg Kalvin, Hugo Grotius, Dumoulin, Besold és Saumaise az irodalomban védték a kamatvétel jogosultságát, a gyakorlati élet is különbséget kezd tenni a veszedelmes uzsora és a megengedett kamatvétel között, míg végre a XVIII. század elején az egyház is enged felfogása merevségéből (XIV. Benedek pápa encyklikája 1745-ből) és megnyugszik abban, hogy az állam törvényei (uzsoratorvények) megszabják a kamatláb felső határát.

A XVIII. század utolsó tizedeiben a közfelfogás már azt is vitatni kezdi, vajjon szükséges- és szabad-e egyáltalán a kamatlábat megszorítani és a kamatvétel szabadságát korlátozni? Anglia 1854-ben, Dánia és Spanyolország 1856-ban, Olaszország 1857-ben, Belgium 1865-ben, Ausztria 1866-ban, Németország 1867-ben kimondják, hogy a kamatláb megállapítása szabad egyezkedés tárgya.

A kamatszabadságot valló XIX-ik század közfelfogásában a nyolczvanas évek elején ismét változás áll elő. Az uzsora elhatalmasodása ugyanis hangosan követeli a tiltó rendelkezéseket és Ausztria tényleg 1877-ben és 1881-ben, Németország 1880-ban, hazánk 1883-ban, Anglia 1900-ban visszaállítja az uzsoratorvényeket.

A legujabb uzsoratorvényeket az uzsora fogalmának körültekintő megállapítása és főképp a minősített uzsora eseteinek formulázása jellemzi. Nem a kamatmaximum megállapításával küzdenek az uzsorások ellen; viszonylagos fogalomnak tekintik, azt tartván, hogy ugyanazon kamatvétel egyik adósra uzsoraszámba megy, a másikra nézve nem, az eset különleges körülményei szerint. A bírói belátás dönti el, mikor az és mikor nem az. Általában uzsora a kamatvétel, ha nem felel

meg a nyereség nagyságának, melyet a kölcsönvevő a tőkével magának rendes körülmények között biztosíthat, azaz, ha a tőke közreműködésétől várható szolgáltatás és az annak átengedéseért fizetett ellenszolgáltatás között nagyon feltűnő az aránytalanság.

A tőke használatának az árát egyébként a gazdasági élet természetes rendjébe való önkényes beleavatkozás nélkül nem is lehet megállapítani.

Törvényes
kamatláb.

2. A törvényes kamatláb megállapítását még azon esetben sem mulasztja el a legtöbb törvényhozás, ha nem mondja ki, mi az uzorakamat.

A törvényes kamatláb *a kamat felső határát jelenti, de nem a tiltott és büntetendő kamatvétel mibenlétének formulázására, hanem azon vitás esetek elbírálására, a melyekben az, hogy a feleknek jár kamat, kétségtelen, de hogy minő, előre nem lett megállapítva.* A törvényes kamatláb megállapításával tehát az a törvényhozás, mely a kamatvételszabadság alapján áll, egyáltalán nem vét az elve ellen.

Homestead.

3. A családapa ama gyengeségéből, melyet az uzorás kiszákmányol, elpusztúl a birtok, s ezzel nyomorba jut a család is. *Nehogy a hitelező a családot az oly sok édes emlék által szentté lett hajlékból (családi tűzhely mellől) keményszívűen kiűzhesse,* Texas állam 1839-ben törvényt hozott, mely a *családi hajlékot mentesíti a kielégítési végrehajtás alól.* Ez volt az első homestead-törvény. Homestead saját értelmében a *családi tűzhelyet* jelenti, átvitt értelemben a *lakházat*, melyben a kisbirtokos állandóan lakik és a lakházat környező, ezzel egybefüggő *földbirtokot* jelenti, melyekre a *mentesség kiterjed.* Magános férfi nem veheti igénybe a homesteadot. A homestead végrehajtásmentessége *nem érvényesíthető* a homestead vételára (ennek hátraléka, vételre tett adósság), építési költség és az adók ellenében (privilegiált adósságok). A homestead *érvénye* az özvegy nő elhunytáig és a gyermekek nagykorúságáig tart.

Texas példájára meghonosította ezt az intézményt több amerikai állam. A continensen, nálunk is, számtalanszor szóba hozták már.

4. A mezőgazdasági munkások harcza a nagyobb jövedelemért.

E harc az *magyar* közgazdasági élet különös jelensége. Oka a harcnak, hogy a mezőgazdasági munkások magukra nézve nem találják méltányosnak a közgazdaság jövedelmének a megosztását, *tárgya* e küzdelemnek a nagyobb részesedés követelése, *czélja* jobb megélhetést biztosítani, *a neve*: agrár-socialismus. Agrár-socialismus.

1. Socialismus a szó legszorosabb értelmében *hajlandóságot* jelent a társadalomban való együttélésre. És miután ennek a hajlandóságnak természetes előfeltétele az, hogy ezen együttélés mellett *mindenki megkapja igazságosan és méltányosan* azt, *a mit munkájával kiérdemel*, s miután azon esetben, ha a munka és jövedelem nincsenek arányban egymással valamely foglalkozási ágban, lelohad ez a hajlandóság, megbomlik a rend — és a hajlandóság visszaállítása komoly törekvéssé lesz: átvitt értelemben *azt a mozgalmat, küzdelmet is* socialismusnak nevezi a gazdasági élet, *mely a megbomlott rend helyreállítását, a socialis baj orvoslását czélozza.*

Socialis bajok, megoldást kérő feladatok minden társadalomban és minden korban találkoznak. A míg a vagyon, mint a jövedelem forrása, a rang, jogok válaszfalakat emelnek ember és ember közé: lesz elégedetlenség; s míg az embereket önzés, hatalomvágy, irigység és gyűlölet, jobb sors után való sóvárgás fogja uralni: lesz a mi ezen elégedetlenséget szítsa, s míg lesz ily nagyfokú elégedetlenség, lesz elégyenlítést váró különbözet is.

Az agrársocialismus 1889-ben, legelőbb Békés vármegyében szervezkedett. Az 1891. évi munkáscongressuson már a mezőgazdasági munkások is képviselve voltak. Ebben az évben már Oroszházán, Békés-Csabán munkás-zavargások is voltak. Az elégedetlenség 1894-ben Hódmezővásárhelyen tört ki nagyobb erővel s az 1897-iki aratóstreikben mutatta be szervezetének komolyságát.

A jelenség közelebbi okairól a következőkben nyerünk *Okai.* felvilágosítást.

A munkások közvetve élvezett jövedelme — a gazdasági

törvény értelmében — csökkenik ott, a hol a munka közreműködésének forgalmi értéke alábbszáll, a hol a rendelkezésre álló munkaerők számban szaporodnak és a hol az életfenntartás szükségletei emelkednek, a hol a tőke és a természet tényező képviselői lenyomják a munka részesedését. Már pedig :

a) *a munka közreműködésének forgalmi értéke tényleg csökkenik* némely vidéken a magyar mezőgazdaságban, miután csökkenik a munka használhatósága és a munkaerősükséglet.

A magyar Alföld mezőgazdasági munkásai nagyrésztben aratók, részesek, kukoriczamunkások és kubikosok, kisebb részben béresek és cselédek. Az aratással meginduló sürgős munkát azelőtt a ceséplés késő őszig is kinyújtotta. Ma a *gőzcséplőgépek alkalmazásával* és elszaporodásával a munkaidény lényegesen megrövidült. Azelőtt a kukoriczaföldek megművelése az aratási időny előtt és után keresetet biztosított, ma a munkát *kapálóékekkel végzik*, vagy *a földet harmadosoknak adják ki*. Azelőtt a *vízszabályozások* temérdek kubikmunkát adtak, ma e munkálatok arányai lényegesen kisebbek. Állandó tehát a panasz a munkahiányon, azon, hogy a munka kis időre összpontosúl és a mezőgazdaság nem képes a rendelkezésre álló munkaerőt foglalkoztatni.

b) *A rendelkezésre álló munkaerők szaporodnak*, mint-hogy az elpusztult kisbirtokosok növelik a munkát keresők számát, a népesség is szaporodik, s mert a legszorgosabb időben idegenből tömegesen hoznak munkásokat.

c) *Az életfenntartás szükségletei emelkednek*, mert a népesedési arány ép azon megyékben, melyekben a mozgalom megindult, viszonylag a legnagyobb, mert az alföldi nép a jobb lakás, ruházat és élelem iránt fogékonyabb, mert érzi a szükségét annak, hogy gyermekét iskoláztassa, hogy munkaerejének gyengülése esetére gondoskodjék ellátásról, mert uzsorára vesz előlegeket stb ; s végül

d) a föld járadékának szaporítása érdekében munkáló *természettényező is lenyomja a munka részesedését* azon az ismert módon, a mint a jelen fejezet 1. pontja alatt olvastuk.

2. A mozgalom széles körben keltett figyelmet és megdöbbenést. *Államkormányzat és társadalom tanulmányoztatta a jelenség okait és kereste a baj gyógyítására, esetleg enyhí-*

tésére a módokat. Az együttes működésnek jeles eredménye: a munkásvédelem és biztosítás szükségének felismerése, illetve azon eleven törvényhozási tevékenység, mely az igazságos részesedés biztosítékait igyekezett megteremteni. Szükségesnek bizonyult a munkásvédelem, azaz oly törvényes intézkedések, melyek a jövedelem forrását képező munkaerő túlfeszítését tiltják, illetve időelőtti kimerülését meggátolják, miután bebizonyult, miszerint az, hogy e forrás időelőtt, korán, végleg vagy csak időlegesen, ki ne apadjon, első sorban a munkás érdeke és gondja ugyan, de másodsorban a gazdálkodó társadalomé és államá is, mint a melyekre a jövedelemforrás nélkül álló egyén eltartása hárul, s mint a melyeknek a közjólét biztosítása egyaránt feladatát képezi. Szükségesnek bizonyult a munkásbiztosítás, azaz törvény útján való gondoskodás alapról, pénztárról azon eshetőségekre, a melyekben a munkaerő végkép vagy időlegesen, tényleg kimerül, miután bebizonyult, miszerint a mezőgazdasági munkások és ezek között főképp a cselédek, képtelenek csekély jövedelmükből annyit megtakarítani, hogy a maguk ellátásáról betegség, baleset esetére egymagukban, aggkor vagy rokkantság esetére pedig egyáltalán gondoskodhatnának.

Munkásvédelem és biztosítás.

Munkásvédelmi törvényeinkből már a 26. lapon több érdekes részletet olvastunk. A munkásbiztosításról az 1900: XVI. tezikk rendelkezik, a mennyiben országos gazdasági munkás- és cselédségélypénztár szervezését rendeli el. A pénztár rendes tagja lehet minden munkásigazolvánnyal bíró munkás és cselédkönyvvel bíró cseléd. A pénztár segélyez baleset, baleset miatti rokkantság, baleset miatti halál, rokkantság, a 65 életév elérése és halál esetére. Az 1902 máj. 14-én kelt kiegészítő törvényjavaslat intézkedik, hogy a pénztár rendes tagjai halál esetére családjuk javára vagy maguknak bizonyos életkor idejére segélyt biztosíthassanak. Kimondja, hogy a munkaadónak joga van a kilépett cseléd helyébe egy másik cselédjét felvételni a tagok sorába, s hogy a cséplő és szecskavágógépnél alkalmazottak kötelezőképen biztosítandók stb.

3. A munkásmozgalom érlelte meg a mezőgazdasági munkaközvetítést is.

Munkaközvetítés.

A m. kir. földművelésügyi miniszterium munkásügyi osztálya nyilvántartja a munkát kereső munkásokat és a munkásokat szükségelő birtokosokat. Megkeresésre közli a munkások vagy munkakeresők cízi-

meit. E részben a községi, körjegyzőségi és törvényhatósági hivatalos munkaközvetítők nyilvántartási jegyzékeire támaszkodik. E közvetítők nyilvántartást vezetnek a munkaadókról és azon helybeli gazdasági munkásokról, a kik helyben keresetet nem találván, mezőgazdasági, szőlő, erdei, föld stb. munkára, más vidékre is hajlandók csoportosan elszereződni és a hozzájuk közvetlenül forduló feleknek szóval, levélben és táviratban felvilágosítást nyújtanak. Írásos válasz megírásáért 20 fillér jár, a szóval adott minden felvilágosítás díjmentes.

5. A gyáripari munkások védekezése a tőke hatalma ellen.

Ugyanazok a körülmények (motorok és munkagépek alkalmazása, a munkamegosztás meghonosítása), melyek a XVIII. század második felében egyenrangúvá tették a tőkét a munka tényezővel az ipari téren, és gyökeresen átalakították a termelést, *megrosszabbították* az ipari munkások helyzetét.

Roszzabodott az ipari munkások helyzete az *anyagialkamban*, mert a munkamegosztás folytán lehetővé vált az olcsóbb munkások alkalmazása, mert a gép fáradságot nem ismerő, gyors és egyöntetű munkája feleslegessé tett sok munkaerőt, mert a munkások függése a munkaadótól fokozódott. Roszzabodott a helyzet a *társadalmi állás* tekintetében, miután a gyárban alkalmazott munkások kilátása, hogy önálló vállalkozókká lehessenek, csekély, miután a kapitalizmus lerangozta az örökösen mások szolgálatára rendelt munkásosztályt. Roszzabodott a helyzet az ipari munkások *erkölcsi és családi élete* tekintetében, mert kivált a mester tágabb értelemben vett családjából, magára maradt és a családalapítás nehézségei megnöttek. Roszzabodott végül a helyzet, mert az önállóság kilátása, a *haladás és tőkéletesedés* ezen mozgató oka, erőt veszítvén, a tudás és az ismeretekben való gazdagodás vágyát a munkásosztályban lelohasztotta.

Gyári
munkások
helyzete.

Elégedetlenség.

A helyzet ilyenétan rosszabbodásából folyólag sajátos *elégedetlenség* jelenségei mutatkoztak az úgynevezett negyedik osztályt képező, gyárakban alkalmazott munkások között. A munka és tőke képviselői között mind élesebb érdekellentét fejlődött ki, a munkások keresni kezdték az egyenlőséget, követelni a közgazdaság jövedelméből való igazságosabb és méltányosabb

részesedésüket, tömörültek és megkezdték a védekezési küzdelmet a tőke növekedő hatalma ellen. *Annak a mozgalomnak, melyet az ipari munkások megrosszabbodott helyzetük javítására, a közgazdaság jövedelméből méltányosabb részesedésük érdekében indítottak meg és maig is folytatnak, ipari socialismus a neve.*

Ipari
socialismus.

Miután a socialis baj a népesség jelentékeny kontingensét érinti, érthető, hogy az ellentétek kiegyenlítése általános érdekű, általánosan csak *socialis* kérdés neve alatt ismert feladatát fejlődött, melynek megoldásán nemcsak maguk az *érdekettek*, de a *tudomány, egyház, a munkaadók, a társadalom és állam* is fáradozik.

Socialis
kérdés.

1. Az *irányelvek*, melyeket a munkások a kérdés megoldására vezető úton követnek, *csoportokra különítették a munkásosztályt*. Socialista mindmegannyi, a ki résztvesz a küzdelemben, de nézetei tekintetéből a socialismus más-más árnyalatához tartozik. Az *irányelvek két főárnyalata* szerint különbséget kell tenni azok között, a kik *gazdasági* téren maradva és azok között, a kik a kérdést a *politikai térre vivén*, vélik a munkásosztályt jobb részesedéshez, illetve ellátáshoz juttatni. Az előbbi főárnyalathoz tartozók ismét eltérnek a keresztülvitel módozatait illetőleg vallott nézeteik tekintetében; a) *Schultze-Delitsch*, a munkásapostol elveit követők az *önsegély útján*, termelő, értékesítési és fogyasztási, laképítési *szövetkezetek alakításával* vélnek célhoz jutni. Schultze-Delitsch arra tanította a munkásokat, hogy a sok apró erő is hatalmas munkára képes, ha egyesítik. Szövetkezeti termelés mellett a vállalkozói nyereséget mentik meg, fogyasztási és laképítési szövetkezetek útján ugyanazon bér mellett viszonylag jobb megélhetést biztosítanak maguknak a munkások. b) Az angol *unionismus önsegély útján, egyesüléssel* keresi a cél elérését, azt vallván, hogy a munkásnak nincsen nagyobb ellensége, mint a saját érdektársa, ha egymás ellen küzd, a helyett, hogy *védyszövetséggé szervezkednék, megakadályozására* annak, miszerint az erősebb fél (a tőke) kihasználja a gyengébbet. *Traides unionokat* alkot, melyeknek jó szerveztük, fiókjaik vannak munkáslakta vidékeken. Szemmel tartják a munkapiacot, tagjaikat alkalmazashoz segítik és visszatart-

Schultze-
Delitsch
iránya.

Unionismus.
Traides-
union, streik

ják attól, hogy oly helyeken keressenek munkát, a hol amúgy is nagy a munkaerők kínálata. A munkaidő tartamának a munkaerőt veszélyeztető megállapítása érdekében és méltányos munkabérékért streikok útján küzdenek, melyeket megfontoltan szerveznek. *A streik az ipari munkának tömeges beszüntetése oly időben, melyben az a munkaadóra nézve érzékeny anyagi hátránnyal jár, a végből, hogy a kért bért adja meg, vagy a munkaidőt szállítsa le, avagy egyéb könnyítést adjon meg.*

Internationale.

c) Az *internationale* a világgazdaság egészének munkásait *önsegély, közös érdekeik alapján*, nemzetiségi kötelekeik figyelmen kívül hagyásával tömöríti, azon feltevésben, hogy *van valami közös* azoknak az érdekeiben, a kik egyaránt anyagi munkát végeznek; kell hogy legyen az olasz munkásnak fillérje azon törekvések támogatására, melyek Svájcban, Romániában stb. foglalkoztatják a munkásosztályt és fordítva. A munkások e nagy szövetségének *nemzetközi* a jellege, *forradalmi* az irányzata, *Marx* (Londonban, Lassale halála után, 1864-ben) volt a megalapítója, *Liebknecht* és *Bebel* az apostolai. A különböző nemzetiségű socialisták között a nemzetközi *kongressusok* tartják fenn az érintkezést. Németországban *Bebel* szervezte az *internationalét*, mely itt a socialdemokracziának vált — mint alább látni fogjuk — alapvetőjévé. S végül d) a

Marxismus.

negyedik árnyalatot *Lassale*, a boroszlói születésű munkásagitátor hívei s az általa 1863-ban alapított «*német munkások általános egyesülete*» képviseli. *Lassale* a tulajdonképeni megalapítója az állami socialismusnak. Pártjának és egyesületének elvei, törekvéseinek vonása, mozgalmának egész irányzata más, mint az egy évvel később szervezkedett marxismusnak. *Lassale* mozgalma *nemzeti alapon áll, békés és törvényes úton* akar célhoz jutni. A munkásosztály összes bajainak forrásául az «*érezzerősségű*» munkabéretörvényt tekinti, mely kizárja, hogy a munkás bére az elsőrendű szükségletek mértékén felülemelkedjék. *Tisztán a gazdasági téren maradvá és kizárólag önsegély alapján nem oldható meg a socialis kérdés. Az állam beavatkozása mellőzhetlen, mert a munkások termelő szövetkezeteinek csak az állam előlegezheti a tőkét.*

Lassale.

Állami
socialismus.

Az államot erre szorítani kell, mert saját kezdeményezéséből nem fogja megtenni, s e végből át kell vinni a mozgalmat a

politikai térre, meg kell nyerni a közvéleményt az általános, titkos és közvetlen választás eszméjének, *politikai párttá* kell alakulni, be kell juttatni a munkásokat a törvényhozás termébe, a hol a végcél érdekében sikerrel munkálkodhatnak.

A Schulze-féle szövetkezetek németországi kötelékéhez ma már mintegy 2000 szövetkezet tartozik, ezek között azonban sok a hitel-szövetkezet.

Newyork államban a munkás-szervezetek (trade-unions) száma 1897-ben 927 volt, ma 1635. A tagok száma e néhány év alatt 142,570-ről 245,381-re emelkedett.

Svájczban harmincz év alatt (1860—1900⁵g) 1000 streik volt. A gazdasági válságok éveiben kevesebb, a prosperitás szakaiban viszonylag több.

2. A socialdemokraczia tulajdonképeni hazája Németország, onnét származott át Belgiumba, Franciaországba, hozzánk. A *socialdemokraczia* ma *politikai munkáspárt*, van szervezete, van programja, propagandája. *Eszméje* már benne van a *Lassale* munkás-egyesületének *alapszabályaiban*, melyek czélul tűzik a vezetőségnek, irányítsa a közvéleményt az általános szavazati jog megadása érdekében, hogy a munkásosztály befolyáshoz juthasson a törvényhozásban; de egyenesen meg volt testesítve a nemzetközi socialisták 1869-ben kibocsátott eisenachi programjában. Actioképes párttá a socialdemokraczia mégis csak az 1875-ben Gothában tartott congressus után lett, a mikor a lassalianusok és marxisták egyesültek. Az úgynevezett socialista-törvény egyidőre (1890-ig) elnyomta a párt fejlődését, de ma e pártból 54 képviselő ül a német parlamentben. A párt *alapelvei*, illetve követelései, az 1891-ben kibocsátott *erfurti programmból* ismerhetők meg. A párt ebben Lassale irányával teljesen szakít és egészben Marx alapjára áll. Kivánja az általános szavazati jogot, a közvetlen törvényhozást, az adók évenként megszavazását, a szabad egyesülési és gyülekezési jogot, a nők egyenjogosítását, ingyenes oktatást, jogszolgáltatást és jogvédelmet, ingyenes orvosi segélyt és gyógyszereket, fokozatosan emelkedő jövedelmi és vagyonadót stb. A munkásosztályok védelmére a 8 órai törvényes munkanapot, — egyes kivételes esetektől eltekintve, — az éjjeli munkának és a 14 éven alul levő gyermekek foglalkoztatásának eltörlését, heti 36 órai megszakitát-

Social-
demokraczia.

lan munkaszünetet, állami munkásbiztosítást, a truck eltiltását, állami munkahivatalokat, iparfelügyeletet és az egészségügy gondozását.

Ausztria parlamentjében a socialistáknak két árnyalata van képviselve: a socialdemocratia és a keresztény socialismus. Franciaországban 1898-ban még öt árnyalata volt a socialdemocratianak: Allemane párt vezéről elnevezett les allemanistes, a Brousseról elnevezett les broussistes, legjelentősebb párt, a parti ouvrier français, a blanquisták és végül az alliance communiste.

A magyarországi socialdemokrata-párt 1890. évi december hóban az országos munkás congressus alkalmából alakult meg, a nemzeti demokrata munkáspárt pedig 1891. június hó 27-én. Az előbbinek nemzetközi a vonása, az utóbbi hazafias irányban, nemzeti szellemben, törvényes módon igyekszik célhoz jutni. Az előbbi nagy súlyt fektet a szakegyesületek alakulására és közreműködésére, melyek az indifferens munkásokban érdeklődést tudnak kelteni a politikai mozgalom iránt.

Katedra-socialismus.

3. A gyári munkások socialis baja figyelmet keltett a közgazdasági tudományban is. Írók, tanárok, hivatásos hírlapírók, képviselők, köz- és magánhivatalnokok, 1872-ben, megalapították a «Verein für Socialpolitik» nevű egyesületet Németországban, mely czélul tűzte a közvéleményt a socialis kérdés felől tollal, szóval, ha kell gyűléseken alaposan tájékoztatni. A katedra-socialismus lényegében az állam közbelépését sürgető államsocialismus. A német munkás-védelmi és biztosítási törvényhozás előkészítésében nagy szerepe volt a katedrasocialisták tudományos működésének.

Keresztény socialismus.

4. A socialis baj orvoslásában része van az egyháznak is. Az egyház socialismusának két, a lényegben egyező iránya: a katolikus és protestáns. Az egyház a szószékről hirdeti a társadalmi béke szükségét. Türelemre, a helyzettel való kibékülésre kéri az egyik felet azzal, hogy a nélkülözésekért és szenvedésekért a túlvilágon nyeri el jutalmát, másfelől megint a másik felet azzal, hogy mindazért, a mit a felebaráti szeretet kötelmei ellenében vét, számolni fog a legnagyobb bíró előtt.

A keresztény socialismus katolikus irányának Ketteler maízi érsek volt a kezdeményezője. E socialismus elveit XIII. Leó pápa «Rerum novarum» 1891-ben kibocsátott encydikája fejti ki.

5. A társadalom sem zárkozik el ezen kérdés megoldásában való részvételtől. Egyesületeket alapítunk és támoga-

* mykélisje

? Csak egy van a föltételek minél feloszlása

tunk, melyek a *felnttek oktatását* és a félbemaradt művelődés folytatását, *népkönyvtárak, munkásotthonok, népkonyhák* és *levesosztó-intézetek* szervezését tűzik ki célul. A társadalom alkotásai a *munkásgyermekek árvaházai, a lelenzházak* és *menhelyek*. A társadalom teremti meg a *socialis muzeumokat, a népakadémiákat* stb.

A munkásotthon helyiség, melyben a munkás szellemi szükséglete kielégítésére hírlapokat, szépirodalmi és szakfolyóiratokat, könyveket talál, a melyben estéit nemes szórakozással töltheti el. Az otthonban levélpapír és írószer ingyen áll a munkás rendelkezésére, levelezéseit innét végezheti. A socialis muzeum a bel- és külföldön ismeretes és sikeresen működő munkásjóléti-intézmények felől tájékoztató állandó jellegű tárlat. Táblázatok, fényképek, füzetek, modellek ismertetik, ábrázolják a munkástakarékpénztárak, a munkásbiztosítási intézetek, munkáslakások, gyártelepi iskolák, óvodák, háztartási tanfolyamok, munkás egészségügyi intézkedések berendezéseit és eredményeit.

6. Igen sokat tesz a socialis baj orvoslására maga a *munkaadó* is, midőn azt a viszonyt, a melyben munkásaihoz áll, felebaráti érzéstől áthatott alkotásokkal ápolja, a *békés együttélés* feltételeit megteremti, ha érzéket mutat a munkás-családok iránt a lakás egészsége, az élelmezés olcsóbbítása, a gyermekek nevelése, a szórakozás tekintetében nyilvánított méltányos igények teljesítésével.

Patriarcha-
tismus.

7. Az érdekeltek követeléseiből, a tudomány és egyház tanításaiból, a tett kísérletek eredményeiből és a társadalom kezdeményei elé került akadályok megismeréséből leszűrődtek a fejlődés folyamán azon *feladatok*, melyek sem az egyesek, sem az egyház, tudomány, sem az érdekeltek egyesülése útján, hanem kizárólag az *állam* közbelépésével oldhatók meg. Az egyes államok törvényhozása munkához kezdett és életbeléptek a munkásvédelmi és munkásbiztosítási törvények.

A *munkás-védelem* és *biztosítás egymást kiegészítő gondoskodás*. Amaz a meglevő erőt védelmezi, emez az időlegesen vagy véglegesen kimerültnek ellátására gondol. Hatályos védelem mellett kisebb az ellátás esélye s az ellátás biztonságára mellett nem oly aggályos a kimerülés esete. A *védelem* szempontjából a *törvényhozás* általában *abban találja a feladatát*, hogy a munkásokat, mint gyengébb feleket a *munkás-szerződés feltételeinek megállapításánál* oltalmazza, részletei-

Munkás-
védelem és
biztosítás.

ben abban, hogy a munkaidő szabályozásával, a munkás testi és erkölcsi jólétének biztosítása és a munkabér kifizetési módzatainak körülírásával gátat szab annak, hogy a munkaadó a munkaerővel uzsoráskodhassék. És pedig a) a munkaidő szempontjából szabályoztatik a normal munkanapnak, a gyermekek és nők alkalmazásának, az éjjeli munkának, a munkaközi pihenésnek, a vasárnapi munkaszünetnek kérdése, b) a munkások testi épségének biztosítása érdekében intézkedések történnek, hogy az üzem a munkás életét vagy egészségét ne veszélyeztesse; a c) munkások erkölcsi jólétének védelméből gondoskodás történik, a hol ez szükséges, a munkásoknak nemek szerint elkülönítéséről, a tizennyolcz éven alól lévő munkások továbbképzéséről stb.; s végül d) kimondatik, hogy a munkabér pénzben fizetendő ki.

A normal munkanapnak (legal day's work), vagyis a napimunkatartam maximumának megállapításával az angol, a svájci, olasz, francia és osztrák stb. törvényhozásban találkozunk. Angliában 11 órát, Olaszországban 10 órát, az amerikai unio államaiban 8—9 és 10 órát, a spanyol állami üzemekben 8 órát tesz a normal munkanap. Franciaországban a gyárak munkaideje az 1900—2 évekre 11, az 1902—4 évekre 10 $\frac{1}{2}$ órában, 1904—6 évekre 10 órában állapított meg. A nemzetközi törvényes munkásvédelmi egyesület magyarországi osztálya 11 órai munkanap mellett foglalt állást, a mely időbe legalább 1 órai munkaközi szünetet beszámítandónak tart. A socialdemokraták a 8 órai munkanap mellett foglalnak állást. Három érvet hoznak fel mellette: hogy megszűnik a munkanélküliség aggályos lenni, mert több munkás kap alkalmazást; 8—8 óra marad pihenésre és szórakozásra, javulnak a munkások egészségügyi viszonyai, mert a munkások városon kívül, egészséges tájakon, vehetnek lakást.

A legtöbb államban tiltva van a 13 éven alóli gyermekeket gyári üzemekben, a 18 évesnél fiatalabb munkásokat az éjjeli munkában alkalmazni.

A dán gyári törvény rendeli, hogy minden gyári felügyelet alá tartozó munkahelyiségben legalább is minden munkásra 8 m³ levegő essék és a munkahelyiségben czélszerű szellőztetés és jó világítás legyen.

A munkásvédő törvények végrehajtása érdekében alkalmazott állami közegek: a gyári felügyelők.

8. A gyári üzemben alkalmazott munkaerőt nem fizetik meg úgy, hogy jövedelmi forrásának előleges vagy végleges beszünése esetére maga gondoskodhatnék. Már pedig a jövedelmi forrást különböző esélyek veszélyeztetik, és pedig: a

betegség, a baleset, aggkor és rokkantság, mindmegannyi keresetképtelenné tevén a munkást.

Az *alapot*, a melynek terhére a segélyezés történik, ha a keresetképtelenség esete beáll, meg kellett teremteni. Az alap szervezésénél a *munkaadók*, a *munkások* és az *államnak* hozzájárulására lehetett számolni és a hozzájárulás mértékének megállapításánál figyelemmel kellett lenni, *hogy a keresetképtelenség, mint következményért, kit terhel nagyobb részben a felelősség.* Minthogy pedig a felelősség az esetek szerint, melyek a keresetképtelenséget okozzák, különböző, a hozzájárulást a baleset-biztosításnál a munkaadónak, a betegség esetére való biztosításnál a munkásnak viszonylag nagyobb megterhelésével kellett megállapítani, az aggkor és rokkantság esetére szóló biztosításnál pedig az állam hozzájárulását is kilátásba kellett venni.

A betegség esetére kötelező biztosítást az 1883-ban kelt német törvény útmutatása alapján az 1891. évi XIV. tcz. rendeli el nálunk. A betegsegélyző pénztárak között a kölcsönösség alapján álló kerületi pénztárak a legfontosabbak. A pénztárak ingyenes orvosi segély, táppénz és temetkezési járulék czímén segélyezik tagjaikat, illetve azok családját. A pénztárakhoz való hozzájárulás a napibér 2—5%-át teszi, melyet a munkaadó fizet olykép, hogy a járuléknak $\frac{1}{3}$ -át a sajátjából fedezi, $\frac{2}{3}$ -át az alkalmazott béréből vagy fizetéséből levonja.

Németországban a balesetbiztosítás is kötelező. Itt 1900 végén már 113 kölcsönös biztosító társulat, 13 szaktársulati biztosító pénztár és az állami üzemeknél alkalmazottak biztosítása ügyében százakra menő közhatóság működött ez irányban, melyek a mondott évben 86 millió márkát fizettek ki a baleset által sújtottaknak, illetve azok hátramaradottainak. A biztosítási díjak Németországban egészben a munkaadókat terhelik, Ausztriában a díjak 90%-át a munkaadók, 10%-át a munkások fizetik. Nálunk a biztosítás ezen ága nincsen törvény útján szabályozva.

Az aggkor- és rokkantság esetére biztosítást külön kerületi biztosító intézetekre bizza a német törvény. A ki 70-ik életévét betöltötte és 30 éven keresztül teljesítette a befizetéseket, igényt tarthat 106—191 márka évi járadékra. A rokkantsági járadékra addig nem számíthat a munkás, míg munkaerejével bérének egy harmadát meg tudja keresni. A biztosítás terhét a munkás és munkaadó egyenlő arányban viseli s minden járadékhoz az állam 50 márkával járul hozzá.

9. A cél, mely a munkásosztály gazdasági és társadalmi helyzetét érdeklő kérdések megoldásában van, még egyéb,

Munkás-
szervezetek.

eddig nem említett, változatos működési programmal és belső berendezkedéssel bíró szervezetek és szövetségeknek létesítésére is ösztönözte a munkásokat. Ezek közül a jelentősebbek: az angol *Friendly societies*, a német *Gewerkschaften* és *Gewerkvereine*, továbbá a *Verband der deutschen Gewerkvereine*, Svájcban a *Gürtli egyesület* és a *szakegyesületi szövetség*, a francia *syndicatusok*, az amerikai *knights of labor*, Olaszországban a *camere di lavoro*, nálunk a *szakegyesületek*. E szervezetek célja nagyon különböző; egyszer a streikok előkészítése és ellenállási pénztárak létesítése, máskor a munkanélküliek segélyezése, termelési, fogyasztási szövetkezetek létesítése, segélypénztárak alkotása, a továbbképzés, a munkaközvetítés stb. vagy ezen feladatok közül többnek egyesítése.

Boycott.

10. A munkásosztály az egyes munkaadó, vagy azok egy csoportja ellen, nem egyszer elkeseredéssel folytatott küzdelmében a boycottot használja eszközül. *A boycott szervezett támadás az ellenséges munkaadó, munkaadók, illetve ezek készítményeinek fogyasztása és vásárlása ellen, továbbá eltiltása a munkát keresőknek attól, hogy a boycottálnál munkába álljanak.*

Békéltető
hatóságok.

11. A munkaszerződés tömeges felbontása, a boycott és munkáskizárás olyannyira megbolygathatják a munkaadók, illetve a munkások anyagi jólétét és oly kedvezőtlen hatással lehetnek a közjólétre is, hogy egészen jól érthető, miért látták jónak az ipari államok törvényhozás útján gondoskodni *békéltető hatóságok* szervezéséről, melyek feladata a *munkaszerződés feltételeiből folyólag munkaadó és munkásai között felmerült, vagy csak fenyegető egyenetlenségeknek véget vetni.*

Ily hatóságok a board of conciliation and arbitration Angliában, a conseils de proudhommes Franciaországban, a conseils de l'industrie et du travail Belgiumban, az ufficio di conciliazione Olaszországban, a Gewerbegericht Németországban.

Munka-
hivatal.

12. A *munkahivatalok állami intézmények*, melyek az államnak *socialpolitikai feladatainak végrehajtásában segítenek* és főképp a *munkásügy statistikáját állítják össze*, illetve az arra vonatkozó közleményeket bocsátják közre.

Ily hivatalok Angliában (board of trade), Franciaországban (office du travail), Svájcban, az Egyesült-Államokban, Belgiumban vannak életbeléptetve.

6. A munkajövedelem időleges szüneteléséről a munkások önhibáján kívül.

A munkakedv feltétele a munkának, s így közvetve annak a jövedelemnek, melyet munka után élvezni lehet. A ki a sikert, melyet a munka biztosíthat, nem helyezi fölébe a fáradságnak, imádja a kényelmet és ép azért kerüli a munkát: nem számolhat részre a közgazdaság jövedelméből; magára vessen, ha nélkülöznie kell. Az ilyennel szemben erkölcs-nemesítésnek, munkára szoktatásnak, és ha kell, munkára-kényszerítésnek van helye, hogy ne essék terhére azoknak, a kiknek jövedelméből pirulás nélkül származtatja le a magáét.

Másként áll a dolog azokkal szemben, a kik akarnak, szeretnének és tudnának is dolgozni, de valamely oknál fogva munkanélkül vannak. A munkanélküliség, azaz az a gazdasági jelenség, miszerint a gazdálkodó társadalom egy részének munkajövedelme, az illetők hibáján kívül szünetel, figyelmet érdemel és sokat foglalkoztatja a gazdasági életet. Méltán, mert a munkanélkül állók és azok családjainak nélkülözése csorbitja az általános gazdasági jólétet.

A munkanélküliség okai különfélék. Bizonyos időszakokban ismétlődők például: az éghajlati viszonyok, melyek zavarják a munkát, az alkalmazás keresésére kívánt idő, a gyártelepek berendezéseiben szükséges javítások és átalakítások stb.; továbbá rendkívüliek, például a válságok és azok folytán a termelés megszorítása, a munkagépek rohamos tökéletesítését vagy az üzem egyszerűsítését eredményező találmányok és eljárások, a közmunkák szünetelése, az idegen munkások beözönlése stb.

A munkanélküliség mérvére nézve pontos adatok nem állanak rendelkezésre, de a jelenség fontosságának megítélésére szolgálhatnak, hogy 1895-ben Németországban 500,000 ember, 3·5% volt munkanélkül, hogy Angliában a munkanél-

küliek a munkásnépességnek 10%-át teszik, az Egyesült-Államokban 1894—95-ben 3—4 millió ember állott munkanélkül, stb.

Védekezés.

A munkanélküliség mérséklését, s főképp hatásainak enyhítését célzó törekvések tekintetében sok érdekes jelenségre akadunk a gazdasági életben. Ezek közül a *munkanyújtás*, a *munkaközvetítés*, a *munkanélküliek inségének enyhítése* és a *munkanélküliség esetére szóló biztosítás* ismertetésére szorítkozunk.

Munkanyújtás.

1. *Állam, közhatalóságok és a társadalom* első sorban azzal igyekeznek a munkanélkülieken segíteni, hogy addig is, míg *megfelelő* munkát kapnak, *alkalmat adnak nekik a munkára*. Az állam közmunkákat rendel el (inségmunka), a városok, községek közötti munkáknál, építkezéseknél alkalmazták, a társadalom munkás-gyarmatokon és otthonokban, foglalkoztató műhelyekben látja el őket dologgal.

A hollandi munkásgyarmat-egylet mintagazdaságot rendezett be a dologtalanok foglalkoztatására.

Németországban 32 Arbeiter-Colonia van, melyekben papirzacskókat, keféket, alágyujtót, papucsokat stb. készítenek a munkanélküliek. A budapesti VIII. ker. jótékonyági egyesület foglalkoztató műhelyében harisnyakötést, czimirást, ruhavarrást végeznek keresetre. Reggelire, ebédre és hálóhelyre szóló utalványokat kapnak, a melyek csekély értéke a keresetükből levonásba jön.

2. Munkaadó és munkás egyaránt sok erőt és időt pazarolnak el addig, míg keresletük és kínálatuk találkozik egymással. E találkozás könnyítésére, illetve a találkozás alkalmának feltétlenül megbízható formában rendszerezítésére szolgálnak a *munkaközvetítő intézetek*. Ez intézeteket az állam, a város vagy község, vagy ezek támogatásával a kereskedelmi és iparkamarák és szaktestületek szervezik. Az intézetben nyilvántartást vezetnek a munkakínálatról és keresletről, a nyilvántartás adatait hozzáférhető módon közzéteszik, díjmentesen adnak mindkét félnek felvilágosításokat.

Munkaközvetítés.

3. Bár a társadalom és állam karöltve fáradnak azon, hogy a munkanélkülieknek foglalkozást adhassanak, a keresetnélkül maradt munkások inségével szemben sok teendője akad a tehetősek *jótékonyágának* is. Az inséges munkanél-

Jótékonyág.

küliek segélyezésén fáradszik az ingyenkenyér- és ingyentej egyesületek, a hajléktalanok menhelyét, a levesosztó intézete-
ket, népkonyhákat fentartó társulatok stb.

4. De számbavehető kísérletek történtek már az irányban is, hogy a munkanélküliség esete a *biztosítás* keretébe vonassék be, miután bebizonyosodott, hogy a munkanélküliség ép úgy lehet esélyek és véletlen következménye, mint minden egyéb gazdasági kár, hogy továbbá a kárt, mely a munkaerőt munkanélküliség esetén éri, fel lehet venni, mint egyéb károk esetét, s végül hogy meg lehet állapítani azon feltételeket, a melyektől a kártalanítás függővé tehető, miután különbség tehető a között, vajjon valaki egyáltalán nem kapott-e munkát, avagy csak a saját szakmájában nem kap-e foglalkozást.

Azon *intézményeket*, melyek a biztosítás emez új ágának megvalósítását czélozzák, *öt csoportba lehet összedállítani*. Vannak 1. *magánvállalkozáson* nyugvó pénztárak, 2. a munkások pénzével alakított, kölcsönösségen alapuló *önsegélyező pénztárak*, 3. *magánosok és munkások közös erejével* alakított biztosító pénztárak, továbbá 4. *közhatósági segélyre* támaszkodó és végül egészben *közhatóságok által szervezett* intézetek.

A magánvállalkozás útján teremtett Norddeutsche Versicherungsbank pénztára Hamburgban nem tudott eddig megfelelő eredményeket felmutatni.

A munkások önszegélye alapján jöttek létre az angol trades unionok, a német Gewerkvereinok és Gewerkschaftok, a francia syndicatok kebelében működő, munkanélküliség esetére biztosító pénztárak.

A magánosok és munkások közös erejével létesített société des travailleurs unis à Bruxelles és a Centralverein für Versicherung gegen unverschuldete Arbeitslosigkeit nem tudnak jól boldogulni. Több eredményre hivatkozhatik az Union der Angestellten Lipésében.

Közhatósági segélylyel Kölnben működik biztosító pénztár.

A közhatóságok által szervezett biztosítás hazája Svájc és pedig Bernben facultativ a biztosítás, Saint-Gallban, Zürichben és Baselben kényszerbiztosítás áll fenn.

Biztosítás.

7. A vállalkozók egyesüléseiről.

A vállalkozók egyesülései: a ring, syndicatus és a trust.

Ring. *A ring vállalkozóknak rövid életű, alkalmi összeállása bizonyos cikkekben rendelkezésre álló készleteknek megvásárlására, illetve a végből, hogy a teremtet monopolszerű helyzetet közvetlenül az árak felhajtására, közvetve nagy vállalkozási nyereség biztosítására használhassák ki.*

A ring tagjai nem termelői a cikkeknek, a termelési viszonyoknak javítása egyáltalán nem érdekli őket, az írásos egyezmény is mellékes; a cikket a körülményekhez képest választják meg, lehetőleg olyat keresnek, melyben a monopol biztosabb.

Számottevő koalíciók voltak e nemben: a hamburgi kávéring (1886), a rézring (1887—1889) és a budapesti tengeri ring.

Syndicatus. *A syndicatus önálló termelő vállalatok egybeolvadásával keletkezett, jól átgondolt üzleti számításon nyugvó, állandó szervezet, mely az üzemek központosítása révén előálló megtakarításokkal, a termelésnek a fogyasztáshoz arányosítása, az elárusítás és az árak szabályozásával ér el nagyobb vállalkozási nyereséget. Fusio útján keletkezik. A fusio folytán az egyes vállalatok teljesen elveszítik előbbi önállóságukat, tekintet nélkül arra, vajjon a belépett vállalatok értékét készpénzben fizette-e ki a syndicatus, avagy azok felbecsült értéke erejéig syndicatusi részvényeket adott-e.*

A Federal Steel Co. New-Yorkban 5 társaságból alakult syndicatus, 16 aczélműve van, 2¹/₂ millió tonna aczélárut termel évenként.

Trust. *A trust, a syndicatusokkal azonos célból, sajátos vagyontáruházási forma mellett — önálló vállalatokból vagy éppen syndicatusokból, részvénytársasági alapon — alakult hatalmas vállalat, mely egyes cikkek termelését úgy összpontosítja, hogy az egész országnak ellátása egyetlen kézbe kerül. A beolvadó vállalatok elveszítik önállóságukat, vállalataik értéke erejéig részvényeket kapnak és e részvényeket bizalmi férfiaknak (trusteek) adják át, kiket ezzel felhatalmaznak, hogy az egyes vállalat üzletvezetését önállóan végezzék. A bizalmi férfiak az átvett részvényekről nyugtákat adnak. A nyugták befolyást nem biztosítanak ugyan, de arra adnak jogot, hogy a*

trustban részesedést — tulajdon- és nyereségigénnyel — át lehessen másokra ruházni.

Az északamerikai acéltrustnak (United Steel Corporation) 203 acélműve és gyára van, 9 nagy syndicatusból alakult. A gyárak nagyobb-részt önálló vezetés alatt állanak, de ez csak a technikai kivitelre vonatkozik; a nyersanyagok beszerzése, a készárú eladása, a termelendő áru minősége és mennyiségének megállapítása a központi iroda feladata.

Végül az *investment trust nagy tőkével rendelkező egyé- neknek az üzérkedés szolgálatában álló koalíciója, kik tőkéik- nek magasabb kamatoztatása és a kockázat megosztása cél- jából állanak össze és igen jelentékeny tőkéket fektetnek vasuti papirokba, iparvállalati részvényekbe vagy állampapirokba.*

Investiment trust.

8. A szegénységről.

A jövedelemmegoszlás egymagában is érdekes azon küzdelem folytán, mely a részesedés magasabb százalékaért folyik, de figyelemre méltó az *okozataiért*, azon jelenségekért is, melyek közvetlenül abban lelik a magyarázatukat, hogy *a közgazdaság jövedelme így és nem másképp oszlik meg*, s miután a vagyonszétlet a jövedelemfeleslegekből gyűlik: azon *különbözetért* is, melyet a gazdasági élet a *vagyoni helyzet tekintetében gazdag és szegény*, a szegénység, az inség és nyomor között mutat.

A jövedelemmegoszlás aránya a szegénységnek azonban *Okai.* csak egyik, távolabbi vagy közelebbi oka, egyéb okai azon *egyéni, gazdasági, társadalmi stb. körülményekben* vannak, a melyekre meg az vezethető vissza, *miért nem nagyobb a részesedése a szegénynek a közgazdaság jövedelmében*, miért *semmissült vagy gyengült meg a vagyon, mint a jövedelem forrása*, miért *nem elégséges a szegény jövedelme vagyonszétlet gyűjtésére* vagy még az *életfenntartásra* sem. Ily körülmények: a betegség, a rokkantság, tudatlanság, a munkanélküliség, az elemi csapás, a könnyelműség stb.

A szegénység és annak hatványai: az inség, nyomor és tömegnyomor foglalkoztatják ma a *családot*, a *szűkebb gazdasági kört*, a melyhez a szegény tartozik; a *társadalmat*, a *magánjótékonyt*, az *egyházat*, a *község igazgatását* és az

A feladat és megoldása.

államkormányzatot, s az, a mit e tényezők tesznek a szegénység ellen, illetve a szegények érdekében, *a szegénység okainak ellátásában, a szegények segélyezésében, vagy éppen ellátásában* nyilatkozik meg.

Szegénység van, a mióta csak gazdálkodó társadalom létezik és lesz, míg mélyenfekvő okai megvannak. Megszüntetni nem, csak enyhíteni és csökkenteni lehet.

Család.

1. A nemzetséget, illetve a *családot* a vérségi kötelék és az ebből folyó *rokon*i érzés kötelezték arra, hogy szegény tagjairól gondoskodjék; ez a kötelességérzet fennáll maiglan is. A nemzetségről átment a segélyezés, illetve ellátás kötelezettsége — ugyancsak a hozzátartozótság alapján, — a *községre*. Ez a kötelezettség az idők folyamán csak erősödött. A segélyezés rendszeressége érdekében *a szegényügy* külön igazgatási feladattá nőtte ki magát, a közsegélyre szorulókról ma már *törzskönyvek* vezetnek, az ellátandók befogadására intézetek állanak rendelkezésre és a kiadások fedezésére községi *szegény alapról* történt gondoskodás.

Község.

Közsegélyben részesítendőknak tekintenek: az elhagyott, talált 7 éven aluli gyermekek, a gyógyíthatatlan és támasz nélkül álló betegek, siketnémák, vakok, nyomorékok.

Szűkebb
gazd. kör.

A *földesur* nem vonhatta meg a segélyét attól, a ki munkáját neki szentelte ép oly kevéssé, mint ma a *munkaadó* nem térhet ki az elől, hogy alkalmazottján segítsen vagy a *szak-, kar- és munka-társak*, hogy a velük azonagy gazdasági körhöz tartozókról, szükség esetén, gondoskodjanak.

Egyház.

Az egyház az *emberszeretet* nevében hirdette az irgalmaság és részvét kötelmeit. *Alapokat* gyűjtött és ezek terhére segélyezett. *Alapítványokkal* különféle intézeteket emelt. Teszi ezt maiglan is, midőn inti hiveit, hogy a mit a szegénynek tesznek, az Istennek teszik, hogy minden ember testvér, hogy nem elég a szegénynek alamizsnát dobni, de foglalkozni is kell véle stb.

Magán-
jótékonyosság.

Az egyház tanításai nyomán vállalt nagyobb szerepet a szegényügy terén az egyéni és az egyleti *magán-jótékonyosság* is. Mind sűrűbben fordult az egyéni szegénység az egyéni érzéshez; meghonosodott a kéregetés, a *koldulás az alamizsnáért*. Az egyéni és gyakran az egyleti jótékonyosság sem keresi

alaposan a szegénység okát és nagyságát s az alamizsna nem egyszer a tunyaság és *munkakerülés jutalmazásává*, s mi több, a *csavargás* istápolójává lesz.

A *csavargás* aggálytkeltő *mérvei* egyfelől, másfelől az a jelenség, miszerint a gépmunka korszakában *még keresetképes egyének is* — a kedvezőtlen gazdasági viszonyok behatása alatt — igen könnyen *elszegényedhetnek*, s végül a francia forradalom által hirdetett azon elv felkarolása is, hogy a *vagyonos társadalomnak kötelessége* a szegényekről munkaközvetítés és esetleg ellátás útján is *gondoskodni*: igen *előkelő socialpolitikai feladattá* fejlesztették a szegénység kérdését a XVIII. század végén és intenzívebb munkára sarkalták az államot és társadalmat egyaránt. Ennek a vállvetett munkának köszönhető 1. hogy a közjótékonyosság gyakorlásába mindtovább öntudatosság, *rendszer* kerül, hogy 2. a segélyezés és ellátás egyes rendszereivel fárasztó *kísérletek* tétetnek, 3. hogy megállapított miszerint azon intézkedések és intézmények, melyek a baj enyhítését célozzák nem fontosabbak azoknál, melyek ennek *megelőzésére* valók; 4. tisztázott, hogy más megítélés alá esnek és ehhez képest más és más elbánásban részesítendőek a *munkaképes és munkára képtelen szegények*, hogy az előbbiekre nézve különbség teendő azok között, a kik *akarnának dolgozni*, de nem kerül foglalatosságuk és azokra nézve, a kik *munkakerülésből* koldulnak, az utóbbiak között, azokra nézve, kik *szellemileg gyámoltalanok* s a kiket a *fiatal kor, a betegség és öregkor* vagy épen *baleset* tesz, illetve tett munkaképtelenné; 5. hogy a szegénység örve alatt űzött *visszaélések* meggátlása végett kimerítően ellenőrizni kell a szegények előadását, megismerni a viszonyaikat; s végül, hogy a hol a magánjótékonyosság, illetve a jótékony társadalom egymaga nem képes a szükséges anyagi erőket felteremteni és a hol az előleges intézkedések daczára sem jelentéktelen vagy épen feltűnően nagy a baj (pl. a tömegnyomor eseteiben): *külön* e célra beszédett *szegényügyi- vagy betegápolási pótadók* útján kell *közalapról* gondoskodni, az államnak kell *inségmunkát* adni, az államnak kell a *saját bevételei terhére* segélyzőleg közbe lépni stb.

A szegényügyi mai állása.

2. Az egy Angliát kivéve, a hol a szegénysegélyezést az

állam tekinti kötelességének, a többi államokban a szegénysegélyezés *nagyobb részben a jótékony társadalomra van bízva.*

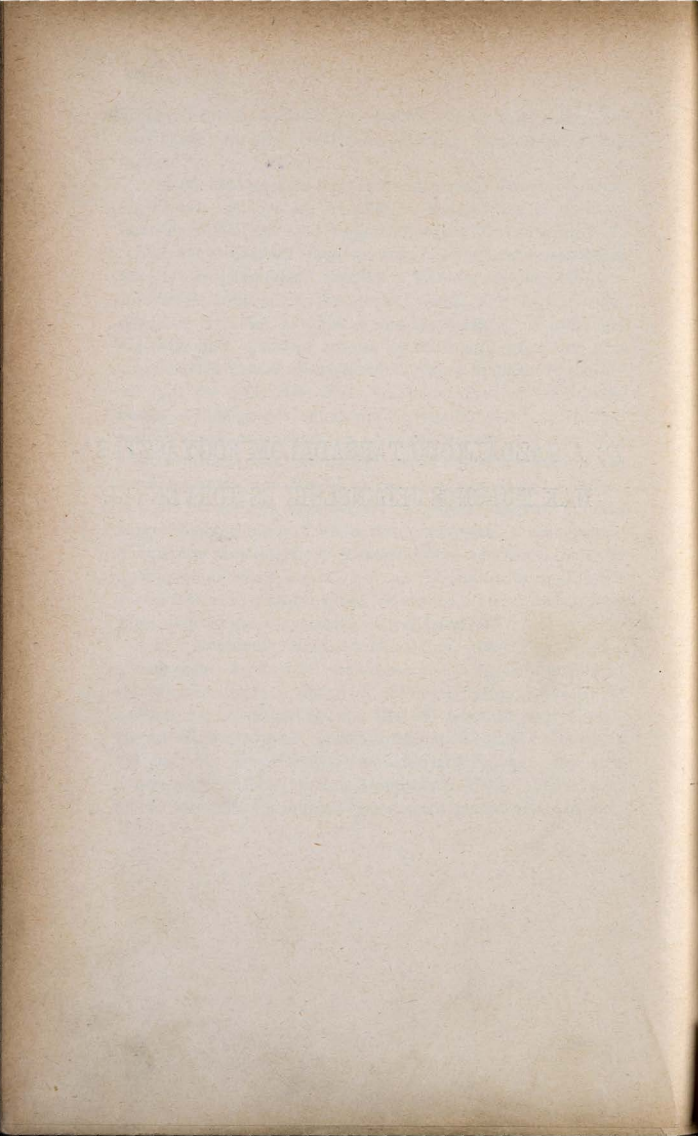
Jótékony
társadalom.

Azon *alkotásokat*, melyeket a gazdasági élet a szegények segélyezése, támogatása és ellátása tekintetében a jótékony társadalomnak köszönhet, *négy* főcsoportba lehet sorozni. 1. Az érzék- vagy elmebeli *fogyatkozással sújtott szerencsétlenek képzését és istápolását*, továbbá a *felbemaradt műveltség kiegészítését* czélozzák a siketnémák, vakok, hülyék és gyengeelméjűek intézetei, továbbá a munkás-kaszinók és otthonok, népakadémiák, a szabad lyceum és university extension; 2. *a munkára képtelen és elhagyatott szegények ápolását és ellátását* végzik a bölcsődék, árva- és lelenczházak, gyermekmenhelyek, a tüdőbetegek sanatoriuma, a poliklinikák, kórházak, szegényházak és ápodák; 3. *A munkaképesek, de szegénysorsúak helyzetének enyhítésére* vannak a népkonyhák, a levesosztó intézetek, a melegedő szobák, szükséglakások, a hajléktalanok menhelyei, a szemérmes szegények számára munkát közvetítő intézetek, a foglalkoztató műhelyek, a dologházak, a munkásgyarmatok stb. 4. *A szegénysorsú gyermekek felnevelését és gondozását segítik elő:* az internatusok, a szünidei gyermektelepek, a szegény tanulók szabad asztalai, az esti jour fixek, ösztöndíjak, a gyermekek felruházása, stb.

3. A kombinált (állam és társadalmi, községi és magánjótékonyági) *segélyezési rendszerek* között figyelemreméltó és sokszor említettik az *elberfeldi* (Elberfeld német városról elnevezve, hol véle bevált kísérlet tétetett). Lényege, hogy a segélyezést szegény-gyámok, *önzetlen, humanus egyének* végzik, *a hatóság pedig csak ellenőrzi* e munkásságot. Egy-egy gyám csak három-négy szegényt gondoz. Alamizsnára kisebb, inkább arra helyez súlyt, hogy a munkaképes szegény munkához jusson.

Elberfeldi
segélyezési
rendszer.

D) A GAZDÁLKODÓ TÁRSADALOM FOGYASZTÁSÁ-
NAK KÜLÖNÖS JELENSÉGEI ÉS TÖRVÉNYEI.

1. A biztosításról.

A gazdasági jószágok ki vannak téve az elpusztulás esélyének. A megsemmisülésnek sem az időpontja, sem a mértéke előre nem látható, ép azért a kár meglepetést, lehangolt-ságot, kétségbeesést, sőt végzetes fordulatot okozhat a gazdaságban. Minthogy a gazdasági károk esetei, bár nem bizonyosak, de valószínűek: a gazdasági élet módokat keresett a bekövetkezett károk hatásának enyhítésére. Meg is találta a biztosítás intézményének meghonosításával.

A biztosítás a biztosítottak kölcsönösségén alapuló gondoskodás oly alapról, melyből a váratlanul bekövetkezett kár pótolható. A kölcsönösség nyilvánvaló, ha ezt az alap megteremtése érdekében összeállott biztosítottak kimondják; leplezett, ha az egyesülést vállalat organizálja nyereszkesedési célból és kikényszerített, midőn azt a felsőbb hatalom teszi kötelezővé. Az alap elégséges, ha a tett valószínűségi számítások alapján a biztosítottakat terhelő hozzájárulások (a biztosítási díjak) azon esetekre, melyekben a kár bekövetkezik, de tényleg nem mindegyikében következik be, megfelelőleg elosztva állapították meg. A gondoskodás csak a tényleg felmerült kárnak pótlását, de nem az ezt meghaladó nyereségnek biztosítását célozza.

A biztosításnak kivételes neme az önbiztosítás. Az állam, nagy uradalmak stb., nem nyúlnak a kölcsönösség után, mert a biztosítandó értékeik után fizetendő díjakból egymaguk is teremthetnek oly alapot, a melyből a valószínű károk pótolhatók.

Biztosítani szokás az emberi életet a halálesetére elmaradó haszonnak pótlására, az anyagi jószágok értékét tűzvész, jégverés, szállítások tartama alatt érhető kár esetére, állatok

értékét elhullásuk esetére és végül balesetre *az emberi test ép-ségében felmerülhető veszteséget*. A biztosításnak fontosabb ágai ehhez képest: a *tűz-, jég-, szállítmányozási, állat-kár-, baleset- és életbiztosítás*. Az előbbi öt ág együttesen *elemi károk* esetére való biztosításnak nevezetik.

A biztosításnak egyéb ágai: a járadék- hozomány- és népbiztosítás, továbbá az üveg- és tükör-biztosítás, a katonai szolgálat és munkanélküliség esetére szóló biztosítás. Újabban, Anglia példája nyomán, a hitelügyletekből származó károsodások esetére szóló hitelbiztosítás bevezetésére több államban történnek lépések. Új ága a biztosításnak a mezőgazdasági jelzálog-életbiztosítás, melynek célja a jelzálogkölesönt életbiztosítással fedezni olykép, hogy a biztosított elhalálózásakor még fennálló kölesönt a biztosított tőke fedezze és a kölesön után fizetendő amutásokat a jelzálog-életbiztosító bank fizesse.

Viszont-
biztosítás.

A biztosítók az általuk elvállalt kockázatot, a díjak egyrészének átengedése mellett, külön e célra alapított intézetekkel, *a viszontbiztosítókkal*, osztják meg. *A viszontbiztosítás célja a kockázat egy részének más vállalatokra áthárítása a végből, hogy az üzlet minél biztosabb alapokon nyugodjék.*

Technikája.

A biztosítás, mint üzletnek, következők a *műveletei*: a biztosítási ajánlatok megszerzése, a kötvények kiállítása és a díj felszámítása, a biztosításnak a viszontbiztosítóknál fedezése, a díjak és különböző tartalékok kezelése, s végül a károk felbecslése és a kárösszegek kiutalása.

Biztosítási
díj.

A biztosítási díj azon összeg, melyet az egyes hozzájárulás címén fizet azon alaphoz, a melyből a valószínű kár, veszély esetén a kárösszeg, folyósítatik.

A nyílt kölesönösségen alapuló biztosító intézetek a valószínűnek tartott kárösszeg és az előreláthatólag felmerülő kezelési, szerzési és egyéb költségek mértékében szedik be a díjakat, a melyeket aztán ugyancsak a tagok, ha az alap elégtelennek bizonyúlna, — mert a tényleges károk főösszege nagyobb volt, — még *pótbefizetésekkel* egészítenek ki. A leplezett kölesönösségen alapuló biztosító vállalatok *megállapított* díjakat szednek biztosított feleiktől és ezt a saját kockázataukra teszik, azaz a felet pótfizetés nem terheli és ha az összes díjbevétel nem fedezné a kárösszeget, *a veszteség, ha pedig meghaladná, a nyereség, egészben a vállalatot terheli, azaz illeti meg.*

A bizonyos időtartam alatt, pld. egy év alatt befizetett, a költségek levonása után mutatkozó tiszta díjbevétel, a számadási időszak alatt felmerült károk kiegyenlítésére szolgál. Tekintettel már most arra, hogy a díjak gyakran több évre előre is fizettetnek, az előre fizetett díjakat tartalékba szokás gyűjteni és ilyenül kezelni azon kockázat viselésére, melyet az intézet a számadási évet követő időben visel. Tekintettel továbbá arra, hogy a bekövetkezett károk nem rendeztethetnek minden esetben azon év folyamán, a melyre a számadás vonatkozik, a ki nem egyenlített károk fedezetéről kártartalék állításával szokás gondoskodni.

Díjtartalék.

Kártartalék.

A díj- és kártartaléktól megkülönböztetendő a nyereségtartalék, mely a kedvező eredményvel zárult évek nyereségeiből rendkívüli veszteségek fedezetére gyűjtetik, hogy legyen alap, a melyből a károk kiegyenlíthetők legyenek még akkor is, ha a rendes évi díjbevétel elégtelen volna.

Nyeresegtartalék.

A biztosítás általánosodása, a biztosítottak érdekeinek megóvása és főképp azon körülmény, hogy a biztosítás üzletággá lett, melylyel immár nagyszámú magánvállalat foglalkozik: szükségessé tették, hogy a biztosító intézetek alakulására és működésére az államhatalom is kiterjessze figyelmét. Az állam biztosítékokat kíván ma egyfelől az intézetektől már alakulásuk pillanatában, másfelől felügyeletet gyakorol a működésük tartama alatt. A magánvállalatok engedélyezése és felügyelete tekintetében három eltérő felfogás nyilatkozik meg a gyakorlatban, melyeket röviden angol, svájci és amerikaiak nevezhetünk el. Az angol felfogás nem nehezíti a kezdeményt, de tökéletes nyilvánosságot követel a biztosítás alapjainak kezelése, a számadás tekintetében. A svájci felfogás az előzetes biztosítékokra helyezi a súlyt s csak oly alakulást enged meg, mely megfelel az előírt feltételeknek; ezenfelül azonban az ellenőrzést sem tartja mellőzhetőnek. Az amerikai valóságos engedélytől teszi függővé a biztosítási ügyletek folytatását és külön állami biztosítási hivatal útján tartja ellenőrizendőnek a biztosító vállalatok működését.

Az állam és a biztosítás.

Állami biztosítási hivatal.

2. A válságokról.

Fogalma.

A válság a gazdasági élet rendes folyamatának (a termelés és fogyasztás összhangjának) megzavarásából előálló, időről-időre visszatérő beteges állapot, mely megrendíti a közgazdaság organismusának egészségét, értékeket pusztít és felépülést kíván.

Okai.

A válság távolabb fekvő okai az emberi természet fogyatékságaiban: az alapos számítás, a körültekintés hiányában, a tájékozatlanságban, a tévedésekben, a nagy várakozásokban, a nyereszkesedési vágyban, a túlzásokban keresendőek, amelyek a konjunkturák kedvezőtlen alakulásával, politikai zavarok közepette, háború, rossz termés, a pénz elértéktelenedése folytán, a mikor a termelés és fogyasztás összhangja megzavartatik, — ezek ugyanis a válság közelebb fekvő okai, — erősen megbosszulják magukat, miután meglepetéseket, megokolatlan bizalmatlanságot, valóságos ijedelmet, balsikert, veszteségeket okoznak.

Szintere és terjedelme.

A válság szintere és terjedelme nagyon különböző. Egyszer a termelésnek csak egy ágazatát vagy épen csak egyik foglalkozást érinti, máskor az egész közgazdaságra kiterjed, egy harmadik esetben a forgalomban és legfőképp a hitel-forgalomban tör ki, stb. Beigazolt tény, hogy a válságot, bármily részleges legyen, megérzi, a közgazdaság organikus voltánál fogva, az egész élet, a termelés, a forgalom a jövedelemeloszlás és fogyasztás tekintetében egyaránt; hogy továbbá a válságnak inkább ki van téve azon közgazdaság, melyben nagyobb arányú a termelés, a forgalom, nagyobb a tőkegazdagság, vállalkozási szellem s hogy végül minél nagyobb, korszakról-korszakra, a benső kapcsolat a világgazdaság tagjai, a közgazdaságok között, annál nagyobb a válság hatása, illetve a terjedelme is.

Tartama.

A válság tartama sem egyforma. Egyszer viszonylag rövidebb a lefolyása, máskor hosszabb. A lefolyásában három mozzanatot lehet megkülönböztetni: az előzményeket, a fejlődést a válság felé és a válság kitörését, melyet a felépülés követ.

A válságok *tüneteik és lefolyásukban* hasonlítanak egymáshoz s ha a gazdasági élet mégis termelési-, kereskedelmi-, tőzsdei-, pénzforgalmi-, hitelforgalmi- stb. válságokat különböztet meg, ez onnét van, hogy a válságok *kiindulása* egyszer a termelésre, máskor a hitelforgalomra, a tőzsdére, mint az értékek piaczára stb. vezetendő vissza.

A *hitelforgalmi válságot megelőző tünetek* például rendszerint a következők: A gyümölcsözést kereső tőkék felgyülemlelenek a bankokban. A kamatláb leszáll, a tőkekinálat nagy. A vállalkozási szellem feléled s a befektetések iránt mutatkozó hajlandóság megnövekszik. Ipari, kereskedelmi, forgalmi vállalatok keletkeznek. A fejlődés váratlanul kedvező fellendülés korszakának küszöbére ér. A vállalatok alapítása iránt mutatkozó érdeklődés felkarolja a piacra hozott értékpapirokat, ezek árfolyamai emelkednek. Megindul a tőzsdejáték. Elfogja a szenvedély a társadalom minden rétegét. Mindenki nyerni akar. A nyereségek, melyekre könnyen szert lehet tenni, kihatnak a fogyasztásra. A szerencsés spekulánsok újra butorozkodnak, szebben ruházkodnak, jobban élnek, szóval költekeznek. A keresett árucikkek ára emelkedik. A kereskedők is kiterjesztik a fogyasztásukat, az iparosok a termelésüket. A munkáskéznek forgalmi értéke emelkedik, a munkabér a nyomában. A munkások is többet fogyasztanak. Munkaadó és munkás egyaránt érzi a jólétet, melyet a fejlődés hozott. A fejlődés kedvező menetébe vetett hit, a bizalom növeli a hitelt. A hitel kiterjeszti a termelést, fokozza a forgalmat.

A *válság felé fejlődés tünete*i a következők: Elérkezik az az időpont, midőn a józanabb megfontolás kutatni kezdi, vajjon tényleg megéri-e az érték, mely a kézben van, azt, a mibe került? A rossz termésű év, valamely politikai esemény, meglepetésszerűen előállott gazdasági fordulat, sokszor nem is igen jelentős ok, siettetik ezen időpont elérkeztét. Bizalmatlanság váltja fel a bizalmat, többen lesznek, a kik kínálják értékeiket, mint a vevők, az árfolyamok esnek, minden nap újabb veszteséget hoz, általános ijedelem támad, a felhalmozott árúkészletek nem találhatnak vevőre, azaz — a mint ezt a válság fogalomhatározatában is jeleztük — a termelés és fogyasztás összhangja egyszerre megszűnik, a fogyasztás nem tart lépést a termelés arányá-

val, a vevők fizetőképessége alább száll és kiderül, hogy túltermelés van. A hitel persze megszorul, a kereskedők, iparosok, vállalatok beszüntetik fizetéseiket, s a lánczolatnál fogva, melybe a hitel a gazdasági alanyokat fűzte, mind több a bukás. A válság ezzel *kitört* és pusztítja az értékeket. Sokan egész vagyónukat veszítik.

A válság a fogyasztás különös jelensége, mert értékeket emésztő betegség, s mert a fogyasztási képesség tényezőit érintő alakulatok, események eredménye.

A válság a közgazdasági tudományban többet jelent (magát a betegséget jelenti), mint az orvosi tudományban használt elnevezés: a krízis.

A válság nem egy a pangással; akutabb betegség.

Megelőzése.

A válság okaival és megelőzésének módzataival sokat foglalkozott a tudomány s arra az eredményre jut kutatásában, hogy azok *bekövetkezése* egyes esetekben egyáltalán *nem előzhető meg*. Meg lehet előzni a krízist, mely a papirvaluta jegyeinek értéktelenedéséből vagy a bankjegyek forgalmának túlságos megsaporításából állhat elő, — rendezett valuta és helyes bankfedezeti rendszer mellett; de számos esetben ép oly kevésbé kerülhető el, mint a hogy az emberi gyarlóságoktól nem lehet teljesen mentesedni. A nyereségvágy, a merész várakozás, a túlerős vállalkozási szellem, a higgadtságot nélkülöző számítás, határt nem ismerő bizalom, mennyi sérülést, botlást és értékmegsemmisítést okoztak már, — ámde azért nem köznapos gyarlóságok-e?

A régebbi válságok közül a jelentősebbek: az 1637-ki, mely Hollandiában a tulipánhagymában meghonosodott fűzerkedés következménye volt. Négy éven át folyt a megfoghatatlan vásárlási láz e cikkben. A «semper augustus» tulipánfaj egyetlen gumójáért 4000 hollandi forintot adtak. Az 1719-ki, mely Franciaországban a Law-féle bankszédelgés következtében tört ki. Majdnem azonegy időben ezzel a South-Sea-Company részvényeivel űzött tőzsdejáték válsága. Az 1763, 1783, 1793, 1810, 1825-ben ismétlődött válságok Angliában.

Az újabbak közül: az 1847-ki Angliában, az 1857-ki Amerikában, az 1866-ki, az 1873-ki, a Bontoux-féle 1882-ben, a Baring-féle 1890-ben stb.

3. A népességről és a népesedésről.

A közgazdaság egész életfolyamatának igen fontos tényező-jét teszi a *népesség*, — vagyis azon emberek összessége, a kik az ország területén élnek, laknak, — miután a népesség végzi a termelés munkáját, a népesség szakadatlan érintkezése teszi a személyforgalmat, a népesség szükségleteinek kielégítése érdekében keletkezik és bonyolódik le az árúforgalom, a népesség a termékek fogyasztója stb.

A népesség fogalma.

Valamely ország népességére irányzott figyelmünket két irányban kötik le a jelenségek. Érdekes a népesség tényleges állapota, azaz az összeállítás, számarány és viszony, melyet a népesség bizonyos időpontban a fejszámra nézve és a foglalkozási ágak, a munkaképesség, a nemek, a műveltség és főképen a lakott terület és a területen való eloszlás szempontjából mutat; de érdekes a népesedés, azaz az a hullámozás és változás is, mely időről-időre tett megfigyelések tanúsága szerint a népesség állapotában a szám, bizonyos foglalkozáshoz, a két nemhez tartozás, a terület méreteihez való viszony, a területen való elhelyezkedés stb. tekintetében végbemegy.

Tényleges állapot.

Népesedés.

A népesség tényleges állapotát tekintve, különbségeket tesz az élet, mezőgazdasági, iparos, városi, vidéki, gyér, sűrű és túltömött, férfi és női nemhez tartozó, munkaképes és munkára képtelen népesség között. Gyérnek nevezi a népességet, ha az ország területén kevesebb ember él és lakik, mint a mennyi a természet áldásaira támaszkodva munkája és tőkéje után megélni tudna; sűrűnek akkor, ha a területen élők még elegendő módot találnak a megélhetésre, de azt már csak nagyobb erőmegfeszítésük árán képesek biztosítani; s végül túltömöttnek tekinti a népességet, ha a rendelkezésre álló munkakerő a természet kiaknázása körül megfelelő alkalmazást már nem talál, azaz megélhetését a területen biztosítani nem képes.

A népesség elnevezése.

A népesedés szempontjából pedig különbségeket szokás tenni: a népesség szaporodásának, apadásának s főképen halandóságának, a területen eloszlásának tünetei között.

1. A népesség szaporodását illetőleg, általánosságban, a következő jelenségekre utalhatunk. a) A népesség rendszerint

A népesség szaporodása.

nem szaporodik; a szaporodás kedvező körülmények hatása.

b) A népesség szaporodására igen sok (természeti, gazdasági, társadalmi, politikai, faji) tényezőnek van befolyása. c) A népesség szaporodása csak feltételesen, azaz akkor kedvező jelenség, ha arányban van a lakott területen kinálkozó megélhetési alkalmakkal. d) A népesség szaporodása fordított arányban áll az életigényekkel. e) A népesség szaporodása alacsonyabb műveltségi fokon kisebb volt. A tudatlan és kisigényű néposztályban nagyobb, mint a műveltebben.

Népesség és terület.

2. A terület természeti viszonyainak (éghajlat, a természeti erők és anyagok gazdagsága stb.) befolyása a népesség szaporodására nyilvánvaló. A kedvező fekvés, éghajlat, az erők és anyagok bősége megadják a megélhetés előfeltételeit, a megélhetés könnyüése kedvez az önállóságnak, házasságkötésnek és családalapításnak, tényezője a népesség szaporodásának, sűrűsödésének és viszont, a kedvezőtlen viszonyok nehezítvén a megélhetést, akadályozólag hatnak a népesség szaporodására.

Népesség és gazdasági fejlődés.

3. A népesség sűrűsége bizonyos fokig igen előnyös a gazdasági fejlődésre és a jólétre, sőt annak feltételét is képezi, miután a munkamegosztás belévittele a termelésbe, az intenzív termelési formára áttérés, nagyban való termelés, a természet áldásainak kiaknázása csak megfelelő munkaerőt és biztos vevőket szolgáltató népesség mellett lehetséges.

Népesség és jólét.

4. A népesség sűrűsége csak bizonyos fokig előnyös a gazdasági jólétre, azontúl egyenes veszedelme is lehet annak, illetve visszahathat a gazdasági fejlődésre, miután azon esetben, ha nincs meg a mód a népesedési többlet megélhetésére, a kereset az egyesekre nézve bizonytalanabbá és a kereseti alkalom ritkábbá lesz: a jólét foka alászáll.

Annak, hogy a népesedési többlet nem talál megélhetésre módot, lehet oka az, hogy a területhez viszonyítva túltömött a népesség; lehet az, hogy a népesség nem halad, elmarad a műveltségben, s végül az, hogy nem eléggé szorgalmas a természeti erők kedvezésének kiaknázásában.

A népesség és a jólét foka kölcsönhatással vannak egymásra, miután a népesség a jóléttel szaporodik egyfelől, s miután másfelől a népesség szaporodásával a jólét alábbszáll,

mihelyt a sűrűsödéssel nem szaporodnak egyenlő mértékben a kereseti alkalmak is.

5. Ezt a kölcsönhatást meg lehet állapítani a jelenségek-
ből a népesség és művelődés között is. A művelődéssel ugyanis emelkedik a népességnek termelőképessége, a termelőképességgel a megélhetés, a megélhetéssel *javul a házasságkötések és születések száma*; tehát a művelődés kedvez a népesség szaporodásának. Másfelől azonban *a népesség szaporodása visszahat* a népesség előrelátására, a jövőre való gondoskodására, önmérsékletére, *csökkenik a házassági hajlam, a kötött házasságok termékenysége*, miután a művelődéssel emelkednek az életigények is és nagyobb gondot okoz a gyermekeknek a jobb életmódban való felnevelése.

Népesség és
művelődés.

6. A népességet apasztják: a kivándorlás és a születések arányát meghaladó halandóság.

A *halandóság* — rendkívüli körülményektől (pld. éhség vagy fekete halál) eltekintve, melyek mérveit kivételesen emelik, — viszonylag *csökkent a multtal szemben*, mert a közegészségügy ápolása mind kiválóbb gondját képezi az államhatalomnak és a községeknek, a fertőző betegségekkel szemben nagyobb az óvatosság, fokozódik az érzék a tisztaság iránt stb.

A népesség
apadása.

A *kivándorlás* az egyik államból (legtöbbnyire a szülőföldről) a másik állam területére való, — jobbadán az anyagi helyzet javítását czélzó *elköltözés*, mely a népesség abszolút számát apasztja. A kivándorlásnak régebben vallásügyi vagy politikai háttere volt, ma úgyszólván kizárólag gazdasági természetű okok: a kedvezőtlenül alakult megélhetési viszonyok, természeti csapások, melyek következményei előre láthatók, bírják kivándorlásra az egyéneket az oly országokba, a melyekben a megszokott életmódot, bár talán csak megfeszített erővel, de tudják biztosítani. A kivándorlás gyér népesség mellett — a legtöbb esetben — kedvezőtlen, túltömöttnél kívánatos, sűrű népességnél kedvező jelenség, mert a kivándorlással a visszamaradottak megélhetési viszonyai javulnak.

Kivándorlás.

7. A népesség területi eloszlása tekintetéből a legérdekesebb jelenség *a nagy városok vonzóereje* a vidéki lakosságra, mely a nagyobb központokban több kereseti alkalmat vél találni,

A népesség
eloszlása.

nagyrabecsüli a szórakozást, melyet a nagyvárosi élet nyújt, tehát bizonyos előszeretettel özönlik a nagyobb városokba.

Népesedési politika.

8. *Népesedési politika alatt azon feladatokat értjük, melyek előtt az állam a népesedés folyamatának irányítása tekintetében áll, illetve azon elvek foglatatát, melyek szerint e feladatok megoldását végzi.*

Feladatok.

Lehetetlen ily feladatokat — általánosságban — tagadni, ha a népesség számarányának és annak, minő irányban halad a népesedés, gazdasági, culturalis és politikai jelentőségét ismerjük. A gyér vagy éppen gyérülő népesség nem képes a természet áldásait kiaknázni, erőteljes termelést végezni; a gyér népesség nem képvisel számba vehető fogyasztást, nem állíthat hatalmas haderőt és kérdéses, fejthet-e ki igazi kulturát. A túlnépesedés pedig, vagyis az a folyamat, midőn a népesedési többletként jelentkező új munkaerő csak viszonylag kedvezőtlenebb megélhetést tud magának biztosítani: a jövő szempontjából aggályos, miután a gazdasági jólét alábbszáll, mind több lesz a szegény, az állam politikai súlya csökken és a kulturában is visszafejlődés áll be stb.

Eszközei.

A népesedési feladatok megoldása körül nagyon változatos eszközöket használt különböző időszakokban és más és más államban a politika. *A népesség szaporodásának előmozdítására például kényszerrel alkalmazott a házasságkötéseknél, a családalapítási hajlam élesztése szempontjából adót vetett az agglégényekre, a gyermekek iránti szeretet érdekében előnyöket biztosított oly családoknak, melyek sok gyermekkel voltak megáldva stb. ; újabban kedvezményezi a betelepedést és tiltja a kivándorlást, nagy súlyt helyez a közegészségügyi igazgatásra, hogy csökkentse általában, de főképen a gyermekhalandóságot stb. A túlnépesedés veszélyei ellen való védekezésből: gyarmatosít, nehezíti a házasságkötést, oly intézményeket honosít meg vagy tart fenn, melyek a családi vagyon elosztását előmozdítják, leszállítja a szegények segélyezésének mértékét stb.*

9. A népesedési politika feladatainak és elveinek tisztázásában nagy támogatására volt a gyakorlatnak a tudomány azáltal, hogy *a népesedésnek, ennek a népességben végbemenő hullámnásznak, okait és törvényeit kutatta és felállította s ezzel közvetve az állami beavatkozásnak irányt jelölt.*

A népesedés törvényei.

Malthus előtt a nagy népeiséget *előnyösnek* találta, a *népesség szaporodását előmozdító politikát helyeselte*, a tudomány s csak a XVIII. században találkoztak írók, a kik a *túl-népesedés veszélyeire* figyelmessé lévén, a járványt, a betegségeket, a háborút *szükségesnek* mondták az emberfölség elpusztítására.

Malthus könyvének első kiadása 1798-ban jelent meg, a mikor Angliában *nagy volt a szegénység* és annak okaival sokat foglalkoztak. Malthus véleményt mondott a szegénység kérdésében és *visszavezette azt a népesedés törvényére*. Malthus szerint *az emberi nem szaporodási képessége* — a természet törvényének erejénél fogva -- *nagyobb, mint azon létfentartási eszközök szaporodása, melyek a megélhetést biztosítják*. A népesség szaporodása, ha valamely hatalmas akadály nem állja útját, *mértani haladvány* (tehát 2, 4, 8, 16, 32 stb.) a létfentartási eszközöké csak *számtani arányban* (tehát mint 2, 4, 6, 8, 10, 12 stb.) megy végbe. A természet nagy vendégségénél tehát *nem mindenkinek jut teríték*, azaz *az emberiség egyrésze szükségkép nyomorral küzd*, miután a népesség szaporodása, a létfentartási eszközök szaporodásával nincsen egyensúlyban.

Malthus
törvénye.

A túlnépesedés bekövetkezik, ha háborúk, járványok és betegségek nem pusztítják el a fölös embereket s ha (ezt már könyvének második kiadásában teszi hozzá) *az emberiség önmegtartóztatással, azaz előrelátással, mérséklettel, a házasulástól való tartózkodással, a családalapítás elhalasztásával addig, míg azt az anyagi helyzet meg nem engedi — nem veszi elejét a bajnak*.

Malthus törvénye azért volt hatással a népesedési politika irányára, mert reá mutatott arra, hogy *a népesedési politika intézkedései alig változtathatják meg a fejlődés irányát*, miután a népesedés természeti törvényen nyugszik; továbbá az által, hogy figyelmeztetett, miszerint a nagy népesség *egymagában véve* nem kedvező jelenség.

Malthus tanítása napjainkig sok vitának, támadásnak és kiegészítésnek volt tárgya s *azon közgazdasági törvényeket*, melyeket az irodalom Malthus óta formulázott és melyek a népesedést s annak egyes jelenségeit okaikra igyekeznek vissza-

vezetni, kétségtelenül azonképen figyelemben részesítik a politikusok, mint a Malthuseit.

Ilyen a tudományban formulázott szabályosságok például a következők: A jólét emelkedése a népesség szaporodására vezet, másrészt a vagyonossággal csökken a házasságok termékenysége. A műveltség haladásával azért csökken a szaporodási képesség, mert az idegerő nagyon igénybe van véve. Minden egyén emelkedni akar a társadalomban (társadalmi kapillaritás), a sok gyermek lehet áldás, de nehezíti az emelkedést.

BETŰSOROS FOGALOMJEGYZÉK.

(A számjegyek a könyv lapszámát jelölik.)

A

Activ üzletágak 204.
Adókedvezmény 76.
Adórestituczió 130.
Agió 195.
Ágiság 26.
Agiotage 126.
Agrárcommunismus 10.
Agrársocialismus 33,
249.
Agrárvám 48. ✓
Agrárpolitika 4.
Alapítási üzletág 213.
Alamizsna 266.
Aléplítmény 146.
Allmend 12.
Annuitás 37.
Antistreibek-egylet 244.
Al pari árfolyam 234.
Állagörökösödés 29.
Államjegy 193.
Árverési csarnok 128.
Áruuzsora 246.
Átrakodási díjszabás
161.

B

Baleset-biztosítás 259,
272.
Bank 203.
Bankár 200.
Bankfedezet 218.
Bankfundatio 218.
Bankjegy 215.
— forgalom 215.
— kibocsátás 208.
Bankmonopol 216.
Bankrendszer 216.
Bankszabadság 216.
Banküzletágak 205.
Behozatali vám 110.
Betéti üzlet 203.
Betegségélyzőpénztár
259.

Békeltségbizottság 260.
Bérletben kezelés 20.
Birtoklási szabadság 5.
Birtokminimum 24.
Birtokrendezés 6, 22.
Biztosítás 263, 271.
Biztosító hivatal 273.
Boycott 260.
Börze 118.
Brassage 180.

C

Cheque 223.
Chequeszámla 207.
Cheptel 38.
Clearing 226.
Clearinghouse 226.
Consulatusok 135.
Contingens 219, 222.
Couránspénz 177.
Családi birtok 7.
Csatorna 164.
Csatornázás 163.
Csőpostá 171.
Csökkenő termékeny-

D

Darabbér 58.
Deport 125.
Dézsmá 8.
Devisa 231.
Díjszabás 151.
Díjszabási jog 151.
Díjszabási politika 151.
Díjszabási rendszer
153, 157.
Díjtételtáblázat 159.
Díjtartalék 273.
Díjügyletek 122.
Disagio 195.
Disconto 210.
Discontoláb 211.

Discontopolitika 211.
Dock 140.
Dologház 268.

E

Egyéni birtok 7.
Elaprózási szabadság
23.
Elberfeldi rendszer 268. —
Életbiztosítás 272.
Érdekképviselő 49.
Érme 173.
Érmeverés 173.
Érmerendszer 174.
Érmeláb 175.
Érmesúly 175.
Érmeegység 176.
Erme és külalék 177.
Erme-unio 187.
Értékpénz 177.
Értékpapírüzletág 213.
Értékvámok 111.
Extensiv termelés 44,
71, 92.

F

Falusi kezelés 20.
Feles bérlet 20.
Faluközösség 12.
Fizetési mérleg 96.
Foglalkoztató-műhely
268.
Folyamhajózás 162.
Folyószámla 207.
Föld 4.
Földbirtok 4.
Földbirtok viszonyok 4.
— rendszer 4.
— politika 4.
Földhesség 9, 33, 240.
Földhitel 34.
Földhitelintézet 37, 48.
Földközösség 6, 11.
Földművesbank 37.

Földtulajdon 5.
Földuzsora 245.
Főérmedarab 178.
Fusio 264.

G

Gabnacсарnok 127.
Gabonaelővétel 40.
Gazdacongressus 50.
Gazdasági akadémia 49.
Gilde 86, 87.
Giro 201, 207.
Giroforgalom 227.
Girokényszer 228.
Giroszámla 207.
Giro- és pénztáregylet 229.
Gresham törvénye 185.
Gold point 233.
Gyarmatosítás 131.
Gyáripar 66, 69.
Gyári munkás 57.

H

Hajózás 162.
Háromforgású művelés 17.
Harezi vám 110.
Haszonbérlet 20.
Határidő ügyletek 122.
Hatósági engedély 62.
Házi ipar 69.
Házközösség 11.
Helyi díjszabás 160.
Hitbizomány 27.
Hitelközvetítés 200.
Hitelszövetkezetek 38.
Hitelbiztosítás 272.
Holtkéz 27.
Homestead 248.
Hübériség 7.

I

Időbér 58.
Intensív termelés 44.
Intézmény 231.
Ipar 51.
Iparfejlesztés 75.
Iparfelügyelő 78, 258.
Iparmuzeum 76.
Iparpolitika 74.
Ipari socialismus 253.
Iparszabadság 63.
Ipari szövetkezetek 68.

Ipartestület 64.
Irtó művelési mód 16.

J

Járadékbirtok 9, 31.
Jelzálogbank 37.
Jelzáloghitel 37.
— intézetek 37.
Jelzálog üzemtág 212.
Jótekonyság 262, 266.
Jutalom 59.

K

Kamatvétel szabadság 247.
Kathedra socialismus 256.
Kalmárczéh 87.
Kárbiztosítás 272. ✓
Kártartalék 273. ✓
Kereskedés nemes fémekkel 206.
Kereskedés 79.

Kereskedelem 79.
Kereskedelmi alkalmazott 85.
— bíróság 114.
— érme 178.
— kamarák 135.
— mérleg 96.
— muzeumok 137.
— politika 95.
— rendszer 95.
— szerződés 132.
— törvényhozás 113.
— vállalat 91.

Kettős valuta 184, 186.
Kéregetés 266.
Kézmű-ipar 69.
Kézművesség jövője 67.
— válsága 66.
Kiállítás 47, 78. ✓
Kikészítési forgalom 112.

Kikötő 165.
Kisbirtok 43.
Kiváltság 88.
Kiviteli jutalmak 129.
— vám 110.
Kivételes díjszabás 159.
Krisis 276.
Koldulás 266.
Közös legelő 13.
Közvetlen közelből kezelés 21.
Köteles rész 23.

Közműhelytelepek 68.

Közraktár 138.
Közlekedés 141.
Közmunka 143.
Közsegély 266.
Kötélék 160.
Kötélteki díjszabás 160.
Küldvény 231. ✓
Különbözeti ügyletek 123.
— vám 110.

L

Leszámitolás 209. ✓
Leszámitoló egyletek 226.
— irodák 124.
Letéti üzemtág 201.
Létféleminimum 25.
Lock-out 244.
Lombard üzemtág 211.
— záloglevél 212.

M

Mesterlegény 56. ✓
Méterrendszer 104.
Mezőgazdaság 1.
Mezőgazdasági cselédek 241.
— hitel 34.
— ipar 42.
— tanács 50.
Mintavédelem 76.
Mir 12.
Mozgó posta 170.
Munkaközvetítés 251, 262.
Munkaminimum 25.
Munkanyújtás 262.
Munka-hivatal 260.
Munkanélküliség 261.
Munkáraszoktatás 261.
Munkásbiztosítás 251, 257.
Munkáshiány 33.
Munkásosztályok 59.
Munkásvédelem 32, 251, 257.
Munkásszervezetek 260.
Munkáskamara 260.
Munkás-otthon 268.
Munkás-könyvtár 268.
Munkás-kasino 268.

N

Népesség 277.
Népesedés 277.
Népesedési politika 280.
Népkonyha 268.
Normál munkanap 258.
Norfolki rendszer 18.
Nyereségtartalék 273.
Nyilvántartás 36.

O

Önbiztosítás 271.
Önkezelés 20.
Önsegély 45, 73, 93.
Örökbehagyási szabadság 26.
Örökbérlet 21.
Örökbirtok 27.
Öröklegelő 17.
Országos pénz 177.
Ósi birtok 27.
Ósiség 27.
Óstermelés 1.
Óstermelők 2.
Ósztöndíjak 100.

P

Pangás 276.
Parasztocializmus 33.
Parezellaminimum 25.
Papírpénz 194.
Papírvaluta 195.
Passiv üzletágak 204.
Patriarchalizmus 257.
Peage 147.
Penny porto 169.
Példánygazdaság 47.
Pénzverési regale 179, 180.
Pénzhelyettesítő 193.
Pénzváltás 206.
Pénzuzsora 245.
Posta 166.
— egylet 170.
— regale 168.
Prohibitio 105.
Protektionistikus rendszer 97.

R

Rabszolga 30, 56.
Raktárra dolgozó iparos 55.

Reexpedicio 140, 161.
Refactia 161.
Report 125.
Ring 264.

S

Sántító valuta 187.
Segélypénztár 48.
Seigneurage 180.
Silos 140.
Skalatariffrendszer 159.
Socialdemokraczia 255.
Socialis kérdés 58, 252.
Socializmus 249.
Specifikus vámok 111.
Streik 254.
Sulyok, mértékek 103.
Syndicatus 260, 264.
Szabadkereskedelmi rendszer 98.
Szabad raktár 113.
Szabadművelés 19.
Szakoktatás 49, 99.
Szaktudósító 50.
Szállítás 141.
Szállományi jog 145.
Szegénység 265.
Szegényügy 266.
Szegényalap 266.
Szegényadó 267.
Szegényház 268.
Szegénygyám 268.
Személykilometer 155.
Szerzeményi birtok 26.
Szövetkezet 38.

T

Tagosítás 92.
Tanonc 58.
Tanyai kezelés 20.
Tariiffa kedvezmény 161.
Társulás 45, 73, 93.
Távbeszélő 171.
Távirda 171.
Telepítés 21, 31.
Tengelykilometer 155, 158.
Termelés 45, 73.
Tilalmak 105.
Tized 8.
Tonnakilometer 158.
Törpe birtok 44.
Tőzsde 118.-
Tőzsdebiróság 119.
Tőzsdeidő 119.
Tőzsdei élet 120.

Tőzsdei ügyletek 120.
Tőzsdejáték 126.
Tőzsdeszokvány 119.
Törvényes eltérés 176.
— kamatláb 248.
Trades unions 253.
Truck 243.
Trust 265.
Túlnépesedés 280, 281.

U

Ugar 15.
Unionizmus 253.
Urbér 8.
Urbériség 9.
Út 142.
Útvám 143.
Üzérkedés 126.
Üzemszabályzat 147.
Üzletszabályzat 147.
Uzsora 242, 245.
Uzsorás bérletek 241.
Uzsoratorvény 247.

V

Vállalat 42.
Válság 274.
Váltság 9.
Váltóművelés 18.
Váltakozó valuta 185.
Váltóárfolyam 233.
Váltóbiralat 211.
Váltóforgalom 230.
Váltótárca 210.
Valuta 182.
Valutarendszer 183.
Valutarendezés 191.
Vám 107.
Vámelőjegyzés 112.
Vámhite 113.
Vámterület 109.
Vándortanítás 49.
Vásár 115.
Vásáresarnok 117.
Vasút 144.
— üzeme 146.
Vasutak kartelje 161.
Vasuti építmények 146.
— fenségg 145.
— forgalom 149.
— időszámítás 150.
Védjegy 75.
Vetésforgó 15.
Védvám 76.
Védvamos politika 97.

Veretési költség 179.
 Viteldíj 151.
 Viteldíjtétel 151.
 Viteldíjképzés 152.
 Viszontbiztosítás 272.
 Visszszámítás 211.
 Visszám 112.
 Vízhasznosítás 47.

Vízvédelem 47.
 Vízi út 162.
 Vontatás 165.
 W
 Warrant 39, 140.

Z
 Zálogbirtok 35.
 Záloglevél 37.
 Zöld ugar 15.
 Zóna díjszabási rendszer 153.

Baró Oszty Ewing

K. Kohnstam

Oszty Ewing

Oszty

Oszty

Oszty

Oszty Ewing

Oszty

Oszty Baró

K

A **Franklin-Társulat** kiadásában Budapesten megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

Gálffy Ferencz. Az állami egyenes adók és községi adópótlékok kézikönyve. Az állami egyenes adók, községi adópótlékok és hason szolgáltatásokra vonatkozó összes törvények, döntvények, rendeletek és elvi jelentőségű határozatok rendszeres gyűjteménye, kiszámítási táblázatokkal, magyarázó példákkal, felebezési mintákkal és kimerítő betűsoros tárgymutatóval. — Ügyvédek, községi jegyzők, pénzüntézetek, földbirtokosok, háztulajdonosok, gyárosok, kereskedők, iparosok, tőkepénzesek és tisztviselők használatára. Füzve 6 K. Vásznonkötésben 7 K.

Tartalom: I. rész. *Állami adók és hason szolgáltatások.* Földadó. — Házadó. — Keresetadó. — Keresetadó I—IV. oszt. — Tőkekamat és járadékadó. — Nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek (pénzüntézetek) adója. — Bányaadó. — Általános jövedelmi pótagó. — Vadászati és fegyveradó. — Szállítási adó. — Nyereményadó. — Hadmentességi díj. — A hazai iparnak adandó állami kedvezmények. — Üzletiket a monarchia mindkét államterületére kiterjesztett vállalatok adója. — Közadók módjára behajtandó tartozások. — Szőlődezsma váltság. — Maradványföldváltság. — Büntügyi költségek. — Birtokrendezési költségek. — Vízszabályozási járulékok. — Közjegyzői díjak. — Tanítói nyugdíj. — Püspöki díj. — Kereskedelmi és iparkamarai illetékek. — A pénzügyigazgatás szervezete. — A közigazgatási bíróság elé utalt ügyek. — A közadók kezelése. — A közadók kezelésének ellenőrzése. — II. rész. *Községi adók és hason szolgáltatások.* Községi pótagó. — Törvényhatósági joggal felruházott városok pótagója. — Megyei pótagó. — Utadó. — Községi közmunka és előfogat. — Katonai beszállásai pótagó. — Iskolaadó.

Gálffy Ferencz. A bélyeg- és illetékügyi törvények és szabályok kézikönyve. Az ide vonatkozó törvények, szabályok, pénzügyminiszteri rendeletek, pénzügyi közigazg. bírósági döntvények és elvi jelentőségű határozatok teljes és rendszeres gyűjteménye. Terjedelmes kiszámítási táblázatokkal és kimerítő betűrendes tárgymutatóval. Harmadik teljesen átdolgozott kiadás 1897. Füzve 6 K. Vásznonkötésben 7 K.

A bélyeg- és illetéki törvények és szabályok eme kiadása teljes gyűjteménye a bevágó törvényes intézkedéseknek, melyeket lépten-nyomon magyaráznak a p. ü. közig. bíróság döntvényei és elvi jelentőségű határozatai. A Horinka könyvtől a fenti munka lényegesen eltér, a mennyiben az anyag beosztása nem betűsoros, hanem híven követi a hivatalos kiadás beosztását, a mennyiben annak §§-beli sorrendjét és számait tartja be, minden egyes §. után közölve a bevágó rendeleteket, vagy bírói határozatokat.

Horinka Rikárd. A bélyeg- és jogilletéki szabályok betűsoros tára. Az 1850—1892. megjelent bevágó törvények, rendeletek, döntvények és bírói határozatok betűsoros összeállítása. Füzve 8 K.

A törvényhozás, a végrehajtás, a jogszolgáltatás egész bevágó munkája feldolgoztatott e könyvben, úgy, hogy az ma kétségkívül a legbiztosabb utmutató a hatályban levő intézkedések tömkelegében s a legteljesebb gyűjtemény, melyet szakirodalmunk ez idő szerint fölmutathat.

Hogy ma, midőn az egyes intézkedések gyors feltalálására oly nagy szükség van; midőn ezek óriási halmaza a legmegfeszítettebb emlékezőtehetséget, a legnagyobb szakbeli jártasságot is kemény próbára teszi, mily nagy megkönnyebbitést nyújt a vezérszavakba betűsorosan rendezett feldolgozás, eléggé igazolja a tapasztalat, s azért tán nem csekély szolgáltatokat fog tethetni e munka úgy a *pénzügyi hivatalokban*, mint a *bíróságoknál és törvényhatóságoknál*; úgy az *egyházi hivatalokban* mint a *községi és közigazgatásgeknél* úgy az *ügyvédi karban* mint a *közigazgatásgeknél és pénzüntézetekben*.

A Franklin-Társulat kiadásában Budapesten megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

Havas Miksa. A jelzálogos kölcsönök. Tájékoztató a magyar gazdaközön-ség számára. Füzve 1 K 60 fill.

Tartalom: Előszó. — Bevezetés. — I. A földhitel kellekei. — II. A zálogleveles kölcsönök. — III. A zálogleveles kölcsönöket közvetítő intézetek. — Osztrák-Magyar Bank. — Magyar Földhitelintézet. — Pesti Magyar Kereskedelmi Bank. — Magyar Jelzálog-Hitelbank. — Kisbirtokosok Országos Földhitelinté-zete. — Magyar Országos Központi Takarékpénztár. — Egyesült Budapesti Fő-városi Takarékpénztár. — Nagyszombati Általános Takarékpénztár. — Nagy-szebeni Földhitelintézet. — Albina Takaré- és Hitelintézet. — Temesvári Első Takarékpénztár. — Aradi Polgári Takarékpénztár. — Erdélyrészi Magyar Jel-zálog-Hitelbank. — Általános Osztrák Földhitelintézet. — Magyar Takarékpénztárak Központi Jelzálogbankja. — Néhány más pénzüintézet. — IV. A fel-tételek egybevetése és a kölcsön ára. — Becsérték. — Rendkívüli törlesztés. — P. ü. feltételek. — Kamatláb — Elszám, árfolyam. — Tényleges kamatláb. — Választás több ajánlat közül. — Diskontált érték az árf. figyelembe vételével. — A zálogleveles kölcsönök állománya. — Tábla a diskontált érték meghatározására.

Thim József dr. Az egészségügyi közigazgatás kézikönyve különös tekintettel a gyakorlati eljárásra. Hatóságok, községek, hatósági, községi, kör-, pálya-, kórházi, egyleti-, magánorvosok, gyógyszerészek, tanítétek stb. számára. Három határidő naplóval. Két vaskos kötet. Lúve 16 K. Vásonkötésben 20 K.

Tartalom: I. kötet. A himlőoltás. — Eljárás a hullák körül; a temetkezésről és a temetőkről. — A halottkémlésről. — A hullák szállításáról és kiásatásáról. — A temetőkről és temetkezésről. — A rendőri boncolásokról. — A hullák körüli díjazásokról és költségekről. — A halálozási statisztikáról. — A községek, ható-ságok és közegeiknek hatásköre és köteleességei. — A trachoma elleni eljárás. — A fertőző betegségek és a járványokról. — Általános intézkedések. — Egyes járványos vagy ragályos kórok elleni intézkedések. — Intézkedések a gyermekek és iskolák ügyében. — Az elmebetegekről és tébolyodottakról.

II. kötet. Intézkedések a közegészség előmozdítására és megőrzésére. — Betegápolási költségek, kórházak és gyógyintézetek. — Segélynyújtás balesetek alkalmával. — Kuruzslás. — Gyógyfürdők és ásványvizek. — A törvényeszkői orvosszakértői eljárásról. — Hajózási, postai és vasuti rendelkezések. — Szülésznői gyakorlat. — Orvosi gyakorlat. — Az egészségügyi közigazgatási szervezetről. — Az ipari és gyári alkalmazottaknak betegség esetén való segélyezéséről. — Gyógyszerészeti ügy. — Vegyesek.

Katona Mór. A magyar családi hitbizomány. Füzve 8 K.

Tartalom: Bevezetés. — A hitbizomány történeti fejlődése Spanyol-, Olasz-Németország, Anglia és hazánkban. — A családi hitbizomány fogalma. — K. képes hitbizomány alkotni? — A hitbizomány tárgya. — A hitbizományi alapítás módja és formai kellekei. — A hitbizomány visszavonása vagy módo-sítása. — A hitbizomány biztosítása. — A hitbizományban való utódlási képesség. — A hitbizományban való utódlás és nemei. — Primogenitura. — Majoratus. — Senioratus. — Egyéb utódlási nemek. — Secundo-, tertioigenitúrák. — A nők utódlása a hitbizományban. — Öröklési hitbizományok. — A hitbizományi jogállása. — A hitbizományi birtokos jogköre. — A hitbizományos köteleessége. — A várományosok jogállása. — A hitbizományi birtokos özvegyének ellátása. — A lemondásról. — A hitb. elterhelése. — Az elterhelés mértéke. — A kölcsön törlesztése. — A hitb. utódlás és a vele járó leszámolás. — A hitb. megszűnése.

Krisztinkovich Iván, dr. A haszonbérleti jog mai érvényében. Birói gyakorlatunk alapján 4 K.

Bevezetés: Alapelvek. Bérlet és hbérlet. A hb. jog mint személyes és m. bekezd. jog. A vas kötés. A feles gazdálkodás. — *Általános rész:* I. A hb. szerződés létrejötte. II. A hb. szerződés megszűnése. III. A hbérlet és tulajd. jogviszonya. IV. A tulajd. és alhaszonbérlet közötti jogviszony. — *Különös rész:* I. A hbérleadó kötelezettségei. II. Vítasabb kérdések. III. A hbérleti szerződések biztosítása. IV. A hb. viszonyból származó perek, illetőségük és elévüléstük. V. A hb. jog a vgh. eljárásban.

Magyar Alkotmány
M. A. V.
Magyar jogi és jogtudományi
szemle 1914. évi 17. kötet
1914. évi 17. kötet
1914. évi 17. kötet

A Franklin-Társulat kiadásában Budapesten megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

TÖRVÉNYKIADÁSOK.

- Ballagi Béla. Az ipartörvény magyarázata.** 5 K.
- Balog Arnold. A magyar kereskedelmi törvény (1875. évi XXXVII. t. cz.) felső bíróságaink elvi jelentőségű határozataival.** 2 K 40 f.
- Fényes Vincze. Az 1832—1893. évi törvények és rendeletek betűsoros tartalomjegyzéke.** Vászonkötésben 5 K.
Napról-napra nehezebbé válik az eligazodás törvényeink és kormányrendeleteink tömkelegében. Alig van életviszony, melynek szabályozásába ez vagy amaz belé nem nyúlna s így lépten-nyomon felmerül a tájékozódás szükségessége. — E tájékozás megszerzésének minél könnyebben lehetővé tétele ösztönözte szerzőt arra, hogy az 1832—93. törvényeknek és az 1867—93. miniat. rendeleteknek tartalomjegyzékét betűrendbe szedve kiadja. Megjegyzendő, hogy az összeállításnál kizárólag a törvények és rendeletek *cimeit* szolgálták alapul, ezek azonban a legkülönfélébb vezérszavak alatt.
- Frank Sula. A polgári törvénykezési rendtartás mai érvényében.** Felvilágosító jegyzetekkel ellátva, Vászonkötésben 3 K.
A munka beosztása a czélnak nagyon megfelelő. Alapul ugyanis az 1868: LIV. t. czikket veszi s ebbe illeszti a többi perrendtartási törvényeket. Ezen egybeolvasztás daczára azonban a rendes és a sommás eljárás közt az elválasztó vonalat élesen fentartja, a mennyiben minden egyes lap felső részének jobb oldalán »rendes» és bal oldalán »sommás» jelző áll, a kétféle eljárás megjelölésére. A mi már most mind a két eljárásban közös, az a lap egész szélességében van nyomtatva, a mi pedig csak az egyik eljárásban érvényes, az a megfelelő »rendes» vagy »sommás» rovatban foglaltatik. *Ily módon semmi kétség sem marad fenn az iránt, hogy mi érvényes a kétféle eljárásban.*
- Gálffy Ferencz. A bélyeg- és illetékügyi törvények és szabályok kézikönyve.** III. teljesen átírt kiadás. 1897. 6 K.
- Gálffy Ferencz. A bélyeg és illetékek átnézeti táblája.** Irodai használatra 2 K.
- Gálffy Ferencz. Az állami egyenes adók és községi adópótlékok kézikönyve.** 6 K.
- Herczegh Mihály, dr. Magyar polgári törvénykezési rendtartás.** (1868: LIV. 1881: LIX. 1881: LX. törvényezikk.) Hatodik kiadás. 13 K 50 f.
- Herczegh Mihály, dr. Magyar esődtörvény.** 1881: XVII. törvényezikk. Második kiadás 8 K.
- Herczegh Mihály. Magyar sommás eljárás és fizetési meghagyás.** (1893: XVIII és XIX. t. cz.) 7 K.
- Imling Konrád, dr. A végrehajtási törvény (1881. évi LX. törvényezikk) magyarázata.** Harmadik, javított és bővített kiad. 9 K 60 f.
- Kleiner Alajos. Az ordótörvény magyarázata.** 4 K.
- Ladányi Béla. Magyar családjog különös tekintettel a törvényhozás legújabb alkotásaira, rendeletekre és joggyakorlatra** 4 K 80 f.
- Magyar Géza dr. jogakad. tanár. A polgári peres eljárás alaptanai.** (A perbeli cselekvények tana.) 6 K.
Tartalom: Előszó. — Általános tanok. — Perbeli cselekvények a per elhárítása körül. — A pert megalapító cselekvények. — A pert lebonyolító cselekvények. — Az ítélet. — A perbeli cselekvények elmulasztása. — Perorvoslatok.
- Matéffy Domokos. A pénzügyi közlöny betűsoros tárgymutatója.** 80 f.
- Plósz Sándor. Törvényjavaslat a felelővitelről a sommás eljárásban.** Előadói tervezet. A m. kir. igazságügyminiszter meghívásából. 60 f.
- Schnierer Aladár. A büntettekről és vétségekről szóló magyar büntetőtörvény (1878. V. t. cz.) magyarázata.** Harmadik kiadás. 10 K.
- Babarczy Schwartzert Ottó dr. Közigazgatási elmekörtan.** 10 K.
- Székely Kornél. A házassági elválás joga Magyarországon és Erdélyben.** Második, lényegesen átdolgozott kiadás. 4 K 80 f.

Kautz

A Franklin-Társulat kiadásában Budapesten megjelent és kapható:

Apáthy István, dr. Tétéles európai nemzetközi jog. Második teljesen átdolgozott kiadás. Füzve.	7 K 20 f.
Balogh Arthur, dr. A magyar államjog alaptanai. Füzve	6 K.
Bozóky Alajos, dr. Intitutiók. Negyedik javított kiadás. Füzve	8 K.
Bozóky Al., dr. A római jog pandektáinak tankönyve. Füzve	9 K.
Bozóky A., dr. Egyházzogtan kézikönyve. Füzve	7 K 20 f.
Czirák A. M. gróf. A magyar közjog alapvonalai. Szerző nyomán írta Hegedűs Lajos. Harmadik kiadás. Füzve	5 K.
Fayer László, dr. A magyar büntetőjog kézikönyve. 2 köt. II. kiad.	16 K.
Gain római jogi institutióinak négy könyve. Magyarra fordította és jegyzetekkel kísérte Dr. Bozóky Alajos. Füzve	4 K.
Latinul és magyarul. Füzve	6 K.
Hoffmann Pál, dr. A római jog történelme és institutiói. I. A római jog külszerű történelme és a római perjog. Második kiadás. Füzve	11 K.
Hoffmann Pál, dr. A római magánjog rendszere mai érvényben, vagyis Pandekták alapvonalai. Negyedik kiadás. Füzve	8 K.
Imling Konrád. A magyar telekkönyvi jog mint Zlinszky Imre: A magyar telekkönyvi rendtartás című művének VI. kiadása. Füzve	7 K 50 f.
Kautz Gyula, dr. Nemzetgazdaságunk és a vámpolitika. Füzve	9 K.
Kautz Gyula, dr. A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története és befolyása a közviszonyokra Magyarországon. Füzve	8 K 80 f.
Kautz Gyula, dr. A nemzetgazdaság általános része. V. kiadás. Füzve	4 K.
— A pénzügytan rendszere. IV. kiadás. Füzve	5 K.
Koncz Sándor, dr. Egyházzogtan kézikönyve. Javította és a IX-ik kiadást sajtó alá rendezte Dr. Antal Gyula. Füzve	10 K.
Kovács Gyula. Közgazdaságtan. Alapvető kézikönyv. I. kötet. A közgazdaság általános jelenségei és törvényei. Füzve	3 K.
II. kötet. A közgazdaság különös jelenségei és törvényei. Füzve	3 K 50 f.
Mackeldey Ferdinand, dr. A római jog tankönyve. Második javított kiadás. Harom kötet. Füzve	12 K.
Magyary Géza dr. jogakad. tanár. A polgári peres eljárás alaptanai. (A perbeli cselekvények tanja.)	6 K.
<i>Tartalom:</i> Előszó. — Általános tanok. — Perbeli cselekvények a per elhárítása körül. — A pert megalapító cselekvények. — A pert lebonyolító cselekvények. — Az ítélet. — A perbeli cselekvények elmulasztása. — Perorvoslatok.	
Mohl Róbert. Az allamtudományok encyclopaediája. Ford. Löw Tobias.	
Második kiadás. Füzve	6 K.
Mariska Vilmi., dr. Az allamgazdaságtan (Pénzügytan) kézikönyve. Negyedik, teljesen átdolgozott kiadás. Füzve	11 K.
Mariska Vilmi., dr. A magyar pénzügyi jog kézikönyve. Hetedik teljesen átdolgozott kiadás. 1900. Füzve	13 K.
Vécsey Tamás. A római jog institutiói. Hatodik javított kiadás. Füzve	10 K.
Werner Rezső, dr. A bölcsészeti Jogtudomány történelme. Negyedik javított kiadás. Füzve	3 K.
Werner Rezső, dr. A magyar büntetőjog általános elvei. Az 1878. V. és 1879. XL. törvényezikkek alapján. Füzve	8 K.
Werner Rezső. A büntettek, vétségek és kihágások. A magyar büntető-törvénykönyvek (1878 : 5 és 1879 : 40 tez.) szerint. Füzve	3 K 60 f.
Zlinszky Imre. A magyar magánjog mai érvényében, különös tekintettel a gyakorlat igényeire. Nyolczadik kiadás. Reiner Janos által újra dolgozott munkának harmadik kiadása. Füzve	20 K.

January £ £

~~17~~ ~~17~~ ~~17~~

Oruli andson